

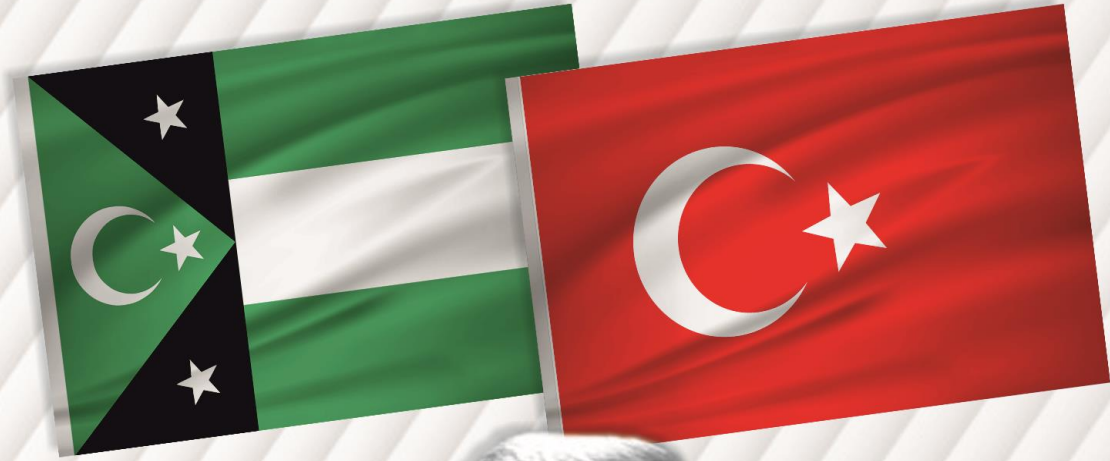

ASIA MINOR STUDIES - INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ISSN 2147-1673

ASIA MINOR STUDIES

(INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES)

Dr. Sadık AHMET Anısına
Armağan Sayısı

Cilt/ Volume:6 Sayı / Issue:12 Temmuz / July 2018

www.asiaminorstudies.com

ISSN 2147-1673

(e-ISSN 2148-9858)

ASIA MINOR STUDIES

(Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi)

Ocak ve Temmuz olmak üzere yılda iki kez yayınlanır

Cilt/ Volume:6

Sayı / Issue:12

Temmuz/July 2018

KİLİS 2018

Tarandığı İndeksler ve Veri Tabanları Indexes & Databases

Index Ebscohost
<http://www.ebscohost.com/>

Index Copernicus International (ICI)
<http://journals.indexcopernicus.com>

Directory of Research Journals Indexing
<http://www.drji.org>

Central and Eastern European Online
Library (CEEOL)
<http://www.ceeol.com/>

Academia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
<http://asosindex.com/journal>

Akademik Türk Dergileri İndeksi
<http://www.akademikdizin.com/>

Bilimsel Yayın İndeksi
<http://www.arastirmax.com/>

ASIA MINOR STUDIES

ISSN 2147-1673

<p><u>Sahibi / Publisher</u></p> <p>Dr. Öğr. Üyesi Serhat KUZUCU (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)</p> <p>Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)</p> <p><u>Editörler / Editors</u></p> <p>Dr. Öğr. Üyesi Serhat KUZUCU (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)</p> <p>Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)</p> <p><u>Yayın Kurulu / Editorial Board</u></p> <p>Prof. Dr. Metin AKİS (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Adalet TAHİRZADE (Bakü Avrasya Üniversitesi-Azerbaycan)</p> <p>Prof. Dr. Birsal KARAKOÇ (Uppsala Üniversitesi-İsveç)</p> <p>Doç. Dr. Katerina POSHOVA (V.I.Vernadsky Crimean Federal Üniversitesi-Ukrayna)</p> <p>Doç. Dr. Mehmet EROL (Gaziantep Üniversitesi)</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi Dr. Murat FİDAN (Kastamonu Üniversitesi)</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi)</p> <p><u>Dil Danışmanı / Language Advisory</u></p> <p>Dr. Öğr. Üyesi İsmail PEHLİVAN (Rusça)</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi Tuğba BİLVEREN (Türkçe)</p> <p>Öğr. Gör. Abdil Celal YAŞAMALI (İngilizce)</p> <p>Öğr. Gör. Emrah PAKSOY (İngilizce)</p> <p><u>Yayın Sekreteri (Secretary)</u></p> <p>Dr. Öğr. Üyesi Armağan ZÖHRE</p>	<p><u>Danışma Kurulu / Advisory Board</u></p> <p>Prof. Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Hülya ARSLAN-EROL (Gaziantep Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR (Gaziantep Üniversitesi)</p> <p>Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Nurullah ÇETİN (Ankara Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Hacettepe Üniversitesi)</p> <p>Doç. Dr. Ruhi ERSOY (Gazi Üniversitesi)</p> <p>Doç. Dr. Fatih KANTER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (İzmir Demokrasi Üniversitesi)</p> <p>Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞLULARI (Gaziantep Üniversitesi)</p> <p>Doç. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR (İstanbul Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Mustafa TURAN (Gazi Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Vygantas VAREİKİES (Klaipeda Üniversitesi-Litvanya)</p> <p>Doç. Dr. Ozan YILMAZ (Sakarya Üniversitesi)</p>
<p><u>Adres / Address</u></p> <p>Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 79100 Kilis / TÜRKİYE (TURKEY) Tel: 0533 493 88 11-0505 664 24 12 Fax: +90 (0348) 822 23 51 E-mail: asiaminorstudies@hotmail.com Web: www. asiaminorstudies.com</p>	

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Prof. Dr.Nilgün ÇIBLAK COŞKUN (Mersin Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TANSU (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdulkadir GÜL (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Cevdet AVCI (Gaziantep Üniversitesi)
Prof.Dr. Orhan DOĞAN (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Fettah KUZU (Gaziantep Üniversitesi)
Prof.Dr. Abdulkadir EMEKSİZ (İstanbul Üniversitesi)	Dr.Öğr. Üyesi Mehmet BİÇİCİ (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ (Gaziantep Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet UYANIKER (Ardahan Üniversitesi)
Prof. Dr. Özdemir KOÇAK (Selçuk Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi İnan YÜKSEL (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi İsmail PEHLIVAN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç.Dr. Zafer ATAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)	Dr.Öğr. Üyesi Tuğba BİLVEREN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞLU (Gaziantep Üniversitesi)	Dr.Öğr. Üyesi Armağan ZÖHRE (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç.Dr. Cengiz GÖKŞEN (Osmaniye Korkutata Üniversitesi)	Dr.Öğr. Üyesi Mehmet Sait KORKMAZ (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr.Muhammet Fatih KANTER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Metin KOPAR (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet EROL (Gaziantep Üniversitesi)	Dr.Öğr. Üyesi Halil ÖZŞAVLI (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdoğan KELEŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)	Dr.Öğr. Üyesi Abdulhamit KAVAK (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ (Çukurova Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BAKIR (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat FİDAN (Kastamonu Üniversitesi)	
Dr. Öğr. Üyesi Sedat BİLİNİR (Mustafa Kemal Üniversitesi)	

Yasal Sorumluluk/ Legal Responsibility

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

The authors are responsible for the contents of their papers.

EDİTÖRLERDEN

Saygıdeğer Asia Minor Studies Dergisi okuyucuları, yeni bir sayımızla karşınızda olmanın mutluluğunu yaşamaktayız. Dergimiz bu sayısı ile yayın hayatının altıncı yılına girerken ikisi özel olmak üzere on on dördüncü sayısını yayınlamaktadır. Bu sayımızda Tarih, Türk Dili ve Edebiyat alanında kaleme alınmış on sekiz özgün çalışma yer almaktadır.

Asia Minor Studies dergisi başta Dergipark üyeliği olmak üzere ulusal ve uluslararası sekiz veri tabanı tarafından indekslenmekte ve her geçen süre bilim dünyasındaki yerini ve önemi artırmaktadır. Dergimizde yer alan tüm makalelere DOI numarası verilmektedir. Bu bakımdan da mutluyuz ve gururluyuz. Bu vesile ile dergimizin gelişimine katkıda bulunan akademisyen ve araştırmacılar ile emeği geçen dostlarımıza şükranlarımızı sunuyoruz.

DR. SADIK AHMET ANISINA...

7 Ocak 1947 tarihinde Yunanistan'ın Gümülcine şehrinin Küçük Sirkeli Köyü'nde doğan Sadık Ahmet İlköğrenimini kendi köyünde, orta ve lise öğrenimini Gümülcine'deki Celal Bayar Lisesi'nde tamamladı. 1966 yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne kayıt yaptırdıktan bir yıl sonra Selanik Üniversitesi Tıp fakültesine girerek buradan 1974 yılında hekim olarak mezun oldu.

Bir yıllık zorunlu hekimlik hizmetinden sonra 1978 yılında Batı Trakya'ya dönüp cerrahlik ihtisasına başladı. Cerrah unvanını 1984 yılında aldı ve aynı dönemde Batı Trakya Türklerinin toplumsal sorunlarıyla ilgilenmeye başladı. Bu sorunların başında Yunanistan'ın Batı Trakya Türk Azınlığının etnik kimliğini tanımaması geliyordu. Lozan Antlaşmasına aykırı hareket eden Yunanistan'a karşı Sadık Ahmet ilk olarak 1985 yılında, Batı Trakya Türklerinin sorunlarını uluslararası kamuoyuna duyurmayı amaçlayan bir imza kampanyası başlattı. lakin ve 8 Ağustos 1986'da bundan dolayı tutuklandı. Engellemelere rağmen, bin beş yüze yakın imza toplamayı başarmıştı. Bu yüzden otuz ay hapis cezasına çarptırıldı.

Batı Trakya Türklüğünün sembol ismi haline gelmeyi başaran Dr. Sadık Ahmet, 1989 genel seçimlerinde Batı Trakya Türklerinden seçilen ilk bağımsız milletvekili olmaya başardı. Lakin bu çok sürmeden milletvekilliği iptal edildi. Yılmayan yorulmayan bu dava adamı tüm engellemelere rağmen 8 Nisan 1990'daki seçimlerde ikinci kez bağımsız milletvekili olarak seçildi. Daha sonra hiç vakit kaybetmeden Batı Trakya Türklerini temsil eden ilk siyasi parti olan *Dostluk, Eşitlik, Barış* (DEB) partisini 13 Eylül 1991'de kurup genel başkanlığını üstlendi. Bunun üzerine Yunanistan hükümeti 1993'de seçim yasasında değişikliğe gidilerek, seçimlere katılan partilerin mecliste temsil edilebilmesi için %3'nün üzerinde oy alma zorunluluğu getirildi. Yunanistan nüfusunun %1.5-2'sini oluşturan Batı Trakya Türk Azınlığı ile DEB'in Meclis'e girmesi böylece engellendi.

Sonraki yıllarda, Yunan makamlarının caydırıcı politikasının devamına rağmen, Sadık Ahmet, ülke içinde ve uluslararası ortamlarda Batı Trakya Türklerinin sorunlarını başarı ile dile getirmeye devam etti. 24 Temmuz 1995'de Lozan Anlaşmasının 72. yıldönümünde şüpheli bir trafik kazası ile hayatını kaybetti.

Bu kaza Dr. Sadık Ahmet'i Batı Trakya Türkerinden almış olabilir. Lakin onun ortaya koyduğu öğretileri inandığı ve inandırdığı davası Batı Trakya Türklüğü onuru halen dim dik ayaktadır. Onun "esaret zincirini resmen kırıyoruz" sözü Batı Trakya Türklüğünün hep zihninde ve ruhunda yer alacaktır.

Ey Trakyalı Asil Türk Çocuğu Ne Mutlu Sana! Ruhun Şad olsun...

Dr. Öğr. Üyesi Serhat KUZUCU

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

TARİH/HISTORY

LYKAONİA KOİNON TARİHİ VE SİKKELERİ / *Coins and History of Lykaonia Koinon*

Nizam ABAY.....1

İNGİLİZ RAPORLARINA GÖRE FİLİSTİN'DEKİ İNGİLİZ İDARELERİ VE İSRAİL DEVLETİ'Nİ OLUŞTURAN SÜREÇTEKİ ROLLERİ/ *By The British Reports British Administrations In Palestine And Their Roles In The Constituent Process Of The Israel State*

Macide BAŞLAMIŞLI.....14

THE OTTOMAN POLICY TOWARDS CHURCH CONSTRUCTION : THE ISSUE OF CHURCH CONSTRUCTION AND RESTORATION IN ANTAKYA (ANTIOCH) IN THE 18TH AND 19TH CENTURIES / *Osmanlı'nın Kilise İnşasına Yönelik Politikası: 18. ve 19. Yüzyılda Antakya'da Kilise İnşası ve Restorasyonu Meselesi*

Ali ÇAPAR.....53

TIRHALA SANCAĞI'NDAN YUNANİSTAN'A TERKEDİLEN OSMANLI MİRASI/ *Transferred Ottoman Heritage To Greece From Sanjak Of Trikala*

Ferdi ÇİFTÇİOĞLU72

1526 TARİHLİ TAHRİR DEFTERİNE GÖRE SİİRT VAKIFLARI/ *Siirt Foundations, According to the Land Registry Book Dated 1526*

Uğur DEMLİKOĞLU91

ORTADOĞU VE BATI MEDYASINDA 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ İLE MİSİR DARBESİ MUKAYESESİ / *Comparison Of The Coup In Egypt And Coup Attempt In Middle East And Europe Media*

Zehra B. GÜNEY106

YENİ ASUR DÖNEMİNDE RELİEFLERDE BETİMLENEN SAVAŞ ARABALARININ GELİŞİMİ/ *The Development of Chariot Described in Reliefs in The New Assyrian Period*

Abdulhamit KAVAK131

ERZURUM İNGİLİZ KONSOLOSU YÜZBAŞI HENRY TROTTER'IN 1880 TARİHLİ RAPORUNDA DOĞU VE GÜNEYDOĞU'NUN ETNİK DİNİ, SOSYAL VE İKTİSADİ YAPISI / *Ethnic, Religious, Social and Economic Structure of East and Southeast Anatolia in Report Dated 1880 of Major Henry Trotter English Consul in Erzurum*

Muhammed KÖSE.....145

MİLLİ MÜCADELEDE MARAŞ'TA SİYASİ VE SOSYAL GELİŞMELER VE MİLLİ MÜCADELEDE MARAŞ ŞEHİTLERİ/ *Political And Social Developments In Maraş During The National Struggle And Martyrs Of Maraş In The National Struggle*

Mustafa KILINÇ.....171

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE AÇILAN SAĞLIK KURUMU KUDUZ TEDAVİHANESİ (DÂÜLKELP AMELİYATHANESİ) / <i>Rabies Treatment Health Center Opened In The II. Abdulhamid Period (Dâülkelp Operating Room)</i> Ahmet UYANIKER	190
---	-----

EDEBİYAT/LITERATURE

ŞEYYÂD HAMZA'NIN YÛSUF VE ZELÎHÂ'SININ SÖZ VARLIĞINA DAİR BİR İNCELEME/ <i>An Analysis On The Examination Of The Yusuf And Zeliha in The Seyyad Hamza</i> Sertan ALİBEKİROĞLU-Sibel ÇELİK	201
---	-----

ŞEMSETTİN SAMİ'NİN KALEMİNDEN KADINLAR/ <i>Women From The Pen Of Şemseddin Sami</i> Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU	221
---	-----

KURBANİ İLE PERÜZAT HİKÂYESİNİN ÇORUM YAZMA VARYANTI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME / <i>The Çorum Manuscript Variant of the Tale of Kurbanî and Perüzat and an Assessment on this Variant</i> Mehmet EROL	240
---	-----

ÇUKUROVA SÖZLÜ TARİHİNE KAYNAKLIK EDEN AĞITLARDA HALKBİLİMSEL UNSURLAR / <i>Folkloristic Elements that Reflect Çukurova Oral History in Laments</i> Esra ÖZKAYA	260
---	-----

HALK HİKÂYESİ METİNLERİNİN NESNE DÜNYASINDAN ÖRNEKLER/ <i>Examples of the World of Objects in Folk Tales</i> Refiye OKUŞLUK ŞENESEN	272
---	-----

TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE GEÇİŞ DÖNEMLERİNİN G. HOFSTEDE'NİN KÜLTÜREL BOYUTLARINDAN ERİLLİK-DİŞİLLİK (MASCULINITY) FAKTÖRÜNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ / <i>Evaluatin of Transition Periods in The Turkish Folk Culture From The Perspective of "Masculinity/Feminity" Dimension in G. Hofstede's Cultural Dimensions</i> Refiye OKUŞLUK ŞENESEN	297
--	-----

EFSANE VE MİTOLOJİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME VE EFSANE MİTOLOJİ İLİŞKİŞİ / <i>General Evaluation On Legend And Mythology And Legend Mytology Relation</i> Sibel KARDENİZ YAĞMUR	317
---	-----

CEVİRİ/TRANSLATION

Manuel'in Türklere Karşı Seferi, 1176 W. M. Ramsay Arslan DURDU & Fatih DEMİR	329
---	-----

Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July 2018

LYKAONIA KOINON TARİHİ VE SİKKELERİ*

Coins and History of Lykaonia Koinon

Nizam ABAY**

ÖZ

Bugünkü Konya ve Karaman illerinin büyük bölümünü kapsayan Lykaonia Orta Anadolu'da bulunan antik bölgenin ismi olarak geçmektedir. Coğrafi konumu nedeniyle kuzeyden güneye, doğudan batıya giden yolların kesişim noktası içerisinde yer alır. Neolitik Dönem'den Antik Çağ'a kadar kesintisiz yerleşime sahne olan Lykaonia Bölgesi her dönem farklı idari yapılanmaya gerek duymuştur. Bunlardan biri Antonius Pius'un idaresinde Lykaonia'nın güney sınırlarının ayrılması, Isauria ve Kilikia bölgesi ile birleştirilmesiydi. Koinon yapısı muhtemelen Part tehdidine karşı bir araya gelip savunma yapısı oluşturmak için kurulan idari bir sistemdi. Nitekim bu durumu Antonius Pius'tan Philippus Arabs'a (MS 244-249) kadar Derbe, Barata, Ilistra, Dalisandos ve Laranda sikkeleri üzerinde yer alan "Lykaonia Koinon" lejantından anlamaktayız. Bu koinon sikkelerinin yardımıyla da koinon sikkesi darp eden kentlerin kült yapısı, tapınılan tanrı ve tanrıçaları, kutsal hayvanlar, mitolojik kahramanları ve şehri ziyaret eden imparatorlar gibi konularda kesin ve doğru bilgileri aktarmak çalışmamızın ana konusunu oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Lykaonia, Roma Dönemi, Koinon, Sikke

ABSTRACT

Lykaonia covering the majority of today's Konya and Karaman cities is the name of the ancient region in Central Anatolia. Due to its geographical location, it is located at the intersection of the roads from north to south, from east to west. The Lykaonia region, which is a continuous settlement area from the Neolithic Period to the Antique Age, it needs different administrative structures every period. One of these, under Antonius Pius's administration, the southern borders of Lykaonia were separated and combined with Isauria and Cilicia region. The Koinon structure was

* Bu makale, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalında, Prof. Dr. Asuman BALDIRAN danışmanlığında tamamlanmış "Lykaonia Sikkeleri" başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

** Araş. Gör. Dr. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya, nizamabay21@gmail.com

probably an administrative system that came together to form a defensive structure against the Part threat. Thus, we understand this situation from the words "Lykaonia Koinon" on the Derbe, Barata, Ilistra, Dalisandos and Laranda coins from Antonius Pius to Philippus Arabs (AD 244-249). The main theme of our work is to convey precise and accurate information about the cult status of the cities that have coin oppression, worshiped gods and goddesses, sacred animals, mythological stories and heroes, emperors visiting the city.

Keywords: Lykaonia, Rome Period, Koinon, Coin

Giriş

Lykaonia, genel olarak doğuda Kappadokia, güneyde Kilikia, batıda Pamphylia ve Psidia, kuzeyde Phrygia ve Galatia ile çevrili, bugünkü Konya ve Karaman ilinin büyük bir kısmını içine alan antik bölgenin adıdır (Göktürk, 1996: 53). Lykaonia Bölgesi'nin idari durumu tarihi süreç içinde değişiklikler gösterdiğinden, bölgenin sınırlarını kesin çizgiler ile tanımlamak oldukça zordur (Ruge, 1927: 2253-2265). Xenophon, bölge hakkında en iyi bilgiyi 4.yy' da İskender'in Darius'a karşı yaptığı seferinin konu edindiği Anabasis adlı eserinde anlatır. Xenophon bölgeyi; Phrygia'nın en son şehri Ikonion'un doğu tarafından başlatır ve beş günlük yürüyüş mesafesindeki Dana (Niğde civarında Kilisehisar-Kappadokia şehri)'ya kadar uzandığını ifade eder (Xenophon, Anabasis: 1,11,19).

Strabon (MÖ 69-MS19) ise, bölgenin sınırlarını ve şehirlerini belirlemek yerine, batısı Phrygia, doğusu Kappadokia, kuzeyi Galatia, güneyi Toroslarla çevrili bölgedir diye sadece komşu bölgelerden söz eder (Strabon XII: 11, 10). Isauria Bölgesi'nin bazı şehirlerini Lykaonia Bölgesi içerisinde göstermesine rağmen, bölgeyi ilk defa Strabon'un sınırladığı söylenebilir (Strabon XII, VI, I; Bahar, 1991: 3).

Düzenli bir basımı olmayan, sayıları bazen binleri bulan ve karmaşık bir tasvir seçimleri olan koinon (birlik) sikkeleri sanat, mimarlık, mitoloji, din, yerel ve imparatorluk tarihi konularında ayrıntılı bilgi veren, çoğunlukla imparatorun onayını gören, fakat her şekilde ufak bir alanda dolaşımı olan kistophorik tetradrahmilerde olduğu gibi ait oldukları kent ile ilgili bir işaret taşıyan sikkelerden meydana gelmektedir. Koinon sikkelerinin basımında izlenen esas yol düzensiz ve uzun aralarla yapılan büyük ölçekli emisyonlar şeklindeydi. Muhtemelen bunun nedeni de halk için önemli bir ihtiyaç olan sikkenin festivaller, oyunlar, ödüller, imparatorun ziyareti ve orduların geçişi gibi her türlü fırsatın değerlendirilerek basılmış olmasıdır (Howgego, 1985: 90). Çalışmamıza konu olan bu sikkeleri ise imparatorluğun doğusundaki eyalet birlikleri veya bölgesel birlikler tarafından basılan, temelinde imparator kültürüne ilişkin bir işlev barındıran ve basımı düzensiz "koinon" da denen birlik sikkeleri oluşturmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere koinon sikkeleri, muhtemelen Romalı koinon yöneticilerinin ya da doğrudan imparatorluk merkezi kontrolünde darp ettiği sikkelerdir. Bu darpların en bilinen özelliği ön yüzünde sıklıkla ismi ile beraber imparator portresi ve arka yüzünde ait olduğu kent ya da vatandaşlar hakkında açık bir şekilde referans veren "ethnikon" betimlemeleridir. Arka yüzlerinde sikke darbından sorumlu otoritenin adının yer aldığı sikkelerin

Anadolu ve Yunanistan yerleşimlerinde yer aldığı da görülmüştür (Burnett, 1993: 146). Bu darplar çoğunlukla drahmi ve katları gibi gümüş birimlerden olduğu gibi daha çok bunlara eşlik eden bronz sikkelerden de oluşmaktadır.

"Lykaonia Koinon"u ile ilgili direk bir bilgiye ulaşamasa da Roma imparatorluk döneminin koinon sikkeleri hakkında oldukça kapsamlı yazılı eserler bulunmaktadır. "Lykaonia Koinon" un tarihi Geç Cumhuriyet Dönemi'ne kadar dayanmaktadır. MÖ 39'da Antonius, Polemon'a Kilikia'nın bir kısmını vererek, Polemon'u kral ilan etti. MÖ 36 veya 37 yılının sonuna doğru Polemon; kendisine Antonius'un verdiği, Antonius da Pharnaces'in oğlu Darius'tan zorla almış olduğu Pontus'a gider ve Polemon'un Trakya'sı Cleopatra'ya kalır. Dio bu olaydan; Polemon'un MÖ 39 yılında aldığı Appian'ın "Kilikia'nın bir kısmı" şeklinde bahsettiği bölge, MÖ 36 yılında "Lykaonia ve Pamphylia'nın parçaları olarak Amyntas'a geçmiştir" şeklinde bahseder (Dio, 1961: 49.32.3; Syme, 1995: 142).

Polemon'un Kilikiası, böylelikle Iconium'dan Trakya'ya kadar genişleyerek, Cicero'nun *provincia Cilicia*'sına benzedi. Ancak, Polemon'un Kilikiası Phrygia'nın bazı bölgelerini (Laodicea, Apamea ve Synnada) içermiyordu ki, nihayetinde bu bölgeler MÖ 49 yılında yani Cicero'nun valiliğinden hemen sonra C. Fannius'un valiliği altında *provincia Asia*'ya dahil edildi (Sherk, 1969: 49, No.52; Magie, 1950: 383-384). Aynı zamanda Polemon Pontus'a gittikten birkaç yıl sonra Amyntas tarafından öldürülen Antipater'in yönettiği beylik ve Tarcondimotus krallığı da Polemon'un Kilikiası'na dahil değildi (Robert, 1980: 1943; Mitchell, 1993: I, 38). Başka bir deyişle Polemon eski büyük Kilikia'nın tüm bölgelerine hükmetmemiştir. Appian'ın Polemon'un krallığından "*Kilikia'nın bir kısmı*" olarak bahsetmesi de bu yüzdendir. Son Ariobarzanes'in MÖ 42 yılında ölmesiyle onun kardeşi olan Ariarathes X'un bu bölgede yönetimi sağlayamayacağı ve Polemon'a da kuzeyde ihtiyaç olması nedeniyle Antonius, bahsedilen küçültülmüş Kilikia'nın bile bir hükümdar için çok büyük olacağını ve bu bölge için birden fazla hükümdarın daha verimli bir yönetim sağlayacağını fark etti. Nihayetinde Antonius MÖ 36 yılında eski büyük Kilikia'dan kalanları Amyntas, Archelaus ve Cleopatra arasında bölüştürdü. Lykaonia, Isauria ve Kilikia'yı bir araya getirme yoluyla, Kilikia'yı "*Tres Eparchiae*" adı altında birleştirmek için iki girişimde bulunulabilirdi (Syme, 1995: 141-148). Bunların ilki Antoninus Pius'un (MS 138-161) hükmü sırasında muhtemelen Partlara karşı bir savaş ihtimali düşünülerek yapıldı (Habicht, 1959-60: 110, No. 1.4-5). Bu birleşme Pius'un hükmünün sonlarına doğru zaten dağılma eğilimindeydi ve Marcus Aurelius ile Commodus'un hükümleri ve Septimus Severus'un (MS 161-211) hükmünün ilk zamanlarında dağıldı. Bu dağılma da Lykaonia, Isauria ve Kilikia'nın farklı birleşik yönetim birimleri oluşturmasıyla gerçekleşti. Ancak İmparator Severus (MS 193-235) Lykaonia, Isauria ve Kilikia'yı "*Tres Eparchiae*" adı altında birleştirerek, ki bu isim geçmişte anma niteliğinde ilk birleşme için de kullanılır, bahsedilen ikinci girişimde bulunmuştur. Lykaonia'nın bu ilk dönemlerde Galatia ve Kappadokia olarak ikiye ayrıldığı ve son dönemlerde de Lycaonia Koinon'u oluşturduğu düşünülüyordu (Ramsay, 1960: 21; Ruge, 1927: 2253). Bu koinonun sikkeleri MS 161-169 yıllarında (Derbe, Hyde, Barata, Ilistra, Dalisandos ve Laranda) ve MS 244-249 yıllarında kullanılan bronz sikkelerden

bilinmektedir (Aulock, 1976: 25-32). İki farklı dönemin farklı şehirlerin ürünü olması gerçeği, koinonun yapısını koruyamadığı veya belli bir zaman sonra hayata döndürülmüş olduğu anlamına geliyor olabilir (Aulock, 1976: 35).

Lykaonia neden eski büyük Kilikia'yı andıracak şekilde parçalanıp düzenlenmeliydi? Çünkü koinonun ilk periyodunun tarihlenmesi gösteriyor ki koinon, Tres Eparchiae'nin oluşumundan ziyade dağılması nedeniyle ortaya çıkmış bir oluşumdur. Bu da bize Tres Eparchiae'nin Antoninus Pius'un hükmünün sonlarına kadar dayandığını gösteriyor. Dolayısıyla koinonun sikke basımının ikinci dönemi, ikinci "*Tres Eparchiae*"nin Philippus Arabs (MS 244-249)'ın hükmü sırasında dağılmasına kadar devam etmiş olabilir. Philippus iktidara geldikten hemen sonra ve Roma'ya gitmesinden önce Sasaniler ile barış yapması ile tanınır. İlkbaharda sonuçlanan barış anlaşmasından sonra Philippus'un MS 244 yılında Roma'ya gittiği süre içerisinde bölgeye yeni düzenlemeler getirecek kadar vakti vardı. MS 244'ten sonra Sasaniler ile bir süreliğine ilişkisi bulunmamaktadır. Philippus'un MS 245 yılının bahar ayları ya da MS 245 yılının ilk yaz aylarında Roma'daki unvanı "*consulor dinarius*" idi ve daha sonra aynı yıl içinde Danube'ye baskı yapan Carpi'ye karşı savaşıyordu. Bu nedenle, Septimus Severus'un muhtemelen Parthlara karşı savaş için kurmuş olduğu birleşme MS 244 yılında önemini yitirdi. Lykaonia MS 244 yılında Galatia ve Kappadokia arasında bölüşülmüş olabilir. İki durumda da farklı yönetici birimler içerisinde Lykaonia şehirleri "Lycaonian Koinon" üyeleri olarak etnik birlikteliği sağlamaya çalıştılar.

Yapmış olduğum literatür çalışmasıyla tespit ettiğimiz kadarıyla da üzerinde koinon damgası olan sikkeler özel sayılıyordu. Şimdiye kadar ele geçirdiğimiz 9 sikke aşağıdaki 6 kentin Lykaonia birliğine ait olduğunu gösteriyordu. Bunlar "Barata, Dalisandos, Derbe, Ilistra, Hyde ve Laranda"dır. Tüm bu 6 kent sadece iki dönem içerisinde imparatorlar Marcus Aurelius ve Lucius Verus'un MS 161-169 yılları arasındaki yönetimi altında sikke basmışlardır ve bu kentlerden biri Barata 80 yıl aradan sonra yukarıda bahsettiğimiz gibi tekrar kral Philippus Arabs ve oğlu Philippus II yönetimi altında da sikke basmıştır. Çalışmamızda bu durumu kanıtlayan Kat. No. 1/Res. 1 ve Kat. No. 2/Res. 2'deki sikkelerin ön yüzlerinde ortada sağa dönük, şua taçlı İmparator Marcus Aurelius, Philippus Arabs portreleri arka yüzlerinde ise sırasıyla ortada sağa dönmüş şaha kalkmış ayakları altında düşman askeri olan elinde mızrağı olan Lucius Verus ve ayakta duran sola dönük sağ elinde patera sol elinde mızrak tutan sağ ayak önünde ise baykuşu sol ayak arkasında ise kalkanı bulunan Athena betimi ve "KOINON AYKAO BAPATEWN" (Koinon Lykaonia Barata) lejantı birer veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Philippus Arabs ile birlikte antik dünyadaki koinon sikkelerinin hükmünün tümüyle sona erdiği görülmüştür.

Genel olarak koinonun asıl faaliyetleri eyalet krallarını korumak, festivalleri düzenlemek, iç yönetimin düzeni ve meseleleri ile ilgilenmektir. Ayrıca dış politikada da sınırlı haklar üzerine yani Roma'ya elçilerin yollanması ya da Roma eyaletlerine dava açılması gibi konular hakkında bilgiye sahiptirler. Eyalet meclisi, eğer belirli bir metropol şehrinin önceliği yoksa farklı kentlerde sıralı bir şekilde yaz sonunda veya sonbaharda kural dahilinde yılda bir kez olmak üzere bir

araya geliyorlardı. Doğrusunu söylemek gerekirse Lykaonia Koinonları hakkındaki bilgiler yeterli olmasa da her şeyden önce koinonun en önemli meselesi olan krala tapma ile ilgili sikkeler hakkında kaynaklarımız eksiktir (Aulock, 1976: 25-26). Bir tane bile kral tapınağı ile ilgili tasvir koinon sikkeleri üzerine basılmamıştır. Arka tarafında yunan tanrıları ve kahramanları bulunmaktadır. Sadece Barata kentindeki bir zafer sikkesinin üzerinde Marcus Aurelius soyundan gelen imparator portresi Lucius Verus vardır.

Koinon Sikkelerine baktığımızda dikkat çeken şey bu sikkelerin üzerindeki monogramlardır. Bu monogramlar sadece İmparatorlar Marcus Aurelius ve Lucius Verus yönetimi zamanındaki koinon katılımcılarının sikkeleri üzerinde bulunur. Sikke tarihi açısından elimizde iyi kanıt olarak görülmektedir. Her şeyden önce bu monogramların sadece İmparator Marcus Aurelius ve Lucius Verus sikkelerinin üzerinde bulunması dikkat çekici bir diğer konudur. Fakat sikkelerin arka yüzündeki lejantların aynı olmasından dolayı ve imparatorların sikkeleriyle aynı zamanda koruma altına alındığı bilinen imparator eşlerinin sikkelerinin üzerinde monogram bulunmamaktadır. İlk bakışta bir monogram metropolisin kısaltması gibi görünse de "M" ve "H" harflerinin yan yana basılmış olması bu monogramların aslında imparatorların unvanı olduğunu kanıtlamıştır (Aulock, 1976: 28). İlk varsayımlar doğru olarak kabul edilmiştir, çünkü tüm bu 6 kentin sikkelerinde monogram çözümlenmesi başarılı olmuştur. Onlar zafer unvanları Armeniacus, Parthicus ve Medicusur. Bu durum katalogda adı geçen sikkelerde kayıt edilmiştir.

Anadolu sikkelerinde genel olarak kralların zafer unvanları tanınmıyordu. Dalisandos ve Ilistra kentine ait Marcus Aurelius ve Lucius Verus'un portrelerinin betimlendiği sikkelerin ön yüzünde bulunan 3 zafer unvanı "AP IIA MH" kayda değer bir varsayım oluşturuyordu. Bu sikkelere örnek vermek gerekirse Dalisandos'a ait 2 sikkenin ön yüzlerinde ortada sola dönük, şua taçlı İmparatorlar Marcus Aurelius ve Lucius Verus portreleri görülmektedir. Lejant olarak da "AVTOK KAIC M ANT" (İmparator Sezar Marcus Antoninus) ve "AYTOK KAIC Λ AY PH OY[HPO]C CEB" (İmparator Sezar Marcus Armeniakus Parthikus Medikus Sebaste) şeklinde zafer monogramları bulunmaktadır. Arka yüzlerde ise ortada sola dönük tahta oturan sağ elinde phiale sol elinde asa tutan Zeus ve "DALIEANΔEON KOIN LYKA[ONIAN]" (Dalisandos Koinon Lykaonia) lejantı görülmektedir (Kat. No. 3/Res. 3 ve Kat. No 4/ Res. 4).

Koinon kentlerinden biri olan Derbe'nin bu iki dönem içerisindeki sikkelerinin günümüze kadar bilinmemesi ve aşırı derecede az görülmesi rastlantı olabilir. Derbe' den ön yüzde ortada sağa dönük İmparator Marcus Aurelius portresi ve "AYTOK KAIC M AY PH [CEB]" (İmparator Sezar Marcus Armeniakus Parthikus Sebaste) lejantı, arka yüzünde ise "KΛ[AY] ΔERB KOI LYKA" (Claudius Derbe Koinon Lykaonia) lejantı, ortada sol elinde thyrsos sağ elinde kantharosuyla ayaklarının önünde kutsal hayvanı panterle Dionysos'un bulunduğu yalnızca bir sikke bilinmektedir (Kat. No. 5/Res. 5).

Ilistra şehrine ait bir sikke üzerinde ise ortada sola dönük İmparator Marcus Aurelius portresi ve "AYTOK KAICAP M AY PHA ANT CEB" (İmparator Sezar

Marcus Armenikus Parthikus Antoninus Sebaste) lejantı ve zafer monogramları, arka yüzde ise ortada sola dönük tahta oturan sağ elinde phiale sol elinde asa tutan Zeus ve "IAICTPEWN KOIN – ΛΥΚΑΟΝΙΑΚ" (Ilistra Koinon Lykaonia) lejantı görülmektedir (Kat. No. 6/Res. 6). İmparatorların Armeniacus, Parthicus ve Medicus unvanlarına nasıl sahip olduklarına dair bilgilere, hem imparatorluk sikkelerinden hem de yazıtlar sayesinde ulaşabiliyoruz. Lucius Verus Ermenistan'a yaptığı başarılı taarruzdan sonra ve başkent Artaxata'nın fethiyle birlikte MS 163 yılının sonbaharında Armeniacus unvanını almıştır (RIC III, 1962). Marcus Aurelius ise tereddütle ve açıkçası gecikmeyle MS 164 yılının ortalarında bu unvana sahip olmuştur. MS 165 yılının yazında muhtemelen Ağustos veya Eylül ayında Lucius Verus Parthicus ve Maximus unvanlarını da almıştır. Marcus Aurelius ise bu unvanın kendine eklenmesine bir süre sonra izin vermiştir. MS 166 yılının yazında ise Lucius Verus'a Suriye'de ordusu tarafından Medicus unvanı verilmiştir. Lucius Verus, Armeniacus ve Parthicus Maximus unvanlarını taşıırken, Marcus Aurelius'un MS 166 yılı 30 Nisan tarihli askeri belgede sadece Armeniacus unvanına sahip olduğu bilinmektedir. Fakat Roma şehrinde, MS 166 yılı 23 Ağustos tarihli bir yazıtta iki kralında o zamanlar üç unvana sahip oldukları yazmaktadır. Sanırım Marcus Aurelius Parthicus Maximus ve Medicus unvanlarının yanında Triumphs unvanını da almış olmalıydı. Yazıtlardan dolayı bu iki imparatorun da Lucius Verus'un ölümüne kadar bu üç unvana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Medicus unvanı MS 166 yılının sadece ikinci yarısındaki imparatorluk sikkelerinde bulunmaktadır. Aşağıda bu bilgiler bir kez daha açık ve net şekilde özetlenmektedir (Aulock, 1976: 29).

Marcus Aurelius'un aldığı unvanlar;

- * Armeniacus: 164 yılının ortalarında,
- * Parthicus Maximus: 166 yılının ortalarında,
- * Medicus: 166 yılının ortalarında.

Lucius Verus'un aldığı unvanlar;

- * Armeniacus: 166 yılının sonbaharında,
- * Parthicus Maximus: 165 yılının Ağustos/Eylül aylarında,
- * Medicus: 166 yılının yazında.

Bu bilgiler koinon sikkelerimizin tarihlenmesi hakkında olanaklar sağlamaktadır. İmparatorluk hanesine bağlı olan Marcus Aurelius, Lucius Verus eşleri Lucilla ve Faustina II özerk kentlerin her defasında aynı sikkeleri basması söz konusudur. Bu durum, 4 önemli kişinin sikkelerinin arka yüzlerindeki yazıların ve monogramların aynı olmasından dolayı kısmen kanıtlanabilir. Örneğin Ilistra'ya ait bir sikkenin ön yüzünde ortada sağa dönük İmparatoriçe Lucilla portresi ve "ΛΟΥΚΙΑΣ [CEBA]CTH" (Lucilla Sebaste) lejantı, arka yüzde ise ortada sola dönük Athena, sağ elinde phiale, sol elinde mızrağı, sağ ayağının önünde kutsal hayvanı baykuş sol ayağının arkasında ise kalkanla betimlenen Athena ve "ILICTRE KOIN LYKAONIAK" (Ilistra Koinon Lykaonia) lejantı bulunmaktadır (Kat. No. 7/Res. 7). Yine Laranda kentine ait bir sikkenin ön yüzünde ortada sağa dönük İmparatoriçe Faustina II portresi ve "ΦΑΥΚΤΕΙΝΑ ΚΕΒΑΚΤΗ" (Faustina Sebaste)

lejantı, arka yüzde ise ortada ayakta sola dönük Tyche, sağ elinde dümen sol elinde cornucopiae ve "ΛΑΡ[ΑΝΑ ΜΗΤ ΚΟΙΝ ΛΥΚΑΟΝΙΑΚ" (Laranda Metropolis Koinon Lykaonia) lejantı bulunmaktadır (Kat. No. 8/Res. 8).

Bir diğer örnek Hyde kenti sikkesidir. Çalışmamızda toplamda bir sikke örneği bulunmaktadır (Kat. No. 9/Res. 9). Bu sikkeler büyük ihtimalle İmparatorlar Marcus Aurelius ve Lucius Verus'un beraber hüküm sürdükleri zamandan gelmektedir. Sikkenin ön yüzünde "ΦΑΥΚΤΕΙΝΑ ΣΕΒΑΚΤΗ" (Faustina Sebaste) lejantı, ortada sağa dönük İmparatoriçe Faustina II portresi vardır. Arka yüzde ise "ΥΔΗΚ ΙΕΡΑΚ ΚΟΙΝ ΛΥΚΑΟ" (Hyde Kutsal Koinon Lykaonia) lejantı, ortada sola dönük kline üzerine dayanmış sakallı bir nehir tanrısı betimlenmiştir. Sağ elinde kamış tutmuş olan betimin ayaklarının üzerinde içinden su akan yan yatmış bir amphora tasvir edilmiştir. Bu nehir tanrısı da bize Hyde'nin sulak alanlara yakın yerde bulunduğunu işaret ediyor. Şehrin güneybatısına doğru yaklaşık 20 km uzaklıkta bugünkü adı Hotamış olan antik dönemde var olan şimdi ise kuruyan büyük bir göl başlıyordu. Göl özellikle balık avlanmalarıyla ünlüdür. Karapınar'ın 5 km kuzeyinde aşağı yukarı 6 km uzunluğunda 1 km genişliğinde içinde hemen hemen hiç balık yaşamayan bir bataklık bölgesi vardır (Aulock, 1976: 41).

SONUÇ

Koinon sikkelerinin darp nedenleri arkasında yatan esas unsur vatandaşların üzerinde kendi kentlerinin adı olan sikkeleri kullanabilme hakkına sahip olması ve kentlerin de bronz sikkeleri ile kente uygun değişim tekelleri içerisinde bir miktar gelir elde etme isteği olduğunu anlayabiliriz. Koinon sikkelerinin basımında izlenen esas yol düzensiz ve uzun aralıklarla yapılan büyük ölçekli emisyonlar şeklindeydi.

Dikkate değer miktarlardaki bu sikkelerin varlığı sadece bir imparatorun tahta çıkışını kutlamaya, önemli bir yerel olaya veya dinsel bir ritüele bağlanamaz. Çünkü yazılı kaynaklardan da bildiğimiz kadarıyla bu dönemde Anadolu'da Part tehdidinden dolayı doğudaki askeri seferler ve kentlerin sayıca yükselen darp işleri arasındaki bağ, özellikle MS 2. yy ortasında ve sonrasında, darphane kayıtlarından açık bir şekilde izlenebilmektedir. Dolayısıyla çalışmamızdaki Lykaonia Bölgesi'ndeki koinon kent sikkeleri de daha çok İmparator Marcus Aurelius ve Lucius Verus döneminde darp edilmiştir. Dolayısıyla Marcus Aurelius ve Lucius Verus ortak imparatorlukları döneminde Lykaonia Bölgesi'ndeki koinon kentlerinin, Parthia ve Persia'da yapılan savaşlar için toplanan ve nakledilen askerlerin varlığından da faydalanarak birçok bronz sikke bastırmış olduğunu anlıyoruz. Olasılıkla koinon darpları ile askeri hareketlerin esas ilişkisi, kente alışveriş amaçlı uğrayabilecek orduların pazardaki taleplerini karşılanması şeklindeydi.

Katalog çalışmasındaki sikkeler üzerinde yer alan "KOINON AYKAONIAK" lejantları aracılığıyla da Lykaonia Bölgesi'ndeki koinon kent sikkelerine baktığımızda karşımıza Derbe, Laranda, Ilistra, Dalisandos, Hyde, Barata olmak üzere toplam 6 kent çıkmaktadır.

Katalog

Barata

Lykaonia Koinon Tarihi ve Sikkeleri / Nizam ABAY

Marcus Aurelius (MS 161-180)

Kat. No. 1- AE, 23 mm, 7.55 gr

Envanter No: 8649

Korunduğu Yer: Konya Arkeoloji Müzesi

ÖY: "[AYTOK KAIC M AYPH ANTWNINOC CEB]" lejantı, ortada sağa dönük şua taçlı İmparator Marcus Aurelius portresi

AY: "BAP[ATEWN KOI AYK[AONIAAC]" lejantı, ortada sağa dönmüş şaha kalkmış, ayakları altında düşman askeri olan elinde mızrağı ile İmparator Lucius Verus

Philippus Arabs (MS 244-249)

Kat. No. 2- AE, 30 mm, 16.46 gr

Envanter No: 141-83- 44-90

Korunduğu Yer: Anadolu Medeniyetleri Müzesi

ÖY: "AY KAI M [IOYAI ΦΙΛΙΦΠΙΟΝ ΕΥ CE]" lejantı, ortada sağa dönük şua taçlı İmparator Philippus Arabs portresi

AY: "KOINON ΛΥΚΑΟ ΒΑΡΑΤ[EWN]" lejantı, ortada ayakta duran sola dönük sağ elinde patera, sol elinde mızrak tutan sağ ayak önünde ise baykuşu sol ayak arkasında ise kalkanı bulunan Athena

Dalisandos

Marcus Aurelius (MS 164-166)

Kat. No. 3- AE, 25 mm, 9.75 gr

Envanter No: 8650

Korunduğu Yer: Konya Arkeoloji Müzesi

ÖY: "AVTOK KAIC M AN[TWNEINO], soldaki monogram **AM** veya **Α, Π**; sağdaki **H (MH?)**" lejantları, ortada sola dönük şua taçlı İmparator Marcus Aurelius portresi

AY: "DALI[EANAΕON] KOIN AV KA" lejantı, ortada sola dönük tahta oturan sağ elinde phiale, sol elinde asa tutan Zeus

Lucius Verus (MS 165-166)

Kat. No. 4- AE, 2.41 cm, 10.95 gr

Envanter No:8651

Korunduğu Yer: Konya Arkeoloji Müzesi

ÖY: "AYTOK KAIC Λ AY[PH] OY[HPO]C CEB" lejantı ve Π monogramı, ortada sağa dönük şua taçlı İmparator Lucius Verus portresi

AY: "ΔΑΛΙΚΑΔΕΟΝ Κ[OIN] [AY]KA" lejantı, ortada sola dönük tahta oturan sağ elinde phiale, sol elinde asa tutan Zeus

Derbe

Marcus Aurelius (MS 164-180)

Kat. No. 5- AE, 25.5 mm, 13.56 gr

Envanter No: 141-83-51-90, 77

Korunduğu Yer: Anadolu Medeniyetleri Müzesi

ÖY: "AYTOK KAIC M AYPHA [AN...CEB]" lejantı, ortada sağa dönük İmparator Marcus Aurelius portresi

AY: "ΚΛ[AY] ΔΕ[RB] ΚΟΥ Λ]ΥΚΑ" lejantı, ortada sol elinde thyrsos, sağ elinde kantharosuyla ayaklarının önünde kutsal hayvanı panterle Dionysos

İiistra

Marcus Aurelius (MS 164-166)

Kat. No. 6- AE, 25.4 mm, 10.10 gr

Envanter No: 8646

Korunduğu Yer: Konya Arkeoloji Müzesi

ÖY: "AYTOK [KAIC[AP] M AYPHA ANT]W CEB" lejantı soldaki monogramı sağdaki , ortada sola dönük İmparator Marcus Aurelius portresi

AY: "ΙΑΙΚ[TPEWN] KOIN – ΛΥ[KAONIA]" lejantı, ortada sola dönük tahta oturan sağ elinde phiale, sol elinde asa tutan Zeus

Lucilla (MS 164-182)

Kat. No. 7- AE, 24 mm, 7.44 gr

Envanter No: 5260, 97

Korunduğu Yer: Karaman Müzesi

ÖY: "ΛΟΥY[KIΛΛ]A [CEBA]CTH" lejantı, ortada sağa dönük İmparatoriçe Lucilla portresi

AY: "IL[ICTRE KOIN] LYKAONIA" lejantı, ortada sola dönük sağ elinde phiale, sol elinde mızrağı, sağ ayağının önünde kutsal hayvanı baykuş, sol ayağının arkasında ise kalkanla betimlenen Athena

Laranda

Lykaonia Koinon Tarihi ve Sikkeleri / Nizam ABAY

Faustina II (MS 147-175)

Kat. No. 8- AE, 20 mm, 6.1 gr

Envanter No: 8802

Korunduğu Yer: Konya Etnografya Müzesi

ÖY: "[Φ]AUCTEIN[A CEBACTH]" lejantı, ortada sağa dönük İmparatoriçe Faustina II portresi

AY: "ΑΑΡ[ΑΝΔ ΜΗΤ Κ]ΟΙΝ ΛΥΚΑΟΝΙΑC" lejantı, ortada ayakta sola dönük sağ elinde dümen sol elinde bereket boynuzu (cornucopiae) olan Tyche

Hyde

Faustina II (MS 147-175)

Kat. No. 9- AE, 22 mm, 6.7 gr

Envanter No: 6467

Korunduğu Yer: Konya Etnografya Müzesi

ÖY: "[Φ]AUCTEIN[A CEBACTH]" lejantı, ortada sağa dönük İmparatoriçe Faustina II portresi

AY: "ΥΔΗC ΙΕΡΑC ΚΟΙΝ ΛΥΚΑΟ" lejantı, ortada sola dönük kline üzerine dayanmış sakallı bir nehir tanrısı, sağ elinde kamyş tutmuş olan betimin ayaklarının üzerinde içinden su akan yan yatmış bir amphora

Res. 1

Res. 2

Res. 3

Res. 4

Res. 5

Res. 6

Res. 7

Res. 8

Res. 9

KAYNAKÇA

Aulock, H. Von (1976). *Münzen und Städte Lykaoniens*. IstMitt, Beiheft 16: Tübingen.

Bahar, H. (1991). *İsauria Bölgesi Tarihi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi.

Burnett, A. M. (1993). "Roman Provincial Coins of the Julio-Claudians". *Essays in Honour of Robert Carson and Kenneth Jenkins*. (Price, M., Burnett, A. M., & Bland, R., eds.), London: Spink, s: 145 – 153.

Dio Cassius (1961). *Historia Romana (Dio's Roman History)*. With an English Translation by E. Car, London: The Loeb Classical Library.

Göktürk, T. (1996). *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı, Sayı XI*, Ankara.

- Habicht, C. (1959-60). Zwei neue Inschriften aus Pergamon. *Istanbuler Mitteilungen* 9–10, s. 109–127.
- Howgego, C. J. (1985). *Greek Imperial Countermarks*, “Studies in the Provincial Coinage of the Roman Empire”, London: Royal Numismatic Society.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor*. Volume I, Text, Princeton.
- Mitchell, S. (1993). *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor - Volume I The Celts and the Impact of Roman Rule*. Oxford: Clarendon Press.
- Ramsay W.M. (1960). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası. (Çev.: M. Pektaş). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Robert, L. (1980). *À travers l'Asie Mineure : poètes et prosateurs, monnaies grecques, voyageurs et géographie*, Athènes: École française d'Athènes ; Paris (11, rue de Médicis, 75006 Paris) : Dépositaire, Diffusion de Boccard.
- Ruge, (1927). "Lykaonia maddesi", Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft, Neue Bearbeitung, Begonnen Von Georg Wissowa, Unter Mitwirkung Zahreicher Fachgenossen Herausge Geben Von Wilhelm Kroll, Sechszwanzigster Halbband Lokroi bis Lysimachides, J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung Stuttgart.
- Sherk, R. K. (1969). *Roman Documents from the Greek East. Senatus Consulta and Epistulae to the Age of Augustus*. Baltimore.
- Strabon, 1993. Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika; XII, XIII, XIV). (Çev.: A. Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Syme, R. (1995). *Anatolica: Studies in Strabo*, (Ed: Birley, A.), Oxford.
- Xenophon, 1998. Anabasis I (Onbinlerin Dönüşü). (Çev.: Tanju Gökçöl). İstanbul: Sosyal Yayınları.

Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July 2018

İNGİLİZ RAPORLARINA GÖRE FİLİSTİN'DEKİ İNGİLİZ İDARELERİ VE İSRAİL DEVLETİ'Nİ OLUŞTURAN SÜREÇTEKİ ROLLERİ

**By The British Reports British Administrations In Palestine And Their
Roles In The Constituent Process Of The Israel State**

Macide BAŞLAMISLI*

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti farklı cephelerde aynı anda birçok devletle savaştı. Savaştığı ülkelerden biri de dönemin en güçlü devleti İngiltere idi. İngiltere, güneş batmayan sömürgelerine yeni topraklar katmak adına müttefiki olduğu devletlerle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş açtı. Orta Doğu'da Arapları kışkırtarak Türk idaresine karşı isyanlar başlattılar. Bu bağlamda Türk idaresi altındaki bu toprakları parçalama politikasına yöneldiler. Birinci Dünya Savaşı sonrası galip devletler, Versailles düzeni ile Alman ve Türk imparatorluklarının topraklarını yağmalamaya başladılar. Oluşturdukları bu yenedünya düzeninde "Manda" adını verdikleri yeni yönetim sistemi ile işgal ettikleri toprakları sömürmeye başladılar.

İngiltere için Orta Doğu coğrafyasında Filistin' in ayrı bir önemi vardı. Filistin, üç din için kutsal sayılan bir ülkeydi. Avrupa'dan dışlanan Yahudiler, kendilerine bir yurt kurma çabasına girmişlerdi. Bu amaç doğrultusunda kurulmuş olan ve Yahudi milliyetçiliğini esas alan Siyonizm, İngiltere ile birlikte hareket ederek bu planı yönlendirdi. Söz konusu planlar Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlamış, ancak savaş sonrası harekete geçebilmişlerdi. 19. yüzyılda kurulmuş olan Siyonist Örgüt, Birinci Dünya Savaşı'nı fırsat bilerek 1917'de yayımlanan Balfour Bildirgesi ile Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulacağını tüm dünyaya ilan etmiş oldu. Böylece savaş sonrası görülmüş oldu ki İngilizler, Filistin üzerinde hem Yahudilere hem de Araplara bağımsızlık sözü vermişlerdi.

Türk idaresi altında barış ve huzur içinde yaşayan toplumlar bir anda etkisi günümüze kadar gelmiş olan bir çatışma ortamı içine girmiş oldular. İngiltere, Siyonist Örgütü'nden aldığı maddi desteklerle Yahudilerin hamisi olmuştu. Araplara göre azınlıkta olan Yahudiler, teşvik edilen büyük göçlerle neredeyse Araplara eşit nüfusa sahip olmak üzerelerdi. Filistin'de geçici Askeri yönetim sonrası kurulan Manda idaresi ile İsrail Devleti'ne giden yolların taşları döşenmiş oldu. İngiltere bu

* Doktora Öğrencisi, KSÜ Tarih Bölümü, macidebaslamisli80@gmail.com.

süreçte, Filistin'de idari, hukuki, sosyal ve mali yapılar oluşturarak Yahudi Devleti'nin temellerini atmış oldu.

Anahtar kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, İngiltere, Balfour Bildirgesi, Siyonizm, Manda İdaresi, Filistin.

ABSTRACT

In the World War I, the Ottoman State fought many states at the same time on different front lines. One of the countries that fought was the most powerful state of the epoch, England. England waged a war against the Ottoman Empire with states that were allied to bring new territories to their colonies. They started revolts against the Turkish rule by provoking Arabs in the Middle East. In this context, they directed the policy of dividing these lands under the Turkish rule After the World War I, the victorious states began to loot the territories of the German and Turkish empires with the Versailles arrangement. In this new world order they formed, they began to exploit the land they occupied with the new administration system called "Mandate".

For England, Palestine had a different importance in Middle East. Palestine was a holy country for three religions. The Jews, who were excluded from Europe, entered into an effort to establish themselves a "National Home". Zionism, which was established in line with this goal and based on Jewish nationalism, directed this plan by acting together with England. These plans had begun before the First World War, but could have moved into post-war action. The Zionist Organization, founded in the 19th century, declared to the whole world that the First World War was an opportunity to establish a Jewish dwelling in Palestine with the Declaration of Balfour, published in 1917. Thus, it was seen after the war that the British promised independence both to Jews and Arabs over Palestine.

Communities that living peacefully under the Turkish rule have entered into a conflict that has come to the present. England was the "Maccenas" of the Jews with the financial supports received from the Zionist Organization. The minority Jews compared to the Arabs were almost equal to having an equal population of Arabs with the great immigrations. The temporary Military administration in Palestine and the later Mandate administration facilitated the establishment of the State of Israel. In this process, England has laid the foundations of the Jewish State by creating administrative, law, social and financial structures in Palestine.

Keywords: World War I, England, Balfour Declaration, Zionism, Mandate, Palestine.

1. İngiliz Raporlarına Göre Türk İdaresindeki Filistin

Büyük Britanya yönetimi Filistin ile ilgili durum tespiti ve istihbarat raporlarında topraklarına göz koyduğu Türk İmparatorluğu'nu ve yönetimini her daim kötüleme yoluna gitmişti. İngiliz raporlarına göre, Filistin'de Birinci Dünya Savaşı öncesi Türk idaresi, Suriye ve Filistin' nin arazi sahibi ileri gelen ailelerine verilen yetki devriyle bir dereceye kadar hafifletilmiş bir despotizmdi. İdare'nin başı Beyrut'taki Vali idi, Kudüs bağımsız bir "Sancak" tı. Kudüs Sancağı, Mısır sınırından Yafa'nın hemen kuzeyine kadar uzanıyordu. Filistin'in geri kalanı Beyrut, Akre ve Balka'daki (Nablus) dâhil edilmişti. Her sancak, birkaç Nahiya' yı (köy veya küçük köylerin birleşimi) birleştiren ilçelere ayrılmıştı. Bu idari birimlerin her birinin kendi yönetimi vardı. Mutasarrıflar, bu idarenin başıydı. Bunlar İstanbul ile doğrudan temas halindedir. Bu üst düzey yöneticilere bağlı tüm üst düzey yöneticiler, belirgin bir Türk bürokrasisini oluşturdu. Türkçe resmi dildi. İmparatorluk Hazinesi'ne ödenmesi gereken vilayetin gelirleri, esas olarak arazi ve binalar, gümrükler, damga vergileri ve Mahkeme harçlarının vergilendirilmesinden elde edilmekteydi. Diğer yükümlülükler ise, hayvanlar üzerindeki vergi, yollarda zorunlu çalışma ve askerlikten muafiyetiydi. Savaş başladığında bunlara ek olarak, özel savaş vergileri uygulanmıştı. Araziler üzerindeki ana vergi ise, "Öşür" dü. İngiliz raporlarına göre, "Vergi oranı hasada göre şekillenmekle beraber, büyük haksızlıklara" sebep olmaktadır. Aşar vergisi sistemi Kuran'dan kalmaydı. Araziler, toprağın güvenliğini sağlayabilecek kişilere veriliyordu. Başta muhtarlar ve toprak sahipleri olmak üzere köyün ileri gelenleri, köylüler üzerinde vergi baskısı uygulayabiliyorlardı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 151)

Arap coğrafyasındaki Türk idaresinin önemli bir özelliği de, "Vakıf" olarak kurumlaşmış dini bağışların tanınmasıydı. Bir mülkün "vakıf" haline getirilebildiği İslam dinine göre, "Mülkün mülkiyet hakkı tasfiye edilir ve bundan böyle, Yaradan'ın zımnı mülkiyetinde" kalırdı. Kullanım hakkı (İntifa) ise, sadece insanoğlunun yararı için kullanılırdı ve özü gereğince devredilemezdi. Bu bağış şekli Filistin'deki diğer dini topluluklar tarafından da benimsenmişti. Hukuk sistemini ise, "Şeriat" esaslarına bağlı dini mahkemeler oluşturmaktaydı. Türk idaresi sırasında, Halifelik Mahkemesi'nin anayasası, yargı yetkisi, usulü ve iç düzenini etkileyen bir dizi yasa, aynı zamanda Halife olan Sultan tarafından daha sonra buna ek olarak Anayasa Hükümeti'nin kurulmasından sonra yasama organı tarafından ilan edilmişti. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in bir sonucu olarak, bir Senato ve Temsilciler Meclisi'nin oluşturduğu bir Osmanlı Parlamentosu oluşturuldu. Filistin'den seçilen milletvekili sayısı altıydı.

Filistin' deki yabancıların konumu, genellikle ülkelerinin konsolosluk makamları tarafından korunmuştu. Arap Hıristiyanlar da yabancı konsoloslukların hizmetlerinden yararlandılar. Azınlıkların çıkarları böylece korunmuştu. Konsolosluk korumasından vazgeçmeye hazır olmadıkça yabancılar toprak sahibi olamıyorlardı. Buna istisna olarak, Baron Edmond de Rothschild tarafından kurulan bir Yahudi kolonisi oluşturuldu. İngiliz raporlarına göre, bu kolonistler ile Arap

komşuları çok iyi anlamaktalardı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 152,153)

İngiliz raporlarına göre, Birinci Dünya Savaşı sırasında Filistin'deki Türk idaresi, “askeri bir despotizme” dönüşmüştü. İngilizler, isyana sevk ettikleri Araplara, Türk askerinin güven duymadığını iddia etmişlerdi. Bu yüzden Türk komutanlar Filistinli tebaaya yönelik şiddetli ve baskıcı önlemler almıştı. İngilizler küstahça Türk idaresinin Filistinlileri açlığa mahkûm ettiğini iddia etmekteydi. Sık aralıklarla yapılan kamu idameleri ve yoğun askere alınma dışında, kırsal alan hayvanlar, yakıt ve gıda maddelerinden mahrum bırakılmışlardı. Arazi sahipleri ise, askeri yetkililer tarafından kendilerine yapılan talepleri karşılamak için mülklerini ipotek etmeye zorlanmışlardı. Her dönem ithalata bağlı bir ülkede, temel gıda fiyatları ve diğer emtiaların fiyatları anormal derecede yükselmişti. Tüm bu olumsuz gelişmelerden sonra Filistinliler, İngilizleri “Büyük Kurtarıcı” olarak görmüşlerdi. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 153)

2. Arap İsyanları ve McMahon Taahhüdü

İngiliz raporlarına göre, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllar boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap İlleri, Türk idaresi altında huzursuzlardı ve yönetime karşı sık sık isyan ediyorlardı. Türk ordusu sık sık Arap Yarımadası'ndaki bu isyanları bastırmakla uğraşmaktaydı. İngilizlere göre, bu kabileler, “Özgür Ruhlu” lardı ve bu yüzden isyan ediyorlardı. Elbette Arap çöllerinde esen bu özgürlük rüzgârlarının arkasında İngiltere vardı. Arap coğrafyası, Türk idaresi altındayken, Suriye'de İngilizlerin “genç ve dinamik” olarak nitelendirdiği bir milliyetçi hareket ortaya çıktı. Söz konusu hareketin kökeni, 1860'lara kadar uzanıyordu. Arap “altın çağının” ve Arap tarihini ve edebiyatını yeniden canlandırmayı amaçlayan hareket çerçevesinde birçok topluluk oluşturuldu. Hareket, 1866 yılında Amerikan himayesinde Suriye Protestan Koleji'nde çalışmalarını yoğunlaştırdı. İngilizler, bu durumu, Suriye gençliğini Batı dünyasının fikirleriyle tanıştırmak adına takdire şayan bir olay olarak nitelendirirken, Suriye'de Amerikalı Protestanlar tarafından körüklenen Arap milliyetçiliği de yavaş yavaş kökleşmeye başlamıştı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu içinde İttihat ve Terakki Yönetimi'nin Merkezileştirmeye önem vermesiyle söz konusu Arap hareketi darbe aldı ve yer altına sürüldü. 1913'te Paris'te bir Arap Kongresi düzenlendi. Bu kongreden uygun bir fırsat çıkması halinde özgür ve birleşik bir Arap Devleti kurulması fikri çıktı. Türk Hükümeti, “tahrikkar” olarak nitelendirdiği bu kongreye şiddetle karşı çıktı ve bu yöndeki çabaları bastırmak için elinden geleni yaptı. Ancak kısa bir süre sonra, 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, Batı himayesine girmiş Araplara bekledikleri uygun fırsatı vermiş oldu. Savaş başlamadan önce İngilizler, Türk ordusu içindeki Araplar üzerinde de bir baskı yaratma amacındaydı. Türk ordusunda görev yapan Mısırlı bir Arap olan Ali Aziz, 1913'te Libya'da sorumlu olduğu birliğini nedensiz olarak terk etmek ve vatanına ihanet ettiği gerekçesiyle yargılandı. Ali Aziz'i sahiplenen İngiltere ve Fransa bu durumu Arap isyanlarında kullanabileceğini düşündü. Ali Aziz, Arap milliyetçiliğini ve ayrılıkçılığını savunan bir adamdı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 16-18)

31 Ekim 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk savaşa girdiği yer, Suriye ve Filistin'di. Bu iki bölge İngilizler için stratejik öneme sahipti. Savaşta İtilaf Güçlerine karşı tehlike oluşturabilirlerdi. Suriye ve Filistin Süveyş Kanalı üzerinde bir Türk-Alman saldırısının temelini oluşturabilirdi. Bu bağlamda Halife'nin bir Kutsal Savaş çağrısı, tüm Müslümanları bir araya getirebilirdi. Ancak Halife'nin bu çağrısı İngilizler' in bağımsızlık masallarıyla kandırdığı Müslüman Şerif Hüseyin ve Mısırlı yöneticiler, Türk imparatorluğuna karşı başlatmış oldukları isyanlarla bu olasılığı engellemiş oldular. Tüm bunlara rağmen Osmanlı Halifesi, Kasım 1914'te İstanbul'da "Cihat" ilan ettiğinde, Şerif Hüseyin bu ilanın Mekke ve Medine'de duyurulmasına izin vermedi. Çünkü kendisi söz konusu kutsal ittifakı İngilizlerle yapmaya karar vermişti. Ancak ne yazık ki savaş sonrası birden fikrini değiştiren İngiltere, Şerif Hüseyin'e fazla beklenti içine girmemesi gerektiğini söyledi. Çünkü İngiltere huzursuzdu çünkü tek başına çullanmak istediği Arap coğrafyasına Fransa da girmişti. 1915 Mart'ında, Fransız Hükümeti, Filistin de dâhil olmak üzere Suriye'nin kontrolünü ele geçireceğini açıkladı. Bu kararı tartışan İngiltere, 1915 Haziran'ında Fransızların Kuzey Suriye'ye karşı verdiği talebinin kabul edilmesi gerektiği, ancak Kutsal Topraklar (Mekke ve Medine'nin), Kudüs ve Filistin'in bir parçası olarak dünya çapındaki önemi nedeniyle uluslararası yönetim için ayrılması gerektiğine karar verdi.

İngiliz raporlarına göre, Arap isyanları sayesinde İngiltere, 1915 Şubat'ında Süveyş Kanalı'na yönelik bir Türk-Alman saldırısını da püskürtmüş oldu. Şimdi sıra Türk İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'daydı. Nisan 1915'ten itibaren Gelibolu'nun Müttefik işgali başladı. İngilizler çok umutluydu. Onların bu umudu Arapları da heyecanlandırmıştı. Müttefiklerin korkunç büyüklükte bir hazırlıkla Gelibolu'ya dayanmasını fırsat bilen Araplar hemen harekete geçti. İlk olarak Suriye'deki Amerikan destekli Arap Milliyetçisi Komite, Türk ve Alman Hükümetleri tarafından kendilerine sunulan bağımsızlık vaatlerini reddetmeye ve Mekke Şerifi Hüseyin ile ortak hareket etmeye karar verdi. İkinci olarak, 14 Temmuz 1915 tarihli bir mektupta Hüseyin, Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Henry McMahon' a, Türklere karşı Büyük Britanya ile işbirliği yapmaya hazırlandığı şartlar konusunda bilgi verdi. Şerif Hüseyin'in, İngilizler'in Çanakkale'de büyük bir zafer kazanacağından hiç şüphesi yoktu. Öyle ki daha savaş sonlanmadan gerçekleşmeyecek hayallere kapılmıştı. Mc Mahon'a yazdığı mektupta, sınırları Kuzey'de Mersin ve Adana, Birecik, Urfa, Mardin, Midyat, doğuda İran sınırı, güneyde ise Hint Okyanusu ve batıda Marsilya'ya kadar uzanacak olan bir Arap Devleti'nden söz etmekteydi. Şerif Hüseyin'in bu önerisi, İngilizlerin sinirini bozmuştu. İngilizlere göre, Hüseyin şimdiden kendisine vaat edilen sınırların dışına çıkmıştı bile. Hızını alamamış neredeyse Asya'daki tüm Arap dünyasını kucaklamıştı. Sir Henry Mc Mahon, bu öneriye cevaben, sınır tartışması için henüz erken olduğunu söyledi. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 18) Kısa bir süre sonra İngilizler, Çanakkale' de büyük bir bozgun yaşadı. İngiliz raporlarına göre, İstanbul'un düşüşü sonsuza kadar ertelenmiş görünüyordu. Bu mağlubiyete İngilizler'den daha çok bozulan Şerif Hüseyin, 9 Eylül'de Henry McMahon'a yazdığı ikinci mektubunda ağız değiştirmişti. Şerif Hüseyin, ilk

mektubu için Mc Mahon'dan özür dileyerek “Ekselanslarının kendisini ilk mektupta yer alan için cüretkârlığı için affetmesini” istiyordu. Mc Mahon ise, tüm Arap coğrafyası için bağımsızlık istediklerini ancak Fransa'nın Suriye'ye girmesinin tüm dengeleri bozduğunu söylüyordu. 24 Ekim'de Şerif Hüseyin'e şu mektubu yazdı: “Kuzey'de yer alan Mersin, İskenderun ile Şam, Korna, Hama ve Halep ilçelerinin batısında yer alan Suriye'nin bölümlerinin tamamen Arap olduğu söylenemez ve önerilen sınırlar dışında bırakılmalıdır.” Bunun dışında “Söz konusu yerler, Büyük Britanya'nın müttefiki, Fransa'nın çıkarlarına zarar vermeden hareket etme özgürlüğüne sahip olduğu bölgelerdi” diyerek buraların Fransa'ya bırakıldığını anlatmaya çalışıyordu. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 19) Buna göre, Şerif Hüseyin'in idaresinde olan Mekke ve Medine'nin korunması İngiltere'de olacaktı. Eğer bu kabul edilirse, Büyük Britanya, Araplara idare konusunda tavsiyeler verecek ve hükümet kurmalarına yardımcı olacaktı. Böylece mevcut şartların Şerif Hüseyin'in umduğu gibi bir bağımsızlık olmadığı ortaya çıkmış oldu. Mektup, “Bağdat ve Basra vilayetleriyle ilgili olarak, Araplar, bu toprakları yabancı saldırganlıktan korumak, yerel halkın refahını artırmak ve korunmak için Büyük Britanya'nın yerleşik konum ve çıkarlarının özel yönetsel kontrol tedbirleri gerektirdiğini kabul edeceklerdir.” şeklinde sona ermekteydi. Bu satırlar, bölgede İngiliz çıkarları için Manda yönetimleri kurulacağını habercisiydi. Şerif Hüseyin, kuzeyden güneye doğudan batıya geniş sınırlarla çevrili Arap devleti hayalleri kurarken, İngilizler ona söz sahibi olamayacağı bir kuklalık teklif ediyordu. Açıkçası Şerif Hüseyin için büyük bir hayal kırıklığı olmuştu. İngiltere'nin Filistin toprakları için önemli planları vardı. Aynı topraklarda hem Yahudilere hem de Araplara bağımsızlık vaat etmişlerdi. Böylece günümüzde bile devam etmekte olan “Filistin Sorunu” nun ilk tohumları atılmış oldu.

1922'de Londra'da Sömürgeler Bakanı Winston Churchill Arap Delegasyonu'na şunları söylemişti:

“Bu mektup (Sir H. McMahan'un 24 Ekim 1915 tarihli mektubu), Mekke Şerifi'ne, Araplar tarafından önerilen bölgelerdeki bağımsızlığı tanımak ve desteklemek için verdiği sözleri iletmek üzere aktarılmıştır. Söz konusu bölgeler, Majestelerinin Hükümeti tarafından Beyrut ve Kudüs'ün bağımsız “Sancak” vilayetini kapsayacak şekilde görülmüştür. Ürdün'ün batısındaki Filistin'in tamamı Sir H. McMahan' un Araplara verdiği sözden çıkarılmıştır.” (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 20)

Böylece Filistin'in Araplara verilmeyeceği kesinleşmiş oldu. İngiltere, Şerif Hüseyin'e verdiği sözü tutamamasını, savaşın gidişatının değişmesine bağladı. Sir Henry Mc Mahon ve Şerif Hüseyin arasındaki diğer yazışmalarda, bahsi geçen tartışmalı bölgeler, Halep ve Beyrut Vilayetleri idi. Şerif Hüseyin bu vilayetlerin tamamen Arap olduğunu ileri sürmekteydi. Sir Henry McMahan, Fransız çıkarlarının söz konusu olduğunu vurgulayarak, kuzeydeki tüm iddialarından vazgeçemedikleri halde, İngiltere ile Fransa arasındaki ittifakı bozmak istemediğini belirtti. İngiliz Hükümeti kararını vermişti artık Şerif Hüseyin ile sınırlar üzerinde daha fazla pazarlık yapılmayacaktı. İngiliz hükümeti, Şerif Hüseyin'e Türklere

yönelik isyanın sürdürülmesi için ihtiyaç duyduğu cephane, mühimmat ve gıda maddeleri tedarik etmesini sağlamaya devam edecekti. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 21)

Fransa'nın Suriye'deki istekleri belirginleşmeye başlamıştı. Buna göre, Fransız Diplomat Franeis Georges Picot, Suriye'nin Mısır sınırına kadar Fransa'ya verilmesi gerektiğini söylüyordu. Hükümetine danıştıktan sonra Suriye'de bir Fransız Mandası'na razı oldu. Rus Hükümeti'ne de danışan Franeis Picot ve İngiliz Sir Mark Sykes'in görüşmeleri başlamış oldu. Bu görüşmelerin sonucunda Mayıs 1916'da, Arap Yarımadası'nın kuzeyindeki Arap coğrafyasını parçalara bölen Sykes-Picot Anlaşması olarak bilinen bir anlaşma imzalandı. Buna göre:

- a) Hayfa'nın biraz kuzeyinde, Mersin'i de içine alan bir kıyı kuşağı Fransa tarafından kontrol edilecekti.
- b) Basra Körfezi'nden Bağdat'ın kuzeyine kadar olan Güney Irak, küçük bir yerleşim bölgesi olan Hayfa ile birlikte Britanya tarafından kontrol edilecekti.
- c) Filistin'deki Kutsal Yerler, Rusya, Fransa ve Büyük Britanya arasındaki anlaşma ile belirlenecek özel bir rejime tabi tutulacaktı.
- d) Tartışılan bölgenin geri kalanı "Arap Devleti veya Devlet Konfederasyonu" na terk edilecekti.
- e) Fransa Suriye içindeki Araplara, İngiltere ise, Kuzey Irak ve Ürdün'ün doğusundaki Araplara tavsiye ve idari yardım sağlayacaklardı.

Arap coğrafyası paylaşılmıştı ancak Hicaz'daki büyük Türk direnişisi devam etmekteydi. İngiliz raporlarına göre, 1916'nın sonunda Hicaz Arapları, ülkenin güneyindeki Türk menzillerini kolaylıkla aşabilmişlerdi, ancak Hicaz demiryolunun kuzeydeki ana Türk kuvvetleri ile bağlantılı olan Fahreddin Paşa Komutasındaki garnizonu yerinden edememişlerdi. 1917 yılı içinde Türk Garnizonu neredeyse her gün basıldı ve demiryolu tekrar tekrar yok edildi. Ancak Türkler çelik iradeleriyle savaşmaya devam ediyorlardı. İngiliz ordusu 1917 sonbaharında Filistin'i işgal ettiğinde, birkaç bini düzenli bir güç olarak eğitilmiş Araplar, ilerlemenin dış tarafında Ürdün'ün ötesine geçtiler. İngilizlere göre, bunların işbirliği sayesinde Türkler bölgeden uzaklaştırılabilirdi. Böylece Ürdün'den getirilen özel Arap birlikleri de İngiliz destekli Hicaz Araplarına katılarak, unutulmayacak bu ihanet karşısında yılmadan kahramanca mücadele etmiş olan Fahreddin Paşa komutasındaki Türk Garnizonunun Medine'den çıkarılması için destek oldular. İngiliz raporları, Türklere karşı bu Arap dayanışmasından övgüyle söz etmişlerdi. Buna göre, Şerif Hüseyin'in Türklere yönelik açık isyanı diğer Arapların da memnun etmişti ve elbette destek olmuşlardı. Kısaca tüm Araplar, Müslüman Türk kanı içmeye ant içmişlerdi. İngiliz raporlarına göre, Türklere karşı fazla tepki göstermeyen ve savaşmayan tek ülke Filistin'di. Filistinli Araplar, sanki Türklerin gidişleriyle başlarına geleceği biliyorlarmış gibi Türklere yönelik ihanetin içinde yer almamışlardı. Ancak İngilizler bu durumu şöyle açıklamışlardı: "Çölde isyan etmek, Türk işgali altındaki bir ülkede isyan etmekten çok daha kolaydır". (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 22) İngiliz raporları Arap isyanları ile

İlgili, “Öyle oldu ki Türkler, Arap nüfusun sadakatsizliği karşısında mahcup oldular; Suriyeli milliyetçiler, bir kısmının darağaçlarına bedelini ödedikleri aktif bir isyana girdiler.” şeklinde küstahça yorumlar yapmışlardı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 23) Böylece Arap isyanları sonucu Müslümanların kutsal toprakları Mekke ve Medine, Türk idaresinden çıkarak İngilizlerin idaresine geçmiş oldu.

3. Siyonizm'in Doğuşu ve Filistin

Avrupa'da daha önceki yüzyıllarda da var olmuş olan Yahudi Katliamları 19. Yüzyılda da artarak devam etmişti. 19. Yüzyılda Doğu Avrupa'da Yahudiler için “Anti-Semitizm” adında yeni bir düşman ortaya çıkmıştı. Söz konusu hareket, 1880'de Almanya'da başladı ve tüm Orta Avrupa'ya yayıldı. 1894'deki Dreyfus Davası (Fransa'da 1894'te Yahudi bir Yüzbaşı olan Alfred Dereyfus'un casusluk iddiasıyla yargılandığı dava) ile Fransa'da, buradan da Rusya'ya kadar yayılmıştı. İngiliz raporlarına göre, 1881'den itibaren, Rusya'daki Yahudilerin sıkıntıları Haçlı Seferleri zamanında Batı Avrupa'da olduğu kadar kötüydü. Yahudiler, Polonya dışında tüm Rusya'dan dışlanmışlardı. On binlercesi öldürülüp, evsiz bırakılmıştı. Bu nedenle Batı Avrupa'ya yoğun bir Yahudi göçü başlamıştı. 1880 ile 1910 arasında Doğu Avrupa'dan en az üç milyon Yahudi Batı'ya kaçmışlardı. Bu göçlerin büyük bir kısmı İngiltere, Kanada, Avusturalya ve Güney Afrika gibi Britanya topraklarına oldu. Bir kısmı ise, ABD'yi tercih etti. 1870'te ABD'deki Yahudi nüfusu 250,000 iken, 1937'de dört buçuk milyona kadar ulaşmıştı. Yahudiler tüm dünyaya dağılmışlardı ancak Filistin'i asla unutmamışlardı. İngiliz raporlarına göre, Yahudiler, Filistin topraklarına Hristiyanlardan çok daha fazla bağlılardı. Buna göre, “Va'ddedilen Topraklar” fikri, sadece muhafazakâr Yahudilerin değil, laik kesimin de düşüncelerine nüfuz etmişti. En ünlü İbrani şiirlerinin temel konusu, “Zion” a (İsrail Ana Yurdu) geri dönmüştü. “Yahudi Devleti'nin çöküşünden” sonra bazı Yahudiler Filistin'de yaşamaya devam etmişlerdi. Ancak hep azınlıkta kalmışlardı. Arap çoğunluğu altında olsa da, büyük şehirlerde önemli Yahudi toplulukları vardı. Haçlı seferleri döneminde ve yine Moğol istilasında neredeyse tamamen yok olacaklardı. Ancak Osmanlı yönetimi altında yavaş yavaş toparlandılar. Osmanlı yönetimi altındayken on altıncı yüzyılda İspanya'dan, on yedinci yüzyılda Doğu Avrupa'dan Yahudilere can suyu olacak olan yeni göçmenler geldi. Galile'den, Lübnan'a, Safad ve Tiberias kasabalarına kuzeye doğru uzanan çok sayıda bölgeye yerleşmiş oldular. Safad, Yahudi Geleneği için önemli bir merkez haline geldi. Galile' de ise, Müslüman ve Hristiyanlarla barış içinde yaşıyorlardı. Sonuç olarak, sayıları az olsa da, Filistin'deki Yahudilerin varlığının devam etmesi, Yahudilere çok şey ifade ediyordu. Filistin'e nihai olarak geri dönüşün ilahi vaadine olan bu inanç, Diaspora Yahudileri'nin hemen hepsinde vardı. Ancak 19. yüzyıldan itibaren, "Modernizm" in etkisi altında, eski kehanetler somut bir anlamdan ziyade sembolik bir hal aldı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 9-11)

Avrupa'da mutlu ve refah bir hayat uman Yahudiler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Dreyfus Davası ve Rus katliamları ile sonuçlanan Anti-Semitizmin yükselişi ile sarsıldılar. Bunun üzerine Yahudiler her ülkede birlik olma

yoluna gittiler. Bu bağlamda 1860'ların başlarında Fransa'da Doğu Avrupa'da zulüm görmüş Yahudilerin yardımıyla İsrail Birliği Üniversitesi, kuruldu. Birkaç yıl sonra Filistin'de Yafa yakınlarında bir tarım okulu açıldı. Bunlara benzer bir birlik, Anglo-Yahudi anlayışıyla kuruldu. İngiltere'de birçok Yahudi yaşamaktaydı. Bir Anglo-Yahudi Derneği 1871'de kuruldu. Ancak birlik olma yolundaki en etkili çaba, Filistin'de Yahudilerin yerleşmesine yardım etmek amacıyla, 1883-1900 yılları arasında yedi öncü "koloni"den oluşan bir gruptan sorumlu olan ve süreci sürdürmek ve genişletmek için bir fon kuran Baron Edmond de Rothschild' in cömertliği sayesinde gerçekleşti. Bu, Filistin'e kapıyı açan ilk adımdı. Bundan sonra Filistin'deki Yahudi sayısında önemli bir artış oldu. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 13) 1881'de yaklaşık 25.000 kişi varken, 1914'te 80 bini geçti. Göçmenlerin büyük bir kısmı Kudüs, Hayfa, Yafa ve bu bölgelerin banliyölerine yerleştiler. İster köylü ister şehirli olsun, yeni gelenler ile Filistin'deki eski Yahudi sakinleri arasında bir fark vardı ki bu, daha sonraki yıllarda daha belirgin hale gelecekti. Eski Yahudi sakinler, Araplar ile uzun yıllar iç içe yaşamışlardı. Bu durum yeni gelen Yahudilerin hoşuna gitmemişti. Onlara göre, eski ve yeni Yahudiler, Bir Yahudi toplumu oluşturmak ve Yahudi kültürünün yeniden canlandırılması için tamamen Yahudi hayat tarzına göre bir düzen gerekiyordu. İşte bu yeni fikrin adı, "Siyonizm" di. Avrupa'da yaşadıkları zulmün kinini, yüzyıllarca Müslümanlarla iç içe ve dostça yaşamış eski Filistin Yahudilerine de geçirmiş oldular. Siyonizm fikri, entelektüel Yahudilerin çok hoşuna gitmişti. Avrupa'da asimilasyonun Yahudi sorununu asla çözemeyeceği yönünde giderek artan bir inanç vardı. Hem de Yahudilerin çoğu asimile olmak istemiyorlardı. İngiltere ve ABD'de kısmen daha rahat olmalarına rağmen, Yahudiler, daha geniş bir toplulukta tamamen asimile olmadıkları ve ayrı bir grup olarak kaldıkları sürece, her zaman bir azınlık olarak kalacaklardı. Bu bakımdan, tüm milletler Yahudilere karşı hoşgörülü ve dost olsalar bile, onlar için dünya hâlâ büyük bir "getto" olacaktı. Bunun adı "Azınlık Statüsü" ydü. Bu yüzden akıllarında hep ayrı bir devlet kurma fikri vardı. Siyonizm bu düşünceyi somut hale getirme hareketiydi. Buna göre, "Azınlık yaşamından" kaçmak, Yahudilere, Yahudi bir topluluk olarak neler yapabileceklerini gösterme şansı verecekti. Bir zamanlar "Tarih yazmışlardı", kendi toprakları verildiğinde, tekrar yapabilirlerdi ve çoğu Siyonist için bu toprak sadece Filistin olabilirdi. Siyonist düşünceye göre, Filistin'de sadece Yahudi kültürünün, Yahudi dilinin konuşulduğu ulusal bir devlet kurulmalıydı. Bu nedenle, en başından beri Siyonizm, İbranice'nin konuşulduğu ve popüler bir dil olarak yeniden canlanmasıyla ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda Yahudi çocuklarına İbranice öğretmek için İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde yeni okullar açıldı. Ayrıca Filistin'deki eski Yahudiler de sadece İbranice konuşacaklardı. Yüzyıllarca komşuluk yaptıkları Arap ve Türk etkisinden çıkacaklardı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 13)

1897'de Fransa'da bir Yahudi yüzbaşısı olan Alfred Dreyfus'un askeri casuslukla suçlanıp yargılanması, Yahudileri harekete geçirmişti. Bu olayı yakından izleyen bir gazeteci olarak Theodor Herzl, Yüzbaşı Alfred Dreyfus'un Yahudi olduğu için bu suçlamalara maruz kaldığını düşünmekteydi. Viyanalı bir oyun yazarı

ve gazeteci olan Theodor Herzl tarafından, Basel'de (İsviçre) bir Dünya Yahudi Kongresi toplayarak Siyonist Örgütü kurdu. Böylece Siyonizm, siyaset arenasına girmiş oldu. Kongreye farklı ülkelerden gelen 400'ün üzerinde delege katıldı. Herzl, Fransa'da meydana gelen Dreyfus olayından etkilenerek bir manifesto olarak değerlendirilen, "Yahudilerin Devleti" isimli eserini yayımladı. (Herzl, 2012, s. 31-42) Bu eserin özüne göre, Yahudiler' in yok olmaması için bir yurt kurmaları elzemdi. Kongrenin toplandığı yıllarda Filistin'in bir Osmanlı toprağı olması, Dünya Siyonist Örgütü lideri Theodor Herzl' in Türk idarecilerle temasa geçmesini zorunlu kılmaktaydı. Herzl, Türk padişahından Filistin'de Yahudi kolonizasyonu için bir ayrıcalık almaya karar verdi, ancak, Türkler zaten 1880'in başından beri Yahudi göçündeki artıştan çok rahatsızlardı. Bu yüzden, güçlü bir Avrupa Hükümetinin desteğini almanın gerekliliğini fark etti ve bunun için İngiltere'ye yöneldi. Filistin'deki Yahudi yurdunu yeniden kurma fikri, Yahudiler arasında heyecan uyandırdı. Bu bağlamda 1840'ta Yahudi yurdunun nereye kurulacağına dair ilk fikir olarak, İngiliz Lord Shaftesbury, geri kalmış bir bölgenin ekonomik gelişimi için "Yahudi halkının servetini ve endüstrisini" kullanmanın bir aracı olarak uluslararası teminat altında Yahudi sömürgeleştirme planını önermişti. Filistin, bu tanıma uygundu. Lord Shaftesbury'nin dışında Moses Montefiore, George Eliot, Laurence Oliphant, Walter Scott, Benjamin Disraeli ve Edward Ashleyve gibi toplum içinde saygınlıkları olan isimler, Siyonistliklerini açıkça belirttiler ve bu düşünceyi ateşli bir şekilde savundular. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 14) İngiliz Yahudileri arasında en tanınmış olanları İngiliz Başbakan Benjamin Disraeli ve Sir Moses Montefiore idi. Yahudileri, dinleri yerine milli kimlikleriyle değerlendirilmesi gerektiğini savunan Moses Hess ise, Siyonizm'in kültürel ve siyasi alanına en büyük katkılardan birisini yaptı. (Deveci, 2015, s. 3,4) Hess'e göre, gelecekte yurtları ve devletleri olmayan milletler yok olacaklardı. Siyonist düşünür Leo Pinsker ise Yahudiler için en uygun toprakların Filistin olduğunu düşünüyordu. Ancak söz konusu tarihlerde İngiliz Hükümeti Siyonizm'i Türklere dayatacak bir durumda değildi. Bu yüzden Yahudi yurdu için önce Mısır'da Sina Çölü yakınlarında ya da Doğu Afrika'nın dağlık bölgelerinde bir yer düşünüldü. Ancak çoğu Yahudi, buna şiddetle karşı çıktı. Çünkü teklif edilen bölgelerdeki yaşam koşulları Filistin'deki gibi olmayabilirdi.

Filistin'de bir Yahudi yurdu kurma fikrinin babası olan Herzl, 1904'te ölmüş yerine Siyonist Örgüt' ün liderliğine Manchester Üniversitesi Kimya Fakültesi öğretim üyesi Dr. Chaim Weizmann geçmişti. Dr. Weizmann İngilizlerin silah endüstrisinde çeşitli yeniliklere imza atmış, İngiliz siyaseti ve akademisinde saygın yeri olan bir bilim adamıydı. Bu yüzden İngiliz devlet adamları ile yakın ilişkilere sahipti. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve İngilizler' in Filistin'i Türk İmparatorluğu'nun elinden alması Yahudiler' e beklediği fırsatı verdi. İngilizler, Arap İsyanları ile Filistin'i Türk egemenliğinden kopardı. Arapların bağımsızlık masallarıyla kandırıldığı Filistin toprakları İngiliz eliyle Yahudilere teslim edilecekti. Ancak elbette bu hemen olacak bir iş değildi. Öncelikle Filistinlilerin çoğunlukta olacağı bir bölgenin Yahudiler lehine şekillenmesi gerekiyordu. Başka bir deyişle yolun, taşlardan temizlenmesi gerekiyordu. Tabii ki bu görev de

İngilizlere düşecekti. İngiliz yönetimi içinde Siyonizm'i benimsemiş devlet adamları vardı. Bunlardan en bilineni İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli' ydi. Disraeli döneminde Türk idaresindeki Kıbrıs, İngiltere'ye kiralanmıştı. Disraeli için Kıbrıs'ın önemi, Filistin'e olan coğrafi yakınlığıydı. (Başlamışlı, 2017, s. 825-835)

4. Balfour Bildirgesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girişi ve savaşı kaybetmesi, Yahudi ve Arap milliyetçiliğinin bağımsızlık umutlarını arttırdı. Türk idaresinden kopan topraklarda devlet kurma çabasına giriştiler. Savaşta İtilaf Devletleri'nin zaferi sonrası İngiliz idaresinin kurulması, Yahudilerin Filistin'e büyük kitlelerle birlikte gelmesinin yolunu açmış oldu. Siyonist liderler hemen harekete geçip başta İngilizler olmak üzere savaşın diğer galipleriyle de irtibata geçtiler. Çarlık Rus Hükümeti'nin Yahudi muhalefeti gücünü kaybediyordu ve 1917 Şubatında, İngilizler Filistin'de ilerledikçe, Siyonistler ve İngiliz Hükümeti arasında resmi müzakereler başladı. Benzer müzakereler Fransız ve İtalyan hükümetleri ile devam etti. Paris ve Roma'da olduğu gibi Londra'da da Filistin'de Yahudi yurdu kurulmasını öngören Siyonist proje resmen onaylanmış oldu. Ancak bu projenin ilanı, 1917 Ekim'in sonuna kadar ertelendi, çünkü General Allenby' den Filistin işgali konusunda kesin bir haber bekliyorlardı. Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 22)

2 Kasım 1917'de Britanya Hükümeti daha sonra "Balfour Deklarasyonu" olarak anılacak olan ve İngiliz Başbakanı Llyord George'un kabinesindeki Dışişleri Bakanı Arthur Balfour' dan Lord Rothschild'e bir mektup olarak gönderilmiş olan bir politika bildirgesi yayımladı:

"Majestelerinin Hükümeti adına, Kabine tarafından sunulan ve onaylanan Yahudi Siyonist arzuları ile ilgili aşağıdaki beyanımı size iletmekten büyük memnuniyet duyuyorum: Majestelerinin Hükümeti, "Yahudi halkı için bir yurt kurmayı amaçlayan Filistin'deki kuruluşu desteklemeyi ve bu amacın gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden gelen gayreti gösterecektir. Filistin'deki Yahudi olmayan toplulukların medeni ve dini haklarına veya Yahudilerin başka herhangi bir ülkede sahip oldukları hak ve siyasi statüye zarar verecek hiçbir şey yapılmayacağı açıkça beyan edilmektedir." (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 23)

Söz konusu bildirgenin bir kopyası da ABD Başkanı Wilson'a da sunulmuş, yayınlanmadan önce o da onaylamıştı. 14 Şubat ve 9 Mayıs 1918'de Fransız ve İtalyan hükümetleri de onaylayıp kamuoylarının bilgisine sundular. İngiliz raporlarına göre, Mc Mahon Taahhüdü gibi Balfour Bildirgesi de yeni bir düşüncenin ürünleri değildi. Buna göre, İngilizler "Tıpkı İngiliz kamuoyunun eski Osmanlı idaresinin kurbanlarına (Arapları kastediyor)savaştan önce sempati duyması gibi, Yahudi karşıtlığının kurbanlarına da sempati duymuştu." (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 23) Ancak her iki durumunda da harekete geçebilmesi için savaşta zaferi garanti etmek gerekiyordu. Balfour Bildirgesinden önce Siyonizm'e en çok destek verenler ABD ile İngiltere olmuştu.

İngiliz Başbakan Llyord George bu durumu şöyle açıkladı: “Rusya’da Bolşevik İhtilali ile Çarlık çökmüş, Romanov Hanedanı yok edilmişti. Ordusu moral olarak çökmüştü. Fransızlar ise, büyük ve etkili adımlar atamıyorlardı. İtalyanlar, Caperotta’da büyük bir yenilgi yaşamıştı. Milyonlarca tonluk İngiliz gemileri, Alman denizaltıları tarafından batırılmıştı. ABD henüz savaşa girmemişti.” Bunlar, Britanya Hükümeti'nin Balfour Bildirgesi'ni yayınladığı koşullardı. Siyonist liderler ise, İngilizlerin bu çabalarını karşılıksız bırakmayacaklarına dair söz vermişlerdi. Buna göre, Siyonist liderler, Müttefiklerin Filistin'deki Yahudiler için bir yurt kurulması için toprak vermeye kendilerini adanmış olmaları sebebiyle, İngiltere başta olmak üzere Fransa ve İtalya’ya destek için elinden gelenin en iyisini yapabilecekleri konusunda kesin bir söz vermişlerdi. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 23)

İngilizlere göre, Araplar hala Müttefik ülkelerinin kendileri için yaptıkları fedakârlıkların farkında değillerdi. Buna göre, Balfour Bildirgesi, Müttefiklerin zafer kazanmasına yardımcı olmuş ve böylece tüm Arap ülkelerinin Türk idaresinden kurtulmasını sağlamışlardı. İngilizler bu görüşle, Balfour Bildirgesine karşı çıkacak olan Arapları kandırmaya çalışıyorlardı. İngiliz raporlarına göre, Büyük Britanya Yahudilere verdiği sözü tutmuştu artık bu yurdu bir devlet haline getirmek Yahudilerin gayretine ve teşebbüsüne bağlıydı. Majestelerinin Hükümeti, bir Yahudi Devletinin zaman içinde kurulabileceğinin farkındaydı, ama bunun ne zaman gerçekleşeceğini söyleyebilecek bir konumda değildi. Balfour Bildirgesi'nin destekleyen diğer bir devlet de ABD idi. Başkan Wilson, 3 Mart 1919'da kamuoyuna yaptığı açıklamada, "Hükümetimiz ve halkımızın tam bir mutabakatıyla Müttefik ülkelerin, Filistin'de bir Yahudi Milletler Topluluğu'nun temellerinin atılacağı konusunda mutabakata vardıklarını" söyledi. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 24) 1917'de Lord Robert Cecil, 1919'da Sir Herbert Samuel ve 1920'de Sömürgeler Bakanı Winston Churchill, bir Yahudi Devletinin nihai olarak kurulmasını düşündükleri anlamına gelebilecek konuşmalar yaptılar ve bunu desteklediler.

Tüm Avrupa, Yahudi Devleti'nin ilk tohumlarını atan Balfour Bildirgesini desteklerken, Araplar ise bir kere daha hayal kırıklığına uğramış oldular. Bu hayal kırıklığı, galip güçlerin sadece Filistin'i Suriye'den ayırmayı değil, aynı zamanda Balfour Deklarasyonu'nun politikasını uygulamak için özel bir idarenin (İngiliz Mandası) kurulacağına yönelik adımların atılacağını duyunca daha da artmıştı. Şerif Hüseyin ve oğlu Emir Faysal bu durumu, Mc Mahon Taahhüdü' nün ihlali olarak gördüler. İngilizler ise her zamanki gibi böyle bir durumu öngöremediklerini belirten bir açıklama yaptılar. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 26) Filistin'de bir Yahudi yurdu kurmak için her türlü öncülüğü yapıp sonra da öngöremediklerini açıklamak oldukça düşündürücüydü. Emir Faysal, Şam'da İngilizlerin izniyle geçici de olsa Arap bayrağını göndere çekince, Balfour Bildirgesi'ni sadece kabul etmekle kalmayıp bir de bundan memnuniyet duyduğunu dile getirmişti. Paris Konferansı'nda Faysal, Siyonist hareketin öncülüğünü üstlenen Dr. Chaim Weizmann ile tanışma şerefine de nail olmuştu. Yahudiler, Faysal'ı

Yahudi yurdunun bir bütün olarak Filistin'e getireceği faydalar konusunda ikna etmişlerdi. Faysal burada yaptığı bir konuşmada şunları söylemişti:

“Filistin'de halkın büyük çoğunluğu Araplardır. Yahudiler Araplara çok yakınlar ve iki ırk arasında bir karakter çatışması yoktur.”

3 Şubat 1919'da Emir Faysal ve Chaim Weizmann arasında Siyonizm'i kabul eden bir anlaşma imzalandı. Söz konusu anlaşmayla Emir Faysal, "Arap Devleti ve Filistin" arasındaki samimi işbirliğine, Balfour Bildirgesi'nin kabulüne ve Yahudilerin Filistin'e göçünün büyük ölçekte teşvik edilmesine söz verdi. Ancak Emir Faysal, bu uzlaşmacı tavrının Barış Konferansı'nda sunulan Arap bağımsızlığı şartının yerine getirilmesine bağlı olduğu konusunda bir not ekledi. Bu notta “Eğer Arap bağımsızlığı ile ilgili bir değişiklik yapılırsa, bu durumu Arap dünyasına açıklayamayacağımı ve zor durumda kalacağımı” belirtti. İngiliz raporlarına göre, Şerif Hüseyin ve Emir Faysal, büyük Arap Devletlerini güvence altına aldıkları takdirde, Filistin'i Yahudilere takdim etmeye hazırlardı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 27)

Filistin'de kurulacak olan Yahudi yurdu için her şey hazır gibi görünürken, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Balfour “Siyonizm yolunda” bazı zorlukların hala devam ettiğine dikkat çekmişti. Bu zorlukların başında Filistin'de kurulacak olan bir Yahudi yurduna Arapların vereceği tepkiydi. Balfour'a göre, bu zorluğu aşmanın tek yolu, her iki tarafı da idare etmektir. Özellikle Arapları kışkırtacak hareketlerden uzak durulmalıydı. Balfour'a göre, Araplar büyük ve cesur bir ırktı. Herhalde topraklarında Yahudilere verilecek olan küçük bir toprak parçasından korkacak halleri yoktu. Gerektiğinde Araplara, İngilizler sayesinde egemenlik kurdukları da hatırlatılacaktı. Böylece Lord Balfour Araplara sık sık İngilizlere gebe oldukları ve onlar ne derse onu yapacakları mesajını da vermiş oldu. 12 Temmuz 1920'de yaptığı bir konuşma şöyledir:

“Yahudi yurdunun kurulmasına yönelik oluşacak güçlükler arasında ilk olarak Arapların olumsuz tavrı olacaktır. Bu yüzden bizler, her iki tarafa da uyumlu ve sempatik davranmalıyız, gerektiğinde nabza göre şerbet vermeliyiz. Araplar, büyük, ilginç ve çekici bir ırk, umarım bunu hatırlayacaklardır. . . Büyük Güçler, özellikle de Büyük Britanya, onları, Arap ırkını, yüzyıllar boyunca onları topuklarının altında ezen acımasız bir tiranlığın elinden kurtardı. Bu bağlamda umarım unutmayacaklardır ki Hicaz'daki Arap egemenliğini kurduran biziz. Mezopotamya'da kendi kendini yöneten, özerk bir Arap Devletinin kurulması hususunda bir yol çizmeyi arzu eden de bizdik. Ve umarım tüm bunları hatırlayarak, yüzlerce insana yurt olacak olan küçük bir çentikten korkmazlar.” (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 27)

Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal, Filistin'de kendisine verilen sözler karşılığında bir Yahudi yurduna sıcak bakarken, Suriye'de kurulacak olan Fransız Mandası 'nı istemiyordu. Elbette bu isteksizliğinin arkasında İngiliz politikasının olduğunu söylemek yanlış olamayacaktı. Fransa, Sykes-Picot ile Orta Doğu'da İngilizlerin istemediği bir ortaktı. Ayrıca Emir Faysal, bayrak çektiği Şam'da

egemenliğinin devam etmesini istiyordu. Ancak 1920'de Ağustos sonunda Şam, Fransız ordusu tarafından işgal edilince, Emir Faysal Suriye'den kovuldu. Bunun üzerine İngilizler, Faysal'a fazla sesi çıkmasını diye McMahon Taahhüdü çerçevesinde söz verdikleri yerleri verdiler. Bir yıl sonra Faysal, Irak'ın Kralı oldu ve bu arada kardeşi Abdullah, "McMahon Taahhüdü" ile uyumlu olarak Filistin'in doğusundaki Ürdün'e Emir yapıldı. Faysal-Weizmann Anlaşması yürütülemedi çünkü Faysal'ın şartı yerine getirilmemişti. Bunun üzerine Arapların Suriye'nin bölünmesine ve Balfour Bildirgesi'nin uygulanmasına olan eski düşmanlıkları yeniden alevlendi. Böylece 1920 itibarıyla Yahudi göçünün de etkisiyle Filistin'de Arap-Yahudi çatışmaları başlamış oldu. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 28)

5. Filistin'de Manda Öncesi Dönemdeki İdari Yapı

İngiltere, Balfour Bildirgesi'nin yayınlanmasından sonra Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulması için ön ayak oldu. Bu amaç doğrultusunda Filistin'e özel idareler kurma kararı aldı. Diaspora Yahudileri Balfour Bildirgesi'nde İngilizleri, bu yöndeki çabaları için maddi açıdan destekleme sözü vermişlerdi. Filistin'in yönetileceği "özel idare", henüz kesin ve yasal bir şekil almamıştı. Ancak Yahudiler sabırsız davranıyorlardı. Siyonist Örgüt, Balfour Bildirgesi'nin uygulanmasına yönelik bir taslak kararı sundu. 27 Şubat'ta 1920'de Siyonist liderleri Yüksek Kurul öncesi ortaya çıktılar ve bir program açıkladılar. 28 Mart'ta daha ayrıntılı bir plan, Amerikalı Siyonist Felix Frankfurter tarafından hazırlandı. Bu iki planda da öne çıkan fikir, Manda idaresiydi. Filistin Yahudiliği için İngiliz Manda idaresi ile bir işbirliği yapılmalıydı. Bunun dışında Yahudilerin tarihi gerekçelerle Filistin'de yurt kurma hakları olduğu vurgulanmaktaydı. Bu bağlamda Yahudi göçü teşvik edilecekti. Yerel özerk hükümetinin teşvik edilmesi de diğer bir önemli husustu. Çünkü bu sayede Siyonizm'in özü kabul edilen Yahudi eğitimi Yahudiler tarafından verilmiş olacaktı.

Yahudilerin Arap nüfusunun yoğun olduğu bir bölgede İngiliz himayesine ihtiyaçları vardı. Ayrıca şimdilik Hicaz'daki Hanedanlık da ikna edilmişti. Yahudiler, söz konusu Manda İdaresi'nin Araplara da faydası olacağını düşünmekteydiler. Bu yöndeki açıklamalarla Araplar' ı yumuşatmaya çalışıyorlardı. Buna göre Filistin'de kurulacak olan idare, "Son savaşın bir sonucu olarak, daha önce onları yöneten Devletlerin egemenliğinden kurtulmuş olan ve modern dünyanın yorucu koşullarında kendi ayakları üstünde duramayan halkların, refahının ve gelişiminin sağlanması" için gerekliydi. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 29) Bu halkların tecrübelerinden veya coğrafi konumlarından dolayı, bu sorumluluğu en iyi şekilde üstlenebilecek tecrübeli ve istekli bir ulusa emanet edilmelilerdi. Bu ulus da İngilizler' den başkası değildi. Ancak söz konusu özel idarelerde yetkilendirmenin niteliği, halkın gelişim aşamasına, bölgenin coğrafi durumuna, ekonomik koşullarına ve diğer koşullara göre farklılık göstermeliydi. Bu bağlamda toplulukların, bağımsız milletler olarak var olabilmelerinin temel şartı, bir İdare tarafından tavsiye ve yardım almalarıydı. İngiltere, Güney ve Batı Afrika ile bazı Güney Pasifik Adaları'ndaki uygulamaları sayesinde bu konuda oldukça

tecrübeliydi. Bu bağlamda tecrübelerini Afrika'dan sonra Orta Doğu'da da uygulayabilirdi. Afrika'da kurdukları idarelerle, köle ticareti, silah ve içki satışı, yerlilerin toprakların savunulması dışında kendi güvenlikleri için eğitilmesi ve misyonerlik gibi alanlarda İngiliz tecrübe ve tavsiyelerini sunmuşlardı. Manda İdaresi altında yapılan bu uygulamalar, yıllık bir rapor olarak Büyük Britanya Krallığı'na sunulurdu ve bu raporları inceleyen bir komisyon kurulurdu. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 29)

Versailles Antlaşması 1919'da imzalanmasına rağmen, Filistin'de söz konusu idarenin kurulması gecikmişti. Bu gecikmenin belli başlı sebepleri; İngiltere ve Fransa'daki etkili Siyonist karşıtlarının Balfour Bildirgesi'ne karşı muhalefetleri, Suriye'de yaşanan İngiliz-Fransız temelli bazı anlaşmazlıklar ve Kral Faysal'ın Suriye'de hala hak iddia etmesiydi. Yahudiler, İngiliz Mandası ile ilgilenirken, ABD Başkanı Wilson 1919 yılının Haziran ve Temmuz aylarında Suriye ve Filistin'e gayri resmi bir Amerikan Komisyonu gönderdi. Söz konusu komisyon, Arapların birleşmiş bir Suriye ve Filistin ile tam bağımsızlık istediklerini, ancak eğer denetim ve tavsiye söz konusu olacaksa ilk tercihlerinin Amerika Birleşik Devletleri olacağına dair bir rapor yayınladı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 30) Ancak Yahudiler, İngiliz idaresini istiyorlardı. Bu bağlamda 18 Aralık 1918'de Amerikan Yahudi Kongresi, "Büyük Britanya'nın müteveli heyetini" talep eden bir kararı kabul etti ve aynı talep, Siyonist Örgüt tarafından 3 Şubat 1919'da Yüksek Kurul'a sunulan programda "Manda idaresine Büyük Britanya'nın seçilmesi, dünya üzerindeki tüm Yahudilerin ortak isteğidir." şeklinde yinelendi. 25 Nisan 1920'de San Remo Konferansı ile Lübnan ve Suriye Fransa'ya, Irak ve Filistin de Büyük Britanya'ya bırakılmıştı. Böylece Filistin için "İngiliz mi Amerikan mandası mı?" tartışmaları sona ermiş oldu. Bundan sonraki adım ise 10 Ağustos'ta imzalanan Sevr Anlaşması idi. Bu anlaşmadaki 94. Maddeye göre, Suriye ile Irak'ın bağımsızlığı "geçici" olarak tanınacaktı. Ancak, 22. Maddenin 4. Fıkrasına göre, söz konusu iki devlet kendi ayakları üzerinde durabilecekleri zamana kadar büyük bir devletin kontrolü ve idaresi altında kalacaktı. Sevr Anlaşması onaylanmadı. Söz konusu manda idaresi maddeleri, Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'yla tekrar gündeme geldi ve bunlara atıfta bulunuldu.

Filistin Manda İdaresi taslağının hazırlanmasından Sevr Antlaşması'na yaklaşık iki yıl geçmişti ve hala Filistin'de sivil bir yönetim yoktu. Bu kez de gecikme ABD Hükümeti'nin müdahalesinden kaynaklanıyordu. Buna göre, savaşa son anda katılan ABD, Manda İdaresi şartlarını kendisi de istişare etmek istiyordu. İngiliz hükümeti bu talebi kabul etti. Manda İdaresi şartları ABD yönetimine sunuldu bazı değişiklikler istendi ve bunlar da yapıldı. Üzerinde tartışma yapılan konular tabii ki ekonomiyle ilgiliydi. Diğer tüm savaş galibi devletler gibi, kurulacak olan İngiliz Manda idaresiyle ABD arasında da eşit ekonomik fırsat ilkesinin uygulanması hususu talep edildi. Ancak ABD, Yahudi çıkarlarının zarar görebileceği endişesiyle söz konusu ısrarından vazgeçti. Böylece ABD yönetimi, Siyonist düşünceyle olan derin bağlarını da ortaya koymuş oldu. 30 Haziran 1922'de aşağıdaki ortak karar ABD Kongresi tarafından kabul edildi.

“Filistin’de Yahudi Halkı için bir yurt kurulmasını desteklemek” başlıklı karar, şu değerlendirmeleri içerdi:

“Amerika Birleşik Devletleri Temsilciler Meclisi ve Senato tarafından toplanan Kongre, Amerika Birleşik Devletleri’nin, Filistin’de Yahudi halkının bir yurt kurma kararını desteklemektedir. Bu kararla Filistin’deki Hıristiyan ve diğer tüm Yahudi olmayan toplulukların medeni ve dini haklarına halel getirebilecek hiçbir şey yapılmayacağı ve Filistin’deki kutsal yerler ve mabetlerin korunacağı açıkça anlaşılmaktadır.” (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 31)

Söz konusu Kongre kararıyla Filistin’deki Manda İdaresi ABD tarafından tanınmış ve yeni idare ile Amerikan çıkarlarını koruyan bir anlaşmanın imzalanması için müzakereler başlatılmıştı. Bu müzakereler, 3 Aralık 1924’te Birleşik Krallık ile ABD arasında imzalanmış olan bir anlaşmayla sonuçlandı. Bu anlaşmaya göre, iki ülke de Filistin’de kendi vatandaşlarının haklarını koruyacaktı. Bu bağlamda ABD de Birinci Dünya Savaşı’nın galip devletleri gibi onlara tanınan tüm hak ve menfaatlere sahip olacaktı. Bu anlaşmayla birlikte Filistin Manda İdaresi yolunda hiçbir engel kalmamış oldu. Böylece Balfour Bildirgesi’nden beş yıl sonra 24 Temmuz 1922’de Filistin Manda İdaresi onaylandı. Balfour Bildirgesi’nin üzerinden beş yıl geçmiş ve şartlar da değişmişti. 1917’de yayımlanan bildirmede Müslüman Araplar, Hıristiyan Araplar, Ermeniler’ den söz ediliyordu ancak 1922’ye geldiğinde, Filistin’deki en büyük cemaatin Arap toplumu olduğu, Filistin’in yarım milyondan fazla sayıdaki Arapların kendi ulusal ortak hedefleri olduğu ortaya çıkmış oldu. Gayet açık bir şekilde ifade ettiklerine göre, Araplar, Siyonist politikalara şiddetle karşıydı. 1922’nin Şubat’ında harekete geçen Arap liderlerden oluşan bir heyet, İngiliz Sömürge Bakanlığı’na, “Balfour Deklarasyonu çerçevesinde Yahudi ulusal bağımsızlığının kabul edilmesi halinde, Filistin halkının İngiliz Manda İdaresini tanımayacaklarına yönelik bir bildiri sundular. Bu koşullar altında, 1922 yılının Haziran ayında İngiliz Sömürgeler Bakanı Winston Churchill “Filistin’de İngiliz Politikası” başlıklı bir bildiri yayınladı. Bu bildiri, Arap liderlere bir cevap niteliğindedir. Churchill’e göre:

“Bazı Yahudi çevrelerin, Majestelerinin Hükümeti’nin 1917 Bildirgesi’nde yer alan politikadan ayrılacağından endişe duydukları görülmektedir. Bu korkuların asılsız olduğunu teyit etmek adına San Remo’daki görüşmelerle ve Sevr Antlaşması’yla yeniden onaylanan Bildirgenin, bir kez daha değişime maruz kalmaması gerektiğini belirtmek gerekir. Son iki ya da üç kuşaktır Yahudiler Filistin’de, bir toplumu yeniden inşa ettiler. Şimdi sayıları 80.000’e kadar ulaştı. Bunların yaklaşık dörtte biri arazi sahibi çiftçi ve işçilerdir. Bu topluluğun kendi siyasi organları, dini kurumları ve okulları vardır. Bunların dışında kendi dillerine (İbranice), entelektüel hayatlara ve önemli ekonomik faaliyetlere sahipler. Bu sebeple “ulusal” bir kimlik taşımaktadırlar. Filistin’deki Yahudi Yurdu, uluslararası olarak güvence altına alınmalı ve eski tarihi bağlarına dayanarak dünya kamuoyunda resmi olarak tanınmalıdır.” (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 33)

6. Filistin'de İngiliz Askerî İdaresi: 1918-1920

1917 yılı aralık ayında İngiliz General Edward Henry Hynmann Allenby'nin Kudüs'ü işgal etmesiyle Filistin'de İngiliz askeri yönetimi dönemi başlamış oldu. Askerî yönetimin temel görevi, daimi bir hükümetin gelişine kadar mevcut kamu hayatının devamını sağlamaktı. Bu geçiş dönemi kısa olacaktı. Savaşın sonuna Filistin'de Türk idaresinden kalma tüm idari ve mali yasalar etkin olmaya devam ediyordu. Ancak İngilizler hemen kendi yasalarını uygulamaya başladılar. Öncelikleri güvenlik ve vergi toplamaydı. Vergi toplama var olan kurallara ve yürürlükteki değerlendirmelere uygun olarak mümkün olduğunca düzenli bir şekilde yapılmalıydı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 149) Bir ülkenin güvenliğinden sonra gelen en önemli unsur hazinesiydi. Kamu huzurunun korunması için gerekli hükümlerin dışında, bir yargı oluşturulmalı ve vergiler toplanmalıydı. Özellikle arazi mülkiyeti ile ilgili sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Askerî idarenin ilk işi, bu sorunlar çözülene kadar tapu işlemlerini ve kayıtlarını kapatmak oldu.

Filistin'de İngiliz işgaliyle kurulan askeri idare, İngiliz General Sir Edmund Henry Hynmann Allenby komutasında hareket eden askeri bir örgüt idi. 1919'da, 13 Askerî Vali yardımcısı, 59 askeri memur ve yardımcılarıyla göreve başladılar. Askerî idare, ilk zamanlar, İngiliz subayları tarafından doğrudan yönetildi. 1919'da on yedi Suriyeli subay atandı. Kalan Türk memurlarının hizmetleri devam ediyordu ancak istihdam edilen personelin neredeyse tamamı yeniydi. Ülke idaresi, devam etmek zorundaydı. Personeldeki sık değişiklikler ve personel sıkıntısı zorlukları artırdı. Bu askeri görevlilerin üstlenmek zorunda oldukları bir durumdu ve kolay bir görev değildi. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 150)

Filistin'de savaşın bir sonucu olarak halk yoksullaşmış ve üretim azalmıştı. İngilizler vergi toplayabilmek için üretimin olması gerektiğini düşünmekteydiler. Bu yüzden, tarımsal kredilere başvuruldu. Filistinli üreticilere cömert bir ölçekte tarımsal krediler verildi. Osmanlı Tarım Bankası, işgal sırasında Filistin'de faaliyet gösteren 13 şubeye sahipti. Bununla birlikte, kayıtlar ve nakitler, İngiliz işgalinden önce götürülmüştü. Bunun yerini bir İngiliz-Mısırlı ortak sermayesi olan bir kuruluş aldı. 1919'da Askerî İdare ile "Anglo-Mısır Bankası" arasında bir anlaşma sağlandı. Buna göre, banka çiftçilere verilen kredilerin temini için 500.000 sterlin avans ödemeyi kabul etti. Yeni idare, İngiliz sömürü düzenine göre kurulmuştu. Buna göre, hemen Maliye, Genel Güvenlik (Polis dâhil), Ticaret, Hukuk ve Halk Sağlığı birimleri oluşturuldu. Bunun için toplam 732.000 sterlin bütçe oluşturuldu. Genel idarenin 178,200 sterline mal olması bekleniyordu; Polis ve Cezaevleri 128,400; Halk Sağlığı 90,500; Kamu çalışmaları 85,750 sterlin ayrıldı. Eğitim için sadece 46.000 ve Tarım için ise 16.500 sterlin aktarılabilirdi. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 150) Filistin'deki işgal dönemi, ülkenin siyasi ve ekonomik geleceği ile ilgili herhangi bir uzlaşma olmaksızın, gereğinden fazla uzamıştı ve fon sıkıntısına rağmen Askerî İdare, bir barış zamanı sivil Hükümeti'nin tüm sıradan görevlerini üstlenmek zorunda kaldı. Bir yandan Türk sistemi kısmen de olsa devam etmekteydi. Hali hazırda idarede görev alan Müslüman çalışanlar işe

devam etmek zorundalardı. Ancak daha sonraki süreçte istihdam için çoğunlukla Hristiyan Araplar tercih edildi. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 150-152)

Askeri idarenin önem verdiği diğer bir konu da sosyal hizmetler oldu. Yaygın olan sığır hastalığının ortadan kaldırılması için veterinerlik hizmetleri sağlanmıştı. Bu hizmet birimi beş Veteriner hekim ile Ordu Veterinerlik Bölümü teknisyenlerinden oluşuyordu. Bunlara bağlı Karantina merkezleri ve Veteriner Revirleri açıldı. Bayındırlık İşlerinde, yapılan harcamalar elzem olarak kullanılan yol ve binaların bakımı ile sınırlıydı. Barış zamanında sadece elzem yolların bakımı yapılmıştı. Ülkeyi ya sulama amacıyla ya da normal şartlarda gerekli görüldüğü durumlarda yol yapılmıştı. Yolların yapımında ülkeyi geliştirmek için herhangi bir adım atılmamıştı. Kasaba ve köylerin su kaynaklarının iyileştirilmesi de gecikmemesi gereken konulardandı. Kudüs'te bir drenaj sisteminin yokluğu, ciddi bir endişe sebebiydi ve su kaynağının kısıtlanmasına sebep oluyordu.

Eğitim harcamaları, Türklerin Savaştan önce yerel eğitim komitelerine devredilen okulların yönetiminden daha etkin bir şekilde yönetilmesi ile devam etmişti. Katolik manastır toplulukları tarafından sağlanan belirli teknik okulları da dâhil olmak üzere Misyon okullarının çoğu, Savaş sırasında zarar görmüştü. Savaşın getirdiği kötü yaşam şartlarını iyileştirmek için 64.700 sterlin özel yardım tedbirlerine ihtiyaç vardı. Savaş sırasında harap olmuş köyler hala inşa edilememiş, halkta arazi mülklerinin geleceği konusunda genel bir güvensizlik vardı. Kudüs'te nüfusun altıda biri yardıma muhtaçtı. 1919'da Amerikan Kızılhaç Komisyonu, Suriye ve Filistin Yardım Fonu ve diğer hayır kurumlarının geri çekilmesi nedeniyle, Askeri İdare bu sorumluluğu da devralmıştı. Filistin'in dışında Suriye'deki Amerikan Yardım Komitesi halen faaliyetlerine devam ediyordu. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 150)

Filistin'deki Polis gücü yeniden düzenlenmişti bu bağlamda sayıları 1,273'den 1,110'a düşürüldü. Sayı düşürülerek polis kalitesinin iyileştirilmesi için çaba sarf edildi ve mümkün olan en kısa zamanda, yüksek eğitilmiş bir güçle yeniden canlandırılmaya çalışıldı. Ancak tüm bu çabalara rağmen 1920'de Kudüs'teki isyanlar, Polis gücünün yetersiz olduğunu gösterdi. Bir Halk Sağlığı Departmanı düzenlenmiş, harcamalar sıtma karşıtı önlemlere ve genel halk sağlığına yönelik birimlere yönlendirilmişti. Bunlar, ülkedeki her kasaba ve köyün denetim ve sıhhi örgütlenmesini içeriyordu, bu maliyetlerin çoğu yerel fonlar tarafından karşılanıyordu.¹Zorluklara rağmen, nüfusun artması, hayvan stokunda ve tarım alanlarında genel şartlarda gözle görülür bir iyileşme oldu. 31 Mart 1919'daki nüfus yaklaşık olarak şöyleydi:

¹National Archives Of United Kingdom, "The Occupied Enemy Territory Administration: 1918-1920", 22 June 1937, Chapter VI., p. 150.

Tablo 1: 1919'da Filistin'de Bulunan Dini Unsurlar ve Nüfusları (Kaynak: National Archives Of United Kingdom, Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937)

Müslümanlar:	515, 000
Yahudiler:	65, 300
Hristiyanlar:	62, 500
Diğerleri:	5, 050
Toplam:	647, 850

Nüfus arttıkça vergiler de artıyordu. Buna göre, vergi tahminleri şu yöndeydi. Hayvanlar üzerindeki vergilerin önceki yıldaki 5.700 sterline karşı 21.300 sterlin olacağı tahmin edildi; Gümrük geliri 30.600 sterline karşı 110.500 bekleniyordu. Tahvillerin 224.835 sterlinlik gelirinden önceki idarenin borcuna 103.000 sterlin ve Türk idaresinden kalma Vakıflara 21.235 sterlin tahsis edildi. Ev ve arazi vergisi uygulamaları, elli yıl önce Türk idaresi mevzuatına dayanmaktaydı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 153)

Hukuk sistemi de Askeri İdare tarafından şekillendirilmeye başlanmıştı. Türk idaresinden kalma Şeriat Mahkemeleri ve Temyiz Mahkemesi'nin Müslüman üyeleri ve Şeriat Mahkemeleri Müfettişlerinden oluşan bir Komite ile istişarelerde bulunduktan sonra, Askeri İdare'nin kıdemli yargı bir yetkilisi tarafından atanan mahkeme üyeleri görevlerini yapmaya başlamışlardı. Bunun dışında Müslüman ve Hristiyan Vakıflar'ın ihtiyaçlarının karşılanması adına Vakıflar Genel Sekreterliği kuruldu. Genel Sekreter bir İngiliz subayıydı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 154)

Genel olarak, askeri yetkililer tarafından geçici de olsa bir hükümet sistemi oluşturulmuştu. İngiliz raporlarına göre, sivil yönetimin işini kolaylaştırmışlardı. Bununla birlikte, Askeri İdare döneminde Siyonist Komisyon yetkilileri sık sık Filistin'e gelerek idareye bir anlamda danışmanlık yapıyorlardı. Örneğin, Arap çiftçilere banka kredisi fikri, bu Siyonist Komisyon'un tavsiyesiydi. Siyonist Komisyonun Filistin ziyaretleri sırasında edindikleri izlenimlere göre, Balfour Bildirgesi, Araplar arasında, bekledikleri kadar tepki çekmemişti. Yahudiler daha sert tepkiler bekliyorlardı. Bunun sebebi hala savaşın devam etmesi ve belirsizlikti. Arapların bu yetersiz tepkisi, İngilizlerin ve Yahudilerin istediği bir şeydi. Yahudiler, İngiliz askeri idaresine danışmadan Yahudiler kendi başlarına hareket edemiyorlardı. Böyle bir başboşluk Arapları harekete geçirebilirdi. Yahudi talepleri, geleceğe yönelik kışkırtma adımları olarak anlaşılabilirdi. Bu dönemdeki Yahudi talepleri şunlardı:

- Yahudi Örgütü'nün belirleyeceği uzmanlarla birlikte "Filistin kaynaklarının tespit edilmesi" için bir Arazi Komisyonu oluşturmak.

- b) Yafa' daki Yahudilere, Balfour Bildirgesi çerçevesinde kendilerine ait büyük mal depoları verilmesi.
- c) Bir Yahudi sermayesi olan Anglo-Filistin Bankası'nın Arap çiftçilere verdiği kredi miktarlarının artırılması. Bu talebin amacı, geleceğe yönelik olarak Arap çiftçilerini Yahudi bankalarına daha fazla borçlandırmaktı.
- d) Polis gücü için Yahudilere daha fazla kontenjan ve kendilerine ait bir askeri savunma gücü.
- e) İbranice' nin resmi dil olması.
- f) Eski Yahudi hukuk sistemine ait "Barış Mahkemeleri"'nin yeniden kurulması. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 155,156)

Yahudilere göre, söz konusu taleplerin amacı, uzun süren İngiliz askeri idaresinde mevcut durumun güvenliğini güçlendirmektir. Ancak İngiliz askeri idaresi ve Yahudiler arasında da zaman zaman gerginlikler yaşanmaktaydı. Filistin'de bazı Yahudi ilaç firmaları faaliyet göstermekteydiler. İngilizler, Siyonist lider Dr. Weizmann'ın icat ettiği silah yapımında kullanılan bir kimyasal maddenin sırrını öğrenmek ve patentini almak istiyorlardı. Amerikan Siyonist Tıbbi Birimi, bu firmaların çalışmalarını İdare'den bağımsız olarak yürütülmesi gerektiğini düşünüyordu. Ancak İngiliz Askeri İdaresi bu çalışmaların içeriğini bilmek istiyordu. Bunun dışında Yahudilerin çok etkili bir istihbarat birimi yarattığı aşikâr ki bu da İdarenin Yahudilerden pek bir şey saklayamayacağı anlamına geliyordu. 1920'de Arapların Paskalya isyanları gerçekleştiğinde, Siyonistler yetersiz istihbarat gerekçesiyle açıkça İdare'ye karşı düşmanca bir tavır aldılar. Bunun üzerine Yahudiler istihbaratlarını daha da güçlendirme kararı aldılar. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 156)

İngilizler ve Yahudiler arasında devlet idaresinin işleyişi dışında dini sebeplerden dolayı yaşanan anlaşmazlıklar da vardı. Yahudilere göre, İngiliz askeri idaresi içinde Yahudi karşıtı İngiliz subayları vardı. Bunlar, Arapların tarafını tutmaktalardı. İngiliz raporları bu iddiaları doğrulamaktaydı. Buna göre, Filistin'deki bazı devlet memurları Birleşik Krallık'ta veya Hindistan'da olduğu gibi, bazı dini fraksiyon ve siyasi çekişmelerden tamamen uzak duramıyorlardı. Hatta içlerinden bazıları açıkça "Arap Davası"na destek vermekteydiler. Filistin'deki Siyonist Örgütü temsilcileri bu duruma şahit olmuşlardı. Bu bağlamda, Mısır ve Filistin'deki İngiliz Orduları Komutanı General W. N. Congreve, 29 Ekim 1921'de askeri bir bildiri yayınlamıştı. Buna göre: "Ordunun resmen politikaya karışmaması gerekirken bazı sempatiilere sahip olduğu bilinmektedir. Filistin konusunda bu sempatiiler Araplardan yanadır ve Araplar da şimdiye kadar kendilerini, ilgisiz gözlemcilere, İngiliz hükümeti tarafından ortadan kaldırılmış adaletsiz bir politikanın kurbanları olarak göstermişlerdir." ((Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 157)

İngiliz Askeri İdaresi altındaki Araplar ise, ihanete uğradıklarını düşünüyorlardı. Geleceğe yönelik haklı endişeleri vardı. İngilizlere göre, Filistin'le ilgili Arap korkuları ve bunun karşıtı Yahudi umutları oldukça abartılıydı. Ancak şu

bir gerçektir ki Filistin'de iki toplum arasında yer yer çatışmalar başlamıştı bile. Kudüs'te 1920'de Paskalya döneminde patlak veren çatışmalar, çok daha geniş çaplı çatışmaların habercisiydi. Askeri İdare raporlarında, ülkenin yönetimindeki iki toplum arasındaki olası işbirliğinin önümüzdeki birkaç yıl boyunca güvence altına alınmasının zor olacağına dair öngörüler yer aldı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s.158)

7. Filistin Manda İdaresi 1920-1936.

Manda idaresi, Milletler Cemiyeti bünyesinde bağımsızlığa kavuşmamış bir kısım yerlerin veya toplulukların başka devletlerin geçici yönetimine bırakılmasıdır. Bu bağlamda 16-25 Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı'nda Filistin, İngiltere'nin mandasına bırakılmıştı. Milletler Cemiyeti sözleşmesinin 22. Maddesine göre, Osmanlı İmparatorluğunun idaresi altında bulunan Filistin topraklarının geçici olarak manda rejimi altına alınması ve gereken şartlar oluştuğunda bu bölgelerdeki toplumların bağımsızlık ve kendi iradelerini tayin etme hakkının verilmesine karar verildi. Böylece Filistin'de 1917 işgalinden beri süren İngiliz askeri yönetimi yerini sivil Manda idaresine devretmiş oldu. Manda idaresinin başına İngiliz Yüksek Komiseri olarak aynı zamanda bir Siyonist olan Sir Herbert Samuel tayin edildi. 1922'de Manda idaresinin Milletler Cemiyeti tarafından onaylanması İngiltere ve Yahudi milliyetçileri için Filistin'de uluslararası bir sistem kurulduğunun belgesi oldu. (Deveci, 2015, s.7) Manda idaresinden önce 1921'de Sömürgeler Bakanı Churchill Londra'da Arap heyetine şu sözleri söylüyordu. "İngiliz Hükümeti, Balfour Deklarasyonu'nu uygulamakta kararlıdır. Bunu size tekrar tekrar söyledim. Kudüs'te söyledim. Geçen gün Avam Kamarası'nda söyledim. Şimdi de söylüyorum. Hükümet, Balfour Deklarasyonu'nu uygulayacaktır". (Kasalak, 2016, s.65-78) Bu sözler, Araplar için kötü günlerin habercisiydi.

8. İngiliz Manda İdaresinde İdari ve Toplumsal Yapı

İngilizler Filistin'deki Askeri idare boyunca Arap ve Yahudi toplumlarının kolaylıkla bir araya gelip bir devlet oluşturamayacaklarını görmüş oldular. Askeri idare döneminde iki toplum arasında şiddetli çatışmalar başlamıştı. Bu mirası devralan İngiliz Manda idaresi, Filistin'in geleceği konusundaki genel belirsizlik nedeniyle hala endişeliydi. 1922'de Askeri idarenin, Filistin'deki idare düzeninin kompozisyonu ve örgütlenmesini öngörmediği ortaya çıkmıştı. Yeni bir hükümet çerçevesi inşa edilmeli; yeni yasa ve yönetmeliklerin oluşturulması gerekiyordu. Bu bağlamda İngilizlerin idari görevlerdeki sayılarının azaltılması amaçlanmaktaydı. Bu süreç, yeni yönetimin getirilmesiyle başladı. İngilizler bu sayede, Filistin'de iki ırk arasında etkili bir işbirliğinin çıkacağını umdu. İdarede İngilizlerin sayısı azaltılıp Filistinliler arttırılınca çalışma hayatında kaynaşmış olacaktı. Ancak bazı İngiliz yetkililer, işin başından bu politikanın başarısız olacağını açık bir şekilde kabul etmekteydi. Çünkü devlet sisteminde, Arapların Yahudi, ya da Yahudilerin Arap üstleri altında çalışması çok zordu. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 158)

İngiliz Yüksek Komiseri başkanlığında bir Yürütme Konseyi, on resmi üyeden oluşan dört İngiliz, üç Hristiyan ve üç Yahudi danışman olmak üzere bir Danışma Konseyi ile istişarelerde bulunuldu. Konseyin amacı bir Yasama Meclis oluşturmaktı. Bu bağlamda bir mevzuat oluşturuldu. Buna göre, Konsey'e sunulan tüm taslaklar İngilizce, Arapça ve İbranice idi. Arapça ve İbranice tercümanlar aracılığıyla tartışmalar yapıldı. Takip eden yıllarda, Danışma Kurulu'nun sekiz oturumunda yirmi altı talep ve altı değişiklik yasası kabul edildi. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 159) Ancak söz konusu çabalar, başarısızlıkla sonuçlandı. Bu başarısızlıktan sonra, Yüksek Komiser 'in, Dışişleri Bakanlığı'na onaylanabilecek bir danışma organı tayin etmesine izin vermek için Konsey'deki mevcut düzen değiştirildi. Doğal olarak sivil idareyi geliştirmek biraz zaman alacaktı. Bölge valilerinin yerini Komiserlikler aldı. Bu görev değişiklikleri, Araplar tarafından eleştiri konusu haline getirilmiş olsa da, askeri unsurun yerini yavaş yavaş Sömürgeci Kamu Hizmeti üyeleri almıştı. On ilçe 1920'de yediye, daha sonra dörde, son olarak da üçe (Kuzey, Güney Filistin ve Kudüs) indirildi. Şimdi üç Bölge Komiseri, on iki Komiser yardımcısı ve otuz yedi bölge Memuru vardı. Bölge memurlarının bir kısmı Filistinlilerdi. Ancak karar mekanizmasında İngilizler söz sahibiydi. Filistinliler normal zamanlarda gayet başarılılardı ancak çatışma dönemlerinde güvenilirmezlerdi. Çünkü İngilizlere göre, hem Arap hem de Yahudi yetkililer arasında, kendi ırklarına olan sadakat, İngiliz Manda idaresinden önce gelmekteydi. Bu yüzden siyasi ve ırksal farklılıklardan kaynaklanan karşılıklı güvensizlik nedeniyle, Filistin'de ne olup bittiğini anlamak ve yönlendirmek için yeterli sayıda İngiliz Asayiş Bölge Komiserinin olması şarttı. Ayrıca bir Arap veya bir Yahudi subayının, karışık bir nüfustan sorumlu tutulduğunda, nasıl bir davranışta bulunacağı belli değildi. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 159) Bunun dışında İngiliz raporlarına göre, acil durumlarda Yahudiler ve Araplardan güvenilir bilgi elde etmek mümkün değildi. Filistinli yetkililer başarılı işler yapıyorlardı ancak milliyetçi duygular bunu gölgeliyordu. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen İngiliz yönetimi kendini başarılı buluyordu. Onlara göre, Filistin Türkler tarafından iyi yönetilememişti. Türk idaresi her sorunu görmemezlikten gelme yolunu seçmiş ve bu yüzden Filistin yüzyıllarca acı çekmişti. İngiliz İdaresi, ülkeyi refah seviyesine getirme görevini üstlenmişti. Bu, her halükarda, azami çaba göstermesi gereken bir görevdi. Söz konusu görev, yerli halkın çıkarlara zarar vermeden Yahudiler için bir yurt kurulmasını ve gelişmesini sağlamaktı. Yahudiler, yurtlarının daha sağlam temeller üzerinde gelişmesi için İngilizlere baskı yapıyorlardı. Balfour Bildirgesinde de söz verdikleri gibi bu amaç doğrultusunda İngilizlere her türlü desteği vermeye hazırlardı. Bu, birçok mevzuatın deneyimler ışığında değiştirilmesi gereken bir yasama hamlesini gerektirmiştir. Bunlar içinde Yahudi göçünün kontrollü teşviki, arazi kayıtları ve yeni sanayi kollarının geliştirilmesi gibi konular ön plandaydı. Ayrıca iç güvenlik için polis kuvvetlerinin büyütülmesi gerekiyordu. Bu süre zarfında, Arap -Yahudi çatışmaları ülkenin kalkınmasını engelleme amaçlı yoğunlaşmıştı. Bu durum idarenin işini zorlaştırmaktaydı. İngiliz raporlarına göre, idare en başından beri yoğun bir baskı

altında çalışmak zorunda bırakılıyordu ve sakin bir çalışma ortamı sağlanamıyordu. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 160)

Manda idaresinin idari ve toplumsal kalkınmasında Kudüs merkez konumdaydı. Kudüs'te, Tarım, Eski Eserler, Eğitim, Gümrük ve Vergi, Sağlık, Arazi ve Yüzey Araştırmaları, İşbirliği Dernekleri, Göç ve İstatistik gibi çok sayıda birim bulunmaktaydı. Bunlara bağlı taşra teşkilatları da mevcuttu. Ancak bu taşra birimleri ile Manda idaresi arasındaki bağlantının yeterince güçlü olmadığı düşünülmekteydi. Örneğin, göçmen ve işsiz sayısı, arazi sulamaları ve benzeri alanlara ilişkin olarak bölge yöneticilerinden ya da bölge memurlarından sağlıklı bir bilgi akışı yoktu. Bölge yetkilileri, idareye başvurmaksızın kendi inisiyatifleriyle hareket etme eğilimindediler. Bunun dışında Tarım, Arazi Geliştirme ve İşbirliği Dernekleri gibi bazı birimler, Siyonist Komisyon'dan Sir John Hope Simpson' ın tavsiyesi üzerine tarımsal kalkınma için arazilere yakın bölgelere istihdam yapılması kararlaştırıldı. Tarımsal verimi arttırmayı amaçlayan bu adım, gelecekte arazilerini Yahudilere satmak zorunda kalan Araplar için sorun teşkil edecekti. Tarım arazileri çevresinde Yahudi yerleşim yoğunluğunu arttıracaktı.

Bazı yetkililer Filistin'deki sivil idarenin aşırı merkezîyetçi bir tutum içinde olduğunu belirterek, bunun yerine daha bölgesel bir idarenin daha uygun olacağını belirtmişlerdi. Böyle bir idare, hem daha az maliyetli hem de yerel yetkililerin söz sahibi olmasını sağlayacaktı. Ancak İngiliz yönetimi bu durumun iki toplum arasındaki çatışmaları artıran bir tetikleyici olabileceğini düşünmekteydi. Yüksek Komiser Sir Herbert Samuel 'in idareyle ilgili yoğun çalışmalarına, Siyonist liderler, Parlamento Üyeleri, Daimi Görevler Komisyonu üyeleri de, aktif olarak katılmaktalardı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 162) Bu dönemde Yüksek Komiser ve çevresindeki sorunlardan biri de sivil idare ile köylüler arasındaki iletişimi sağlayan Türk egemenliği altında seçilmiş ve sivil idareye değil de daha çok köy halkına sadık olan "Muhtar" lardı. Muhtarlar ücretleri arttırılsa da vergi toplama ve köylüler hakkında istihbarat konularında yetersiz bulunuyorlardı. Çoğu okur-yazar değildi. Bunun yanı sıra olası bir siyasi gerilimde işi gücü bırakıp aktif bir isyancı olma potansiyeline sahiplerdi. Bu bağlamda 1921'de yaşanan isyanlarda bu iddiaları doğrular ifadeler vardı: Buna göre, Muhtarlardan birkaçını isyancıların içinde ön saflarda gören tanıklar vardı. Sivil idare, bunları ifadeye çağırılmış ancak muhtarlar söz konusu suçlamaları reddetmişlerdi. Muhtarlar dışında Yahudilerden gelen yoğun şikâyetlerin diğer bir konusu da Yahudi karşıtı Hristiyan İngiliz subaylarıydı. Yahudiler, bazı İngiliz subaylarının anti-Semitizm ile Arap yandaşlığı yaptıklarını düşünüyorlardı. Raporlarda söz konusu şikâyetlere yönelik şu ifadeler yer aldı:

"Arap yetkililerin neredeyse tamamı, İngilizlerin ise birçoğu Yahudi karşıtı duygulara sahiplerdi. Bu yüzden Yahudilerin lehine bir durum ya da olay yaratacağını düşündükleri bilgi ve tespitleri sivil idareden saklamaktaydılar. Bunun dışında sivil idaredeki Arap yetkililer 1921 isyanlarını desteklemişlerdi." ((Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 162)

Yahudi iddialarına göre, Arap yetkililerin isyanları desteklemesine Yahudi karşıtı İngiliz subaylar da göz yumuymaktalardı. Yahudilere göre, bu subaylar içinde buldukları yönetime açıkça düşmanlık ediyorlardı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s.163) Bu tartışmalar sırasında Manda idaresi arada kalmıştı. Yönetim, taraflarca sürekli olarak Arap ya da Yahudi yanlısı olmakla suçlanıyordu. Yahudiler, Filistin'de görev yapacak olan İngiliz subaylarının sömürge topraklarında tecrübe kazanmış olanlardan seçilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Bu subaylar, Hindistan'da olduğu gibi sömürge topraklarının tarihini ve dini yapısını iyi bilmelilerdi. Bu bağlamda Filistin'deki İngiliz subayları, Yahudi ve Arap halklarının tarihlerini sosyal ve dini geleneklerini kapsayan bir ön eğitimden geçmelilerdi. Diğer İngiliz sömürgelerinden nakledilen subaylar, bu eğitim sürecine katkı sağlayabilirdi. Ayrıca bu subayların terfi hakkı kazanmaları için Arapça ve İbranice sınavları geçmesi istenmeliydi. Mevcut durumda Filistin'de Sivil Hizmet birimine mensup 270 İngiliz memurunun sadece yüzde 20'si Arapça ve İbranice biliyordu. Bunların çoğunluğu İbranice' den fazla Arapça biliyorlardı. Son olarak, taşrada görev yapan memurlarda halkın dilini bilenleri tercih edilecekti. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 164)

9. Manda idaresi'nde Hukuk Sistemi

İngiliz hâkimler Filistinlilere göre daha büyük yetkilere sahiptiler. Yüksek mahkeme ve yetkileri ile sınırlı olan bazı idari memurlar dışında, büyük şehirler için yirmi dokuz Filistinli Sulh Ceza Mahkemesi ve dört İngiliz hâkim bulunmaktaydı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 164) Bölge Mahkemeleri, Sulh Mahkemeleri ve Arazi Mahkemeleri mevcuttu. Bunların üzerinde, hukuk davalarında temyiz başvuruları için dört Bölge Mahkemesi bulunmaktaydı. Hukuk davalarında temyiz başvurusunda Mahkemenin üyeleri İngiliz ve Filistinli hâkimlerden oluşuyordu. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 165) Filistinli Arapların yeni hukuk sistemi ile ilgili şikâyet ve endişeleri vardı. Araplar, Osmanlı hukuku ilkelerinden ayrılmaktan yakınıyorlardı. Arap hâkimlerin sayısının azaltılması yönünde atılan adımlara tepki gösterdiler. Bunun yanı sıra mahkeme dili olarak İngilizce yaygınlaşmaya başlamıştı. İngilizcenin yavaş yavaş Arapça'nın yerini alması ve Yahudi avukat sayısının artması Arapların tepkisini çekmişti. Zaman içinde Yahudi avukat sayısı Arapları geçmişti. İngilizlere bu durumu İngiliz Hukuku'nun bir gereği olarak açıklamışlardı. Yahudi avukat sayısındaki artış öyle çok olmuştu ki ihtiyaç sayısını da aşmıştı.

Yahudiler ise, mahkeme heyeti atamalarında hâkim sayısının daha da artırılmasını istiyorlardı. Hâkim yerine mahkeme heyeti için kâtip ve tercüman atamalarının artmasından şikâyetçiydiler. Ayrıca avukatlık ücretlerini de az buluyorlardı. Buna göre, mevcut ücret 300 ila 550 sterlindi. Ücretin artırılması talebinin yanı sıra hizmet beklentilerinin iyileşmesini de umuyorlardı. Arapça tutulan bazı mahkeme kayıtlarına itiraz ettiler. İbranice'nin arka planda kaldığını düşünüyorlardı. Mahkemelerin kayıtları ile ilgili olarak, daha önce Türkçe olarak tutulan kayıtların Arapça olarak tutulması gerektiğine karar verilmişti. Çünkü Arapça baskın dildi. Bu yüzden İngilizler, tüm kayıtların mümkün olan yerlerde

İngilizce olarak saklanmasını uygun buldular. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 166) İngilizler, genel olarak mahkemelere baktıklarında, tüm idari yapının içine yayılan Arap-Yahudi düşmanlığını yansıtan bu tabloyu uzlaştırmanın imkânsız olduğunu düşünmüşlerdi. Filistin'de iki toplumlu bir halkın ihtiyaçlarına uygun bir hukuk sistemi oluşturmak zordu. Mahkeme heyetlerinde İlk atamaların Araplara yönelmesi kaçınılmazdı çünkü onlar çoğunlukta idi. Yahudilerin engellenemeyen büyük göçü, bu durumu etkileyemezdi. Ancak daha sonraki atamalarda, büyük göçler sonucu Yahudi hâkimlere ağırlık verilmişti. Mahkemelerin yürütülmesi ile ilgili olarak Arapların Yahudi şüphesi özellikle dikkat çekmekteydi. Yahudiler ise, kendilerine yönelik saldırı suçlarında mahkeme heyeti içinde Arap hâkimlerin görev yapmasını istemiyorlardı. Sivil Yönetim, iki toplum arasındaki düşmanlığın, kovuşturmaların yürütülmesine olumsuz etkilediği sonucuna vardı. İngiliz yönetimi bu durumu engellemek için kıdemli bir hükümet savcısının atanmasını istedi.

Sivil Manda idaresi idaresinde, vergi sistemi de hukuki sorunların bir başka konusuydu. Sivil yönetim, gün geçtikçe Yahudiler lehine yürüttüğü idarenin zorluklarını eski Türk idaresine yüklemeye çalışmaktaydı. İngilizlerin “Türk idaresinden kalma sorunlu ve adaletsiz olarak” nitelendirdiği arazi vergilendirmesi yeniden düzenlendi. Türk idaresinden kalma “Aşar” vergisi kaldırıldı. Bunun yerine Kentsel ve Kırsal Mülkiyet Vergileri getirildi. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 167)

10. İngiliz Manda idaresi Döneminde Filistin'e Yahudi Göçleri

İngiliz Manda idaresi altında Filistin'e Yahudi göçünü teşvik eden unsur, Manda Yönetim Mevzuatının 6. Maddesiydi. Söz konusu madde, “Filistin Yönetimi, nüfusun diğer kesimlerinin haklarının garantisini sağlayarak, Yahudi göçünü uygun şartlar altında kolaylaştırır ve Madde 4'te atıfta bulunulan Yahudi Örgütü ile işbirliği içinde, yakın yerleşimi teşvik eder.” şeklindeydi. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 35) Buna göre, arazilerin ekilebilmesi için nitelikli çiftçilere ihtiyaç vardı. İngiliz Manda idaresi Yahudi göçünün kendi kontrolünde olmasını istemişti. Bu sebeple göçler kontrollü bir şekilde gerçekleşmişti. Aşağıdaki istatistikler, Eylül 1920'den 1936'nın sonuna kadar olan yetkili göçü göstermektedir:

Tablo 2: 1920-1936 Arası Dönemde Kayıtlı Yahudi Göçü. (Kaynak: Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 35)

	Yahudi	Yahudi Olmayan
1920	5,514	202
1921	9,149	190
1923	7,421	570
1924	12,856	697
1925	33,801	840

İngiliz Raporlarına Göre Filistin'deki İngiliz İdareleri ve İsrail Devleti'ni Oluşturan Süreçteki Roller / Macide BAŞLAMISLI

1926	13,081	829
1927	2,713	882
1928	2,178	908
1929 -	5,249	1,317
1930	4,944	1,489
1931	4,075	1,458
1932	9,553	1,736
1933	30,327	1,650
1934	42,359	1,784
1935	61,854	2,293
1936	29,727	1,944

Orta ve Doğu Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan ekonomik ve toplumsal bunalımların bir sonucu olarak Yahudi karşıtlığı daha da artmıştı. Amerika Birleşik Devletleri'ne Yahudi göçünün kısıtlanması, 1933'te Almanya'daki Ulusal Sosyalist Hükümetin ortaya çıkışı ve Polonya'da Yahudiler üzerindeki artan ekonomik baskı gibi sebeplerle göçler, Filistin'e yoğunlaştı. Yahudi karşıtı çevreler, Yahudilerin asıl yurtlarının Orta Doğu olduğunu ve onlardan bu şekilde kurtulacaklarını düşünüyorlardı. 1920-1936 yılları arası dönemde en yoğun göç, Polonya, Rusya, Romanya ve Almanya'dan gelmişti. Yahudi göçünün çoğu 1930 sonrası başlamıştı. İngiliz Göç İdaresi'nin 1936'daki sayılarına göre, Yahudiler Filistin'deki nüfusun yaklaşık yüzde 30'una sahiplerdi. Filistin'de 1.336.518 olan toplam nüfusun 370,483'ü Yahudi'ydi. Bunlar, kayıtlara geçmiş rakamları bir de kayıt dışı göçü ilave edersek oldukça önemli bir artış görülmekteydi. İngiliz Manda idaresi bu sayının 400,000'e ulaştığını tahmin etmekteydi. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 279)

İngiliz yönetimi, söz konusu göç hareketlerini oldukça normal karşılayıp ılımlı olarak gördükleri muhacir Yahudilerin her hangi bir huzursuzluğa sebep olmadıklarını savunmaktalardı. İngiliz yönetimi böyle düşünse de 1924-26 ve 1933-35 yılları, İngiliz yönetimine bile fazla gelen ağır göç dönemleriydi. Resmi istatistiklere göre en fazla Yahudi göçü, 1933-36 yıllarında 164.267 kişiyle gerçekleşmişti. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 280) Söz konusu yıllar, ortalamaya alındığında her yıl neredeyse 40,000'den fazla Yahudi'nin geldiği görülmektedir. Arap nüfusunun ise, yılda 24.000 kişi oranında arttığı tahmin edilmekteydi. İngilizler Arap nüfusunun artışını da kendi başarıları olarak görüyorlardı. Buna göre, sağlık ve sosyal düzenleriyle ilgili İngiliz yatırımları Filistin'i geliştirmişti. İngiliz raporlarına göre, Yahudi yurdunun gelişiminin hızı ve kapsamı, Yahudi göçünün oranına ve hacmine bağlıydı. İngiliz raporlarına göre,

Yahudi göçünün yıllık oranına bakıldığında, Yahudi nüfusu gelecek on yıllar içinde Arap nüfusuna eşit olacaktı. Yahudi nüfusunun Arapları geçmesi ise biraz zaman alacaktı. Araplar ise, yaşanan gelişmeleri derin bir endişeyle izlemekteydi. Büyük Britanya yönetimi, 1922'den beri Filistin'deki Yahudi göçlerinin ülkenin ekonomik kapasitesine göre şekillendiğini savunmaktaydı. Buna göre, Filistin yönetimi, Yahudi göçleriyle ekonomik olarak gelişiyor ve böylece yeni göçleri de karşılama kapasitesine sahip oluyordu. Bu tutum, 1922'deki Churchill Bildirgesi'nde yer aldı ve daha sonra Başbakan'ın L. George'un 13 Şubat 1931 tarihli Dr. Weizmann'a gönderdiği mektupta yeniden onaylanmış oldu. Böylece Dr. Weizmann liderliğindeki Siyonist örgüt Filistin'e göçü teşvik etmeye devam ediyordu. Bu bağlamda 1933'te bir Göçmen Yönetmeliği hazırlanmıştı. Bu, Filistin'e göçü düzenlemekteydi. Göçmen yönetmeliği Yahudileri mesleklerine ve gelirlerine göre sınıflandırmaktaydı. Göçün hacmi, kişi sayısı, cinsiyet, yaş, sanayiye ve tarıma göre işçi ihtiyacına göre bir program hazırlanıyordu. Filistin Yüksek Komiseri, Filistin Gazetesi'nde toplu halde yayınlanan bu göç programını onaylamak zorundaydı. Bu program çerçevesinde bir çalışma takvimi belirleniyordu. Yahudi Ajansı, bu takvimin belirlenmesinde söz sahibiydi. Yahudi Ajansı, İngiliz Göç Dairesi ile işbirliği içinde, ülkedeki Yahudi yaşamının endüstriyel, ekonomik ve işgücü koşullarına katkısına yönelik bir rapor hazırladı. Buna ek olarak, aynı ekip Arap işsizliği ve bunların ekonomiye olan etkisi hakkında da rapor hazırladı. Bu çalışmaların amacı, Yahudilerin Filistin ekonomisine olan katkısını gündeme getirmektir. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 286)

1929'da Filistin'e yoğun Yahudi göçlerinden hemen önce Arap isyanları başlamıştı. Anti-siyonist görüşlere sahip olan Sömürgeler Bakanı Lord Passfield, Ekim 1930'da Siyonizm'in ve Filistin'e yapılan göçleri tasvip etmediğini savunan "Beyaz Kitap" isimli bir rapor yayınladı. Söz konusu rapor Filistin'de Arap-Yahudi işbirliğini ve Yahudilere göç ve toprak satışlarının sınırlandırılmasını tavsiye etmekteydi. Başta Siyonist Örgütü olmak üzere Yahudiler, bu rapora çok sert tepkiler gösterdiler. Raporun yazılmasına engel olamayan Dr. Weizmann'ın Siyonist Örgüt'ün başkanlığından istifası istendi. Yahudilerden sert tepkiler alan İngilizler hemen geri adım attılar. İngiliz Başbakanı Mac Donald 13 Şubat 1931'de Weizmann'a bir mektup yazarak Balfour Bildirgesi şartlarından ayrılmadıklarını belirtti. Bunun yerine 13 Şubat 1931'de Başbakan'ın Dr. Weizmann'a gönderdiği mektupta da belirtildiği gibi Yahudilerin lehine olacak bir rapor hazırlandı. Filistin'deki Yüksek Komiser, Yahudilerin lehine olacak birçok malzemeye sahipti. Bunlardan en önemlisi Arapların işsizliği idi. Passfield'in Beyaz Kitap 'ından geri adım atılması Arapları kızdırdı, isyanlar çıktı. İngilizler bu isyanları sert müdahalelerle bastırdı.

11. Filistin'e Yasadışı Yahudi Göçleri

Yahudiler, kayıtlı ve yasal göçün yanı sıra yasadışı yollarla da Filistin'e girmişlerdi. Bu yasadışı göçe sebep olan durumlar şunlardı:

- a) Sınır kontrollerinden kaçınma

- b) Geçici ikamet süresini aşmış gezginlerin ülkeden çıkmaması
- c) Filistin vatandaşı ile evlilik yapma (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 290)

Yahudilerin yasadışı göçlerinin en yoğun olduğu dönem 1933-34 yıllarıydı. Çoğu Suriye, Ürdün ve Mısır'dan karayolu ile gelenlerdi. Bazıları da özel olarak kiralanarak teknelerle Filistin sularına da ulaşıyorlardı. İngiliz Manda idaresi, yasadışı göçlerden rahatsızdı ve önlemeye çalıştı ancak Filistinli Yahudiler bu sorundan rahatsız olmadıkları gibi önlenmesi için İngiliz yönetimine yardım da etmiyorlardı. 1933 yılı tahminlerine göre, yasadışı göçmen sayısı 25,000'e ulaşmaktaydı. Yahudi kaçak göçmenlerin çoğu kadındı. Göçmenlik Yönetmeliği kapsamında göçmen olarak tasdik edilmeyen bu kadınlar, yasadışı yollarla ülkeye gelip Filistinlilerle evlilik yapmışlardı. Evlilik Filistin'de gerçekleştiğinde, kadın genellikle seyahat vizesi almış bir gezgin olarak gelmiş ve böylece belirli bir tarihten önce ülkeyi terk etmemiş kişilerdi. Filistin Vatandaşlık Yasası'na göre, bu kadınlar Filistin vatandaşı ile evlilik yaptıkları için sınır dışı edilemiyorlardı. Filistin dışında bir Filistinli ile evlenen de aynı yasaya dâhil oluyordu. Bunların çoğunun gerçek evlilikler olmadığı tespit edildi. Yahudi nüfusunu arttırmak için bir düzenbazlıktı.

Arapların da yasadışı göçleri oluyordu ancak bunlar geçici ve mevsimlik göçlerdi. Bunlar çevre Arap ülkelerinden gelen mevsimlik işçilerdi. Yahudiler gibi nüfus arttırma amaçlı değildi. Para kazanmak adına yapılmış zorunlu ve geçici göçlerdi. Türk idaresindeyken sınır sorunu yaşamayan Araplar, savaş sonrası değişen düzenle birlikte yeni sınırlara alışmakta zorlanmışlardı. Ürdün'de ikamet edenlerin Filistin'e pasaportsuz ve kimliksiz girme hakları vardı. Bunun dışında Suriye ve Lübnan'da yaşayanların da benzer şekilde, 1926 tarihli Vodainage Anlaşması ile böyle bir hakları vardı. Bunlar ülkelerine geri dönmediklerinde yasadışı göçmen haline geliyorlardı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 291) Filistin'e Arap göçlerinin büyük bir kısmı Suriye'nin güneydoğusundaki Hauran bölgesinden geliyordu. Hauranlılar, Filistin'de daha cazip iş olanakları olduğunu düşünüyorlardı. Bu insanlar Hayfa Limanı'nda çalışıyorlardı. Buradaki işleri dışında Hauran' a geri dönüp kendi hasatlarını yapıyorlardı. İngiliz Göç İdaresi'nin tahminlerine göre sayıları 2500 'ü bulmaktaydı. Yahudilerin yasadışı göçmen sayısı ile kıyaslandığında oldukça azınlıkta kaldıkları ortadadır. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 292)

12. Manda İdaresinin Göç Kriterleri ve Kontrol Sağlama Çabaları

İngiliz Manda idaresinin görevlerinden biri de Filistin'e yönelen yoğun Yahudi göçünü kontrol altına almaktı. Bu bağlamda amaçları, Yahudi göçünü nüfusun diğer kesimlerinin hak ve endişelerini göz önünde bulundurarak, uygun koşullar altında kolaylaştırmaktı. Diğer bir deyişle, Arapların tepkisini çekmeyecek şekilde kontrol altında göçler devam etmeliydi. Söz konusu kontroller ekonomik kapasiteye göre şekillenecekti. Ekonominin karşılayamayacağı kadar çok göç engellenecekti.

Bu ilke, 1922 tarihli Churchill Bildirgesi'nde açıkça şöyle açıklanmıştır:

“Bu politikanın yerine getirilmesi için (Yahudi Yurdu oluşturulmasına dair Hükümet politikası) Filistin'deki Yahudi topluluğunun göçmenlik sayılarını artırması gerekiyor. Ancak bu göç, ekonominin durumu ne olursa olsun yeni gelenleri karşılayacak kapasitede olmalıdır. Göçmenlerin Filistin halkına bir yük getirmemesi ve mevcut nüfusun herhangi bir bölümünün istihdam edilmesine engel teşkil etmemelidir. Bugüne kadar göçler bu şartlar altında gerçekleştirildi.” (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 297)

Siyonist Örgütü de Yahudi göçleriyle ilgili olarak bir ilke oluşturmuştu. 18 Haziran 1922 tarihli mektupla bu şartlar kabul edilmiştir. Buna göre:

“Majestelerinin Hükümeti, bir hakkın bir sonucu olarak, Yahudilerin, Filistin'deki göçmen sayılarını artırabilmelerinin gerekli olduğunu kabul eder. Göçlerin kapasitesi ekonomik şartlara göre belirlenecektir. İcra Kurulu, söz konusu göçün düzenlenmesiyle ilgili olarak ne tür düzenlemeler yapılırsa yapılsın, hem Majestelerinin Hükümeti hem de Filistin Yönetimi'nin bu konuyla ilgili yönlendirmelerine güvenmektedir.” (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 298)

Bu konudaki en son resmi açıklama, Başbakan Mac Donald'ın 13 Şubat 1931 tarihli mektubunda Dr. Weizmann' a “göç kapasitenin sınırlarıyla ilgili düşüncelerin tamamen ekonomik değerlendirmeler” olduğunu yazdığı makalede yer almaktaydı. Manda idaresi, göçlerin kapasitesini ekonomik şartlara göre belirleyecekti. Ancak Filistin'in değişken seyreden ekonomik yapısı söz konusu ilkenin değişik şekillerde yorumlanmasına sebep olmuştu. İngilizlerin endişesi, Filistin'deki ekonomik durumun sağlamlığının, yoğun göçlerle bozulma olasılığı ve bu duruma yönelik Arap tepkileriydi. Yahudiler yoğun göç beklentileriyle hareket ederek arazi ve bina sayılarını artırmaktaydı. Bu, çoğu zaman kontrol edilemediği için sağlıklı bir durum değildi. Kontrolsüzce çoğalan endüstri ve inşaat kolları ekonomiyi zora sokabilirdi. Ekonomik açıdan bir başka güçlük de, Yahudi yerleşiminin esas olarak kentsel bir karaktere sahip olması ve Filistin'in genelinde var olan tarımsal kasaba nüfusunun söz konusu Yahudi sermayesine piyasa olamama ihtimaliydi. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 298) Tel Aviv ekonomik açıdan büyük adımlar atmış, Belediye Başkanı bu şehrin Los Angeles gibi genç bir Amerikan şehri kadar büyük olacağı yönünde nutuklar atmaya başlamıştı. Hayfa da bu yönde ilerliyordu. Siyonist liderlerden biri, Manda idaresine bağlı Göç Komisyonunda, “Hayfa' nın bir milyon Yahudi'yi karşılayacak ekonomik güce sahip olduğunu” iddia etmişti. Ayrıca Yahudiler Yafa' nın güneyindeki kırsal bölgeleri de “Kentsel Kalkınma” adı altında Yahudi yerleşimine açmayı planlıyorlardı. Eğer bu projeler meyvesine verirse kıyı şeridi boyunca uzanan zengin ve gelişmiş Yahudi kentleri kurulacaktı. Yahudilere göre, Filistin bölgedeki en küçük devretti ancak buna rağmen en büyük ekonomiye sahip olacaktı. Gelişmiş ve zengin bir ekonomi, daha fazla Yahudi göçü demektir. İngilizler bu bağlamda ekonomik kontrolü Yahudilere kaptırma endişesi taşımaktalardı. Yahudi göçünün

yoğunlaşmaya başladığı dönem, Ulusal Sosyalist Parti'nin 1933'te Almanya'da iktidara gelmesi, 1935'te İtalyan politikasının faşizme kayması ve İspanyol iç savaşı, gibi gelişmeler ekonomiyi zora sokabilirdi. Çünkü Filistin Manda idaresi ihracatının çoğunu Avrupa'ya yapmaktaydı. Barışın Filistin gibi bir ülkede sağlam bir sanayi gelişiminin ön şartı olduğu ve Arapların Yahudi göçüne haklı olarak şiddetle karşı olmaları nedeniyle, “iki halk arasındaki düşmanlık” ın ekonomik gelişmelere bağlı olduğu söylenebilirdi. Zavallı Araplar ekonominin iyi gidişine bile sevinemiyorlardı. Çünkü iyi ekonomi, daha fazla Yahudi anlamına geliyordu. Bu sebeple yaşanan gerginlikler, İngiliz yönetimini, Filistin'deki durumun, sadece ekonomik kaygılar üzerinde değil, tüm yönleriyle gözden geçirilmesi ve karara bağlanması gerektiği konusunda düşünmeye sevk etmişti. İngilizlere göre, büyük mali kaynaklarla desteklenen, girişimci bir ırkın, nispeten daha fakir bir yerli topluluğa, farklı düzeylerde devam eden baskın etkisi, zaman içinde daha ciddi tepkilere neden olabiliirdi. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 300)

13. Yahudi Yurdu Oluşturma Noktasında Göçlerin Önemi

Kendisi de bir Siyonist bir İngiliz olan Filistin Manda idaresi Yüksek Komiseri Sir Herbert Samuel, 3 Haziran 1921'de Yahudilerin Filistin'i yurt edinmesiyle ilgili, şu açıklamayı yapmıştı:

“Dünyanın dört bir yanına dağılmış ancak kalpleri her zaman Filistin'e dönme umuduyla dolu olan Yahudiler' e Filistin'i yurt edinme hakkı tanınmalıdır. Yahudilerin Filistin'in tüm sakinlerinin lehine olacak şekilde ülkeyi geliştirmek ve kaynaklarını çoğaltmak adına Filistin'e gelmeleri gerekir.” (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 304)

Bunun dışında Filistin'deki İngiliz politikasını anlatan Haziran 1922 tarihli “Beyaz Kitap” isimli raporda da Yahudi yurdu oluşturma faaliyetleri kapsamında Filistin'in Yahudilerin merkezi olması gerektiği belirtilmişti. Buna göre, “Filistin topraklarındaki Yahudi toplumu, dünyanın diğer bölgelerindeki Yahudilerin yardımıyla, bir bütün olarak Yahudi halkının gurur duyabileceği bir merkez” oluşturacaklardı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 305) Siyonistler, Filistin'de var olacak olan bir Yahudi yurdunun, Avrupa'da “Zulme uğrayan” Yahudiler için bir sığınak olacağını umuyorlardı. 1933'ten itibaren Almanya'daki Yahudilerin durumundaki ciddi bozulmanın yanı sıra Polonya'daki Yahudilerin maruz ekonomik baskı, bunu gerektirmişti. İngiliz yönetimine göre, bu bağlamda Siyonist liderlerin, Almanya ve Polonya'dan olabildiğince çok sayıda Yahudi'nin göçünü hızlandırma çabaları normal karşılanmalıydı. Avrupa'da “zulme uğramış” Yahudilerin sığınağı olabilecek zengin ve gelişmiş Yahudi şehirleri kurulmuştu. Tel Aviv, bu amaç için oldukça uygun bir Yahudi yerleşimiydi. 1909'da kum tepelerinin üzerine kurulmuş olan bu küçük kasaba, büyük bir sanayi şehri olma yolunda ilerliyordu. Bu bağlamda Haziran 1922'de yayımlanan Filistin'deki İngiliz Politikası Bildirgesi'nde şu değerlendirmeler yer aldı:

“Yahudiler, son iki ya da üç nesildir Filistin'de yeniden bir toplum yaratmışlardır. Nüfusları 80,00'i bulmaktadır. Bunların yaklaşık dörtte biri, arazi

sahibi çiftçiler ya da işçilerdir. Bu topluluğun kendi siyasi organları vardır. Dini kurumlara, okullara, resmi bir dile (İbranice) ve kültür merkezlerine sahiplerdir. Tüm bu sahip oldukları değerlerle “Ulusal” bir kimliği hak etmektedirler.” (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 305)

İngiliz raporları bölgedeki Arapları kışkırtmamak ve yeni çatışmalar çıkmaması adına Yahudi göçlerinin belli bir sayıyı geçmemesini tavsiye etmekteydi. Buna göre, söz konusu sayı 12,000 di. Filistin Yüksek Komiseri' ne verilen azami Yahudi göçü sayısını oluşturma yetkisi de kontrol altına alınmalıydı. Yüksek Komiser, Siyonist olduğu için Yahudi göçüne engel olmayabilirdi. Yahudi göçmenler sorunu, Filistin'de iki toplum arasındaki en önemli çatışma sebebiydi. Bazı yetkililer, göçlerin kontrol altına alınmasıyla söz konusu çatışmaların sona erebileceğini düşünmekteydi. Bu bağlamda göçlere yönelik kontrol, çatışmaları tamamen sona erdirmez ancak az da olsa hafifletebilirdi. Ancak İngiliz Manda idaresi Yüksek Komiseri Samuel, Filistin'in ekonomik açıdan gelişmesi için Yahudi göçünün şart olduğunu düşünüyordu. İngilizler kendileri için Yahudilerin Araplar'dan çok daha fazla değer taşıdığını açık açık belirtmişlerdi. Buna göre, Yahudiler eğitim ve sanayileşmede, sürdürdükleri modern yöntemlerde ve Avrupa başkentlerindeki Yahudi iş çevrelerinden aldıkları yardımlarla, ortalama bir Arap için çok daha fazla potansiyele sahiplerdi. Bu bağlamda Araplar, Yahudilerin yurt kurmasına taş koyup engelleme çabasına girişirlerse, söz konusu amaç doğrultusunda kendileri de engellenirdi. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 306)

1936'ya gelindiğinde Yahudi “Ulusal Evi”, fiili olarak devlet içinde ayrı bir devlet haline dönüşmüştü. Filistin'de en büyük şehri Tel Aviv olan, ulusal bayrağı, marşı, kültürel sistemi, sosyal hizmetler ağı ve sanayi ve tarımla büyümüş nüfusu 400,000'e ulaşmış bir toplum vardı. Bu büyük toplum, Yahudi Ajansı vasıtasıyla dünya Yahudileri ile bağlantılıyken, iç işlerinde Ulusal Konsey ve bir Hahamlık Konseyi tarafından yönetilmekteydi. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 307) İngiliz Manda idaresi mevcut durumdan gurur duymaktaydı. Yahudi Göçü, bu durumun ortaya çıkmasında başlıca etken olmuştu. Manda idaresi, Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulması yönündeki görevlerini tam olarak yerine getirmiş olduğunu düşünmekteydi. Ancak bu tam anlamıyla sınırlarının belirlendiği anlamına gelmemektedir. İngiliz raporlarına göre söz konusu “Ulusal Ev”, yılda 7.000 kişi olarak tahmin edilen Yahudi nüfusun doğal artışının bir sonucu olarak büyüyecekti. Bu bağlamda göçün devam edeceği varsayımına bağlı olarak büyük miktarda sermaye yatırılmıştı.

14. İngiliz Manda İdaresinde Yapılan Alt yapı Çalışmaları.

İngiliz yönetimi altyapı hizmetlerine de ağırlık verdi. Bu bağlamda yolların inşasına mali yardım, arazi satışına ilişkin kararlar, haberleşme hizmetlerinin yaygınlaştırılması gibi konular gündeme geldi. Yahudilerin yoğunlukta yaşadığı Hayfa ve Tel Aviv'de narenciye tarımı yapılmaktaydı. Göç teşviki ile Filistin'e gelen Yahudiler burada yoğun nüfuslu koloniler kurdular. Yahudiler, İngiliz idaresi

altındaki rahat yaşamla tarımsal faaliyetlerini geliştirdiler. Narenciye ağırlıklı mahsullerini hızlı ve yüksek kapasiteli olarak ihraç etmek için yeni yollara ihtiyaç duydular. Bu bağlamda İngiliz Manda idaresinden tüm ulaşım yollarının yeniden yapılıp geliştirilmesini istediler. Yahudiler bu konuda o kadar isteklidir ki, Sivil yönetimin yetemediği yerlerde Yahudi desteği devreye girecekti. Söz konusu yolları kendi paralarıyla yaptırmaya hazırlardı. Ancak olası bir Arap tepkisinden çekinen Manda yönetim, bu konuda ihtiyatlı davranmaya çalışsa da Yahudi baskılarına daha fazla dayanamamıştı. Başta karayolları olmak üzere demiryolları ve limanların altyapıları yeniden düzenlenip genişletildi. Sonuçta meselenin özü paraya dayanmaktaydı. Yeni ve geniş ulaşım ağları, iç ve dış piyasaya mal sevkiyatını hızlandıracak böylece ekonomi canlanacaktı.

Karayolları

1918-1922'ye kadar görev yapan İngiliz Askeri İdaresi döneminden itibaren, yolların inşaatı, iyileştirilmesi ve bakımı kapsamında önemli miktarlar harcama ve yatırımlar yapıldı. İngiliz raporlarına göre, 1920'de, Filistin'deki yolların toplam uzunluğu yaklaşık 280 mil (450 km) idi ve bunların çoğu yetersiz ve sadece hafif araçlar için uygundu. Yollar, araç trafiğine daha güvenli ve daha uygun hale getirildi. Bu bağlamda, tehlikeli virajlar ve dik yokuşlar ortadan kaldırılarak ve köprüler inşa edilerek mevcut yollar iyileştirildi. Yol inşaatları ve bakımları için 3 milyon sterline yakın para harcandı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 168)

Yahudiler, narenciye tarımının yapıldığı bölgelerdeki beslenme yollarının yetersizliğinden şikâyetçiydiler. Yol yatırımları içinde Tel Aviv'den Hayfa'ya kadar olan yola öncelik verilmesini istediler. Yahudiler, bu yola hızla büyüyen narenciye hacminin taşınmasına yardımcı olmak için ihtiyaç duymaktalardı. Yahudi toplumu yol yapımı için sivil hükümete maddi yardım teklif etmişti. Bu yol, 1937'de Tel Aviv'in 18 mil kuzeyine kadar tamamlanmış oldu. İngilizler Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerdeki yollara ağırlık vermektelerdi. Bunun gerekçesi olarak kamu güvenliğini sunuyorlardı. Ancak bir süre sonra iki toplum arasında yaşanan çatışmalar bu planları aksattı. Yahudiler, ulaşım konusunda yaşadıkları bölgeler için daha fazla harcama talep ederken, Araplar, kendi köylerinin ihmal edilmesinden şikâyetçilerdi. Yahudi yollarına yapılan yardımlar yüzünden kendi yollarının yapılmadığını iddia ettiler. İngilizlere göre bu şikâyetler bitecek gibi değildi. Arapları memnun etseler bile bu sefer de Yahudi şikâyetleri başlayacaktı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 168,169)

Demir Yolları

Yahudiler, Filistin'deki demiryollarının haddeleme stokunun Hayfa yoluyla gönderilen narenciye mahsulü için yetersiz kaldığını düşünüyorlardı. Tel Aviv, Yafa ve Hayfa' da her yıl daha da gelişen narenciye üretiminin pazarlanması için demiryolları yetersizdi. Bunun için Yahudi Narenciye Yetiştiricileri Birliği bir bildiri yayınladı. Buna göre, yıldan yıla gelişen ve büyüyen meyve taşımacılığına uygun ek vagonların alınması gerektiği, mevcut yüklemeye hangarlarını genişletmek

ve demiryolu istasyonlarında yeni hangarlar inşa etmek, meyve taşımacılığı için daha fazla sayıda trenin çalışması ve istasyonlar arasında ilave geçiş yerleri inşa etmek gibi talepleri vardı. Yafa Narenciye Borsası Genel Müdürü, narenciye mahsulünün taşınmasıyla ilgili sorun yaşamak istemediklerini belirtti. Yahudi tüccar ve çiftçilerden gelen bu çağrıya İngiliz yönetimi hemen kulak verdi. İngiltere'den gelen uzmanlar tarafından, Karayolu ve Demiryolu Taşımacılığı Komitesi kuruldu. Komite, Yafa' dan Hayfa' ya giden yolun tamamlanmasının demiryolu taşımacılığının yükünü azaltacağı sonucuna vardı. Ancak, Manda idaresi, Arapların tepkisini ve narenciye ihracatın hızlı bir şekilde genişlemesinin ve ihracatçıların maliyetlerinin en aza indirilme çabalarını göz önünde bulundurarak, bu konunun hassasiyetle ele alınması gerektiğine karar verdi. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 168-170)

Limanlar

Filistin, coğrafi yapısı gereği yüksek kapasiteli doğal limanlara sahip değildi. İstenilen seviyede yüksek kapasiteli liman tesisleri sağlamak için de kapsamlı mühendislik çalışmalarına ihtiyaç vardı. Gazze, Acre, Caesarea'nın gibi doğal limanlar, Roma döneminde kullanılmış, ancak mevcut şartlar için yetersiz kalmışlardı. Ülkenin ana limanı Hayfa' daydı. Ekim 1933'te hizmete giren İngiliz-Yahudi ortaklığı tarafından yapılan limanın maliyeti 1.250.000 sterlindi. Hayfa, aynı zamanda Irak Petrol Şirketi'nin boru hattının denizle bağlantı noktasıydı. Yafa ise, daha küçük kapasiteli bir limandı. Daha çok narenciye ihracatı için kullanılmaktaydı. Aşağıdaki tablo, Hayfa ve Yafa limanlarının nispi ticari pozisyonlarını göstermektedir.

Tablo 2: Hayfa ve Yafa Limanları' nın Nispi Ticari Faaliyetleri (Kaynak: Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937)

	YAFA LİMANI		HAYFA LİMANI	
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
1932	221,113	106,824	273.411	54.164
1933	348,797	96,888	410,000	71,632
1934	486,974	120,967	589,203	99,756
1935	402,524	171,819	787,307	138,427
1936	163,134	117,156	756,722	164,028 (Ton) (Ham petrol ihracatı hariç)

²

Tablodaki verilere göre, Yafa ve Hayfa limanları faaliyete geçtikleri tarihten itibaren oldukça yoğun bir ticaret hacmine sahip olmuşlardı. Zaman içinde

²National Archives Of United Kingdom, "The Civil Administration: 1920-1936", 22 June 1937, Chapter VI., p. 168-171.

ihracatın arttığı görülmektedir. Yafa' daki liman ve tesisler, Hayfa' daki limanla aynı kapasitede değildi. Yafa Limanı ağırlıklı olarak narenciye ihracatı için kullanılmaktaydı. Çünkü Yafa, narenciye üreten iç bölgelere elverişli bir ulaşım ağına sahip olmuştu. 1934'te narenciye ihracatının artmasıyla birlikte Yafa Limanı'nın kapasitesi artırıldı. Ancak zaman içinde bölgede yaşanan çatışmalar ve isyanlar yeni sorunları da beraberinde getirdi. Arapların grevi nedeniyle Yafa Limanı bir süre kapalı kaldı. Ayrıca liman, Yahudiler için de güvensiz bir hale gelmişti. Bu sebeplerle yaşanan ticari durgunluk, Yahudileri yeni çareler aramaya sevk etti. Tel Aviv Belediye Başkanı tamamen Yahudilere ait bir limana olan ihtiyaçtan söz etti. Yahudiler nüfuslarının yoğunlukta olduğu Tel Aviv'e bir liman yapılmasını istediler. İngiliz sivil yönetimi ise, Arapların tepkisini çekmemek adına Tel Aviv yerine orta ve güney Filistin bölgesinde bir liman projesi düşündüklerini belirtti. İngiliz sivil yönetimi, Tel Aviv'de düşünülen liman için idarenin fonlarının kullanılamayacağını belirtti ancak yardım ve dışardan gelecek fonlarla özel bir liman kurulmasına onay verdi. Bu bağlamda bir Liman ve Ulaşım Konseyi oluşturuldu. Çeşitli yardım ve bağışlarla Tel Aviv sahilinde ayrı bir iskele ve daha küçük bir liman inşası için Yafa limanına yaklaşık olarak 6,5 km uzaklıkta tamamen Yahudilere ait bir inşaat başlatıldı. Yahudiler zaman içinde Tel Aviv Limanı'nı genişletmek adına ek tesisler kurulmasını istedilerse de İngilizler, böyle bir adımı Yafa Limanı'nı etkisizleştireceği için kabul etmediler. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 171)

15. Yahudi Ajansı'nın Kuruluşu

1897'de İsviçre Basel'de kurulan Siyonist Örgüt, her biri kural olarak bir devletin sınırları ile kapsamlı bir şekilde genişleyen federasyonlara bölünmüş uluslararası bir organdır. Dünyadaki bütün ülkelerde (Rusya, Türkiye ve Siyonizm'in yasadışı ilan edildiği bazı Asya ülkeleri hariç) mevcut 45 Siyonist Federasyonu vardı. Siyonist ve Siyonist olmayan Yahudiler arasında on yıl süren müzakerelerden sonra, Yahudi topluluğunun bu iki kesimi arasında bir anlaşmaya varıldı ve 1929'da Siyonist Kongresi'nde ortak tavır resmen teyit edildi. Bu anlaşma, 6 Ağustos 1930 tarihli bir mektupla İngiliz Hükümeti tarafından resmen tanınan genişletilmiş Yahudi Ajansı'nın kurulmasıyla sonuçlandı. Yahudi Ajansı, Siyonist Örgüt' ten bağımsız olmayan Filistin'e yapılmış büyük Yahudi göçlerinden (Aliyah) sorumlu ana kurumdu. Görevi, tüm dünyadaki Yahudi halklarının, Filistin'deki mirasları ve topraklarıyla bağlantı kurmalarını sağlamak ve gelişen bir Yahudi geleceği ile güçlü bir İsrail'i inşa etmek adına onları güçlendirmektir. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 172.)

Filistin'deki Manda idaresi de Yahudi Ajansı'nı hemen tanıdı. Bu bağlamda Yahudi Ajansı'nın tanınmasına dair şu bildiri yayımlandı:

“Uygun bir Yahudi ajansı, Yahudi vatandaşı ve Yahudi nüfusun çıkarlarını etkileyebilecek ekonomik, sosyal ve diğer konularda Filistin Manda idaresi ile danışma ve işbirliği yapmak amacıyla bir kamu kuruluşu olarak tanınacaktır. Filistin'de ülkenin yönetimine katkıda bulunmak için her daim idarenin kontrolüne

tabi tutulacaktır. Yahudi Ajansı, Manda idaresinin anayasası ile çatışmadığı sürece bir kurum olarak tanınacaktır. Filistin'de bir Yahudi yurdunun kurulmasına yardımcı olmaya istekli tüm Yahudilerin işbirliğini güvence altına almak için Majestelerinin Hükümeti ile istişare edecek adımlar atacaktır.”

Filistin için genişletilmiş Yahudi Ajansı, Siyonist Örgütüne bağlı olmayan çeşitli ülkelerdeki Yahudilerin temsilcilerinin yarısının oluşturduğu bir organdır. Yahudi Ajansı'nın üst yönetim organı, Siyonist Kongresi tarafından seçilen Siyonist Organizasyonun 112 temsilcisinden ve her ülkede yerel koşullara en uygun şekilde atanan çeşitli ülkelerdeki 112 Yahudi temsilcisinden oluşan Konsey'dir. Konseyin olağan toplantıları, Siyonist Kongresi'nin oturumları ile ve bu oturumların hemen ardından iki yılda bir yapılır. Konsey bünyesinde İcra Kurulu'ndan rapor almak için aralıklarla bir araya gelen, Ajansın faaliyetleri hakkında genel gözetim ve denetim yapmak üzere bir Yahudi Ajansı İdari Komitesi bulunmaktaydı. Siyonist 20 ve Siyonist olmayan üyeler tarafından 20 olmak üzere toplam 40 üyeden oluşmakta ve genellikle Siyonist Genel Konsey ile aynı anda toplanmaktadır. Yahudi Ajansı Yürütme Kurulu, Konsey tarafından atanır ve Siyonist ve üç Siyonist olmayan üyelerden oluşur. Yahudi Ajansının yürütme daireleri Kudüs'te bulunuyordu. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 173)

Yahudi Ajansı'nın temel görevi, Filistin'e yapılan Yahudi göçlerini organize etmektir. Bu organizasyon için maddi desteği Siyonist Örgüt vermektedir. Yahudi Ajansı'nın Filistin'e göç ve diğer kolonileşme faaliyetleri için yaptığı harcamalar, 1929 yılında Siyonist Örgüt tarafından genişlemiş Yahudi Ajansı'na devredilen Filistin Vakfı Fonu'nun geliri ile karşılanmaktaydı. 1935-36'da bu fondan yapılan yıllık harcama 330.000 sterlindi. 1921-1936 arası dönemde toplam harcama, tarımsal kolonizasyon için 1.900.000 sterlin, kentsel kolonizasyon için 478.000 sterlin, eğitim için 1.487.000 sterlin, göç harcamaları için 817.000 ve kamu işleri için 523.000 olmak üzere toplam 6.215.000 sterlindi. Yahudi Ajansı Kudüs'te gösterişli bir binaya sahipti. Siyasi, Kolonileşme, Göç, Eğitim, Hazine, Ekonomik ve Ticaret ve Sanayi Daireleri gibi çeşitli bölümlere ve Alman Yahudilerinin İskan Dairesi gibi birimlere bölünmüştü. Yahudi Ajansı, Avrupa'daki Filistin Büroları ve diğer ülkelerden alınan Hükümet Göç Dairesi'nden aldığı çalışma belgelerini dağıtır. Bunun dışında Filistin'e Yahudi göçünü kontrol eder ve Filistin'in ihtiyaçlarına göre göçmenlerin oranlarını ve hangi ülkelerden geleceklerini belirlerdi. Yahudi Ajansı'nın faaliyetleri sadece genel göçmenlik konuları değildi. Filistin'deki Manda idaresi'ne idari ve ekonomik konularda danışmanlık da yapmaktaydı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 173)

Yahudi Ajansı'nın asıl amacı, ülkenin ekonomik açıdan bakılabileceğinden de çok Yahudi'nin Filistin'e gelişini sağlamaktır. Yahudi Ajansının tanımından da anlaşılacağı üzere, göçmenlik konularıyla bağlantılı olarak önemli bir konumdaydı. Bu yöndeki faaliyetler için Ajans bünyesinde, Siyasi birim, Göç birimi ve İşçi birimleri gibi daireler kurulmuştu. Yahudilerin Filistin toprakları üzerindeki yerleşimlerinin yavaş ve sınırlı olduğunu fark eden Siyonist liderler, çok sayıda Yahudi'nin göçü için olanaklar sunan bir sanayi ve endüstri geliştirme politikası

başlattılar. Örneğin, Yahudi Sanayicileri Derneği ile bağlantılı olarak, yeni ortaya çıkan endüstri kolları oluşturmak istediler. Bu bağlamda Filistin'e gelen Yahudilerin istihdamı garanti altına alınmaya çalışıldı. Söz konusu politikanın bir ucu da Manda idaresine dayandı. Manda idaresi içindeki Yahudi istihdamının arttırılması amacıyla idareye her birim için fon yardımları yapıldı. Sosyal Hizmetler ve Yahudi hastaneleri en fazla yardım yapılan birimlerdi. Bu bağlamda Manda idaresi içinde Yahudi istihdamının olmadığı birim kalmayacaktı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 174, 175)

İngilizlere göre, Ajans kendisine yönelik eleştirilere açık değildi. Manda idaresinin kuruluşundan itibaren Yahudi "Ulusal Evi" nin esas olarak sadece Yahudilerin kendi işiymiş gibi davranması İngilizleri kızdırmıştı. Yahudi Ajansı'na verilen yetkiler, geçmişte sömürgeleştirme göreviyle görevlendirilmiş "Chartered Companies" e benzer değildi. Ajansın yönetime tavsiye verme hakkı vardı. Ancak Yahudiler bunu bir baskıya dönüştürmüşlerdi. Araplar ise, tabii olarak Yahudi Ajansı'ndan oldukça rahatsızlık duymuşlardı. Yahudi Ajansının faaliyetleri Arapların Yahudi düşmanlığını körüklüyordu. Filistin'deki Manda idaresi'ni bunların yönlendirdiğini hatta Filistin'in tüm idaresinin bunların elinde olduğunu iddia etmişlerdi. İngilizler bu konuda Araplara hak vermektelerdi. İngilizlere göre, böylesine etkin ve güçlü bir yapının tavsiyelerinden etkilenmemek imkânsızdı. (Palestine: Report Of The Royal Commission, 1937, s. 177)

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan yenedünya düzeni, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiş bölgelerin sömürgeleştirilmesi planıydı. Söz konusu sömürgeleştirme planları, Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla birlikte yasal bir zemine oturtularak "Manda" gibi yönetim şekilleri ortaya çıkmış oldu. 19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'da yeniden nüksetmiş olan Yahudi düşmanlığı, Yahudileri dünyanın çeşitli yerlerine göç ettirmişti. Avrupa'daki Yahudi karşıtı çevrelerin ortak düşüncesi, Yahudilerin tıpkı yüzyıllar önce olduğu gibi Müslüman topraklarına sürülmeleriydi. Yüzyıllar önce Yahudilere kucak açmış olan Osmanlı İmparatorluğu bunu yine yapabiliyordu. Ancak 19. yüzyılda şartlar değişmişti. Osmanlı İmparatorluğu eskisi kadar güçlü değildi ve toprakları üzerindeki İngiliz niyetlerini anlamış görünüyordu. Yahudiler ise, eski toprakları olarak kabul ettikleri Filistin'i hiçbir zaman unutmamışlardı. Bu bağlamda Filistin'de bir Yahudi yurdu kurma hayalleri vardı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması Yahudilere bu hayali gerçekleştirme fırsatı verdi. Siyonizm'in ortaya çıkmasıyla örgütlü bir hale gelen Yahudiler, dönemin en güçlü ülkesi İngiltere'den yardım istediler. Yahudiler, zengin ve girişimci bir toplumdur bu yüzden İngiliz siyasetinde de söz sahibi olmuşlardı. Nihayet bu çabalar sonuç vermiş, Balfour Bildirgesi İngiliz yönetimi tarafından kabul edilince Filistin'de bir Yahudi yurdu kurma planı da ortaya çıkmış oldu.

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı öncesi, Hindistan yolu üzerinde bulunan Orta Doğu coğrafyasına sahip olmak amacıyla sinsî ve etkili bir politika izlemişti.

Buna göre, Amerikalı misyoner okullarının da yardımıyla bölgede Arap milliyetçiliğini körükleyecek faaliyetlerde bulundular. Türk idaresini Arapları ezen bir despotizm olarak gösterip, Arapların bağımsızlıklarını kazanmaları için isyana teşvik ettiler. İngilizlerin bağımsızlık masallarıyla kandırdıkları Araplar, Türk idaresine karşı büyük bir isyan hareketine giriştiler ve başarılı oldular. Ancak Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulması planları, Arapları hayal kırıklığına uğrattı. Araplar, kendi iç çekişmeleri, kişisel hırsları ve öngörüsüzlükleri sebebiyle Yahudi yurdunun kurulmasına yönelik çabalara engel olamadılar. Sayıca üstünlerdi ancak etkisizlerdi. İngilizler, Yahudilerin baskısıyla hemen harekete geçmişlerdi. Filistin işgal edildikten sonra sivil yönetime hazırlık olarak görülen askeri bir yönetim kuruldu. İngiliz askerleri, 1922'de Manda idaresinin kuruluşuna kadar Filistin'i yönettiler. Sadece güvenlik değil, idari, mali ve hukuki yapının kuruluşuna da öncülük ettiler.

1922'de Filistin Manda idaresinin kurulmasıyla Orta Doğu'ya yönelik İngiliz politikası daha da netleşmeye başlamıştı. İngiltere'nin amacı, Yahudiler vasıtasıyla Orta Doğu'ya hâkim olmaktı. Hem söz verdiği gibi Yahudilere yurt edindirecek hem de Orta Doğu'da söz sahibi olabilecekti. Irak'ta bulunan zengin petrol yatakları, İngiltere'nin iştahını kabartmıştı. Sadece İngiltere'nin değil Sykes-Pikot Anlaşması'yla Suriye'de Manda idaresi kuran Fransa'nın da benzer hedefleri vardı. Manda idaresinin kurulması ile Filistin'e büyük çaplı Yahudi göçleri başlamış oldu. Bu göçlerin belli bir düzende yapılması için Yahudi Ajansı kuruldu. Yahudi Ajansı, Manda idaresine her konuda tavsiye vermekteydi. Manda idaresi Yüksek Komiseri Sir Herbert Samuel, bir Siyonist olduğu için Yahudiler lehine bir yapılandırma başlatmıştı. Yahudiler, Siyonist Örgüt'ün desteğiyle Filistin'i ekonomik olarak geliştirdiler. Manda idaresinin yetersiz kaldığı yerde Siyonist Örgüt, İngilizleri maddi olarak desteklediler. Gelişmiş bir ekonomi daha fazla istihdam demektir. Avrupa'nın dört bir yanından gelen Yahudiler, neredeyse Arap nüfusuna ulaşmak üzereydiler. İngiliz-Yahudi ortaklığı ile gelen göçler istihdam ediliyor hatta yenilerinin gelmesi için farklı endüstri kollarının gelişmesi adına yatırımlar yapılmaktaydı. Yeni göçlerle Yahudiler rahatlıkla istihdam edilirken, Filistin'in yerli sakinleri Araplar işsizlik sıkıntısı çekmeye başlamışlardı. Yahudiler, Arap çiftçilerin arazilerine oldukça cazip ve yüksek fiyatlar verip buraları satın alıyorlardı. Arapların çoğu bu satışlara karşıydı ancak Yahudi parası her kapıyı açıyordu. Yahudiler, Arapların çorak ve verimsiz diye sahiplenmediği toprakları, bilimsel yöntemlerle ekilebilir hale getiriyor ve verimli mahsul alıyorlardı. Filistin'in tümüne yayılmakta olan bu Yahudi baskınlığı karşısında İngiliz Manda idaresi sessiz kalmaktaydı. Ses çıkaranlar da Yahudilerin sert protestolarına maruz kalıyorlardı. Ekim 1930'da İngiliz politikacı Lord Passfield 'in yayımladığı "Beyaz Kitap", Filistin'e Yahudi göçünün kontrol altına alınmasını savunmuştu. Bu fikre tepki yağdıran Yahudiler, İngilizleri her yerde protesto etmeye başlamışlardı. Bunun üzerine İngilizler geri adım atmak zorunda kalmışlardı.

1933-1936 yılları arasında Filistin'e Yahudi göçü daha da artmıştı. Avrupa'da Ulusal Sosyalizm'in yükselişi ile Yahudi karşıtlığı artmış Yahudiler

yasal ve yasal olmayan yollarla Filistin'e akın akın gelmeye başlamışlardı. Manda idaresi, göçleri kontrol altında tuttuklarını iddia ediyordu ancak yasal olmayan göçlere de göz yumuyorlardı. Nüfusları arttıkça altyapı hizmetleri Yahudilerin yaşadığı bölgelerde yoğunlaşmıştı. Ticari faaliyetlerinin daha da gelişmesi için kara ve demiryollarının yenilenmesini ve daha büyük kapasiteli bir liman yapılmasını istemişlerdi. Bu kışkırtıcı istekler karşısında isyan eden Araplar, şiddet kullanılarak bastırılıyorlardı. İngilizlerce yeniden kurulan Filistin mahkemelerinde, işgalin ilk dönemlerinde Arap üye çoğunluğu varken zaman içinde bu sayı azaltılmıştı. Yahudiler, mahkemelerde Arap hâkim görmek istemiyorlardı. Göçlerle Filistin'e gelmiş olan Yahudiler, Filistin'in yerli Yahudilerine dil baskısı yapmışlardı. Yerli Yahudiler, yüzyıllardır komşuluk yaptıkları Arapların dilini de kullanmaktalardı. Yahudiler arasında sadece İbranice'nin konuşulmasını savunan Siyonistler, yerli Yahudilere Arapçanın konuşulmaması yönünde baskı yapmaya başladılar.

Filistin Manda idaresi ve öncesinde kurulan İngiliz askeri yönetimi, Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması yönünde önemli roller üstlenmişlerdi. Filistin'i, Siyonist Örgüt ve Yahudi Ajansı'nın destek ve tavsiyeleriyle Yahudi isteklerine göre idari, hukuki, mali ve sosyal açıdan yeniden yapılandırdılar. İngiliz-Yahudi ortaklığı zaman zaman karşı karşıya gelmiş olsa da İngilizler, mali açıdan oldukça zengin ve girişimci olarak nitelendirdikleri bu toplumun baskılarına boyun eğdiler. 1936'dan sonra Arapların örgütlü olarak direnişe başlamaları İngilizleri korkuttu. Artık bu yükü taşıyamayacağını anlayan İngiltere, Filistin'e bağımsızlık fikrini gündeme getirmeye başladı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve savaşta yaşanan olaylar İsrail'in kuruluş sürecini daha da hızlandırmış oldu. 1948'de İsrail'in kurulmasıyla sona ermiş olan Manda idaresi, Yahudilere neredeyse hazır bir devlet bırakmış oldu.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

National Archives Of United Kingdom, "Palestine: Report Of The Royal Commission, 1936, The Property Of His Britannic Majesty's Government", Londra, 1937.

----- "The Arab Revolt", Chapter II.

----- "The Balfour Declaration", Chapter II.

----- "The Period of Delay", Chapter II.

----- "The Mandate", Chapter II.

----- "Palestine under Turkish Rule", Chapter VI.

----- "The Occupied Enemy Territory Administration: 1918-1920", Chapter VI.

----- "The Civil Administration: 1920-1936", Chapter VI.

İngiliz Raporlarına Göre Filistin'deki İngiliz İdareleri ve İsrail Devleti'ni Oluşturan Süreçteki Rollerini / Macide BAŞLAMISLI

-----“ Roads” Chapter VI.

-----“ Railways”, Chapter VI.

----- “Ports”, Chapter VI.

-----“The Jewish Agency”, Chapter VI.

-----“Immigration”, Chapter X.

Kitap ve Makaleler.

Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990, C: I (1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No: 252, Ankara 1993.

Başlamışlı, Macide, “İngiltere'nin Yakın Doğu Politikası Dâhilinde Kıbrıs'ın İngilizler' e Devri”, “Tarihte Kıbrıs (İlk Çağlardan 1960'a Kadar)” Sempozyumu Bildirisi, Cilt: 2, İstanbul, 2017.

Deveci, Can, “İsrail Filistin Meselesi”, ERUSAM Dergisi, Yıl: 2015/Mayıs, Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Kayseri, 2015.

Eyicil, Ahmet, Siyasi Tarih (1789-1939), Gün Yayıncılık, Ankara, 2005.

Herzl, Theodor, Siyonizm'in ve İsrail'in Kurucusu Theodor Herzl- Hatıralar, çev. Ergun Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2007.

Kasalak, Kadir, “İngilizlerin Filistin Politikası Ve Filistin Mandası”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016/3, Sayı:25, s.65-78, Isparta, 2016.

Sander, Oral, Siyasi Tarih 1918-1994, İmge Kitabevi, 24. Baskı, Ankara, 2014.

Uçarol, Rıfat, Siyasi Tarih, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.

Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July 2018

**THE OTTOMAN POLICY TOWARDS CHURCH CONSTRUCTION
: THE ISSUE OF CHURCH CONSTRUCTION AND RESTORATION IN
ANTAKYA (ANTIOCH) IN THE 18TH AND 19TH CENTURIES***

**Osmanlı'nın Kilise İnşasına Yönelik Politikası: 18. ve 19. Yüzyılda
Antakya'da Kilise İnşası ve Restorasyonu Meselesi**

Ali ÇAPAR*

ABSTRACT

The rules of restoring or building a church in the lands of Islam were determined by Islamic law. It is believed that the Ottoman authorities followed these rules and applied some restrictions concerning construction and restoration of worship areas of non-Muslims. However, this study suggests that, in some cases, Ottoman pragmatism, the domestic and the international economic and political developments, and the Ottoman reforms, especially the Tanzimat Reforms between 1839-1876, forced the state to overlook the Shari'a rules regarding church restoration and construction. Besides these factors, as in the case of Antakya (Antioch), regional political developments that was the control of the city by the governor of Egypt between 1832-1840 and the Muslim reaction to church construction or restoration attempts of non-Muslims were determinant in church construction and restoration process.

Keywords: Church Construction, Ottoman Empire ,Antakya, Antioch, Tanzimat

ÖZ

İslam topraklarında kilise inşası veya restorasyonu ile ilgili kurallar şer'iyeye kuralları ile belirlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kuralları benimsediğine ve kilise inşası konusunda gayrimüslim halka bazı kısıtlamalar getirdiğine inanılır. Ancak, bazı durumlarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarları, içeride ve dışarıdaki politik ve ekonomik gelişmeler ve uygulanan reformlar, özellikle Tanzimat reformları, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kısıtlayıcı kuralları uygulamaya koymamaya zorlamıştır. Bu faktörlerin yanında, bazı bölgesel

* A certain part of this article derives from the reevaluation and editing of a dissertation chapter. The title of the dissertation is "A Portrayal of an Ottoman City and its Inhabitants: Administration, Society, and Economy in Ottoman Antakya (Antioch), 1750-1840," which submitted for fulfillment of the requirements for the Doctor of Philosophy in History at the University of Arkansas.

* Dr. Ali Çapar, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih bölümü, alicapar@karatekin.edu.tr

gelişmeler de kilise inşasına dair şer'i hükümlerin uygulanamamasına sebep olmuştur. Antakya kazasında olduğu gibi, 1832-1840 yılları arasında Mısır valisinin şehri işgal etmesi ve Müslüman halkın kilise inşası ya da restorasyonuna dair verdikleri tepkiler kilise inşası ya da restorasyonuna dair kuralların uygulanması ya da uygulanmaması bağlamında etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kilise İnşası, Osmanlı İmparatorluğu, Antakya, Antioch, Tanzimat

Introduction:

The Ottoman Empire, 1299-1922, successfully ruled over numerous ethnic and religious groups for centuries by the successful application of the concept of *millets*. The *millet* system was the framework within which the Ottoman state ruled its non-Muslim subjects. The main aim of the *millet* system was approaching the non-Muslims as members of the religious community, not as individuals. The leader of each *millet* community, a patriarch or rabbi, was responsible to the state for their respective community, and to his respective community regarding relations with the state. Through this system, *millet* communities maintained their fiscal and juridical autonomy (Braude, 1998:69). In addition, tolerance to co-existence of different communities and consciousness of inter-communal coexistence were the two main elements that kept the *millet* system functioning until the 19th century. The Ottoman Empire tolerated non-Muslims so long as they did not disturb the peace or go against the Islamic rules and principles. Between 14th and 19th centuries, toleration had yet become a virtue that was deliberately sought. Providing a degree of religious, social, cultural, and ethnic continuity within these communities were important factors for the survival of the religious and ethnic diversity in the Ottoman Empire. This essay examines the attitude of the Ottoman authorities and the Muslim population to the church construction and restoration attempts of the Christians in Antioch in the 19th century. It also indicates the tolerance and non-tolerance of the central administration towards the Christians of the city, when the latter requested a permit for restoration of their churches. The rules of restoring or building a church in the lands of Islam were determined by Shari'a; however, this study suggests that Ottoman pragmatism, the domestic and international economic and politic developments, and the Ottoman reforms, especially the Tanzimat Reforms between 1839-1876, forced the state to overlook the Shari'a rules regarding church restoration and construction. My focus here is the church construction and restoration practices in Antioch in the 19th century to compare how the practices were before and after the Tanzimat Reforms, and to indicate the impact of the regional, the invasion of the city by the Egyptians in the 1830s, and the international developments, the Russo-Ottoman War and the Treaty of Kutchuk Kaynarca in 1774, on application of rules regarding church restoration and construction. Even though the present essay examines Antioch as a case study, the conceptual framework and methodology it proposes and the questions it addresses are relevant to the church restoration and construction issues in other Ottoman cities, in which

Muslims and non-Muslims settled together. Lastly, the essay also touches upon religious life of Christians of Antioch under the Ottoman Empire, which has been ignored by scholars.

Antioch: From Early Christianity to Ottoman Empire

Antioch, or Antakya in Turkish, was a very prominent city during the ancient times. The city is located in south-central Turkey and along the northwest border with Syria. Antakya had a special place among the significant centers of the Hellenistic, Roman, and Early Byzantine worlds. It was one of the greatest religious and economic centers in the middle ages, but it was quite different from other great Greco-Roman cities due to its mixed culture and demography (Downey, 1961:3-11). During the Roman period, the population of the city reached over half a million, and it had all the amenities and facilities of a big city, such as a big amphitheater, public baths, aqueducts, sewage system, granaries, weapons factory and schools (Kasaba, 2006:207).

Hosting people from different ethnic and religious backgrounds, being an important trade center, being located in a region where Eastern and Western cultures came together made Antakya a significant propaganda center for the expansion of Christianity (Demir, 1993: 33). Upon witnessing the rapid growth of the new Christian community in Antioch by the apostles in Jerusalem, they send Barnabas, a Jew of Cypriot origin, to the city to observe things. Under the guidance of Barnabas and with the help of Paul and Peter, a new Christian community was formed in the city, the name of “Christians” was firstly used to refer to that community, and that community developed into a powerful church in Antakya. As a result of their journeys, Antakya became one of the most respected religious centers in the Christian world.

The ecclesiastical organization was not completely formed until the 4th century. When the Roman Empire accepted Christianity as the official religion of the empire, it became necessary to organize a church, whose organization would be parallel to that of the lay government. Under that organization efforts, the empire grouped together the bishops under the bishop of the metropolis of the province; and these metropolitans were also grouped together based on the great lay dioceses, which had been instituted by Diocletian, under the leadership of the bishop of the capital of the diocese (Runciman, 1968: 20-21). It was due to these efforts that the geographical boundaries of Antioch, which included present-day Syria, Iraq, southeastern Turkey, Lebanon, Iran, and India were set at the Council of Chalcedon in 451, and the bishop of Antioch, together with the bishops of Rome, Constantinople, Jerusalem, and Alexandria, were recognized patriarchs (Runciman, 1968: 20). However, not all of the Christians living under the dominance of the Patriarch of Antioch accepted the decision of Chalcedon. The Christians disregarded the Patriarch of Antioch and established their own churches, called Jacobite, and labeled the Orthodox who accepted the hegemony of the Patriarch of Antioch as Melkites.

The city hosted different people from different nationalities and religions during the Byzantine period. Three languages, Greek, Latin, and Aramaic were spoken in the city during the 4th century. Greek writing was used in the city until the Arab conquest. During the time of the first caliph, Abu Bakr, the Muslim army started its conquests outside of the Arabian Peninsula. Therefore, Muslims troops captured Damascus in 635, Antioch in 637, and Jerusalem in 638 (Lazarev, 2006: 73-74). Most scholars studying Antakya agree that a new period began after the Muslim conquest of the city. During this period, the city lost its Roman/Byzantine and Christian character. After the conquest, the socio-political structure of the city changed. The demographic character, the culture, and the urban settlement structure of the region underwent a definitive transformation in the early middle ages (Zavagno, 2009: 4). As Downey states: “this [the conquest of the city by the Muslims] brings to an end the history of Antioch as a city of the Greco-Roman world” (Downey, 1961: 578).

Different Islamic dynasties, the Umayyads, Abbasids, Tulunids, Ikhshidids, and Hamdanids, controlled the city until the re-conquest of the city by the Byzantine Empire in 969. Following the conquest of the city, the Byzantine Empire imposed Byzantine canonical practices and the Greek rite, and tried to strengthen the religious and ideological relations by establishing close imperial control over the Melkite Church in Antioch (Lazarev, 2006: 84). In addition, the Byzantine Empire resorted to religious cleansing in the cities which had been occupied by Muslims in the 630s, so some of the Muslims who were settled in Antioch were forced to move after 969 (Kennedy, 2006: 185). However, the city was recaptured by another Muslim state, the Anatolian Seljuks in 1084.

The conquest of Antioch and Jerusalem by the Turks urged the Latin Christians to embark upon a crusade to bring these significant cities back under Christian domination. In the late 11th century, the city was captured by the Crusaders. The purpose of the Crusaders was to oust the Turks from Anatolia, to bring the Holy Lands under control of Christians, to put an end to the Seljuk policies preventing Christians and travelers from reaching Jerusalem, and to dominate the trade routes which had been under control of the Turks for a long time (Demir, 1993: 63). Bohemund I entered Antioch in June 1098. After the capture of the city, the Crusaders massacred Turks, and plundered their houses. It is believed that about 10,000 residents were killed (Demir, 1993: 70-71). Because of his efforts during the capture of the city, the Eastern representative of the Pope appointed Bohemund I as Antioch Crusader Princeps in 1100 that has been considered to be the foundation of the Antioch Crusader Principality (Bahadır, 2014: 89-90).

The Crusaders ruled the city for 170 years, they could not establish a strong and uniform nationality. At the beginning of 1268, the Mamluk sultan, Baybars, organized a campaign firstly to occupy Yafa, and then to capture Antakya. He surrounded the city on May 15th 1268. After three days of siege, he ordered an attack

on Antioch. His army occupied the city without confronting any resistance. After the occupation of the city, the Christian dominance that had lasted for 170 years came to an end, and Antakya has remained under Muslim control since the disappearance of the Antioch Principality (Demir, 1993: 79). The occupation of Antioch by the Mamluks is considered as the beginning of the collapse of Christianity in North Syria. Thereafter, Antioch never enjoyed the prosperity it had during the antique age. In the 15th century, a traveler, Bertrandon de la Broquiere, states that the population of the city had decreased and its demography had changed. There were only 300 houses in the whole city whose dwellers mostly consisted of Turks and Arabs (Demir, 1993: 80). After that time there was no attempt to recover or to rebuild Antioch. After the Ottoman conquest of the city in 1516, the commercial and social life of the city relatively improved comparing to the Mamluk period. Some of the Christians who had been forced to leave the city return to the city. Under the Ottoman rule, they were allowed to restore the ancient churches that had existed before the Ottoman conquest.

The Issue of Church Construction in the Ottoman Empire:

Ottoman rulers applied some restrictions concerning worship areas of the non-Muslims (*dhimmis*). According to the Pact of Umar, *dhimmis* were not allowed to build new worship areas after the Islamic conquest of their region. The Pact of Umar legalizes only the non-Muslim religious buildings that had already been built before the Islamic conquest. *Dhimmis* were allowed to use their old places of worship, but they were not allowed to build new ones. When they wanted to repair and restore their legally recognized worship places, they were strictly warned not to make any additions, or not to make substantial changes in the original structure of the worship buildings (Peri, 2001: 53).

On the other hand, according to Hanafi School of jurisprudence, which was the predominant one in the Ottoman Empire, and fatwas of the prominent Ottoman jurists and muftis, non-Muslims were allowed to build a new church in the areas, in which located in a certain distance from the Muslims settlements and inhabited only by non-Muslims. However, it was not permitted to construct a new church in cities and in the areas where a mixed population of Muslim and non-Muslims lived together. According to Ebu Hanife, the founder of the Hanafi School of Jurisprudence, Muslim rulers can provide a permission to non-Muslims for the restoration of houses of worship that were in a poor condition if they surrendered their cities to Muslim armies. His pupil Abu Yusuf, d. 798, claimed that referring to the practices of the first four caliphs, the house of worships of non-Muslims should not be destroyed if they agreed with Muslim armies to surrender their cities. Even though they were permitted to restore their house of worships, it was prohibited to build a new house of worship or to continue to the construction of a house of worship that had already started (Gradeva, 1994: 17).

The issue of church construction was brought in front of muftis by Muslim who posed questions to the muftis about the norms of Islamic law. The muftis issued many fatwas regarding that issue. One of the earliest fatwas regarding church construction and restoration in the Ottoman Empire was provided by Molla Hüsrev in the mid-15th century. In his fatwa, it is pointed out that non-Muslim could not build a new church in the abode of Islam (*dar'ul Islam*), but they were allowed to restore the churches that had been existed before the Ottoman conquest of the region (Koyuncu, 2014: 105). In Another fatwa given by a prominent grand mufti, Ebu's-Suud Efendi, in the 16th century, the same points were emphasized. He also claimed that Muslims could pull a church down, which was rebuilt thereafter the Ottoman conquest of the area.

“Question: When the Sultan of Islam conquered a Christian fortress, there was no church in its suburbium. Following the conquest, the infidels arrive and settle in the area and erect a church by claiming "we had a church here from the days of yore," can the Muslims lawfully pull the building down?

Answer: Yes, if Muslims performs the Friday noon service in the fortress (Düzdağ, 1998: 165-166).”

The earliest fatwa examples concerning the construction of a new church in towns and villages, in which located in a far distance from Muslim cities or areas populated by Muslims were issued in the 17th century. In the fatwas issued by Çatalcalı Ali Efendi (1674-1686), Şeyhülislam Yasincizade Abdülvahab Efendi (1828-1833), Mekkizade Mustafa Asım Efendi (1818-1819, 1823-1825 and 1833-1846), it is stated that the non-Muslims (infidels) of the villages and small towns could erect a church in their areas with the permission of the Sultan if the area was inhabited only by non-Muslims and located in a far distance from the areas populated by Muslims (Çatalcalı Ali Efendi, 2014: 277; BOA, HAT. DN: 1006/42212-A; BOA, HAT. DN: 775/36351-B; BOA,HAT. DN: 775/36353).

Based on the practices in available documents, one could claim that social and economic restriction on non-Muslims applied differently in different regions until the Tanzimat Reforms, which promised equality before the law for both Muslims and non-Muslims alike. Up until these reforms, the Ottoman pragmatism and major domestic and international political developments played a crucial role in the issuance of a permit by the central administration to build a new church or to repair a damaged one. Gradeva states that "the analysis of the available data about non-Muslim places of worship confirms the already well-established picture of a relative flexibility and pragmatism in the application of the theoretical legal framework; this flexibility led at times even to the construction of new places of worship, but, on the other hand, to the taking over or demolition of churches, both owing to political considerations and both contrary to the stipulations of the law" (Gradeva, 2012: 137). Therefore, pragmatic considerations of the central

government, such as the need to keep non-Muslim subjects loyal to the state, getting support of non-Muslim subjects at times of war, and preventing foreign countries being influential among these groups forced the central government to overlook some of the restriction regarding the church construction and restoration in the areas in which dominantly settled by non-Muslims between the 17th and 19th centuries (Gradeva, 2012: 162). For instance, in order to strengthen the position of Greek Orthodoxy against Catholics, the Ottoman government allowed them to construct new monasteries in Albania and Bosnia between 16th and 18th centuries. That policy perfectly fits with the Ottoman pragmatism. There were also numerous monasteries and churches built in Bulgaria between 15th and 17th centuries. Kiel claims that the numbers of the churches and monasteries built in the Balkans higher than the number of churches that had remained from the pre-Ottoman period (Kiel, 1995: 185-195).

The procedure of getting permission for repairing a church started with the appearance of the representatives of the non-Muslim in the kadı court to declare the need for repair. Regarding restoration or rebuilding new churches, the kadıs relied on a variety of sources: the central administration's orders and instructions, the so-called Pact of Umar, legal opinions (fatwas) of Ottoman şeyhülislams and other muftis. Therefore, the kadı forwarded that request to the central administration. However, that was not the only way to request a permit since the Christians could directly send petition regarding church construction to the Ottoman central government. There was a standardized text, which the applicants explained that the house of worship in question had been in their control from either the time of the Ottoman Empire or, it had existed before the Ottoman conquest. It was also emphasized that the building in question was in use by the community since olden times, which usually referred to pre-Ottoman period. Therefore, one can conclude that the oldness of the house of worship was the most important determinant to get the permission from the central government for restoration or rebuild of it. Prior to the declaration of the permission for the construction, the central administration took into consideration the religious homogeneity of the region, in which the church would be repaired. If the area was inhabited only by non-Muslims and it was further away from any settlement inhabited by Muslims, the permission of building or restoring a new church could be given by Ottoman authorities. Other points mentioned in the petition for restoration requests were the demography of the area where the house of worship located, and the current condition of the building prior to the restoration. In response to the petition, the central government sent an order for inspection of the house of worship to determine whether the condition of the place fit the requirements of the Sharia. Following getting an approval from the central government, the representatives of non-Muslim communities applied to the court again for the request of an inspection. The inspection (keşf) was carried out mostly by kadı, and sometimes his assistant, naib, could join him. The most important rule before carrying out that inspection was getting authorization of the central government; otherwise, the kadı and his naib could face punishment due to

carrying out the inspection without the authorization of the central government. The court also appoints a commission consisted of a naib or katib (scribe), and in some cases, builders, architects, and some other unspecified expert witnesses in order to both inspect the building and get the public opinion about the building. Following their inspection, a report indicating the detailed description of the building, the condition of the building and the part needed to be repaired was sent to the court (Gradeva, 2012: 149-153). During the restoration, the non-Muslims communities had to repair their churches based on suggestions and conditions of the report given by that committee. At the end of the restoration, the central administration or the local court could send officials for final inspection in order to make sure that the size and structure of the building were not changed, and the rules were followed.

In some cases, non-Muslims bribed officials to obtain permission for restoring or building a new church, especially when they wanted to rebuild churches with a problematic history. They did bribe not-only officials involving in that procedure, but also some of the local people, involved in the commission, to secure false testimonies. However, if the central administration realized that a church was restored without permission, or the permission was provided by bribed officials, the central administration punished these officials and demolished the repaired church. In addition, a building was pulled down in case of any changes in its structure, size, and materials that used to build the building.

In the case of fire, earthquake, and other natural disasters, the non-Muslims were mostly allowed to rebuild their churches and monasteries. However, that was not the case all the time due to the political and religious upheavals as well as the increasing influence of Kadızadeli and like-minded groups in Ottoman politics, especially in the 17th century. These developments led to changes in the relations between Muslims rulers and the non-Muslim population, and the state strictly applied Islamic law, particularly regarding church restoration or rebuild in the 17th century. For instance, some of the churches and synagogues were destroyed or damaged by the great fire of 1660 in Istanbul. Some of the muftis, the most important one Vani Efendi, who also served as a grand mufti, interpreted that event as a warning to the Muslims, and ordered that the destroyed churches and synagogues were not permitted to be rebuilt and restored. In addition, the state took advantage of that fire to complete the Valide mosque complex in that area (Köse, 2016: 71).

International and Regional Developments Impacted Church Construction in Antioch under the Ottoman Rule

Besides Islamic law, Ottoman pragmatism and domestic and international political developments play role in state's decision to provide a permit to non-Muslims to restore and rebuild aa church. In the 18th and 19th centuries, there were two significant developments regarding providing permission to build new places of worship to non-Muslims. The first development was the Treaty of Küçük Kaynarca,

which was signed between the Ottoman Empire and Russia in 1774. Taking into consideration of the articles of that treaty, the treaty has been considered a turning point in Near East. After defeating the Ottoman Empire, the Russians gained strategic territories around the Black Sea, achieved a special position in Moldavia and Wallachia, gained privileges to extend her commercial activities in the Black Sea and the Mediterranean, and obtained a right to open Russian consulates at any place in the Ottoman territories (Davison, 1976: 464). As a result of that treaty, the poor military and political power of the Ottoman Empire was revealed while Russian's international power strengthened. The most important and controversial articles of that treatment were the ones, number seven and twelve, that provided Russia a right to protect Greek Orthodox community and Greek Orthodox churches throughout the Ottoman Empire. In addition, the right of constructing an Orthodox church in Istanbul promised a hope for other Christians subjects, who wanted to build a church in their region (Davison, 1976: 463-483).

The second significant development was the Tanzimat Reforms between 1839 and 1876. The first great reforming edict of that era was the Hatt-ı Şerif of Gülhane (the Imperial Rescript of the Rose Chamber), which was promulgated in 1839. The main principles of that decree can be separated into three parts: the welfare of the Ottoman subjects; administration and government; and the status of non-Muslim subjects of the Empire. The most remarkable part of that decree was the promise of equality before the law for both Muslims and non-Muslims alike (Ma'oz, 1968: 4-11). It is important to mention the fact that the time of the proclamation of the decree coincided with the Egyptian occupation of Syria, so the Ottoman administration desired to get the support of Western powers against the rebellious governor of Egypt. Non-Muslims gained new rights in the Ottoman Empire after the promulgation of another decree, the Hatt-ı Hümayun, in 1856. This decree confirms the main principles of the previous decree, which was all distinctions based on race, religion, and language was removed. One of the results of these reforms was to provide permission to non-Muslims to build a new place of worship. However, Bruce Masters claims that a hint of the older tradition remained in the clause for the building of new churches as non-Muslims were asked to get a permission from the central government before they built their places of worships, especially in the areas in which they shared with Muslims (Master, 2004: 138).

In addition to these turning points regarding provide permission for non-Muslims to build churches, there was a regional turning point in Antakya that was the occupation of the Syrian provinces of the Ottoman Empire by the Egyptian governor. Following their control of the region, Ibrahim Pasha, son of the governor of Egypt, removed restrictions on the building of new churches and permitted Christians to practice their faith openly. During the Egyptian rule, many Christians moved to quarters of Antakya, and they were allowed to construct a new church in the district of Cenine where Greek Orthodox and Muslims lived together (Kılıç, 2004: 82). After the Ottomans retook control of the city in 1840, the Greek-

Orthodox asked for permission to repair the church which would be accepted by the Ottoman rulers in the 1850s (BOA, HR.MKT. DN: 30/52).

Christian Population in Antioch and the Condition of the Churches:

Following the occupation of the city by the Mamluks, the Christians were forced to leave the city. They returned to the city almost a century after the occupation of the city by the Ottoman Empire. All the inhabitants living in the quarters of Antakya between 1527-1570 were Muslims, and there were no non-Muslim inhabitants registered in the city's records concerning population. Non-Muslims are firstly encountered in the registers of 1678. Based on these records, there were 11 houses inhabited by non-Muslims. 4 of these households were located in the quarter of Tut, 2 houses each in Kantara, Sofular, and Şirince, and one house in the quarter of Mahsen (Ainsworth, 1885: 75). The population of the non-Muslims in the quarters of Antakya increased in the following centuries. Based on the available documents, one could say that the non-Muslim population in Antakya increased in the 18th and 19th centuries, but there was no neighborhood inhabited exclusively by a single non-Muslim group (Çapar, 2017: 98).

Travelers provide substantial information on churches in Antakya, especially St. Peter's church located close to the east gate of Antakya. The church that was actively used by Greek Orthodox derived its name from Apostle Peter who preached the Word of God in Antioch for the first time. He resided both in Antioch and Jerusalem until his departure for Rome. Following the steps of Apostle Peter, the Apostles Barnabas and Paul taught a number of people their discipline. Their disciples in Antioch were the first to be called Christians that would later spread over the world (Neale, 1873: 200). Following the Ottoman occupation of the city, the Ottoman authorities granted that church to Greek Orthodox in 1580. However, with the initiative of the representative of Vatican in Syria and assistance of the French consular in the region, Catholics seized the control of the church in 1846. In 1863, the church was restored with the permission of the central administration. The interesting point in the restoration of the church was that it was restored with the request of Pope Pius IX, and was funded by Napoleon III, which indicates the religious significance of the church for the Catholic world (Kireççi, 2001: 79). Abraham Parsons, who had been in the city in the 1770s, describes the church by saying "the walls are very strong, and are yet in such a state, that, with little repair, they may last many hundred years, but the roof has fallen in so long since, that the oldest inhabitant now living does not remember any part of it standing; and yet the Greeks here have no other place of worship, nor will the Turks suffer them to build any, nor to repair this, without paying such a sum of money as the Greeks of Antioch could not raise, even at the expense of all their fortunes" (Parsons, 1808: 70). The church was small, around fifteen paces broad, and twenty in length, and it did not have a door.

Richard Pococke, who visited the region in the 1730s, claims that there were remains of three or four churches in Antakya. Saint Peter and Paul churches were two of these remaining churches located at the eastern hill at north. Although the locations of these churches were inconvenient, the Greeks decided to build the church in that location due to the fact that Saint Peter or Saint Paul either lived or preached the gospel there. Another church in Antakya was the church of Saint John, where the Greeks had their service every Sunday and holiday, brought an altar, and buried their dead near it. The last church that was mentioned by Pococke is the church of Saint George. He states that the Greeks claimed that the church belonged to them, but they allowed another Christian community of the city, the Armenians, to make use of it (Pococke, 1745: 192).

Another observation was made by a Russian traveler, Basil Gregorovitch, on the St. Peter Church in the mid-18th century. He reported that Christians performed their divine service on Sundays and holidays in the cave in which the church was located. During the hot days and whole nights, the Turkish shepherds drove their flocks into this cave. The priest and some Orthodox Christians came to the church for the purpose of cleaning all the filth and performing divine service. The traveler claims that when their service ended, the cave was again occupied by the Turkish shepherds. It is a fact that the church was located on the mountain and has been described as a cave by other missionaries and travelers as well. However, his observation of the church was used mostly by the Turkish shepherds as resting area does not match with the information provided by other travelers (Neale, 1873: 208).

The Issue of Church Construction and Restoration in Antioch:

Christians made several requests and attempts for both construction and repair of houses of worship in Antakya. We see such permissions in court records, documents issued by the central governments, and travelers' accounts. The Christians living in Antioch shared their neighbors with Muslims, and most of their churches located in the areas where Muslims and non-Muslims settled together. That condition complicated the process of getting permission to repair their old church building and forced them to strictly follow all of the abovementioned steps of the procedure to get a permission. Another problem that the Christians of Antioch faced was the reaction of the Muslims in the city. In the pamphlet of memoirs of the Patriarch of Antioch, Methodius, which was translated from Russian to English, there is an information on the request for the construction of a church in Antakya. The request was made by Abu-Sabbas, a pious Christian, in 1813. He asked for permission to build a church at his own expense from the Sultan. He possibly claimed that there had been a church existed in that place from the days of yore. The Sultan gave him a decree to this effect, and he was about to set to work. However, the mullah of the city opposed that decision by accusing Abu-Sabbah of having the

intention to build not a temple but a fortress. It is reported that "the sovereign believed the mullah, and hanged the pious Christian for his godly intention, together with three priests and a deacon, who was also impeached by the mullah of evil designs against the Sultan's power. From that time divine service is performed, as before, in the cave of the Turkish shepherds" (Neale, 1873: 208).

Another traveler also noted the reaction of Muslims in Antakya against the attempts of Christians at building churches. Buckingham, who had been in Antakya in the early 19th century, claims that "the Christians have made several unsuccessful efforts to build a church for themselves here; but, though they are not wanting in wealth, and successive *firmans* have been obtained from Stamboul [Istanbul] for that purpose, yet, the fanaticism of the Turks and some unfortunate fatality which they think attached to the town itself, has hitherto always obstructed its execution. They resort, therefore, to a cave on the east of the town for the performance of their religious duties, in which they are additionally devout, from the apparent persecution under which they live, in this respect as well"(Buckingham, 1825: 558).

Getting permission to repair old church building became easier for non-Muslims after the promulgation of the Tanzimat Reforms in 1839. However, the Christians still had to follow the procedure, and both the Ottoman authorities in the region and local Muslims closely supervised the repair of churches. The local Muslim population sent several reports to Istanbul to inform the central government of ongoing church construction. A document written in 1845 demonstrates that the Christians, called *Isevi taifesi* ("Community of Jesus"), in the district of Cenine built a new house on the property of the mosque. The house was used for the purpose of teaching the Bible and to teach children the principles of Christianity. However, the house was built without the permission of the administrator of the *waqf*, Süleyman Ağa. What is more, Christians, for some reason, extended that building without getting any permission and transformed it into a church. At the end of the document, the city council urged the central government to take necessary actions to address these developments (BOA, HR. SYS. DN:15/27/1). In another report sent to central government by local Muslims it was stated that that room had been granted to the Greek Orthodox community by Ibrahim Pasha, the son of governor of Egypt, Mehmed Ali Pasha, who invaded and ruled the Syrian provinces of the Ottoman Empire in the 1830s, for the purposes of providing them a place to study Bible (BOA, A.)MKT.UM. DN: 118/81). Since the Egyptian governor ruled the city in the 1830s, the Greek Orthodox probably did not feel necessary to get permission from the central government in Istanbul. They very possibly transformed that church without following the required procedure since the Egyptian governor allowed non-Muslim to repair or build a house of worship. With that report, they wanted to prove that the building had not been a church from olden times, and it had been granted by the occupant governor in the 1830s. In addition, since the Ottoman Empire retook control of the city in 1840, the local Muslims wanted the central administration to demolish the building that had transformed into a church.

Regarding the same building, another report sent in 1853 stated that the Christians attempted to transform a one-room house belonging to a mosque *waqf* called Ihsaniye Cami Vakfi in the district of Cenine into a church by claiming that the building had been an ancient church (BOA, A. MKT.UM. DN:118/81; BOA, A.MKT.MVL. DN:57A/ 73). Local people were complaining about the increasing activities of the Greek Orthodox aimed at the construction of new churches. The local people claimed that several houses belonging to the Ihsaniye Cami *waqf* were demolished by the Christians for the purpose of construction of new churches (BOA, HR. MKT. DN:56/53). They demanded the central administration to stop the ongoing construction of houses of worship carried out by the Greek Orthodox (BOA, MVL. DN:124/59). In the cases when Muslims and non-Muslims disagreed on the issue that if the building was a church or not in the days of yore, Muslims had to prove their claims that the building had not been a church before the occupation of the city by the Ottoman Empire; otherwise, the non-Muslims would continue to use that building as a house of worship. This example shows us that completing the permission procedure could last for years, and the reaction of the Muslim population living in the same quarter with non-Muslims was still determinant in the completion of the church repair, even after the promulgation of the Tanzimat Reforms. We do know that the rooms converted to churches were not demolished by the central administration since the same building was damaged by an earthquake in 1872. Russia and the Patriarch of Antioch paid close attention to the restoration of the church in 1872. Even though the Ottoman central administration issued a permit for restoration and appointed an architect to restore the church, Russia, considering herself as protector of Greek Orthodox, dispatched Russian engineers and architects for the restoration of the church in Antioch (BOA, I.H. DN:15405). Following the completion of the restoration, the building, which had been constructed in Byzantine style, lost its Byzantine characteristic as it was restored based on Russian architectural style (Naseh, 2003: 6).

The Greek Orthodox asked for help from Russia to convince the Ottoman Empire to allow them to build new churches. In fact, the expanding Russian influence on the Middle East was not Russians priority in its imperial goals until the 19th century. However, Russians began to show more interest on Middle East under the leadership of Catherine, when Russians embarked on ‘Oriental Project’, which had the aim to be more influential in the Levant, protector of Greek Orthodox communities living in Syria, Palestine, Lebanon, and Armenia, and to prevent Christian Powers of Europe to be protector of the Holy Places. During the Russo-Ottoman war of 1768-1774, Syria entered into the field of conflict between these two forces. The Russian fleet moved to the Mediterranean to support any revolts against Ottoman central government in the Levant. The major outcome of that support came when the Druzes, which revolted against the Porte in 1773, were able to capture Beirut with the help of the Russian troops in 1774. The war ended with the decisive victory of Russia, but the Russians did not ask to keep Beirut as it had been a policy of expediency in supporting local revolts which assisted the defeat of

the Ottoman Empire. In addition, Catherine's main purpose was still to control Constantinople and the Straits, so the Russians interests on Arab lands had to wait until next century (Hopwood,1969: 4-12). At the same time, the articles of the Treaty of Küçük Kaynarca allowed Russia to protect rights of Greek Orthodox living in the Ottoman territories. The Patriarch of Antioch and Jerusalem had a close relationship with Russia before that treaty since they played an important role in the development of the Russian church in the 16th and 17th centuries. However, after that treaty, the Russians both strengthened their relationship with these churches, had an opportunity to put pressure on the Ottoman Empire to prevent anti-Orthodox propaganda in the Holy Places, helped the Greek Orthodox to repair or build new churches in their areas, and appointed agents and opened consular in Syria and Palestine in the first half of 19th century.

In a letter sent to the Russians by the Patriarch of Antioch in 1842, he openly requested help from the Russians. In the letter, it is pointed out that "having stated our conditions as well as we could, we apply to all you Orthodox inhabitants of the Russian Empire, that, moved by heartfelt pity and Christian compassion towards the shocking misfortunes of the most ancient See of Antioch, you would graciously receive our above mentioned deputed Archbishop and his fellow travelers, and that you would be generously pleased to afford succor in so important and saving an action as that of supporting Orthodoxy in Syria, each according to his means, in order that we may be enabled to renew and repair the churches and monasteries which have decayed and been deserted, to establish printing presses, and to institute Christian schools for the education of the clergy and other Orthodox Christians, that we may not appear in every respect the last among other nations" (Neale, 1873: 211).

In another case, the Greek Orthodox of Antakya wanted the Russian consulate in Aleppo to convince Ottoman authorities to construct a new church in Antakya. In 1852, the consulate of Russia in Aleppo asked the Ottoman officials to provide permission to the Greek Orthodox to build a new church close to their district. In the document, it is pointed out that the closest church to them was about an hour distance from the city proper which made it necessary to build a new church close to their area. This document clearly demonstrates how Russia was involved in domestic policies of the Ottoman Empire and how it protected and supported the Greek Orthodox of the Empire (BOA, HR. SYS. DN:1786/11).

Getting permission for the restoration of prominent old churches was more uncomplicated. The restoration of the Greek Orthodox Church, one of the most important and oldest one in the town, in 1849 indicates that following the basic rules of the procedure to be granted a permit for church restoration was sufficient to get permission. The Greek Orthodox living in Antioch sent a petition (arzuhal) to the central government to get a permit for the restoration of the church. The community

followed the aforementioned procedure for obtaining the permission to restore their church. The central government issued permission for restoration to the Greek Orthodox community in Antioch with the condition that the dimensions of the old building would be preserved the same. In addition, the central government appointed an observer to supervise whether the conditions were strictly adhered to. It was clearly stated by authorities that any deviation would lead to the destruction of the building (BOA, HR. MKT. DN: 30/52). However, after the promulgation of the Hatt-ı Hümayun, in 1856, all restriction regarding the church construction and restoration were completely removed by the central administration. Non-Muslims were permitted to make any additions to their churches. The available archival sources demonstrate that the Greek Orthodox of Antioch were allowed to expand the Greek Orthodox Church building by adding a school, stores, and an office for the Patriarch of Antioch in the late 19th and early 20th centuries (BOA, DH. MKT. DN: 937/2; BOA, BEO. DN: 1605/120335; BOA, BEO. DN: 1632/122362; BOA, BEO. DN: 1710/128232; BOA, BEO. DN:1762/132130).

Another non-Muslim group, the Armenians living in the quarters of Antioch, made efforts to establish a new church in close proximity to the areas in which they inhabited. They informed the central administration that the closest Armenian church in Antakya located far away from them, so they wanted to convert a house into a church in 1847. There was no information whether that building had been an ancient church or monastery in the document. The Armenians were granted permission, but the Muslims in the city, especially the ones living in the quarter called Sofular in which the church would have built, objected to that decision as Muslims constituted the majority of the population of the quarter. The objection of Muslims came up with results as the central administration sent an order to the governor of Aleppo to request the Armenian community to build their church in a more appropriate area, which means in an area where inhabited mostly by non-Muslims (BOA, A:MKT. DN: 66/12).

Allowing non-Muslims, the second-class subjects or the infidels, to keep some of their house of worships, and, despite to difficulties, to repair and even erect a new one is a good instance of Ottoman toleration towards non-Muslims subjects. It should be emphasized that the status of Muslims and Jews in Christian Europe, and even non-Catholics in Catholic countries between the 14th and 19th centuries were in no way comparable to the status of non-Muslim in the Ottoman Empire, even they faced some restrictions in their social, religious and economic lives.

Since the Ottoman Empire was ruled by Islamic law, non-Muslims had to follow some certain rules for restoration of their houses of worship. It is clearly indicated that non-Muslims were not allowed to build a new church in the Ottoman Empire, but they could restore their old churches with the condition of not changing its structure, size, and dimension. However, the practices in available documents point out that the rules on church construction and restoration were applied differently in different regions. The main factors in the different application of these

rules in different regions were demography of the area in which the church would be build and the Ottoman pragmatism. Christians were allowed to build a new church in the areas, in which located in a far distance from the Muslims settlements and inhabited only by non-Muslims, while they were not allowed to build a new church in the areas where Muslims and non-Muslims lived together. That is why, there were numerous examples of building a new church in the Ottoman Balkan, while there was not an instance of building a new church in Antioch until the 1830s. In addition, pragmatic considerations of the central government caused the central government to overlook some of the restriction regarding church construction and restoration in the areas in which dominantly settled by non-Muslims between the 17th and 19th centuries.

In addition, major domestic and international developments played a crucial role in the issuance of a permit by the central government to build a new church or to repair a damaged one. The Russo-Ottoman War, the occupation of Syrian provinces of the Ottoman Empire by the governor of Egypt, the Tanzimat Reforms were the main development that affected church restoration and construction in Antioch in the 18th and 19th centuries. Even these developments eased to get a permission regarding the restoration of their churches or building a new one, the Christian population of Antioch had to deal with the reaction of the Muslim population as they shared same quarters with them. However, the reaction of Muslim population during the Ottoman Empire turned into neither an attack against nor persecution of non-Muslim residents of the city.

BIBLIOGRAPHY

Archival Documents:

- BOA, A.MKT.DN: 66/12. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Mektûbî Kalemi)
BOA, A.MKT.UM. DN:118/81. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Umum Vilayet Evrakı)
BOA, A.MKT.MVL. DN: 57A/ 73, 34. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Meclis-i Vâlâ Evrakı)
BOA, DH. MKT. DN: 937/2. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Mektûbî)
BOA, BEO. DN: 1605/120335. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babîâlî Evrak Odası)
BOA, BEO. DN:1632/122362. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babîâlî Evrak Odası)
BOA, BEO. DN: 1710/128232. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babîâlî Evrak Odası)
B.O.A, BEO. DN: 1762/132130. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babîâlî Evrak Odası)
BOA, B.O.A, HAT. DN:1006/42212-A. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümâyûn)

BOA, HAT. DN: 775/36351-B. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayûn)

BOA, HAT. DN: 775/36353. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayûn)

BOA, HR.MKT. DN: 30/52. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Mektubi)

BOA, HR. MKT. DN: 56/53. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Mektubi)

BOA, I.H. DN: 15405. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Irade Hariciyye)

BOA, MVL. DN: 124/59. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vâlâ)

BOA, HR.SYS. DN: 15/27/1. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi)

BOA, HR. SYS. DN: 1786/11. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi)

Primary Sources:

Ainsworth, W. F. (1888). *A personal Narrative of the Euphrates Expedition*. London: Kegan Paul, Trench and Co.

Buckingham, J. S. (1825). *Travels Among the Arab Tribes Inhabiting the Countries East of Syria and Palestine*. London.

Çatalcalı Ali Efendi. (2014). *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları: Fetâvâ-yı Ali Efendi, Cild-i Evvel*. (Açıklayan: H. Necati Demirtaş). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Neale, J. M. (1873). *A History of the Holy Eastern Church, The Patriarchate of Antioch*. London, Oxford, and Cambridge: Rivingtons.

Parsons, A. (1808) *Travels in Asia and Africa*. London.

Pococke, R. (1745). *A Description of the East and Some Other Countries, vol. II, part I, Observations on Palestine or the Holy Land, Syria, Mesopotamia, Cyprus, and Candia*. London.

Secondary Sources:

Bahadır, G. (2014). II. Bohemond Doneminde Antakya Hacli Prensligi (1126-1130). *Tarih Arastirmalari Dergisi*, XXXIII. Cilt, Sayi: 56: p. 89-110, Ankara.

Braude, B. (1982) "Foundation Myths of the Millet System." in *Christian and Jews in the Ottoman Empire*, (eds. Benjamin B. and Lewis B.), 68-88. New York: Holmes&Meier Publishers.

Davison, R. H. (1976). "Russian Skill and Turkish Imbecility": The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered." *Slavic Review*, Vol. 35, No. 3, p. 463-483, Cambridge.

Demir, A. (1996). *Çağlar Icinde Antakya*. İstanbul: Akbank Yayınevi.

Downey, G.(1961). *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest*. Princeton: Princeton University Press.

Düzdağ, M. E. (1998). *Seyhülislam Ebussu'ud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanli Hayati: Fetava-yi Ebussu'ud Efendi*. İstanbul: Şule Yayınlar.

- Gradeva, R. (1994). Ottoman Policy Towards Christian Church Buildings. *Balkan Studies*, Issue:4, p. 14-36, Thessaloniki.
- Gradeva, R. (2012). From the Bottom Up and Back Again until Who Knows When: Church Restoration Procedures in the Ottoman Empire, Seventeenth-Eighteenth Centuries (Preliminary Notes), Political Initiatives From the Bottom Up” in the Ottoman Empire, (Ed. Anastasopoulos A.), Crete University Press, Rethymno.
- Hopwood, D. (1969). *The Russian Presence in Syria and Palestine 1843-1914*. London: Clarendon Press-Oxford.
- Karpat, K. H.(1982). Millets and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era. in *Christian and Jews in the Ottoman Empire*. (eds. Benjamin B. and Lewis B.), 141-169. New York: Holmes&Meier Publishers, Vol. 1.
- Kasaba, R. (2006). Diversity in Antakya: A Historical Perspective. In *The Mediterranean World: The Idea, the Past, and the Present*. (Eds. Emiroğlu E., Özel O., Özveren E., Ünsal S.), p. 207-222, Istanbul: İletisim Yayınları.
- Kennedy, H. (2006). The Mediterranean Frontier: Christianity face to face with Islam, 600-1050, in *the Cambridge History of Christianity: Early Medieval Christianities*, (ed. Thomas F.X.), 178-196, vol III. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kılıç, M. (2004). Tanzimat Sürecinde Antakya Ortodoks Rum Patrikhanesi ve Antakya'da Dini Hayat. (Unpublished Master Thesis), İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Kiel, M. (1985). *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period. A Sketch of the Economic, Juridical and Artistic Preconditions of Bulgarian Post- Byzantine Art and its Place in the Development of the Art of the Christian Balkans, 1360/70-1700. A New Interpretation*. Van Gorcum, Assen/ Maastricht, The Netherlands.
- Kireççi, R. (2001). *Dinler ve Tarih Hazinesi Hatay*. Hatay.
- Koyuncu, N.(2014). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mâbedlerin Hukuki Statüsü*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Köse, Ö. F. (2016). The Fatwa Collection of an Ottoman Provincial Mufti, Vani Mehmed Efendi (d. 1685). (Unpublished Master Thesis), İstanbul: Bogazici University.
- Lazarev, I. D. (2006). Beyond Empire I: Eastern Christianities from the Persian to the Turkish Conquest: 604-1071," in *The Cambridge History of Christianity: Early Medieval Christianities*, (ed. Thomas F. X.), 68-85, vol. III. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ma'oz, M. (1968). *Ottoman Reform in Syria and Palestine 1840-1861*. Oxford University Press.
- Masters, B. (2004). *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Naseh, J. (2003). *Hatay Kültür ve Sanat Sempozyumu Tebliği*, Hatay.

The Ottoman Policy Towards Church Construction : The Issue of Church Construction And Restoration in Antakya (Antioch) in The 18th And 19th Centuries / Ali ÇAPAR

- Peri, O. (2001). *Christianity under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*. Boston: Brill.
- Runciman, S. (1968). *The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zavagno, L. (2009). *Cities in Transition Urbanism in Byzantium Between Late Antiquity and the Early Middle Ages (50-900 A.D)*. Oxford: British Archeological Reports.

Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July 2018

TIRHALA SANCAĞI'NDAN YUNANİSTAN'A TERKEDİLEN OSMANLI MİRASI*

Transferred Ottoman Heritage To Greece From Sanjak Of Trikala

Ferdi ÇİFTÇİOĞLU**

ÖZ

Balkanlar, uzun süre Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Yaklaşık beş yüz elli yıl devam eden bu süreçte Osmanlı Devleti her yönüyle bu coğrafyaya mührünü vurmuştur. Bölge kültürel ve demografik anlamda kısa sürede Türkleşmiştir. Bununla birlikte yeni şehir ve yerleşim yerleri kurulmuş, mevcut şehirler yeniden imar ve ihya edilmiştir. Türklerin bölgeye iskânı ile birlikte, buradaki yapıların mimari özellikleri de değişmeye başlamıştır. Çok sayıda han, hamam, medrese, cami, mescid, mektep, sebil, tekke, türbe ve zaviyenin inşası gerçekleştirilmiş, böylelikle Türk-İslam kültür ve medeniyeti bu topraklara yerleşmeye başlamıştır.

Yunanistan, Balkanlarda Türk idaresine en erken katılan ve Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyeti boyunca Türk nüfusun en yoğun yaşadığı ülkeler arasında yer almıştır. Bölgeye yönelik araştırmalar, Balkanlarda en fazla Türk eserinin bu ülkede inşa edildiğini ortaya çıkarmıştır. Yunanistan'da Türkler tarafından inşa edilen bu eserlerin önemli bir kısmı Tırhala Sancağı sınırları içerisinde bulunmaktadır. Sancak, yaklaşık beş asır Osmanlı hâkimiyetinde kalmış, 1881 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması'yla Yunanistan'a devredilmiştir. Sancağın Yunanistan'a devri sırasında bünyesindeki birçok Osmanlı mimari eser ve emlâkının terki de gerçekleşmiştir. 2 Ocak 1882 yılında Osmanlı Devleti'nden Yunanistan'a terk edilen vakıflar ve bu vakıflara gelir sağlayan arazi ve binalar kayıt altına alınmıştır. Bu çalışma sancağın kazalarında bulunan vakıfların ve onlara bağlı emlâkın çeşidini ve miktarını ortaya koyma amacıyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Yunanistan, Tesalya, Tırhala Sancağı, Devredilen Miras.

* Bu çalışma, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında hazırlanan "XIX. Yüzyılda Tırhala Sancağı" başlıklı doktora tezinden uyarlanmıştır.

** Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ferdi.ciftcioglu@cbu.edu.tr

ABSTRACT

The Balkans remained under the Ottoman rule for a long time. In this process, which lasted for about five hundred and fifty years, the Ottoman Empire became influential in every way in this geography. The region became Turkified in cultural and demographic terms in a short time. New cities and settlements were established, and the existing cities were rebuilt and rehabilitated. Along with the settlement of the Turks to the region, the architectural characteristics of the structures in the region began to change. Many inns, hammams, madrasahs, mosques, masjids, schools, fountains, dervishes, tombs and small dervish lodges were constructed. Thus, Turkish-Islamic culture and civilization began to settle in these lands.

Greece was one of the earliest countries to join the Turkish dominance in the Balkans. Moreover, it was one of the countries where the Turkish population lived most intensively. Investigations for the region reveal that the most of the Turkish artifacts in the Balkans were built in this country. An important part of these structures built by the Turks in Greece is located within the boundaries of the Sanjak of Trikala. Sanjak remained under the Ottoman rule for about five centuries and was handed over to Greece by the Istanbul Treaty signed in 1881. During the devolution of Sanjak to Greece, many Ottoman architectural works were left in Greece. The foundations left to Greece by the Ottoman State on 2 January 1882 and the buildings providing income to these foundations were recorded. This study is carried out with the aim of revealing the types and amounts of foundations and their affiliated real estate located in the districts of the sanjak.

Keywords: Balkans, Greece, Tesalia, Trikala Sanjak, Abandoned Legacy.

A.Giriş

Balkanlar, coğrafi konumu ve siyasi önemi itibarıyla tarihin her döneminde ilgi odağı olmuştur. Birçok milletin ve kültürün ortak buluşma noktası olan bu coğrafya, Osmanlı Devleti'nin başlıca yayılma alanı arasındadır. Devletin XIV. yüzyılın ortalarında başlattığı Balkan fetih ve iskân hareketiyle Osmanlı Balkan hâkimiyeti, yaklaşık beş yüz elli yıl sürmüştür. 1354'te Orhan Bey'in büyük oğlu Süleyman Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin Balkanlara girmesiyle Balkanların kapısı Türklere açılmış ve yaklaşık bir asır içinde bölge, hâkimiyet altına alınmıştır. Böylece Gazi Süleyman Paşa ile başlayan, I. Murad ile devam eden Balkan fütühâtı, Kanuni Sultan Süleyman'ın fetihleriyle tamamlanmıştır (Moğol, 2015: 770).

Balkanların Osmanlı hâkimiyetine girmesi belirli plan çerçevesinde gerçekleşmiştir. Osmanlı kuvvetleri Balkanlardaki ilerleyişini, Romalıların yaptırdığı ve daha sonra Bizans'ın da kullandığı yollardan yararlanarak sürdürmüştür (Doğru, 2015: 791). Süleyman Paşa bölgedeki bu yollar üzerinde sol kol, orta kol ve sağ kol olmak üzere uçlar teşkil ederek fetih hareketlerini organize etmiştir (İnbaşı, 2015: 807). Bu üç istikamette yapılan fetihlerin sol kolunu Yunanistan üzerine yapılan akınlar oluşturmuştur. 1390'lı yıllarda Makedonya ve

Selanik'in fethine müteakip Osmanlı birlikleri Yunanistan'ın orta bölgesine doğru ilerlemeye başlamıştır (Pitcher, 2001: 81). Hacı İlbey ve Evrenos Bey bu akınları gerçekleştiren akıncı beyleri olarak Osmanlı askeri kuvvetinin sol kol ucunda faaliyet göstermiştir (İnalçık, 2008: 233). 1393 yılında Evrenos Bey komutasındaki Osmanlı birlikleri Tesalya ovasına uzanmış ve Yunanistan'ın orta bölgesi Tesalya'ya hâkim olmuştur (İnalçık, 2005: 25; Kiel, 2011: 522). Bölgedeki yerleşim birimlerinden Larissa, Türkleşerek Yenişehir adını almış (Kiel, 2011: 523; Pitcher, 2001: 81), bütün bir eyalet Evrenos Bey'e tımar¹ olarak verilmiştir (Jorga, 2009: 206; Kayapınar, 2004: 133). Böylece devlet, Yunanistan'ın orta bölgesi, Tesalya'da hâkimiyeti sağlamış, burada Tırhala Sancağı'nı kurmuştur.

Sancağın kuruluşunun ardından Evrenos Bey ve oğulları, buraya Anadolu'dan getirdikleri Türkleri yerleştirmiş ve bölgede ilk İslami yapıları inşa ettirmeye başlamıştır (Kiel, 2011: 522). Kısa sürede gelişimini tamamlayan Tesalya (Gökacı, 2001: 405), 1821 Yunan isyanına kadar Osmanlı yönetiminde Tırhala Sancağı olarak varlığını devam ettirmiştir. 1821 Yunan isyanıyla başlayan Yunanistan'ın bağımsızlık çabaları 1829'da sonuç vermiş ve 1830 yılında Yunanistan Krallığı kurulmuştur. Yunanistan Krallığı'nın kuruluşundan itibaren sancağın oturduğu Tesalya bölgesi, Türk-Yunan anlaşmazlığının ve hudut çatışmalarının yaşandığı bölge haline gelmiştir. Yarım asır devam eden bu emniyetsiz ortam ve eşkıyalık faaliyetlerinin had safhaya ulaştığı dönem, 1878 Berlin Antlaşmasıyla sona erdirilmeye çalışılmıştır. Büyük güçlerin bölge üzerine emelleri açığa çıktıkça, Türk-Yunan arasındaki hudut ve anlaşmazlık uluslararası bir mesele haline gelmiştir. Nitekim Büyük güçlerin müdahaleleri çerçevesinde sürdürülen ve üç yıl süren Türk-Yunan hudut görüşmeleri 1881 yılında imzalanan İstanbul Antlaşmasıyla Osmanlı aleyhine sonuçlanmıştır. Yapılan uzun görüşmeler neticesinde Osmanlı Devleti Tesalya bölgesini Yunanistan'a devretmiştir. Sancağın devri sırasında Osmanlı mirası birçok eser de Yunanistan'a terk edilmiştir. Terk edilen Osmanlı mirası, Balkan coğrafyası geneline bakıldığında önemli bir yekûn teşkil etmiştir. Keza Yunanistan'ın Osmanlı Devletindeki konumu diğer Balkan ülkelerine göre farklılık göstermekte idi. Yunanistan, Balkanlarda Türk idaresine en erken katılan ve Türk nüfusun en yoğun yaşadığı ülkeler arasındaydı. Bu bağlamda bölgeye yönelik araştırmalar göstermiştir ki, sayı itibarıyla en fazla Türk eseri bu ülkede inşa edilmiştir (Kaymakçı, Özgün, 2016: 242). Ekrem Hakkı Ayverdi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* ve Vakıflar Genel Müdürlüğü kayıtlarını kaynak olarak Osmanlı döneminde bugünkü Yunanistan hudutları içerisinde Türklerin yapmış olduğu 3771 eseri tespit etmiştir (Ayverdi, 2000: 193-336). Eserlerin yapı türü bakımından dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (İbrahimgil, 2015: 1901).

¹ Söz konusu tımarın iskânı “H. 859 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala” defterinde detaylı olarak anlatılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: (Delilbaşı-Arkan, 2001: XVII)

Tablo 1: Arşiv Kayıtlarına Göre Yunanistan'daki Osmanlı Eserlerinin Miktarı

Yapı Türü	Arşiv Kayıtlarında Tespit Edilen Eser Sayısı	Yapı Türü	Arşiv Kayıtlarında Tespit Edilen Eser Sayısı
Cami-Mescid	2336	İmaret	65
Tekke	307	Hamam	134
Türbe	30	Köprü	25
Medrese	182	Saat Kulesi	5
Mektep	315	Su Kemerli	6
Darül-Kurra	7	Çeşme	10
Han	171	Sebil	4
Kervansaray	10	Hayratlar	142
Kale	22		
Toplam		3771	

Bugün Yunanistan'da ayakta kalabilen Türk eserlerinin sayısı 750 civarındadır (İbrahimgil, 2015: 1901). Bu eserlerin birçoğu Türklerin bölgeden çekilmeleri sırasında Yunanistan'a terkedilmiş ve Yunan devleti envanterine dâhil edilmiştir. Bu süreçte camilerin kiliseye dönüştürülmesi, saat kulelerine haç takılarak bu yapıların Yunanistan mirasına kazandırılması bunlardan sadece birkaçıdır. Oysa devlet, Balkan topraklarındaki ilk fetihleri arasında yer alan bölgede, hâkimiyetinde kaldığı süre içerisinde birçok kültürel miras ögesi oluşturulmuştur. Örneğin Tırhala sancağındaki Osmanlı kültürel ve demografik birikimi uzun yıllar artarak devam etmiş, Yunan İsyanı sonrasında krallığın kurulmasıyla bu birikim kesintiye uğramıştır. 24 Mayıs 1881'de imzalanan İstanbul Antlaşması'yla Yunanistan'a bırakılacak yerlerde ikamet eden halka haklarının korunacağı taahhüt edilmiştir. Ayrıca Antlaşma'nın 4. maddesi gayrimenkul tasarruf haklarının korunmasını da neticeye bağlamıştır. Yunan idaresine geçen yerlerde Osmanlı kanunlarına göre kişilerin tasarrufunda bulunan çiftlik, mera, kışlak, çayır, her türlü arazi ve emlakın temlik hakları Yunanistan tarafından kabul edileceği teminat altına alınmıştı. Cami, okul, medrese, miras ve hayratın idaresine ait vakıf emlaklarının hüccetleri de onaylanacaktı (Serbestoğlu, 2014: 1080). Nitekim Yunanistan Büyük Devletlerin uyarılarına rağmen antlaşma maddelerine uymamıştır. Bölgedeki Türk nüfusu göçe zorlanmış ve yerlerine Rumlar yerleştirilmiş (Serbestoğlu, 2014: 1083), buradaki Osmanlı mirası ise yavaş yavaş Yunanistan'a terk edilmiştir. Sancaktan Yunanistan'a terk edilen kazalarda bulunan cami, mektep, vesaire hayrat ve onlara bağlı, dükkân, tarla, bağ, bahçe, han hamam vesaire emlakın da Yunanistan'a terki belgelere yansımıştır. Yenişehir-i Fenâr, Tırhala, Golos, Çatalca, Kardiçe ve Ermiye kazalarında bulunan, vakıf ve onlara bağlı emlakın çeşidi ve miktarı 2 Ocak 1882 yılındaki sayımla kayıt altına alınmıştır. Fakat adı geçen sancaktan Yunanistan'a terk edilen Osmanlı mirası ulaştığımız kayıttaki mirasın çeşidi ve miktarından çok daha fazladır. Kaldı ki terk edilen özel mülkiyet kısmı başlı başına farklı araştırmalara konu olabilecek düzeydedir. Çalışmamız, sancaktan Yunanistan'a terk edilen mirasın muhasebe kaydının

tutulduğu vakıf defterinden hareketle ortaya çıkmıştır. Elimizdeki bu defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evkaf Defterleri bölümünde EV.d koduyla ve 25155 sıra numarasıyla kaydedilmiştir. Defterin başlangıç tarihi Hicri 11 Safer 1299 yılıdır. Defter ciltli şekilde 29cm x 41cm ebadındadır. Defter toplam 20 varaktan oluşmaktadır. Defterin cildi ebruludur. Defterin son sayfasında Rumi 21 Kanun-i Evvel sene 97 tarihinde tutulduğu ve 29 Kanun-i Evvel sene 97 yılında tasdik olduğu bilgisine yer verilmiştir. Ayrıca defterde, Tahrir Müdürü İsmail Efendi ve bu iş için görevli memur Mustafa Efendi marifetiyle tutulmuş olduğu bilgisine de yer verilmiştir. Defterdeki çok sayıda bilginin belirli kısımları kullanılmıştır. Şöyle ki defterde; taşınmazın veya hayratın ortalama değeri, mülkün çeşidi, hayratın cinsi, bunların bulunduğu mahalle-köy-kaza, mirasın defter, umumi ve vakıf numarası, hangi vakfa bağlı olduğu, vakfin koşullarına dair bilgiler verilmiştir. Mülahazat kısmında vakfın mütevellisi ve banisinin olup olmadığı bilgilerine yer verilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda Tırhala Sancağı kazalarından Yunanistan'a terk edilen cami, mektep, vesaire hayrat ve onlara bağlı, dükkân, tarla, bağ, bahçe, han hamam vesaire emlakı dair bilgiler çalışmanın konusunu ortaya koymuştur.

B. Yenişehir-i Fenâr Kazası'ndan Yunanistan'a Terk Edilen Osmanlı Mirası

Yenişehir-i Fenâr (Larissa), Tesalya'da yer alan bir şehirdir. Osmanlı kayıtlarında Yenişehir-i Fenâr veya Tesalya Yenişehri olarak geçmektedir (Bıçakçı, 2003: 420). Şehir nüfusunun tamamı Türklerden oluşmuştur (Selçuk, 2015: 820). Şehirde ilk idari ve askeri teşkilatlanma Fatih döneminde yapılmıştır. 1457 yılında Mora seferi sebebiyle şehre uğrayan Fatih Sultan Mehmet, o zamanlar Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezi olan Yenişehir'in idarî ve askerî yapılanmasını bizzat yapmıştır. Bu sırada oldukça küçük ve harap bir durumda olan Yenişehir kalesi, Gazi Turuhan Bey tarafından yıktırılmış ve yıkılan kalenin taşları ile şehirde han, hamam, cami ve medrese gibi binalar yapılmıştır (Çelebi, 2011: 190). Bu doğrultuda Yenişehir, Osmanlı Devleti tarafından adeta yeniden inşa edildiği için şehrin ismi de “Yenişehir” olarak kayıtlara geçmiştir. Ayrıca şehrin ismini Anadolu'da bulunan diğer Yenişehir'den ayırt edebilmek için şehrin adına şehrin yakınlarında bulunan Fenâr kasabasının adı da eklenmiş ve bu şehre “Yenişehir-i Fenâr” da denilmiştir (Akyay, 2001: 40).

Resim 1: Yenişehir-i Fenâr Kazası'nda bulunan cami ve Köstem Nehri üzerinde bulunan Osmanlı eseri taş köprü²

Yunanistan'daki Osmanlı mimari eserleri üzerine incelemelerde bulunan Ekrem Hakkı Ayverdi, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki arşiv kayıtlarından hareketle, Yenişehir'de 1880'lerde yetmiş sekiz adet caminin varlığını bildirmiştir³. Ayverdi'nin Yenişehir'deki Cami sayısı ile ilgili vermiş olduğu bilgiler ile Yenişehir evkaf defterindeki bilgiler kıyaslandığında, küçük farklılıklar görülmekle birlikte genel olarak bilgiler örtüşmektedir. Ayverdi Yenişehir'deki cami sayısının yetmiş

² 20. Yüzyıl Başlarında Balkanlar... <http://www.akyazi.net/20-yy-baslarinda-balkanlar-29390h.htm>, 20. fotoğraf. (Erişim tarihi: 06.05.2018).

³ Ayverdi'nin araştırmaları doğrultusunda Yenişehir'de bulunan camiler: Abdallar Cami, Abdülaziz Efendi Cami, Acuz-zade İbrahim Efendi Cami, Ahmed Efendi Cami, Ahiler Cami, Akçeli-zâde Ahmed Ağa Cami, Ak Ovalı-zâde Hatem Efendi Cami, Aksaray Cami, Arnavud Mahallesi Cami, Ayşe Hatun Cami, Aziz Efendi Cami, Balçıklı Süleyman Ağa Mescidi, Bayraklı- Kadı Muslihuddin Cami, Bezađiri Cami, Bırasko Cami, Burak Bey Cami, Burmalı Cami, Cevizli Cami, Çarşı Cami, Çelebi Cami, Çömlekçiler- Nam-ı Diğer Kozlu Cami, Debbağhane Mahallesi Cami, Darü'l-Kurra Cami, Defterdar Osman Paşa Mescid Cami, Demir-zade Mescidi, Divane Müezzın Cami, Eski Cami, Fatma Hatun Cami, Gazi Hasan Bey Cami, Gazi Hüseyin Bey Cami, Gollu veya Gullu Cami, Hacı Behram Cami, Hacıbekir Cami, Hacı Efendi Cami, Hacı Hasan Cami, Hacı İbrahim Ağa Cami, Hacı Kara Ahmed Cami, Hoca Ağa Mescidi, İshak Subaşı Mescidi, Hûma Hatun Mescidi, Kınare Cami, Kapıcıbaşı Mustafa Ağa Cami, Kara Ahmed Efendi Cami, Karaca Evhadlı Cami, Kardiçe Cami, Kırklar Cami, Kozlu Cami, Kürd Mustafa Ağa Cami, Mahkemeci (?) Ömer Ağa Cami, Mekelli (?) Cami, Menzilci Mehmed Ağa Cami, Mevlevihane Cami, Muharrem Paşa Cami, Murad Ağa Cami, Müezzın Mehmed Efendi Cami, Nalband-zâde Cami, Ömer Ağa Mekikcizade Cami, Ömer bey Cami, Saat Cami, Servili Cami, Seyyid Abdülkadir Efendi Mescidi, Seyid Hoca Mescidi, Sürmeli Cami, Şahoğlu Nur-i Osmanî Cami, Şehzade Hacı Ömer Efendi Mescidi, Şehla Hacı Hasan Efendi Mescidi, Şeyh Cami, Şeyh Hacı Efendi Cami, Taş Hamza Cami, Taylasanlı Cami, Tezkireci Ali Efendi Cami, Turuhan Bey Cami, Türbe Cami, Yeğen-zâde Mescidi, Yeni Cami'dir. Bkz: (Ayverdi, 2000: 324-327).

sekiz olduğunu ifade etmiş, evkaf defterinde ise yetmiş iki caminin kaydına ulaşılmıştır (BOA.EV.d.25155). Nitekim XIX. yüzyılın sonlarına doğru kazanın Yunanistan'a devriyle birlikte; cami (72), mescid (87), mektep (39), medrese (8), tekke (8), türbe (19), sebil (13), mezarlık (51), esir mezarı (2), kabristan (8) ve iki adet dergah Yunanistan'a terkedilmiştir. Yenişehir'deki dini ve sosyal yapılar incelendiğinde kazada çeşme olmayıp su ihtiyacının kuyular aracılığıyla giderildiği bilgisine ulaşılmıştır. Yanya Vilayet Salnamesi Def'a:1, 1288/1871: 110; Yanya Vilayet Salnamesi Def'a:2, 1292/1875: 118). Ayrıca sancağın Yunanistan'a devri sırasında varlığını bildiğimiz dini ve sosyal yapıların hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Keza Yunanistan'daki Türk eserleri üzerine yapılan çalışmalarda Yenişehir'in adının geçmemesi bu ifadeyi desteklemektedir (Halaçoğlu, 1974: 94). Ayakta kalabilmiş az sayıdaki Osmanlı eseri ise 1941 yılında gerçekleşen büyük depremde yıkılmıştır (Bıçakçı, 2003: 428; Çam, 2000: 385).

Kazada dini ve sosyal yapıların yanı sıra bu yapılara gelir sağlayan ve vakıf bünyesinde işlevini yürüten çeşitli binalar ve araziler bulunmaktadır. Çok sayıda dükkân, hane, hamam, mağaza vs. binaların yanında tarla, bağ, bahçe, arsa, meşelik, çayır, yaylak vs. arazi söz konusu vakıflara gelir sağlayan mülkler arasındadır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere sancaktaki vakıf sayısı ve vakfa gelir getiren bina ve arazi sayısının asgari düzeyde olduğunu düşünmekteyiz. Keza bu çalışmada, kayıt altına alınabilen kamu emlakının bir kısmının kaydına ulaşabildiği ve bu emlakın özel mülkiyet boyutuna hiç yer verilmediği düşünülürse, Yunanistan'a terk edilen mirasın sayı ve çeşidinin hayli fazla olduğu ortaya çıkacaktır. Ayrıca ulaşılan kaynakların da net bilgiler vermekten uzak kaldığı görülmektedir. Örneğin vakfa gelir getiren arazilere baktığımızda, bunların büyüklükleri yerine ortalama değerlerinin kuruş cinsinden verildiği görülmektedir. Oysa olması gereken, arazinin büyüklüğü ya da küçüklüğü üzerinden kayda geçilmesidir. Bir takım eksiklikleri bulunmasına rağmen aşağıda Yenişehir-i Fenâr kazasından Yunanistan'a terk edilen vakıflara gelir sağlayan bina ve arazinin çeşidi ve bunların sayıları verilmiştir (BOA.EV.d.25155).

Kazanın Yunanistan'a devri sırasında birçok arazi ve dükkânın terki de dönemin belgelerine yansımıştır. Bu doğrultuda Yenişehir-i Fenâr Kazasından Yunanistan'a terk edilen taşınmazın çeşidi ve miktarı şöyledir: Arsa (46), arzuhalci dükkânı (1), at pazarı (1), ahır (1), ambar (1), alacacı dükkânı (1), arabacı dükkânı (3), babuşçu dükkânı (14), bağ (30), bahçe (49), bakkal dükkânı (5), berber dükkânı (5), beşikçi dükkânı (3), boyacı dükkânı (1), çayır (1), çerçi dükkânı (2), çilingir dükkânı (3), çırıkçı dükkânı (1), dam (9), değirmen (18), dellal dükkânı (18), dalyan (4), debbağ dükkânı (2), demirci dükkânı (4), dişçi dükkânı (1), dut bahçesi (2), duvarcı dükkânı (1), dükkân (13), eğerci dükkâmı (5), ekmekçi dükkânı (1), ekmekçi fırını (2), eskici dükkânı (3), fındık bahçesi (4), hamam (3), han (10), hane (62), hasır dükkânı (1), havlu (7), helvacı dükkânı (3), hükümet konağı (1), kahvehane (14), kalaycı dükkânı (1), kantarcı dükkânı (1), kasap dükkânı (2), keresteci dükkânı (1), kışlak (3), kirahane (10), kiremit ocağı (1), kiremitçi dükkânı (1), konak (1), kunduracı dükkânı (4), kürkçü dükkânı (2), leblebici dükkânı (1), mağaza (4), manav (4), meyhane (3), meşelik (1), oda (4), otlak (11), saatçi dükkânı

(2), saraç dükkânı (2) sarraf dükkânı (2), semerci dükkânı (5), sergi (16), sofa (2), şıracı dükkânı (1), tahmishane (19), tarla (136), tenekeci dükkânı (1), terzi dükkânı (2), tütüncü dükkânı (4) ve iki adet yağcı sergisidir (BOA.EV.d.25155). Kazadaki emlakın Yunanistan'a terkiyle birlikte, sancağın en önemli Türk yerleşiminin tapusu Osmanlı'nın elinden çıkmıştır.

C. Tırhala Kazas'ndan Yunanistan'a Terk Edilen Osmanlı Mirası

Tırhala kazası Tırhala sancağının Yenişehir'den sonraki en büyük ve en ünlü şehridir (Yeralimpos, 1996: 61-62). Şehri fetheden Gazi Turuhan Bey ve diğer şahısların yaptırmış olduğu vakıflarla birçok medrese ve mektep şehri zenginleştirmiştir. Gazi Turuhan Bey'in türbesinin de aralarında bulunduğu bazı şeyh ve baba türbelerinin varlığı kaynaklara yansımıştır. XVII. yüzyılda otuz dört adet caminin varlığı bilinmekteyken günümüze sadece Kanunî Sultan Süleyman'ın eniştesi Osman Paşa'nın yaptırmış olduğu Osman Şah Cami ulaşabilmiştir (Gökacı, 2001: 406-407). Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde, Osman Şah Caminden başka Mustafa Paşa, Gazi Turuhan Bey, Lala Paşa, Akça, Alaca, Emin Bey camilerinden de bahsetmektedir (Çelebi, 2011: 202). Fakat en bilinen cami Mimar Sinan tarafından yapılan Osman Şah Camii ve külliyesidir (Eyice, 1955: 217). Cami ile ilgili Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

“8 adet Cuma caminin seçkini, mükemmel ve mükellefi Osman Şah Cami'dir ki bir diyarda benzeri yoktur, ancak Tire, Manisa, Bursa ve İstanbul' da vardır. Gerçi küçüktür ama gayet aydınlık, süslü, mamur, gönül açıcı ibretlik bir yapıdır. Bunda olan yıldızlı avizeler, bunda olan mihrap ve minberdeki sanatlar, bunda olan şirinkarlık ve tasarruflar yapılmış ki övgücüler onun övgüsünde acizlerdir. Kısacası, güzelliği, hoşluğu ve zarıflığı övgüden hariç ve cevher saçan kalemlerin beyanının dışındadır. Gerçekten Sultan Süleyman Han Cami'ni yapan Abdülmennan Ağa oğlu Koca Mimar Sinan bu Allah evi cami yapıp var gücünü sarf etmiştir. Felek atlasında böyle bir işçiliği eskinin bir mimarı, mühendisi etmemiştir. Kıyamete kadar ebedi ola”⁴.(Çelebi, 2011: 200).

⁴ Evliya Çelebi'nin Tırhala'da eserlerinden bahsettiği Kara Osman Şah Bey, Yavuz Sultan Selim'in kızlarından Hanım Sultan'ın İskender Paşa ile evliliğinden doğan oğludur. İskender Paşa Fatih zamanında saraya alınmış, muhtemelen bostancı ocağında yetişmiş ve bostancıbaşılığa kadar yükselmiş bir zattır. Bostancıbaşılıktan önceki saray hayatı bilinmemektedir. Bkz: (Ünal, 2015: 30).

**Resim 2: Osman Şah Cami⁵
ve Türbesi**

Resim 3: Osman Şah Cami

Tırhala Kazası 1881 yılında, 1878 yılında yapılan Berlin Antlaşması'nın 24. maddesi gereğince Tesalya ile birlikte Yunanistan'a bırakılmıştır. Kazanın Yunanistan'a bırakılmasıyla birlikte buradaki çok sayıda Osmanlı hayratı ve emlakı da Yunanistan'a terkedilmiştir. Bunlar arasında; cami (7), mescid (11), mektep (3) zaviye (1), tekke (12), türbe (13), mezarlık (20), kabristan (13), namazgâh (2) dini ve vakıf yapılarının yanında çok sayıda dükkân ve arazi de bulunmaktadır. Dükkân ve arazi miktarları ise; arsa (31), ahır (3), bağ (10), bakkal dükkânı (9), bostancı dükkânı (11), çayır (4), çerçi dükkânı (2), çiftçi odası (1), çilingir (1), çömlekçi (1), dam (5), değirmen (5), debbağ dükkânı (5), demirci dükkânı (1), depo (3), dut bahçesi (2), eczacı dükkânı (3), ekmekçi dükkânı (1), ekmekçi fırını (2), hamam (2), han (2), hane (19), harman yeri (4), havlu (13), helvacı dükkânı (2), işçi dükkânı (1), kahvehane (4), kasap dükkânı (5), kirahane (119), meşelik (1), oda (1), otlak (1), saraf dükkânı (4), sarraf dükkânı (1), sebze/bostan dolabı (3), semerci dükkânı (1), sepetçi dükkânı (1), simitçi dükkânı (1), soğancı dükkânı (1), şekerçi dükkânı (1), tarla (28), taş madeni (1), yemenici dükkânı (1) ve bir adet yemişçi dükkânıdır (BOA.EV.d.25155).

Kazanın devredilmesinden sonra, buradaki Türk nüfusunda büyük ölçüde azalma görülmüştür. Alman etnografi Gustav Weigand, 1880'de Tırhala'da iki bin kişilik Türk nüfusunun bulunduğunu ancak bunun 1889 yılında otuz aileye kadar indiğini belirtmiştir (Kiel, 2012: 116). Ayrıca şehirdeki İslâmî eserler de aynı hızla Yunanistan tarafından ortadan kaldırılmıştır. 1900 yılından kısa bir süre sonra buradaki İslami eserlerden Âbidevî Ömer Bey Bedesteni de yıkılmıştır. 1930'lu yıllarda ise bütün şehir, Avrupa planlarına göre tekrar inşaa edilmiştir. Büyük Cami ile Osman Şah Türbesi'nin yıkımı ise Franz Babinger ve Anastasis K. Orlandos'un girişimleri⁶ neticesinde önlenmiş ve sadece bu eserler ayakta kalabilmiştir. 1990'lı

⁵ Neval Konuk'un "Yunanistan'da Osmanlı Mimarisi" eserinde Osman Şah Cami ve Türbesi'nin fotoğraflarına yer verilmiştir (Konuk, 2010: 393-401).

⁶ 1927 yılında Yunan Maarif Vekâlet'inin emri üzerine Yenişehir ve Tırhala'da araştırmalar yapan F. Babinger, Orlandos ile birlikte "Moschee und Grabmal des Osmân Schâh zu

yıllarda her iki eser de onarımdan geçirilmiştir. Kısmen Osmanlı, kısmen Sırp-Bizans yapımı olan Tırhala Kalesi de bugüne ulaşan eserler arasına girebilmiştir (Kiel, 2012: 115).

D. Golos Kazasından Yunanistan'a Terk Edilen Osmanlı Mirası

Yunanistan'ın en eski yerleşim bölgelerinden biri olan Golos, Antik Magnesia bölgesinde yer alan bir liman şehridir. Aynı zamanda Tesalya'nın deniz kenarında bulunan tek şehridir. Osmanlı hâkimiyeti döneminde Golos, şimdi ise Volos adıyla isimlendirilmiştir. Osmanlı döneminde, Vilayet-i Rumeli Şarki'nin güney sınırını oluşturmuştur. Tesalya bölgesinin denize açılan kapısı durumundaki kaza, gerek erzak gerek asker sevkiyatında devletin önemli üssü konumunda olmuştur. Tesalya bölgesinden İstanbul'a sevk edilecek buğdaylar bazen Golos kazasındaki değirmenlerde öğütülerek kazanın iskelesinden gönderilmiştir (Yanya Vilayet Salnamesi Def'a:3, 1293/1876: 129).

Osmanlı hâkimiyeti zamanında Golos'ta mevcut olan bir Türk köprüsü, ayrıca Hüseyin Ağa, Haydar Bey, Sultan Süleyman ve Eski camileri (Bıçakçı, 2003: 119), Yunanistan'ın bilinçli yok etme politikasıyla ortadan kaldırılmıştır. 1880'li yıllara gelindiğinde Osmanlı hâkimiyetindeki Golos'tan devlete sadece Duyun-u Umumiye'ye olan borcu miras kalmıştır.

Golos'un 1881 yılında Yunanistan'a devredilmesiyle kazaya ait bütün emlak ve hayratın devri de gerçekleşmiştir. Devri gerçekleşen hayrat ve onlara gelir sağlayan bina ve arazi çeşidi ve miktarı şu şekildedir: cami (7), mescid (6), mektep (8), arsa (15), bağ (2), bahçe (14), dam (6), değirmen (1), dükkân (48), ekmekçi fırını (1), hamam (1), hane (5), kahvehane (2), kale (1), köşk (1), mağaza (6), yağhane (2), yonca bahçesi (1) ve bir adet zeytinlik (BOA.EV.d.25155).

Golos kazasındaki Türk eserlerinden hiçbiri günümüze ulaşamamıştır (Bıçakçı, 2003: 119). Şehirde 1920'li yıllara kadar birkaç Türk ailesi kalmış ve onlar da daha sonra Türkiye'ye göç etmişlerdir (Sami, 1314: 32,84; Gökaçtı, 2001: 417, Akyay, 2001, 42).

E. Çatalca (Farsala) Kazasından Yunanistan'a Terk Edilen Osmanlı Mirası

Antik devirlerde Farsala adında bağımsız bir şehir devleti olan Çatalca, oldukça eski bir tarihe sahiptir. Şehrin etrafında antik dönemlerden kalan tarihi eserler oldukça fazladır. Osmanlı idaresi zamanında Çatalca, dört yüz yirmi beş haneli (Yanya vilayet salnamesi def'a 4, 1266: 158) yaklaşık beş bin kişilik bir nüfusa sahiptir. Ayrıca şehirde 6 cami, 1 medrese ve pek çok tekke bulunmaktadır.

Trikkala. Ein Werk: des Baumeisters Sinân, Praktika tes Akademias Athenön" isimli eseri yayınlamıştır. Eserde caminin tamamen kaybolduğunu ve çarşı civarında toprak tesviyesi esnasında temellerinin gözüktüğünü yazmaktadır. (Bıçakçı, 2003: 375).

Bu tekkelerden en büyüğü Durbalı Baba türbesi bitişiğinde bulunan, birçok vakıfları da olan Bektaşî Tekkesidir (Sami, 1306: 1867).

Resim 4: Durbalı Baba Türbesi ve bitişiğindeki Bektaşî Tekkesi⁷

Kazada bulunan Bektaşî Tekkesi Osmanlı döneminde daha çok Arnavutluk'taki Bektaşî Tekkeleri ile irtibat halindedir. Tekkede Türk asıllı Bektaşîler değil, daha çok Arnavut asıllı Bektaşîler yaşadığından, tekke Lozan Antlaşmasına dâhil edilmemiş, Arnavut Manastırı olarak varlığını sürdürmüştür. 1950 yılında Yunan Devleti, tekkenin vakfına ait topraklarına el koymuş ve toprakları çevre köylere dağıtmıştır. 1990'lı yıllarda fanatik Yunan milliyetçileri türbeler ve mezar taşlarına zarar vermiştir (Konuk, 2010: 498-508).

Çatalca kazasındaki söz konusu türbe ve tekkeye el konulmasının yanı sıra buradaki Osmanlı mirasının bir kısmının da doğrudan Yunanistan'a terk edildiği, dönemin belgelerine yansımıştır. Kazanın Yunanistan'a devri ile birlikte çok sayıda hayrat ve ona bağlı dükkân ve arazinin de terki gerçekleşmiştir. Bunlar arasında cami (22), mescid (21), mektep (22), medrese (1), tekke (1), türbe (5), mezarlık (7), kabristan (2), dede mezarı (1), derslane (1) bunların yanında arsa (11), ahır (8), babuşçu dükkânı (1), bağ (1), bahçe (1), bakkal dükkânı (4), berber dükkânı (4), boyacı madeni (1), bozacı dükkânı (1), çerçi dükkânı (3), dam (3), değirmen (2), demirci dükkânı (1), dükkân (7), ekmekçi fırını (1), hamam (7), han (2), hane (15), havlu (3), helvacı dükkânı (1), hırdavatçı dükkânı (1), kahvehane (4), keresteci dükkânı (1), konak (2), kunduracı dükkânı (2), mağaza (3), mahkeme konağı (1), otlak (2), saatçi dükkânı (1), samanlık (7), sergi (10), tarla (3), tenekeci dükkânı (1), terzi dükkânı (1) ve üç adet tütüncü dükkânı bulunmaktadır (BOA.EV.d.25155).

⁷ Resim, Neval Konuk'un Yunanistan'da Osmanlı Mimarisi eserinden alınmıştır (Konuk, 2010: 498).

Kardice Kazasından Yunanistan'a Terk Edilen Osmanlı Mirası

Kardice, uzun süre Yenişehir Fenâr Kazasının bir nahiyesi olarak idari taksimatta yerini almıştır. Fakat XIX. yüzyılın son çeyreğinde Kardice, Tırhala Sancağı'nın bir kazası konumuna getirilmiştir.

Evliya Çelebi Kardice'de dokuz cami ve mescit, mektep, han ve hamam olduğunu yazmıştır (Çelebi, 2011: 211). Bunlardan bazıları: Atik Cami, Çavuş Mahallesi Cami, Emin Bey Cami, Karaca Mahallesi Cami, Kasım Çavuş Cami, Mehmet Emin bey ve Mehmet Ağa Cami, Müstakim Efendi Cami, adı bilinmeyen bir tekke, üç han ve yine adı bilinmeyen bir hamamdır (Ayverdi, 1981: 314-315; Bıçakçı, 2003: 220).

Sancağın Yunanistan'a terki sırasında kazanın aşağıda isim ve sayıları belirtilen emlakının devri de belgelere yansımıştır. Belgelerden ulaştığımız bilgiler çerçevesinde kazadan Yunanistan'a terk edilen Osmanlı mirası arasında; cami (22), mescid (5), mektep (13), medrese (1), türbe (1), mezarlık (2), kabristan (13) bunların yanında arsa (2), çayır (2), çilingir dükkânı (3), değirmen (2), duhan havlusu (17), dükkân (2), ekmekçi dükkânı (2), hallaç odası (1), hane (3), havlu (1), kahvehane (1), kasap dükkânı (2), kirahane (6), mağaza (1), saraç dükkânı (1), tarla (69) ve bir adet yaylak bulunmaktadır (BOA.EV.d.25155).

F. Ermiye Kazasından Yunanistan'a Terk Edilen Osmanlı Mirası

Ermiye kazası, Tesalya'nın güneydoğu taraflarında, Golos körfezinin batı yakasında ve deniz sahilinden bir saatlik uzaklıkta bulunan bir şehirdir (Yanya vilayet salnamesi def'a 4, 1266: 168). Osmanlı idaresi zamanında kaza merkezi olup, çoğu Müslümanlardan oluşmak üzere 2500 kişilik bir nüfusa, dört yüz haneye, yüz kadar dükkân ve kahvehane, beş camiye, iki medreseye, bir sıbyan ve bir Hristiyan mektebine, bir adet hamam ve bir taburluk kışlaya sahiptir. Su kaynakları bol ve iklim açısından nispeten yumuşak bir havaya sahiptir. Ermiye'nin, 1881 yılında Yunanistan'a ilhaki üzerine Müslüman halkın çoğu Osmanlı ülkesine göç etmiş, bu sebeple kazanın nüfusu ve bayındırlığı azalmıştır. Şehirde Barbaros Hayreddin Paşa tarafından inşa ettirilmiş Semerkandlı Şeyh Ali türbesi bulunmaktadır (Sami, 1306: 841; Akyay, 2001: 43).

Ermiye Kazası, sancağın diğer kazaları gibi 1881 yılında Yunanistan'a devredilmiştir. Kazanın Yunanistan'a terki sırasında devredilen hayrat ve onlara gelir getiren taşınmazın çeşidi ve miktarı şöyledir: cami (7), mescid (9), mektep (3), medrese (1), mezarlık (2), kabristan (1) bunların yanında arsa (2), bahçe (2), belediye konağı (1), dükkân (31), ekmekçi fırını (3), hamam (1), hane (3), havlu (3), kahvehane (1), lokanta (1) ve beş adet tarla bulunmaktadır. Kazadaki mekteplerden biri Hristiyan mektebi olarak eğitim-öğretime devam etmiştir (Yanya Vilayet Salnamesi Def'a:2, 1292/1875: 129).

Tırhala sancağından Yunanistan'a terkedilen mahallerde mevcut vakıfların bina ve emlakının 1299/1882'de muhasebe kaydı oluşturulmuştur. Vakfa gelir sağlayan bakkal, sarraf dükkânları; hamamlar, orman, otlak, çayırılık, kışlak, bostan,

tarla, çiftlik, meşelik, hane, harim, kiremit ocağı, değirmen türünden mülklerin toplam kıymeti 806.824 kuruş olarak kaydedilmiştir (BOA.EV.d.25155; Değerli, 2016: 22). Dönemin belgelerine yansıdığı kadarıyla Yunanistan'a terk edilen Osmanlı mirasının çeşidi ve sayıları aşağıda detaylandırılmıştır (BOA.EV.d.25155).

Tablo 1: Tırhala Sancağı'ndan Yunanistan'a terk edilen hayratın bulunduğu kaza, çeşidi ve sayıları

Hayratın Çeşidi	Yenişehir Kazası	Tırhala Kazası	Golos Kazası	Çatalca Kazası	Kardıçe Kazası	Ermiye Kazası	Toplam
Cami	72	7	7	22	22	7	137
Mescid	87	11	6	21	5	9	139
Mektep	39	3	8	22	13	3	88
Medrese	8			1	1	1	11
Tekke	8	12		1			21
Türbe	19	13		5	1		34
Sebil	13						13
Mezarlık	51	20		7	2	2	80
Esir Mezarı	2						2
Kabristan	8	13		2	13	1	37
Dergâh	2						2
Namazgâh		2					2
Zaviye		1					1
Dede Mezarı				1			1
Dershane				1			1

Tablodaki verilerden anlaşılacağı üzere, Yenişehir-i Fenâr'da Osmanlı mirasının diğer kazalara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Hiç şüphe yok ki bunda Yenişehir-i Fenâr kazasında Türk nüfusun yoğun olarak yaşaması etkili olmuştur. Aynı doğrultuda Çatalca kazası da Yenişehir-i Fenâr'dan sonra en fazla Türk nüfus yoğunluğunun ve Osmanlı mirasının bulunduğu kaza olmuştur. Golos, sancağın diğer kazalarına göre en az Osmanlı mirasının olduğu kazadır. Kazanın ticaret şehri olması ve genel olarak Rum tüccarların burada faaliyet gösterip ikamet etmesi burada Osmanlı yapılarının inşasını sınırlandırmış olması kuvvetle muhtemeldir. Önemli bir detayı da burada ifade etmek gerekmektedir. Vakıf defterinde Golos kazasında herhangi bir türbe kaydına yer verilmediği halde kazada altı adet türbenin varlığı dönemin başka kayıtlarına yansımıştır (Yanya Vilayet Salnamesi Def'a:1, 1292/1875: 114). Yine vakıf defterinde sekiz adet mektebin varlığı kayda geçmişken defterin tutulduğu tarihle aynı tarihlerdeki başka bir kaynakta kazada elli üç adet mektebin eğitim-öğretime devam ettiğine yer verilmiştir (Yanya Vilayet Salnamesi Def'a:1, 1292/1875: 114). Bu bilgiler doğrultusunda elimizdeki vakıf defterindeki bilgiler sancaktan Yunanistan'a terk edilen eserlere örnek gösterilebilir. Fakat daha önce de ifade ettiğimiz gibi sancak

genelindeki eserlerin genelini ifade etmekten çok uzaktır. Yukarıda verdiğimiz örnekler çerçevesinde aynı dönem kaynaklar olmasına rağmen eserlerin sayısı hakkındaki farklılık görülmüştür. Bu farklılık, defterde sadece vakfa ait eser ve onlara gelir sağlayan emlakta yer verilmesinden kaynaklanmıştır.

Tablo 2: Tırhala Sancağından Yunanistan'a terk edilen vakıflara bağlı ve onlara gelir getiren dükkân ve arazinin bulunduğu kaza, emlakın çeşidi ve sayısı

Taşınmazın Cinsi	Yenişehir Kazası	Tırhala Kazası	Golos Kazası	Çatalca Kazası	Kardıçe Kazası	Ermîye Kazası	Toplam
Arsa	46	31	15	11	2	2	107
Arzuhalci Dükkânı	1						1
At Pazarı	1						1
Ahır	1	3		8			12
Ambar	1						1
Alacacı Dükkânı	1						1
Arabacı Dükkânı	3						3
Babuşçu Dükkânı	14			1			15
Bağ	30	10	2	1			43
Bahçe	4		14	1		2	21
Bakkal Dükkânı	5	9		4			18
Belediye Konağı						1	1
Berber Dükkânı	5			1			6
Beşikçi Dükkânı	3						3
Bezci Dükkânı	1						1
Bostancı Dükkânı		11					11
Boyacı Dükkânı	1						1
Boyacı Madeni				1			1
Bozacı Dükkânı				1			1
Çayır	1	4			2		7
Çerçi Dükkânı	2	2		3			7
Çiftçi Odası		1					1
Çilingir Dükkânı	3	1			3		7
Çıkrıkçı Dükkânı	1						1
Çömlekçi Dükkânı		1					1
Dam	9	5	6	3			23
Değirmen	18	5	1	2	2		28
Dellal Dükkânı	13						13
Dalyan	4						4
Debbağ Dükkânı	2	5					7
Demirci Dükkânı	4	1		1			6
Depo Dükkânı		3					3
Dişçi Dükkânı	1						1
Dut Bahçesi	2	2					4

Tırhala Sancağı'ndan Yunanistan'a Terkedilen Osmanlı Mirası / Ferdi ÇİFTÇİOĞLU

Duhan Havlusu					17		17
Duvarcı Dükkânı	1						1
Dükkân	13		48	7	2	31	101
Eczacı Dükkânı		3					3
Eğerci Dükkânı	5						5
Ekmekçi Dükkânı	1	1			2		4
Ekmekçi Fırını	2	2	1	1		3	9
Eskici Dükkânı	3						3
Fındık Bahçesi	4						4
Hamam	3	2	1	1		1	8
Hallaç Odası					1		1
Han	10	2		2			14
Hane	62	19	5	15	3	3	107
Hasır Dükkânı	1						1
Harman Yeri		4					4
Havlu	7	13		3	1	3	27
Helvacı Dükkânı	3	2		1			6
Hırdavatçı Dükkânı				1			1
Hükümet Konağı	1						1
İşçi Dükkânı		1					1
Kahvehane	14	4	2	4	1	1	26
Kalaycı Dükkânı	1						1
Kale			1				1
Kantarcı Dükkânı	1						1
Kasap Dükkânı	2	5			2		9
Keresteci Dükkânı	1			1			2
Kışlak	3						3
Kirahane	10	119			6		135
Kiremit Ocağı	1						1
Kiremitçi Dükkânı	1						1
Konak	1			2			3
Köşk			1				1
Kunduracı Dükkânı	4			2			6
Kürkçü Dükkânı	2						2
Leblebici Dükkânı	1						1
Lokanta						1	1
Mağaza	4		6	3	1		14
Mahkeme Konağı				1			1
Manav	4						4
Meyhane	3						3
Meşelik	1	1					2
Nalbant Dükkânı		1					1
Oda	4	1					5
Otlak	11	1		2			14
Saatçi Dükkânı	2			1			3
Samanlık				7			7
Saraç Dükkânı	2	4			1		7
Sarraf Dükkânı	2	1					3

Sebze/Bostan Dolabı		3					3
Semerci Dükkânı	5	1					6
Sepetçi Dükkânı		1					1
Sergi	16			10			26
Simitçi Dükkânı		1					1
Sofa	2						2
Soğancı Dükkânı		1					1
Şekerci Dükkânı		1					1
Şıracı Dükkânı	1						1
Tahmishane	19						19
Tarla	136	28		3	69	5	241
Taş Madeni		1					1
Tenekeci Dükkânı	1			1			2
Terzi Dükkânı	2			1			3
Tüfekçi Dükkânı				2			2
Tütüncü Dükkânı	4			3			7
Yağcı Sergisi	2						2
Yaylak					1		1
Yemenici Dükkânı		1					1
Yemişçi Dükkânı		1					1
Yağhane			2				2
Yonca Bahçesi			1				1
Zeytinlik			7				7

Yunanistan-Osmanlı arasında üç yıl süren sınır düzenlemesinin ardından Eylül 1881'de başlayan sınır görüşmeleri, Kasım 1881'de son bulmuş ve Büyük Güçler'in ara buluculuğu ile sınır yeniden çizilmiştir. Yeni çizilen sınır doğrultusunda Tesalya bölgesi yani Tırhala Sancağı Yunanistan'a bırakılmıştır. Yenişehir-i Fenâr, Tırhala, Çatalca, Golos ve Ermiye kazalarındaki yukarıda çeşidi ve sayısı verilen mirasın Yunanistan'a terkiyle birlikte sancağın tapusu da Yunanistan'a devredilmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Balkan hâkimiyeti yüzyıllarca devam etmiştir. Bu süreçte hemen her alanda bölge tam anlamıyla Türk-İslam yerleşimi silüeti kazanmıştır. Bölgenin bu kimliği kazanmasında en büyük rolü ise vakıflar ve vakıflar aracılığıyla oluşturulan dini, sosyal ve mimari yapılar üstlenmiştir. Bu eserler Osmanlı Devleti'nin vakıf kültürüne gösterdiği önem doğrultusunda uzun yıllar varlığını sürdürebilmiştir. Vakıflar sayesinde birçok eser geçmişten bu günlere gelebilme imkânı bulabilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda, kuruluşundan itibaren vakıf kültürüne bağlı birçok eser inşa ettiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Balkan ülkeleri arasında en fazla vakfın Yunanistan'da olduğu yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Keza Yunanistan, Balkanlarda Türk hâkimiyetine en erken giren ülkeler arasındadır. Bu bağlamda Osmanlı mimari eserleri ve kültürel kalıntılarının burada sayıca fazla olması bu esasa dayanmaktadır. Fakat bugün Yunanistan'da ayakta kalabilen

Osmanlı mimari eseri ve mirası yok denecek düzeydedir. Keza Türklerin bölgeden çekilmeleri sırasında terk ettikleri cami, han, hamam, mektep vs. yapılar, Yunanistan tarafından farklı amaçlarda kullanılmıştır. Camilerin kiliseye dönüştürülmesi, kendilerine mal etmek için saat kulelerine haç takılması bunlardan sadece birkaçıdır. Bazı yapıların yıkıldığını bazılarının ise yıkılmakta olduğunu, kalanlarının büyük bir bölümünün ise Yunan devletinin mal varlığı olarak kabul edildiğini yapılan araştırmalar ortaya koymuştur.

Türklerin Tırhala sancağını terki sırasında bölgedeki miras Yunanlılar tarafından tahrip edilmiş, yok edilmiş ve bazıları da Yunanistan'ın mal varlığına dâhil edilmiştir. Keza sancağın oturduğu Tesalya bölgesinin aidiyeti hususunda yapılan 1878 Berlin Antlaşması ve bu antlaşmayı tamamen neticelendiren 1881 İstanbul Antlaşması, devletin buradaki tapusunu da Yunanistan'a teslim etmiştir. 1882 yılı vakıf defterindeki bilgiler doğrultusunda sancak dâhilinde bulunan kazalardaki birçok cami, medrese, mektep, vs. ve bunlara gelir sağlayan dükkân ve arazinin terki de gerçekleşmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin sancak dâhilindeki tapusu tamamen Yunanistan'a verilmiştir. Oysa sancağın oturduğu Tesalya bölgesi devletin Balkan topraklarındaki ilk fetihleri arasında yer almıştır. Bu doğrultuda bölgenin Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı süre içinde burada birçok kültürel miras ögesi oluşturulmuştur. Tırhala sancağındaki Osmanlı kültürel ve demografik birikimi uzun yıllar artarak devam etmiş, Yunan İsyanı sonrasında krallığın kurulmasıyla bu birikim kesintiye uğramıştır. Yunanistan'ın bağımsızlığı ise bölgedeki Osmanlı kültürel mirasını olumsuz etkilemiştir. Tesalya bölgesinin 1881 İstanbul Antlaşmasıyla Yunanistan'a terk edilmesiyle Tırhala sancağı bütün her şeyi ile Yunanistan'a terk edilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgesi

BOA.EV.d.25155. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evkaf Defterleri)

Salnameler

Yanya Vilayet Salnamesi Def'a: 1, (H.1288-M.1871).

Yanya Vilayet Salnamesi, Def'a: 2, (H.1292-M.1875).

Yanya Vilayet Salnamesi, Def'a:3, (H.1293-M.1876).

Yanya Vilayet Salnamesi, Def'a: 4, (H.1294-M.1877).

Tetkik Eserler

Akyay, Bülent (2001), Tesalya Meselesi (1881), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Tarihi Bilim Dalı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

- Ayverdi, Ekrem Hakkı (2000), Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt.4, Kitap 5, İstanbul.
- Bıçakcı, İsmail (2003), Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri, İstanbul.
- Çam, Nusret (2000), Yunanistan'daki Türk Eserleri, Ankara.
- Çelebi, Evliya (2011), Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz. Seyit Ali Kahraman, 8. Kitap, 1. Cilt, İstanbul.
- Değerli, Ayşe (2016) Turahanzade Ömer ve Oğlu Hasan Bey'in Tırhala Sancağındaki Vakıfları (1484-1881), *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Denizli.
- Delilbaşı Melek- Muzaffer Arıkan (2001), Hicri 859 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala I, Ankara.
- Doğru, Halime (2015), Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı, Cilt: I, Sayı: 66, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Eyice, Semavi (1955), Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri, Türkiyat Mecmuası, Cilt:12.
- Gökacı, Mehmet Ali (2001), Geographika: Yeniden Keşfedilen Yunanistan, İstanbul.
- Hacısalıhoğlu, Mehmet (2013), Yunanistan, *TDVİA*, Cilt: 43.
- Halaçoğlu, Yusuf (1974), Tesalya Yenişehir ve Türk Eserleri Hakkında Bir Araştırma, *GDAAD*, Sayı:2-3.
- İbrahimgil, Mehmet Zeki (2015), Balkan Ülkelerinde Osmanlı Eserleri Üzerine İstatistik Durum, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı, Cilt: II, Sayı: 67, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.
- İnalık, Halil (2005), Türkler ve Balkanlar, *BALTAM Türklük Bilgisi* 3, Prizren.
- İnbaşı, Mehmet (2015), Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı, Cilt: I, Sayı: 66, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Jorga, Nicolae (2009), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul.
- Kayapınar, Levent (2004), Osmanlı Uç Beyi Evrenos Bey Ailesinin Menşei, Yunanistan Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Eserleri, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2004/1, sayı 8.
- Kaymakçı, Mustafa-Özgün Cihan (2016) Rodos ve İstanköy Türklüğü, Rodos, İstanköy ve Onikiada Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İzmir.
- Kiel, Machiel (2011), "Tesalya", *TDVİA*, Cilt: 40.

- Kiel, Machiel (2012), “Tırhala”, *TDVİA*, Cilt: 41.
- Konuk, Neval (2010), Yunanistan'da Osmanlı Mimarisi, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara.
- Moğol, Hasan (2015), Osmanlı Devleti'nde Balkanlarda İskân Siyaseti, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı, Cilt: I, Sayı: 66, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Pitcher, Donald Edgar (2001), Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul.
- Sami, Şemseddin (1306), “Çatalca”, *Kâmûs'l Â'lâm*, Cilt: 3, İstanbul.
- Sami, Şemseddin (1306), “Ermîye”, *Kâmûs'l Â'lâm*, Cilt: 2, İstanbul.
- Sami, Şemseddin (1306), “Tesalya”, *Kamûsü'l-A'lâm*, Cilt: 3, İstanbul.
- Sami, Şemseddin (1314), “Golos” *Kâmûsu'l-A'lâm*, Cilt: 5, İstanbul.
- Sami, Şemseddin (1314), “Kardıçe”, *Kâmûs'l Â'lâm*, Cilt: 5, İstanbul.
- Selçuk, Hava (2015), Rumeli'ye yapılan İskânlar Neticesinde Kurulan Yeni Yerleşim Yerleri (1432-1481), Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı, Cilt: I, Sayı: 66, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Serbestoğlu, İbrahim (2014), Yunanistan'a Geçiş Sürecinde Tesalya Müslümanlarının Durumu, *Bellekten*, Cilt: LXXXVIII, Sayı: 283, Ankara.
- Ünal, Mehmet Ali (2015), Evliya Çelebi'ye Göre Tırhala'da Osman Şah'a Ait Eserler, I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi, Saraybosna.
- Yeralimpos, Alexandra (1996), Tanzimat Döneminde Kuzey Yunanistan'da Şehircilik ve Modernleşme (1839'dan 19. yüzyıl sonuna), *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, ed. Paul Dumont-François Georgeon, Çev. Ali Berktaş, İstanbul.

İnternet Bağlantıları

<http://www.akyazi.net/20-yy-baslarinda-balkanlar-29390h.htm>, (Erişim tarihi: 06.05.2018).

Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July 2018

1526 TARİHLİ TAHRİR DEFTERİNE GÖRE SİİRT VAKIFLARI
Siirt Foundations, According to the Land Registry Book Dated 1526

Uğur DEMLİKOĞLU*

ÖZ

İslam coğrafyasındaki şehirlerin tamamında dini ve sosyal müesseseler vakıflar eliyle yapılmıştır. Güneydoğu Anadolu’da doğu-batı yol güzergâhı üzerindeki önemli şehirlerden birisi olan Siirt şehrinde de dini ve sosyal konularda hizmet veren birçok vakıf eser vücuda getirilmiştir. Bu vakıf eserlerin büyük bir kısmı Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine aittir. Osmanlı şehirlerindeki vakıf eserlerin tespitinde önemli kaynaklardan birisi de tahrir defterleri içerisindeki evkaf kayıtlarıdır. Bu kayıtlar vakfiyeler gibi vakfın işleyişini ayrıntılı bir şekilde açıklamasa da vakfın gelir ve giderlerini, çalışanlarını ve temel fonksiyonunu tanzim edildikleri yıla göre güncel olarak vermektedirler. Bu defterlerin bir diğer özelliği ise şehirdeki bütün vakıfları yansımasıdır. Bu makalede, 1526 yılı tahrir verilerini içerdiği anlaşılan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Tapu-Tahriri Tasnifi içinde 998 numarada kayıtlı defterdeki bilgiler ışığında Siirt şehrindeki cami, medrese ve mescitler tespit edilmiştir. Bu vakıflar şehrin siyasi tarihinin seyrinin açıklığa kavuşturulması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Siirt, Vakıf, Cami, Medrese,

ABSTRACT

All of the social and religious establishments in the cities of Islamic geography were built by way of foundations. In Siirt, one of the important cities on the east-west road route in Southeast Anatolia, many foundation works were built, giving service about religious and social issues. Most of these foundation works belong to the Seljuk and Ottoman periods. One of the important sources about determining the foundations in Ottoman cities is the foundations records in the land registry books. Although these records do not explain in detail the functioning of the foundation as foundation certificate-charter, they have current information, according to the year they were written, about the income and expense, employees and the basic function of the foundation. Another feature of these books is that it gives information about all the foundations in the city. In this article, the mosques, madrasahs and masjids in the city of Siirt have been identified in the light of the

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, ugurtarih@hotmail.com

information in the book, registered at number 998 in the Land Registration Classification of Ottoman Archives Of The Prime Ministry These foundations also have a particular importance in terms of clarifying the political history of the city.

Keywords: Siirt, Foundation, Mosque, Madrasah

GİRİŞ

Siirt, doğudan batıya doğru uzanan ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle pek çok devletin hâkimiyeti altına girmiştir. Stratejik konumundan dolayı sırasıyla; Perslerin, Büyük İskender, Roma ve Sasani Devletinin egemenliği altına girmiş ve Hz. Ömer döneminde ise İslam topraklarına katılmıştır (Azimli, 2007: 127,128). 1085 yılında Büyük Selçuklu Hükümdarı Melik Şah döneminde Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Kılıçaslan, 1106 yılında Malatya'yı alıp Urfa'yı kuşatmış ve Musul üzerine yürüyünce Siirt Emiri Kızılarşan da ona itaat eden beyler içinde bulunmuştur (Turan, 1969:159; Tuncel, 2011: 174). Siirt; Moğol, İlhanlı, Celayir ve Akkoyunlu hâkimiyeti altına girmiş ve 1507 yılında ise Safevi Devleti'nin eline geçmiştir (Tuncel, 2011: 174). Bitlis hâkimi İbrahim Bey Bitlis'i Safevilere karşı iki yıl süreyle müdafaa etmişti; ancak başarısız olup Siirt'e çekilmiş ve 1507 yılında burada vefat etmiştir. Ardından Hasankeyf ve Siirt Beyi Melik Halil Eyyubi, Şah İsmail'in hâkimiyetini kabul etmiştir (Seçkin, 2005: 88).

Yavuz Sultan Selim Safevi Devleti üzerine sefere çıkmış ve 24 Ağustos 1514 tarihinde Çaldıran savaşında Safevi hükümdarı Şah İsmail'i yenilgiye uğratmıştır. Diyarbakır ve Mardin'in Safevi Devletinin elinden alınmasıyla birlikte Siirt de Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (İnalçık, 2009: 138; Uzunçarşılı, 1988: 263).

1526 yılına ait tapu tahrir defterinde Siirt ile ilgili sancak kayıtlarına ve sancakbeylerine tesadüf edilmemiştir. Siirt 1526 yılında Diyarbakır eyaletine bağlı bir kazadır ve Diyarbakır beylerbeyinin tasarrufu altındadır (Kılıç, 2014: 185).

Tapu tahrir kayıtlarına göre 1526 yılında Siirt de 4 Müslüman Mahallesi bulunmaktaydı. Bu mahaller; Re's, Beyder, Yağ ve Halfeni mahalleri olup bu mahallelerde toplam 406 hane ve 76 mücerred bulunmaktaydı. Hane halkını 5 olarak kabul edersek 2.030 ve 76 mücerred eklediğimizde mahallelerde yaşayan tahmini nüfusun 2.106'dır. Vergi muafiyeti olanları da ilave ettiğimizde Siirt merkezinde yaklaşık 2.200 Müslüman nüfus ortaya çıkmaktadır. 1526 yılında Siirt'te dört mahalle içinde en kalabalık Müslüman nüfusu Yağ Mahallesi, en az nüfus ise Re's Mahallesi'nde bulunmaktadır. Gayrimüslim nüfusu ve kırsal bölgedeki nüfusu da eklediğimizde Siirt'in toplam tahmini nüfusu ise 4.455'dir. Siirt kent merkezinde 1 Ulu cami, 1 medrese, 30 mescid, 7 hamam ve 257 dükkân bulunmaktaydı (BOA, TT.d. 998: 272- 275¹; Demlikoğlu, 2018: 61- 84).

Osmanlı Devletinin genelinde olduğu gibi, Siirt de de tesis edilmiş olan sosyal, kültürel ve iktisadi eserler vakıf gelirleri ile varlığını sürdürmüştür. 1526

¹ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), TT. d. (Tapu Tahrir Defteri), Sıra No:998.

yılına ait vakıf kayıtlarından Siirt de Selçuklu ve Osmanlı Devleti dönemine ait pek çok hayır kurumunun tesis edildiği anlaşılmaktadır (TT.d 998: 272- 275).

1. Melik Halil Bey Vakfiyesi

Hasankeyf hâkimi olan Melik Halil Bey, Şah İsmail'in kız kardeşi ile evli olup Şah'ın emriyle Tebriz'e gitmiş, ancak Şah tarafından bir müddet sonra tutuklanmıştır. Melik Halil Bey'in oğlu Melik Süleyman babasının Tebriz'de tutuklu kaldığı 3 yıl boyunca Hasankeyf'i idare etmiştir (Paydaş 2006, s. 135). Melik Halil Bey, 1514 yılında meydana gelen Çaldıran muharebesinin Safevi Devleti üzerinde yarattığı menfi tesirinden yararlanarak Tebriz'den kaçmaya muvaffak olmuştur. Van ve ardından Bitlis'e gelen Halil Bey 3 günlük bir kuşatmanın ardından Safevi Devletinin elinde bulunan Siirt Kalesi'ne girmeyi başarmıştır. Siirt halkı ve Melik Halil Beyin oğulları kendisine biat etmiştir. Melik Halil Bey, Hasankeyf, Siirt ve kendine bağlı pek çok kaleyi Safevi Devletinin elinden almayı başarmıştır (Seçkin, 2005: 90).1526 yılına ait vakıf kaydında Melik Halil Bey'in 1 yeni hamam ve 26 dükkânın gelirini vakıf olarak bırakmıştır. Hamamın yıllık geliri 250 akçe, 26 dükkânın yıllık hasılatı ise 2.500 akçedir (TT.d 998: 272).

2. Ulu Cami

Ulu cami'nin yapımı kesin olarak bilinmemekle birlikte 1129 yılında Irak Selçuklu hükümdarı Muhammed Tapar ve 1260 yılında Atabeylerden Mücahid İshak tarafından tamir edilmiş ve yanına bir medrese ilave edilmiştir. Osmanlı döneminde caminin doğu kanadındaki medrese kaldırılmıştır (Uluçam, 2011: 175). Aşağıdaki tabloda 1526 yılı Ulu cami'nin gelir ve giderleri verilmiştir.

Tablo 1: 1526 yılında Siirt Ulu cami'nin Gelir ve Gideri

Vakfın Gelir Türleri	Akçe Cinsinden Geliri	Akçe Cinsinden Gideri
50 dükkânın senelik kira bedeli (Bazı dükkânların yıllık tüm geliri bazısının da yarısı)	-----	Hatibe senelik 1.440
Kavvam Hamamı'nın ² yıllık gelirinin yarısı	838	İmama senelik 1.080
7 kit'a zeminin kira bedeli	104	Müezzine senelik 720
Kiraya verilen bağ ve bahçenin senelik geliri	4.969	Ferraşa senelik 410
		3 hafıza senelik 1.080
		Mum Yağına yapılan senelik masraf 235
Toplam	5.911 akçe	4.965 akçe

² Kavvam Hamamı, Diyarbakır'da Selçuklular adına hüküm sürmüş ve Sultan Alpaslan'ın hükümdar olarak kabul ettiği Nurettin ve oğlu Kutbuttînî Zengi'nin Siirtli veziri Sammaka oğlu Kavvam tarafından 1095 yılında günümüz İnönü Mahallesi'nde yapılmıştır. Bkz, Ömer Atalay, *Siirt Tarihi*, Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları, Sayı:1, 1946,s. 44.

Mevcut belgede 1526 yılında Siirt Ulucami'nde 1 hatip, 1 imam, 1 müezzin, 3 hafız ve 1 ferraş görev yapmaktaydı. Hatibin günlük 4 akçeden senelik kazancı 1.440 akçedir ve en fazla gelire sahip olan din görevlisidir. Hatipten sonra en fazla gelire sahip olan din görevlisi imamdır. İmamın yevmiyesi 3 akçe olup senelik kazancı 1.080 akçedir. En az yevmiyeye sahip din görevlileri ise müezzin ve hafızlardır. Müezzinin yevmiyesi 2 akçe, hafızın ise 1 akçedir. Ulu Caminin aydınlatılması için mum yağına senelik 235 akçe masraf yapılmıştır (TT.d 998: 272).

1526 yılında Ulu Cami için ayrılan vakıf dükkânlarının sayısı 50'dir. Ancak bu dükkânların geliri belgede belirtilmemiştir. Dükkânlar farklı iş kollarından oluşmuştur. Bunlar; bakkal, saraç, ayakkabı üretiminin ve tamirinin yapıldığı (*keş-düz*) (Parlatır, 2006: 874) dükkânlar ile *mûy-tâb* denilen kıldan dokunan eşyaların üretildiği dükkânlardır (Parlatır, 2006: 1149). Ulu Caminin vakıf gelirleri arasında 1 cami hamamı, 7 kıt'a zemin, kiraya verilen bağ ve bahçeden oluşmaktaydı. Hamamdan elde edilen yıllık gelirin yarısı Ulu Camiye ayrılmıştır. Ulu Caminin toplamda 4.965 akçe vakıf geliri mevcuttu (TT.d 998: 272).

Şehirlerdeki nüfus yoğunluğuna bağlı olarak gelişen sanayi ve ticaret de vakıfların sayısını gelir ve giderlerini de etkilemiştir.³ 1526 yılında Siirt'te bir cami bulunurken, Hasankeyf'te 4 cami bulunmaktaydı (TT.d. 998: 260- 273). 1518 yılında Diyarbakır'da 10, Urfa'da 5, Mardin'de 4 Caminin bulunduğu görülmektedir (Bizbirlik, 2002: 14-96). Siirt Ulucami'nin vakıf gelir 5.911 akçe iken; Hasankeyf Ulucami'nin (Cami-i Kebir) vakıf geliri 9.959 akçe, (TT.d. 998: 263,272). Diyarbakır Ulucami'nin 1518 yılındaki vakıf geliri ise 18.546 akçedir (Bizbirlik, 2002: 19).

3. Medrese

Medresenin kim tarafından ve hangi tarihte yapıldığı ile ilgili her hangi bir bilgi mevcut değildir. 1526 yılı kaydında Siirt'te Cemaliye adında bir medrese bulunmaktaydı. Cemaliye Medresesi'nin vakıf gelirleri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 2: 1526 Yılı Cemaliye Medresesi'nin Gelir ve Gideri

Vakfın Gelir Türleri	Akçe Cinsinden Geliri	Akçe Cinsinden Gideri
Şehrin yakınında bulunan 1 kıt'a bostanın zemininden elde edilen kira bedeli	575	-----
3 kıt'a bostanın zemin kirası	395	-----
1 kıt'a zeminin kira bedeli	145	-----
Toplam	1.115 akçe	-----

³ Hane sayısı 5 ile çarpılıp mücerred sayısı eklendiğinde 1518 yılında Diyarbakır'ın tahmini nüfusu 12.260, 1526 yılında Mardin'in 10.966, 1523 yılında Şanlıurfa'nın 6.881 ve 1526 yılı Hasankeyf de tahmini nüfusun 6.945'dir. Bkz: Uğur Demlikoğlu, "XVI. Yüzyılda Siirt'in Sosyo-Ekonomik Durumu", *History Studies International Journal of History*, Volume 10 Issue 1, February 2018, p. 61-84. DOI Number: 10.9737/hist.2018.571

Tablo'2 den anlaşılacağı üzere Camaliye Medresesi'nin en önemli gelir kalemi şehir yakınında bulunan 1 kıt'a bostanın zemininden elde edilen kira bedeli olmuştur. Bostan zemininden senelik 575 akçe gelir elde edilmiştir. 3 kıt'a bostan zeminin kira bedeli ise 395 akçedir. Ancak belgede Cemaliye Medresesi'ne yapılan harcama belirtilmemiştir. (TT.d 998. 275).

4. Mescitler

4.1. Hızır Mescidi

Hızır Mescidi 30 mescit içerisinde en fazla gelire sahip olan mescittir. Kim tarafından ve hangi tarihte yapıldığı ile ilgili her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Aşağıdaki tabloda Hızır mescidinin gelirler ve giderleri belirtilmiştir.

Tablo 3: 1526 Yılı Hızır Mescidinin Gelir ve Gideri

Vakfın Gelir Türleri	Vakfın Akçe Cinsinden Geliri	Vakfın Akçe Cinsinden Gideri
45 dükkânın yıllık kira geliri (Bazı dükkân gelirlerinin yarısı bazısının da tamamı)	1.068	İmama 300
Cami hamamının yıllık 1/3 kira geliri	560	Müezzine 275
Hamama ait bostanın yıllık 1/3 kira geliri	262	Ferraş 150
Bostan zemininin yıllık gelirinin yarısı	520	
Bostan yerinin yıllık kira gelirinin yarısı	337	
Bahçe ve bostanın yıllık kira bedelinin 1/3'ü	50	
1 adet Cami hamamının senelik mukataa geliri	209	
1 adet bağ ile 1 kıt'a zeminin yıllık geliri	108	
Toplam	3.114 akçe	725 akçe

1526 yılında Hızır Mescidi'nin yıllık vakıf geliri 3.114 akçedir. Hızır Mescidi'nin en önemli vakıf geliri 45 dükkândan oluşmaktaydı. Ancak bu dükkânların gelirlerinin tamamı Hızır Mescidi'ne ayrılmamıştır. Bazı dükkânların yıllık gelirlerinin tamamı ve bazılarının ise yarısı Hızır Mescidi'ne tahsis edilmiştir. Hızır Mescidi'nin vakıf dükkânlarını; kumaş satımının yapıldığı bezzâz, terzi (hayyât), at nalının yapıldığı nalbant ile diğer dükkânlardan oluşmaktaydı. Hızır Mescidi'nin diğer önemli gelir kalemini Cami Hamamı'nın yıllık gelirinin 1/3 hissesi ile bostan zemininin yıllık gelirinin yarısı oluşturmaktadır (TT.d 998: 273).

Hızır Mescidi'nde 1 imam, 1 müezzin ve bir ferraş görev yapmaktaydı. En fazla ödeme imama yapılmıştır. İmamın yıllık kazancı 300 akçe, müezzin 275 akçe ve ferraşın yıllık kazancı ise 150 akçedir (TT.d 998: 273).

4.2. Asker Mescidi

Asker Mescidi Siirt merkezinde bulunan Çarşı Camisidir. Bu mescit 1225 yılında Silvan Artuk-oğullarından Melik-ü's-Salih Nasuriddin tarafından yapılmıştır. Caminin içindeki türbede Eş-şeyh Hasan-ı Askeri adında bir zat bulunmaktadır. Mescidin adı bu zatın isminden gelmektedir (Atalay, 1946: 42). Aşağıdaki tabloda 1526 yılı Asker Mescidi'nin gelir ve giderleri verilmiştir.

Tablo 4: 1526 Yılı Asker Mescidi'nin Gelir ve Gideri

Vakfın Gelir Türleri	Vakfın Akçe çinisinden geliri	Vakfın Akçe Cinsinden Gideri
Siirt çarşısında bulunan 5 kumaş dükkânının yıllık kira geliri	680	İmama günlük 1 akçe
15 adet dükkânın yıllık kira geliri	731	Müezzine günlük 1 akçe
1 hamamın ¼ hissesi	50	Ferraşa günlük 0,5 akçe
		Ramazan ayında ekmek dağıtımına senelik 200 akçe
		Mescidin aydınlatılması için mum yağına 200 akçe
	Gelir: 1461 akçe	Gider: 1270 akçe

Siirt çarşısında bulunan 15 dükkânın kira geliri 731 akçedir ve Asker Mescidi'nin vakıf gelirlerinin %50'sini oluşturmaktadır. Kumaş imalatının yapıldığı 5 dükkânın senelik kira geliri ise 680 akçe olup vakıf gelirinin %47'sine denk gelmektedir (TT.d 998: 273).

Asker Mescidi'nde görevli 1 imam, 1 müezzin ve 1 ferraş bulunmaktaydı. İmam ve müezzinin yevmiyesi 1 akçe, ferraşın ise 0,5 akçedir. Ramazan ayında ekmek dağıtılması için harcanan masraf 200 akçedir. Mescidinin aydınlanması için temin edilen mum yağına 200 akçe masraf yapılmıştır. 191 akçede yapılan masraflardan artan paradır (TT.d 998: 273).

4.3. Sumak Mescidi

Bu mescit Ebu İshak Sımmaka tarafında yaptırılmıştır. Ebu İshak Sımmaka 1141 yılında Siirt de doğmuş ve 1216 yılında Siirt de vefat etmiştir. Yaptırmış olduğu mescitte meftundur. Fıkıh ve hadis alanında eğitim almış ve Dimyat'ta kadılık yapmıştır. Ömrünü Mısır ve İskenderiye'de hadis ilmini okutmakla geçirmiştir (Atalay, 1946: 108). Sumak Mescidi'nin 1526 yılındaki vakıf geliri 1075 akçedir. Bu gelir en önemli kalemini şehir yakınında bulunan bostan zemininin yıllık kira bedeli oluşturmuştur (TT.d 998: 275). Aşağıdaki tabloda Sumak Mescidi'nin gelir ve giderleri verilmiştir.

Tablo 5: 1526 Yılı Sumak Mescidi'nin Gelir ve Gideri

Vakfın Gelir Türleri	Vakfın Akçe çinisinden geliri	Vakfın Akçe Cinsinden Gideri
6 adet çul dokunan dükkânın yıllık kira bedeli	130	İmama 1 akçe yevmiye
Şehir Çarşısında bulunan 1 kumaş dükkânının yıllık kira bedelinin yarısı	108	Müezzine 1 akçe
1 adet Attar dükkânının yıllık geliri	107	Mescidin aydınlatılması mum yağına günlük 1,5 akçe

10 adet çul dokunan dükkânın yıllık kira bedeli	180	Ramazan ayında ekmek dağıtımına yıllık 100 akçe
Şehir çarşında bulunan 1 adet çul dokunan dükkânın yıllık kira bedelinin yarısı	225	
Şehir yakınında bulunan bostan zeminin yıllık kira bedeli	275	
1 adet Attar dükkânın yıllık kira bedelinin yarısı	50	
	Gelir: 1.075 akçe	Gider: 1.339 akçe

4.4. Bağdadi Mescidi

Siirt de 1526 yılında Bağdadi Mescidi'nin vakıf geliri 5 dükkânın kira geliri ile kiraya verilen zeminden oluşmaktaydı. 5 dükkânın kira geliri yıllık 107,5 akçe ve kiraya verilen zeminin yıllık geliri ise 20,5 akçedir. Toplamda elde edilen gelir 128 akçe olmuştur. Bağdadi mescidinin vakıf geliri mescitte görev yapan imama ödenmiştir (TT.d 998: 273).

4.5. Karakuş Mescidi

Karakuş Mescidi'nin vakıf geliri; 1 bakkal dükkânının 1/3 hissesi, 1 nalbant dükkânın yıllık gelirinin yarısı ile kiraya verilen 1 zeminden oluşmaktaydı. Mescidin yukarıda zikredilen vakıf gelirlerinin toplamı 32 akçedir ve bu gelir imamın mescitteki hizmetine karşılık harcanmıştır (TT.d 998: 273).

4.6. Siviğ Mescidi

1526 yılında Siviğ Mescidi'nin vakıf gelirine bakıldığında; kumaş satımının yapıldığı çarşıdaki 1 bezzâz dükkânı, 1 dükkânın 1/3 hissesi ile kiraya verilen 1 zeminden oluşmaktaydı. Siviğ Mescidi'nin yıllık vakıf geliri 133 akçedir. Bu gelir imamın mescitte yaptığı hizmet karşılığında kendisine verilmiştir (TT.d 998: 273).

4.7. Senayi Mescidi

Senayi Mescidi'nin vakıf geliri; 10 dükkânın kira geliri ile 1 kıt'a bağın zemininden oluşmaktadır. 10 dükkânın yıllık vakıf geliri 386 akçe, 1 kıt'a bağın zemininden elde edilen geliri ise 84 akçedir. Senayi Mescidi'nde görevli imama yıllık 300 akçe, müezzine 200 akçe ve mescidin aydınlanması için mum yağına 51 akçe harcama yapılmıştır (TT.d 998: 273).

4.8. Mir Hasan Mescidi

Mir Hasan Mescidi'nin 1526 yılındaki vakıf geliri 1 terzi (hayyât), kiraya verilen 1 zemin, 1 hane ve bağdan oluşmuştur. Vakfın terzi dükkânından senelik 46 akçe, kiraya verilen 1 zemin, 1 hane ve bağdan 76 akçe geliri mevcuttur. Elde edilen vakıf geliri 118 akçedir. Bu gelir mescitte görev yapan imama ödenmiştir (TT.d 998: 273).

4.9. Meşhuran Mescidi

Meşhuran Mescidi'nin vakıf geliri kiraya verilen 1 hane ile 1 bağın zemininden oluşmaktaydı. Elde edilen gelir ise 231,5 akçedir. Bu gelir imama ödenmiştir (TT.d 998: 273).

4.10. Neccar Mescidi

Neccar Mescidi'nin vakıf geliri kiraya verilen 1 hanenin zemininden oluşmaktaydı. Hanenin zemininden elde edilen yıllık kira geliri ise 220 akçedir. Elde edilen kira geliri mescitte görev yapan imama ödenmiştir (TT.d 998: 273).

4.11. Kefale Mescidi

1526 yılında Kefale Mescidi'nin attar dükkânının 1/3 hissesinden 10 akçe ve bostan zemininin kirasından 40 akçe geliri bulunmaktaydı. Ayrıca mescidin kiraya verilen nalbant dükkânının zemininden 26,5 akçe, attar dükkânının ¼ hissesinden de 2,5 akçe gelir mevcuttu. Kefale Mescidi'nin toplam vakıf geliri 79 akçedir. Bu gelir mescitte görev yapan imama ödenmiştir (TT.d 998: 273).

4.12. Ayn Dürri Mescidi

Ayn Dürri Mescidi'nin vakıf gelirleri arasında 1 bakkal, 1 attar ve 1 terzi (hayyât) olmak üzere 3 dükkân bulunmaktaydı. Bu dükkânların yıllık geliri 129 akçedir. Ayn Dürri Mescidi'nin vakıf gelirleri arasında kiraya verilen 1 ev ve 1 terzi dükkânının zemini de yer almıştır. Ev ve terzi dükkânın zemininden elde edilen vakıf geliri 241,5 akçedir. Ziraatı yapılan 4 kıt'a yerden elde edilen kira gelirleri de 314 akçe olmuştur. Ayn Dürri Mescidi'nin 1526 yılında toplam geliri 775 akçedir. Bu mescitte 1 imam ve 1 ferraş görev yapmaktaydı. İmama 200 akçe, ferraşa da 80 akçe ödenmiştir. Mescidin aydınlatılması için mum yağına 150 akçe, Ramazan ayında ekmek dağıtımına 250 akçe masraf yapılmıştır (TT.d 998: 274).

4.13. Melik Mehmed Mescidi

Bu mescit Eyyubi meliklerinden Siirt hâkimi Melik Mehmed Bey tarafından yaptırılmıştır. Vakfının gelirleri 1 hane ve 1 dükkânın zemininden elde edilen bir hisse ile mukataaya verilen 1 hamamın hissesinden oluşmaktaydı. Dükkân ve hanenin zemininden 259 akçe, mukataaya verilen hamamın hissesinden de 150 akçe vakfın geliri bulunmaktaydı. Vakfın 1526 yılında toplam geliri 409 akçedir. Melik Mehmed Mescidi'nin aydınlatılması için mum yağına 49 akçe masraf yapılmıştır. Mescitte 1 imam ve 1 müezzin görev yapmıştır. İmam ve müezzine 1 akçe yevmiye verilmiştir (TT.d 998: 274).

4.14. Mukrî Ahmed Mescidi

Mukrî Ahmed Mescidi'nin vakıf gelirleri 1 kıt'a zemin, kiraya verilen 1 dükkân, bağ ve zeminden oluşmaktaydı. 1 kıt'a zeminden 112 akçe, kiraya verilen dükkân, bağ ve zeminden elde edilen gelir ise 111 akçedir. Mescitte görev yapan imama 150 akçe ödenmiştir. Ayrıca her ay Ramazan ayında ekmek dağıtılması için senelik 121 akçe masraf yapılmıştır (TT.d 998: 274).

4.15. Kavvas Mescidi

1526 yılında Kavvas Mescidi'nin vakıf gelirleri kiraya verilen 5 dükkânın zemini, 1 hane ve zemininden oluşmaktaydı. Bu vakfın kiraya verilen dükkânlardan 26 akçe, kiraya verilen 1 hanenin zemininden 67,5 akçe gelir mevcuttu. Kavvas Mescidi'nin toplam vakıf geliri 93,5 akçe olup, bu gelir mescitte görev yapan imama ödenmiştir (TT.d 998: 273).

4.16. Şeyh Davut Mescidi

Şeyh Davud Mescidinin vakıf gelirlerini 3 dükkân ile kiraya verilen 3 kıt'a zeminden oluşmaktadır. Şeyh Davud Mescidi'nin 1526 yılında toplam vakıf geliri 281,5 akçedir. Şeyh Davut Mescidi'nde görev yapan imama 200 akçe, müezzine 81 akçe ödeme yapılmıştır (TT.d 998: 273).

4.17. Âbit Mescidi

Âbit Mescidi'nin hangi tarihe ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Bu mescidin gelirleri gayrimenkullerden oluşmaktadır. Vakıf 1 akçe açık vermiştir. En fazla gelir kiraya verilen bir bağın zemininden elde edilmiştir. Vakfın en önemli gideri ise imama verilen 250 akçedir (TT.d 998: 275).

Tablo 6: 1526 Yılı Âbit Mescidi'nin Gelir ve Gideri

Vakfın Gelir Türleri	Vakfın Akçe çinisinden geliri	Vakfın Akçe Cinsinden Gideri
Şehrinin yakınında bulunan 1 kıt'a zemininin yıllık kira bedeli	112	İmama yıllık 250 akçe
1 kıt'a bağın zemininin yıllık kira bedeli	136	Müezzine 150 akçe
Kiraya verilen bir bağın zemini	145	Mum yağına 84 akçe
Kiraya verilen 1 hane ve dükkânın yıllık kira bedeli	90	
	Gelir: 483 akçe	Gider: 484 akçe

4.18. Bağa Mescidi

Bağa Mescidi'nin 1526 yılına ait vakıf gelirleri; kiraya verilen 7 dükkân ile 1 hane ve 1 bağın zemininden elde edilen kiralar oluşturmaktaydı. Kiraya verilen 7 dükkânın zemininden 160 akçe, kiraya verilen hanenin zemininden 111 akçe ve kiraya verilen bağın zemininden 132 akçe geliri bulunmaktaydı. Vakfın 1526 yılında toplamda 403 akçe geliri mevcuttu. Mescitte görevli imama günlük 1 akçe ödenmiştir. Mescidin aydınlatılması için mum yağına 50 akçe de masraf yapılmıştır (TT.d 998: 275).

4.19. Beni Âm Mescidi

Beni Âm Mescidi'nin vakıf gelirlerini şehirde bulunan 15 dükkânın zemininden elde edilen kira bedeli ile yine kiraya verilen 1 bağ, 1 bostan ve 1 hanenin zemininden elde edilen gelir oluşmaktaydı. Mescidin 15 dükkânın zemininden 122 akçe, kiraya verilen bağ, bostan ve hanenin zemininden de

toplamda 356 akçe geliri vardı. Mescitte görev yapan imama senelik 361 akçe ödeme yapılmıştır. Mescidin aydınlatılması için mum yağına ve Ramazan ayında ekmek dağıtımına 128 akçe masraf yapılmıştır (TT.d 998: 274).

4.20. Mirani Mescidi

Mirani Mescidi'nin vakıf gelirini kiraya verilen 1 dükkân, 1 hane ve bağdan oluşmaktaydı. Elde edilen vakıf geliri ise 63,5 akçedir. Bu gelir mescitte görev yapan imama ödenmiştir (TT.d 998: 274).

4.21. Avni Mescidi

1526 yılında Avni Mescidi'nin vakıf gelirini kiraya verilen 1 zemin, 1 hane ve bağdan oluşmaktadır. Vakfın senelik kira geliri 56 akçedir. Bu kira geliri mescitte görev yapan imama ödenmiştir (TT.d 998: 274).

4.22. Bâb-ı Turab Mescidi

Bab-ı Turab Mescidi'nin vakıf geliri; kiraya verilen 1 zemin, 1 hane, 1 bağ ve bostan ile 1 kıt'a zeminden oluşmaktaydı. Vakfın kiraya verilen zemin ve haneden 105 akçe, kiraya verilen bağ ve bostandan 144 akçe ve 1 kıt'a zeminden 104 akçe geliri vardı. Mescidin toplam vakıf geliri 353 akçedir. Bu gelir mescitte görev yapan imama yaptığı hizmet karşılığı ödenmiştir (TT.d 998: 274).

4.23. Pir İshak Mescidi

Bu mescidin yapım yılı ve banisi hakkında bilgi yoktur. Ancak mescidin ismindeki kayıttan Pir İshak isminde birisinin yaptığı tahmin edilebilir. 1526 yılında Pir İshak Mescidi'nin vakıf geliri kiraya verilen 1 hane, 1 dükkânın zemin ile bağdan oluşmaktaydı. Vakfın senelik geliri 189 akçedir. Bu gelir mescitte görev yapan imam ve müezzine verilmiştir (TT.d 998: 274).

4.24. Meydan Mescidi

Meydan Mescidi'nin vakıf geliri kiraya verilen 1 hane ve 1 dükkânın zemini ile bağdan oluşmaktadır. Vakfın senelik geliri 100 akçedir. Bu gelir mescitte görev yapan imama ödenmiştir (TT.d 998: 274).

4.25. Horasani Mescidi

Horasani Mescidi'nin vakıf geliri kiraya verilen 1 dükkân, 1 bağ ve 1 hanenin zemininden oluşmaktadır. Vakfın 1526 yılındaki geliri 122 akçedir. Horasani Mescidi'nde görev yapan imama 122 akçe ödeme yapılmıştır (TT.d 998: 275).

4.26. Mir Hasan Mescidi

Bu mescidin yapım yılı ve banisi bilinmemektedir. Ancak belgedeki mescit kaydından Mir Hasan isminde birisi tarafından yapıldığı tahmin edilebilir. 1526 yılında Mir Hasan Mescidi'nin vakıf gelirleri 1 terzi (hayyât) dükkânı ile kiraya verilen 1 bağ ve 1 hanenin zemininden oluşmaktaydı. Terzi dükkânının senelik geliri 42 akçe, kiraya verilen 1 bağ ve 1 hanenin zemin geliri ise de 76 akçedir. Mescitte

görev yapan imama yaptığı görev karşılığında 118 akçe ödeme yapılmıştır (TT.d 998: 275).

4.27. Ebu Sitani Mescidi

Bu mescidin vakıf geliri kiraya verilen 1 bağ ve 1 bahçenin zemininden oluşmaktadır. Vakıf geliri ise 70 akçedir. Bu gelir vakıfta görev yapan imama ödenmiştir (TT.d 998: 275).

4.28. Musif Mescidi

1526 yılında Musif Mescidi'nin vakıf gelirini 1 çul dokunan dükkân, 1 bakkal ve kiraya verilen 1 bağ ve 1 hanenin zemininden oluşmaktaydı. Çul dokunan dükkânın senelik vakıf geliri 45 akçe, bakkalın 96 akçe, kiraya verile 1 bağ ve 1 hanenin zemininden 169 akçe vakfın geliri vardı. Mescitte görev yapan imama 310 akçe ödeme yapılmıştır (TT.d 998: 275).

4.29. Şeyh Receb Mescidi

Şeyh Receb Mescidi'nin vakıf geliri kiraya verilen 1 dükkân, 1 bağ ve 1 hanenin zemininden oluşmaktaydı. Senelik vakıf geliri ise 363 akçedir (TT.d 998: 275).

4.30. Estih Mescidi

Estih Mescidi'nin 1526 yılındaki vakıf geliri kiraya verilen 1 bağ ve 1 hanenin zemininden oluşmaktaydı. Mescidin vakıf geliri ise senelik 76 akçedir. Bu gelir mescitte görev yapan imama ödenmiştir (TT.d 998: 275).

5. Çeşme

Çeşme, Farsça'da göz, pınar anlamına gelmektedir. Su çıkan kaynak, pınar ve gözelerden su akıtan küçük yapılara çeşme denilmektedir. Çeşmenin Arapça'daki karşılığı da *ayn* kelimesidir. Ayn kelimesi göz anlamına da gelmektedir (Eyice, 2012: 277).

5.1. Sur Çeşmesi

1526 yılı kaydına Sur Çeşmesi'nin 1.292 akçe geliri vardı. Vakfın gelirleri gayrimenkul kiralardan oluşmaktadır. Sur Çeşmesi'nin vakıf geliri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 7. 1526 Yılı Sur Çeşmesi'nin Vakıf Gelir ve Giderleri

Vakfa Konu Mal	Vakfın Akçe Cinsinden Geliri	Vakfın Akçe Cinsinden Gideri
11 dükkân zemininin kira bedeli	129	Belgede Vakfın Giderleri belirtilmemiştir.
Kiraya verilen 1 hane ve 1 bağın zemini	635	
1 kumaş dükkânının senelik kirası	65	
Şehir merkezinde bulunan değirmenin senelik kirası	200	
Toplam	Gelir: 1.292 akçe	-----

5.2. Salif (?) Çeşmesi

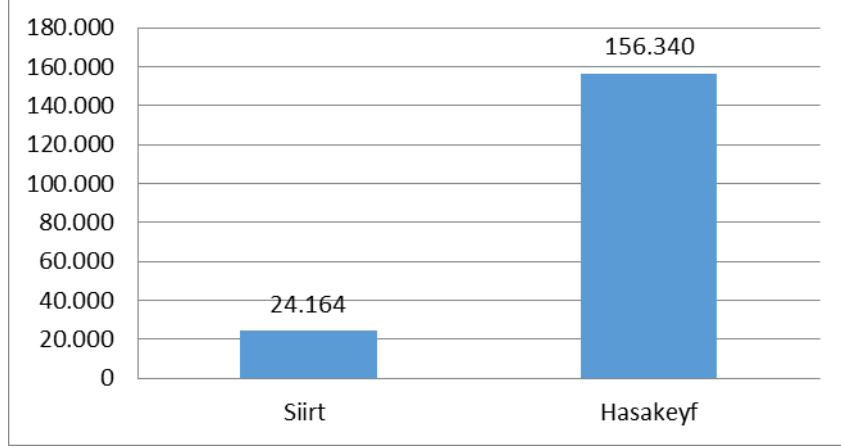
Salif Çeşmesinin vakıf gelirleri tümüyle gayrimenkullerden oluşmaktadır. Vakfın 1526 yılında 855 akçe geliri bulunmaktaydı. Salif Çeşmesinin 1526 yılında gelirleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 7. 1526 Yılı Salif (?) Çeşmesi'nin Vakıf Gelir ve Giderleri

Vakfa Konu Mal	Vakfın Akçe Cinsinden Geliri	Vakfın Akçe Cinsinden Gideri
3 adet attar ve çul dokunan dükkânın yıllık kira bedeli	87	Belgede Vakfın Giderleri belirtilmemiştir.
Kiraya verilen 1 dükkân ve hanenin zemininden elde edilen kira bedeli	268	
Şehir çarşısında bulunan bir dükkânın yıllık gelirinin yarısı	87	
Şehirde bulunan bir bağın senelik geliri	360	
Toplam	Gelir: 855 akçe	-----

Salif Çeşmesi'nin 1526 yılında en önemli gelir kaynağını şehir yakının da bulunan bağın kira geliri oluşturmaktadır. Bağın senelik kira bedeli 360 akçedir ve bu gelir vakfın tüm gelirlerinin %42'sine tekabül etmektedir.

Grafik 1. 1526 Yılı Hasankeyf ve Siirt Vakıflarının Akçe Cinsinden Gelirleri

Grafik 2’de 1526 yılında Hasankeyf vakıflarının Siirt vakıflarından 6 katından daha fazla olduğu görülmektedir. Siirt’te 1526 yılında 227 dükkân, 7 hamam, 2 kıt’a zemin ve 2 bağ vakıf gelirleri içinde yer alırken; Hasankeyf’te 297 dükkân, 4 hamam, 4 kervansaray, 26 değirmen, 2 köy, 6 mezra, 40 adet dükkân ve hanenin zemini vakıf gelirlerini oluşturmuştur (TT.d 998: 267,277). Hasankeyf’in Siirt’e göre iktisadi bağlamda daha hareketli ve zengin bir bölge olduğu anlaşılmaktadır. Hasankeyf’in geçmişte Eyyubi meliklerine idari bakımından bir merkez olmasının önemi de büyüktür.

SONUÇ

Osmanlı Devletinin genelinde olduğu gibi Siirt de tesis edilmiş olan sosyal, kültürel ve iktisadi eserler vakıf gelirleri ile varlığını devam ettirmiştir. Siirt kazasının 1526 yılına ait vakıf kayıtlarında 1 cami, 1 medrese, 30 mescit, 7 hamam ve 227 dükkân vakıftır. Vakıf statüsünde yer alan Ulu caminin vakıf geliri 4.985 akçe ile en fazla gelire sahip olan hayır kurumudur. Ulucami’nin vakıf gelirleri arasında 50 dükkân bulunmaktaydı. Ulu camiye ait vakıf gelirlerinin bir kısmı caminin aydınlatılmasına ve bir kısmı da camide görevli hafız, hatib, imam ve müezzin gibi din görevlilerine ödenmiştir. Ulu cami günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Dönemin en önemli eğitim kurumu olan Cemaliye medresesinin vakıf geliri ise 1.115 akçedir.

1526 yılında Siirt kazasında 30 mescid bulunmaktaydı. Siirt de en fazla vakıf gelirine sahip olan mescit Hızır mescididir. Bu mescidin yıllık vakıf geliri 3.114 akçedir. Mescitlerin tümünde görevli bir imam bulunmaktadır. İmam ve müezzinlerin giderleri mescidin vakıfları aracılığıyla ödenmiştir. Belgede bazı mescitlerin giderleri arasında mescidin aydınlatılması için mum yağına ve her ramazan ayında ekmek dağıtılmasına yönelik harcama yapıldığı belirtilmiştir.

Osmanlı Devletinin bölgede hâkimiyeti tesis etmesiyle birlikte Siirt'te yöneticilik yapmış olan Siirt Beyi Melik Halil Eyyubi'nin vakfiyesine de tesadüf edilmiştir. Belgenin kayıt tarihine bakıldığında Osmanlı Devletinin bölgeye hâkim olduktan sonra da kendilerinden önceki vakıfların statülerini devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Başbakanlık Osmanlı Arşiv Kaynakları

BOA, (Tapu Tahrir Defteri) TT.d., Sıra No:998 .

2. Diğer Kaynaklar

Atalay, Ö. (1942). Siirt Tarihi, Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları, Sayı:1.

Azimli, M. (2007). “İlk Fethinden Osmanlı'ya Siirt'in Siyasi Tarihi”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri (19-20-21—Eylül 2006)*, Siirt Kültür Merkezi, Birleşik Matbaa, İzmir, s. 127-132.

Bizbirlik, A. (2002). *16. Yüzyılın Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar (972 Tahriri Işığında)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Demlikoğlu, U. (2018). “XVI. Yüzyılda Siirt'in Sosyo-Ekonomik Durumu”, *History Studies International Journal of History*, Volume 10 Issue 1, February 2018, p. 61-84. DOI Number: 10.9737/hist.2018.571

Eyice, S., (2012). “Çeşme”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 277-287.

İnalçık, H. (2009). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Kılıç, O. (2014). “Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. Yüzyıllar)”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler (09- 10 Ocak 2014)*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, s. 167- 212.

Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Basım Yayım, Ankara.

Paydaş, K. (2006) “Selçuklular Döneminden Safeviler'e Ortaçağda Siirt”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu (19-20-21 Eylül 2006)*, s. 133-141.

Seçkin, B. S. (2005). *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, İstanbul Siirtliler Derneği, İstanbul.

Tuncel, M. (2011). “Siirt”, C. 37, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 173- 175.

Turan, O. (1969). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul.

Uluçam, A. (2011). “Siirt Ulu Camii”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 175- 177.

Uzunęarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Ekler

Fotoğraf 1: Siirt Ulu Caminin n Cepheden Görünümü

Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July 2018

Ortadoğu ve Batı Medyasında 15 Temmuz Darbe Girişimi İle Mısır Darbesi Mukayesesi

Comparison Of The Coup In Egypt And Coup Attempt In Middle East And Europe Media

Zehra B. GÜNEY*

ÖZ

Mısır'da 23-24 Mayıs 2012 tarihlerinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini ezici bir güçle İhvan cephesinin adayı Muhammed Mursi kazanmış, ancak bir yıl sonra 03 Temmuz 2013 tarihinde askeri darbe ile devrilmiştir. Seçimlerle iktidara gelmiş meşru bir hükümeti devirmeye yönelik benzer bir askeri darbe girişimi 15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye'de olmuş, ancak Mısır'daki örneğinin aksine başarılı olamamıştır. Bu makale sınırları içinde Ortadoğu ve Batı yerel basınının belli başlı medya ajansları ve kuruluşları taranarak Mısır'da başarılı olan askeri darbenin neden Türkiye'de başarısız olduğunun mukayesesine yönelik haber, makale ve köşe yazıları incelenerek bu ülkelerdeki üst akılın askeri darbelere yönelik toplum algısını nasıl yönlendirdiği ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu çalışmada, Mısır darbesi ve Türkiye'deki darbe girişiminin Ortadoğu ve Batı basınında yer alan mukayesesi ele alınarak, bu ülkelerin demokratik tutumlarına ışık tutacağı düşüncesindeyiz. Bunun yanı sıra, Mısır örneğinin aksine Türkiye'de başarılı olmayan bu kalkışmanın Batı ve Ortadoğu mediasında yer alan izlenimler çerçevesinde sebep ve sâiklerine değinilerek, bunun Türk iç ve dış politikasının hedef ve beklentisine hizmet etmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Batı, Mısır, Türkiye, Askeri Darbe, 15 Temmuz

ABSTRACT

The civil revolt started in 25 January 2011 in Egypt and continued 3 weeks caused to resignation of the president Husnu Mubarak in 11 February. Soon after, the candidate of Muslim Brothers Mohammad Morsi won officially the presidential elections that done in 23-24 May in 2012, but one year later he was overthrown by military in 03 July in 2013. The similar coup attempt against the President-elected was in Turkey in 15 July 2016, but unlike in Egypt could not succeeded in Turkey.

* Dr. Öğretim Görevlisi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sakarya, E-mail: zbguney@sakarya.edu.tr.

In this article we will examine the articles and news in European and Middle Eastern newspapers and web sites that compared the both military coups in Egypt and Turkey in order to uncover the orient of community's superior mind in that countries against the concept of military coups and to bring the light over those countries' democratic attitude. By presenting Middle East and West countries' comparison the aim is to contribute and serve to the target and expectations of Turkish foreign and national policy.

Keywords: Middle East, West, Egypt, Turkey, Military Coup, 15 July.

Giriş

Hasan el-Benna'nın 1928 yılında kurduğu Müslüman Kardeşler Cemaati'ni Mısır siyasetine yön verici olarak görme isteği ölümünden altmış küsur yıl sonra 2012 yılında gerçekleşmiş ve ilk defa bir İhvan mensubu Mısır'da seçilmiş bir cumhurbaşkanı olarak iktidarın başına geçmiştir. Benzer İslami gaye ve hedef içinde olan Ak Parti'nin 2002 yılında tek başına iktidara gelmesinin, İhvan'ın bu siyasi başarıyı elde etmesinde itici bir güç ve umut ışığı olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Zira, Ak Parti hükümeti sadece Mısır İhvan'ını değil, Ortadoğu coğrafyasındaki neredeyse bütün İslami siyasi partilerin elde etmek istediği ancak henüz muvaffak olamadığı 'vatanın geleceğinde karar alıcı ve yön verici olma' hedefini gerçekleştiren ve siyasi İslam'ın demokratik gelenek içinde yer edinme mücadelesini kazanan ilk siyasi parti olma sıfatını taşımaktadır.

Katı bir seküler siyasi geleneğe sahip olan Türkiye'de Ak Parti gibi muhafazakâr ve dindar bir partinin azınlığın çoğunluğa uygulamaya çalıştığı bu geleneği yıkarak, toplumun bastırılmış ya da görmezden gelinmeye çalışılmış kültürünü ve dini değerlerini yeniden ihya edip hayata geçirmeye çalışması, özellikle Arap Baharı sürecinde Türkiye örneğinin bölge halkları için güçlü bir model olmasına sebep olmuştur. Partinin kurucusu ve başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın karizmatik liderlik vasfına sahip olmasının yanı sıra, Ortadoğu halklarının ihtiyacı olan "güvenilir lider" beklentisine mazhar olması zannediyoruz ki, Türkiye'deki darbe girişiminde muhalif görüşteki gurupların dahi onun komutanlığı ve yönlendirmesi altına girerek darbeye karşı ölüm pahasına direniş göstermelerine vesile olmuştur.

Mısır'daki Arap Baharı'nın ardından 2012 yılında ilk defa seçimle başa gelen İhvan hükümeti her ne kadar Mısır'ın ilk İslami hükümeti olma sıfatını taşısa da, cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Mursi'nin siyaseten naif bir kişiliğe sahip olması ve yeterince tecrübeli olmaması darbe karşısında kolay lokma olmasına neden olmuştur.

Muhafazakârlık haricinde birbiriyle tecrübe, birikim, altyapı ve donanım açısından mukayesenin yapılmasının yanlış olacağı bu iki liderin dörder yıl arayla askeri darbeye maruz kalmaları siyaset bilimcilerin yanı sıra, birçok medya kuruluşlarının dikkatlerini çekmiştir. Zira her iki darbe de uzun yıllar boyunca laik hükümetlerin ardından iktidar olmayı başarmış muhafazakâr kimliğe sahip meşru

hükümete karşı yapılmıştır. Ancak, Mısır darbesine Batı ve birçok İslam ülkesi sesini çıkarmayarak hatta bu askeri kalkışmayı “demokrasinin geri kazanıldığı” bir *devrim* olarak niteleyip, “demokrasi sınırlarını çiğneyen hiçbir meşru hükümet meşru sayılamaz” gerekçesiyle delillendirirken (Fisher, Black, Mâhir, 2013, 2013, 2015) bu ülkeler Türkiye örneğinde yorumsuz ve sessiz bekleyişin ardından belki kerhen belki konjonktür gereği bu askeri kalkışmayı *darbe* olarak nitelemeye mecbur kalmışlardır.

Darbeci general Sisi'nin meşru seçimlerle başa gelmiş cumhurbaşkanı Mursi taraftarlarından binlercesini öldürmesi dünya basınında iç hesaplaşmaya ya da onu destekleyenlerin nefsi müdafaasına neden olmuş, aylarca “devrim miydi yoksa darbe mi” tartışmaları devam etmiştir. Ancak, bu tartışmaya Türkiye'deki başarısız askeri darbe girişimi son noktayı koyarak Mısır'daki darbeyi devrim olarak okuyanların dahi bir önceki yazılarına atıf ya da düzeltme yapmadan ironik bir tutum sergileyerek her iki kalkışmayı “darbe” adı altında mukayese etmelerine neden olmuştur.

Bu çalışmada, Ortadoğu ve Batı mediasında yer alan her iki darbenin mukayesesine yönelik çalışmaları incelenerek, Türkiye'ye yönelik algı mühendisliğinin nabızı tutulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda bu ülkelerin demokrasiye yönelik tutum ve bakışlarına ışık tutularak, Mısır örneğinin aksine Türkiye milli seferberliğinin başarılı olmasındaki kilit noktaları uluslararası kamuoyunun gözüyle ve kriterleriyle ele almaya çalışılmıştır.

Türkiye ve Mısır darbelerini karşılaştıran her hangi bir akademik araştırma Türkiye'de yapılmamıştır. Bu çalışma özellikle Arap basınına birinci elden okuyarak Türkiye'ye olduğu gibi aktarmayı hedeflemektedir. Zira basın taraması yaparken gözlemlendiğimiz en önemli nokta, örneğin *al-Jazeera* gibi Arap basın kuruluşlarının birkaç dilde yayın yapmasına rağmen Arapça yayınlarında çıkan haber ya da analizlerin diğer dillerde yapılan yayınlarında yer almaması hususudur. Bu farklılık, yayın yapılan dilin ülkesine yönelik filtre ve sansürlerin oluşturularak algıları yönetmeye yönelik bilinçli bir stratejinin ürünü olduğunu ispatlamaktadır ki elinizdeki bu çalışma her ülkenin kendi ana dilinde yapılan yayınları inceleyerek bunun önüne geçmeye çalışmıştır. Ortadoğu mediasında yer alan haberlerin ve yorumların taranması muhalif ya da devlet yanlısı basın olması gözetmeksizin o ülkelerin ileri gelen ya da en çok okunan dijital medya olması kriteri göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Birkaç istisna dışında her iki darbenin mukayesesi genellikle belli başlı medya kuruluşlarında yazan köşe yazarlarının analizlerinde yer almıştır. Ancak, makalede ele alınan yorum ve analizler ait oldukları hükümetlerin resmi medya kuruluşlarının internet sitelerinde resmi olarak yayımlandıkları için yapılan bu mukayeselerin aynı zamanda o hükümetlerin de resmi görüşüdür. Özellikle krallıklar tarafından yönetilen Körfez ülkelerinde yer alan resmi medya kuruluşlarının hemen hemen tamamı hükümetin güdümünde kuruluşlardır ve hükümetin resmi görüşünü yansıtmaktadır.

Bu çalışma ana dilde yayın yapan medya kuruluşlarının arasından sadece Arapça, Farsça ve İngilizce dilinde olanlarını ele almış ve sıralaması yapılırken herhangi bir öncelik ya da üstünlük gözetmeksizin okuyucuya sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmada Ortadoğu dünyasındaki belli başlı medya kuruluşları sırasıyla Katar, Körfez Birliği, Mısır, Suriye, Filistin, Libya, Tunus, Mısır, Cezayir, İran ve ileri gelen Arap gazetecilerin ortak çıkardığı birkaç gazetede yer alan belli başlı analiz ve haberler kaleme alınmıştır. Batı basını taranırken de aynı kriter göz önünde bulundurularak dünya basınına yönlendiren belli başlı Batı haber ajanslarının sadece ana dilleri İngilizce dilinde yayın yapanları incelenerek orada yer alan makale ve yazılar ele alınmıştır. Bunlar sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri, Birleşmiş Milletler medyası, İngiltere, Avrupa Birliği medyası ve Avrupa’da yaşayan Arap kökenli Avrupalı gazetecilerin yayınlarıdır.

Belli başlı medya kuruluşları taranırken makalenin kısıtlılığı açısından hepsinde geçen analizleri ve haberleri ele almak mümkün olmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada Ortadoğu ve Batı dünyasında sadece ileri gelen belli başlı medya kuruluşlarındaki en tanınmış ve yazıları takip edilen gazeteci ve siyaset bilimcilerin yazıları ele alınmıştır. Bazı ülkelerde örneğin Suudi Arabistan, Irak ve Ürdün gibi ülkelerin medya kuruluşlarında bu karşılaştırmaya gidilmediği için makalede yer almamıştır. Bunun yanı sıra, örneğin Suriye hükümetine bağlı medya kuruluşlarında da bu husus ele alınmamasına rağmen, hükümete muhalif grupların medyasında bu karşılaştırılmaya gidilmiştir. Bu çalışmada ele alınan analizler yayımlandığı medya kuruluşuna ait analizlerdir ve çevirisi yapılırken hiçbir ekleme ya da çıkarma yapmadan olduğu gibi aktarılmaya özen gösterilmiştir. Makalenin kısıtlılığı açısından da özetlenerek ve belli başlı maddeleri ele alınarak aktarılmıştır.

Ortadoğu Medya Kuruluşları Tarafından Yapılan Mukayeseler

Katar

Ortadoğu’nun en büyük haber sitesi olan Katar hükümetine bağlı *al-Jazeera*’da iki darbeye yönelik ayrı ayrı yazı kaleme alınmıştır. Ancak, Mısır darbesi 2013 yılında olmasına rağmen *al-Jazeera* haber sitesinin Mısır darbesi hakkındaki yazıyı Türkiye darbe girişiminden iki hafta önce kaleme alması dikkat çekicidir. Bir başka dikkat çeken husus, bu haber sitesinde darbeden bir iki ay öncede askeri darbeleri kaleme alan hareketlilik (al-Jazeera, 2016). Özellikle sitede yer alan Horşid Deli’nin darbeden iki ay önce kaleme aldığı ve darbeci askerle muhafazakar İslamcılar arasındaki çatışmanın Ak Parti hükümetiyle birlikte tırmanışa geçtiğini dile getirmesi oldukça dikkat çekicidir. Zira yazısı darbeden iki ay önce Türkiye’deki darbeleri detaylı bir şekilde ele almasının yanı sıra, bu darbeleri laik düzenin korunması için yapılmış meşru bir eylem olarak görmektedir. Yazısında İslamcılarla laikler arasındaki çatışmanın Osmanlı’yı darbe ile deviren Jön Türklerle başladığını ve cumhuriyet tarihi boyunca da İslamcıların ufak bir kıpırdanmasında laik düzenin koruyucusu olan ordunun harekete geçerek buna engel olduğunu ancak Ak Parti hükümetleriyle birlikte dengelerin tersine döndüğünü ifade etmiştir. Özellikle 2016 yılının başlarından itibaren Batı’nın “Türkiye’de darbe

olacak” sözlerinin ardından meclis başkanı İsmail Kahraman’ın Nisan 2016 tarihinde “dini anayasadan korkmamalıyız” sözlerini laikliğe karşı Ak Parti tarafından yapılan “yumuşak darbe” olarak nitelemiştir (Delî, 2016).

Bu haber sitesi ile ilgili bir diğer dikkat çeken husus ise, Arap haber sitelerinde her iki ülkedeki darbenin mukayeselerini Arap uzmanlar yaparken, *al-Jazeera*’da İsraili akademisyen Yaron Friedman’ın mukayesesine yer verilmesi olmuştur. Alıntı olan bu mukayese İsrail’in haber sitesi Ynet News’da yayınlanmış, *al-Jazeera* bunu Arapça’ya tercüme ederek bir daha yayınlamıştır. Ortadoğu uzmanı Yaron Friedman’ın kaleme aldığı makalede, Mısır ve Türkiye darbesinin en önemli ortak noktasının, her iki darbenin de İslami ideolojiye sahip hükümetlere karşı yapılması olduğu ifade edilmiştir. Erdoğan’ın Mursi gibi devrilmekten endişe duyduğunu dile getiren Friedman, Mısır’daki meşru hükümetin darbeciler tarafından devrilmesine bütün dünyanın seyirci kalmasının Erdoğan’ın en büyük kabusu olduğunu ve bunun için kendisine karşı yapılacak olan darbeye hazırlık yapmasının muhtemel olduğunu dile getirmiştir. Diğer yandan, Mısır’da büyük çaplı ve iyi planlanmış olan darbe aynı zamanda bütün ordunun katıldığı bir organizasyonla yapılmıştır. Türkiye’de ise kötü bir planla, az sayıda asker ve birkaç tank ve helikopterle yapılmaya çalışıldığı için başarısız olmuştur. Ona göre, Türkiye halkı darbelere karşı bir halk olmasına rağmen, Mısır’daki halk darbe yanlısıdır. Dolayısıyla Sisi’nin darbesi büyük bir halk kitlesi tarafından desteklenmiştir.

Ona göre, Erdoğan Türkiye ekonomisini daha önce Cumhuriyet tarihinde görülmemiş bir seviyeye getirmişken, İhvan hükümeti zaten çok kötü bir şekilde devraldığı ekonomiyle baş edemediği gibi bir yıl gibi kısa bir süre sonra hiçbir ıslahata fırsat bulamadan devrilmiştir. Erdoğan’ın hiçbir zaman İsrail sevicisi olmayacağını bildiklerini ifade eden Friedman, Gazze’ye büyük insani yardımları başlatan Müslüman lider olmasına rağmen en azından Gazze’ye silah sokan Hizbullah’dan daha az tehlikeli olduğu için kendisinin de isteği doğrultusunda iktisadi ilişkilerin yürütülebileceğini ön görmüş, İsrail hükümetinin her zaman zoraki ve mecburen Erdoğan hükümetini desteklediğine değinmiştir (Friedman, 2016).

Katar’ın hükümete bağlı gazetelerinden bir diğeri olan *al-Wasat News* gazetesinin ileri gelen köşe yazarlarından Rıda es-Semâk’i birkaç güne yaydığı Türkiye darbesi yazısında oldukça negatif söylemlerle Türkiye darbesinin başarısız olmasına ağıt yakar gibidir. Ona göre her ne kadar halkçı bir metod izlese de totaliter bir rejimle Erdoğanlaşan Türkiye’deki İslamcı kesim ezici bir güçle Türkiye siyasetinde karar alıcı mevkilere gelmiştir. Darbe sonrası yüzlerce kişinin tutuklanmasına tepki gösteren yazar, Ak Parti hükümetinin sanki laiklik avına çıkmak için darbenin olmasına bilerek fırsat verdiğini ifade etmiştir. Batı’nın siyasi İslam’dan korktuğu için ilk başlardan itibaren Erdoğan’ı bölgedeki ılımlı İslam projesi için desteklediğini ancak ava giderken avlandığını ifade etmiş, Ak Parti hükümetinin laikçi sistemin içinde Erdoğancı bir sistemi ortaya koyarak Batı’ya ters köşe yaptığını esef dolu ifadeleriyle izah etmiştir.

Makalesi, Ak Parti'nin başarısını sinsiliğe ve kurnazlığa bağlayan ve ona engel olamadığı için adeta Batı'ya sitem içeren bir açık mektup gibidir. Açıkçası, Semâk gibi Körfez gazeteci ve siyaset bilimcilerinden Amerika ya da Batı'ya gönderilen bazen sitem dolu bazen de bölgede Batı hakimiyetini arzulayan buna benzer Türk-Batı düşmanlığını kışkırtıcı yazılara 15 Temmuz darbe girişiminden sonra bir iki hafta boyunca rastlanması tesadüf değildir. Zira, Türkiye hükümetinin Suriye savaşında bölge istikrarına yönelik askeri ve siyasi adımlar attığında da Körfez ülkelerinin hemen hemen tamamından bu dozda eleştiriler olmuştur. Türkiye'nin ilerlemesine duyulan öfke her zaman kendini dış politika platformlarında resmi olarak ifade etmese de, hatta bu bazen dış işlerimize gönderilen “demokratikleşme yolunda Türkiye'nin yanınızdayız” ifadeleriyle süslenerek gerçek niyet ve temenniler saklanmaya çalışılsa da, bu hükümlere ait ya da ona yakın medya kuruluşlarında yer alan bazen subliminal bazen de bu makalede olduğu gibi üstü örtülü çığlık şeklinde dile getirilerek Türkiye aleyhine kamuoyu oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu makaleden önce kaleme aldığımız bir önceki makalemiz bunu detaylı bir şekilde ele almıştır¹.

Rıda es-Semâki, bu makalesini takip eden ikinci makalesinde, darbenin başarısız olmasının Mısır hükümetlerinin aksine Ak Parti hükümetinin reddedilemez başarısının altında yatan nedenin oldukça zekice planlanmış ancak tarihi sürecinde kendisine yardımcı olmasından kaynaklanan bir şans ile başardığını dile getirmiştir. Ona göre, Ak Parti her ne kadar hayır işlerine ağırlık vererek fakir kesimlere yönelik projeleriyle ün yapsa da, gücünü daha çok muhafazakâr elit kesimden ve zengin burjuva tabakasından almaktadır.

Bu sözlerinin ardından Türkiye'nin Ak Parti döneminde ne Osmanlı örneğindeki Batılılaşmaya ne de tam anlamıyla bir modernleşme olmasa dahi Atatürk döneminde cüzi bile olsa elde edilen modernleşme başarısına ulaşamayacağını dile getirerek oldukça olumsuz ve umutsuz bir tablo çizmiştir. Zira ona göre “İslamcı Elitler” olan ve burjuva kesiminden oluşan Erdoğan hükümeti Türkiye'deki laik kesimin yanı sıra diğer muhalif kesimleri de kucaklayamayacağı için bundan doğacak krizleri de yönetemeyerek ülkeyi bundan sonraki yıllarda karanlık bir tünele sokarak geriye döndürecektir (es-Semâki, 2016).

Körfez Birliği ülkelerinin liberal gazetecilerinin çıkardığı *Ra'yu'l-yevm* genel müdürü Abdulbari Atvan Mısır darbesinin Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından 20 milyar dolarlık bir bütçe ayrılarak desteklendiğini ve buna ilaveten Katar'ın her ne kadar darbecilere karşı halkı

¹ 15 Temmuz darbe sonrası Körfez ülkelerinin kral ve başkanlarının resmi olarak Türkiye'nin yanında olduklarına dair verilen mesajların aksine, onlara ait resmi medya kuruluşlarının haber ve köşe yazılarında Türkiye aleyhine haber ve yazılar olmuş, özellikle Batı-Türkiye çatışmasını arzularıca makaleler kaleme alınmıştır. Bu yazıları ve haberleri topladığımız makalemiz için lütfen bkz. Zehra Betül Güney, “15 Temmuz Darbe Girişiminin Ortadoğu Medyasındaki Algısı” *Akademik Ortadoğu Dergisi*, Volume 11, No 1, Kasım 2016, ss:1-27.

desteklediği bilirse de Mısır hükümetine 7 milyar dolarlık desteğini darbenin ardından çekmediğini hatta petrol yardımlarını da devam ettirdiğini ifade etmiştir. Erdoğan'ın Körfez ülkelerinin yaptığı bu yandaşlığa susmadığını ve aralarında iyi bir dostluk bağı olsa da Mısır darbesinin yanında duran bu ülkelerle dostluğunu hiçe sayarak onlarla olan ilişkilerini askıya aldığı dile getirmiştir. Erdoğan'ın Mısır darbesinde Körfez liderlerine karşı aldığı bu duruşunu ülkenin ekonomik çıkarlarına ters düşse dahi hiç bozmadığını ve bu ülkelerin liderlerinin kendisini arayarak vazgeçirmeye çalışmaları dahi muvaffak olamadıkları gibi Erdoğan'ın hışmına uğrayarak uluslararası platformlarda rezil olduklarını ifade etmiştir.

Erdoğan'ın bu tutumu nasıl doğalsa, demokratik açılımlara kapalı olan despot ve toleranssız Körfez ülkelerinin askeri darbeleri desteklemesinin de o kadar doğal bir reaksiyon olduğunu ifade eden Atvan, Türkiye darbesinin ardından halkın elinin ve demokratik sürecin daha da güçleneceği ve hükümet, ordu ve halk arasındaki bir asıra yakın soğukluğun da ortadan kalkacağı tahmininde bulunmuştur. Atvan'a göre, darbe girişimi Mısır'ı nasıl ki Batı'ya yöneltmiştir, Türkiye'yi de Rusya'ya yöneltecektir. Bu darbenin başarısız olması ve halkın güçlü çıkması şüphesiz aynı zamanda birçok despot Arap yönetimlerine karşı da tehdit unsuru olacağı için, Türkiye'de darbe sonrası inşa edilecek olan demokrasinin hiçbir zaman ne Mısır'daki askeri cunta yönetimiyle ne de NATO ve Batı destekli askeri müdahaleli demokrasi ile aynı olmayacağını bunun Türkiye'nin siyasi ve tarihi dokusuna uygun bir yapıda olacağını savunmuştur (Atvân, 2017)².

Bir diğer Körfez medyasının ileri gelenlerinden olan al-*Araby*'ye göre Mısır darbesi ile Türkiye darbesi arasındaki en önemli fark, Mısır ve Türkiye örneğindeki halk dokusunun aynı olmadığıdır. Bunun yanı sıra, Mısır'da Mursi dönemi dahil bütün dönemlerde ekonomik kriz yaşanırken, Erdoğan dönemindeki ciddi ekonomik sıçrayışın ve sağlık sektöründeki kalkınmanın dikkat çekiciliğine değinilmiştir. İngiltere'de güvenlik konusunda uzman olan Ömer Aşur ile söyleşi yapan kanal, Aşur'un Türkiye'deki demokratik olgunluğun Mısır'da hiçbir zaman zemin bulamadığını bunun da darbelerdeki farkı ortaya çıkardığını belirttiğini aktarmıştır. Aşura göre, Mısır'daki muhalefet partiler ülke çıkarlarına ters düşmesine rağmen darbecileri desteklerken, Türkiye'deki liberal, seküler, laik ve solcu partilerin tamamı Erdoğan'a karşı aşırı muhalefet içinde olmalarına rağmen darbenin karşısında durmakta bir an bile tereddüt etmemişlerdir. Bu da darbe girişiminin başarısız olmasındaki en önemli faktörlerden biridir (al-Araby, 2016).

Bir çok liberal görüşlü Arap gazetecilerin bir araya gelerek kurduğu *Noonpost* yazarlarından Usame er-Reşîdî, Arap mediasında bazılarının Türkiye ve Mısır darbesini yanlış değerlendirdiğini savunarak buna reddiye niteliğinde bir yazı

² “Türk tipi demokrasiyi uygun bulmuyorum, ancak Amerikan tipi demokrasi ve parlamenter sistemi uygun buluyorum” diyen eski cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün bu sözlerine şiddetli bir Erdoğan düşmanı ve İran yanlısı olan Atvan'ın bu cümleleri adeta cevap niteliğindedir. Abdullah Gül'ün sözleri için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=tDWELfXJJiw>, 30.03.2017.

hazırlamıştır. Ancak er-Reşîdî'nin hedefinde bu sefer, ne darbecileri ne de meşru hükümeti desteklemediğini savunan tarafsızlar vardır ve onları bu tutumlarından ötürü kendi içlerinde çelişki yaşamakla suçlamıştır. Veba hastalığına benzetilen Türkiye'deki darbeciler ile kolera hastalığına benzetilen Erdoğan hükümeti arasında halkın tercih yapmak zorunda bırakılmasına değinen bu tarafsızların; ya da İhvan, Erdoğan ve darbeciler arasındaki seçimi firavunlar arasında seçim yapmak zorunda kalmak olarak niteleyen bu kararsızların talihsiz bir tespit yaptıklarına değinmiştir. Mursi'nin Erdoğan'a benzetilmesinin daha gerçekçi bir yaklaşım olmadığına değinen er-Reşîdî, Mısır ve Türkiye'deki darbecilerin demokratik yollarla seçilmiş meşru bir hükümeti barbarca devirmeye kalkışmanın tarafsızlıkla değerlendirilmesinin kavram literatürü açısından yanlış olduğunu savunmuştur. Erdoğan'ın ya da Mursi'nin demokratik seçimlerle değil de darbe ile ve zorba yöntemlerle hükümeti ele geçirmesi halinde bu tarafsız ve kararsızların aynı tutum içinde olmayacaklarını ifade ederek bu kişilerin akli selim düşünmediğini hatta münafıklık sıfatlarıyla vasıflandııklarını savunmuştur. Zira bu kişilerin Mısır darbesinde Sisi'yi desteklediklerinin bu kişilerin eski yazılarıyla sabit olduğunu dile getirerek, Türkiye darbesinde de tarafsız olanların aslında riyakarlık yaptıklarını ve darbeyi destekleyenlerden daha tehlikeli olduklarını ifade etmiştir (er-Reşîdî, 2016).

Mısır

Mısır'ın ileri gelen liberal medya kuruluşu olan *Rassd* haber sitesinde Mısır'daki darbenin başarılı olmasının en önemli nedenlerinden birisinin halkın ikiye bölünmesi ve Mursi yanlılarının da korkak ve tereddütlü davranıp belirli bir strateji olmadan direndiği için geri püskürtülmesinin kolay olduğu belirtilmiştir. Türkiye örneğinde ise, muhalefet olsun hükümet yanlısı olsun bütün halkın tereddütsüz bir şekilde tankların önüne yattığı ve üstlerine yağın kurşunlara rağmen askerlerin üstlerine yürümekte tereddüt yaşamadıkları belirtilmiştir. Habere göre, Mısır'daki darbe laiklerden, Ezher'den ve bütün partilerden tam destek almasına rağmen, Türkiye'deki darbecileri destekleyen bir tane parti ya da gurup olmamıştır. Bunun yanı sıra, Mısır'daki medya kuruluşlarının hemen hemen tamamı darbecilerin yanında saf tutarken, Türkiye'de hükümete şiddetli muhalefet gösteren medya kuruluşları dahi darbe anında hükümetin yanında yer almış ve Erdoğan'ın halkla buluşmasını sağlamıştır. Bir diğer en önemli ayrışma, Mısır'daki örnekte cumhurbaşkanı Mursi darbeciler tarafından darbenin yapıldığı dakikalarda gözaltına alınırken, Erdoğan'a ise ulaşılabilmesi darbenin gücünü kıran en önemli unsur olmuştur. Mısır'daki darbeyi daha ilk dakikalardan itibaren Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt ve birçok Arap ülkesi desteklerken, bu ülkeler Türkiye'deki darbeye karşı tutumlarını hemen ilk dakikalarda olmasa da ilerleyen günlerde ortaya koymuşlardır. Darbeyi destekleyici her herhangi bir uluslararası açıklamanın gelmemesi de darbecilerin güçsüz ve desteksiz kalmasına neden olmuştur(*Rassd*, 2016).

Mısır'ın ileri gelen gazetelerinden *Sasapost*'un köşe yazarlarından Eymen Huveyra'nın yazısında ise, 1445 tarihinde Yeni Çeri askerlerinin ayaklanmalarından 1913'teki Osmanlı padişahını deviren ve daha sonra 1997'ye kadar seri askeri

darbelere maruz kalan Türk toplumunun bu darbelere tarih boyunca alışık olduğu dile getirilmiştir. Huveyra'ya göre, Cumhuriyet tarihi dahi bu eski gelenekten nasibini almış askeri darbelerle doludur. Ancak işin ilginç yanı, Türkiye'de bunlara darbe denirken, Mısır örneklerinde bunlara devrim denmektedir. Mısır darbe kavramıyla Türkiye darbe kavramları dahi çıkış noktası ve bakış açısı itibarıyla birbirinden büyük farklar arz etmektedir. Zira Mısır uzun yıllar farklı uyruktan sultanlar ve Hidivlerle yönetilmiş, ya da asırlarca sömürü altında kalmıştır. Bu sömürüye ve krallıklara başkaldıran halk bu yüzden Mehmet Ali Paşa gibi yabancı uyruklu asker olsa dahi desteklemiş ve yaptıkları darbeyi devrim olarak görmüştür. Diğer yandan Mısır'da demokrasi sistemi de hiçbir devrim öncesi ya da sonrası hayata geçmemiştir. Seçilmiş bir hükümet olan Mursi döneminde dahi demokrasi yaşanmamış ve hissedilmemiştir. Türkiye örneğinde ise demokratik hakların cumhuriyet dönemiyle elde edildiğini ancak askeri darbelerin her zaman demokrasiyi sekteye uğratmak için yapıldığını dile getiren Huveyra, Türkiye'de evrensel anlamda demokrasinin ilk defa Erdoğan hükümeti döneminde yaşandığını ancak bu demokrasi yaşanana kadar Türk halkının birçok bedel ödediğini ifade etmiştir. Ona göre, Mısır'da böyle bir demokratik tecrübeden hiç geçilmemiştir ki demokrasinin yokluğunda kıymeti ya da değeri bilinmiş olsun. Kavramların bile aynı olmadığı iki ülke arasında Mısır'da siyasi genetiğin ve halkın olgunluk seviyesinin de farklı olacağını dile getiren yazar, bu iki darbenin birbiriyle çıkış noktasında ayrıştığını savunmuştur. Huveyra yazısını şu anlamlı sorularla taçlandırmıştır; " Güçlü siyasi bir gelenekten gelen ve neredeyse bütün hayatı siyaset üzerine tesis edilmiş Erdoğan ile siyasi geçmişi 1 yıl ile sınırlı olan Mursi nasıl eşit olacaktır? 6 saatte darbeyi bitiren Türkiye halkı ile Arap Baharı'nın üzerinden 3 yıl geçmesine rağmen demokrasi ve özgürlük adına bir arpa yolu yol alamayan Mısır halkı bir olur mu? Tarih kaynaklarında ve okul kitaplarında bile darbeye darbe demeyi başarabilmiş Türk toplumunun karşısında, darbeleri devrim olarak okuyan Mısır halkı aynı zeka, tecrübe ve algıya sahip olabilir mi?"(Huveyra, 2016).

Suriye

Suriye'nin ileri gelen düşünür ve siyaset bilimcilerinden olan Muvaffak Mustafa es-Sibâî'nin yazısında Türkiye darbesinin bertaraf edilmesinde İlahi gücün önemine vurgu yapılmıştır. Erdoğan'ın imanlı ve adil bir hükümdar olmasının Allah'ın onu Hz. İbrahim'i ateşten, Hz. Musa'yı Firavun'dan, Hz. Muhammed'i de Müşriklerin ölüm planlarından kurtarmasına benzetmiştir. Erdoğan'ın Osmanlı torunu olduğunu ve tıpkı onlar gibi tek endişesinin İslamiyet'i hakim kılmak ve bir sistem olarak geliştirmek olduğuna dikkatleri çekerek, tıpkı atası olan Osmanlı sultanları gibi cömert duruşunu göstererek Suriye mültecilerine sahip çıkması ve zulme karşı direniş göstermesi sayesinde İlahi adaletin devreye girerek onu olası tehlike ve tehditlerden koruduğunu dile getirmiştir. Bu yüzden Türkiye'deki askeri darbenin başarısız olmasının en önemli etkenlerinin başında İlahi lütuf ve adaletin olduğuna vurgu yapılmıştır. Bunun yanı sıra, çok geçmeden medya aracılığı ile halka hitap etmesini ve onları darbecilere karşı direniş ve karşı koymaya davet

etmesi darbeyi sekteye uğratan en önemli unsur olarak görülmüştür. Ona göre bu durum Mısır örneğinde böyle olmamış, Mursi darbenin ilk dakikalarından itibaren yakalanarak hapse atılmıştır. Gece yapılan darbelerde halkın buna karşı koymasının mümkün olmamasına karşılık Türkiye darbesinin akşamın ilk saatlerinde olması halkın karşı koymasına olanak vermiştir.

Türkiye'deki darbenin başarısız olmasının üçüncü nedeni, darbecilerin tereddütlü ve halka nazaran daha korkak hareket etmesi olmuştur. Sisi'nin ordusu ise daha kararlı davranmıştır. Mursi'nin bu girişimlerin karşısında korkakça ve zayıf davranması onun darbeye yenik düşmesine neden olan etkenlerin başında gelmektedir. Bunun yanı sıra, Erdoğan'ın güçlü ve karizmatik kişiliği ve mescitlerden okunan ezanlar ve selalar da halkın dini duygularını ve hamasetini harekete geçirerek korkusuzca hareket etmelerinde büyük bir itici güç ve cesaret kaynağı olmuştur. Üstelik bu çağrıya halkın bütün kesimleri, laik olsun Kürt olsun Türk olsun aynı şekilde katılmıştır. Mısır örneğinde ise halkın sadece bir kısmı Mursi'nin yanında durmuş, ancak büyük bir kesimi, hatta muhafazakâr kesimden bile Ezher dahil laiklerle ve diğer liberal muhalif kesimle birlikte darbeci askerinin yanında olduklarını darbenin ilk saatlerinden itibaren göstermişlerdir.

Bu makalede öne çıkan başka bir ayrışma ise, Türk halkının savaşçı ve direnişçi bir yapıya sahip olmasına karşılık, Mısır halkının daha korkak, ezilebilir ve safdillik derecesinde basit bir kafa yapısına sahip olmasının ordunun onu ezmekte daha cesaretli ve daha başarılı olmasına imkan verdiği ifade edilmiştir. Makaleye göre, Mısırlılar Türkler gibi pratik zekaya sahip olmamasının yanı sıra, tarih boyunca oldukça karmaşık ve tutarsız bir tutum sergileme eğilimine sahip olmuşlardır. Örneğin, bir yandan 25 Ocak'ta Hüsnü Mübarek'in askeri vesayetini ve hakimiyetini yıkmak için Mısırlılar meydanlara inerken, başka bir sefer de Mursi hükümetini yıkmak ve askeri yapıya geri dönmek için inmişlerdir. Mübarek döneminde Mısır'dan uzaklaştırılan birçok elit ve düşünür Mübarek'in askeri vesayetinin devrilmesini arzularken, Mursi döneminde daha özgür olmalarına rağmen askeri vesayeti Mursi'nin İhvacılığına tercih etmiş ve darbeyi desteklemişlerdir. Bu tür çelişkili tutum ve ahmakane kafa yapısının Türkiye'de olmadığını belirten yazar, halkın laikleri olsun liberalleri olsun muhalif olsalar dahi Erdoğan hükümetini vatan çıkarları için askeri vesayete tercih ederek darbeye hep birlikte karşı koyduklarını belirtmiştir.

Es-Sibâ'î'ye göre bu çelişkili ve tutarsız tutum Mursi'nin kendisinde bile zuhur etmiş, Mursi Sisi'nin İhvan hükümetine olan düşmanlığını bile bile hükümetin başına geçer geçmez onu Mısır silahlı kuvvetlerinin başına getirmiş ve onu her fırsatta överek Mısır'ın en büyük dayanağı olduğunu ifade etmiştir³. Halbuki,

³ Mursi'nin Sisi'yi ve orduyu öven ve ordunun hükümetin de üstünde rolü ve önemi olduğuna vurgu yapan açıklamaları için lütfen bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=mbwbKsi-25I>, <https://www.youtube.com/watch?v=2RGZIJT7BqM>.

Erdoğan'ın son dönemde yaptığı en önemli adımlardan birisi askeri nüfuzu siyasetten uzaklaştırmaya ve hükümetin üstündeki gücünü azaltmaya yönelik ciddi icraatlar içine girmiştir. Bu da Mursi'nin askerinin karşısında yenik düşmesine neden olmuştur (es-Sibâ'î, 2016).

Filistin

Filistinli gazeteci Muhammed Ayeş, *al-Quds* adlı haber sitesinde kaleme aldığı makalede Türkiye'deki darbenin başarısız olmasını ordunun Erdoğan'ın istihbaratını hafife alması olarak görmüştür. Bunun yanı sıra makaleye göre Erdoğan'ın kendisine bağlı timleri, polisleri ve güvenlik güçlerinin sağladığı istihbarat sayesinde yapılmak istenen darbeden çok kısa süre önce haberi olmuş ve önlem almıştır. Ordunun bile tamamına hakim olmayan darbecilere en büyük direnişi yine ordudaki darbe karşıtı timler karşılık vermiştir. Mısır'daki mevkidaşı Mursi ise bütün bu teşkilat, alt yapı ve donanıma sahip olmamasının yanı sıra ordunun tamamına hakim olan Sisi'nin karşısında savunmasız ve kırılğan kalmıştır. Siyasi tecrübesi de genç yaşlarında mutfaktan yetişmiş Erdoğan'dan daha zayıf ve acemi denecek kadar toydur. Bunun yanı sıra, Erdoğan hükümetinin yıllara meydan okuyan siyasi nüfuzunun aksine Mursi'nin İhvan nüfuzu hükümetin başında olmasına rağmen sığıntı bir misafir gibi kalmış, Mübarek rejiminin kök salmış hakimiyetine karşı hiçbir müessesede hakimiyet kuramamıştır. Dolayısıyla, darbe olduğu vakit hükümetin hiçbir makamında zaten söz hakkına ve hakimiyetine sahip olmayan İhvanı alaşağı etmek çok kolay olmuştur.

Makaleye göre, Türkiye'deki darbenin başarılı olmasının en önemli sebeplerinden bir diğerinin de Erdoğan'ın getirmiş olduğu sisteme karşı bazı kesimler her ne kadar muhalefet ediyor gibi görünse de darbe esnasında bilinçaltında gizli olan memnuniyet ve kabullenme ortaya çıkarak herkesi darbenin karşısında tek bir çatı altında toplaması olmuştur. Erdoğan'ın büyük bir halk kitlesi tarafından *Türkiye siyasetinin müceddidi* olarak görüldüğü ifade edilmiştir. Ancak, Erdoğan'a muhalif olup, onun aleyhine yıllarca algı operasyonu yapmaya çalışan belirli gurupların dahi, Erdoğan'ın ciddi icraatlarından ötürü ve başarılı bir hükümet modeli ortaya çıkardığı için darbe gecesi sosyal medyadan yaptığı direniş çağrısına icabet etmiştir. Mursi hükümeti ise elbette seçilmiş bir hükümet olmuştur. Ancak herhangi bir başarı ya da ekonomik icraat ortaya koymaya fırsatı olmadığı gibi hükümetin başında kaldığı bir yıl boyunca elle tutulur bir olgun siyaset te sergileyemediği için Batı tarafından da başından beri aleyhine yapılan medya algı operasyonuna yenik düşmesi doğal ve kaçınılmaz bir sonuç olmuştur.

Bu makalede yapılan en önemli tespit ise, darbenin Türkiye'de başarısız olmasının en büyük sebeplerinden birisinin Türkiye muhalefetine her ne kadar AK parti hükümetine laik ve seküler bir düşünce yapısıyla ters düşse dahi hükümetin inşa ettiği ve ülkeye hakim olan demokratik bilinç ve olgunluğun askeri vesayetin

altına yeniden girmemek için bütün kesimleri tek bir çatı altında toplanmasına neden olması gerçeğidir. Mısır'da ise bu olgunluk ve bilinçli bir demokratik alt yapı hiçbir zaman olmadığı için askeri darbeye birçok kesim kucak açmış, hatta onu demokratik bir çözüm olarak görmüştür. Darbenin Türkiye örneğinde başarısız olmasının askeri iradenin bilinçli ve olgun bir milli iradeye baskın gelemeyeceği teorisini ispatladığını ifade eden Ayeş, Türkiye'deki başarısız darbe kalkışmasıyla birlikte bu teorinin hayata geçtiğini ve bunu Erdoğan sayesinde başardıklarını dile getirmiştir (Ayeş, 2016).

Fas

Fas gazetesi *Hesspress*'de yayınlanan analizde ünlü siyaset bilimcisi Ticani Bulavali'ye göre, darbe girişimi Türkiye'de başarılı olsaydı bu Suriye savaşından bölgedeki İslami geleceğe ve bölge dengelerine kadar her şeyi kötü etkileyecekti. Ona göre, Türkiye Atatürkçü laik birikimi ve İslami kimliği arasında oldukça başarılı ve akıllı bir sentez yapmayı başarabilen bölgedeki yegane ülkedir. Erdoğan hükümeti ile birlikte Türkiye toplumu ilk defa kelime anlamıyla sosyal, siyasi ve hukuki adaleti yaşamakta ve toplumun bütün kesiminde hissedilen bir kalkınmanın avantajlarını görmektedir. Türkiye gibi artık güçlenmiş bir ülke artık zayıf bir ülke değildir. Türk halkının milli bilinci ve demokratik alt yapısı artık katı bir laik anlayışa teslim olmayacak bir olgunluğa erişmiş ve dış mihrakların da oyununa gelmeyecek kıvama gelmiştir.

Bulavali'ye göre, Mısır İhvanı ve Türkiye AKP'si arasında birçok müşterek nokta vardır. Bunların en önemlileri ikisinin de ılımlı ve orta yolcu İslamcılar olması ve seçimlerde yaklaşık olarak aynı yüzdeyi alarak meşru bir hükümet kurmalarındır. Ancak birbirine benzer gibi gözükse de, Mısır darbesi ile Türkiye darbe girişimi arasında büyük benzerlikler yoktur. Mısır darbesinin başarılı olmasının arkasında yatan ana neden, öncelikle Mursi'nin temsil ettiği İhvan'ın siyasi tecrübesinin hemen hemen hiç olmamasının yanı sıra, Mübarek döneminin ardından Mursi hükümeti ile birlikte Mısır'ın ilk defa gerçek bir demokratik yapıya geçmesi olmuştur. AKP hükümeti ise siyasi tecrübesine Erbakan ile 70'li yıllarda başlamış 2002 yılında hükümeti devralmasıyla birlikte 14 yıllık bir birikimin getirmiş olduğu kurumsallaşmayla bu tecrübeyi zirveye taşımıştır. Diğer yandan, AKP hükümeti ile birlikte Türk siyasetinde muhafazakâr kesimi kabullenme başlamış ve laik kesimle daha barışçıl yollar takip edilerek laiklik Erdoğan'ın da çabasıyla koruma altına alınmıştır. Bu saygı ve hoşgörü geleneğinin Osmanlı döneminden gelen farklı kültür ve mezhepleri kucaklama kültüründen geldiğinin altını çizen Bulavali, Ak Parti hükümetinin de aynı çizgide seyrederek Türk milletinin toplumsal kodlarında mevcut olan bu köklü medeniyeti ihya ettiği için güçlü bir hükümet inşa ettiğini savunmuştur. Darbe gecesi toplumun bütün kesimlerinin ne kadar da birbirine ters düşen fikir ve görüşte olursa olsun tek bir liderin komutasında birleşerek dayanışma içinde olmasının bu köklü kültürün Ak Parti hükümeti döneminde artık Türk toplumunda yerleşmiş bir yapı haline dönüştüğünün kanıtı olduğuna değinmiştir. Ona göre, bu tip bir darbe Mısır hariç diğer Arap ülkelerinde olsaydı yine başarılı olacak, halkın her bir kesimi bunu fırsat bilerek bir diğeriyle olan hesaplaşması için

bunu fırsat bilecekti. Mısır bunun en bariz örneği olmuş, milliyetçiler, sosyalistler ve laikler İslamcılarını tasfiye etmek için darbeyi bir fırsat bilerek vatani çıkarları ve demokratik hakları hiçe sayıp darbecilerin yanında saf tutmuşlardır. “Türkiye’de ise laikler İslami kimliği kabullenmiş gözükürken, İslamcı kesim de laik kültürün demokrasinin korunması için önemini anlamıştır” ifadesiyle, Mısır’ın aksine Türkiye’de darbenin başarılı olmamasının en önemli faktörlerinden birisinin, Ak Parti hükümeti süreciyle birlikte ortaya çıkan hoşgörü ve birbirini kabul ederek saygı duyma kültürünün önemine vurgu yapmıştır (Bulavali, 2016).

Libya

Libyalı yazar ve gazeteci Munci el-Mazini, tıpkı Müslümanlığı uzun bir küfür döneminden sonra tadan bir insanın nasıl ki bir daha eski şirk günlerine dönmek istememesi gibi Türkiye gibi darbelerin beşiğinde büyüdükten sonra demokratik haklarına kavuşmuş bir milletin de darbenin türü ve cinsi ne olursa olsun buna izin vermeyeceğini dile getirmiştir. Makalesinde, Erdoğan hükümeti ile darbelerin karanlık yüzünden kurtulan Türkiye halkının, aynı zamanda borçlu bir Türkiye’den borç veren bir Türkiye’ye ve kalkınmış ülkeler listesindeki 116. sıradan 16. sıraya yükseldiğini ifade ederek bunun büyük bir başarı olduğunu vurgulamıştır. Ona göre artık darbe dönemleri Erdoğan dönemiyle birlikte artık tarihe gömülmüştür. Onun döneminde ülke enerjisi ilime, kalkınmaya ve yükselişe kanalize edilmiş, birçok bilim adamı yetişmiştir. Erdoğan hükümeti ile birlikte Arap dünyasındaki özgürlükleri savunan, Filistin meselesinde yumruğunu masaya vuran ve Arap Baharı’nda halkın sesi olmuş bir Türkiye vardır artık. el-Mazini’ye göre bu bilince, ekonomik refaha ve siyasi olgunluğa varan bir halk elbette ki yıkıcı ve orta çağ zihniyetine ülkeyi hapsedmeye çalışan darbeci zihniyetin yanında durmayacaktır. “Bu başarıya, bu yükselişe artık sadece hasta gönüller ve dış mihrakların yanında yer alarak ideolojisini kaybetmiş ve gözünü hırs bürümüş kişiler ancak karşı koyabilir” diyerek, darbenin arkasında Batı gücünün ve ona köle olmuş zihniyetin varlığına işaret ederek, Türkiye darbecileri ve Mısır darbecileri arasında vatan hainliği ve satılmış zihniyet açısından hiçbir fark olmadığına işaret etmiştir.

Ancak ona göre, Rabia meydanına çıkan eli silahsız halk ile sokaklara çıkan eli silahsız Türk halkının arasında ciddi farklar vardır. Darbeci Türkler de tıpkı darbeci Mısırlılar gibi acımasızca binlerce masum insanın kanını dökmeye hazır ve istekli olmuşlardır. Ancak Türk darbecileri hezimete uğratan en önemli unsur Türkiye halkının darbeleri yaşaya yaşaya ona karşı panzehiri, bağışıklığı ve karşı koyma ruhunu kazanmış olmaları gelmektedir. Bu direniş gücü ve bilinci Türk Silahlı Kuvvetleri’ni de etkisi altına almış, bütün bir ordu topyekûn darbeyi gerçekleştirememiştir. Ordunun içinde azınlık olarak kalan darbecilere karşı ezici bir güç ile demokrasi yanlısı ordu mensuplarının karşı koyarak demokratik bilincin orduya da sirayet ettiğini ispatlamışlardır. Korku imparatorluğu kurmak isteyen bu darbecilere karşı hükümetin ordunun içinde dahi taraf toplayarak püskürtücü güce ve imkana sahip olması Mursi hükümetinin sahip olmadığı bir imkandır ve darbenin Mısır’da başarılı olmasına olanak vermiştir. Darbelere karşı korkusuzca ve ölüm pahasına karşı durmanın ancak siyasi bilinci ve özgürlük anlayışı olgunlaşmış

halklar tarafından olacağını belirten yazar, bu bilincin henüz hiçbir Arap halklarında gelişmediğini savunmuştur (el-Mâzîni, 2016).

Tunus

Tunus haber sitesi *Turess*'de, Arap Baharı'nın ardından Tunus'un ilk seçilmiş cumhurbaşkanı olan Muhammed el-Merzûkî'nin Mısır ve Türkiye darbesini mukayese eden sözlerine kısaca yer vermiştir. El-Merzûkî, Mısır darbecilerinin izlediği anti demokratik girişimin aynısını Türkiye'deki darbecilerin de yapmak istediğini ancak Mısır halkının aksine Türk halkının gelişmiş demokratik bilinci sayesinde bu darbenin bertaraf edildiğini dile getirmiştir. Erdoğan'ın başarılı icraatları sayesinde onun döneminde Türk halkının demokratik bilincinin ve sağduyusunun geliştiğine dikkatleri çeken el-Merzûkî, Erdoğan'ın ve Türk halkının emperyalizme karşı her zaman Arap halklarının yanında durduğunu ifade ederek, Türk hükümetine minnet duyduklarını ve Tunus halkının da her zaman Türk halkının yanında duracağını belirtmiştir (el-Merzûkî, 2016).

Cezayir

Cezayir gazetesi *el-Hayat* gazetesinde yayınlanan Hayreddin Heni'ye ait köşe yazısında, Erdoğan'ın Muhammed suresi 7. ayette “*Ey iman edenler, eğer siz Allah'ın dinine yardım ederseniz, Allah da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit tutar*” cümlesine mazhar olduğunu belirterek onun tıpkı bu ayetteki Müminler gibi Allah'ın dinini ülkesinde tesis etmek için büyük çaba gösterdiği için Allah'ın da ona darbe gecesi yardım ettiğini ifade etmiştir. Yazısında Erdoğan'ın bunun için ciddi strateji geliştirdiğini ve yıllarca bunun için yatırımlar yapıp halkın kendine güvenini kazandığını dile getirmiştir. Heni'ye göre, herkes lider olamayacağı gibi, kimileri bunun için yaratılmıştır. Erdoğan da bunun en güzel örneğidir. Türk lirasını zirveye taşıyan, Batı'ya boyun eğmeyen, sadece halkın refahı için çalışan Erdoğan, FETÖ gibi hainleri ne kadar yakın arkadaşları olursa olsun ülkesinin menfaatini tehlikeye attıkları için affetmemiş, böylesi bir devasa güçten ve ekonomik getirilerinden kişisel olarak faydalanmak yerine onları deşifre ederek kilit noktalara güvenilir ve ehil insanları getirmiştir. “Büyük başarıların büyük düşmanları olacaktır elbette” sözlerini Erdoğan için kullanan Heni, onun ülkesine ve halkına sağladığı başarıyı ve istikrarı yaşayan halkın eski darbeci günlere geri dönmek için İslamcısıyla, laik kesimiyle, sanatçısıyla, hocasıyla, hacısıyla ve solcusuyla her kesimden insanıyla onun arkasında durduğunu ifade etmiştir.

Ancak Mısır'da ise tam tersi bir durum söz konusudur. Öncelikle siyasi tecrübesi olmayan kişiler tarafından yönetilen Mısır'da İhvan dönemi dahil bütün hükümet dönemlerinde en kilit noktalara ehil kişiler değil imtiyaz sahibi kişiler yerleştirilmesinin yanı sıra, rüşvet, yolsuzluk ve hırsızlığın kol gezdiği bir hükümet vardır. Bu yüzden ki, Türkiye'de halk başkanlarını ideolojik açıdan sevmeseler dahi ülkeyi iyi yönettiği ve kendilerini refaha kavuşturduğu için onu desteklerken, Mısır halkı hükümete olan güvensizliği yüzünden askeri darbeyi kabullenmek zorunda kalmıştır (Heni, 2016).

İran

İran'ın dini lideri Ali Hamamei'ye bağlı *Tasnim* haber sitesinde de darbe olduğunda Mısır'daki hükümetin oldukça zayıf olduğunu ancak Türkiye'de ise bütün müesseselere hakim olan bir Türk hükümetinin varlığının yanı sıra demokrasi bilincine sahip Türk halkının da buna engel olduğu dile getirilmiştir. Diğer yandan Mısır'daki ordunun elinin Türkiye'deki ordudan daha güçlü olduğuna dikkat çeken haber sitesi, Türkiye'deki ordunun Fetullah Gülen adlı terör örgütünün tasfiye edilme operasyonlarıyla birlikte eski gücünü kaybettiği dile getirilmiştir (Tasnim, 2016).

Hükümete bağlı *Asr* haber sitesi iki darbeyi mukayese ederken Mısır'daki darbenin güçlü bir general tarafından gerçekleştirilirken, Türkiye'deki darbenin başında bir general olmadığı gibi darbenin tepedeki isminin askerler tarafından dahi bilinmiyor olması darbenin başarısız olmasının nedenlerinin başında geldiği belirtilmiştir. Diğer yandan, Mısır'daki darbe gerçekleşmeden önce hükümete 48 saatlik bir süre verilerek belli başlı islahatlar beklenmiş, aksi takdirde darbe yapılacağı aleni bir şekilde duyurulmuştur. Bu süre zarfında ordu, muhalif olan halkı da kıskırtarak kendi safına çekmiş ve darbeyi engelleyecek olan bütün unsurları bertaraf etmeyi başarmıştır. Türkiye'de ise darbe acele ve plansız olduğu gibi, ordunun içine sızan Gülen yapılanmasından Erdoğan haberdar olduğu için ordu içi ciddi temizlik yapılmasından ötürü darbecilerin gücünü darbeden önce nispeten kırmış bulunmaktaydı. Geri kalan darbeci unsurların darbe ile kendi kendilerini deşifre etmelerine olanak vererek de ordunun hükümet aleyhine oluşumlarını tamamen kırma olanağına erişmiştir. Habere göre, Mısır'da halkın darbeci askerinin yanında yer almasının en önemli nedeni ülkenin istikrarını ve güvenliğini ordunun koruduğuna inanmaları olmuştur, Türkiye'de ise durum tam tersidir. Halk o güveni ve istikrarı sağlayacak ve koruyacak olanın sivil hükümet olduğuna inanmaktadır. Bu yüzden bütün kesimler darbe gecesi hükümetin yanında yer alarak ordunun karşısında durmuştur.

Diğer yandan, Mısır'da sahnede iki ana cephe vardır. Bir cephede İhvan tek başına dururken, diğer cephede hemen hemen ülkenin bütün kesimleri ordu ile yer almaktadır. Demokratik alt yapısı güçlü olan ve bu konuda ciddi bir kurumsallaşma olan ülkelerin toplumlarında ülke çıkarları için muhalefet ve hükümet bir araya gelmeyi başarabilmektedir. Mısır'da bu alt yapının yanı sıra hiçbir ciddi kurumsallaşma da olmadığı için darbe başarılı olurken, Türkiye'de güçlü demokratik alt yapı bu darbeyi engellemeye muktedir olmuştur. Toplumun bütün kesimleri birbirine düşman olsalar dahi ülke çıkarları ve bekası için darbe karşısında tek güç olma becerisine ulaşmışlardır. Mısır'daki darbenin Türkiye'dekinden önce olması da elbette Türk halkına büyük bir ders olmuş, Arap Baharı'nın da verdiği teyakkuz ile istikrarlarının bekası için darbeye karşı ciddi bir direniş göstermişlerdir (Hudeyr, 2016).

İran'ın *Tabnak* gazetesinde yazan Jeopolitika uzmanı Dr. Yedullah Kerimi Pur, Türkiye'nin hemen hemen her on yılda bir askeri darbeye maruz kaldığını ve

her seferinde başarılı olmasına rağmen 15 Temmuz darbesinde ilk defa başarısız olduğunu belirtmiştir. Bunun en önemli nedeni olarak ordunun tamamının darbeye katılmamasını, Türk halkının demokratik olgunluğa ulaştığını, sağcısından solcusuna toplumun bütün kesimlerinin darbe karşısında yer aldığı için darbeyi gerçekleştirmeye kalkışanların darbeciden çok karikatür karakterlerine benzer bir komiklikte hareket ederek plan ve stratejiden yoksun olduklarını ve darbe için gerekli olan dış desteği açık şekilde bulamadıkları için darbenin başarısız olduğunu belirtmiştir. Mısır'daki istikrarsızlığın Mısır darbesini körüklediğini ve halk tarafından taraftar topladığını belirten Kerimi Pur, Türkiye'de ise istikrar ve düzenin yanı sıra demokratik olgunluğun çok daha yüksek seviyelerde olması sayesinde darbenin başarısız olduğunu ifade etmiştir (Pur, 2016).

Batı Medya Kuruluşlarında Yapılan Mukayeseler

Batı medyasında Arap medyası kadar derin ve kapsamlı bir mukayese çok az olmuştur. Amerika'nın haber sitesi *Huffington Post*'da her iki ülkenin liderlerinin darbeyi cesaretle ve büyük bir olgunlukla karşılayarak ölüm pahasına direndikleri dile getirilmiştir⁴. Türkiye'deki darbenin başarılı olmasının nedenlerinin başında Türk halkının ilk dakikalardan itibaren sokaklara dökülerek darbeye karşı direniş gösterdiğini ve Türk medyası dahil dünya medyasının da genelinde darbecilerin yanında yer almamasının darbeyi akamete uğrattığını ifade etmiştir. "Erdoğan yalnız kalmamıştır" ifadesini kullanan gazete, Türk halkının muhalifiyle ve destekçisiyle liderini yalnız bırakmazken, Mursi'nin apar topar evinden götürülürken bütün muhaliflerin hatta cumhurbaşkanlığı muhafızlarının dahi darbecilerin yanında saf tuttuğunu dile getirmiştir. Haberde eski İhvacıların ve hatta ulu'lemlr'e itaati farz gören bir inanca sahip selefi Nur partisinin dahi yeni yönetimden pay alabilmeyi ümit ederek İslamcı dava arkadaşları Mursi'yi tek başına bıraktıklarını ifade ederek bunun onlar için büyük bir utanç olması gerektiğini vurgulamıştır.

Habere göre, Mısır medyası darbecilerin karargahı haline gelirken, Türkiye medyası bu oyunu bozan en önemli aktörlerden birisi olmuştur. Sanatçısından futbolcusuna herkesin tek vücut olduğu Türk sokaklarının aksine Mısır sokaklarında sanatçıların hemen hemen hepsi medya ile darbecilerin yanında saf tutmuş ve halkı galeyana teşvik etmiştir. Ak Parti döneminde refahla ve kalkınmayla tanışan Türk halkının darbecilere karşı koymasındaki en önemli faktör Ak Parti ile yaşadığı bu rahatlığı, fikir özgürlüğünü ve yolsuzluklarla mücadeleyi darbecilere destek vererek heder etmemekte kararlı davranmıştır. Bunun yanı sıra, birçok ülkenin başkanlarının Mısır hükümetini hafife alarak darbenin ilk dakikalarından itibaren darbecileri

⁴ Genel Kurmaylık tarafından hükümete muhtıra olarak basına duyurulan ve muhalif halk ile uzlaşma içine girmesi için verilen 48 saatlik mühlet boyunca bir iki cılız açıklama yapmakla yetinen Mursi, darbe gecesi evine yapılan baskında tek kelime bile etmeden askeri güçlere teslim olmuştur. Detaylar için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=1Ykgvsgs-Y0>; <https://www.youtube.com/watch?v=WDutMLer6Ik>, Erişim Tarihi: 20.10.2016.

desteklediklerini ifade eden haber sitesi, bu ülkelerin Türk hükümetine karşı sessizce beklemeyi tercih etmelerinin Türkiye'ye karşı çekinceli olduklarının bir göstergesi olduğuna işaret etmiştir (Jarar, 2016).

Birleşmiş Milletler'e ait *Irinnews* haber sitesinde Ortadoğu uzmanı olarak haber yapan Annie Selemrod, Mursi hükümetinin Suriyeli mültecilere Mısır'ın kapısını açarak onlara Mısırlılarla birlikte eşit haklar tanıdığını ancak Sisi'nin askeri darbesinden sonra Suriyeli mültecilerin Mısır'da çok kötü şartlar altında kaldıklarına değinerek, Türkiye'de de darbe başarılı olsaydı Erdoğan hükümetinin koruyup kolladığı Suriyeli mültecilerin aynı şekilde kötü muameleye maruz kalarak ülke dışına çıkmaları için zorlanacaklarını savunmuştur. Erdoğan'ın Suriye dahil bütün Arap mültecilere topraklarını açarak onlara vatandaşlık vermesinin takdire şayan bir tutum olduğunu ifade ederek, bu tutumuyla saygınlık kazandığını ima etmiştir (Selemrod, 2016).

Amerika haber sitesi *USA Today* gazetecilerinden Oren Dorell'in Mısır ve Türkiye darbesini Türkiye darbe girişiminden bir iki saat sonra kaleme alması şaşırtıcı hızdadır. Onun makalesi iki darbeyi mukayeseden ziyade Erdoğan ve Mursi'nin yaptığı hataların aynı olduğunu dile getirerek Türkiye darbe girişimine sebebiyet veren faktörlerin Mısır darbesinin tetikleyici unsurlarını barındırdığını savunmaktadır. Erdoğan'ın tıpkı Mursi gibi ülkesini İslamileştirme çabasına girerek Türkiye'nin dokusu haline dönüşmüş laikliği ortadan kaldırmaya çalıştığını ifade etmiştir. Birçok solcu ve laik gazetecilerin söylemlerine yer veren haber sitesi, Mısır'da Mursi'nin yaptığı gibi Erdoğan'ın da Türkiye'de medya yasakları getirdiğini, gazetecilere baskılar uyguladığını ve fikir özgürlüğünü ortadan kaldırdığını ifade etmiştir. Yazıya göre Erdoğan tıpkı Mursi gibi demokratik söylemlerle tek adam rejimini uygulamıştır. Hükümeti ortadan kaldırma faaliyetleri yaptıkları gerekçesiyle Türkiye'nin en büyük gazetesi olan *Zaman* gazetesini kapattırması, onlarca gazeteciyi hapse attırması ve parlamentonun çoğunluğuna hakim olduğu için istediği kanunları çıkartarak Yüksek Mahkeme'yi de kontrolü altında tutmaya çalışmıştır. Buna benzer insan hakları ihlallerinin Mısır'da da olduğunu belirterek, her iki liderin demokrasiyi çiğneyerek despotça hareket etmelerinin darbeye sebebiyet verdiğini ifade etmiştir (Dorell, 2016).

Amerikan radyosu *NPR*'in gazetecilerinden olan Leila Fadel, Mısır'daki darbenin başarılı olmasının altında yatan en önemli nedenlerin başında halkın ve partilerin çoğunluğunun darbecilerin yanında yer aldıklarını Türkiye örneğinde ise şiddetli muhalefet gösteren partilerin dahi halkla birlikte sivil üstünlüğünü cunta yönetimlerine tercih ettiklerini ve ne pahasına olursa olsun askeri vesayetin altına bir daha girmek istemediklerini belirtmiştir. Mısır'da hiçbir zaman politik bir gelişimin ya da konsensusun olmamasının yanı sıra, basit bir dayanışmanın dahi olmadığına dikkat çeken gazeteci, Mısır'da askerinin politikacılardan daha az tehlikeli görüldüğünü ve her siyasi sorunda askeri müdahalenin sanki nihai çözümmüş gibi görüldüğüne dair bir algının hakim olduğunu belirtmiştir. Türkiye'de ise demokratik olgunluğun Mısır'la mukayese edilemeyecek derecelerde olmasının en önemli faktörlerinden birisi, darbelerle mücadele etmiş bir halk bilincinin yanı sıra,

Erdoğan'ın da siyasette aktif rol almaya başladığı dönemlerden itibaren askerin gücünü azaltma çabalarının halkın bu bilince ulaşmasındaki rolüne katkıda bulunduğu ifade edilmiştir (Fadel, 2016).

Erdoğan hükümetine ağır eleştiriler de bulunarak, onu despotlukla ve diktatörlükle suçlayan İngiltere gazetesi *Independent* yazarı Robert Fisk'in haberinde ise, Mısır ve Türkiye darbesinin her iki ülkedeki yapılan yanlışların neticesi olarak görülmüş ve hükümetlerin hatalarının mutlak bir sonucu olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu darbelerin anti demokratik bir hareket olduğunu da yorumların arasına zoraki sıkıştırmaya çalışması gözden kaçmayan bir iğretilikte kendini göstermiştir. Mısır'daki darbeye Batı'nın darbecilerden yana kalarak sessiz kaldığını ve halka meşru hükümetlerini savunmaları için uyarıda bulunmadığını ifade ederken, Türkiye darbesi olduğunda Batı'nın halkın yanında durmasını oldukça tuhaf bir gerekçeyle savunmuştur. Halkların özgürlüğü ve ülkenin istikrarı arasında bir seçim yapılacaksa, Batı'nın bunu her zaman istikrardan yana yaptığını ifade ederek, Türkiye darbesinde bu yüzden halkın yanında durmayı "kerhen" tercih ettiklerini belirtmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'deki istikrarın halkı destekleyerek olabileceğini savunurken, Mısır'daki istikrarın ancak cunta darbesiyle sağlanabileceğini savunarak (Fisk, 2016) bu yazısıyla Batı'nın demokrasi anlayışının ne kadar da çifte standartlar ve belirli çıkarlar doğrultusunda değişkenlikler içerdiğini ispatlamıştır.

İngiltere üniversitesi *Exeter*'de siyaset bilim uzmanı olarak çalışan Mohammad Affan'ın yayınlanan makalesinde, Mısır ve Türkiye'nin ordusunun bölgedeki en güçlü ordular olması hasebiyle hükümetlerin darbeler açısından savunmasız yapıya sahip olduğunu savunmuştur. Ona göre, Türkiye'de birinci dünya savaşının ardından, Mısır'da ise 1952 Hür Subaylar Devrimi'nin ardından ordu kendisini ülkenin yegane sahibi olarak görmüştür. Bunun yanı sıra, bu ordular sayesinde bu iki ülke savaşçı ülkeler olarak tanınmışlardır. Her iki ülkede ordunun hükümetle olan ilişkisi oldukça karmaşık ve zor bir yapıya sahiptir. Türkiye örneğinde ordu sivil hükümet üzerinde ve politikalarını yönlendirmede çok uzun süre denetleyici bir unsur olmuştur. Hükümetin Kemalist ve laik ilkeleri tehdit edici tutumlarına karşılık ordu her seferinde darbe yapmış ve meşru hükümetleri düşürmüştür. 1960, 1971, 1980 ve 1997 yıllarında ordu hükümete müdahale ederek darbe yapmış ancak her ne kadar anayasalara müdahale edilip demokrasi bir süreliğine askıya alınsa da, sivil hükümetlere yer verilmiştir. Mısır'da ise bu ilk defa 1952 yılında olmuş ve tamamen bir rejim değişikliğine gidilerek Mısır siyaseti askeri koloni haline gelmiştir. Bu tarihten itibaren 2011 halk devrimine kadarki olan üç hükümetin üçü de askeri hükümetler olmuştur. Hatta hükümetin birçok kademelerinde askerler bürokratlar olarak kadrolaşmışlardır. Dolayısıyla, Mısır'da asker siyasette adeta koloni kurarken, Türkiye'de ise denetleyici seviyesinde kalmıştır.

Türkiye örneğinde de olduğu gibi Mısır'da 2011 halk ayaklanmasının ardından politikada vesayet modeline kaymaya başlayan ordu, asker kökenli olan Mübarek'in karşısında halkın yanında olan demokratik bir ordu imajını vermeye

çalışmıştır. Türkiye modelinde de olduğu gibi Mısır'da da halkın elinin güçlendiğini gören ordu görünüşte demokratikmiş gibi görünerek ancak pratikte vesayet sistemine geçerek kendini koruyan kanunlar çıkarttırmış ve özel statüler elde etmiştir. Bunun yanı sıra, özellikle Mübarek döneminde ordu özerk bir yapıya sahip olmuş, hastanelerinden, okullarına, ticari faaliyetlerden fabrikalara kadar ordunun kendine özel seçkin ve lüks hayatı olmuş ve Mısır siyasetinin üstünde günümüze kadar büyüyen bir hegemonya tesis etmiştir.

Türkiye'de ise Ak Parti hükümetinin tek parti olarak 2002 yılında hükümetin başına geçmesinden itibaren Avrupa uyum sürecinde askeri vesayetin geriletilmesi hedefiyle MGK yönetmeliklerinde değişiklikler yapılarak askerin siyasetteki nüfuzuna kısıtlamalar getirilmiştir. Bu tarihten itibaren Ak Parti hükümetinin eline orduda bazı reformlar yapması için fırsatlar verilmiş, 15 Temmuz darbe girişimine kadar Erdoğan askerin gücünü ve siyasetteki rolünü mümkün olduğu kadar azaltmaya gitmiştir. Mursi ise, hükümetin başına geçer geçmez Erdoğan gibi orduda seri reformlar yapmaya kalkışmış ancak oldukça tecrübesiz olmasının yanı sıra, bunu halk devriminin hemen ardından acelece yapmaya kalkışması düşüncesiz ve toy bir tavır olmuştur (Affan, 2016).

Avrupa'nın en büyük sosyal haber sitesi olan *Reddit*'de birçok Avrupalı iki darbeyi karşılaştırmıştır. Türkiye'deki darbenin başarısının en önemli nedenlerinin başında Erdoğan'ın yakalanmaması olarak görülürken Mursi'nin kolayca yakalanmasının darbeyi kolaylaştırdığı söylenmiştir. Birçok hatasına rağmen en popüler politikacı olan Bill Clinton gibi Erdoğan'ın da en popüler politikacı olmasının yanı sıra, Atatürk'ten sonra Türkiye siyasetinde gelmiş geçmiş en büyük iz bırakan siyasetçi kişilik olduğu ifade edilmiştir. Bu yüzden milyonları sokağa dökerek darbecilere karşı direnişi başlatabilmiştir. Buna rağmen Mursi Avrupalılara göre silik bir şahsiyet ve siyasi geçmiş 1 yıldan fazla olmayacak kadar tecrübesiz bulunmuştur. Bu da onun kolay alaşağı edilmesine ve halkın çoğunun darbecileri desteklemesine neden olmuştur. Yorumlara göre, Türkiye'deki askerlerin çoğu darbecilerin yanında yer almazken ya da darbeye kalkışsa dahi ilk saatlerde silahı bırakmayı tercih ederken, Mısır'daki askerin tamamı darbeye destek vermiş ve insanları öldürmek için adeta birbirleriyle yarışmıştır. Son olarak Türk halkının demokrasi olgunluğuna sahip olduğuna değinen yorumlarda, darbeci askerlerin çoğunun halka ateş etmeyerek geri adım atmasının halkın demokratik duruşuna saygı gösterdiği için olduğu dile getirilmiştir. Mısır örneğinde ise demokrasi olgunluğu gibi bir olgunluğun varlığından bile söz etmenin ya da mukayeseye gitmenin yanlış olduğu ifade edilmiştir (Reddit, 2016).

Avrupa'da yaşayan Arap kökenli gazetecilerin yanı sıra, Batı gazetecilerin makaleleri ve köşe yazılarıyla ön plana çıkan *Middle East Observer* haber yorum sitesi, konuya Mursi ve Erdoğan'ı mukayese etmekle başlamıştır. Yorumu göre, Mursi bir yıllık bir siyasetçi olmasına karşılık Erdoğan en az 40 yıllık bir siyasi altyapıya sahiptir. Bunun yanı sıra, Mısır'daki bütün güvenlik güçleri ve ordu Mursi'nin hakimiyeti dışındayken, Türkiye güvenlik güçlerinin neredeyse tamamı ve ordunun büyük bir kısmı Erdoğan'ın emirlerine tabi olduklarını darbe girişiminde

onun yanında yer alarak göstermişlerdir. Her iki ülkenin diyaneti oldukça etkili müesseseler olmalarına karşılık, Ezher darbeyi desteklerken, Türkiye diyaneti darbenin karşısında yer almış ve ilk saatlerden itibaren halkı seferberliğe çağırmıştır. Medyanın da desteklediği askeri darbeye Mısır'da 2100 kişiden fazla ölü varken, Türkiye'de bu sayı 246 ile sınırlı kalmıştır. Bunun nedeni olarak Mısır ordusunun gözünü kırpmadan halkı öldürürken, Türkiye'deki darbeci askerin çoğunun silah bırakması ve ateş etmekte tereddüt etmesinden ötürü halkın direnişinin çok güçlü olduğu ve bunun da ölü sayısının artmasının önünde engel teşkil ettiği belirtilmiştir (Middle East Observer, 20016).

SONUÇ

Borç batağına batmış bir Türkiye'den IMF'ye borç veren, geri kalmış ülkeler listesinden kalkınma yolunda hızla ilerleyen, İsrail hükümetini ilk tanıyan ülke durumundan yumruğunu masaya vurarak ezilmiş halkların sözcüsüne ve Avrupa'nın kapısında sabahlayan ülkeden "dünya beşten büyüktür" diyen bir ülkeye dönüşen Erdoğan Türkiye'sinde gerçekleşen darbe ile henüz ne maddi ne de manevi özgürlüğü, refahı ve kalkınmayı tatmamış siyasi tecrübesi bir yıl ile sınırlı Mursi'nin ülkesinde gerçekleşen darbenin mukayese edilmesi ilk başta belki doğru değilmiş gibi gözükebilir. Ancak, ne yönetim şekli olarak, ne de demokratik olgunluk açısından birbirine benzerlikleri olmayan bu iki ülkede gerçekleşen askeri darbenin ve darbe girişiminin mukayesesine birçok Batılı ve Ortadoğulu gazeteci ve siyaset bilimciyi iten nedenlerin başında, iki ülkenin Müslüman ülkeler olmasının yanı sıra her iki darbenin de halkların İslamlaşmasına yönelik bir tepki ve despotça bir tutum olarak ortaya çıkması gelmektedir.

Yapılan mukayeselere göre, her ne kadar her iki darbe laiklik ve İslam çatışmasını zinde tutmak ve toplumdaki statüsünü güçlendirmek için yapılsa da, bu çabanın Mısır'da zemin bulması henüz bu çatışmanın beslendiği demokratik yoksunluğa işaret ederken, Türkiye'de bu zihniyete karşı laiklerin dahi "yeter" diyerek sokağa dökülmesi bu sisteme karşı bir bıkkınlık yaşadıklarına ve anlaşmazlıkları demokratik platformlarda çözümlenmek istediklerine işaret etmektedir. Bu da artık Türkiye'de dayatmacı zihniyetin pirim yapmadığına delalet etmektedir. Laikler ve Müslümanlar arasında zinde tutulmaya çalışılan bu yeni düello artık Türkiye'deki geçerliliğini yitirmiş ve toplumsal olgunluk bilincini tesis eden Ak Parti hükümeti döneminde eski hükümetlerin ortaçağ dönemi sona ererek Türkiye için yeni aydınlık dolu bir çağ başlamıştır. Darbe girişiminin başarısızlığı Türkiye'de yeni bir çağın başlangıcının göstergesi olurken, Mısır'da başarılı olması bu ülkenin eski çağ zihniyetinden henüz kurtulmadığını ve İslamcılarının dahi darbeyi fırsat bilerek birbiriyle hesaplaşarak darbecilerin yanında yer almasının henüz bu ülkede vatanperverliğin de olgunlaşmadığını göstermektedir.

Diğer yandan, Türkiye'de İslamcı kesimin 40 yılı aşkındır siyasetin içinde olmasından ötürü başarısının önünde duran engellere karşı köklü tecrübesiyle ve kazanımlarıyla geliştirdiği pan zehiri nerede ve hangi miktarda kullanacağını iyi bilmesine karşılık, Mısır'daki bu deneyimin daha toy, plansız ve acemi olması her

iki ülkedeki darbe geleneğinin kaderini değiştirmiştir. Zira, Mısır'daki askeri hegemonya Mısır siyasetinin tamamına hakim olarak adeta siyasette ve hükümet kadrolarında askeri koloni kurarken, Türkiye örneğinde Ak Parti hükümetinin iktidar olur olmaz geliştirdiği etkin ve stratejik adımlarla asker sadece denetleyici pozisyonda kalmış, zamanla bu denetleme organı da bu hükümet sayesinde başlatılan seri icraatlarla ve kanun değişiklikleriyle zayıflatılarak asker kışlaya çekilmeye mecbur bırakılmıştır.

Batı'nın rasyonel yaklaşımının yanı sıra İlahi faktörüne ve yardımına da yer veren Ortadoğu analizlerinde dikkati çeken en önemli tespit, kaderin de üstünde bir kader olduğu gerçeğidir. Erdoğan'ın Filistin ve Suriye davasına sahip çıkması, kendisinin de en dar zamanında İlahi adaletin ve müdahalesinin devreye girmesine sebep olduğu dile getirilmiştir. Aynı zamanda, Erdoğan'ın güçlü, karizmatik kişiliği ve ülkede tesis ettiği adil düzen onun seferberlik çağrısına muhalefetin dahi doğal bir refleks olarak icabet etmesine neden olmuş, bu da hükümete karşı duyulan güvenin ciddiyetini ispatlamıştır. Bu demokratik olgunluk ordunun içine bile yerleşerek onun içindeki bölücü ve ötekileştirici zihniyetin yokolması için ipini çekmiştir. Mısır'da ise bu olgunluğa ulaşamamasının yanı sıra halk ile hükümet arasındaki ilişki pamuk ipliğine bağlıdır. Ordu hala daha demokrasinin ve istikrarın tek güvencesi ve koruyucusu olarak görülmekte ve siyasi ilkelik varlığını korumaktadır.

Son olarak, Ortadoğu ve Batı mediasında yer alan yorumlara ilave olarak diyebiliriz ki, Batı'nın desteklediği her iki darbe Türkiye'nin İslami kimliğinin farkına vararak Batı'dan soğuturken, Mursi döneminde ülke İslam ülkelerine yakınlaşmasına rağmen darbeye birlikte yeniden Batı'nın eksenine kaymıştır. Arap ülkelerinin arasından Katar gibi ülkelerin yanı sıra, İsrail ve Batı'da kaleme alınan mukayeselerde Türkiye'deki darbenin başarısız olmasına karşı duyulan sessiz çılgılık ve laikliğe yakılan gizli ağıt şüphesiz Türk halkının istikrara yönelik tutumuna duyulan şaşkınlığın getirdiği bir öfkedir. Darbeye selalarla, tekbirlerle karşı koyan Türk halkına duyulan bu haçlı öfkesini anlamak elbette ki zor değildir. Zira büyük başarıların büyük düşmanları olacaktır. Bu büyük düşmanlar Mısır darbesine halk devrimi derken Türkiye'deki darbenin başarısız olmasının ardından darbe olduğunu mecburen ve kerhen kabullenmeleri ve bu makaleyi yazdığımız günlerde Türkiye referandumunun bu düşmanlar tarafından adeta iç politika haline getirilerek haçlı ittifakına dönüştürülmesi henüz Osmanlı'ya karşı duyulan nefretin ve düşmanlığın zinde olduğunu ispatlamaktadır. Elbette ki bu nefret ve hayal kırıklığı Türk kimliği üzerinden İslam kimliğine duyulan bir öfkedir. Türkiye'nin kaderi haline dönüşmüş darbe klasiğini ve kasıtlı İslam-laiklik çatışmasını güçlü strateji ve köklü tecrübesiyle tarih sayfalarına gömen Ak Parti hükümetine karşı duyulan bu öfkenin, aynı zamanda Batı çıkarlarına hizmet etmediği sürece demokrasiye ve kalkınmaya karşı da duyulacağını göstermektedir ki bu da 'demokrasi' kavramının işgalci zihniyet tarafından modern çağdaki yeni bir işgal aracı olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma ile Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa demokratik olgunluğa ve ekonomik refaha ulaşan Türk halkının diğer geri kalmış Müslüman

halklardan hangi özelliklerle ayrıştığını düşman ve dost gözüyle sunarak bunun iç ve dış politikamıza ve stratejimize hizmet etmesi temenni edilmiştir.

KAYNAKÇA

Zehra Betül Güney, “15 Temmuz Darbe Girişiminin Ortadoğu Medyasındaki Algısı” *Akademik Ortadoğu Dergisi*, Volume 11, No 1, Kasım 2016, ss:1-27.

İnternet Kaynakları

“Egypt vs Turkey, A Comprasion Of Coup’s”, *Reddit*, https://www.reddit.com/r/arabs/comments/4t7sco/egypt_vs_turkey_a_comprasion_of_coupes/, Erişim Tarihi: 10.08.2016.

“el-İnkilâbu’l-askerî fi Mısır dıdda Mursî”, *al-Jazeera*, <http://www.aljazeera.net/encyclopedia/events/2016/2/12/-الانقلاب-العسكري-في-مصر-ضد-مرسى>, Erişim Tarihi: 03.07.2016.

“el-İnkilâbu’l-fâşil fi Türkiye”, *al-Jazeera*, <http://www.aljazeera.net/knowledgegate/opinions/2016/7/18/-الانقلاب-الفاشل-في-تركيا-الاسباب-والانعكاسات>, Erişim Tarihi: 18.07.2016.

“Havâdis Türkiye kudetâ ne bûd”, *Tabnak*, <http://www.tabnak.ir/fa/news/606520/-بررسی-یک-ادعا-حوادث-ترکیه-کو-دنا-نیو-دنتتاتر-بود>, Erişim Tarihi: 16.07.2016.

“Limâzâ feşele’l-inkilâb fi Türkiye ve neceha fi Mısır”, *Rassd*, <https://rassd.com/190317.htm>, Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2016.

“Why Did The Military Coup Fail In Turkey And Succeed In Egypt”, *Middle East Observer*, <https://www.middleeastobserver.org/2016/07/30/why-the-military-coup-failed-in-turkey-and-succeeded-in-egypt/>, 30.07.2016.

Affan, Mohammad, (2016, 7 Ekim). “Comparing The Failed Coup Attempt In Turkey With The Coup In Egypt”. *Academia*. Erişim Tarihi: 23 Eylül 2016. http://www.academia.edu/27614559/Comparing_the_failed_coup_attempt_in_Turkey_with_the_coup_in_Egypt

Atvân, Abdalbârî, (2013, 7 Haziran). “el-İnkilâb fi Mısra”. Erişim Tarihi: 20 Aralık 2017. <https://ar-ar.facebook.com/Bari.Atwan/posts/684168268263814>

Atvân, Abdalbârî, (2016, 16 Temmuz). “Lihâzihi’l-esbâb feşele’l-inkilâbi’t-turkî”. *Raialyoum*. Erişim Tarihi: 1 Aralık 2017, <http://www.raialyoum.com/?p=478132>

Atvân, Abdalbârî, (2016, 20 Temmuz). “el-İnkilâbu’t-turkî’l-fâşil”. *Raialyoum*. Erişim Tarihi: 8 Aralık 2017, <http://www.raialyoum.com/?p=480547>

- Ayeş, Muhammed, (2016, 19 Temmuz). “Li hâzihi'l-esbâb feşele'l-inkilâb fi turkiyâ ve neceha fi mısır”. *al-Quds*. Erişim tarihi: 4 Şubat 2017, <http://www.alquds.co.uk/?p=567755>
- Black, Ian, (2013, 4 Temmuz). “Egypt Revolution And Diplomacy: When A Coup Is A Military Intervention”. *The Guardian*. Erişim Tarihi: 29 Eylül 2017, <https://www.theguardian.com/world/2013/jul/04/egypt-revolution-coup-military-intervention-analysis>
- Bulavali, Ticânî, (2016, 17 Temmuz). “Beyne Mursî ve Erdogân, limâzâ necaha'l-inkilâb fi Mısra ve feşele fi Türkiye”. *Hespres*. Erişim Tarihi: 27 Nisan 2017, <http://www.hespress.com/orbites/314441.html>
- Delî, Horşid, (2016, 5 Mayıs). “es-Sirâ' beyne'l-ilmâniyyeti ve'd-dîn fi Türkiye”. *al-Jazeera*. Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2017. <http://www.aljazeera.net/knowledgegate/opinions/2016/5/5/-عن-عودة-الصراع-بين-العلمانية-والدين-في-تركيا>
- Dorell, Oren, (2016, 15 Temmuz). “Turkey Coup Attempt Has Parallels to Egypt”. *USA Today*. Erişim Tarihi: 25 Ocak 2017. <http://www.usatoday.com/story/news/world/2016/07/15/first-take-turkey-coup-attempt-has-parallels-egypt/87155404/>
- el-Mâzini, Muncî, (2016, 21 Temmuz). “Limâzâ feşele inkilâbî Türkiye ve lem yeşel inkilâbî Mısır”. *Sasapost*. Erişim Tarihi: 6 Ekim 2016, <https://www.sasapost.com/opinion/why-turkey-coup-failed-and-egypt-coup-fails/>
- el-Merzûkî, Munsif, (2016, 17 Temmuz). “Hafene mine'l-inkilâbiyyîne erâdû bi Türkiye mâ fe'alehû's-Sîsî bi Mısır”. *Turess*. Erişim Tarihi: 11 Mart 2017, <http://www.turess.com/babnet/128459>
- es-Semâkî, Rıda, (2016, 24 Temmuz). “Mâzâ tebakkâ mine'l-ilmâniyyeti ve'dimokrâtiyyei fi Türkiye”. I. *al-Wasatnews*. Sayı: 5069. Erişim Tarihi: 28 Kasım 2017, <http://www.alwasatnews.com/news/1140628.html>
- es-Semâkî, Rıda, (2016, 9 Ağustos). “Mâzâ tebakkâ mine'l-ilmâniyyeti ve'dimokrâtiyyei fi Türkiye”. II, *al-Wasatnews*. Sayı: 5085. Erişim Tarihi: 28 Kasım 2017, <http://www.alwasatnews.com/news/1146517.html>
- es-Sibâ'î, Muvaffak Muhammed, (2016, 31 Temmuz), (2016, 12 Ağustos). “Limâzâ feşele'l-inkilâb fi Turkiyâ”. *es-Sebî*. I-II, file:///C:/Users/pc/Downloads/kitabab.com-81866-.html, Erişim Tarihi: 17 Haziran 2017, <http://assabeel.net/news/2016/08/12/-لماذا-نجح-الانقلاب-في-مصر-وفشل-في-تركيا؟>
- Fadel, Leila, (2016. 07 Temmuz). “Turkey And Egypt”. *NPR*. Erişim Tarihi: 5 Eylül 2016.

<http://www.npr.org/sections/parallels/2016/07/27/487495019/egypt-and-turkey-why-a-coup-succeeded-in-one-and-failed-in-the-other>

Fisher, Max, (2013, 3 Temmuz). “Is What Happened In Egypt A Coup Or Revolution? It’s Both”. *Washingtonpost*, Erişim Tarihi: 10 Aralık 2017, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2013/07/03/is-what-happened-in-egypt-a-coup-or-a-revolution-its-both/?utm_term=.49d19fa3f691

Fisk, Robert, (2016, 16 Temmuz). “Turkey’s Coup”. *Independent*. Erişim Tarihi: 29 Aralık 2016. <http://www.independent.co.uk/voices/turkey-coup-erdogan-ankara-istanbul-military-army-turkey-s-coup-may-have-failed-but-history-shows-a7140521.html>

Friedman, Yaron, (2016, 18 Temmuz). “How Erdogan Survived The Coup, And Why We Needed Him To”. *Ynetnews*. Erişim Tarihi: 20 Aralık 2017. <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4829891,00.html>

Heni, Hayraddîn, (2016, 10 Ağustos). “Limâzâ feşe’l-inkilâb fî Turkiye ve neccha fî Mısır”, *el-Hayât*. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2017. <http://www.elhayatonline.net/article62819.html>

<https://www.youtube.com/watch?v=1Ykgvsgs-Y0>, Erişim Tarihi: 12 Eylül 2016.

<https://www.youtube.com/watch?v=2RGZIJT7BqM>, Erişim Tarihi: 5 Haziran 2017.

<https://www.youtube.com/watch?v=AYRoNS-IqXE>. Erişim Tarihi: 5 Haziran 2017.

<https://www.youtube.com/watch?v=mbwbKsi-25I>, Erişim Tarihi: 5 Haziran 2017.

<https://www.youtube.com/watch?v=tDWELfXJiIw>, Erişim tarihi: 30 Şubat 2017.

<https://www.youtube.com/watch?v=WDutMLer6Ik>, Erişim Tarihi: 20. Ekim 2016.

Hudeyr, Mehrdâd, (2016, 17 Temmuz). “Çera kudetâ der Mısır muvaffak şod ve der Turkiye nâfercâm mond”. *Asr İnan*. Erişim Tarihi: 20 Ocak 2017. <http://www.asriran.com/fa/news/480527/-چرا-کودتای-مصر-موفق-شد-و-در-ترکیه-نافرجام-مانند>

Huveyra, Eymen, (2016, 17 Temmuz). “Limâzâ tusemmâ inkilâb Turkiye sevrâte Mısır”. *Sasapost*. Erişim Tarihi: 15 Nisan 2017. <http://www.sasapost.com/opinion/why-called-coups-in-turkey-revolutions-in-egypt/>

Jarar, Ahmed, (2016, 21 Temmuz). “Beyne inkilâbeyn”. *Huffpost*. Erişim Tarihi: 28 Ocak 2017. http://www.huffpostarabi.com/ahmed-jaraar/story_b_11077424.html

- Mâhir, İslam, (2015, 20 Aralık). “Ezmetu’l-mefâhîm, *Sasapost*, Erişim Tarihi: 13 Kasım 2017, <https://www.sasapost.com/opinion/a-revolution-or-a-military-coup/>
- Pur, Kerîmî, (2016, 17 Temmuz). “Çera kudetâ?” *Tabnak*. Erişim Tarihi: 5 Ağustos 2017. <http://www.tabnak.ir/fa/news/606754/چرا-کودتا>
- Reşîdî, Usâme, (2016, 24 Temmuz). “Teşbîhu Erdogân bi’s-Sîsî”. *Noonpost*. Erişim Tarih: <http://www.noonpost.org/content/12995>
- Selemrod, Annie, (2016, 18 Temmuz). “Mâzâ seyetegayyer ve mâza seyezallu ‘alâ hâlihi ba‘de’l-inkılâb fi Turkiye el-fâşil?”. *Irinnews*. Erişim Tarihi: 28 Mart 2017. <https://www.irinnews.org/ar/-على-حاله-بعد-انقلاب-تركيا-ماذا-سيغير-وماذا-سيظل-تحليل/2016/07/18/الفاشل؟>

Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July 2018

YENİ ASUR DÖNEMİNDE RELİEFLERDE BETİMLenen SAVAŞ ARABALARININ GELİŞİMİ*

The Development of Chariot Described in Reliefs in The New Assyrian Period

Abdulhamit KAVAK**

ÖZ

İlk başlarda yük ve savaş alanına asker taşıyan arabalar, zamanla düşman ordu düzenini bozan savaş makinelerine dönüşmüştür. Yapılan arkeolojik çalışmalar savaş arabalarının atalarının kızaklı ve üzerlerinin kapalı olduğunu ortaya koymuştur. Mezopotamya’da Sümerler tarafından tekerlek icat edildikten sonra, bu kızaklı arabalar tekerlekli araçlarla yer değiştirmiş olmalıdır. İlk başlarda tekerleklerin ve aracı meydana getiren diğer elamanların som ağaçtan yapılmış olması ve bu araçların mil sistemine sahip olmamaları, araçların hızını yavaşlatmış ve manevra kabiliyetini zayıflatmıştır. Yeni Asur dönemindeki relieflerde ve arkeolojik materyaller üzerinde görülen savaş arabalarının ve bu savaş arabalarını çeken atların koşum takımlarının, zamanla değişip geliştiğini görmek mümkündür. Özellikle taşınan yük ve araçların ebatlarının büyümesi ilk olarak ispit sayısı, tekerlek çemberi ve boyutuna yansımıştır.

Anahtar Kelimeler: Savaş Arabaları, İspit, Tekerlek, Koşum Takımı.

ABSTRACT

The cars carrying load and troops to battlefields at first had turned into battle machines in time, which disrupted the enemy army. The archaeological studies revealed that the ancestors of chariots were slid and covered. Once the wheel was invented by the Sumerians in Mesopotamia, these sledges must have been displaced by wheeled vehicles. The fact that the wheels and the other elements that made up the vehicle were made of solid wood, and that these vehicles had no shaft system made them slow and weakened their maneuverability. In the new Assyrian period it is possible to observe that the chariots and harnesses of the horses of the vehicles in reliefs and archaeological materials have changed and developed over

* Bu makale KSU Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında, Prof. Dr. Orhan Doğan ve Prof. Dr. Özdemir KOÇAK danışmanlığında tamamlanmış “Yeni Asur Döneminde Askeri Organizasyon“ başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
a.kavak@kilis.edu.tr

time. Especially increase in the dimensions of the loads and vehicles reflected firstly the number of spokes, the wheel circle and its size.

Keywords: Chariots, Rim, Wheel, Harness.

Giriş

Yük ve insan taşımak için kullanılan tekerlekli araçların Mezopotamya'da ilk defa kullanıldığıyla ilgili ilk ipuçları, Güney Mezopotamya'da Uruk yerleşiminin IVa evresine tarihlenen kil tabletler üzerinde görülür (Resim 1). Bu tablet üzerine çizilen beş adet araba tasvirinden, iki tanesinin tekerleği varken, diğer üçünün kızıağı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca araç içinde birisi ayakta, diğeri ise oturur pozisyonda olmak üzere iki kişi görülmektedir. (Littaur ve Crowel, 1979: 13).

Tekerlekli arabalarının Mezopotamya'da kullanıldığını gösteren ilk örnek Uruk yerleşiminin IVa evresinde görülürken, tekerlekli araçların savaş alanında kullanıldığını gösteren ilk örnek M.Ö. III. binyılın ortalarına tarihlenen Ur Standardında üzerinde görülen araçlardır (Resim 2). Bu araçlar yük taşımada kullanılan dört tekerlekli bir vagonun savaş için adapte edilmiş haline benzemekteydi (Hamblin, 2006: 132; Gabriel ve Metz, 1991: 4-5; Nigel ve Nigel, 1984: 21). Bu savaş arabalarının tekerlekleri masif ağaçtan yapılmış olup, kalkolitik dönemin sonu bronz çağın başlangıcında evcilleştirilen ve Mezopotamya yaşamının içerisinde askeri, ev işleri, ticaret ve tarım alanında önemli katkılar sağlayan yaban eşekleri tarafından çekilmekteydi (Hamblin, 2006: 130; Bordreuil, Chatonnet ve Michel, 2015: 167-168).

Ur Standardında betimlenen savaş arabasının teknik özelliklerine gelince, kil tabletler üzerinde betimlenen araçlara nazaran, gerek kasa yapıları, gerekse dört disk tekerleği ile daha gelişmiş bir görünüm sergilemektedir. Arabanın ön kısmında yükseltilmiş bir siperlik bulunmaktadır ve bu siperlik çapraz kayışlarla sağlamlaştırılmıştır. Savaş arabasının disk şeklindeki tekerlekleri birbirine çok yakın ve üç parçadan oluşmaktadır. Aracın sağ ve sol yanında sürücü ve savaşçıyı korumaya ve dengesini sağlamaya yarayan düşük paneller mevcuttur. Ayrıca bir oturma yükseltisi bulunmaktadır. Kasada yer alan savaşçı, sürücünün arkasında ve kasanın çıkıntı yapan arka kısmında ayakta durmaktadır. Bu teknik özellikten yola çıkarak, savaş esnasında araç içerisinde yer alan askeri personelin düşman askeri safları bozulduktan sonra savaş arabalarının yanlarından atlayarak düşman ile yakın dövüşe başlamış olmaları yönünde bir çıkarımda bulunabiliriz (Backer, 2009: 8; Littaur ve Crowel, 1979: 26-27; Hamblin, 2006: 132). Arabanın ön kısmında yer alan siperliğin geniş yer kaplaması, aracın zemininin uzun ve dar olmasına neden olmuştur. Araba okuna tutturulmuş gemde, omuz başından destek alan bir hamuta bağlı olup, dizginlerin içinden geçtiği iki halka vardır (Bordreuil vd., 2014: 167-168).

Sümer savaş arabalarının teknik özelliklerini anlattıktan sonra, bu araçların yavaş ve manevra kabiliyetlerine değinebiliriz. Araçların yavaş ve manevra kabiliyetlerinin zayıf olmasının başlıca iki nedeni vardır. Bunlardan ilki, henüz

ispatlı tekerleklerin bu dönemde bilinmeyişi ve bu nedenle dört tekerleğin ve diğer aracı oluşturan elamanların som ağaçtan yapılması ile birlikte araç ağırlaşmış ve doğal olarak bu durum aracın hızını yavaşlatmıştır. Diğer ise arabanın ön kısmında mil olmaması ve aracın tamamen kontrol altına alınmaması nedeniyle manevra kabiliyeti zayıf kalmasıdır. Akkadlar döneminde ur standardına benzer arabaların kullanılmaya devam ettiği akbalar steli üzerinde betimlenen resimlerden anlaşılmaktadır (Resim 3).

Yeni Asur Döneminde Savaş Arabalarının Gelişimi

Yeni Asur döneminde savaş arabalarının, avlanma, ulaşım, yarış, dini törenler gibi çok çeşitli amaçlar için kullanıldığı relieflerden anlaşılmaktadır. Ayrıca bu arabalar, askerleri savaş alanına taşıyan araçlar olarak da hizmet etmişlerdir. Ancak bu savaş arabalarının malzemesi dayanıklı olmayan ahşap, deri vb. olduğu için günümüze kadar ulaşan herhangi bir örneği henüz bulunmamıştır. Bu nedenle, döneme ait arabaların özelliklerini ya yakın dönem özellik taşıyan bölgelerde ele geçen eserler üzerinden yola çıkarak, ya da yeni Asur dönemine tarihlenen relieflerde betimlenen kabartmalardan öğrenmekteyiz (Yadin, 1963: 4; Mallowan, 1966: 477-480).

Asur döneminde görülen savaş arabalarının ilk örneği Ninurta-Tukulti Assur (M.Ö. 1133-1132) dönemine tarihlenen bir silindir mühür üzerinde tasvir edilmiştir (Resim 4). Bu tasvir edilen konu bir av sahnesidir. Arabanın içerisindeki personel, ayakta betimlenmiştir. Sürücü aracı ve atları kontrol ederken, avcı ise arabanın önünde kaçan dağ keçilerini avlarken görülür. Düz bir taban üzerine oturmuş ve yanları açık bırakılan arabayı çeken atların üzerinde, herhangi bir koşum takım elamanları görülmemektedir. Ancak iki adet dizgin kayışının olduğu anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra, tam olarak anlaşılmasa da arabanın arkasında yukarı doğru eğik olarak yerleştirilmiş bir çubuğun olduğu anlaşılmaktadır (Noble, 1990: 62; Moorgat, 1969: 326).

I. Asurnasirpal (M.Ö.1049-1031) dönemine ait beyaz obeliskteki savaş arabası, Ninurta-Tukulti Assur (M.Ö. 1133-1132) dönemi silindir mühür üzerinde betimlenen savaş arabasına benzer (Resim 5). Bu dönemde yapılan araçlar yanları açık ve düz bir taban üzerine oturmuştur. Araba mili veya dingilinden çıkan çeki oku boyunduruğa kadar uzanır. Boyunduruğa bir kumaş parçası yardımıyla bağlanan bu ok uçlarının başları, hayvan motifleriyle süslenmiştir. Tekerlekler kendinden önceki dönem arabaları gibi altı ispatlı ve orta boydadır. I. Asurnasirpal (M.Ö.1049-1031) dönemi savaş arabalarının Ninurta-Tukulti Assur (M.Ö. 1133-1132) dönemi savaş arabasından çok az bir farklılığının olduğu görülür. Bu farklılıklar sadak sayısının iki olması ve atların üzerlerinin daha süslü olması olarak sıralanır (Madhloom, 1970: 9-11).

II. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 888-884) dönemine ait bir ortostad üzerinde görülen arabada bir üst araba oku görülmektedir. Bu araba daha önceki araba oklarından çubuk şeklinde değil, oval şeklinde olmasıyla ayrılır. Bu araba oku, ya metal ya da ahşaptan yapılmış olmalıdır. Araba çeki oku üzerindeki süslemeler ipek,

keten ya da deri yumuşak bir madde olduğu düşünülmektedir. Bu yumuşak malzemeler metal kelepçeler vasıtasıyla oklara bağlanmış olmalıdır. Atların üzerindeki koşum takımları ve süs eşyalarındaki farklılar hemen göze çarpar. Bu eşyalar, malzemelerin altında bulunan iki parçadan oluşan ve püsküllerle süslü kolyeye benzeyen göğüslüklerle desteklenmiştir. 3 atın kayışı göğüslükteki halkadan geçerek, sürücünün sırtından eline kadar uzanmaktadır. Sürücü her bir elinde iki tane kayış tutmaktadır. Kırbacı ise sağ elindedir (Gündüz, 2002a: 252).

II. Asurnasirpal Dönemi Savaş arabaları yuvarlatılmış bir kasaya sahiptir. Bu dönemde savaş arabalarının tekerleklerinin büyüdüğü ve daha sağlam hale getirildiği döneme ait relieflerden anlaşılmaktadır (Resim 6). Bunların yanı sıra II. Tukulti-Ninurta dönemi savaş arabalarının yanları açık hafif savaş arabaları özelliği, II. Asurnasirpal döneminde panellerle kapalı ağır savaş arabalarına dönüşmüştür. Bu özellik daha önceki Asur savaş arabalarına nazaran daha fazla askeri personele koruma sağlamıştır (Noble, 1990: 63).

Savaş arabaları tekerlekleri altı ispite sahiptir. Tekerlek ispitleri, bir ucu tekerlek göbeğine, diğer ucu tekerlek çemberine giren ve tekerleğin yarıçap uzunluğunda olan çubuklardır. İspitlerin sağladığı en önemli avantaj, ahşap tekerlek çemberin dayanıklılığını artırarak, hareket halinde iken tekerleğin dağılıp parçalanmasını önlemesidir (Gündüz, 2002b: 790). Bunların yanı sıra, relieflerde okla dolu olduğu anlaşılan sadakların içinde balta, yay ve bazen de mızrakta bulunmaktadır. Kraliyet savaş arabalarının içerisinde hayvan başlı süslemeleri olan sadaklarda görülür. Sadaklar savaş arabalarının yanlarına çapraz bir şekilde asılmıştır (Madhloom, 1970: 13). Arabaların arkasında bulunan açıklık ise hayvan başı motif kabartmalı çivili kalkanlarla kapatılmıştır. Ancak savaş arabalarının arka kısmının niçin kalkanlarla kapatıldığı kesin bir cevabı bulunmamaktadır. Savaş esnasında saldırıyı tamamlayan asker, eline çivili kalkanı alıp, savaş meydanı iniyor olmalıydı ya da düşmanın saldırısını önlemek için kapı görevini görüyordu. Savaş arabasının arka kısmında birde mızrak bulunmaktadır (Layard, 1853: 2).

Araçların arka kısmında uzun çubuklara asılmış savaş arabalarına bağlanmış standartlar da görülür. Bu standartlar üzerinde Nergal ve Adadı görebilirsiniz. Bu standartlar büyük bir ihtimalle savaş arabalarının sağ ve solda yer alan araçlardır. Bu arabaları çeken atların ağır metallerde zırhlandığı görülür. Zırhlar atın boynundan arka bacaklarının olduğu kısma kadar uzanır. Reliefler üzerinde savaş arabalarının içinde bir sürücü ve savaşçı olmak üzere iki personelin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bazen de bu sayının arttığı görülür. Bu üçüncü kişi II. Asurnasirpal döneminde eklenmiştir (Dezso, 2006: 58).

II. Asurnasirpal dönemi savaş arabaları birden fazla kontekste tasvir edilmiştir. Bu kontekslerin birinde kral savaş arabası üzerinde aslan avında görülürken, bir diğerinde bir şehri kuşatırken savaş alanında tasvir edilmiştir. Savaş arabalarının bu kadar fazla sayıda relieflerde betimlenmesi Asur için savaş arabalarının önemli olduğunun göstergelerinden biridir (Layard, 1853: Levha 10,13).

II. Asurnasirpal döneminde savaş arabaları atları, oldukça donanımlı ve koşum takımları oldukça süslüdür. Atların boyunlarında kolyeler görülür. Atın yelesi gevşek bir şekilde boynun yan tarafına dökülür. İki ya da üç kemer atın karnının altından geçerek ve ata eklenen ziynet eşyalarını çeki oklarına bağlayarak, onların yerini sağlamlaştırır. Karmaşık ve komplike kayışlar hayvanların göğüslerinde görülür. Bu koşum takımları, üst göğüs bandı ve aşağı göğüs bandı püsküllerle süslüdür. Bu iki göğüs bandı da çeki okuna halka ile bağlanmış görülmektedir. Yanları süslü bir kolye dış gemden çoğu zaman hayvan başlarıyla süslü kayışlar vasıtasıyla askıya alınır. Disklere tutturulmuş bu püsküller, üç küme püsküle ayrılmıştır. Büyük bir ihtimalle metalden yapılmış bu diskler, bazen kanatlı öküzlere, rosetta ve ışıklı haç motifleriyle süslenmiştir (Madloom, 1970: 15; Layard, 1853: Levha 10). II. Asurnasirpal dönemine tarihlenen relieflerde, atların bazılarında dizgin başlıklarının üç kısımdan oluştuğu görülür ve bu üç kısım gеме ayrı ayrı bağlanmıştır. Ana kayış, kulakların arkasından gelerek gemden geçer ve boynun arkasına gider. İkinci kayış, boynun yukarı kısmından dolanır ve boynun tepesinde küçük kayışla birleşir. Üçüncü ise alnın arka kısmından geçerek elmacık kemiğine uzanır (Madhloom, 1970: Levha VIII, 4-5).

II. Asurnasirpal'dan sonra tahta çıkan III. Salmanasar dönemi savaş arabaları Balawat kapısının bronz relieflerinde görülmektedir. Bu kabartmalarda savaş arabalarına ait tekerleklerin orta büyüklükte ve altı ispitli olduğu ayrıca savaş arabalarının iki at tarafından çekildiği anlaşılmaktadır. Betimlenen kabartmalarda savaş arabalarının, ordunun kanatlarında yer alan standart taşıyan, kraliyet ailesinin üyelerini taşıyan ve klasik savaş arabası olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (King, 1915: Levha 1-5; Baikie, 1916: 43; Somerwill, 2009: 117).

III. Salmanasar döneminde, II. Assurnasirpal döneminde kullanılan savaş arabalarında sadece oklukların yeri farklı görülür. II. Assurnasirpal döneminde okluk arabaya çapraz bir biçimde monte edilmişken, III. Salmanasar döneminin de okluklar savaş arabalarına dikey olarak yerleştirilmiştir (King, 1915: Band 1,3). II. Asurnasirpal ve III. Salmanasar dönemi arabalarının benzerlik gösteren birçok noktası da vardır. Bunlardan ilki savaş arabalarının tabanından geçen ve boyundurukla atlara bağlanan benzer çeki oklarıdır. Çeki okları savaş arabalarının üst kısımlarına korse ile bağlanmıştır. II. Asurnasirpal ve III. Salmanasar döneminde savaş arabalarının çeki oklarının altında bazen ince bir çubuğa sahip olduğu relieflerde görülmektedir. Bu çubuğun çeki okuna yardımcı bir elaman mı yoksa bir fren sistemini olduğunu anlamak zordur. Bir örnekte, Bu çubukların araba göbeğine ulaştığı ve bir budakla bittiği görülmektedir (Madhloom, 1970: Levha XI,2).

III. Tiglat-Pleser dönemi savaş arabalarının, daha önceki dönem Asur savaş arabalarından farklı bazı özelliklere sahip olduğu relieflerden anlaşılmaktadır. Bu özelliklerden en önemlisi arabaların tekerleklerinin çaplarının, M.Ö. IX. yüzyılda kullanılanlardan daha büyük olmasıdır (Resim 7). Bununla birlikte dayanıklılığın artırılması için savaş arabası tekerleklerinde yer alan ispit sayısı sekize çıkarılmış ve tekerlekler iki veya üç jantlı hale getirilmiştir (Littauer ve Crouwel, 1979: 100; Gündüz, 2002b: 790-792; Dalley, 1989: 46-48).

Bu dönem savaş arabaları dikdörtgen şeklindedir ve M.Ö. IX. Yüzyıl savaş arabaları gibi önleri yuvarlatılmamıştır. Sadaklar ise, arabaların yanlarına değil her bir köşeye dikey olarak asılmıştır. Arabaların yanları tamamen süslüdür. Araçların arka kısmı bu dönemde yükselmeye başlamış ve daha sonraki dönemlerde de bu devam etmiştir. Savaş arabalarının arka kısmında ya mızrak, ya kalkan, bazen de ikisi birlikte görülür. Savaş arabalarının atları üzerinde görülen koşum takımları ve süsleri daha önceki dönem özelliklerinden farklıdır. Atların kafalarındaki sorguçlar üzerinde, birbiri üzerine yerleştirilmiş iki veya üç püskül görülmeye başlanır. Bu dönemde atlar üzerindeki gemler basit bir çubuk şeklinde veya hafifçe kavilidir. Atın geniş süslü püskülleri çok sayıda çok renkli yün ponponlar ve püsküllerden oluşmaktadır. Bu özellikler M.Ö. IX. yüzyıl atların üzerinde bulunanlardan farklıdır. Bu döneme ait bu tarz süsler, dönem boyunca devam etmiştir. Dizgin başlıkları elmacık kemiğinin altında bulunan üç katlı püsküllerle resmedilmişlerdir. İki tip göğüs bandı kullanılmıştır. Bunlardan ilki geniş ve püskülsüz diğeri ise sade bir kayış ve püsküldür. Bu dönemde savaş arabaları genelde iki at ile çekilirken betimlenmiştir (Barnett ve Falkner, 1962: 92-93).

II. Sargon dönemine tarihlenen relieflerde, savaş arabaları oldukça fazla sayıda görülür. Sekiz ispitli ve iki at tarafından çekilen kraliyet savaş arabaları geçit törenlerinin yanı sıra, savaş sahnelerinde de görülür (Botta ve Flandin, 1849: Levha, 58-59; Somerwill, 2009: 117; Albenda, 1986: 77-78). Bu dönemde savaş arabalarında görülen düz üst çeki okları, III. Tiglat-Pleser döneminde görülen çeki oklarına benzer. Çeki okları atların omuzlarında çok karmaşık takımlar gerektirmeyen, basit araçlar haline gelmişlerdir. Dört atın sığabileceği yeni bir boyunduruk türü görülmeye başlanır ve atların üzerinde çok karmaşık süsler görülmez. Bu boyundurukların dört at için dizayn edildiği anlaşılmaktadır. Bu dört at için dizayn edilen boyundurukların her birinin üst kısmında yumuşak bir koruma vardır. Bu döneme ait savaş arabalarındaki atların sorguç kısmında üç katmandan oluşan üçlü püskül silsilesi görülür. III. Tiglat-Pleser döneminden itibaren arabaların arka kısmında kalkan ve mızrağın görülmemesi, II. Sargon döneminde de devam eder (Madloom, 1970: 19-20).

II. Sargon Döneminde, III. Tiglat-Pleser döneminde savaş arabalarında kullanılan tekerleklerin devam ettiği görülür. Tekerleklerde dıştaki kalın olmak üzere üç çember yer alır. İspitlerin çevresinde, çizgiler halinde görülen kalınlaşma bağlayıcı materyal olabilir. Tekerlek göbeğindeki dingil kapağı yuvarlaklaşır. Tekerlek çemberinde iki çift kelepçe yer alır (Gündüz, 2002b: 806).

Sanherip M.Ö. 705-681 ve Asurbanipal M.Ö. 665-630 dönemleri araba tekerleri ise oldukça büyüktür ve iki çift kelepçeye sahiptirler. Çoğu kez araba tekerleğinin çevresine iri başlı çiviler çakılmıştır (Resim 8). Sanherip döneminde nadirde olsa altı ispitli araba tasvirleri de görülür. Asurbanipal döneminde tekerlekler oldukça büyümüş ve insan boyunu geçmiş bir biçimde tasvir edilmiştir. Tasvir edilen tekerleklerin bazılarının dingil kapaklarının rozet biçiminde yapıldığı anlaşılmıştır (Gündüz, 2002b: 807). Asurbanipal döneminde, savaş arabalarının büyütülmesi neticesinde personel sayısı dörde çıkmıştır. Bunun sonucunda personel

sayısının dörde çıkmasıyla birlikte taşınan yükün ağırlığının fazla olması neticesinde, sekiz ispitli tekerlerin kalınlığı genişlemiştir (Wise ve McBride, 1999: 34; Gündüz, 2002b: 807; Grayson ve Novotny, 2014: 17; Musceralla, 1988: 388).

Bu iki kral arasındaki savaş arabaları arasında çok az fark vardır. Bu dönemdeki üst çeki oku relieflerde görülmez. Artık arabaların oklara gerek kalmayacak kadar sağlamlaştırıldığı sonucu çıkarılabilir. Bazen relieflerde önceki dönem savaş arabalarına benzer araçların görülmesi, kralların atlarına saygı anlamında yaptırdığı sonucu çıkarılabilir. Asurbanipal ve Sanherip döneminde dizginler ve koşum takımları bazen dörtlü olarak gösterilmiştir (Madhloom, 1970: 20-21).

Sanherip ve Asurbanipal dönemi savaş arabalarının üzerinde kalkana benzeyen farklı motifler, arabaların yanlarına çapraz bir şekilde işlenmiştir. Bu dönemde de farklı sorguçlar kullanılmaya devam etmiştir. Yani üç katlı püsküller, çok katlı püsküllerle yer değiştirmiştir. İkinci bir özellik ise, tüylerle kaplı ibiklerin öne doğru eğrilmesidir. Üçüncü tür ise, ters hilal biçimde sorguçlardır. Atların omuzlarında asılı olan bu yan süsleri sıra sıra püsküllerle süslenmiştir. Çok sayıda püskül sırası göğüs bandına işlenmiş ve çeşitli gemler kullanılmıştır. Genellikle bu gemler hilal şeklindedir. Diğer gem çeşitleri ise çubuk ve hayvan şeklinde olan gemlerdir.

Sanherip dönemi savaş arabalarında mürettebat 3 iken, Asurbanipal dönemi savaş arabalarında bu sayı standart dörde ulaşmıştır. Bu dönemin savaş arabalarının tekerlekleri oldukça geniştir ve tekerleklerin lastik jantlarına çiviler çakılmıştır. Tekerleklerin jantlarına çivi çakılması Mezopotamya'da uzan zamandır bilinmesine rağmen, Sanherip döneminde yeni adapte edilmiştir. Asurbanipal dönemi savaş arabalarında tekerlek oldukça büyümüş ve bazen insan boyundan uzun olmuştur.

SONUÇ

Yük ve savaş meydanına asker taşımada kullanılan arabaların atalarının kızaklı araçlar olduğu arkeolojik çalışmalar sonucunda elde edilen kil tabletlerden öğrenilmiştir. Tekerleğin Mezopotamya'da Sümerliler tarafından bulunması ile birlikte bu kızaklı arabaların yerini tekerlekli araçlar almıştır. Ancak ilk yapılan araçlar som ağaç olduğu için oldukça ağırdır. Bu ağırlık bu arabaların manevra kabiliyetlerini ve hızlarını fazlasıyla azaltmış olmalıdır.

Yük taşımada kullanılan dört tekerlekli vagonların, savaş arabası haline dönüştüğünü gösteren ilk örnek Ur Standardı üzerinde betimlenen savaş arabalarıdır. Bu arabaların temel özelliği, ön siperliğin yer alması ve aracın yanlarının düşük profillerle kapatılmasıdır. Büyük bir ihtimalle askeri personel bu düşük profilli yanlardan atlayarak, dağılan düşmana son darbeyi indirmek için saldırmıştır. Sümer sonrası Akkad döneminde de benzer dört tekerlekli arabaların varlığını devam ettirdiği Akbabalar stelinde betimlen kabartmalardan anlaşılmaktadır.

Yeni Asur döneminde savaş arabalarının birden fazla alanda kullanıldığı relieflerden anlaşılmaktadır. Bu alanların başında av, savaş ve kraliyet törenleri gelmektedir. Ancak bu savaş arabalarının ahşap ve deri gibi dayanıksız malzemeden yapılması sebebiyle herhangi bir örnek henüz bulunamamıştır. Bu nedenle döneme ait arabaların özelliklerini ya yakın dönem özellik taşıyan bölgelerde ele geçen eserler üzerinden yola çıkarak, ya da yeni Asur dönemine tarihlenen relieflerde betimlenen kabartmalardan yola çıkılarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Asur döneminde görülen savaş arabalarının ilk örneği Ninurta-Tukulti dönemine tarihlenen bir silindir mühür üzerinde görülen tasvirde, aracın içerisinde bulunan sürücü aracı ve atları kontrol ederken, avcı ise arabanın önünde kaçan dağ keçilerini avlarken görülür. Düz bir taban üzerine oturmuş yanları açık bırakılan arabanın küçük ve tekerleklerinin ispitli oluşu ağırlığını azaltmış hızını artırmıştır. I. Asurnasirpal (M.Ö. 1049-1031) dönemine ait beyaz obeliskteki savaş arabası Ninurta-Tukulti, Assur (M.Ö. 1133-1132) dönemi silindir mühür üzerinde betimlenen savaş arabasına benzer, sadece sadak sayısı ve atların koşum takımları biraz farklıdır.

II. Asurnasirpal Dönemi'ne geldiğinde Savaş arabaları yuvarlatılmış bir kasaya ve panellerle kapalı ağır savaş arabalarına dönüştüğü anlaşılır. Bu dönüşüm askeri personelin güvenliğini artırmıştır. Bunların yanı sıra savaş arabasının betimlendiği sahnelerin çok olması, II. Asurnasirpal döneminde savaş arabalarının kullanım sıklığını göstermesi bakımından da önemlidir. III. Salmanasar döneminde birkaç değişiklik dışında benzer savaş arabalarının kullanımı devam etmektedir.

III. Tiglat-Pleser dönemine geldiği zaman savaş arabalarındaki değişim göze çarpmaya başlar. Bu değişimin en önemlisi arabaların tekerlek çaplarının ve jantlarının büyümesi ve ispit sayısının altıdan sekize çıkmasıdır. Bu artışın temelinde araçların dayanıklılığının artırılması olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca önleri yuvarlatılmış araçların yerini dikdörtgen araçlar almıştır. Bu durum da araç içindeki personel sayısının artmış olabileceğinin önemli göstergelerinden biridir. Araçların arka kısmı bu dönemde yükseltilmeye başlamış ve daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. II. Sargon döneminde en dikkat çekici özellik, artık dört atın birlikte koşulabileceği boyundurukların kullanılmaya başlamasıdır. Bu dönemde III. Tiglat-Pleser dönemi benzer araçlar kullanımı devam etmektedir.

Sanherip ve Asurbanipal dönemlerinde ise araba tekerleri oldukça büyüktür ve iki çift kelepçeye sahiptirler. Çoğu kez araba tekerleğinin çevresine iri başlı çiviler çakılmıştır. Asurbanipal döneminde tekerlekler büyüktür ve tasvirlerde bazen bir adamın boyundan daha da yüksek olarak görülmektedir.

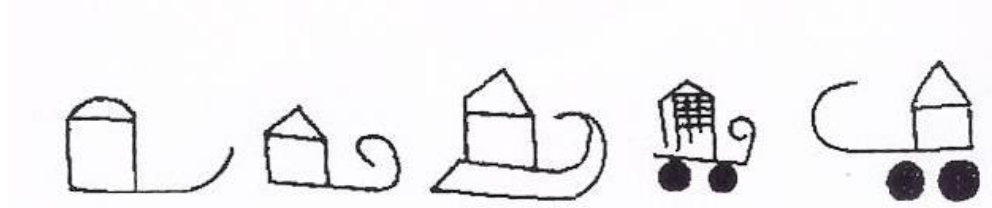
KAYNAKÇA

- Albenda, P. (1986). *The Palace of Sargon King of Assyria*. Editions Recherche Sur Les Civilisations, Paris.
- Backer, F. D. (2009). Evolution of War Chariot Tactics in The Ancient Near East.
- Baikie, J. (1916). *Peeps at Many Lands, Ancient Assyria*. London:A&C Black.
- Barnett, R.D. ve Falkner, M. (1962). *The Sculptures Asur Nasir Apli II Tiglat-Pleser III, Eserhaddon, From The Central And South West Palace At Nimrud*. The Trustees of The British Museum.
- Barnett, R.D., R. Bleibtreu, E. ve Turner G. (1998). *Sculptures From The Southwest Palace of Sennacherib At Niniveh*. London : British Museum Press.
- Bordreuil, P., Chatonnet, F.B., ve Michel, C. (2015). Tarihin başlangıçları eski yakınoğu kültür ve uygarlıkları. (Çev.: Levent Başaran). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Botta, P.E. ve Flandin, E. (1849). Monument De Ninive, Volume I, Et Sous La Direction D'une Commission De L'institut, 84s
- Dalley, S. (1989). Assyrian Warfare De Schauensee, M., "Horse Gear From Hasanlu", *Expedition*, 31/2-3, s. 37-52.
- Dezso, T. (2006). The Reconstruction of The Neo-Assyrian Army As Depicted on The Assyrian Palace Reliefs, 745-612 B.C. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 57(1), s. 87-130.
- Gabriel, A.R. ve Metz, K.S. (1991). *From Sumer To Rome: The Military Capabilities of Ancient Armies.*, Westport: Green Wood Press.
- Grayson, A.K. ve Novotny, J. (2014). *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King Of Assyria (704-681) Part II*. Eisenbrauns.
- Gündüz, S. (2002a). M.Ö. I. Binin İlk Yarısında Önasya Araba Okları, Ok Destek Elemanları ve Ok Uçları. *Anadolu Araştırmaları*, 16, s. 241-294, İstanbul.
- _____. (2002b). M.Ö. I. Binyılın İlk Yarısında Önasya Krallıklarında Araba Tekerleklerinin Özellikleri ve Yapım Teknikleri. *Belleten*, LXVI(247), s.789-817.
- Hamblin, J.W. (2006). *Warfare In The Ancient Near East To 1600 BC*. London: Routledge.
- King, L.W. (1915). *Bronze Reliefs From The Gates Of Shalmaneser, King Of Assyria, B.C. 860-825*. London.
- Layard, A.H. (1853). *The Monuments of Nineveh, (First Series)*. London.

Yeni Asur Döneminde Relieflerde Betimlenen Savaş Arabalarının Gelişimi / Abdülhamid KAVAK

- Littauer, M.A. ve Crouwel, J.H. (1979). *Wheeled Vehicles and Ridden Animals in The Ancient Near East*. Köln: Brill.
- Madhloom, T.A. (1970). *The Chronology of Neo Assyrian Art*. London: The Athlone Press.
- Mallowan, M.E.L. (1966). *Nimrut and Its Remains, Volume II. The British School of Archaeology In Iraq*. Aberdeen: At The University Press.
- Moorgat, A. (1969). *The Art Of Ancient Mezopotamia*. London: Paidon Press.
- Musceralla, O.W., 1988. Bronze and Iron: Ancient Near Eastern Artifact In The Metropolitan Museum of Art, Newyork, 501s.
- Nigel, S. ve Nigel, T. (1984). *Armies of The Ancient Near East*. Sussex: A Wargames Research Group Puplication.
- Noble, D. (1990). Assyrian Chariotry and Cavalry, *Saab IV/1*.
- Somerwill, A.B. (2009). *Empires Of Ancient Mesopotamia*. Newyork: Chelsea House Puplichers.
- Winter, I.J. (2010). *On Art in The Ancient Near East, From The Third Millennium B.C.E., Volume II, Brill*. Boston: Leiden.
- Wise, T. ve McBride, A. (1999). *Ancient Armies Of Middle East*. Oxfort: Osprey Pupliching.
- Yadin, Y. (1963). *The Art Of Warfare in Biblical Lands*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Ek 1:

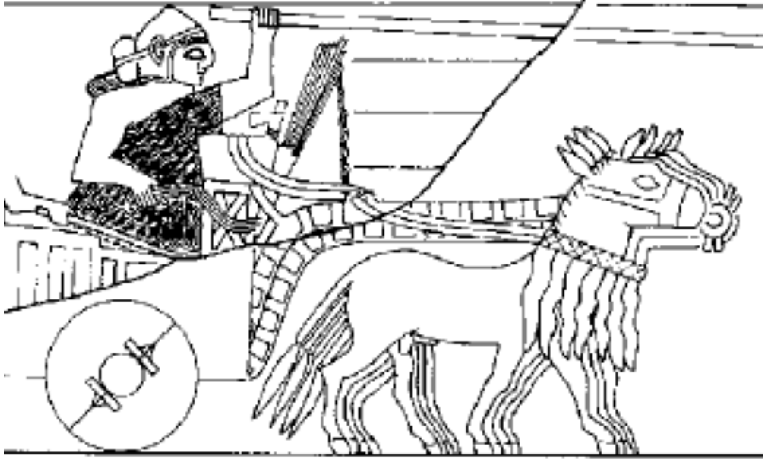
Resim 1: Güney Mezopotamya'da Uruk yerleşiminin IVa evresine tarihlenen kil tabletler üzerinde görülen araba çizimleri (Littauer ve Crouwel, 1979: 186).

Ek 2:

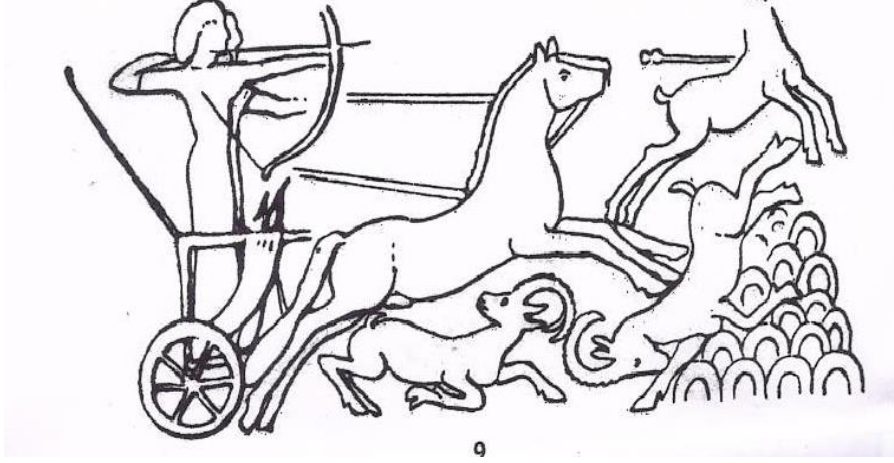
Resim 2: Ur Standardı(www.britishmuseum.org)

Ek 3:

Resim 3: Akbabalar steli savaş arabası ((Winter, 2010: 45).

Ek 4:

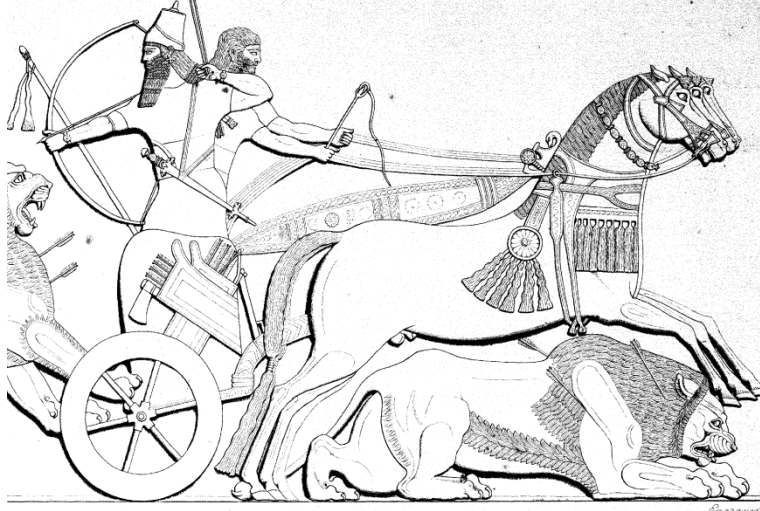
Resim: 4: Ninurta-Tukulti Assur (M.Ö. 1133-1132) dönemine tarihlenen bir silindir mühür üzerindeki savaş arabası (Moortgat, 1969: Levha:O)

Ek 5:

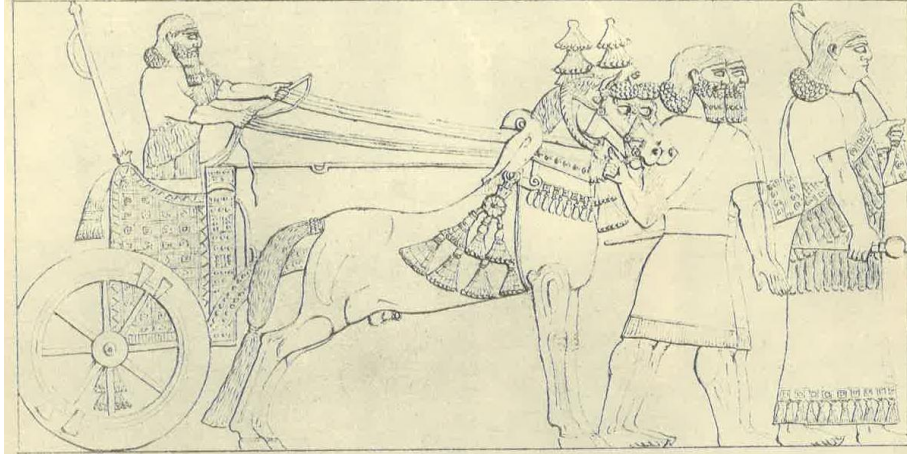
Resim 5: Beyaz Obelisk (Moortgat,1969: 251)

Ek 6:

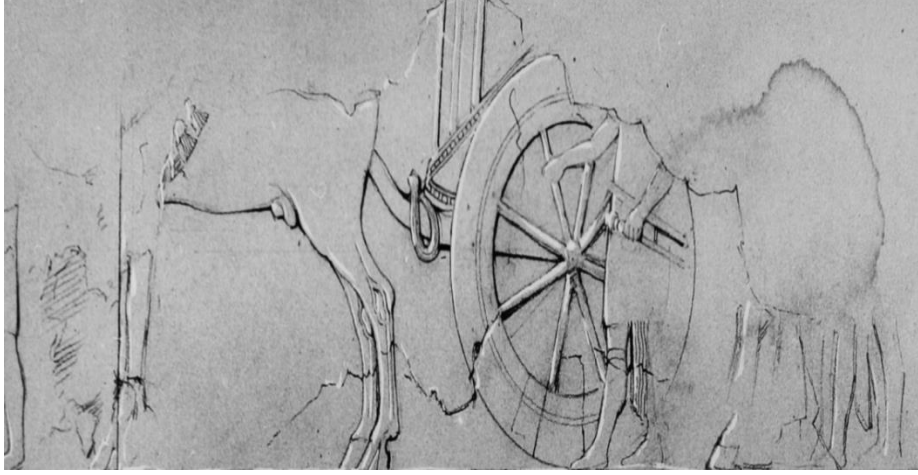
Resim 6: II. Assurnasirpal Dönemi Sivri Başlıklı Asur Süvarisi (Layard, 1853: Levha :21)

Ek 7:

Resim 7: III. Tiglat-Pleser Dönemi Savaş arabaları (Barnett ve Falkner, 1962:132)

Ek 8:

Resim 8: Sanherip Dönemi Savaş Arabaları (Barnett, Bleibtreu ve Turner, 1998:Levha 458)

Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July 2018

**ERZURUM İNGİLİZ KONSOLOSU YÜZBAŞI HENRY TROTTER'IN 1880
TARİHLİ RAPORUNDA DOĞU VE GÜNEYDOĞU'NUN ETNİK DİNİ,
SOSYAL VE İKTİSADİ YAPISI***

**Ethnic, Religious, Social and Economic Structure of East and Southeast
Anatolia in Report Dated 1880 of Major Henry Trotter English Consul in
Erzurum**

Muhammed KÖSE**

ÖZ

Konuyla alakalı ana kaynağımız İngiltere Londra National Archieve'de bulunan Foreign Office evrakına ait FO 78/3132 numaralı 1880 tarihli "Turkey (Political) Consuls in Kurdistan and at Prisrend Major Trotter S. John, V. Consul at Erzurum Everett" isimli raporun 177 ve 190 sayfaları arasında kayıtlı Major Henry Trotter imzalı 14 sayfalık "Asiatic Reforms Confidential" başlıklı ve Section No.68 ve No.1 numaralı bölüm oluşturmaktadır. Çalışmada, söz konusu rapordaki başlıklara sadık kalınarak, Doğu ve Güneydoğu'nun etnik, dini ve sosyo-iktisadi yapısı genel ve alt başlıklar halinde ortaya konulmuştur. Söz konusu raporda; Anadolu'nun doğusu ve Kuzey Suriye'deki etnik ve dini yapılardan bahsedilmiştir. Raporda Kürtler, Ermeniler, Türkler, Suriye ve Nasturiler, Keldaniler, Yakubiler, Katolik Suriyeliler, Yunanlılar, Yezidiler, Araplar, Terekemeler, Yahudiler, Çingeneler, Kızılbaş Türkler ve Türkmenler ile Çerkezler ve Çeçenlere dair önemli bilgiler sunulmuştur. Rapordan elde edilen bilgiler tafsilatlı olarak kritik edilmiştir. Sonuç kısmında ise elde edilen bilgiler genel başlıklar halinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, Osmanlı Toplumunu, Rapor, İngiliz Konsolosu, Henry Trotter.

ABSTRACT

The main source concerned with this subject consists of 14-page section entitled "Asiatic Reforms Confidential" and numbered Section No.68 and No.1 registered between pages 177 and 190 signed by Major Henry Trotter, of the report named "Turkey (Political) Consuls in Kurdistan and at Prisrend Major Trotter S. John, V. Consul at Erzurum Everett" dated 1880 and numbered FO 78/3132, which belongs to the document of Foreign Office located in London National Archives, England. In our study which will give results with new and original ideas; ethnic, religious and

** Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Üniversitesi, Tarih Bölümü, muhammedkose@erzincan.edu.tr

socio-economic structure North of Syria and east Anatolia are presented in general and in subtitles, by being faithful to the headlines in the mentioned report. In conclusion part, acquired data is presented in general headings. Important information Kurdish, Armenians, Turks, Syria and Nestorians, Keldanis, Yakubis, Catholic Syrians, Greeks, Yezidis, Arabs, Terekemes, Jews, Romanis, Qızılbaş Turks and Turkmens with Circassians and Chechenians were mentioned in the report. Our study has been made distinctive by being supported with scientific publications relating to the topic.

Keywords: 19th Century, Ottoman Society, Report, English Consul, Henry Trotter.

Giriş

Erzurum'da İngiliz Konsoloslugu ilk olarak 1836 yılında kuruldu.¹ Bu tarihten itibaren konsolosluk tarafından tutulan kayıtlar İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliği'ne gönderilmiş daha sonra da İngiliz Ulusal Arşivi bünyesindeki dışişleri ofisinde kayıt altına alınmıştır (Yeşilyurt, 2016: 601-602). 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ni müteakip İngiltere, Anadolu Ermenilerinin durumlarını sözde düzeltme ve onları Çerkez ve Kürtlere karşı korumak amacıyla Berlin Anlaşması'nın hemen akabinde Osmanlı Devleti'nin önemli noktalarında konuşlanmak üzere konsoloslar tayini kararı almış ve 10 Kasım 1878'de İngiliz Büyükelçisi Layard Dışişleri Bakanı Salisbury'den gelecek herhangi bir talimatı beklemeden Yüzbaşı Henry Trotter'ı Erzurum konsolosluguna tayin etmiştir.²

¹ Anadolu şehir ve kasabalarında kurulan konsolosluk birimlerinden birisi de 1836'da Erzurum'da açıldı. Daha önce Trabzon konsolos yardımcılığını icra eden James Brant 1836'da rütbesi yükseltilerek Nisan 1836'da Erzurum'a konsolos olarak tayin edilmiştir. 1836 yılından I. Dünya savaşının başına kadar Erzurum'da 15 İngiliz konsolos görev yapmıştır. Bknz. Ayşe Bayraktutan, *Erzurum İngiliz Konsoloslugu ve Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2010, s.12. Bununla birlikte Özgür Yılmaz, Erzurum'da bir İngiliz konsolosluginun açılması ile ilgili olarak, Erzurum ve bölgedeki İngiliz ticaretinin daha da gelişmesi için Trabzon'daki İngiliz Konsolosluk merkezinin Erzurum'a taşındığını ve bu münasebetle İran transit ticaretine yönelik faaliyetlerin daha da geliştiğini ileri sürmüştür. Bknz. Özgür Yılmaz, Marius Outrey'in 1835 Yılında Trabzon'dan Erzurum'a Seyahati ve Erzurum Şehri Hakkında Raporu, *Mavi Atlas Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi*, S.7, Gümüşhane 2016, s.153.

² Layard'ın Trotter'a yazdığı mektuba göre Trotter; Rusların işgal ettiği yerlerden anlaşmaya göre çekilip çekilmedikleri, Rusların özellikle Ermeniler arasında fitne ve fesat çıkarmalarına engel olunması, Ermenilerin can ve mallarının Müslümanlarca tecavüzüne mani olunması, idari mekanizmada vuku bulacak aksaklıkların düzeltilmesi hususunda üzerine düşeni yapacak ve bunlar hakkında Büyükelçi Layard'ı bilgilendirecekti. Bknz. Musa Şaşmaz, "İngiliz Yüzbaşı Stewart'ın Konya Konsoloslugu ve Adli Yönetime Dair Raporu (1879-1882)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, Konya 2012, s.224-225.

Sözlük anlamı, düşünülen bir şeyin yazı haline getirilmesi olan Layiha (Develioğlu, 2009:544) kavramı, özellikle Osmanlı Devleti'nde III. Selim döneminde karşımıza çıkmaktadır. Zira bu dönemde III. Selim, ıslahatlara girişmeden önce devrin ileri gelen tecrübeli devlet adamlarından devletin içinde bulunduğu durum ve yapılması gereken ıslahatlarla ilgili önerilerini istemiştir. Nitekim 1792 yılında devrin ileri gelen devlet adamlarından devletin askeri, iktisadi, siyasi, mali, dini ve ilmi durumuyla ilgili yapılması gerekli ıslahatlara havi layihalar istemesi üzerine yirmisi Osmanlı, ikisi Osmanlı vatandaşı Avrupalı Hristiyan olmak üzere toplam 22 layiha sunulmuştur (Çağman, 2010: XI). XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren layiha (rapor) içeriklerinin çeşitlendiği görülmektedir. Nitekim bu dönem raporlarının, kömür tozunun geri dönüşümünün nasıl olması gerektiğinden damızlık hayvanlara, ağaçların aşılama tekniklerinden güvenlik meselelerine kadar oldukça geniş bir alanda hazırlandığı anlaşılmaktadır (Gül, 2015: 22). Bu raporlardan birisi de çalışmaya kaynaklık yapan Erzurum İngiliz Konsolosu Trotter'ın kaleme aldığı tespitlerdir.

Yabancı tüccarlara, Osmanlı topraklarında ticaret imkânı tanıyan anlaşmalar, bu tüccarların mensup oldukları devletlerin konsolosluklar açmaları ve vatandaşlarının işlerini yürütme hakkının tanınmasıyla imparatorluğun belli başlı merkezlerinde konsolosluklar kurulmuştu. Konsolosların görevleri arasında kendi bölgelerindeki her türlü haberin yanı sıra özellikle bölgenin iktisadi durumunu düzenli bir şekilde dışişleri makamına aktarmaktı (Kütükoğlu, 1983: 11-12). Osmanlı ve İngiltere arasındaki ilk münasebetler Kraliçe I. Elizabeth ve Osmanlı Sultanı III. Murad döneminde başlamıştır. Zira bu dönemde William Harborne isimli İngiliz, Kraliçe tarafından İstanbul'a yarı temsilci olarak görevlendirildi (1575). İstanbul'a 1578 yılında ulaşan Harborne, Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa ve padişahın hocası Sadeddin Efendi ile kurduğu yakın münasebetler sayesinde kısa bir sürede Osmanlı topraklarında ticaret yapma imtiyazını elde etti. Harborne, yanında Kraliçe tarafından III. Murad'a hitaben yazılmış bir mektup da getirmişti. III. Murad'ın buna karşılık olarak 20 Mart 1579 tarihinde gönderdiği name, Osmanlı-İngiliz diplomatik ilişkilerinin başlangıcı oldu. Bu yakınlaşma ile iki devlet arasındaki dostluk ve ticaret ilişkileri kurulup gelişmeye başlamıştır (Dönmez, 2013: 14).

1. Kürtler

Tarihsel süreçte İngilizlerin Kürt politikası ayrıştırıcı ve Osmanlıya karşı kışkırtıcı bir nitelik taşımaktadır. XIX. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren Kürtleri Türklerle karşı karşıya getirmek için çaba sarf eden İngilizlerin bu siyasetini, bölgeye atadıkları konsolosların raporlarından tespit etmek mümkündür. Nitekim 30 Mart 1915'te Süleymaniye bölgesine İngiliz konsolosluğuna atanmış Binbaşı Edward Charles Noel'in Londra'ya sunmuş olduğu raporda kullanmış olduğu şaşırtıcı ve dikkat çekici ifadeler, aslında İngilizlerin bölge ile ilgili zihinlerinde besledikleri proje tasarımlarını yansıtmaktadır. Söz konusu raporda Noel; Kürt devletinin kurulması ve Türklerle Kürtlerin birbirlerine kin ve nefretle dolması için elinden gelen bütün çabayı sarf eder bir pozisyonda kendini konumlandırmıştır. O, Kürtlerin

tıpkı Ermeniler ve Araplar gibi 400 yıldır Türklerin kötü ve zalim idaresi altında asimile edilmek istendiğini iddia etmiştir (Kartın, 2014: 200-201).

Raporunda ilk olarak Kürtler hakkında bilgi veren Kürdistan Konsolosu Henry Trotter, Kürtlerin köken ve erken tarihleri hakkında fazla bir şey bilinmediğini öne sürerek onların Carduchi of Xenophon olduklarına inandıklarını belirtmiştir. Trotter'in, Kürtlerin tarihi hakkında verdiği en eski bilgiler 12. yüzyıla sınırlıdır. Nitekim Trotter, Haçlı Seferlerinin kahramanı olarak kabul edilen Selahaddin Eyyubi'nin Kürt asıllı olarak bilindiğini, modern Kürtlerin Persli Şah İsmail'e karşı olan Sultan Selim tarafından yürütülen başarılı bir mücadelenin sonucunda M.S. 1514'te ilk olarak Osmanlı yönetimi altına girdiklerini, Diyarbakır ve Kürdistan bölgelerinin Selim (Yavuz Sultan Selim) tarafından kontrol altına alındıktan sonra Bitlisli Kürt tarihçi İdrisi'nin bu bölgeye yönetici olarak atandığını ve İdrisi'den sonra bölgenin adalet ve yetenek açısından kabiliyetli olanlar tarafından yönetile geldiğini ifade etmiştir. Göçebe Kürtlerin İdrisi tarafından Erzurum ve Erivan bölgelerindeki zengin ve doğal bölgelere göçe zorladığını iddia eden Trotter, Kürtlerin sonraları bir asker olarak Türk sınırını korumak suretiyle, Osmanlı tarafından kendilerine şartlı olarak sürekli vergi dokunulmazlığı güvencesi sağlandığını söylemiştir. Trotter, şimdiki yüzyıla (19. yüzyıl) geldiğinde Rusya'nın ilerlemesiyle Persler ve Türkiye arasındaki savaşların büyük oranda azaldığını ancak Kürtlerin, Türkiye (Osmanlı), Rusya ve Perslerin (İran) elinde kolonileştiğini iddia etmiştir³.

Trotter, sonradan güneyden göç ederek bölgeye gelen Kürtlerin şimdilerde neredeyse bütün ülkeye (Osmanlı Devleti) dağılmış olup imparatorluğun mutlak egemenliğine geçtiklerini, kuzeyde sınırlı da olsa Kürtçe konuşabilen Kürtlerin Erzurum, Kars ve Divriği'ye kadar uzanan bölgede yayıldıklarını yazmıştır. Ayrıca Van ve Erzurum bölgesinde yaşayan Kürtlerin, Hakkari'den gelen Mamakanlee Aşireti⁴ hariç hemen hepsinin köken olarak Diyarbakır'dan geldiğini öne sürmüştür. Modern döneme nispeten İdrisi dönemi Kürt tarihi hakkında fazla bir bilginin mevcut olmadığını belirten Trotter, Kürtlerin Türk egemenliğine geçtikten sonra gördükleri hoşgörü karşılığında sarsıldıklarını ve 1834'ten sonra Bab-ı Alinin Kürtleri kontrol altına alma fikrinin azaltmayı düşündüğünü belirtmiştir. Ayrıca Trotter, Kürtlerin Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra Bağdat'tan İstanbul'a kadar imparatorluğun bazı iç bölgeleriyle iletişimini kestiklerini ancak iç kısımdaki bazı büyük kasabalar istisna olmak üzere onların çevresindeki küçük alanlar, Karadeniz kıyısındaki dağlık alanlar, İran ve Arabistan sınırları ile Ankara'nın büyük bir kısmında Kürt nüfusun yaşadığına dikkat çekmiştir. Kürtler üzerinde kesin bir kontrol sağlayan iç bölgelerdeki feodal beylerin sonradan etkilerinin ortadan kaldırıldığını belirten Trotter, 1834 yılında Mehmed Reşid Paşa'nın Bab-ı Ali tarafından emrine verilen 20 bin asker ile birlikte Sivas'tan Diyarbakır'a kadar

³ FO 78/3132. . "Turkey (Political) Consuls in Kurdistan and at Prisrend Major Trotter S. John, V. Consul at Erzurum Everett"

⁴ Trotter, bu aşiretin Ermeni Mamigonians menşeli olduğunu iddia etmektedir.

uzanan hatta güvenliği sağlamak üzere görevlendirildiğini ve buralarda Kürtler üzerindeki feodal beylerin baskılarını ortadan kaldırıp güvenliği sağladığına vurgu yapmıştır. Buna karşılık Kürtlerin herhangi bir vergi ödemedikleri gibi askerlik görevinden de kısmen muaf tutulduklarına dikkat çekerek, konsolosluk sınırları dahilinde bir milyon civarında Kürt nüfusun yaşadığını öne sürmüştür.

Trotter, bölge halkının din, dil ve yaşam koşullarına göre birkaç sınıfa ayrıldığı tespitini yaparak onları; a. Sunni ya da Alevi, b. Kurmanci ya da Zaza, c. Yerli ya da Göçmen, d. Tarımsal ya da Dağlık ve e. Aşiret ya da Aşiret Olmayan şeklinde 5 grupta değerlendirmiştir.

a. Kurmanci ve Zazalar

Kürtlerin çoğunun Kurmanci olduğunu iddia eden Trotter, onların Kurmanca olarak adlandırılan ya da Kirdasi dilini konuştuklarını, geri kalanların da Zaza lehçesi konuştuklarını beyan etmiştir. Aslında Trotter'ın Zazaları Kürt gruplar ve Zazacayı da Kürtçenin bir lehçesi olarak belirtmesi dikkat çeken bir durumdur. Zazalar ve Zazaca arasında çelişkiye düştüğü anlaşılan Trotter, nitekim bir sonraki cümlesinde Kurmanci ve Zazaca lehçelerinin Pers diline çok yakın hatta neredeyse aynısı olduğunu da ifade etmiştir. Zazaların yoğun olarak yaşadıkları yerler hakkında bilgiler veren Trotter, onların Erzincan'ın güneyindeki dağlık alandan Erzurum'un Güneybatısına kadar uzanan hatta birbirleriyle birleştiklerini ve Erzurum'dan Diyarbakır'a kadar uzanan sahada Fırat Nehri'nin Batı, Hani'den Termuk'a kadar uzanan bölgenin de Güney sınırlarını oluşturduğunu dile getirmiştir. Trotter'ın Zazaların yaşadığı bölge ile sınırlandığı bu hat aslında onun Zazalar ile ilgili fazla bilgiye sahip olmadığını göstermektedir. Nitekim Erzurum'dan Diyarbakır'a kadar düz bir çizgi şeklinde uzanan hatta Zazaların yaşadığını iddia eden Trotter, Şanlıurfa ve Adıyaman başta olmak üzere Zazaların yaşadıkları diğer bölgelerden bahsetmemiştir. Zazalar ile ilgili öngörülerinde olumsuz bir kanaat taşıdığı görülen Trotter, Zazaca konuştuğu söylenen kişi sayısının 180 bin kişi olarak duyduğunu ancak kendi izlenimine göre bu sayının 100 bin civarında olduğunu belirtmiştir. Trotter'ın Zazalar ile ilgili çelişkili ifadeleri bununla da sınırlı değildir. Zira Trotter, bir yandan Zazaları Zazaca konuşan Kürtler olarak tanımlarken diğer yandan Zazaca ve Kürtçe arasındaki farkın oldukça büyük olduğunu ve hatta Kürtçe konuşan bir insanın Zazaca konuşan bir mahalde kendini ifade edemediğini ve bu durumun Zazaca konuşan biri için de geçerli olduğuna da vurgu yapmıştır. Bununla birlikte Trotter, Kürtçenin yazılı bir dil olmadığını, gerekli duyulduğunda yazışmaların Persçe (Farsça) yapıldığını, elinde bulunan Kürt tarihi ile ilgili bilgilerin Farsça yazılmış kaynaklar olduğunu ve Kürt edebiyatının da olmadığını öne sürmüştür.

b. Sünni ve Alevi Kürtler

Devletin dininin Müslümanlık mezhebinin de Sünnilik olduğuna dikkat çeken Trotter, Kürtlerin büyük çoğunluğunun da Sünniliğe bağlı olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Trotter, genelde Kurmanci konuşan Kürtlerin Sünni fakat Zazaların Alevi olduklarını ancak Güney bölgesinde yaşayan Zazaların bir kısmının Sünni

mezhebine mensup, Kemah ve batısında yaşayan Zazaların ise Alevi ya da Kızılbaş olup bunların da Kurmanci konuştuklarını iddia etmiştir (FO 78/3132: 178).

Kürt Sünnilerin neredeyse tamamının Şafi mezhebine bağlı olduklarını ve ruhani liderlerinin de Şeyh Ubeydullah olduğunu ileri süren Trotter, İran coğrafyasında yaşayan Kürtlerin de Şafi mezhebine bağlı olup kendilerini Şeyh Ubeydullah'ın müritleri olarak tanımladıklarını ve Şeyhin bu pozisyonundan dolayı İran Devleti'nin kendisine karşı düşmanlık yaptığını iddia etmiştir. Ayrıca Trotter, Doğubeyazıt'tan Süleymaniye'ye kadar uzanan bölgede Şeyh Ubeydullah'ın güçlü bir etkisinin olduğunu hatta bu etkinin İran sınırına kadar uzadığını ve Kızılbaşların dini mezhep açısından İran etkisinde olduklarını ifade etmiştir. Trotter'e ait bu ifadeler aslında Trotter'in sahip olduğu bilgilerin kulaktan dolma ve çok da güvenilir kaynaklara dayalı olmadığını göstermektedir. Nitekim Trotter'in konsolosluk yaptığı dönemde o bölgede birçok tarikat ve o tarikatların liderliğini yapan onlarca şeyh varken onun sadece Şeyh Ubeydullah'ı ön plana çıkarıp bütün Şafi Kürtlerin lideri gibi göstermesi çok da anlaşılmayan bir durumdur.

Kızılbaşlığı⁵, Şia ve İran Müslümanlığının karışımı bir inanış olup Paganizm ve Hristiyanlığa ait bazı dini ritüellerin karışımı gibi uçuk ifadelerle tanımlayan Trotter, onların Erzincan'ın güneyindeki dağlarda 60 bine yakın bir nüfusa olup 3 bin nüfuslu Hristiyan Ermeniler ile birlikte Dersim'de yaşadıklarını ve Dersim'in henüz hükümet tarafından tamamen kontrol altına alınmadığını bunun yapılabilmesi için düzenli ve büyük bir orduya ihtiyaç duyulduğunu da sözlerine eklemiştir. Bölgedeki Kızılbaş Kürtlerle birlikte Zaza bölgesinin batısında büyük oranda Türk Kızılbaşları, Türkmenler ve Dersim Kürtleri gibi neredeyse aynı dini yaşayan ve aynı dili (Türkçe) konuşan insan topluluğunun yaşadığını ileri sürmüştür ve buna örnek olarak Arguvan kazasına bağlı Arapgir Nahiyesi'nde yerleşik Kızılbaş olan 12 bin kişinin Türkçe konuştuğunu sadece birkaç köyde Kurmancinin konuşulduğunu göstermiştir. Malatya Sancağı'nda yaşayanların çoğunun Kızılbaş olduğunu iddia eden Trotter, Arapgir Nahiyesi'nin 3/2'sinin Sünni Türk geri kalanının Kızılbaş Kürt, Eğin (Kemaliye) köylerinin 4/1'inin Kızılbaş olduklarını ve ovada yaşayan Kızılbaş Türk ve Kürtlerin endüstri, enerji ve ekonomi için mükemmel insan kaynağı oldukları tespitini yapmıştır. Bununla birlikte Akçadağ ve Dersim yakınlarındaki vahşi dağlarda yaşayanların ulaşılması zor coğrafyadan aldıkları cesaretle yarı bağımsız bir şekilde yaşadıklarını, Dersim kırsalında yaşayanların iklimin sertliğinden dolayı genellikle yerleşik hayat yaşadıklarını buna karşılık önemli yerleşim birimlerinden olan Eğin ve Arapgir'in hasat yapılabilen topraklara sahip olmakla birlikte bu toprakların mineral ve orman bakımından zengin olduğunu ayrıca burada yaşayan Kızılbaşların ülkenin geleceğinin önemli unsurları oldukları üzerinde durmuştur.

⁵ Abdulkadir Gül'e göre, Kızılbaşlık: "Anadolu'da konar-göçerlerin inanç tarzı olarak doğmuş ve ağırlıklı olarak köy meskünlerinin İslami farklı yorumlaması şekline dönüşmüştür. Zamana mekâna uyum sağlamada direnmemiştir. Kızılbaşlar üzerinde yaşadığı mekânla iç içe uyumlu bir inanç düzeni geliştirmiştir." Bknz. Abdulkadir Gül, Osmanlı İdaresinin Kızılbaşlığa Yönelik Tutumu (Dersim Sancağı Örneği), *Turkish Studies*, Volume 10/9, Summer 2015, s.217.

Trotter, Sünni ve Şiiiler arasında geçmişten günümüze gelen bir düşmanlığın olduğunu ve bu düşmanlığın Ermeni ve Dersimli Kızılbaşlar arasında yeni bir boyuta ulaştığını, bölgedeki Hristiyan ve Türk askerinin hayatlarının tehlike altında olduğunu ve Kürtlerin Hristiyan kadınların özgürce yaşamalarına fırsat verdiğini buna mukabil Türk kadınlarının böyle bir özgürlüğe sahip olmadığını yazmıştır. Bununla birlikte Fırat Nehri'nin batısındaki bazı bölgelerde yaşayan Türk ve Ermenilerin zaman zaman Dersimlilerin düşmanca akın ve istilalarına maruz kaldıklarını hatta bazı köylerin Dersim şeflerine yıllık haraç karşılığında yağma ve talandan muaf tutulduklarını öne sürmüştür. Trotter, Konsolos Taylor'a dayandırarak verdiği bilgide; Dersimli Kızılbaşların ikiye ayrıldığını, güneyli olan ve nispeten alçak yerlerde yaşayan Dersimli Kızılbaşların Seyyid Hasenanlı aşiretine mensup olduklarını buna karşın gerçek Dersimli olanların Erzincan'a yakın yüksek kayalıklarda yaşayanların kendilerini beğenip sürekli isyan ederek önceleri tarımla uğraşıp mevcut otoriteye bağlı olduklarını belirtmiştir.

Dersimlilerin Hristiyanlıktan bile önce var olan Paganların soyundan geldiklerinin bilindiğini öne süren Trotter, Bununla beraber Hasenanlıların köken olarak İran'ın Horasan bölgesinden olup sonradan Malatya Akçadağ'a göç ettiklerini ve inanç bakımından birbirlerinden çok farklı yaşamadıklarını ancak Dersimlilerin lehçelerinin biraz farklı olup Dersimcenin Kürtçe ve Ermenice bileşimi bir dil olduğunu ayrıca Hristiyanlık, Paganizm ve İslam karışımı bir inanca sahip olduklarını iddia etmektedir. Bunun yanı sıra Dersim'in Ermenilerin kalıntıları, yıkılmış kasabaları, köyleri, kiliseleri, manastırları ve eski Ermeni yazıtlarıyla dolu olduğunu öne süren Trotter, birçok orijinal Ermeni eserinin Dersimden kaçırıldığını, Dersim'de kullanılan birçok Kızılbaş Hristiyan isimlerinin şuan Muş ve Ermenilerin yaşadığı diğer bölgelerde kullanılan kısaltılmış Ermenice isimlerle benzer olduklarını ve bunların evlilik, bazı dini gelenek ve göreneklere Hristiyanlardan aldıklarını da savunmuştur (FO 78/3132: 179).

c. Yerleşik ve Göç Hayatı Yaşayan ile Tarım ve Hayvancılıkla Uğraşan Kürtler

Kürtlerin büyük oranda yerleşik (yerel kullanımda yerli anlamına gelen) hayata geçtiğini ve gezilerinde Hristiyanlardan çok Kürt köylüsüne rastladığını belirten Trotter, sadece Kürtlerden oluşan pek çok büyük köyün varlığına rağmen sadece Ermenilerin yaşadığı herhangi bir bölgeye denk gelmediğini aktarmıştır. Bununla birlikte Trotter, Kürtlerin genel olarak dağlık alanlarda yaşamayı tercih etmelerine karşın zengin ve geniş ovaların Hristiyan, Türk ve kısmen de Kürtler tarafından işgal edildiğini (Ülkenin/Dersim Kuzey kısmı bu kapsamın dışında kalmıştır.), yerleşik Kürtlerin genelde tarım ve hayvancılık ile uğraştıklarını, bazı köylerde sadece tarım faaliyetlerini icra edildiğini buna mukabil göçmen Kürtlerin ise sadece hayvancılık ile meşgul olduklarını naklederek Kürtlerin uğraştıkları tarımsal faaliyetlerin komşuları olan Hristiyanlarınkine benzemediğini öne sürmüştür. Trotter, görüşlerine katılmadığını belirttiği bir Kürt reisinin Kürt köylerindeki ürünler ile komşuları olan Hristiyan köylerin ürünlerini kıyaslamak için ifade ettiği: "Aksi nasıl beklenebilirdi ki? Hristiyanlar gece gündüz çalışırlar fakat bizim Kürtler hayatı sessizce

(muhtemelen tembel olduklarını vurgulamak istemiş) yaşamayı severler.” şeklindeki sözlerini, “bu yorum doğru bir yorumdur” diyerek kendini haklı çıkarmaya çalışmıştır.

Göçebe Kürtlerin kural olarak sürülerine daha çok bağlı olduklarını ifade eden Trotter, yerliler ve göçmenler arasındaki farka da dikkat çekerek; yerliler ve göçmenler arasındaki temel farklılığın bir tanesinin yerlilerin kışı kasabalarında, yazı doğada geçirdiklerini, genel olarak köylerinden birkaç saat uzaktaki kulübe ya da çadırlarında yaşadıklarını buna karşılık yerel dilde *Koçer* olarak adlandırılan göçmenlerin ise köylerinin olmadığını, bütün yılı çadırlarda geçirdiklerini, bunların kış ayını Mezopotamya'nın ovaları ve Tigris'in (Dicle Nehri) güneyindeki dağlık olmayan İran arazilerinde, yazları ise Muş ve Hakkari'nin yüksek yerlerinde geçirdiklerini izah etmiştir. Göçmenlerin yer değiştirmeleri esnasında sebep oldukları durumlara da değinen Trotter; göçmenlerin periyodik olarak yaptıkları göçler esnasında geçtikleri köylerdeki alanlar ile sürülerini otlatırken komşularına zarar verdiklerini ve yolculukların kabileler arasında kanla sonuçlanan ciddi tartışmalara sebep olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca göçmen Kürtlerin yerli Kürtlerden daha zengin olduğuna dikkat çeken Trotter, göçmenlerin zenginliğini sahip oldukları at, deve, koyun, çadır, halı ve silahlara bağlamıştır. Göçmen Kürtlerin doğaları ve ekonomik durumları hakkında biraz daha ayrıntıya giren Trotter, onların tüccarlara yün ve koyun sattıklarını, ihtiyaç duydukları ürünleri en yakın pazarlardan satın aldıklarını, kadınlarının mükemmel halı dokuduklarını ve Koçerlerin (Göçmen/Göçer) agresif olmadıklarını, çoğunluğun aşiret reisine bağlı olduğunu, aşiret reislerinin göçmenler üzerinde etkili olduklarını, sadece koyun vergisi ödediklerini ve bu verginin ilkbaharda toplandığını, onların yolculuklarının kışın başlayıp yaza kadar devam ederek Dicle Nehri civarındaki yazlık otlaklara doğru geçtiklerini ve savaş döneminde de ülkelerini savunan düzensiz ordu olduklarını, buna karşılık yerleşik Kürtlerin de göçmen Kürtlerden daha çok hükümetin kontrolünde olduklarını ve bunların birçoğunun hükümet sistemi altında yaşayabilecek düzeyde olduklarını, hemen hemen her yerde ve her durumda yaşayabilecek yapıya sahip olduklarını, Diyarbakır ve Erzurum'daki köylerde yaşayanların düzenli olarak vergilerini ödediklerini ama yarı bağımsız olan Botan, Modki/Mutki ve Dersim'deki Kürt aşiretlerin askeri zorlama dışında asla vergi ödemediklerini ancak Van Gölünün kuzeyinde yaşayan Hayderanlı aşiretinin düzenli olarak koyun vergisini ödediklerini açıklamıştır.

d. Aşiret Olan ve Olmayan Kürtler

Kürtlerin büyük oranda aşiret olduklarını aktaran Trotter, aynı bölgede yaşayanların kabile ya da aşirete mensup olduklarını ve bu yönüyle aşiret olan Kürtleri İskoçya'nın yüksek yerlerinde yaşayan kabilelerine, aşiret olmayan Kürtleri de İskoçya'nın alçak olan bölgelerinde yaşayan halklara benzetmiştir (FO 78/3132: 180). Trotter; Süleymaniye ve Musul bölgelerinde yaklaşık bir yıl geçirip önemli tespitlerde bulunduğunu söylediği Mr. Rich adlı bir şahsın, aşiret olmayan Kürtlerin asıl yerli olduklarını, aşiret olan Kürtlerin ise baskın çıkan ayrı bir sınıf olarak tanımlandığını, aşiret olanların daha cüsseli ve zeki olduklarını öne sürdüğünü

belirterek kendisini Mr. Rich'in bu görüşüne katılmadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte Trotter; diğer alt grup Kürtlerde olduğu gibi hepsinin birbirine benzediğini ve kırsal yaşam süren yerlilerin büyük çoğunluğunun yanı sıra tüm saf göçebe Kürtlerin de aşiret olduklarını iddia etmiştir. Diğer taraftan ziraatle uğraşan kırsal yerleşik olanların çoğunluğunun aşirete mensup olmadığına inandığını ifade eden Trotter, bunların genellikle yerel isim olan Reaya olarak tanımlandığını ve bu tanımın genel olarak Hristiyan köylüler için de kullanıldığını ileri sürmüştür.

Trotter; Kürtler için önceden söylenen “Neredeyse tüm Kürtler göçmendir, hırsızdır ve katil olmaya yatkındır” gibi sözlerin gerçeklikten bir miktar uzak olduğunu düşündüğünü Aksine O, Kürtlerin çoğunluğunun yerleşik olduklarını, hayvan yetiştirdiklerini ve geçimleri için genelde kendi aşiretleri ile birlikte hareket ettiklerini belirtmekle beraber dağların neredeyse ulaşılabilen sığınaklarında yaşayan Kürtlerin ovalardaki Hristiyan ve Müslümanlara sık sık saldırıp yağma girişiminde bulduklarını ancak işledikleri suçlara rağmen cezasız kaldıklarını, yine birçok bölgede Kürt aşiretleri arasında çıkan kan davalarının büyük acı ve ölümlere sebep olduğunu, Koçerlerin yıllık göçleri esnasında geçtikleri güzergahlarda zarara sebebiyet olduklarını ama asıl büyük ıstıraplara sebep olan aşiretlerin ise, Türk bölgelerine akın yapıp köylerini ve sürülerini yağmalayıp ganimetleri kendi aralarında paylaştıktan sonra ganimetleri İran sınırının güvenli bölgelerine taşıyan Celali ve Şekak aşiretleri olduğunu savunmuştur. Kürtler arasında her çeşit karakterist özelliklerin olduğuna dikkat çeken Trotter; hovarda ve cesur bir atlı grubun başında at koşuran kibirli, saf kan bağı ile birçok nesildir tanınmış isimler üzerinden soyunu devam ettiren ve silahlı adamları tarafından büyük saygı ve hürmet gören yarı bağımsız bir şekilde hayat süren aşiret reislerinin, zaman zaman yoksulları ezdiklerini ve bunların dışında bazı şansız reayanın da zaman zaman idareciler tarafından ezildiklerini belirtmiştir.

Trotter, Kürtlerin zeka problemlerinin olmayıp, aslında çoğunun eğitimden yoksun olduğunu, karşılaştığı eğitimli Kürtlerin kendisini zekalarıyla şaşırttıklarını ve eğitime çok istekli olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca Trotter; birkaç ay önce Van'da imparatorluğun İslahat yetkilisinin elinde, 40 bin kadar Kürdü temsil eden 17 toprak ağasının imzasını taşıyıp okul ve eğitim talep eden mazbatayı gördüğünde çok şaşırdığını, hatta söz konusu mazbatada okul ve eğitim isteyen bu Kürt toprak ağalarının isteklerinin kabulü takdirinde gerekli olan parayı ödemeyi kabul ettiklerini bununla birlikte aynı mazbatada zorunlu askerlikten de hoşnut olmadıklarını ve askerlik görevinden kalıcı olarak muaf tutuldukları halinde Hristiyanların ödediğinden çok daha yüksek bir muafiyet vergisini ödemeyi teklif ettiklerini de iddia etmiştir.

Kürtlerin misafirperliğine dikkat çeken Trotter; diğer bütün Müslümanların aksine Kürtlerin yapısında fanatikliğin olmadığına inandığını ancak dünyevi ve uhrevi liderleri tarafından bağınaz bir fanatizm düzeyinde kışkırtıldıklarında kolayca coşabildiklerini ve son savaştaki hadiselerde olduğu gibi coştuklarında zalim ve barbarca davranabildiklerini, böylesi durumlarda hislerinin savaş benzeri kin ve hırsla dürtülebildiğini ileri sürmüştür. Bunun yanı sıra Trotter, bundan 40 yıl önce

Kürtler ile Hristiyanların ilişkilerinin bugünkünden daha iyi olduğuna inandığını, Kürtler ve Hristiyan unsurlar arasındaki bugünkü problemlerin Türk yetkililerden kaynaklandığını, herhangi bir hükümetten yana tavır koyan Kürtlere karşı Türk hükümetinin Hristiyanlara taraf meyil gösterdiğini ve bu durumun Kürtlerle Hristiyanların aralarının daha çok açılmasına sebep olacağı görüşünde olduğunu ve fırsat buldukça Kürtlere bu durumu izah ederek Kürtleri ikna etmeye çalıştığını itiraf edip Kürtler üzerindeki asıl niyetini belli etmiştir. Trotter bu itirafını; *İngiliz Kraliyeti de Hristiyanlar kadar Kürtlerin de refahını güvence altına alacak iyi bir hükümet ile ilgileniyor* şeklinde açıklayarak İngilizlerin Kürt politikasını belirten önemli ifadeler kullanmıştır.

Kürtlerin demografik yapısı hakkında da bilgiler veren Trotter, Türk yetkililerinin göçebeler hakkında güvenilir istatistiksel veriye sahip olmadığını iddia ederek, göçebe ve yerleşik Kürtlerin gerçek sayısı hakkında bir fikir sahibi olmanın zor olduğunu (FO 78/3132: 181) ancak bu yaz Van'dayken Yusuf Paşa'dan Van vilâyetindeki yerleşik aşiret Kürtlerin çadırları ve evlerinin listesini aldığını ve bu listeye göre Van bölgesinde Kürtlere ait 8590 kadar ev ve çadırın olduğunu ve her hanede 7 kişinin yaşadığı kabul edildiğinde ortalama 60 bin 130 kişilik Kürt aşiret nüfusun Van'da yaşadığını ve bunların askerlikten muaf olduklarını savunmuştur.

e. En Büyük Kürt Aşiretleri

1. Hartuşi: 2130 hane olup farklı bölgelere dağılmışlardır.
2. Hayderanlı Abagai Aşireti: 800 çadırdan müteşekkil olup Van Gölü'nün kuzydoğusunda yerleşiktir.
3. Hayderanlı Aşireti: Van Gölü'nün kuzeyinde Erciş ve Adilcevaz'da yerleşik olup 1000 hanedir.
4. Makuri Aşireti: 800 çadır olup İran sınırında yerleşiktir.
5. Milan Aşireti: 450 çadırdır.

Trotter, bunlarla birlikte çadır sayısı 100 ile 400 arasında değişen 19 küçük aşiretin daha olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca Van vilâyet bölgesinde 175 bin Müslüman nüfusun olduğunu fakat şehir merkezinde yaşayan 15 bin Türk nüfus ile geçen sene boyunca kıtlıktan ötürü ölen 10 bin kişiyi toplam Müslüman nüfustan çıkarıldığında Van bölgesinde 100 bin kişilik Kürt nüfusun yerleşik olduğunu iddia etmektedir. Bölgenin demografik yapısı hakkında bilgi vermeye devam eden Trotter, birkaç yıl önce Erzurum'da Rus konsolosluğunu yapan Mr. Yaba'nın, Hakkari'de 159 bin 600 Kürt aşiret nüfusun yaşadığını söylediğini ancak Mr. Yaba'ya katılmadığını çünkü Mr. Yaba'nın Kürtler ile diğer reayayı birlikte saydığını düşündüğünü de ifadelerine eklemiştir. Raporunda başlıca göçebe Kürt aşiretlerine yer veren Trotter; bunlardan Herki aşiretinin 24 bin kişilik olduğunu ve bunların kışın bazen İran bazen de Musul'a yazın da Gevver'e gittiklerini; 6 bin kişilik Hartuşi aşiretinin yazın Julamerg yakınlarında kışın Musul'da konakladıklarını, Şikak aşiretinden bir kısmının kışın İran yazın Van bölgesine göçtüğünü ve bunların İran'a geçerken

Başkale'de toplanıp hareket ettiklerini öne sürmüştür. Ayrıca Bayazıt sancağında Rus, İran ve Türk milletiyle karışmış Celali Kürtlerden bahseden Trotter, Konsolos Taylor'un bundan 10 yıl önce Bayazıt'taki Kürtler hakkında sarf ettiği ifadeleri raporunda şöyle yer vermiştir: *Bu tek aileden oluşan çok uluslu yapı ve sınırlarının kesinleşmemiş durumu, İran ve Türk hükümetleri arasında sonu gelmez tartışmalara sebep oluyor. Kürtler hem o ülkede evlerinde hem de bu ülkede, canları ne zaman isterse ya da amaçlarına ne zaman uygun düşerse gerek iş için gerekse iki ülkeden birinde işledikleri bir suçun cezasından kaçmak için sınırı geçiyorlar. Vergi koymak, askere almak, suçluları tutuklamak için hükümetlerin yaptığı tüm girişimler duruma göre ani bir göç ile başarısız kılınıyor.* Trotter bölgeyle ilgili izlenimlerini şöyle sürdürmüştür: Erzurum vilâyetine bağlı Bayazıt sancağında önceden bahsedilen bazı kabileler hariç tamamen göçebe olan aşiret yoktur. Ancak konsolosluk bölgesinin güneyine doğru çöl sınırına yaklaşıncaya yine kışın Mezopotamya ovalarında olup yazın kuzeydeki dağların eteklerine doğru hareket eden birkaç büyük kabile bulduk. En batıda üç tane Arap-Kürt aşireti olan Kiki (1000 çadır), Milli (1000 çadır) ve Karageçiler var. Kürt aşiretler bazı yerlerde ülkelerindeki çölün saf Arapları ile dağların Kürtleri arasındaki şeridi tutan Araplarla karışmışlardır. Daha doğuda Mardin'nin güneyinde Bedevi Arapları (Şamar ve 1000 çadırlık Tai) dağların eteklerinde bizleri karşılıyor. Diyarbakır'ın doğusunda Tigris (Dicle) vadisinde ise kışın o civarda yaşayıp yazın Sason ve Muş'a giden Rajkotanlı (500 çadır), Pencinarlı (1000 çadır) ve Alikanlı (500 çadır) gibi büyük aşiretleri görüyoruz. Daha doğuda Cizre yakınlarında da sayıları 150 ile 800 aile arasında değişen göçer aşiretler de bulunur. Tümüyle göçebe Kürt aşiretlerinin nüfusu 100 bin kişiyi aşıyor ancak sahip olduğumuz kısıtlı ve kesin olmayan bilgiyle tam gerçeğe yaklaşan herhangi bir tahminde bulunmak oldukça zordur (FO 78/3132:182).

2. Ermeniler

Trotter'ın bölgenin etnik yapısını ele alırken sayısal çoğunluğu esas alıp konuya duygusal yaklaştığı anlaşılmaktadır. Nitekim Trotter raporunda Ermeniler'den bahsederken, *Kürdistan konsolosluk sınırlarında Kürtler'den sonra yoğunluk olarak sıradaki isim, toprağın asıl sahibi olan Ermenilere geldik. Sayıları hakkında kesin bir kayıt yok ancak tahminlerime göre 600 bin ile 700 bin arasındalar* ifadesiyle Ermenilere sempatik yaklaşımını beyan etmiştir. Bunun yanı sıra Ermenileri övücü bir dil kullanması onun tarafgirliğini tartışılmaz hale getirmiştir. Şöyle ki: *Ermeniler'in en eski krallıklarına özgün bir ilgi, onların Hristiyanlığa ilk dönemlerinden, atalarının dillerine ve dinlerine sadık kalmaları onları muazzam kılıyor.* Trotter Ermeniler'in tarihi hakkında ayrıntılı bilgiler vermeye devam etmiştir. İlk Ermeni hanedanlığı olan Hayguvan kralı Vahe'nin İran kralı Darius'un müteffiki olarak Büyük İskender'e karşı savaşırken M.Ö. 332'de öldüğünü ve memleketinin bir Makedonya ili haline geldiğini sonrasında Ermenistan'ın Part Krallığının bir parçası olduğunu ancak Partlardan sonra herhangi bir dönemde bağımsız bir hükümdarlık olup olmadıklarının şüpheli olduğunu ileri sürmektedir.

Arşagunyan hanedanlığının ikinci Ermeni hanedanı olduğunu öne süren Trotter, Ermeni tarihçilere dayandığını iddia ettiği bilgilerden yola çıkarak, bu krallığın

M.Ö. 149'da soylarının tükendiği M.S. 428 yılına kadar hüküm sürdüğünü ve bu muhteşem zamanlarında Ermenistan'ın Roma'ya bağlı olduğunu, 4. yüzyılın başında Ermeni Kralı Tiridates'in Roma'nın başkentinde taçlandırıldığını ve ondan sonra gelen tüm Ermeni kralların Roma'ya bağlı kalarak yönetimlerini ellerinde tuttuklarını ve Ermenilerin Tiridates zamanında Hristiyanlığı⁶ kabul ettiklerini öne sürmüştür.

Roma ve Pers arasında uzun süren üstünlük savaşlarından sonra 428 yılında Ermenistan'ın Pers hakimiyetine girdiğini ve 456 yıl Pers valileri tarafından yönetildiğini belirten Trotter, o süre zarfında Ermenistan'ın sürekli Pers ve Bizans arasında hakimiyet sahası haline geldiğini sonrasında da Suriye Arapları tarafından fethedildiğini izah etmiştir. Trotter, 9. yüzyılın ortalarında İslam Halifesinin Aşod adında bir Ermeni'yi Ermenistan kralı olarak atadığını, Aşod'un 856 yılında kurduğu Pakradonyan hanedanlığının 1080 yılında Bizans tarafından işgal edildiğini, daha sonraları bölgenin önce Pers sonra da Tatarlar tarafından ele geçirildiğini yazmıştır. Ayrıca Trotter, Klikya'da Rupiyan hanedanlığı tarafından bir küçük Ermenistan Krallığının kurulduğunu, 1393 senesinde son Klikya Krallığının kralı olan Leo de Lusignan'ın ölmesiyle Rupiyan hanedanlığının son bulunduğunu, bu süreçte sık sık Tatar saldırılarına maruz kalan ülkenin nihayetinde Mısır Sultanı tarafından ortadan kaldırıldığını belirtmiştir. Bölgenin İslam hakimiyetine geçmesinden sonraki Ermeni tarihini Trotter bambaşka bir dille açıklamıştır. Nitekim Trotter, Ermenistan bölgesinin Mısır Sultanları (Memlukler) hakimiyetine geçmesiyle birlikte Ermenilerin bu tarihten sonra hep yabancı efendilerin boyundurukları altında yaşamaya mahkum kaldığını, Leo'nun ölümünden önce de ülkenin Timurlenk tarafından yağmalandığını, daha sonra ülkede iç savaşların baş gösterdiğini ve son olarak 1583'te Ermenistan'ın Tebriz'e kadar olan sınırının tamamının Türkler tarafından fethedildiğini söyledikten sonra; herhalde dünya üzerinde hiçbir ülkenin Ermenistan kadar kanlı savaşlardan ve toplu yıkımlardan muzdarip olmadığını, Ermenistan'ın Türklerin fethine kadar ve sonrasında hatırı sayılır bir süre boyunca bir dehşetler dizgisini yaşadığını ileri sürerek Türklerle karşı hasmane tutumunu açık bir şekilde göstermiş ve bu ifadeleriyle Osmanlı döneminde Millet-i Sadıka muamelesine layık görülen Ermenileri Osmanlıya karşı kışkırtmaktan geri kalmamıştır.

Zaman ve mekânın ülkenin daha eski tarihine dikkat etmemize müsaade etmemesinden dolayı Ermenilerin günümüzdeki durumlarına bakalım diyen Trotter, ülkenin Rusya, İran ve Türkiye arasında kaldığını ve topraklarının büyük kısmının Osmanlı yönetiminde olmasından ötürü, Türkiye Ermenilerini işleyeceğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda yazısına devam eden Trotter, Avrupa başkentlerinde İstanbul

⁶ Ermenistan'ın 4. Yüzyıl başlarında Hristiyanlığı benimsemesi her şeyi değiştirdiği gibi krala isyan eden Sığgunig ailesinin mallarına el konulup toprakları da kraliyet ordusunun başkomutanlığını nesillerdir elinde tutan soylu Mamigonyan sülalesine devredildi. Bknz. Richard G. Hovannısiyan (editör), çev. Zülal Kılıç, *Tarihi Kentler ve Ermeniler: Bitlis ve Muş*, Aras Yayınları, İstanbul 2016. s.49.

ve İzmir'de karşılaştıkları gibi Ermenileri bir bütün olarak gösterişli ve eğitilmiş olarak bildiklerini ancak bunun yanlış bir fikir olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca Ermeniler ile birlikte Kürtleri de kurduğu dramatik cümlelerle İngiliz Kraliyetinin dikkatine sunmaya gayret eden Trotter, Ermenilerin komşuları olan Kürtler hakkında uzunca bilgiler verdiğini ancak herkesi şaşırtan bir durumu açıklamak istediğini söyleyerek, ülkenin çoğunda bir Kürt köylüsünün bir Ermeni köylüsünden ayırmanın zor olduğunu ve yakın zamana kadar bir Ermeni köylüsünün eğitim konusunda bir Kürt'ten daha iyi olduğunu bilmediğini savunmuştur. Ermeni ve Kürtleri sanki kasıtlı olarak eğitimsiz bırakıldıklarını anlatmaya çalışan Trotter, aynı zamanda aslında eğitimdeki bu düşüklüğün İmparatorluğun tamamını ilgilendirdiğini ve özellikle kırsal kesimde eğitim seviyesinin düşük olduğunu bildiğini, sadece eğitim oranındaki düşüklüğün Ermenilere has bir durum olmadığını kendi kurduğu cümlelerle bize de açıklamıştır. Diğer taraftan Trotter eğitimin Ermeniler için ne kadar önemli olduğuna değinerek Ermenilerle ilgili gizli planlarının şifresini de vermiştir. Nitekim raporunun devamında Trotter Ermenileri kastederek: *Ancak daha büyük kentlerde durum farklı. Uygarlığın seyri ve maddi durumun belli miktarda eğitimle birleşmesiyle genel kültür babında hala çok geri kalmalarına rağmen, görünüş ve genel zekâ bakımından İstanbul'un gerisinde kalmayacak bir üst sınıfa yükselmişlerdir. Son yıllarda eğitimde büyük adımlar atılıyor. Başkentteki Ermeniler, üst sınıfın bulunduğu illerdeki okulların desteği için bağışta bulunup vatandaşlarına katkı yaparak onlara gerçekten hizmet ediyorlar. Eğer bu davranış süreklileşirse, Ermeni toplumu üzerinde önemli bir etki yapacak ve kendi ülkeleri üzerinde önceki yüzyıllarda olduğundan daha öne çıkan bir pozisyon almalarını sağlayacaktır* (FO 78/3132: 183).

Bir kural olarak Ermenilerin büyük kasabalarda normalde güçlü olduklarını, örneğin Van ve civar köylerde 23 bin Ermeni ve 10 bin Müslüman'ın yaşadığını, Diyarbakır'da Müslüman nüfusun daha fazla olmasına karşılık 10 bin Ermeni'nin yerleşik olduğunu, Erzurum, Harput, Erzincan, Kemaliye ve Arapgir nüfusunun önemli bir bölümünün Ermenilerden müteşekkil olduğunu iddia etmiştir.

a. Ermenilerin Dinleri

Trotter'e göre Hristiyanlık, ilk defa Ermenilere Havari Thaddeus tarafından Edessa Kralı Abgraus döneminde getirildi. Abgraus'un ölümünden sonra 4. yüzyılın başlarına St. Gregory'e kadar ülke putperestliğe döndü. Gregory ile birlikte yeniden Hristiyanlığı seçen Ermenilerin büyük çoğunluğu inançlarına sadık kaldılar ve hala Gregoryanlar olarak anılıyorlar. Gregoryen Ermenilerinin doğu kilisesinin ayrı bir bölümünü oluşturduğunu ifade eden Trotter, Katolik Ermenilerin Katolikos, sivil lider ve patrikler denilen üç ruhani lider tarafından yönetildiklerini, birinci Katolikos'un en yüksek mertebede ve en geniş Piskoposluk alana sahip olan Rus Ermenistan'ındaki Etchmiadzin olduğunu, Klikya'daki Lis Katolikos'un ikinci sırada ve köklerinin 13. yüzyıla kadar dayandığını ve kökü 10. yüzyıla kadar

dayanan Akdamar'daki⁷ üçüncü Katolikos'un ise hem Piskoposluk alanının hem de etkisinin en kısıtlı olan Piskopos olduğunu ileri sürmüştür.

Kudüs ve İstanbul'da iki patriklikten bahseden Trotter, Kudüs patrikliğinin otoritesinin oldukça geniş olduğunu, yetkisi altında Piskoposları Etchmiadzin Katolikosu tarafından kutsanmış 50 piskoposluk bölgesinin olduğunu savunmuştur. Trotter, Gregoryanların dışında kendi yetki bölgesi dahilinde⁸ önceleri sayıları 12 bini bulan daha sonra ise 9 bine kadar düşen Roma Katolik ve Protestan dinlerine inanan büyük bir Ermeni kesiminin varlığına da dikkat çekmiştir. Roma Katoliklerinin Monsignor⁹ olarak Hassoun adında bir rahibi Ermenilerin ruhani ve hukuki lideri olarak tayin ettiklerini, ancak daha sonraki yıllarda bu konu ile ilgili ciddi tartışmaların yaşandığını, genelde Katoliklerin Gregoryanlardan daha eğitilmiş ve varlıklı olduklarını, Gregoryan patrikliğinin bağımsızlığını kazanmasından sonra Gregoryanlar ile Katolik ve Protestan Ermeniler arasında büyük bir kinin ortaya çıktığını iddia etmiştir. Ayrıca Trotter, Katolik Ermenilerin eğitim, ahlak ve ilerleme konusunda doğudaki diğer Hristiyan unsurların önünde olmalarını Amerika misyoner okulları¹⁰ ve Protestan Ermenilerinin çabaları sonucu olduğunu öne sürmüştür. Bununla birlikte Trotter, Katolik ve Protestan Ermenilerin, Gregoryan Ermenilere göre Türk yetkilerle daha çok uyum içinde olduklarını, daha az milliyetçi duygulara sahip olduklarını ve Patrik Narces'in son zamanlarına kadar uzlaşıcı bir tavır takındığını ve kısmen de başarılı olduğunu belirtmiştir.

Ermeni papazların aşırı cahil ve kötü eğitildiklerine dair tespitlerine yer veren Trotter, Ermenilerin dinlerine kendilerini adanmışçasına bağlı olsalar dahi bunun dindarlıktan çok milliyetçilik duygularından kaynaklandığını, son zamanlarda eğitim konusunda verilen teşvik ile birlikte köylülerin de papazlar kadar bilgiye sahip olmaya başladıklarını aktarmıştır.

b. Ermenilerin Dilleri

Raporunda iki çeşit Ermenicenin olduğuna yer veren Trotter, birinin antik ya da dini metinlerde kullanılan Ermenice diğerinin de modern Ermenice olduğunu, her ikisinin de geniş literatüre sahip ve oldukça zengin olduklarını, Hristiyanlığın

⁷ Akdamar bölgesel Katolikosluğu -merkezi aynı isimli adadaydı/Akdamar Adası) Van Gölü çevresindeki Ermeni nüfusun dini ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılıyordu. Detay için bkz. Richard G. Hovannisian (editör), çev. Serdar Aksoy, Sema Baraç, Nazım Hikmet, Richard Dikbaş, Artun Gebenlioğlu, Nazan Maksudyan, Lora Sarı, Solina Silahlı, *Tarihi Kentler ve Ermeniler: Van*, Aras Yayınları, İstanbul 2017, s.172.

⁸ Kurdistan vilâyeti İngiliz Konsolosu olan Trotter'ın, Erzurum, Van ve Diyarbakır vilâyetlerini kapsayan bölgelerden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.

⁹ Monsignor, Roma Katolik Kilisesinde yüksek rütbeli rahiplere verilen bir ünvanıdır.

¹⁰ Osmanlı yasası ve geleneği nüfusun çoğunluğunun misyoner programlarına katılımını yasaklıyordu ve Osmanlı hükümetinde, Amerikan eğitiminin Ermenilerin tutumlarını anlaşılabilir dolayısıyla endişe yaratacak biçimlerde etkilediği doğrultusunda artan kaygılar vardı. Detay için bkz. Richard G. Hovannisian (editör), çev. Zülal Kılıç, *Tarihi Kentler ve Ermeniler: Harput*, Aras Yayınları, İstanbul 2016, s.309.

gelmesinden kısa süre sonra oluşturulan Ermeni alfabesinin her iki dilde de kullanıldığını, Ermenicenin tüm Ermeni dinlerine mensup nüfus tarafından kullanıldığını, ancak ülkede bazı kesimlerde Ermenicenin kaybolduğunu, bir kısım Ermenilerin Kürtçe, Mardin Katolik Ermenilerinin Arapça ve diğer bir kısmının da Türkçe konuştuklarını ve Türkçeye kendi ulusal dillerinden daha çok aşına olan Ermeniler için İstanbul'da Ermeni harfleriyle yayımlanan üç Türkçe gazetenin olduğuna vurgu yapmıştır (FO 78/3132: 184). Bununla birlikte Trotter, Ermeni illerine dağılmış Ermenice konuşan ancak Yunan inancını kabullenmiş kişiler ve yine aynı dili konuşan Çingenelerle karşılaştığını da ileri sürmüştür.

c. Ermenilerin Adet, Gelenek ve Karakteristik Özellikleri

Trotter, Ermenilerin genellikle zekâları, yumuşak karakterleri, endüstrileri ve ticaret yetenekleriyle doğu ulusları arasından sıyrıldıklarını öne sürmüş ve onlara genelde İstanbul'da yüksek makamlarda çalışırken rastlanılmasına rağmen¹¹ Ermeni illerinde çok az görev yaptıklarını iddia etmiştir. Ermenileri mazlum ve mağdur bir millet gibi tanıtan ve Batının onlarla ilgili yanlış fikirlere sahip olduğunu iddia eden Trotter, Ermenilerin esasen savaştan uzak bir millet olduklarını, diğer milletler tarafından kötü muameleye maruz bırakıldıklarını, Ermeni illerindeki tüm olaylarda korkunç tavırlarla karşı karşıya kaldıklarını ve özellikle Batı tarafından umursanmadıklarını belirterek Batı kamuoyunda Ermeniler lehine bir farkındalık oluşturmaya çalışmıştır.

Rusya Ermenilerinin¹² Türkiye'deki Ermenilere göre daha iyi bir eğitime sahip olduklarını, orduya girmelerinin daha kolay olduğunu ve hatta Loris Melikoff,

¹¹ Trotter'ın, Türk idaresinde yaşayan Ermeniler ile ilgili önceki sayfalarda yaptığı yorumların ne kadar mesnetsiz olduğu ve kendisiyle çeliştiğini çok açık şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim Trotter, bir taraftan Ermenilerin Türk idaresine geçtikten sonra büyük baskı ve zulümlere maruz kaldıklarını iddia ederken, diğer taraftan Ermenilerin İstanbul'da yüksek makamlarda bulduklarını, Ermeniler için İstanbul'da üç gazete çıktığını, ticaret ve endüstri ile uğraştıklarını kendisi itiraf etmiştir. Zira baskı ve zulüm yapan bir idarenin hakimiyetindeki bir millete bu kadar hoşgörülü davranması asla beklenilemezdi. Gabriel Efendi Trotter'ın bahsettiği İstanbul'daki üst düzey Ermeni memurlardan sadece bir örnektir. Zira Gabriel Efendi adli müşavir olup İmparatorluk askerlerinin emekçibaşı olan ve bu yoldan büyük bir servet yapan Kırkor Efendinin oğludur. 19 yaşında kâtip olmuş, 22 yaşında Paris'e atışe olarak gönderilmiş ve mali işlerde kafası çalışan birisidir. Osmanlı Genel Sesyete Sigorta ve Şirket-i Hayriyyenin üyesidir. Ayrıca birçok ticari şirketlerde de ortaklığı vardır. Şu ara hükümette bulunan en önemli Ermenilerden biri olup Patrikhane konsülünün de üyesidir. Bknz. Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kıtış Yayınları, İstanbul 1969, s.197.

¹² Rusya'nın Ermenilere Türklerden daha iyi davrandıklarını iddia eden Trotter'ın ya Rusya'daki Ermenilerden haberi yoktu ya da katı bir Osmanlı düşmanlığı niyetindeydi. Nitekim Halil Özşavlı, bir makalesinde Rusya Ermenilerinin içler acısı durumunu net bir şekilde yansıtıyor. Söz konusu makalesinde Özşavlı şu ifadelere yer vermiştir: "1880'den itibaren Rus politikası anti-Ermeni bir hal aldı ve onları asimile etmek amacıyla Ermeni okullarında Rusçanın daha fazla kullanılması için baskı yapıldı. Birçok Ermeni Sibirya'ya sürüldü. Aynı yılda Eçmiyadzin Katagikosluğuna seçilmiş olan İstanbul Patriği N.

Laareff ve Tergukasoff isimli Ermenilerin Rusya'nın Orta Asya'da girmiş olduğu son savaşta Rusya'nın en meşhur komutanları olduğunu ifade etmiştir. Ermeniler arasındaki fikir ayrılığına dikkat çeken Trotter, Ermeni bir yazarın *Temel kusurları, bencil hırslarından kaynaklanan fikir ayrılıklarıdır. Kendi ulusal hükümdarlıklarını kaybetmelerinin temel sebebi budur.* sözlerini garip bir kusur gibi gördüğünü belirtmiştir.

Trotter, eskiden beri Ermenilerin temel geçim kaynaklarının tarım ve ticaret olduğuna dikkat çekmiş ve Ermeni tüccarların meşhur olduklarını, yabancı ülkelerde yaşayan bazı Ermeniler arasında büyük mal varlığına sahibi olanların bulunduğunu, yerli Ermenilerin genelde tarımla uğraşmalarına rağmen büyük şehirdeki Ermenilerin dokuma, tabaklık/bronzluk ve boyacılık gibi çeşitli ticaret kollarıyla meşgul olduklarını, aralarında pirinç üreticileri, silah yapımcıları, kuyumcu, terzi, aşçı ve fırıncı gibi meslekleri icra edenlerin yanı sıra içlerinde bankacı ve önemli tüccarların olduğunu da sözlerine eklemiştir.

Ermeni illerinden İstanbul'a göç eden Ermenilerin¹³ orada çok önemli bir mevkiye geldiklerine vurgu yapan Trotter, Ermenistan şehir sakinlerinin imparatorluğun başkentinde bazı özel branşlarda üst düzey kadrolara yükseldiklerini, İstanbul'un başlıca bankacı ve sarrafların neredeyse hepsinin Eğinli/Kemaliye olduklarını, İstanbul'un önemli tüccarlarının Kayseri ve Arapkirli Ermeniler olduklarını, ünlü hamal ve yükçülerinin Vanlı veya Muşlu olduklarını, aşçı ve bekleşilerin ise Sivasslı olduklarını ileri sürmüştür. Trotter Ermeni köylerini dolaştığı esnada en iyi kahve yapımlarıyla meşhur köylerle karşılaştığını, Müslüman kayıkçıların Kemahlı olduklarını, Arapkir ve Eğinli hemen her Ermeni aileden birilerinin İstanbul'da yaşadığını, bunların elle tutulur bir sermaye ile köylerine dönmeleriyle birlikte yerlerine daha genç olanların İstanbul'a gittiğini ve bu sebepten ötürü Eğin ve Arapkir sokaklarında kadın, çocuk ve yaşlıların dışında başka insanlarla karşılaşmanın zor olduğu tespitine yer vermiştir.

Trotter, daha büyük şehirlerde Hristiyanların sayıca fazla ve zengin olduklarını, korkunç Kürtlerin¹⁴ onların seyahatleri sırasında değerli ticaret mallarını gasp

Varjabedyan bu tayini Rusya tarafından kabul edilmedi ve kendisinin Rusya'ya girişine izin verilmedi. 1885'te tüm Ermeni okulları kapatılarak yerine Rus okulları açıldı. Ermenilerin eğitim faaliyetlerine gizlice devam etmeleri üzerine hükümet okulları yeniden faaliyete soktu; fakat öğretmenlerin çoğu değiştirilmiş, müfredat Ruslaştırılmıştı." Detay için bkz. Halil Özşavlı, Başlangıçtan I. Dünya Savaşına Kadar Rus-Ermeni İlişkileri, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume: 5 Issue: 2, Nisan 2012, S.263.

¹³ Osmanlı topraklarının iç bölgelerindeki Ermeni köylüler için geçici ikamet (dönemlik göç), yaygın olan yoksullukla başa çıkmak amacıyla eskiden beri benimsenmiş bir stratejiydi. Geçici ikametle, erkeklerin geri dönmek niyetiyle evden ayrılıp başka yerde çalışmaya gitmeleri kastedilmektedir. Bunlardan bazıları aile ekonomisine istikrar sağlamaya yetecek kadar sermaye biriktirir biriktirmez memlekete dönebilirdi. Kalma süresinin esas olarak bağlılık duygusuyla ilgisi yoktu. Bknz. Richard G. Hovannısiyan (editör), çev. Zülal Kılıç, *Tarihi Kentler ve Ermeniler: Bitlis ve Muş*, Aras Yayınları, İstanbul 2016, s.177.

¹⁴ Trotter, korkunç Kürtler derken muhtemelen eşkıyalık yapanları kastetmiştir.

ettiklerini, Türk yöneticileri ve halkı tarafından kötü muamele görüp alt sınıf olarak görülmelerinden muzdarip olduklarını ve ancak büyük para harcamaları durumunda adaletin onlar için işlediğini iddia etmektedir. Ermenilerin durumlarının büyük şehirler ya da komşu ülkelerde her ne kadar katlanabilir olsa da Ermeni vilâyetlerinde çok farklı olduğunu öne süren Trotter, onların sadece *Göçebe Kürtlerin* senede iki defa yaptıkları göç esnasında oldukça zarar gördüklerini ancak bu zararı verenlerin günahsız çobanlardan ziyade işledikleri suçlardan ceza almamak için aşiret reislerinin desteğini alan kanun tanımayan serserilerden kaynaklandığını, bununla birlikte Ermeni ve Kürt köylülerinin bir de yerel beyler ve ağaların kötü davranışlarına maruz kalıp haraca bağlandıklarını iddia etmiştir (FO 78/3132: 185).

Çarsacak, Kiğı, Çabakçur/Bingöl, Sason ve Patrikliğinin yıllıklarında onlardan bahseden ağıtlardan öğrendiğini öne süren Trotter, diğer vilâyetlerde olduğu gibi ülkenin birçok bölgesinde Türk ya da yerel yöneticilerin aynı geçmiş zamanlarda bizim Lordlarımızın yaptığı gibi köle pozisyonundaki köylüye kötü davrandıklarını, bölgedeki ağaların köylüye kötü davrandıklarını, yasal hakları olmadığı halde köylünün toprağını gasp ettiklerini ve köylülerin mevcut kanunlarla haklarını almalarının tamamen imkansız olduğunu iddia etmiştir. Trotter, arazi reformu yapacak Türk hükümetinin önemli problemlerle karşılaşacağını, çünkü ağalar tarafından çok önceden elde edilmiş toprakları onlardan almanın zor olacağını ayrıca yöneticilerin kendilerinin veya atalarının uzun zamandır gayr-ı resmi yollarla sahip oldukları toprakların zorla ellerinden alınma ihtimaliyle karşılaşacaklarını savunmuştur.

3. Türkler

Bölgedeki Türklerin, Kürt ve Ermeni nüfustan sonra sayı olarak üçüncü sırada olup Konsolosluk sınırları dahilinde tüm Osmanlı memurları dahil 500 bin kadar Türk nüfusun yaşadığını iddia eden Trotter, bu tahminde eski Türk boyları, İstanbul'dan gelen Osmanlı memurları ve ne Kürt ne de Arap olan tüm Ortodoks Müslümanların birlikte yer aldığını ileri sürmüştür.

Türk tarihi hakkında eksik bilgilere sahip olduğu anlaşılan Trotter, Osmanlı İmparatorluğunun temelini Süleyman Şah liderliğinde Hazar Denizinin doğusundan Erzincan dolaylarına gelen 50 bin kadar Oğuz ve Macar ya da Türk tarafından 13. yüzyılda Ermenistan'da atıldığını öne sürmüştür. Trotter, günümüze kadar devam eden Osmanlı Devleti'nin adının Timurlenk tarafından rütbesi düşürülmüş Süleyman'ın torunu Osman'dan geldiğini belirtmiştir. Raporunda Türkler ile ilgili Trotter: *Gözlemlediğim kadarıyla Türkler birçok yönden komşu bölgelerindeki diğer tüm ırklardan daha üstün ırktılar. Akli başında, kanaatkâr, fiziksel olarak iyi, yakışıklı ve standart ölçülerde güçlü adamlardı. Fetih yapan ve yöneten bir ırkın soyundan olmaları onların tüm görünüşlerine yansımış. Ben henüz bozulma ve çürüme ile ahlaki çöküntünün nüfus etmediği ülkenin kırsal kasabalarındaki Türk köylülerinden bahsediyorum. Türk köylüsü, asırlardır yönetmeye alıştığı Ermeni köylüsünden daha iyi bir karaktere sahiptir. Sıklıkla bir Hristiyan ile Müslümanı yan yana gördüğüm bölge meclislerinde, Türklerin seviyeli*

davranışları ve nezaketlerinin yanı sıra diğerlerinden daha üstün olan fiziksel görünüşleri beni çok etkiledi. Öte yandan Türkler, dinlerinin onlara aşağılamayı öğrettiği Hristiyan köylüler kadar cahildirler ve fanatik olmamalarına rağmen Türklerin Hristiyanları aşağılama duyguları hiç şüphesiz dini uyarıcılar tarafından kışkırtılmaya müsait olmalarından kaynaklanıyor. Türklerle tüm büyük şehirlerde karşılaşmak mümkündür. Erzurum ile Erzincan ve Fırat'ın batısında yer alan Divriği hattına kadar uzanan kuzeydeki Kürt nüfusun oluşturduğu Kürdistan Konsolosluğu bölgesinde nüfusun önemli bölümünü oluştururlar. Bunun dışında sırayla dizili Hristiyan ve Kürt köylülerine dağılmış bir şekilde de bulunurlar. Ve bir de Konsolosluğun batı ve güneybatı bölgelerinde de önemli bir sayıda bulunurlar. şeklindeki gözlemlerine yer vermiştir.

Bölgesindeki feodal beylerin (eski toprak ağaları) ordudaki hizmetleri karşılığında Sultandan hediye olarak aldıkları topraklar ve haklarının çoğunu Tanzimat ile kaybettiğini ileri süren Trotter, onların nesillerini çoğu yerde artık hakları olmayan, mülklerini ellerinde tutabilmek için yıkılmış bir hayat yaşadıklarını ifade etmiştir. O, bununla birlikte devletin denetiminden uzak bölgelerdeki feodal beylerin/toprak ağaları eski zenginlik ve güçlerini hala ellerinde tuttuklarını ve bazı bölgelerde çevrelerini koruyup yararlandıkları reaya ile sağladıklarını, ancak diğer bazı bölgelerde ise meselenin tam tersi olduğunu yani köylülerin sık sık kendilerini ürünlerinden mahrum bırakan ve kendilerine herhangi bir avantaj sağlamayan feodal beyleri lanetlediğini ileri sürmüştür. Mecburi askerliği adamakıllı kendi omuzlarında hissedenlerin Türkler olduğunu vurgulayan Trotter, çoğunlukla kentlerde yaşayan ve yerleşik çiftçi nüfusu oluşturan Türklerin, yasalara daha bağlı olduklarını ve askerlikten kaçmalarından şanslarının olmadığını öne sürmüştür. Son savaşın (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı) birçok boşluk bırakıp pek çok evi tahrip ettiğini belirten Trotter, hemen her Türk hanesinin ekme kazanan bir üyesinin evden uzakta olduğunu ve çoğunun hiç dönmediğini (FO 78/3132: 186) ve orduyu sadece Müslümanlar arasından oluşturmanın Türkler açısından büyük bir yük teşkil ettiğini ifade etmiştir.

Trotter, Osmanlı memurlarının neredeyse tamamının imparatorluğun Türk nüfusundan seçildiğini, daha yüksek memurların çoğunun İstanbul'dan geldiğini; geri kalanların ise iç kısımlardaki büyük şehirlerden atandığını izah ederek Müslüman ve Hristiyan halk arasında devletin memurlarına karşı çok az sempati olduğu yönündeki gözlemlerini aktardıktan sonra *ben eminim ki hükümet ve yetkilileri tarihinde hiç bu kadar -haklı olarak- popüleritesini kaybetmemiştir.* sözleriyle kişisel görüşünü de aktarmıştır. Ayrıca Trotter, kentli Türk nüfus hakkındaki izlenimlerini şu ifadelerle açıklamıştır: *Sanırım şehir insanları hakkında çok da iyi konuşmam. Osmanlı yetkileriyle iletişim halinde olmak hiçbirini geliştirmiyor; üstelik resmi işlemlerle ilgili olanlar Türk olsun Hristiyan olsun neredeyse hepsi ahlaki karakterine bir leke sürüyor. Korkarım ki meclisin Hristiyan üyeleri Müslüman üyelerden daha az bozulmuş değillerdir. Bu gerçeğe dair çok nadir istisnalar olsa da Hristiyanlar ve Müslümanlar olarak, paydaşları ve tüm memur sınıfı baştanbaşa yozlaşmıştır.*

Ticaretin çoğunlukla Hristiyanların elinde tekelleştiğini ancak Türklerin de çok iyi eğer, zırh ve mangal yaptıklarını ifade eden Trotter, bununla birlikte sarraflık ve bankacılığın dinleri gereği Türklere yasaklandığını belirtmiştir.

Trotter, büyük şehirlerdeki Hristiyan ve Müslüman unsurlar arasındaki duyguların çok da memnun edici olmadığını, Türklerin Hristiyan komşularını küçümseyip hakir gördüğünü bunun karşılığında Hristiyanların da doğal bir tepki olarak¹⁵ Müslümanları sevmediklerini hatta onlarda nefret ettiklerini savunmuştur. Oldukça enteresan ve önyargılı tespitlerde bulunan Trotter kullandığı ifadelerle bilinçaltında yatan duyguları açığa çıkarmaya devam etmiştir. Nitekim Trotter, *Eğitimle eksilmeyen bir his var ki, diğer tüm unsurlar sabit olduğu halde bir Hristiyan ile girilen tartışmada bir Osmanlı yetkilisi her zaman için kendi dindaşından yana olacaktır.* şeklindeki sözleriyle adaleti ile Orta Avrupa'ya kadar ilerlemiş ve yüzyıllar boyu orada tutunmuş Osmanlı'yı hiç adil olmamakla suçlayacak kadar tarafgirliğini beyan etmiştir.

Erzurum, Diyarbakır ve Van'da taraflar arasındaki karşıtlık duygularının daha şiddetli olduğunu buna karşın Mardin, Eğin ve Erzincan gibi şehirlerde ise her iki tarafta daha anlayışlı bir düşüncenin yerleştiğini savunan Trotter, eğitim konusunda Türklerin Hristiyanlardan daha ileri olduğunu ancak onlar arasında eğitimin geliştirilmesi için giderek artan güçlü bir isteğin işaretinin varlığına dikkat çekmiştir.

4. Suriyeliler/Nasturiler

Konsoloslüğün kalıcı sakinlerine sıra geldi diyerek konuya giren Trotter, Nasturilerin Asya Türkiye'sinde yaşadıklarını ve nüfuslarına dair yapılan en son ve en güvenilir bilgilerin Yüzbaşı Clayton (53.940 kişi) ile Mr. Cutts (74.466 kişi) tarafından aktarıldığını ifade etmiştir. Trotter, Nasturilerin isimlerini, 5. yüzyılda Mesih'ten sonra İstanbul patriği olan Nestorius adlı Antakyalı bir rahipten aldıklarını ve doktrinlerinin bizim kendi kiliselerimizle yakın benzerlik gösterdiğini iddia etmiştir. Sözlerinin devamında Trotter, ilginç insanlar diye betimlediği Nasturilerin, kendilerini eski Asur, Mezopotamya ve Babillerin devamı olup sonrasında Müslümanların ve Timur'un yağmalarından kaçıp dağlara sürülmüş olan Keldanilerin devamı olarak gördüklerini ileri sürmüştür. Trotter, Keldanilerin yaşadıkları coğrafya ile alakalı sözlerine şöyle devam etmektedir: *Keldaniler, ülkenin içinde Van vilâyetinin güneydoğusuna doğru uzanan oldukça yoğun bir topluluğu oluştururlar. Bunlar Aşiret Nasturileri ve reaya (aşiret olmayan) Nasturileri diye ikiye ayrılırlar. İlki sayıca neredeyse diğerinin iki katıdır. Çoğunlukla hükümetten ve Kürt bozgunculardan etkilenmeyecekleri dağların eteklerine yerleşmişlerdir. Vergileri hem ruhani hem de idari liderleri olan Patrik Mar Simon tarafından ödenmeli. Reaya (aşiret olmayanlar) genellikle ovalarda yaşar ve yöneticiler ile her taraftan kuşatılan zalim Kürtlerin yağmacı seferlerine, zorlamalarına ve zulümlerine maruz kalır. Urmiye Gölü yakınlarındaki aynı isimli*

¹⁵ Trotter'in Türklerin Hristiyanları küçümsemeleri karşılığında Hristiyanların Türklere karşı hissettikleri kin ve nefret duygularını doğal bir tepki gibi lanse etmesi oldukça şaşırtıcıdır.

ovada yaşayan 25 bin nüfusluk Pers Nasturilerinin yaptıkları gibi Mar Simon'u ruhani lider olarak kabul ederler. İki önemli dağ aşireti olan Tiyari ve Tchoma/Coma aşiretleri 2.800 kadar aile barındırıyor ve bunlar aşırı derin vadilerde, pratik olarak hükümetin kendilerine ulaşabilme ihtimalinden uzak bağımsız yaşıyorlar, vergi ödemiyorlar ve herhangi bir işle uğraşmıyorlar. Son üç yıldır Nasturi bölgelerinin tam ortasında yer alan Julamerg yakınlarındaki Kochannes Köyünde yaşayan Mar Simon'a bağlılıklarını kesmiş gibi görünüyorlar (FO 78/3132: 187).

Nasturilerin daha çok Kürt komşularının korkusu ile yaşadıklarını ve korkmaları da gerektiğini iddia eden Trotter, 1843'ten sonra Botan'ın (Nasturilerin batısında) toprak ağası olacak olan Bedirhan Beye bağlı Kürtlerin ülkelerine girdiğini, şimdilerde kötü namıyla bilinen Şeyh Ubeydullah'ın babası Şeyh Tahar'ın kışkırtmasıyla korkunç katliamlar yaptıklarını ancak şuan Nasturiler ile Botan Şeyhi arasında daha az düşmanlığın olduğunu ve hatta Şeyhin kendi çıkarı için Dağ Nasturileriyle ittifak yapmak için çabaladığını öne sürmüştür. Bunun yanı sıra Trotter, bir kısım Nasturilerin tahminimce sevdiklerinden değil de korkularından Şeyh ile ittifak yapmaya yanaştıklarını, Şemdinli'deki aşiret olmayan Nasturilerin büyük bir bölümünün Şeyhin açık kölesi olduklarını iddia etmiştir.

Şimdiki Patrik Mar Simon'un iyi niyetli ancak uyuşuk ve yetersiz olduğunu ileri süren Trotter, Mar Simon'un kişileri yönlendirecek enerji ve yeterliliğe sahip olmadığını savunmuştur. Ayrıca doğal olarak bekleneceği üzere yabancı ve bağımsız dağ Nasturilerinin ovadaki Nasturilerden karakter olarak çok farklı olduklarını, ilkinin varlıklı, cesur ve kuvvetli bir ırk olmalarına karşın ova Nasturilerinin ise yüzyıllardır süren zulüm ve fakirlikle birlikte yıkıldıklarını ileri sürmüştür.

Ermeni misyoner okullarında okumuş birkaç istisna papaz hariç çok azının okuma yazma bildiğini aktaran Trotter, bölgede konuşulan dilin, dini metinlerde yer alan eski Süryaniceden önemli derecede farklılaşmış Süryanicenin lehçesi olduğunu belirtmiştir. Trotter ayrıca Nasturilerin, kırsal ve tarımsal ırkla karıştıklarını, çoğunun kış aylarında genellikle sepet yapıcılık ticaretini yaptıkları Diyarbakır, Halep ve diğer büyük şehirlere göç ettiklerini ifade etmiştir.

5. Keldaniler

Keldanilerin Nasturilerle aynı ırktan olduklarını iddia eden Trotter, onlar hakkında şu bilgileri vermektedir: *Ataları birkaç nesil önce eski kiliselerinden ayrılmış ve Roma'ya (Katolik Kilisesi) bağlanmışlardı. Eski isimlerini sürdüren Keldaniler, bir şekilde isimlerini aşağılayıcı bir biçimde Nasturi denen kardeşlerine bıraktılar. Sayıca ve etkice büyük bir küme değiller. Merkezleri Musul'da olan ancak Diyarbakır'da eğitimini Roma'da almış ve zeki olan bir Başpiskopos var. Kürdistan konsoloslugu sınırında 6 bin civarında bir nüfusları var. Bunların büyük bir bölümü Cizre dolaylarında, Dicle'de ve bölgenin kuzey ile kuzeydoğusunda bulunur. Burası konsolosluk ile Nasturi ülkesi arasında uzanıyor. Özellikle Cizre taraflarındakiler*

fiziksel olarak çok iyi bir ırklar. Çoğunlukla tarımla uğraşırlar. Diyarbakır ve Cizre'deki Keldaniler Arapça, diğer bazı bölgelerde de Kürtçe konuşurlar. Sanırım Nasturi ülkesi yakınlarında modern Süryanice konuşulur.

6. Yakubiler

Yakubilerden eski Suriyeliler diye bahseden Trotter, onların daha çok Nasturilerle aynı kökten geldiklerini düşündüğünü, kendi konsolosluk bölgesinde yaklaşık 12 bin Yakubi nüfusun mevcut olduğunu ve neredeyse tamamının Mardin Sancağı'nda yaşadıklarını belirtmiştir. Trotter, Yakubilerin isimlerini kendi dinlerinin kurucusu olan eski Antakya kilisesinden ayrılmış Jacob adında bir rahipten aldıklarını, sarp, kayalık ve tepelik olan Midyat kazasında sıkıca toplandıklarını ve hoş, erkeksi ve yakışıklı bir ırk olduklarını ve o bölgede çoğu Kürtçeye aşına olmalarına rağmen kendi aralarında Turanice (modern bir Süryani lehçesi) konuşan Yakubilerden oluşan birçok köy olduğunu iletmiştir. Ayrıca bu bölgedeki Hristiyanların çoğunun silah taşıdığına dikkat çeken Trotter, Yakubilerin Kürt komşularıyla aralarının iyi olduğunu, bazen vergileri toplamak için bölgeye gelen yetkililere karşı çıktıklarını ve gelen memurların yanlarında düşmanca tutum sergileyen Kürt askerlerini getirdiklerini öne sürmüştür (FO 78/3132: 188).

Bunun yanı sıra Trotter, Yakubi Patriğinin yıllardır bölgeyi dolaşıp kendisi ve kilisesi için (şüpheli de olsa) bağışlar topladığını, ancak eğitimsiz ve ihmal edilmiş insanların onun yokluğundan ve tedavi edilmiş ruhlarının manevi eksikliğinden acı bir şekilde şikâyet ettiklerini ve onların çoğunun yakın zamanda Protestan kilisesiyle birleştiklerini ifade etmiştir.

7. Katolik Suriyeliler

Trotter, Katolik Suriyelilerin kendilerini Yakubiler ya da eski Suriyelilerden ayırmak için Süryani olarak adlandırdıklarını, aslında bunların da eski Suriyelilerle aynı soydan olduklarını ancak sonradan Roma Katolik inancına döndüklerini ve Diyarbakır ve Mardin'de yaşayıp toplumun önemsiz az nüfuslu bir kısmını teşkil ettiklerini savunmuştur.

8. Yunanlılar

Yunanlıların madencilik ve taşıcılık alanında iyi olduklarına vurgu yapan Trotter, onların kurşun ve bakır madenleri çevresinde yaşadıklarını, bu nedenle onlara Harput vilâyeti dahilindeki Ergani-Maden, Erzurum vilâyetinin bazı bölümlerinde ve Erzurum ile Bayburt'ta rastlandığını ileri sürmüştür. Trotter, işçiliklerine şimdilerde daha az talep olmasından ve yaşadıkları yerlerde refah düzeylerinin kötüye gitmesinden dolayı geçtiğimiz yıl boyunca birçok ailenin kendilerine kucak açan Rusya'ya göç ettiklerini yazmıştır. Ayrıca O, konsolosluk bölgesinde 5 bin civarında Yunanlıların yaşadığını, bunların dillerini tümüyle kaybettiklerini, buldukları bölgelerdeki dilleri adadilleri gibi konuştuklarını, çoğunun Ortodoks çok azının da Katolik inancına bağlı olduğunu belirtmiştir.

9. Yezidiler

Yezidilerin ateşe taptıklarını belirten Trotter, sayılarının yaklaşık 20 bin olduğunu, Konsolosluk bölgesi civarında dağılmış olduklarını ve çok garip bir ırk olduklarından bahsetmiştir. Ayrıca O, Yezidilerin tamamının Kürtçe konuşmalarından ötürü belki de Kürtlerin başlığı altında dahil edilmeleri gerektiğini savunarak, bazı kişilerin Yezidileri kayıp kabilelerin kalıntıları olduklarına inandıklarını, 1253 tarihli Süryanice bir el yazmasında ise Yezidilerin/İzidiler İbrani neslinden olduklarını belirtildiğini beyan etmiştir. Raporunun Yezidiler başlığında onlarla ilgili verdiği bilgiler şu sözlerle devam etmektedir: *Onlarla ilgili en büyük acayiplik iyilik ve kötülüğün tamamen olmasa da eşit güçte iki ruh olduğu fikrine dayalı olan dinleridir. Şimdilik iyilik üstündür fakat diğerinin sırası bir gün gelebilir. Ve iyilik, doğası gereği muhtemelen onlara zarar veremeyeceğinden (onlara göre) kazanmak ve kötü ruhla dost kalmak çok önemlidir. Ancak dinleri, Hristiyanlığın birkaç şekliyle karışmıştır ve sanıyorum ki vaftiz töreni yapıp haç işaretini kullanıyorlar. Dini merkezleri, Musul'un doğusundaki dağda bir köy olan Şeyh Adi'dedir. Yezidiler, Kızılbaşlar gibi, onlardan nefret eden ve onları küçümseyen Sünni Müslümanlar tarafından gece ibadetleri sırasında en iğrenç seks partileri yapmakla suçlanmışlardır. Fakat ben her iki örnekteki suçlamanın da yanlış olduğuna inanıyorum.*

Yezidiler, onları en iyi bilen kişi tarafından hiç de kötü anılmamışlardır. Mr. Ainsworth, onları samimiyet sahibi, dürüst, gayretli, cesur, temiz ve kibar fakat öte yandan da sert, savaş sever, asi ve yağmacı olarak tanımlamıştır. Son ifadeye ek olarak, onların ünlü yağmacılar olduklarıyla ilgili kesin cevap verebilirim. Türk yetkililer zorunlu askerlik için onları yakalamak amacıyla, onları Müslüman olarak adlandırıyorlar ve çoğunlukla buldukları Diyarbakır vilâyetinin güney gölgesinde artık askere alıyorlar. Erzurum'un Bayazid bölgesinde asker vermeyen Sippikanlı isimli büyük bir Yezidi kabilesi vardır fakat Kürtler gibi (aslında Kürtlerden güçlülükle ayırt edilebilirler) savaş zamanında düzensiz süvariler verirler.

Yaşam biçimleri genellikle zirai ve kırsaldır ve elbette onlar da çevrelerindeki diğer ırklar gibi iyi eğitim almamışlardır. En büyük yoğunluk bölgesi, Arap komşularıyla sürekli kan davasında oldukları Musul'un batısında bulunan çöldeki Sincar Dağlarıdır. Mardin'in Midyat ve Nusaybin bölgeleri ile Bayazıt yakınlarındaki Türk Rus sınır bölgesinde çokça bulunurlar. Sınırın ötesinde de birçok Yezidi köyü vardır (FO 78/3132: 189).

10. Araplar

Trotter, raporun sonlarına gelindiğini ve Arapların huylarını zaten bildiklerini belirtip onlar hakkında fazla bir şey yazmayacağını ifade etmiştir. Bununla birlikte Trotter, konsolosluk bölgesindeki Arapları Çöl Bedevileri olarak tanımlamış ve konsolosluk bölgesi olan Nusaybin yakınlarında Tai'ler hariç 1000 çadırlık Arab'ın yaşadığını, Sincar Dağları eteğinde Habur Nehri yakınındaki köyün Shamar Bedevi kabileleri için mükemmel dinlenme alanı olduğunu ve buranın eskiden Diyarbakır Vilâyetine bağlıyken şimdilerde Musul'a bağlı olduğunu ileri sürmüştür.

11. Terekemeler

Terekemeler ya da Kara Papakların Türkmenlerle karıştırılmaması gerektiğini söyleyen Trotter, bunların Bayazıt civarındaki köylerde birkaç bin civarında olduklarını, son zamanlarda Rusya topraklarından yaklaşık 25 bin kişinin bunların yaşadığı topraklara göç ettiğini iddia etmiştir. Trotter, Mr. Taylor'un bu insanların inanç, gelenek ve tiplerinden dolayı, şimdilerde Rus sınırlarında kalan bölgenin Şah Abbas tarafından işgal edilmesinden sonra İran'dan göç eden ve Kuzey Azerbaycan yerlileri olan İranlıların torunları gibi gördüklerini söylediğini iddia etmiştir.

Trotter, Terekemelerin günümüzde Rusya'ya doğru hareket eden Marshal Paskewich'in ordusunu takip eden Ermenilere ait olan köy ve alanlarda bulduklarını, tamamının Şia olduğunu, aşiret liderlerinin İran'ın kuzeyinde yaşadığını ve Rusya, Türkiye ve İran'daki Terekemelerin tamamının onun etkisi altında olduğunu öne sürmüştür.

12. Yahudiler

Yahudilerin nüfuzsuz ve sayıca az bir topluluk olduğunu belirten Trotter, Hakkari ve Başkale'de bunların birkaç yüzlük nüfusa sahip olup okulsuz, yoksul ve bakımsız olduklarını ve Diyarbakır, Nusaybin ve Cizre'de de az miktarda Yahudinin yaşadığını iddia etmiştir.

13. Çingeneler

Trotter, Çingenelerin sayıca az olup dağınık halde yaşadıklarını ve yaşadıkları bölgelere göre Ermenice, Kürtçe ve Türkçe konuştukları haricinde onlar hakkında başka bilgi veremeyeceğini belirtmiştir.

14. Kızılbaş Türkler ve Türkmenler

Raporun önceki bölümlerinde Kızılbaş Kürtleri anlatırken Kızılbaş Türkleri de tanımladığını ifade eden Trotter, yine de biraz bilgi vermiştir. Trotter, Kızılbaş Türklerin sınır illerinde nadir bulduklarını fakat Diyarbakır'ın güneyindeki Dicle Nehri sınırında bulunan köylerde birkaç yüz hanenin olduğunu ve bunların nazik, iyi görünüşlü, sessiz tabiatlı ve zeki adamlar olan Şia Müslümanları olduklarını ifade etmiştir.

15. Çerkezler ve Çeçenler

Trotter, Çerkezler ve Çeçenler hakkında verdiği önemli bilgiler şöyle sıralanabilir: *Çeçenler yaklaşık 60 yıl önce Kafkaslardan gelmişlerdir. Mezopotamya ovasında, Mardin'in güneybatısındaki Ras-ul-Ayn'a yerleşmiş 20 bin nüfusluk güçlü insanlardır. Yerleşim yerleri, yakın zamanda Diyarbakır hükümetinden Zor'a (Halep) transfer edilmiştir. Herkesten uzak dururlar ve herkesi kendinden uzak tutarlar. Aslında Araplara bariyer olmak niyetiyle buraya yerleştirildiler. Arap ve Kürtlerle yapılan savaşlar ve sonra veba ve kıtlıktan dolayı büyük kısmı hayatını kaybetti. Sayıları artık 5 binin altına düştü. Onların büyük bölümü Diyarbakır Vilâyetinde zaptiye olarak çalıştırılırlar. Fakat onlar çöl ve başka pekçok bölgede*

nüfuz etmeye cesaret edemediklerinden rağbet görmezler. İyi, yakışıklı ve zeki insanlardır. Muş'ta ve konsolosluğun kuzey bölgelerinde bulunan Çerkezlerin sayıları fazla değildir. Yaşam biçimleri zaten bilindiğinden burda yer verilmemiştir (FO 78/3132: 190).

Istanbul 30 Ekim 1880. Binbaşı Henry Trotter/ Majestelerinin Kürdistan Konsolosu

SONUÇ

1880 yılında Erzurum İngiliz Konsolosunun ülkesinin dışişlerine gönderdiği rapor, İngilizlerin özelde Doğu ve Güneydoğu genelde Osmanlı Devleti ile ilgili devlet politikasını yansıtması açısından son derece önemli ve açık mesajlar içermektedir. Üzerinde çalıştığımız söz konusu rapor da bunun açık bir örneğidir. İncelenen dönemde kurumsal bir devlet niteliğinden uzak kabile hayatı yaşayan bölgeleri silah zoru gibi yöntemlerle sömürgelerine dahil eden İngiltere, Osmanlı devleti gibi köklü devlet geçmişi olan bölgeleri ise *böl, parçala ve yut* prensibiyle sömürmeyi hedeflemiştir.

Bu prensip doğrultusunda İngiltere, hedeflediği bölgeyi sömürmek amacıyla toplumlari kimlik, din ve mezhep üzerinden ayrıştırma suretiyle hedefine ulaşmayı amaçlamıştır. Çalışmanın kaynağını oluşturan İngiliz diplomat Trotter'ın raporu, İngilizlerin ayrıştırmacı ve bölücü politikasının Osmanlıdaki uygulamasını yansıtması noktasında çok önemli bir örnektir. Nitekim Trotter, konsolosluk yaptığı bölgede yaşayan halkları milliyet ve dini aidiyet kimliklerine göre sınıflandırmış ve bunların Osmanlı ile kendi aralarındaki ilişkileri üzerinde kafa yormuştur. Trotter bu faaliyetlerini o kadar derinleştirmi ki bölgeyi sadece etnik ve dini kökenlere göre tasnif etmekle yetinmemiş her milleti de kendi içinde etnik kollara ve dini mezheplere göre ayırmıştır. XIX. yüzyıl hakim gücü olan İngilizlerin Erzurum ve bölgesi ile ilgilenmesi tabiki tesadüfi ve salt bir durum olmayıp onların emperyalist bir zihniyetlerinin sonucu olduğu muhakkaktır. O dönem için Erzurum Konsolosu Trotter'ın tutmuş olduğu bu rapor aslında İngilizlerin dünya üzerindeki emperyalist politikasının tezahürüdür. Bu rapordan, İngilizlerin bölgede yaşayan Ermeni ve Kürt nüfusla özellikle ilgilendiği anlaşılmaktadır. Genelde XIX. yüzyıl İngiliz siyaseti tahlil edildiğinde bunun sonuçlarının olması kaçınılmazdır. Nitekim 1895 yılında başta Doğu bölgesi olmak üzere Anadolu'nun hemen her bölgesinde patlak veren Ermeni olayları ile sonraki dönemlerde başgösteren birtakım Kürt hareketlerini İngiliz politikalarından ayrı tutmak düşünülemez.

Son tahlilde 16. yüzyılda ticari boyutta başlayan İngiliz-Osmanlı münasebetleri zamanla gelişecek ve 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde bu ilişkiler siyasi bir mahiyete taşınacaktır. Bu münasebetle Osmanlı coğrafyasının pek çok vilâyetinde teşekkül eden İngiliz konsolosluklarından birisi de 1836'da kurulan Erzurum konsolosluğudur. İngiliz konsolosları görev yaptıkları bölgenin ticari, iktisadi, askeri, demografik, dini ve sosyal yapısı gibi daha birçok konuda elde ettikleri bilgileri dışişlerine ulaştırmışlardır. Emperyalist bir zihniyete sahip olan İngilizler, ilgilendikleri bölgenin özellikle demografik ve dini yapısı üzerinde durarak farklılıklar üzerinde yoğunlaşmışlardır. Nitekim Trotter, raporunun hemen başında

bölgenin nüfus miktarını dini aidiyetleri göre tasnif etmiştir. Buna göre Trotter, bölgede 700 bin Hristiyan ve 1 milyon 750 bin Müslüman nüfusun yaşadığını ileri sürmüştür.¹⁶ Kayıtlardan 7 Eylül 1880 tarihinde Erzurum Vilâyeti dahilinde 202.704 Müslüman nüfusa karşılık 52.341 Ermeni/Hristiyan nüfusun yaşadığı ve Doğu'daki altı vilâyette (Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Sivas ve Diyarbakır) Müslüman nüfusun 1.021.762 kişi, Ermeni nüfusun ise 240.803 kişi olduğu tespit edilmiştir.¹⁷ Bu bilgilere göre Ermenilerin Türkiye'nin Doğu vilâyetlerinde azınlıkta oldukları görülmektedir. 21. yüzyıla gelindiğinde ülkemiz ve Ortadoğu'da yaşanan kargaşanın temelinde XIX. Yüzyıl İngiliz emperyalist zihniyetinin yer aldığı söylemek mümkündür. Günümüzde her ne kadar bölgedeki aktörler değişmiş olsa da emperyalist zihniyet daha yoğun ve hızlı bir şekilde varlığını ve etkinliğini sürdürmektedir. Bu çalışmamız ilgili kurum ve kişilere batılı emperyalist zihniyetinin bölge üzerindeki emellerinin tarihsel gelişimini yansıtması ve onların politikalarına karşı fikir üretmesi açısından faydalı olacağı kanaati taşımaktayım.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Kaynakları

FO 78/3132, *Turkey (Political) Consuls in Kurdistan and at Prisrend Major Trotter S. John, V. Consul at Erzurum Everett*, s.177-190.

2.Araştırma ve İnceleme Eserler

Bayraktutan, A. (2010). *Erzurum İngiliz Konsoloslugu ve Faaliyetleri*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Çağman, E. (2010). *III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyihaları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Devellioğlu, F. (2009). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Akaydın Kitabevi.

Dönmez, A. (2013a). *Osmanlı-İngiliz İlişkileri: Diplomasi ve Reform (1833-1841)*. (Basılmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi

Gül, A. (2015b). Osmanlı İdaresinin Kızılbashiğe Yönelik Tutumu (Dersim Sancağı Örneği). *Turkish Studie.*, 10/9. Summer, s.213-228.

------(2015). Osmanlı Devletinin Son Döneminde Dersimin Islahı İçin Hazırlanan Raporlar ve Uygulamadaki Başarı Düzeyleri. *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science*, Yıl:3, S, 16, Eylül, s.16-39.

¹⁶ FO 78/3132. "Turkey (Political) Consuls in Kurdistan and at Prisrend Major Trotter S. John, V. Consul at Erzurum Everett". s.177.

¹⁷ Bayraktutan, s.60.

- Hovannısiyan, R. G. (2016) (editör), *Tarihi Kentler ve Ermeniler: Bitlis ve Muş*, çev. Zülal Kılıç. İstanbul: Aras Yayınları.
- , (2016). *Tarihi Kentler ve Ermeniler: Harput*, çev. Zülal Kılıç. İstanbul: Aras Yayınları.
- , (2017). *Tarihi Kentler ve Ermeniler: Van*, çev. Serdar Aksoy, Sema Baraç, Nazım Hikmet, Richard Dikbaş, Artun Gebenlioğlu, Nazan Maksudyan, Lora Sarı, Solina Silahlı. İstanbul: Aras Yayınları
- Kartın, C. (2014). İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Binbaşı Edward Charles Noel'in Kürtler Üzerine Yaptığı Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu: Bildiriler*, s.197-244. Ankara
- Meram, A. K. (1969). *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*. İstanbul: Kitap Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (1983). Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyeti ve Kıymeti, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. s.151-167. İstanbul.
- Özşavlı, Halil, Başlangıçtan I. Dünya Savaşına Kadar Rus-Ermeni İlişkileri, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5 Issue 2, Nisan 2012. S.263. ss.243-268.
- Şaşmaz, M. (2012). İngiliz Yüzbaşı Stewart'ın Konya Konsoloslugu ve Adli Yönetime Dair Raporu (1879-1882), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11. s.223-238. Konya
- Yeşilyurt, Y. (2016). Erzurum Yerel Tarih Araştırmaları Açısından İngiliz Ulusal Arşivlerinin Önemi (19. Yüzyıl), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED) Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK Özel Sayısı*, S.55. s.597-624. Erzurum
- Yılmaz, Ö. (2016). Marius Outrey'in 1835 Yılında Trabzon'dan Erzurum'a Seyahati ve Erzurum Şehri Hakkında Raporu, *Mavi Atlas Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi*, S.7, s.150-166. Gümüşhane

Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July 2018

**MİLLİ MÜCADELEDE MARAŞ'TA SİYASİ VE SOSYAL GELİŞMELER
VE MİLLİ MÜCADELEDE MARAŞ ŞEHİTLERİ**

**Political And Social Developments In Maraş During The National Struggle And
Martyrs Of Maraş In The National Struggle**

Mustafa KILINÇ*

ÖZ

Maraş Akdeniz, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan stratejik bir konuma sahiptir. Bu coğrafi konumundan dolayı eski çağlardan beri şehir devletler arası mücadele merkezi olmuştur. Maraş ili bugüne kadar değişik isimlerle anılmıştır. Bunlardan en dikkat çeken titreme yeri anlamında kullanılmasıdır.

Maraş Millî Mücadelede güney illerimizden biri olmuştur. Mustafa Kemal'in Milli Teşkilat kurma çalışmalarıyla beraber yöre halkın kendi imkânları doğrultusunda teşkilatlanması ülkemizde örnek bir teşkilatlanma olmuştur. Maraş Mücadelesinde olayların ve teşkilatlanmaların gerçekleştiği semt isimleri eski ve yeni isimleriyle beraber verilerek yaşanan olayların daha anlaşılır olması sağlanmıştır.

İl Önce İngiliz akabinde Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. İngiliz işgali döneminde kayda değer bir olumsuzluk yaşanmazken, Fransızlar döneminde Fransızların halk tarafından isimlendirilen ellik gâvuru Ermenilerle iş birliği yapması Maraş'ta bazı olumsuz hadiselerin yaşanmasına neden olmuştur.

Fransız işgali döneminde şehirde meydana gelen Sütçü İmam Olayı ve Bayrak Olayı halkın vatani uğruna her şeyi yapabileceğini ortaya koymuştur. Vatani uğruna canını seve seve feda eden Maraş şehitleri de unutulmamış hangi semtten hangi vatan evladının şehit edildiği ifade edilmeye çalışılmıştır.

Son olarak ta düne kadar dostane yaşam sürdürülen Ermenilerin Millî Mücadele esnasında yeni doğan bebekleri dahi katlederek Maraş'ta ne kadar acımasız katliamlar yaptığı gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Millî Mücadele, Maraş Şehitleri

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, sosyaltite@hotmail.com

ABSTRACT

Maraş has a strategic position in the Mediterranean, Eastern Anatolia and South-eastern Anatolian Regions. Due to its geographical location, the city has been the centre of inter-state struggle since ancient times. Maraş province has been known with different names until today. The most striking of these is the one that means a sense of shaking.

Maraş was one of our southern provinces in the National Struggle. Along with the efforts of Mustafa Kemal to establish the National Organization, the organization of local people in accordance with their own means has been an exemplary organization in our country. In the Maraş Struggle, the names of the districts where the events and organizations occurred are given together with old and new ones to make the events that happened more understandable.

The province was first occupied by the French after the British. While there was not any significant negativity during the British occupation period, the fact that the French made alliance with the Armenians in the French period caused some negative occurrences in Maras.

Sütçü İmam and Bayrak incident, which took place in the city during the French occupation period, revealed that the people could do everything for the sake of the country. Maras martyrs who sacrificed their lives for the sake of the homeland were not forgotten and which martyr of the homeland from which district was killed was tried to be expressed.

Finally, it was tried to be revealed that how much merciless massacres the Armenians, who were living a friendly life until before the National Struggle, did by murdering even new-born babies during the National Struggle in Maras.

Keywords: Maraş, National Struggle, Martyrs of Maraş

GİRİŞ

Dünya'da İstanbul gibi kültür kentleri, ülkelerin siyasetine, ekonomisine yön verir. Maraş'ta Millî Mücadele de destan yazarak Kurtuluş savaşımıza yön veren şehirlerin başında gelmektedir.

Maraş bugün nasıl pul biberi, dondurması ve milliyetçiliğiyle tanınıyorsa Millî Mücadele Yıllarında da Maraş; Sütçü İmam, Kılıç Ali, Yörük Selim, Suzi Bey, Rıdvan Hoca, Ayşe, Hatice, Fatma Hanımlarıyla, Mehmet Ali Bey'i, Osman Erşan'ı, Dr. Mustafa Bey'iyle düşmana namus ve vatan sevgisinin ne olduğunu haykırarak Maraş Bize Mezar Olmadan Düşmana Gülzar Olmaz sözünü ispatlayan şehir olarak tarih sayfaları ve insanların hafızasında yer bulmuştur.

Millî Mücadele'de halkını diri diri duvara çivileyen, ellerini, burunlarını, dillerini keserek olmadık eziyetler eden ellik gavurunu dahi affedebilen toplum olarak bilinen edelere sonsuz teşekkür ederken, vatan, namus uğrana canlarını esirgemeyen şehitlerimizi rahmetle anıyoruz.

Türk Milleti tükenmez hazineler taşıyan bir varlıktır. 17 milyonluk az ve sakin halka bakarak aldanmağa gelmez. Sakin ve munis olan bu insanla, varlıklarına tecavüz edildiklerinde tükenmez çelik bir kütle olurlar. Maraş müdafaası bunun parlak bir örneğidir (Cumhuriyet Gazetesi, 12 Şubat 1936: 2). Millî Mücadelede Anadolu'yu bir yangına benzetirsek, Maraş bu yangını oluşturan il kıvılcımdır (Özgür, Cumhuriyet Gazetesi 12 Şubat 1937: 7).

Maraş'ın Kültürel, İdari ve Coğrafi Yapısı

Maraş'ın kültürel ve idari yapısına değinmemizin temel gayesi; Maraş'ın niçin itilaf devletleri ve Ermeniler tarafından üs olarak kullanıldığı ve Millî Mücadeledeki olayları neden ve sonuçlarıyla etkilemesindedir.

Maraş, Akdeniz Bölgesi ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri arasında özel bir konuma sahiptir. (Gümüşalan, 2012: 1). Maraş havası, suyu, toprağı ve tabii güzellikleriyle özel bir bölgeydi. Bu nedenle birçok devlet tarafından mücadelelere merkezi olmuştur. (Şahin, 2010: 13).

Asurlular şehre Markasi derken Maraş'a, Romalılar Germanicia demişlerdir. Araplar Maraş ismini kullanmışlardır. Arapça Maraş titreme yeri anlamına gelmektedir. Araplar'ın bu ismi vermesi, ovada pirinç üretiminden sıtmalık hastalığı olmasına bağlanmıştır. Bizanslılar şehre Marassion demiştir (Karahan, 2008: 1).

Maraş, Millî Mücadelede yazmış olduğu destandan dolayı 7 Şubat 1973 yılında Kahraman unvanını verilerek Kahramanmaraş olmuştur (Gümüşalan, 2012: 3). Aslında Maraş'a bu tarihten önce, Şubat 1927'de toplanan İzmir İktisat Kongresine katılan Maraşlı çiftçiler tarafından Kahramanlık ünvanıyla adlandırılması hakkında müracaat yapılmış fakat aşağıda da ifade edilen kanun sureti kanunlaşmamıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], Fon Kodu:30-10-00 Kutu No:66 Dosya No:439 Sıra No:22).

Kanun Sûreti

Madde 1 – Maraş Livâsı, Kahramanmaraş unvanıyla tevsim edilmiştir.

Madde 2 – İşbu kanun tarih-i tebliğinden itibaren mer'iyü't-tatbiktir.

Madde 3- İşbu kanunun tatbikine Dahileye Vekaleti memurdur. 29/Mart/1339 (BCA, Fon Kodu:30-10-00 Kutu No:66 Dosya No:439 Sıra No:22).

Maraş insanını Dülkadir Türkmenleri oluşturmuştur. Bu Türkmenler, Oğuzların Bozok koluna mensuptur (Koç,2010, s.295). Maraş'ta yaşantı basit düzeyde olurken insanları, açık sözlüdür (Koç,2010, s.297). Maraş'ta; Metanet, sebat, inanç, doğruluk, iffet, teslimiyet, kanaat, ümit, iman vs. unsurlar toplumda yer edinmiştir. (Koç, 2010: 297; Atalay, 2008: 116). Maraş halkının en değer verdiği kavramlar Devlet ve Yurt kavramlarıdır (Koç, 2010: 297). Bunlarla beraber Maraş halkı; Cumhuriyete candan bağlı ve onun yolunda çalışmayı bir borç bilir (Yeni Sabah, 13 Şubat 1939: 3).

Milli Mücadelede Maraş'ta Siyasi ve Sosyal Gelişmeler ve Milli Mücadelede Maraş Şehitleri
/ Mustafa KILINC

Maraş'la ilgili Milli Mücadeledeki olayları yer isimlerinin günümüzde karışıklığını yer vererek daha somut hale getirmek için Maraş mahallelerinin eski ve yeni belirmeye çalıştık.

Eski İsmi	Yeni İsmi
Acemli, Ağcakoyunlu Mahalleleri	Akçakoyunlu Mahallesi
Devecili Mahallesi	Devecili Mahallesi
Divanlı Mahallesi	Divanlı Mahallesi
Delialili, Hocadurdu Mahalleleri	Dumlupınar Mahallesi
Duraklı, Hazinedarlı Mahalleleri	Duraklı Mahallesi
Etmekçi, Boğazkesen, Dalkara Mahalleleri	Ekmekçi Mahallesi
Restebaiye, Bektutiye Mahalleleri	Fevzipaşa Mahallesi
Cıgıcığ Mahallesi	Hayrullah Mahallesi
İsadivanlı, Alemlı, Kuyucak Mahalleleri	İsadivanlı Mahallesi
Karamanlı, Şekerdere, Kulağı Kurtlu	Karamanlı Mahallesi
Kayabaşı, Seksanlar, Çukuroba, Kumarlı	Kayabaşı Mahallesi
Hatuniye, Şekerli, Kuytul Mahalleleri	Kurtuluş Mahallesi
Çomaklı Mahallesi	Sakarya Mahallesi
Zunbadanlı, Bostancı, Bostancıyan, Halhaliye	Şeyhadil Mahallesi
Şih(şeyh) Mahallesi	Turan Mahallesi
Çavuşlu, Hamamcı Mahalleleri	Yörükselim Mahallesi
Zimmiyan ve Gargacıyan Mahalleleri	Yusuflar Mahallesi
Mağralı Mahallesi	Mağralı Mahallesi

(Gümüşalan,2012, s:37,38).

Milli Mücadelede Maraş'taki gelişmeleri daha iyi analiz edebilmek için şehrin nüfus yapısını ifade etmeye çalıştık. Çünkü burada kurulmak istenen sözde Ermeni Devletinin dayanaklarından biri de bölgede bulunan Ermeni nüfusudur.

Milli Mücadelede Maraş'ta Siyasi ve Sosyal Gelişmeler ve Milli Mücadelede Maraş Şehitleri
/ Mustafa KILINC

Maraş Sancağının 1914 yılı nüfus istatistiği (Gümüşalan,2012, s.43).

Vilayetin İsmi	Toplam	İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Rum Katolik	Ermeni Katolik	Protestan	Latin
Maraş Sancağı	192555	152645	11	27842	251	23	4480	6111	1189
Vilayet Liva Kazası İsmi	Toplam	İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Rum Katolik	Ermeni Katolik	Protestan	Latin
Maraş Merkez Kazası	73873	50356	11	13260	251	23	3808	4973	1189
Pazarcık	22905	23868	-	37	-	-	-	-	-
Elbistan	49612	47595	-	1200	-	-	372	445	-
Zeytun	18787	8069	-	10050	-	-	182	486	-
Göksün	26378	22757	-	3295	-	-	118	308	-
Maraş Sancağı	192555	152645	11	27842	251	23	4480	6111	1189

Milli Mücadelede İngilizlerin Maraş' İşgali

30 Ağustos 1914'te Maraş'ta 57,362 Müslüman ve 18,075 Ermeni 30 Ağustos 1915 tarihinde toplam 45,089 Müslüman ve 11,765 Ermeni bulunmaktaydı. Dünya Savaşı sonucunda İtilaf Devletleri, ülkenin stratejik bölgelerini işgale başladılar. Maraş da bu işgal alanları içinde ver aldı (Eyicil, 2009: 40-41).

İngilizlerin komşu illeri işgal etmeleri, Maraş'ta da İngilizlerin şehri işgal edeceğine dair düşünceye sebep oldu. İngilizlerin şehrin işgallerini önlemek için Antep'i Maraş'a bağlayan yol üzerindeki Aksu Köprüsü ortadan kaldırıldı. İngilizler engelleri aşarak ilerlemeyi sürdürdüler. İngilizler Amerikan Koleji yakınında karargâhlarını kurdular (Eyicil, 2009, s.41). Buraya karargâh kurmadan önce İngilizler kayısı bahçesi sahibi Ali Hacı' ya üç aylık kira olarak 15 bin altın teklif ettiyse de teklif kabul edilmemiştir (Yakar, 2012: 19). İngilizler ayrıca Abarabaşı Kilisesi, Ermeni ve Katolik kiliseleri ve Alman Çiftliği binalarına yerleştiler (Moroğlu, 2015: 12).

Maraş'taki yaklaşık sekiz aylık İngiliz işgal döneminin olaysız geçmiştir (Doğan, Orhan, 2013: 166, Karadağ, 1994: 12). Bu dönemin olaysız geçmesindeki en büyük etken Ali Sezai Efendi'nin İngiliz Siyasi Komiseri Hasan Rufai ile kurduğu arkadaşlıktır (Doğan, Orhan, 2011: 210).

İngiliz kuvvetleri genel komutanı General Crawford, Ermeni birlik başkanı Reverend Aram Bağ Dikian'a şehirden çekilecekleri bilgisini ilettiler (Moroğlu, 2015: 20).

15 Eylül 1919 tarihinde İngilizlerle Fransızlar arasında imzalanan Suriye Antlaşması gereğince Fransızlar şehri işgale başladılar (Gümüşalan, 2012: 153). Şehre Fransızlar gelmeden önce Kadı Zade Hacı Hasan ve oğlu Ziya, Vehbi zade Hasip, Kocabaş zade Ömer, Kâtip zade Mehmet, Doktor Mustafa, Biraderi Lütfi Efendiler Maraş' tan Elbistan'a gittiler (Karadağ, 1994: 14). Bu kişilerden Doktor Mustafa ve Lütfi Efendiler ve Mehmet Ziya aslen Elbistanlıdır (Kılıç, 2013: 187).

Maraş İşgali Sırasında Şehirde Meydana Gelen Önemli Olaylar

Sütçü İmam Olayı

29 Ekim 1919 Çarşamba günü Fransız askeri Maraş'a geldi. 3 Ekim Perşembe günü de 1000 Fransız ve 500 Cezayir asıllı asker ile Fransız askeri elbisesi giymiş 400 Ermeni Maraş'ı işgal etmeye başladılar (Eyicil, 2009: 44).

Uzunoluk Hamamı, bulunduğu caddenin isminden dolayı bu isimle tanınmaktaydı. Kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmeyen Uzunoluk Hamamı, Maraş Milli Mücadelesi açısından da önemli bir tarihi özelliğe sahiptir. Burası Sütçü İmam tarafından ilk kurşunun atıldığı yerdir (Doğan, Ayhan, 1999: 241). Bu ilk kurşunun atıldığı yerdeki olay milli mücadelemizde Sütçü İmam Olayı diye anılmaktadır.

31 Ekim 1919 günü yerli Ermeniler şehri dolaşıyorlardı ve önlerine gelen Türklere saldırılarda bulunuyorlardı. Bir grup Fransız O sırada Uzunoluk Hamamı'ndan çıkmış olan kadınlardan birinin peçesini açtı, Peçesi açılan Ayşe bayılınca Hatice ve Fatma adındaki kadınlar da bağırışmaya başladılar. Bu sırada civarda küçük bir dükkânda süt satan Sütçü Hacı İmam (Eyicil, 2009: 45-46). Kireççizade Hacı (Doğan, Orhan, 2011, s.211) Kireççizade Ömer ve Tiyekli Oğullarından Emine Hanım'ın Oğlu (Alparslan, Yakar, 2009, s.189) kırk beş yaşındaki kırçıl sakallı, uzunca boylu, Hicaza gittiği için hacı lakabıyla anılan (Eren, 2012, s.272) imam ve müezzinin bir mazeretle göreve gelmediği günlerde onların görevlerini üstlenerek ezan okuyup imamlıkta yapan müezzin (Yakar, 2012, Maraş Milli Mücadelesinde Bayrak Olayı ve Aşıkoğlu Hüseyin, s.51,52) istiklali ve milli haysiyeti uğruna hayatını ortaya koyarak (Özgür, Cumhuriyet 12 Şubat 1937: 7) tabancasını ateşledi. Maraş' ta düşmana sıkılan bu ilk kurşun ile Türk milletinin işgalcilere ve Ermenilere yaptıkları zulümler ve işkencelerin bir karşılığının olacağı gösterildi (Eyicil, 2009: 46-47).

Sütçü İmam olaylar sonrası şehirden uzaklaştı. Bertiz Köyü'ne giderken işgalci askerler tarafından çevrilir nereye gittiği sorulur O da bir alacak için Bertiz'e gittiğini söyler (Yakar, 2012: 52-53).Adliye Vekaleti Sütçü İmam'ın yakalanıp tevkif edilmediği anda Ermenilerin ve Fransızların halka zulüm ve işkence yapacağı endişesiyle takip işlemleri için 9 Aralık 1920'de meclise teklif sunmuş fakat teklif 1 Ocak 1921 de görüşülebilmıştır (BCA, Fon Kodu:30-18-11 Kutu No:2 Dosya No:28 Sıra No:12).Fransızlar Sütçü İmamı bulamayınca Zülfikar Çavuş Oğlu Hüseyin ve Sütçü İmamın dayısının oğlu Tiyekli Oğlu Kadir'i şehit ettiler (Eyicil, 2009: 47). Düşman bu hadiselerle beraber geceleri ev basıp adam öldürüyor yol kesip can yakıyorlardı (Özgür, Cumhuriyet 12 Şubat 1937: 7).

Sütçü İmam işgal kuvvetlerine karşı silah çeken ilk Maraşlıdır (Akbiyık, 1990: 117).Bu hadiseden sonra Antep'te bulunan Fransız Kuvvetleri Kumandanlığına 2 Kasım 1919'da bir protesto telgrafi çeken Maraş ileri gelenleri Türklere karşı yapılan tecavüzleri şöyle sıraladılar:

- ✓ Ermeniler Müslümanların dinine saygısızlık yapmıştır
- ✓ Uzunoluk civarında Ermeniler Müslüman kadınlarının çarşaflarını açma teşebbüsünde bulunmuşlardır
- ✓ Türkleri öldüreceklerini ifade etmişlerdir
- ✓ Bir Müslüman muhaciri şehit edilmiştir (Akbiyık, 1990: 118,-119).

Bayrak Olayı

Fransız Yüzbaşı Andre 26 Kasım 1919 Çarşamba günü Maraş'a geldi ve 27 Kasım 1919 günü Maraş'ın ileri gelenlerini konuşmak için Abdulkadir Paşa'nın konağına çağırdı. Ancak Maraş ileri gelenleri bu toplantıya gitmenin zararlı olacağını düşünerek toplantıya gitmemeye karar verdiler. Toplantıya gidilmemesi Andre'yi kızdırdı. Bu durumda toplantı Belediyede yapılmak üzere cumartesi gününe ertelendi (Akbiyık, 1990: 122-123). Ermeniler bunun intikamını, Maraş kalesindeki Türk bayrağını indirerek aldılar (Akbiyık, 1990: 123-124).

Kısaküreklerden Avukat Mehmet Ali Bey, kalede dalgalanan Türk bayrağını göremeyince Âlem-i İslâm'a Hitap adıyla bir beyanname hazırladı. Yedi nüsha olarak çoğaltılan beyanname; Ulu Camii, Çarşıbaşı Camii, Sarayaltı Camii ve Arasa Camii'nin görülebilecek yerlerine asıldı (Eyicil,2009, s.49). Bu bildiri Cuma namazına bir buçuk saat kala yazılmıştı (Yakar, 2012: 69). Cuma namazına gelenler bu beyannameyi okudular. Halkın heyecanını şahlandıran beyannamede şunlar yazılıydı:

Âlem-i İslâm'a Hitap

Ey millet-i: necibe-i Osmaniye, vaktine hazır ol. 1300 küsur seneden beri Hz. Allah'ı ve Peygamber-i Zîşan'ının hizmetine razı ettiğin bir din ölüyor. Yani ecdadının kanı pahasına fethettiği bir kalenin burcu bârûsundaki Al Sancağın

bugün Fransızlar tarafından indirilip, yerine kendi bandıraları konuldu. Şimdi acaba bunu-yerine koyacak' sende birkaç yüz İslâm gayreti hiç mi yok! İğtişâş arzu etmeyin. Yalnız pür vekar ve azamet olarak ol Al Sancağımızı geri yerine koyalım. Tekrar kemal-i mehabetle yerlerimize avdet edelim. Korkma, korkma seni buradaki birkaç Fransız kuvveti kıramaz. Sen mütevekkilen Alellah kendi mevcudiyetini' gösterecek olursan, değil birkaç Fransız kuvveti, hatta bütün Fransız milleti kıramaz. Buna emin ol." (Eyicil, 2009: 49). Dillere destan olan Maraş bize mezar olmadıkça düşmana gülzar olamaz vecizesi de Mehmet Ali Bey'e aittir (Yakar, 2012: 45).

Bu bildiri kısa sürede etkisini gösterir. Cuma hutbesini okumak üzere minbere çıkan Ulu Cami imamı Rıdvan Hoca: Hürriyeti olmayan bir milletin Cuma namazı kılması caiz değildir demiştir (Çoğalan, Kurtaran,1969, s.26). Bazı farklı kaynaklar imamın o gün imamlık yapan Hakkı Efendi Hoca olduğu ifade edilmektedir (Yakar, 2012: 45). Bu olay üzerine yaklaşık 1000 kişilik halk kitlesiyle Kaleye tekrar Türk bayrağı asılmıştır (Belen, 1983: 156). Düşman kaleye makinalı tüfek yerleştirmişti fakat Türk hücumlarına karşı silahı bırakıp kaçtılar (Özgür, Cumhuriyet 12 Şubat 1937: 7). Bayrağı kaleye giren kafilenin başında ilk yetişenlerden Onbaşı Osman Erşan göndere çeker. Hakkı Efendi muharebede şehit olmuş geri kalan halktan bazıları bayrağın gölgesinde Cuma namazlarını kalede kılmışlardır (Yakar, 2012: 45-46). Kaleye Fransız bayrağının çekilip çekilmediği tartışmalı konu olmakla beraber kaleye Fransız bayrağının çekilmesine fırsat verilmemiştir (Yakar, 2012: 74).

Maraş Kuvayı Milliyesinin Oluşumu

Güney Cephesi Türk İstiklal Harbi'nin ikinci derecede bir cephesi olarak görülmesine rağmen Mustafa Kemal Paşa burada bulunan milli direnme örgütlerini teşkilatlandırarak sistemli bir hale getirmiştir (Şıvgın, 1988: 481).

Sivas Kongresi'nde Maraş bölgesinin bağlanılmasına karar verilen 3. Kolordu'nun merkezi Sivas'ta, tümenlerinden biri Amasya'da biri de Samsun'da bulunmaktadır. Buralardan yardım ulaştırılması mümkün olmadığı için Maraş'ta bir Kuvayı milliye teşkilatının kurulmasına karar verilmiştir. Heyet-i Temsiliye Teşkilatın başına da Binbaşı Suzi Bey, Yüzbaşı Selim (Kurtoğlu Yörük Selim) ve Üsteğmen Asaf Kılıç Ali Bey'i getirmiştir. (Kılıç, 2013: 187-188).

Kılıç Ali'nin ailesi Rodos kökenlidir. Kılıç Ali, Yüzbaşı Osman (Tufan) Yüzbaşı Selim (Yörük) Orta Asya'da bulunan Enver Paşa'nı kardeşi Nuri Paşa'nın yanına gitmek ister fakat para bulamazlar. Kılıç Ali Yaverlik para yeri olarak Celal Bayar bilgisine ulaşırlar. Celal Bayar'ın yanına gittiklerinde Celal Bayar Onları Orta Asya Yerine Mustafa Kemal'in yanına gitmeye ikna eder. Mustafa Kemal bunları önce Enver Paşa'nın casusu zanneder. Gerçek anlaşınca Maraş'a Millî Mücadelenin yürütülmesi için Maraş'a görevlendirir (Eren, 2012: 277-278). Bu kişiler III. Kolordu Komutanı Kurmay Albay Selahattin Bey'e bağlı olacaklar ve faaliyetlerini işgal altında bulunmayan yerlerde serbest, işgal altındaki yerlerde ise Cemiyet-i İslamiye adıyla gizlice yürüteceklerdir (Kılıç, 2013: 187-188).

Güney Cephesi için kurulan savunma hattının merkezi olan Elbistan'da yapılacak çalışmalar, Mustafa Kemal Paşa tarafından Elbistan Müdafaa-i Hukuk cemiyeti başkanı Ali Rıza Bey'e bildirilmiştir (Kılıç, 2013: 188). Sivas Kongresi'ne bağlı olarak oluşturulan Kuvayı milliyenin çalışmalarıyla beraber şehirde halk meydana gelen olaylar neticesinde örgütlenmeye başlamışlardır.

Bölgede halk tarafından ilk örgütlenme, İngiliz işgalinde başlamakla birlikte Fransız işgali döneminde bu faaliyetlerin daha da yoğunlaşmıştır. Nitekim Fransız işgalinde yaşanan bayrak olayı sonrası Maraş Müdafaa-i Hukuk Örgütü kurulmuştur (Doğan, Orhan, 2013: 178). Teşkilat kurma fikri ilk defa, Dr. Mustafa tarafından teklif edilmiştir. Dr. Mustafa; Fransızların Maraş'ta da Adana gibi çeşitli işkenceler yapacaklarını söyleyerek, halkı silahlanmaya davet etmişti. (Akbıyık, 1999: 165). Ayrıca Doktor Mustafa Bey Maraş İşgal altında kalacaksa, İngilizlerin işgali altında kalmasına dair halkın düşüncesini Hariciye Vekâletine telgraf çekmişse de cevap alamamıştır (Özalp, 2004: 25).

Maraş'ı işgal eden kuvvetlerin içinde birçok Ermeni, Müslümanlara her çeşit zulmü yapıyor depolarında bulunan silah ve cephaneyi, Ermenilere dağıtıyordu (Doğan, Orhan, 2013: 164-165). Bütün bu olaylara rağmen Maraşlı evde kalmış en küçük demir parçasından baba yadigârı silahlardan istifade düşünülmüş bütün yoksulluklara rağmen imanlarını sarsmamışlardır (Özgür, Cumhuriyet 12 Şubat 1937: 7). Atatürk Maraş'a yardım edilmesi için bir tamim yayınlamıştır bu tamim etkisini göstermiş Sivas, Amasya gibi şehirlerden Maraş'a yardım gelmiştir (Eyicil, 2008: 45). Bununla beraber 1921 Ağustos'unda 2.Kolordu Maraş'ta Maraş Ziraat Bankası hesabından cebren beş bin lira almış ve on bin lira daha alma girişiminde bulunmuş fakat şikayetler üzerine bu parayı iade etmek zorunda kalmıştır. Eğer asiler bu parayı bir hafta içinde iade etmezlerse bu kişiler aleyhine İstiklal mahkemelerine başvurulması İktisat Vekaleti yazışmalarında görülmektedir (BCA, Fon Kodu:30-10-00 Kutu No:49 Dosya No:320 Sıra No:9).

Maraş Kuvayı Milliye'nin kuruluşuyla ilgili toplantı yerleri ve kişilerin bazı kaynaklarda farklı olduğu görülür (Akbıyık, 1990: 149-150). Şehirde kurulan on idare heyetinin isimleri ve reisleri şöyledir: (Gümüşalan, 2012: 157; Eyicil, 2009: 54).

1. Çavuşlu (Yörükselim Mahallesi) Reisi, Çuhadar Zade Hacı Mustafa Efendi.
2. Bektutiye (Fevzipaşa Mahallesi) Reisi, Ser Müsevvid Ahmet Efendi.
3. Restebaiye(Gazipaşa Mahallesi) Reisi, Baba Halil Zade Ahmet Efendi.
4. Acemli (Şehit Evliya Mahallesi) Reisi, Evkaf Memuru Evliya Efendi.
5. Kayabaşı Reisi, Tapu Memuru Faik Efendi.
6. Divanlı Reisi, Haşan Bey.
7. Ekmekçi Reisi, Sapsız Hacı Efendi.
8. Cıgıcığ(Nahrönü), (Hayrullah Mahallesi) Muhacir Memuru Nasrullah Efendi.
9. Alemli Reisi, (Sakarya Mahallesi) Zülkadir oğlu Süleyman Bey.
10. Hatuniye (Kurtuluş Mahallesi) Reisi, Şeyh Ali Sezai Efendi.

Şehir İçi Çarpışmalar

Başarısız yönetici olduğu düşünülen Andre, eski memuriyet yeri olan Osmaniye'ye gönderilir. Maraş'taki işgal kuvvetleri komutanlığına yeniden atanan General Keret takviye kuvveti ile 6 - Aralık - 1919 Cumartesi günü Maraş'a gelir. Ermenilerin sözlerine kanarak hemen savaş hazırlığına başlar (Çoğalan, Kurtaran, 1969, s.30).Maraş'a yardım gelmemesi için Cancık sırtlarının bir bölgesindeki Tavşantepe'yi makinli tüfekle zaptetmişlerdir. Bütün bu mevkiiler uzun bir çarpışmadan sonra şehit kanı dökülerek Maraşlılar tarafından ele geçirilmiştir (Nadi, Cumhuriyet 12Ekim 1950: 7).

Fransız Kuvvetlerinin Şehirdeki Dağılımı (Çabuk, 2008: 180).

Bulunduğu Yer	Fransız	Ermeni
Depo ve Kışlada	200	150
Kolejde	100	50
Alman Hastanesi		25
Abarabaşı Kilisesi	250	200
Alman Yetimhaneasi	200	50
Kümbet Kilisesi	150	150
Bahtiyar Yokuşu Kilisesi	100	100
Katolik Kilisesi	300	120
Kırklar Kilisesi	150	100
Tekke Kilisesi	100	50
Şekerdere Kilisesi	200	
Mercimektepe	700	
Toplam	2675	970

Keret Şehrin ileri gelenleriyle son olarak 21 Ocak 1920'de toplantı yaptı (Eyicil, 2009: 57). Keret'in Maraş'a gelişi hakkında da farklı tarihler verilmektedir (Akbyık, 1990: 136).

General Keret, şehir halkından ileri gelenlere Kılıç Ali gibilerin eşkıyadan başka bir şey olmadığını söyledi (TC. Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri no:1, 1966: 81)

Şehir içi çarpışmalarla beraber, şehir etrafında Karabıyıklı Çarpışması, Türkoğlu Çarpışması, Araplar Çarpışması, Harabe Çarpışmaları olmuştur (Akbyık,

1999: 180-193). Biz Şehirde meydana gelen çarpışmaları özet olarak ifade edeceğiz. Zira bu çarpışmalar ve yaşananlar ayrı bir çalışma olacak kadar kapsamlıdır.21 Ocak 1920 savaşın ilk günü Fransız'lar şehrin her tarafını makineli tüfekle taradılar. 23 Ocak 1920 Cuma günü Antep'ten Maraş'a gelen bir Fransız birliği Şeyh Adil mevkiinde Türkler tarafından pusuya düşürüldü.24 Ocak'ta Kayabaşı Cephesi'nin düşme ihtimalinin belirmesi üzerine, Abarabaşı Kilisesi'nin kontrol altına alınması ve Fransız karargâhı ile bağlantısının kesilmesi için Karakızıoğlu Muhittin Bey kendi evini yaktı. 29 Ocak Perşembe günü çocuklar, kadınlar şehir dışına gönderildi.30 Ocak Cuma Tekke Kilisesi'ni Evliya Efendi'nin çeteleri kuşattı.2 Şubat 1920 günü Yürük Selim Sulu tarla mevkiinde düşmanla savaşa başladı. 3 Şubat 1920 Perşembe; Mıllış Nuri, Kümbet Kilisesi'ne yapılan baskın sırasında şehit oldu.4 Şubat 1920 Çarşamba günü Evliya Efendi Taşhan'a saldırmıştı (Eyicil, 2009: 60-62).

Maraşlı edelere diğer bir yardım kolu da Kılıç Ali ve Pazarcık milli kuvvetleri ile Elbistan'dan gelen 300 kişilik Milli kuvvetler vardı. Maraş halkı da bütün kışlık yiyeceklerini yardıma gelen kuvvetlere tahsis etmişti (Nadi, Cumhuriyet 12 Ekim 1950: 7).

5 Şubat 1920 Perşembe günü savaş devam ederken, Ermenilerin çoğunlukta olduğu köylerden gelen haberlere göre Türklere yapılan zulüm son noktaya gelmişti. Çocuklar ve bebekler duvarlara çarpılarak, elleri ve ayakları kopararak, gözleri oyularak öldürülüyordu ve kızartılarak analarına yediriliyordu. Şehir yanmış ve harabeye dönmüştü. Bunlar yaşanırken General Keret geri çekilme planı hazırladı. 10-11 Şubat 1920 gecesi saat 21.00'de geri çekilme başladı Maraş'tan çekilirken atlarının ayaklarını keçelerle sardılar.11 Şubat 1920 Çarşamba günü Fransızların Maraş'tan kaçmakta olduğu haberi şehre yayıldı (Eyicil, 2009: 62-64).

Maraş'ın Düşmandan Temizlenmesi

Maraşlılar her türlü muharebe ve müdafaa imkanlarından mahrum bulunmaktaydılar. İngilizler şehirdeki bütün silahları toplamışlardı. Maraşlılar da nesi var nesi yok satın silah ve cephaneye temin etmişlerdi. Maraş'ta her cephede nihayet ve ancak yüz kişi mevzi almıştı. Bunların çoğunluğunu da kadınlar ve çocuklar teşkil ediyordu (Yeni Sabah, 12 Şubat 1948: 5).

Maraş halkı savaşta kesin bir sonuç alamayınca barış talebinde bulunmak amacıyla 11 Şubat 1920 gecesi Doktor Mustafa Bey, beyaz bayrakla Fransızlarla görüşmeye gitti. Ancak General Keret'le görüşüp dönerken Doktor Mustafa Bey ve Balcıoğlu Ali şehit edildi (Eyicil, 2002: s.47-48).

Fransızların 11/12 Şubat 1920 de geri çekilmesi şaşkınlık yaratmıştır. Fransa'nın Adana Bölge Valisi Albay Bremond geri çekilme konusunda telsiz bağlantısında bir hata olabileceğini ifade ederken geri çekilmeyle tehlikenin atlatılması herkeste büyük bir sevinç yaratmıştır. (Gümüşalan, 2012: 176-178). Kahramanmaraşlılar Fransız yaralı ve hastalarına gereken insani muameleyi yaparken ölüleri de saygıyla gömmüşlerdir (Belen, 1983: 1569).

Querette şehirden ayrılmadan önce Maraş Cemiyeti'ne verilmek üzere Dr. Mustafa Efendi'ye bir mektup yazdığından Fransızların çekileceği belli olmuş ve düşman takip edilmemiştir (Eyicil, 2008: 430- 431). Fransızlar 11 Şubat 1920 gecesi Ermenilere haber dahi vermeden Maraş'ı terktiler. Giderken yanlarında ; Belediye Başkanı Bekir Sıtkı, Kocabaş Hacı Nuri, Şişmanzade Arif, Mühendis Abdüllatif Beyler ile Maraş Jandarma Komutanı İsmail Hakkı Bey'i götürdüler (Günay, 2012: 98).

Maraş'taki çarpışmalarda şehrin yarısı yanmış, üçte biri de tahrip edilmişti. On mahalle t yıkılmış, 8 camii, 10 kilise, 15 okul ve Maraş Kışlası yakılmıştı (Günay, 2012: 100). Buradaki yangınlardan bazılarını yerli halk düşmana zarar vermek için kendi evlerini yakmıştır (Özgür, Cumhuriyet 12 Şubat 1937). Maraşlı şanlı zafer uğruna bizzat kendileri beş bin evlerini yaktılar (Yeni Sabah, 12 Şubat 19485). Maraşlılar, komşumuz Gaziantep'in savunmasına katılmayı da Türklük borcu bilmıştır. (Çoğalan, Kurtaran, 1969: 49).

Maraş'ta kazanılan zaferle, Sivas, Malatya, Elbistan, Diyarbakır gibi yerlerin işgali önlenmiştir. Maraş şehri TBMM tarafından istiklal madalyası ile ödüllendirilmiştir (Kılıç, 2013: 193) Maraş'a 05.04.1925 tarihinde İstiklal madalyası verilmiştir. Kanun önerisi sunulurken Maraş'ta kahraman gazi olanların, ayrı ayrı istiklal madalyasıyla taltifi gerekirken kahramanlık ve fedakârlık eden kadın, erkek, küçük, büyük her ferdin ayrı ayrı taltifi mümkün olamayacağı hem bu kişileri onurlandırmak hem de hatıra olarak Maraş'a kırmızı kurdeleli istiklal madalyası teklif edilmiş 400 numaralı kanunla uygun görülmüştür (BCA, Fon Kodu:30-10-00 Kutu No:194 Dosya No:329 Sıra No:19). Antep mebusu Kılıç Ali Tarafından Maraş'la beraber kırmızı kurdeleli istiklal madalyası teklifi Antep ili için de yapılmıştır (BCA, Fon Kodu:30-10-00 Kutu No:194 Dosya No:329 Sıra No:19).

Maraş halkına bu ödülün yanı sıra en büyük ödül kurtuluş günlerini yadederleken kahramanlık hazzını bir kez daha yaşadıkları Maraş çete bayramlarıdır.

Maraşlılar ölüm kalım mücadelesinde birbirlerine kenetlenerek sıkıntılara göğüs germişlerdir. Kurtuluştan sonra da kutlamalar yaparak o günleri gururla anmaktadırlar. (Şavkılı, 2017: 333). Çete Bayramı için hazırlıklar günler öncesinden başlayarak, tüm Maraşlılar, bayrama heyecanla şevkle hazırlanmıştır (Şavkılı, 2017: 333). Bazı yıllarda bayram kutlamalarına 60 bin civarında insanın katıldığı görülmüştür (Şavkılı, 2017: 333-334).

Millî Mücadelede Maraş Şehitleri

Çalışmamızda Maraş'taki şehitlerimize yer vermemizin nedeni mücadelenin bütün il ve ilçeleri kapsamasını ifade etmek açısından oldukça önemli görülmesindedir.

Mahalle Adı	Şehit Sayısı	Mahalle Adı	Şehit Sayısı	Mahalle Adı	Şehit Sayısı
Divanlı Mahallesi	35	Şaziye Mahallesi	10	Boğazkesen Mahallesi	2
Hatuniye Mahallesi	32	Bostancı Mahallesi	9	Gargacıyan Mahallesi	2
Etmekçi Mahallesi	28	Devecili Mahallesi	9	Kulağı Kurtlu Mahallesi	2
Alemlî Mahallesi	24	Kayabaşı Mahallesi	9	Kumarlı Mahallesi	2
Acemli Mahallesi	22	Zonbatanlı Mahallesi	9	Restebaiye Mahallesi	2
Çavuşlu Mahallesi	20	Çukuroba Mahallesi	8	Dalkara Mahallesi	1
İsa Divanlı Mahallesi	19	Çomaklı Maahallesi	6	Deli Alili Mahallesi	1
Karamanlı Mahallesi	16	Bektutiye Mahallesi	5	Gazi Paşa Mahallesi	1
Şekerli Mahallesi	15	Duraklı Mahallesi	4	Kuyucak Mahallesi	1
Hoca Durdu Mahallesi	14	Şekerdere Mahallesi	4	Pınarbaşı Mahallesi	1
Cıgıcı Mahallesi	13	Şih Mahallesi	4	Zımmiyan Mahallesi	1
Seksenler Mahallesi	10	Ağcakoyunlu Mahallesi	3		
Toplam: 344 (Doğan, 2014, 157)					

Millî Mücadele döneminde Maraş 41 mahalle arasında 35 mahalleden toplamda 344 şehit vermiştir (Doğan, 2014: 157). Maraş'ta Millî Mücadele esnasında şehit düşenlerin dağılımı aşağıdaki tablo ve grafikte gösterilmiştir (Doğan, 2014: 156).

Nahiye-Köy Adı	Şehit Sayısı	Köy Adı	Şehit Sayısı	Köy Adı	Şehit Sayısı
Orçan Köyü	9	Hartlap Köyü	2	Kerhan Köyü	1

Milli Mücadelede Maraş'ta Siyasi ve Sosyal Gelişmeler ve Milli Mücadelede Maraş Şehitleri
/ Mustafa KILINÇ

Ağyar Köyü	5	Hartlap Yeniyapan Köyü	2	Kısıklı Köyü	1
Yusuf Hacılı Köyü	5	Kavlaklı Köyü	2	Kızılseki Köyü	1
Ayaklıcaoluk Köyü	4	Köseli Köyü	2	Köklü Köyü	1
Budaklı Köyü	4	Önsen Köyü	2	Köprü Ağzı Köyü	1
Dere? Dereler? Köyü	4	Afşar Köyü	1	Kuzucuklu Köyü	1
Ferhuş Köyü	4	Araplar Köyü	1	Kümperli Köyü	1
Menceki Maa Varyan-	4	Başdervişli Köyü	1	Maksutlu Köyü	1
Afşarlı Köyü	3	Binamazlı Köyü	1	Önsen Hopuru Köyü	1
İloğlu (Eloğlu) Köyü	3	Camuslu Köyü	1	Öşlü Köyü	1
Kale Köyü	3	Deli Hacılı Köyü	1	Sarı Çukur Köyü	1
Süleymanlı Nahiyesi	2	Dönüklü Köyü	1	Sır Köyü	1
Bulanık Köyü	2	Elmacık Köyü	1	Süsü Güzel Köyü	1
Çam Çakallı Köyü	2	Elmalı Köyü	1	Topçalı Köyü	1
Çobanlı Köyü	2	Fatmalı Köyü	1	Yaylaüstü Köyü	1
Çobantepe Köyü	2	İmalı Köyü	1	Yenicekalan'ın Yeniyapan	1
Döngel Köyü	2	Karadere Köyü	1	Yeniköy Bucak Merkezi	1
Elmalar Köyü	2	Karalar Köyü	1	Yeniyapan Köyü	1
Ağa Beğli Köyü	2				

Nahiye ve Köylere Göre Dağılım; (Doğan,2014, s.158).Toplam: 105

Maraş'ta halktan katledilenlerden 43'ü kadın (17-62 yaş arası); 3'ü kız, 9 erkek olmak üzere 12'si çocuk (3-13 yaş arası); 15'i kadın, 23 erkek ise 65-88 yaş aralığında ileri yaş grubundakilerdir (Doğan, 2015: 947).

Katledilenlerin Yerleşim Birimlerine Göre Dağılım (Doğan, 2015: 949)

Yerleşim Birimi	Şehit Sayısı	Yerleşim Birimi	Şehit Sayısı
Acemli Mahallesi	6	Karamanlı Mahallesi	4
Alemlî Mahallesi	6	Kayabaşı Mahallesi	2
Bostancı Mahallesi	6	Kuyucak Mahallesi	1
Cıgıcığ Mahallesi	4	Seksenler Mahallesi	1
Çavuşlu Mahallesi	5	Şaziye Mahallesi	4
Çukuroba Mahallesi	2	Şekerli Mahallesi	6
Devecili Mahallesi	1	Zonbatanlı Mahallesi	2
Divanlı Mahallesi	14	Süleymanlı Köyü İslâm Mahallesi (Zeytun)	1
Etmekçi Mahallesi	6	Hartlap Köyü	1
Hatuniye Mahallesi	9	Kale Köyü	1
Hoca Durdu Mahallesi	4	Deli Hacılı Köyü	1
İsa Divanlı Mahallesi	6		

Millî Mücadelede Maraş'ta Türk Ermeni İlişkileri

Osmanlı Döneminde uzun zaman Millet-i Sadıka diye anılan Ermeniler zaman zaman bazı bölgelerde olumsuzluklar yaşanmasına rağmen Maraş halkıyla dostane şekilde yaşamışlardır. Ermeniler ve Maraş halkı evinin anahtarını komşuluk ilişkilerinde birbirlerine teslim etmişlerdir. Yine Ermeniler çocuklarına Türk ismi koymuşlardır. Kaynaşmanın en önemli göstergesi olan kutsal günlerde ziyaretler gerçekleşmiş ikramlar yapılmıştır. Fakat Ermeniler 1. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele günlerinde zalimleşmişlerdir.

Maraş'ta Ermeniler; insanların kafasını kesiyor, İnsanların canlı canlı burunlarını, kulaklarını kesiyor, gözlerini oyarak şehit ediyorlardı (Siler, 2002: 98). Mücadele sonrası Maraş'ta savaş suçlularının yargılanması için askeri mahkeme kuruldu. Mahkeme suç nedeniyle 60 civarında Ermeni'yi muhakeme etse de hiçbirine ağır cezalar vermedi. (Günay, 2012: 112-113). Ayrıca Ermenilerin çoğunluğu Fransızlarla birlikte gitmiştir (Eyicil, 2002: 48). Bir zamanlar Ermeni nüfusunun fazla olduğu Zeytun semti ise Süleymanlı diye Birinci Dünya Savaşı esnasında Zeytun'da Ermenilerce şehit edilen Jandarma Binbaşı Süleyman Bey'in ismi verilerek değiştirilmiştir. (Doğan, 2014: 257).

SONUÇ

Maraş, stratejik olarak önemli bir konumda bulunmaktadır. Şehrin bu stratejik konumundan dolayı şehir zaman zaman devletler arası mücadele merkezi olmuştur. Millî Mücadele yıllarında da Maraş önemli bir mücadele merkezi olmuştur. Maraş eski çağlardan beri farklı isimlerle anılmıştır. Bunlarda en dikkat çeken titreme yeri anlamıdır. Bu anlam deprem yeri anlamından ziyade sıtma hastalığından isimlendirildiği ifade edilmektedir. Şehrin milli Mücadele zamanındaki semt isimleriyle şu an kullanılan semt isimleri karşılaştırılmalı olarak verilmiştir. Buradaki gaye olayların geçtiği mekanları daha somut hale getirmektir.

Maraş'taki 1915 yılı demografik yapıda Ermeni nüfusu ifade edilmiştir. Çünkü bölgede, Ermenilerin demografik yapısı bahane edilerek Ermeniler bölgede etkin kılınmak istenmektedir.

İlin İngiltere ve Fransızlar tarafından işgal edildiği, Maraş'ta İngiliz işgali döneminde kayda değer bir olayın yaşanmamasında Ali Sezai Efendi'nin Hasan Rufai ile kurduğu dostluk yatmaktadır. Maraş'ta Fransızlar döneminde bazı olayların patlak vermesi Fransızların himayesinde bulunan Maraş halkı tarafından ellik gâvuru denilen Ermenilerden olmuştur. Bu dönemde Ermeniler insanları diri diri duvara çivilemiş, kulak ve burunlarını kesmiş, kadınlara tecavüzler gerçekleştirmiş, küçük yaşta çocukları diri diri parçalamış ve insanları katletmiştir.

Fransız işgali sırasında patlak veren Uzunluk ya da Sütçü İmam Olayının meydana gelmesi Maraşlıların dinine ve namusuna düşkünlüğünü ispat etmiştir. Yine şehirde meydana gelen Bayrak Olayı hadisesiyle halkın vatanına olan sevgisi bir kez daha açığa çıkarılmıştır.

Maraş'ta Mili Teşkilatlanmada Mustafa Kemal'in subay görevlendirmeleri ve şehirde meydana gelen olayları yakından takip etmesi ile yöre halkının vatan ve namus, dini duygularıyla bir dayanışma içinde teşkilatlanma gerçekleşmesi takdire şayandır.

Mili Mücadelede şehir içi ve şehir etrafında meydana gelen çatışmalar halkın yeniden özgürlüğüne kavuşma savaşı olmuştur. Maraş'ın düşman işgalinden kurtulması bölgede bazı yerlerin işgale uğramamasında etken olmuştur. Maraş direnişi ayrıca ülkemizde örnek bir direniş hareketi olmuş diğer illere mücadele ruhu kazandırmıştır.

Vatanı için canını feda eden Maraş halkına baktığımızda ilin doğusundan batısına, kuzeyinde güneyini bütün bölge insanlarından oluştuğu görülmüştür. Son olarak şunu vurgulamak ayrıca önem arz etmektedir ki; düne kadar dostane yaşadığımız Ermeniler bize Millî Mücadele yıllarında ihanet ederek olmadık mezalimler gerçekleştirmişlerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

BCA, Fon Kodu:30-10-00 Kutu No:66 Dosya No:439 Sıra No:22. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

BCA, Fon Kodu:30-10-00 Kutu No:194 Dosya No:329 Sıra No:19. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

BCA, Fon Kodu:30-10-00 Kutu No:49 Dosya No:320 Sıra No:9. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

BCA, Fon Kodu:30-18-11 Kutu No:2 Dosya No:28 Sıra No:12. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

Gazeteler:

Cumhuriyet 12 Şubat 1936

Nadi, Y. Maraş Düşmandan Nasıl Temizlendi? Cumhuriyet (12 Ekim 1950)

Özgür, M. Maraş Mücadelesi, Cumhuriyet (12 Şubat 1937)

Yeni Sabah 13 Şubat 1939

Yeni Sabah, Kahraman Maraş, (12 Şubat 1948)

Kitaplar:

Akbıyık Y. (1990). Milli Mücadelede Güney Cephesi(Maraş), Kültür Bakanlığı Yayını, Sevinç Matbaası, Ankara

Akbıyık Y. (1999). Milli Mücadele'de Güney Cephesi Maraş, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara

Atalay B. (2008). Yayına Hazırlayanlar: Gökhan, İlyas, Karataş, Mehmet, Maraş Tarihi ve Coğrafyası, K. Maraş

Belen F. (1983). Türk Kurtuluş Savaşı (Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara

Çabuk M. (2008). Maraş'ta Misyoner Faaliyetleri ve Misyoner Okulları, Kahramanmaraş

Doğan A. (2014). Çanakkale'den Cumhuriyet'e Maraşlı Şehitler 1, Berikan Yayınevi, Ankara

Doğan O. (2011). Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi (XIX.-XX. Yüzyıl Türkiye Tarihi), Ankara

Eren M. (2012). Destanlaşan Şehir Kahramanmaraş, Yayına Hazırlayan: Alparslan,

Eyicil A. (2009). Yakın Çağda Kahramanmaraş

Milli Mücadelede Maraş'ta Siyasi ve Sosyal Gelişmeler ve Milli Mücadelede Maraş Şehitleri
/Mustafa KILINÇ

- Eyicil A. (2008). Osmanlı'nı Son Dönemi'nde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri, Gün Yayıncılık, Ankara
- Günay N. (2012). XX. Yüzyılda Maraş (Ermeniler, Türkler, Müslümanlar) Kahramanmaraş
- Karadağ H. (1994). Yeniden Yayınlayan; Mehmet Yusuf Özbaş, İstiklal Savaşında Maraş, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği Yayını, Kahramanmaraş
- Koç K. (2010). Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Yapı ve Şehirleşme Tarihi), Kahramanmaraş
- Özalp Y. (2004). Maraş Direnişinin Başındaki Serkomiser Ali Bey, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara
- Yakar S. (2012). Maraş Milli Mücadelesinde Bayrak Olayı ve Aşıkoğlu Hüseyin, Kahramanmaraş
- Yakar S. (2012). Maraş Milli Mücadelesinde Şeyh Ali Sezai Efendi, Kahramanmaraş

Çok Yazarlı Kitap:

- Alparslan, Yaşar-Yakar, Serdar, Maraş-Fransız Harbi(Belgeler-Hatıralar), Öncü Basımevi, K. Maraş
- Alparslan, Yaşar-Yakar, Serdar (2009). Maraş Meşhurları, Öncü Basımevi, Ankara
- Çoğalan Celal-Kurtaran Halil (1969). Her Yönüyle Maraş, İstanbul

Ansiklopedi Maddesi:

- T.C. Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri no:1, (1966), Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara)

Tez:

- Doğan, A. (1999). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı'nda Maraş, Konya, Selçuk Üniversitesi, SBE, Doktora Lisans Tezi
- Gümüşalan, N. (2012). XX. Yüzyıl'ın İlk Yarısında Maraş (1908-1938), Konya, Selçuk Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi
- Karahan, A. (2008). 1909 Maraş Olayları, Konya, Selçuk Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi
- Moroğlu, E. Z. (2015). Milli Mücadelede Maraş'ta İz Bırakan Şahsiyetler, Kahramanmaraş, Sütçü İmam Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi
- Şahin, H. (2010) XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağının İktisadi, Mali ve Sosyal Durumu, İstanbul, Marmara Üniversitesi, SBE. Doktora Tezi

Dergi:

- Şavkılı C. (2017). Maraş'ın Kurtuluş Bayramı Kutlamaları ve Basına Yansımaları (1920-1950), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 61
- Şıvgın H. (1998). Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt,4 sayı,11

Sempezyum:

- Doğan, A. (2015) Fransız İşgali Altındaki Maraş'ta Fransız-Ermeni Mezalimi, 19-20. Yüzyıllarda Türk Ermeni İlişkileri (Kaynaşma-Kırgınlık-Ayrılık-Yeni Arayışlar) Uluslararası Sempozyum Bildiriler, İstanbul
- Doğan O. (2013). Millî Mücadele Döneminde Maraş'ta Müdafaa-i Hukuk Örgütlenmesi Ve Kuvâ-ı Milliye'nin Kuruluş Ve Faaliyetleri, Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu, Gaziantep
- Eyicil A. (2002). Çukurova ve Maraş'ta Fransız İşgali ve Ermeni Mezalimi, Kahramanmaraş'ta Ermeni Sorunu Sempozyumu, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş
- Eyicil A. (2013). İşgal Döneminde Fransız Ve Ermenilere Karşı Maraş Mücadelesi, Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu, Gaziantep
- Kılıç F. (2013). Millî Mücadele'de Elbistan, Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu, Gaziantep
- Siler A. (2002). Ermeni Terör Örgütlerinin Doğu Akdeniz Bölgesinde Türklere Karşı İnsan Hakları İhlali, Kahramanmaraş'ta Ermeni Sorunu Sempozyumu, Kahramanmaraş

Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July 2018

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE AÇILAN SAĞLIK KURUMU KUDUZ TEDAVİHANESİ (DÂÛLKELP AMELİYATHANESİ)*

Rabies Treatment Health Center Opened In The II. Abdulhamid Period (Dâûlkelp Operating Room)

Ahmet UYANIKER**

ÖZ

Dünyada belirli aralıklarla devam eden salgın hastalıklar devletlerin önemli konularından birisi olmuştur. Avrupalı devletler kolera salgını gibi bulaşıcı hastalıklar nedeniyle XIX. Yüzyılın sonlarından itibaren koruyucu sağlık hizmetlerine ağırlık vererek mikrobiyoloji bilimindeki gelişmeleri hızlandırmış ve sağlık teşkilatlarını kurumsallaştırmaya başlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar, Kafkaslar, Anadolu, Arap Yarımadası, İran, Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz'i birbirine bağlayan ticaret yollarını içinde barındıran coğrafi konumu idarî, askerî ve ticarî toplumsal hareketliliği besleyen bir rol oynarken, aynı zamanda salgın hastalıkların yayılmasını kolaylaştıran bir etken olmuştur. Bu hastalıklara karşı devlet başta karantina tedbirleri olmak üzere bir takım önlemler alsa da özellikle XIX. Yüzyıldaki kolera salgınları İstanbul ve Anadolu'nun tamamında etkili olmuş binlerce insanın ölümüne yol açmıştır. Bu durum Osmanlı Devlet yöneticilerini ve sağlık adamlarını Avrupa'daki mikrobiyoloji alanındaki gelişmeleri takip etmeye sevk etmiştir.

1885 yılında, Pasteur'un ilk kuduz aşısı uygulaması Avrupa'da büyük bir etki uyandırmış dönemin padişahı II. Abdülhamid tarafından bakteriyoloji biliminin gelişmesi koruyucu hekimliğin temeli olarak algılanmış ve Pasteur'un buluşunun ardından askerî tıbbiyeden bir sağlık ekibi oluşturularak Pasteur'den eğitim alması için Paris'e gönderilmiştir. 1887 yılı başlarında incelemelerini tamamlayarak İstanbul'a dönen sağlık ekibi, yanında getirdiği teknoloji ile Osmanlı Devletinde ilk mikrobiyolojik çalışmaların yapıldığı laboratuvarı kurarak yerli kuduz ve çiçek aşısını üretmiştir.

* Bu çalışma Sultan II: Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nde Sağlık Alanında Yapılan Çalışmalar (1876-1909) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Öğretim Üyesi, ahmetuyaniker@ardahan.edu.tr

II. Abdülhamid Döneminde Açılan Sağlık Kurumu Kuduz Tedavihanesi (Dâülkelp Ameliyathanesi) / Ahmet UYANIKER

Burada üretilen kuduz aşları sayesinde bu hastalığın tedavisi Osmanlı'da yapılmaya başlanmış hastalar yurt içinde tedavi edilmiştir. Bu kurum Osmanlı Devleti'nde alanında örnek olmuş 1897'de Şam'da ve 1905'te Selanik'te birer kuduz tedavi merkezi açılmıştır. Bu tedavi merkezlerini sonraki yıllarda yenileri takip etmiştir. 1917'de Sivas'ta açılan Sivas kuduz tedavi merkezi, Milli Mücadele'de Türk ordusuna çiçek, tifo ve veba aşısı hazırlamıştır.

Bu çalışmada Osmanlı Devletinde kurulan ilk modern mikrobiyoloji laboratuvarında yapılan çalışmalar ile bu kurumun Osmanlı sağlık ve bilim hayatına katkıları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimler: *Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid, Pasteur, Mikrobiyoloji, Kuduz.*

ABSTRACT

Epidemic diseases that continue at certain intervals in the world have become one of the important issues of the states. European states focused on preventive health care since the late nineteenth century due to infectious diseases such as cholera outbreaks, have accelerated the developments in microbiology science and have started to institutionalize health organizations.

Due to its geographical position, which contained trade routes connecting the Balkans, Caucasus, Anatolia, the Arabian Peninsula, Iran, North Africa and the Eastern Mediterranean, the Ottoman State played a role in promoting administrative, military and commercial social mobility and at the same time this situation facilitated the dissemination of epidemic diseases. Although the state took some measures against these diseases, especially the quarantine measures, cholera outbreaks especially in the 19th century caused the death of thousands of people and were influential in both Istanbul and Anatolia. This has led the Ottoman State administrators and health men to follow developments in microbiology in Europe.

In 1885, Pasteur's first rabid vaccination application provoked a great influence in Europe. The development of bacteriology was perceived by Abdülhamid as the basis of the preventive medicine, and after Pasteur's invention, a health team from military medicine was created and sent to Paris for training from Pasteur. Having completed his studies in 1887 and returning to Istanbul, the health team produced the domestic rabies and flower vaccine by establishing the first microbiological studies laboratory in the Ottoman State.

Patients treated with this rabies vaccine in the Ottoman clinic have been treated in Turkey. This institution was modeled in the Ottoman Empire, in Damascus in 1897 and in 1905 there was a rabies treatment center in Thessaloniki. These treatment centers were followed by new ones in the following years. Sivas rabies treatment center opened in Sivas in 1917 prepared flowers, typhus and plague vaccine for Turkish National Army in the National Struggle.

This study will focus on the studies carried out in the first modern microbiology laboratory established in the Ottoman Empire and its contributions to Ottoman health and science life.

Keywords: Ottoman State, II. Abdülhamid, Pasteur, Microbiology, Rabies.

1. Osmanlı Devleti İle Pasteur Enstitüsü Arasındaki İlişkiler

Kuduz hastalığı, et yiyen hayvanların çoğunlukla tükürük bezlerinde bulunan ve salyadan yaraya bulaşan kuduz virüsünün meydana getirdiği viral bir ensefalittir. Bütün sıcakkanlı hayvanlar kuduz virüsüyle enfekte olabilirler; kuduz, kuduzla yakalanan memeli hayvanların ısırması, tırmalaması, yalaması veya salyasının açık deriye bulaşması sonucu insana geçebilir. Hastalık belirtileri başladıktan sonra ölümle sonuçlanabilir. Bu nedenle korunmanın çok önemli olduğu bir hastalıktır (Sağlık Bakanlığı, 2005:7).

1800'lü yıllara kadar kuduz bir hayvan tarafından ısırılmak, tüm dünyada ölüm fermanı olarak görülüyordu (Arıcan, 2013: 1). Bundan dolayı Pasteur'un kuduz gibi öldürücü bir hastalığın korunmasında yaptığı önemli buluş insanlık tarihi için önemlidir. Kuduz üzerine çalışmalarına 1880 yılında başlayan Pasteur, 1882'de çalışma arkadaşları Dr. Roux ve Chamberland ile beraber yaptığı 2009 deneme sonunda aşığı bulmuştur. Aşı önce köpekler üzerinde denenmiş ve başarılı sonuçlar alınmıştır (Gümüšoğlu, 2001: 69). Aşının insanlar üzerinde denenmesi ise 6 Temmuz 1885 tarihinde, kuduz bir köpeğin saldırısına uğrayarak ciddi şekilde yaralanan ve kuduz olacağına kesin gözüyle bakılan 9 yaşındaki Joseph Meisterle olmuştur (Arıcan, 2013: 1). Çocuğa 10 günde 13 aşı yapılmıştır (Gümüšoğlu, 2001: 71). Aşılamanın üzerinden üç-dört ay gibi bir süre geçtikten sonra Pasteur, kucağında küçük Joseph ile basın mensuplarının karşısına çıkmıştır. Küçük Joseph'in kuvvetle muhtemel bir ölümden kurtulması gerek bilim çevreleri, gerekse halk tarafından büyük sevinçle karşılanmıştır. Bu olaydan sonra kuduz aşısı, kuduz hastalığının tedavisinde temel bir yöntem hâline gelmiştir (Arıcan,2013:2). Pasteur'un kurtardığı bu çocuktan sonra şöhreti bütün dünyaya yayılmış, dünyanın değişik yerlerinden kuduz tedavisi için Paris'e akın başlamıştı (Gümüšoğlu, 2001: 71).

Louis Pasteur'un, 26 Ekim 1885 tarihinde kuduz aşısını bilim dünyasına tanıtması, İstanbul'da büyük ilgi görür (Kazancıgil, 2000: 352). Cemiyet-i Tıbbiye 19 Mart 1886 tarihli toplantısında Pasteur'un derneğe şeref üyesi yapılmasına karar verildiği gibi Paris'te kurulacak Pasteur Enstitüsü'ne para yardımı yapılması ve oraya bir heyet gönderilmesi planlanmıştır (BOA. Y.PRK. SGE:73-2). Bu gelişmeler üzerine II. Abdülhamid 30 Nisan 1886 tarihli iradesiyle Paris'e bir heyet gönderilmesini emretmiş Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede, Paris'e gönderilmek üzere iç hastalıkları hocası Zoeros Paşa, zooloji hocası Hüseyin Remzi Bey ile veteriner Hüsni Bey'i seçerek mikrobiyoloji alanındaki gelişmeleri takip etmeleri için görevlendirmiştir (BOA. İDH.:780-67 ; Karacaoğlu, 2013: 20).

Paris'e gidecek Osmanlı fen heyetini oluşturan üç kişi mikrobiyoloji ile ilgili kişilerdir. Heyete başkanlık yapacak olan Dr. Zoeros Paşa Mekteb-i Tıbbiye-i

II. Abdülhamid Döneminde Açılan Sağlık Kurumu Kuduz Tedavihanesi (Dâülkelp Ameliyathanesi) / Ahmet UYANIKER

Şâhâne'nin seririyât-ı dâhiliye muallimlerindendir. Daha önce bir bilimsel (Lahey) kongrede tanıştıkları Pasteur ile dostlukları devam etmektedir (Hüseyin Remzi, 1306 :127). Beyrut doğumlu olan bu doktorun çocukluğu Filibe'de geçmiş, lise tahsilini Siroz'da bitirdikten sonra tıp eğitimini Paris'te almaya başlamış, İstanbul'da 1863'te Kolağası rütbesiyle diploma alarak tamamlamıştır. Aynı yıl yarışmayla iç hastalıkları kliniğine muallim muavini ve binbaşı olmuştur. Özverili çalışmalarından dolayı miralay olmuştur (Unat, 1970:31). Tıp derslerinden başka Mekteb-i Tıbbiye'de genel tarih ve felsefe derslerini de vermiş, 1861'de, Rumlar arasında eğitimi yaygınlaştırmak ve kimliklerini korumalarını sağlamak amacıyla Beyoğlu'nda kurulan Rum Syllogue Cemiyeti'nin kurucularından ve başkanlarından olmuştur (Maçar, 2013: 140-141). Türkçeden başka Fransızca, İtalyanca, Arapça ve Rumca bilmektedir. Ayrıca şiirleri, iki tiyatro dramı Arnavutluk ve Karadağ'da Seyahat isimli etimoloji incelemeleri ve tıp alanında yayınları vardır. Roma ve Paris tıp cemiyetleriyle Londra Sağlık Enstitüsü Kurumu fahri üyeliklerine de seçilmiştir (Unat, 1970 : 31).

Hüseyin Hüsni Bey Edirnelidir 1860 yılında Mekteb-i Harbiye'nin Askerî Baytar sınıfından mezun olmuş, 1873'te muallim tayin edilmiştir. 1888 yılında Mülkiye Baytar Mektebi'nin açılmasıyla ilgili komisyonda bulunmuştur. 1894 yılında Mekteb-i Harbiye Hıfzıssıhha-i Umûmiye muallimliği, Ortaköy Mezbahaları Müfettişliği ve Süvari 1. Alayı Serbaytarlığı görevlerini yürütmüştür (Unat, 1989, s. 34-36). Hüseyin Remzi Bey'le beraber tercüme ve telif veteriner hekimliği alanında kitapları vardır (Hüseyin Remzi, 1306 : 20).

Dr. Miralay Hüseyin Remzi Bey ise 26 Mart 1839 (H.10.01.1255) tarihinde İstanbul, Kasımpaşa'da doğmuştur. 1845 yılında mahalle mektebine, 1851'de Kasımpaşa Rüşdiyesi'ne başlamış, 1854'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin idadi kısmına girmiştir (İhsanoğlu, 2006 : 645; Karacaoğlu, 2013 : 32). 1865 /1866 yılında kolağası rütbesi ile hekim olmuş ve Manastır'daki üçüncü orduya atanmıştır. 1877'de Askerî Baytar Mektebi'nde İlm-i Hayvanat, Mekteb-i Fünun-u Harbiye'de askeri hıfzıssıhha hocalığı ile de görevlendirilmiştir (Unat, 2003 :. 240).

1877-1878 yıllarında Rus Harbi nedeniyle okul kapanınca Rumeli'deki hekimlere yardım için gönüllü olarak son sınıf öğrencileriyle Niş Fırkası'na katılmıştır. Muhacir Hastanesi Başhekimliğini fahri olarak yüklenmiş; 1877 yılında rütbesi yarbay olmuştur. Mekteb-i Mülkiye'de İlm-i Hayvanat ve onun çiftliklere tatbiki ve ahlâk üzerine dersler de vermiştir. 1879 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin hıfzıssıhha hocalığından ayrılarak zooloji hocalığına başlamıştır (Unat.1989 : 31; Karacaoğlu, 2013 : 34).

Hüseyin Bey'in 50'nin üzerinde kitabı bulunmaktadır. Yüksek öğretim için zooloji, tıp zoolojisi ve parazitoloji, orta öğretim için doğa bilimleri, mikrobiyoloji, hijyen (Hıfzıssıhha), seksolojiyle, doğum bilgisi, veterinerlik, tıp tarihi, İslâm dini, ahlâk ve terbiye kitapları bulunmaktadır (Unat,1970 : 20-21; Karacaoğlu, 2013 : 34).

Hüseyin Remzi Bey Paris'te bulunduğu süre içinde Pasteur'ün laboratuvarında kuduz aşısı ve bakteriyolojideki yenilikleri öğrenirken kendi

II. Abdülhamid Döneminde Açılan Sağlık Kurumu Kuduz Tedavihanesi (Dâülkelb Ameliyathanesi) / Ahmet UYANIKER

parasıyla hoca tutmuş Jarden Des Plantes laboratuvarlarında ders almıştır (Unat, 2003 : 240). İstanbul'a dönüşünde tıp ve mikrobiyoloji alanında eserleri Türkçeye kazandırmıştır. Bunlara aşağıdaki üç örneği verebiliriz.

1. Mikrop: Dilimizdeki ilk mikrobiyoloji kitabı olduğu kabul edilebilir ve eserde bulaşıcı hastalıklar, şarbon ve bunların aşılırları hakkında bilgiler verilir. Baytar Kaymakam Hüsnü Bey'le birlikte Fransızca'dan çevrilen kitap 106 sayfadır.

2. Kuduz İleti ve Tedavisi: Paris'te tutulan notların geliştirilmesiyle oluşturulan eserde kuduz ve Pasteur Enstitüsü hakkında bilgiler verilmektedir.

3. Hayvanları Aşılama Usulleri: Buzağılardan çiçek aşısı elde edilmesi için, çeviri bir eserdir (Unat, 2003 : 245; Karacaoğlu, 2013 : 43).

Avrupa'da gerekli araştırmaları yapmak için hazırlıklarını tamamlayan heyetteki (Unat, 2003: 245) Zoeros Paşa'ya, Mecidi Nişanı (1.Derece) ile birlikte kurulmaya çalışılan enstitü için 10.000 frank teslim edilerek Pasteur'e iletmesi emredilir (Kazancıgil, 2000 : 286-287).

Heyete görevleri süresince Zoeros Paşa'ya 50, diğer hocalara 30'ar lira maaş ve 50'şer lira yol harcırahı verilir. Osmanlı heyeti 3 Haziran 1886 saat 3'te İstanbul'dan vapurla Varna'ya oradan da trenle 8 Haziran 1886 günü Paris'e ulaşır Osmanlı elçiliğinde iki gün kalan heyet Paris'i tanıyan Zoeros Paşa refakatinde Pasteur'un laboratuvarına gider. Pasteur laboratuvarın önünde Türk heyetini karşılar. Heyet Sultan II. Abdülhamid adına, beratını ve birinci dereceden bir adet Mecidi nişanını ve sultanın Pasteur'ün laboratuvarına yaptığı on bin Franklık bağış da ilgili komisyona teslim eder. Pasteur heyete her gün laboratuvara gelebileceklerini, sabah saat 11 ile 13 arasında aşılama vakti olduğunu heyete bildirir (Hüseyin Remzi, 1306 : 130). Zoeros Paşa, "mesai-i ilmiye akdem-i fenniye ve Türkiyat-ı medeniye teşvik ve tergihe her zaman hazır ve amade olan veli nimet efendimiz hazretleri tarafından Mösyö Pasteur'e ihsan buyrulan nişan-ı zîşanı ve Paris dâülkelb ameliyathanesine verilen meblağı teslim ettim" diyerek sultanın emanetlerini yerine ulaştırmıştır (Zoeros,1315 : 96-98).

II. Abdülhamid enstitüye para yardımıyla bulunarak Pasteur'un küçük laboratuvarının büyük bir enstitüye dönüştürülmesinde Türk milletinin de bir şeref hissesi bulunmasını sağladığı gibi (Ergin, 1940 : 60), Pasteur'e mecidi nişanı takdim ederek ayrıca onurlandırmıştır (BOA. Y. MTV.: 20-20). Pasteur, Türk milletinin bu yardımları karşısında Pasteur müessesesinin açılma tarihi olan 14 Kasım 1888'de bağıştan büyük şükranla bahsetmiş, Türk heyetine Fransa'da buldukları süre içinde her türlü yardımda bulunmuştur (Ergin, 1940 : 60).

Pasteur'ün laboratuvarında 6 ay kadar gerekli araştırmaları yapan heyete (Unat, 2003 :155), dönüş ücreti olarak dâhiliye nezaretince 50'şer lira yol ücreti gönderilir (BOA. DH. MKT. :5-225). Ayrıca vergi müdürlüğünden Zoeros Paşa'nın ve heyetinin yanlarında getirecekleri bilim araç ve gereçleri için gümrük vergisi alınmaması ve serbestçe geçirilmesi istenir (Yıldırım, 2010 : 120).

2. Osmanlı Devletinde Kuduz Enstitüsü (Dâülkelp Tedavihanesi) Kurulması

Osmanlı Devleti'nde mikrobiyoloji alanındaki çalışmalar Fransa'ya gönderilen bilim adamları ile modern bir aşamaya girmiştir (Etker, 2009 : 13). Dr. Zoeros Paşa Paris'ten dönmeden İstanbul'da bir kuduz laboratuvarı açılması için gerekli başvuruyu yapmıştı. Bunun üzerine Sadrazam Kâmil Paşa 4 Nisan 1887 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı Marko Paşanın başkanlığında kurulacak komisyonda konunun müzakere edilmesini istemişti. Komisyon bu Laboratuvar'ın açılması için bazı aletlerin Fransa'dan getirilmesine karar vermiş ve Dr. Zoeros'a para gönderilmesine karar vermiştir. Zoeros kendisine gönderilen para ile acil ve önemli araç ve gereci satın alarak İstanbul'a getirip aşı maddesi hazırlamaya başladı (Yıldırım, 2010 : 120).

Ocak 1887 yılında verilen müsaade üzerine Sirkeci'de Demirkapı'da eski tıbbiye mektebinin Dâhiliye Seririyatında kuduz aşısı hazırlanarak uygulamaya başlanmıştır (Gümüšoğlu, 2001 : 73; Yıldırım, 2010 : 120). Kısa bir süre sonra Dâülkelp ve Bakterioloji Ameliyathanesi (İstanbul Kuduz ve Bakterioloji laboratuvarı) Ocak 1887 açılmıştır (Unat, 1989 : 34-36; Yıldırım, 2010 : 121). Müessese bütçe dolayısıyla Dâhiliye Nezareti'ne, idare olarak Umur-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sihhiye-i Umumiye Nezareti'ne bağlı çalışmıştır (Zoeros, 1315 : 96-98). Müessese 1899 senesine kadar 12 yıl Dr. Zoeros Paşa'nın müdürlüğü altında yaşamıştır (Ergin, 1940 : 60; Zoeros, 1315: 96-98). Laboratuvar dünyanın üçüncü, Doğunun ise ilk kuduz müessesesi olarak sağlık hayatımızda yerini almış oldu. Dr. Zoeros Paşa Paris'ten bizzat Pasteur'ün aşıladığı iki tavşanı İstanbul'a getirmişti. Getirilen bu hayvanlar geldikten kısa bir süre sonra kudurmuşlardı ve bunların beynini alarak diğer tavşanlara aşılama suretiyle memleketimizde ilk kuduz virüsü ve aşısı elde edilmiş; Pasteur metoduyla ilk aşılama 3 Haziran 1887'de Cemiyeti Tıbbiye-i Şahane'ye tebliğ etmiştir (Unat, 1970 : 32).

3. Kuduz Enstitüsünün Çalışmaları

Kuduz Enstitüsü'nde 1893'te Bakteriolojihane-i Şahane faaliyete geçene kadar İstanbul'un içme suyu analizleri ile İzmit'te ortaya çıkan sığır vebası analizleri de yapılmıştır. Laboratuvar Bakteriolojihane'nin hizmete girmesinden sonra sadece kuduz üzerine yoğunlaşarak Dâülkelp Ameliyathanesi (Kuduz Laboratuvarı 1894) oldu (Zoeros, 1315 : 96-98; Yıldırım, 2010 : 120).

Müessese Ocak 1887'de açılmasının hemen arkasından İstanbul civarında görülen hayvan hastalıklarını inceleyen Dr. Zoeros hastalığın sığır vebası olduğu tespit eder ve gerekli karantina önlemleri alınır (BOA..DH. MKT.:1396-29). Istanca taraflarında karasığırda görülen kuduz hastalığını inceleyen Zoeros Paşa (BOA. DH. MKT. :1556 -104; Yıldırım, 2010 : 120), bölgedeki hastalığın, kuduz bir kurdun inek sürüsüne saldırarak 40 kadarını yaralaması sonucu ortaya çıktığını tespit etmiştir. Padişah, Istanca taraflarında kuduzun önlenmesinde gayretleri olan Çatalca mutasarrıfı ile Mekteb-i Tıbbiye Muallimi Zoeros Paşa'yı, yardımcısı Dr. Celaleddin'i ve polis komiseri Yusuf Efendi'yi madalya ile taltif etmiştir (BOA. İ.DH. :1105 – 86566).

II. Abdülhamid Döneminde Açılan Sağlık Kurumu Kuduz Tedavihanesi (Dâülkelp Ameliyathanesi) / Ahmet UYANIKER

Zoeros Paşa'nın Dârülkelp Ameliyathanesi'ndeki çalışmaları sonucu Pasteur metoduyla ilk aşılamaı yaptığını 3 Haziran 1887'de Cemiyeti Tıbbiye-i Şahane'ye bildirmiş sonrasında kuduz tedavisinin memleket içinde hızla uygulanmasına başlanmıştır. Aşının üretilmesinde yaklaşık üç ay sonra Gebzeli İlyas Efendi isimli bir zatın kızı kuduza yakalanınca hastasının Odesa'ya gönderilmesini istemiş, Tıbbiye Nezareti kuduz hastalığının tedavisinin İstanbul'da yapıldığını belirterek hastayı ameliyathaneye sevk etmiş burada kızın tedavisi yapılmıştır (BOA. DH. MKT.:1457- 87).

Kuruma sadece İstanbul'dan değil; Osmanlı'nın farklı bölgelerinden Yanya, Kosova, Manastır'dan, Şam, Sayda, Antalya, Muş İzmir, Selanik, Bulgaristan'dan, Yunanistan'dan hastalar müracaat etmiştir (Ergin, 1940 : 60).

Prizren'den kuduz tedavisi için Dersaadet'e gönderilen şahısların tedavileri tamamlanarak memleketlerine ücretsiz gönderilmiştir (Zoeros,1315 : 98) . Suriye'de kuduz köpek tarafından ısırılan Mehmet isimli bir çocuk, zamanında kuruma yetiştirilmiş tedavisi yapılarak Suriye'ye geri gönderilmiştir (BOA. DH. MKT. :1615-12).

Hama sancağı Hamidiye kazasında kuduz bir kurt tarafından ısırılan üç şahıs masrafları belediye tarafından karşılanarak İstanbul'a gönderilmişler, bunların da tedavisi başarıyla yapılarak dönüş masrafları yine belediyece karşılanıp gönderilmişlerdir (BOA. .MV.:43- 39). Selanik'te Karaca köy civarında kuduz bir kurt tarafından ısırılan beş kişi tedavileri yapılarak memleketlerine gönderilmiştir (BOA. DH. MKT.:1790-78).

Kuruma ilk seneler hasta müracaatı az iken zamanla bu sayı, gelenlerin şifa bulması ve kuruma güvenin artmasıyla çoğalmıştır. 1887'de 37, 1888'de 77, 1889'da 112, 1890'da 223, 1891'de 202, 1892'de 205, 1893'te 329, 1894'te 266, 1895'te 339, 1896'da 419 olmuştur (Ergin, 1940 : 60). Dâülkelb Ameliyathanesine 1887-1897 yılları arasında 2359 hasta müracaat etmiş bunlardan 40-45 vefat etmişti. Bu ölümlerin nedeni ameliyathaneye geç müracaat edilmesidir (Zoeros,1315 : 98) . Kuduz'da erken müdahale önemlidir Çünkü kuduz hastalığının kuluçka süresi genellikle 3-8 haftadır. Nadir olmakla beraber kuluçka süresi, en kısa 4 gün, en uzun 19 yıl olarak bildirilen vakalar vardır. Ancak, bu süre; alınan virüs miktarına, etkenin virülansına, yaranın merkezî sinir sistemine olan yakınlığına ve yara bölgesindeki sinir dokusunun sıklığına, yaranın büyüklüğüne, ısırılan yerdeki koruyucu materyal veya elbise bulunmasına göre değişmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2005 : 2).

Tedavi için gecikilmesi kudurma vakalarını artırmaktadır. Dâülkelb Ameliyathanesine 10 yıllık sürede 40-45 hastanın geç müracaat nedeniyle ölmesi tedavinin başarılı olduğunu ve ölüm oranının düşük olduğunu göstermektedir. Fakat Zoeros'un muhalifleri Paşa ve ameliyathane hakkında başarısız bir algı oluşturmuşlar ve hastaların tekrar yurt dışına gönderilmesi dahi gündeme gelmiştir (Tunçman, 1968 : 83; Yıldırım, 2010 : 121). İstanbul'da kasap Hamparsum kuduz bir köpeğin ısırması sonucu kuduz olmuş sonrasında hastalık eşine bulaşmıştır. Bu

II. Abdülhamid Döneminde Açılan Sağlık Kurumu Kuduz Tedavihanesi (Dâülkelp Ameliyathanesi) / Ahmet UYANIKER

iki kuduz vakası Zoeros Paşa'nın başarısız olduğu kanısını güçlendirmiş II. Abdülhamid Dâülkelp Ameliyathanesi'ne Avrupalı kuduz tedavi uzmanları getirilmesini belirtmiştir. Bunun üzerine Zoeros Paşa görevinden alınarak Paris Enstitüsü'nden Dr. Auguste C. Marie Haziran 1899'da İstanbul'a gelerek Dâülkelp Ameliyathanesi müdürlüğü yanında, Bakteriyojihaneye-i Şahane müdür yardımcılığına da tayin edilmiştir (Yıldırım,2010 : 121).

Bakteriyojihaneye-i Şahane 1893 yılında İstanbul'da ortaya çıkan (kolera) salgınının bir sonucu olarak kurulmuştur. Bu salgında Pasteur'den konunun uzmanı bir bilim adamı talep edilmiş, Pasteur de kendi yardımcılarında biri olan Marice Nicolle İstanbul'a göndermiş İstanbul'da Bakteriyojihaneye kurulmuş; müdürlüğüne ise bu yıllarda Nicolle getirilmişti (Gümüşoğlu, 2001 : 73). Dr. Marie ve Dr. Nicolle, Dâülkelp Tedavihanesini malzeme ve yer açısından yetersiz görmüşler bu yüzden laboratuvarın Nişantaşı'ndaki Bakteriyojihaneye taşınması gerektiğini Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nezareti'ne belirtmişlerdir (BOA. Y.MTV. :193-138) . Dr. Marie Dâülkelp'in müdürlüğünde 1899 Temmuz'una kadar kalmış bazı işleri için Paris'ten çağırıldığından bir ay izin alarak gitmiş ve tekrar gelmemiştir (Ergin,1940 : 61).

Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid Pasteur müessesesinden yeni bir uzman talep etmiş, Dr. Emile Roux'un önerisiyle Dr. Remlinger Eylül 1900'de İstanbul'a gelerek 1910 yılına kadar da bu görevde kalmıştır. Mekteb-i Tıbbiye'de kuduz üzerine bir kaç ders vermiştir. Görevi süresinde Osmanlı Devletinden 110 altın lira gibi bol miktarda maaş almıştır. Yahudi olan Dr. Remlinger'e yine yahudi olan Hayım Naum yardımcı olarak verilmiştir (Tunçman,1968 :883;Yıldırım, 2010 :122).

Kuduz müessesesini Dr. Zoeros Paşa (1887-1889), Dr. E. C. Marie (1899-1900), Dr. Remlinger (1900-1910), Dr. Paul Simond (1911-1914), Dr. Hayım Naum (1914-1922) yönetmişlerdir (Ergin, 1940: 64). Kuduz müessesesi 1903 yılı sonunda Selimiye'deki bir binaya taşınmış, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Sultanahmet'te Dizdariye'de Mülkiye Baytar Mektebi yanına getirilmiş, 1920'ye kadar burada kalmış ve sonra tekrar Demirkapı'ya taşınmış, Cumhuriyetin ilânına kadar (1920-1923) burada kalmış (Unat, 1970:31; Yıldırım, 2010 : 122) sonrasında (1923-1926) Beyoğlu'na taşınmıştır (Ergin,1940 : 64).

İstanbul Kuduz Tedavi Müessesesi'nin bu başarısı üzerine, Osmanlı Devletinin bazı yerlerinde benzerlerinin kurulması yoluna gidilmiştir. Selanik'te çıkan Asır Gazetesi'nin 10 Rebiülahir 1896 gün ve 109 no'lu sayısındaki bir haberde "Paris'e gidip Pasteur'ün imalathanesinde serumun suret-i imalini tahsil, avdetlerinde Yanya'da bir imalathane tesis etmek üzere Etibba-i Belediye'den iki kişinin Paris'e yollanması için Yanya valisinden ruhsat talep edilmiştir (Kâhya, 2000 : 247).

1897'de Şam merkez hastanesinde dâülkelp laboratuvarı açılarak askeri tıbbiye mezunlarınca yönetilmiştir. 1902 yılında İstanbul dışındaki ordu merkezlerinde birer kuduz tedavihanesi kurulması için sultan tarafından buyruk

II. Abdülhamid Döneminde Açılan Sağlık Kurumu Kuduz Tedavihanesi (Dâülkelb Ameliyathanesi) / Ahmet UYANIKER

çıkarılmıştır. 1905 yılında Selanik'te de bir dâülkelb ameliyathanesi açılmıştır (Ergin, 1940 : 63). Burada Yüzbaşı Dr. Talat Dr. Besim Beyler çalışmıştır. 1917'de Sivas'ta açılan Sivas Dâülkelb Tedavihanesi Milli Mücadele'de ordumuza çiçek ve tifo aşısı hazırlamış, ordu cepheye giderken Dr. Nurettin Bey'in getirdiği kökenle veba aşısı yapılmıştır. 1920 yılında kurumun adı Sivas Sıhhi Müesseselerine çevrilmiştir (Unat,1970: 52-53).

Bunu cumhuriyetten sonra Diyarbakır, Konya, İzmir kuduz tedavi müesseseleri takip eder ve Anadolu'da 35 kuduz istasyonu açılır. Bu tedavihaneleri sonraki yıllarda yenileri takip etmiştir. 1917'de Sivas'ta açılan Sivas Dâülkelb Tedavihanesi, Milli Mücadele'de Türk ordusuna çiçek, tifo ve veba aşısı hazırlamış cumhuriyetten sonra ise Diyarbakır, Konya, İzmir başta olmak üzere Anadolu'da 35 kuduz istasyonu açılmıştır.1887-1932 yılları arasında aşılanan 34.268 kişiden 323'ü kudurarak hayatını kaybetmişti. 1932-59 yılları arasında İstanbul Kuduz Müessesesi'nde 78.157 kişi aşılanmış, bunların 103'ü kuduzdan ölmüştür (Yıldırım, 2010 :123).

SONUÇ

II. Abdülhamid dönemi sağlık politikasının şekillenmesinde salgın hastalıklara karşı alınan sıhhi önlemler önemli bir etken olmuş ve Osmanlı Devleti'nde koruyucu halk sağlığı çalışmaları ciddi manada bu dönemde başlamıştır. Padişah tarafından Mikrobiyoloji alanındaki gelişmeleri takip etmek için Pasteur enstitüsüne gönderilen bilim adamları Patisten dönüşte 1887 yılı başında İstanbul da' Osmanlı Devleti'nin ilk mikrobiyolojik çalışmalarının yapıldığı müesseseyi kurmayı başarmışlardır. Bu Laboratuvarda üretilen yerli kuduz aşısı sayesinde bu hastalığın tedavisi yurt içinde yapılmaya başlanmış hastaların yurt dışına gitmesine gerek kalmamıştır. Bu müessese Osmanlıda kendisinden sonraki kuduz tedavi merkezlerine örnek teşkil ederek etmiş 1897'de Şam'da ve 1905'te de Selanik'te kuduz tedavihaneleri açılmıştır.

Dâülkelb Tedavihanesi ayrıca Osmanlı Devleti'nde mikrobiyoloji alanındaki yeni kurumların açılmasına da öncülük etmiştir. Hüseyin Remzi Bey Telkihane'yi (çiçek aşısı üretim merkezi) faaliyete geçirmiş bu kurumda 1892'de Osmanlı Devleti'nde ilk çiçek aşısını üretilerek hastalıkla mücadelede yerli aşılar kullanılmıştır. İstanbul'daki elçilikler ve yabancı hastanelerde aşı ihtiyaçlarını Telkihane'den karşılamıştır. Çiçek aşısının Osmanlı Devleti'nde seri bir şekilde üretilmesinin ardından aşı nizamnameleri çıkarılarak ülke genelinde aşılama çalışmaları ile çiçek hastalığı büyük oranda kontrol altına alınmıştır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

DH. MKT.:Dâhiliye Nezaret, Mektubi Kalemî

II. Abdülhamid Döneminde Açılan Sağlık Kurumu Kuduz Tedavihanesi (Dâülkelp Ameliyathanesi) / Ahmet UYANIKER

- BOA.**, 5/24/Ra/1304/21Aralık1886.DH. MKT. Dosya No:5 Gömlek Sıra No: 224.
BOA., 05/Ca/1304-30 Ocak 1887.DH. MKT. Dosya No:1396 Gömlek Sıra No: 29.
BOA., 16/S /1306/22 Ekim 1888. DH. MKT. Dosya No:1556 Gömlek Sıra No: 104.
BOA., 27/M /1305 /15 Ekim1887.DH. MKT. Dosya No:1457 Gömlek Sıra No: 87.
BOA.,09/Ş /1306/10 Nisan1889. DH. MKT. Dosya No:1615 Gömlek Sıra No: 12.
BOA., 27/R /1308-6 Mayıs1891. DH. MKT. Dosya No:1790 Gömlek Sıra No78.

İ.DH.:İrade Dâhiliye

- BOA.**, 29/S /1306/4 Kasım 1888. İ.DH. Dosya No:1105 Gömlek Sıra No: 86566.

M.V.:Meçlisi Vükela Mazbataları

- BOA.**,27/R /1308-6 Mayıs1889.M.V. Dosya No:43 Gömlek Sıra No: 39.

Y.MTV.:Yıldız Evrakı, Mütenevvi Maruzat

- BOA.**,27 R1317/4 Eylül 1899. Y.MTV. Dosya No:193Gömlek Sıra No: 138
BOA.,14/Ca/1303/18 Şubat 1886. MTV. Dosya No:20Gömlek Sıra No:20.
BOA.,04/L/1303/6Temmuz1886. Y.PRK. SGE. Dosya No:73Gömlek Sıra No:2.

B.Kitap, Makale ve Tezler

Kitap

- BABACAN, Recep.(2013). *İmparatorluğun Son Nefesi Ulu Hakan Sultan Abdülhamid Han*, Ege Basın Yayın Tesisleri, Denizli.
- ERGİN, Osman Nuri. (1940). *İstanbul Tıp Mektepleri Enstitüleri ve Cemiyetleri*, İstanbul Üniversitesi, Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, Osmanbey Matbaası, İstanbul.
- GÜMÜŞOĞLU, Firdevs.(2001). *Türkiye'nin Pasteur'u Dr. Zekai Muammer Tunçman*, Berfin Yayınları.
- HÜSEYİN, Remzi. (1306). *Kuduz İletisi ve Tedâvîsi*, Mekteb-i Tıbbiyyeyi Mülkiye Matbaası, İstanbul.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin.(2006). *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*, C.1,IRCICA Yayınları, İstanbul.
- KÂHYA, Esin ve ERDEMİR. (2000). Ayşegül, *Bilimin Işığında Osmanlı'dan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara.
- KAZANCIĞİL, Aykut. (2000). *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, Etkileşim Yayını, İstanbul.

II. Abdülhamid Döneminde Açılan Sağlık Kurumu Kuduz Tedavihanesi (Dâülkelb Ameliyathanesi) / Ahmet UYANIKER

TUNÇMAN, Zekai Muammer. (1968). “Kuduz Hakkında Nasıl İhtisas Yapmak Zorunda Kalmıştım ” Uluslararası Mikrobiyoloji ve Kuduz Symposimu, İstanbul, Matbaası, İstanbul, Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Yayını, ss.80-82.

UNAT, Ekrem Kadri.(1996). “Muallim Miralay Dr. Hüseyin Remzi Bey ve Türkçe Tıp Dilimiz”, *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kitabı*, İstanbul, 18–20 Eylül, TTK Basımevi Ankara, 2003,ss. 239- 252

_____,(1989).“Türk mikrobiyoloji Tarihinde Önemli Bir Yıl:1886,” *Tıp Tarihi Araştırmaları*, ss.34-36

_____,(1970).Osmanlı İmparatorluğunda Bakterioloji ve Viroloji, *İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları*, Çelçüt Matbaçılık, İstanbul.

Yıldırım, Nuran.(2010). *İstanbul’ un Sağlık Tarihi*, Ajansfa, İstanbul.

ZOEROS Aleksandr.(1315). Dâülkelb Ameliyathanesi, *Nevsal-i Afiyet*, Ed.Besim Ömer, İstanbul, ss.96-99.

Dergi

ARICAN, Işın. (2013). “Antik Çağlardan Gelen Korkulu Bir Rüya Kuduz”, *Açık Bilim Aylık Çevirimci Bilim Dergisi*, Mayıs.

ETKER, Şeref.(2009). “Paul-Louis Simond ve Bakteriolojihane-i Osmani’nin Çemberlitaş’ta Açılışı 21 Eylül 1911”,Osmanlı Bilimi Araştırmaları.

MACAR, Elçin.(2013). “İstanbul’dan Ankara’ya: İstanbul Helen Edebiyatı Cemiyeti (Syllogos) Kütüphanesi’nin İzinde”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi, 12,(23). ss.139-149.

SB,(Sağlık Bakanlığı). 2005. *Kuduz Kontrol ve Korunma Yönergesi*, 28s

Tez

KARACAOĞLU, Emre.(2013). *Hüseyin Remzi Bey ve Hüseyin Hüsnü Bey’in Mikrop Adlı Yapıtı ve Türk Tıp Bilimine Katkıları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Felsefe Bilim Tarihi) Anabilim dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July 2018

ŞEYYÂD HAMZA'NIN YÛSUF VE ZELÎHÂ'SININ SÖZ VARLIĞINA DAİR BİR İNCELEME

**An Analysis On The Examination Of The Yusuf And Zeliha in The Seyyad
Hamza**

Sertan ALİBEKİROĞLU*

Sibel ÇELİK**

ÖZ

Dillerin tarihi dönemlerine ait metinlerin ses, şekil, söz dizimi ve özellikle söz hazinesi art ve eş zamanlı çalışmalar için oldukça önemlidir. Bu tür çalışmalarda ses ve şekil değişikliklerinin yanı sıra anlam değişimleri, sözcük yitimi vs. gibi durumların ortaya çıkışı ile bunların nedenleri ortaya konabilir. Bu nedenle gramer çalışmalarının en önemli destekçisi sözlük çalışmalarıdır. Bir dilin belirli bir dönemdeki söz varlığını ifade etmesi açısından sözlükler oldukça önemlidir. Bu bağlamda Türkçenin önemli bir kolu olan Oğuz Türkçesinin ilk devrelerine ait olan eserler bu kolun ortaya çıkışı ve söz hazinesi açısından birincil ve önemli kaynaklar arasındadır. Bu kaynaklardan biri de Şeyyâd Hamza'ya ait olan Yûsuf ve Zelîhâ mesnevisidir. Bu eserin söz hazinesi Eski Anadolu Türkçesinin yalın, anlaşılır, sade ve çoğu günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılmakta olan pek çok sözcük ve deyim içerir. Bu çalışmada, İbrahim TAŞ tarafından yapılan çalışmanın dizin kısmından yola çıkarak Yûsuf ile Zelîhâ mesnevisinin zengin söz varlığından hareketle Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığı hakkında bazı değerlendirmelere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Şeyyâd Hamza, Yûsuf ve Zelîhâ, Sözlük Bilimi

ABSTRACT

The texts of the historical periods of the languages are very important for the sound, shape, syntax and especially the diachronic and synchronic work. In these kinds of studies, besides the changes of sound and shape, meaning changes, word loss etc. and the reasons for their occurrence. For this reason, dictionary works are the most important supporters of grammatical studies. Dictionaries are very important in terms of expressing the existence of a language in a certain period. In this context, the works belonging to the first periods of the Oguz Turkic which is an

* Öğr. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, sertanalibekiroglu@hotmail.com

** Öğrenci, Fırat Üniversitesi, sibelyigit06@gmail.com.

important branch of the Turkic are among the primary and important resources in terms of the emergence of this branch and the treasury. One of these sources is Yusuf and Zelihâ mesnevis, which belong to Şeyyad Hamza. The story of this work contains many words and phrases that are used in the simple, plain and most modern Turkish of Old Anatolian Turkic. This study tried to reach some evaluations about the vocabulary of Old Anatolian Turkish by moving from the index part of the work done by İbrahim TAŞ regarding the mentioned work and moving from the rich word existence of Yûsuf and Zelihâ.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Şeyyad Hamza, Yûsuf and Zelihâ, Dictionary Science

Giriş

Günümüz Türkiye Türkçesi üzerinde sağlıklı bir çalışma yapabilmek için Türkiye Türkçesini mevcut bulunan haliyle değerlendirmek oldukça eksik ve yanlış olacaktır. Dilin başlangıç noktası, tarihi dönemleri, bu dönemlerde ortaya konan eserlerin birbiriyle ilişkileri vb. gibi birçok sorunun cevabı bilinmeden sağlıklı bir ilerleme kaydedilemez.

Eski Anadolu Türkçesi veya Eski Türkiye Türkçesi, Batı Türkçesi, Güneybatı Türkçesi ya da Oğuz Türkçesi olarak adlandırılan Türk yazı dilinin ilk evresini oluşturur. Bilindiği gibi, Anadolu ve Rumeli bölgesinde ve Oğuz-Türkmen lehçesi temelinde kurulum gelişmiş olan Türk yazı dilinin XIII-XV. yüzyıllar arasında kaplayan ilk dönemidir. Bugün Türkiye ve Avrupa kitaplıklarında yüzlerce yazma eseri bulunan Eski Anadolu Türkçesi, dil yapısı bakımından özel bir değer taşıdığı gibi, Türk dili tarihindeki yeri bakımından da bir dönüm noktası oluşturur (Korkmaz, 2005: 471; Şahin, 2009: 13; Türk vd., 2011: 9; Buran, vd., 2014: 12).

Eski Anadolu Türkçesi genel olarak 1- Selçuklu Dönemi (11-13. yy), 2- Beylikler Dönemi (14-15. yy) ve 3- Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi (15. yy ortaları) olmak üzere üç döneme ayrılır. İlk yazılı ürünlerin verildiği Selçuklu Döneminin önemli şair ve yazarlarından biri de Şeyyâd Hamza'dır. Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemi olan Anadolu Selçukluları şairlerinden olan Şeyyâd Hamza'nın hayatı hakkındaki bilgiler daha çok rivayetlere dayanmaktadır. Buna göre de Akşehir civarında yaşadığı ve Nasrettin Hoca'nın çağdaşları arasında olduğu rivayetlerde geçmektedir. Yazarın, Yûsuf ve Zelihâ (Züleyha) ve Dâstân-ı Sultan Mahmud adlı eserleri vardır (Akar, 2005: 240; Şahin, 2009: 20; Türk, vd., 2011: 13).

Bu çalışmada ele alınan Yûsuf ve Zelihâ adlı eser ile ilgili öne çıkan çalışmalar şunlardır: 1946 yılında Dehri DİLÇİN tarafından Yûsuf ve Zelihâ mesnevisi metin ve tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır. Bu çalışmanın ışığında ortaya gittikçe zenginleşen eserler konulmuştur. Şeyyâd Hamza'ya ait olan Yûsuf ve Zelihâ mesnevisi üzerine İbrahim TAŞ tarafından yapılan çalışmalar ve Mehmet KANAR tarafından hazırlanan Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü bunlardan birkaçıdır. Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığı ile ilgili olarak en kapsamlı çalışma olan Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü de dâhil bu alan da hâlen boşluklar bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak M. Kanar, kendisinin hazırladığı sözlüğün bir taslak olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiş ve madde başlarının döneme ait eserlerin

taranmasıyla genişletileceğini vurgulamıştır (Kantar, 2011: 7). Örneğin bu sözlük çalışmasında Yûsuf ve Zelihâ'nın değerlendirilmediği görülmektedir.

İnceleme

Burada, İbrahim TAŞ tarafından yapılan çalışmanın dizin (index) kısmından yola çıkarak Yûsuf ve Zelihâ mesnevisinin zengin söz varlığından hareketle Eski Anadolu Türkçesinin Türkiye Türkçesi ve ağızları içerisinde bulunan sözcükleri ve bunların oranı ile ilgili bir değerlendirme yapmak hedeflenmiştir. Bu nedenle öncelikle adı geçen eserin sözlük kısmına geniş yer ayırmak gerekmiştir. Eserin dizin kısmında şu söz ve söz öbekleri ile eserdeki anlamları yer almaktadır. Bunlardan bazıları diğer eserlerde pek rastlanılmayan anlamlar içerdiklerini göstermek için anlamları ile birlikte koyu ve italik olarak işaretlenmiştir.

A, Â, 'A, 'Â: 'abâ: kaba kumaştan yapılan uzun üstlük. **ac:** aç, tok olmayan. **'aceb:** 1. hayret verici; 2. acaba; 3. hayret, tuhaf. **'aceb kal-/kıl-:** şaşakalmak, şaşırarak. **acı:** acı, sancı. **'âciz ol-:** gücü yitip çaresiz kalmak. **achık:** açlık. **aç-:** 1. açmak; 2. ifşa etmek, açmak, avunmak için konuşmak; 3. söylemek, dile getirmek; 4. meydana çıkarmak, ortaya koymak; 5. açığa çıkarmak; 6. gerçekleri göstermek; 7. okunur duruma getirmek. **ad:** ad, isim. **ad vèr-:** ad koymak. **ad vur-:** ad vermek, isimlendirmek. **ad ur-:** ad vermek. **âdem:** kişi, insan. **'âdet:** adet, görenek. **'âdil:** adil. **'afv:** af, bağışlama. **afv èt-/eyle-/kıl-:** affetmek, bağışlamak. **ağaç:** 1. ağaç; 2. değnek, sopa; 3. darağacı. **ağır:** 1. ağırlık; 2. değerli, kıymetli. **ağırla-:** 1. ağırlamak, misafir etmek; 2. saygı ve hürmet göstermek; 3. bağışlamak. **ağız:** ağız. **ağla-:** ağlamak. **ağlaş-:** ağlaşmak. **ağlat-:** ağlatmak. **ağrı:** acı, dert. **ağu:** zehir. **âh:** ağlama, inleme, sızlama. **âh èt-:** 1. ah etmek, ağlayıp inlemek; 2. iç geçirmek. **âh eyle-:** ah etmek. **âh kıl-:** ah etmek. **'ahd:** ahit, verilen söz. **âhir:** 1. son, sonraki; 2. sonra, sonunda. **ahvâl:** hâl, durum, hadise. **ak:** ak, beyaz. **ak-:** akmak. **akça:** akçe, para. **akıt-:** akıtmak, dökmek. **al-:** 1. almak, tutmak; 2. bulunduğu yerden ayırmak; 3. satın almak; 4. götürmek, yanında götürmek; 5. kapmak; 6. değerinde olmak; 7. kabul etmek; 8. evlenmek; 9. yakalamak, ele geçirmek; 10. çalmak; 11. kurtarmak; 12. gasp etmek, zorla almak; 13. kaçırmak. **alçak ol-:** yüksek olmamak, yere yakın olmak. **'âlem:** dünya, gezegen. **ahcı:** satın alan. **alın:** alın. **alt:** alt. **altı:** altı. **altmış:** altmış. **altun:** altın. **alu:** yoksun. **'amel:** kişinin dünyada yaptıkları. **'amû:** seslenme sözü. **ana:** ana, anne. **anbâr:** ambar, hububat saklanan yer. **'anber:** bir çeşit balınadan çıkan güzel kokulu madde ve ondan yapılan kokular. **anca:** onun kadar, o kadar. **and:** ant, yemin. **and iç-:** yemin etmek, söz vermek. **and vèr-:** yemin ettirmek, söz verdirmek. **anduyı sı-:** yemin bozmak. **anda:** 1. orada; 2. oraya; 3. o anda, o zaman. **andan:** 1. ondan; 2. oradan; 3. oraya; 4. ondan sonra. **anı:** onu. **anlar:** onlar. **ansuz ol-:** onsuz yaşamak. **anuğ:** onun. **añ-:** 1. hatırlamak; 2. sözünü etmek. **aña:** ona. **añıl-:** şöhret bulmak. **añla-:** anlamak, idrak etmek, bilmek. **añlat-:** anlatmak, söylemek. **añsuzdan:** birden, ansızın. **'âr:** utanç. **ara:** 1. ara, arasında, içinde; 2. sıra, esna; 3. yer, mevki, meydan; 4. mesafe, aralık. **aradan götür-:** ortadan kaldırmak, öldürmek. **arat-:** aratmak, yoklatmak. **ard:** art, arka, arka taraf. **arı:** 1. güzel, parlak; 2. iyice, güzelce. **arı ol-:** günahlardan temizlenmek. **arış:** arşın. **arka:** sırt, arka. **'ârlan-:** utanmak. **'arş:** semanın en yüksek katı. **art-:** artmak, çoğalmak, fazlalaşmak. **artuk:** 1. çok, fazla; 2. +dAn başka. **artuğ ol-:** artmak, çoğalmak. **artur-:** artırmak, çoğaltmak. **arucak:** sıskaca, zayıfça. **aruk:** sıska, zayıf.

arz kıl-: sunmak, takdim etmek. **ârzû:** istek, arzu. **ârzûla-:** istemek, arzulamak. **as-:** darağacına çekmek. **asa koy-:** asıvermek. **âsî:** günahkâr. **âsî ol-:** itaat etmemek. **asl:** soy, kök. **assı kıl-:** *kâr getirmek*. **aş:** yemek, yiyecek. **aş-:** aşmak, geçmek. **âşık:** âşık, tutkun. **âşık eyle-:** âşık etmek. **âşık kıl-:** âşık etmek. **âşık ol-:** âşık olmak. **aşnu:** önce. **at:** at. **ata:** 1. baba; 2. seslenme sözü. **atlan-:** atlanmak, ata binmek. **atlas:** bir kumaş cinsi. **atlu:** atlı, at üzerinde. **av:** av. **âvâz:** ses. **avın-:** avunmak, teselli bulmak. **avla-:** avlamak. **avrat:** kadın. **avun-:** avunmak, teselli bulmak. **ay:** 1. ay, kamer; 2. yılın on iki bölümünden her biri. **aya:** el içi. **ayak:** ayak. **ayağına düş-:** ayağına kapanmak, yalvarmak. **ayb:** kusur, suç. **ayblu kul:** eksikli, suçlu köle. **ayık:** açıkça. **ayık ol-:** kendisine gelmek. **ayır-:** uzaklaştırmak. **ayrıl-:** ayrılmak, uzaklaşmak, ayrı düşmek. **ayruk:** 1. başka, başkası; 2. artık, bundan sonra. **ayruğa bırak-:** başkasının olmak. **az kaldı:** neredeyse, az kalsın. **az zamân geçmez:** çok geçmeden, kısa bir süre sonra. **az-:** 1. ayrılmak; 2. değiştirmek, değişiklik katmak. **a'zâ:** uzuvlar, azalar. **azâb gör-:** azap çekmek. **âzâd ét-:** serbest bırakmak. **âzâd eyle-:** serbest bırakmak. **âzâd kıl-:** serbest bırakmak. **âzâd ol-:** 1. serbest kalmak; 2. kurtulmak. **âzârla-:** azarlamak, incitmek. **azilu:** çılginca. **azîm:** büyük. **azîz:** sayılan, sevilen. **azîz tut-:** değer vermek. **azm kıl-:** gitme kararında olmak. **Azrâ'il:** ölüm meleği.

B: **baba:** baba. **bâca:** pencere. **bâğ:** bağ, bahçe. **bağır:** yürek. **bağrumı yandur-:** yüreğini yakmak. **bağışla-:** 1. affetmek; 2. bağışlamak, hediye etmek. **bağla-:** 1. bağlamak; 2. dolamak; 3. kilitlemek; 4. yüklemek, sarmak; 5. birleştirmek. **bağlan-:** *kilitlenmek*. **bağlat-:** bağlatmak. **bağlu ol-:** *tapmak*. **bağsıla-:** affetmek. **bah-:** bakmak, seyretmek. **bahâ:** değer, kıymet. **bahâsın kes-:** değer biçmek. **bahş:** lütuf, bağış. **bahtlu:** sevindirici. **bak-:** 1. gözle bakmak; 2. seyretmek, izlemek; 3. ilgi duymak, ilgilenmek; 4. anlamak; 5. görmek. **bakdur-:** göstermek. **bakış-:** 1. birbirine bakmak; 2. birlikte bakmak. **bâkî:** *sultan*. **balık:** balık. **balta:** balta. **başa:** bana. **barmağından tükül-:** gitmek, yok olmak. **barmağın ağzında tutmuş ısır-:** çok şaşırarak. **baş:** 1. baş, kafa; 2. lider, ileri gelen; 3. başak. **başa geçmiş:** başa gelen. **başı terk ét-:** canı feda etmek. **baş:** yara. **başar-:** yola koymak. **başın: önce, ilkin.** **başla-:** başlamak, öne düşmek. **bay:** zengin, varlıklı. **bayık:** şüphesiz, kesinlikle. **bayıt-:** ihtiyacını gidermek, varlıklı duruma getirmek. **bâzâr:** pazar, şehirdeki zanaat ve ticaret merkezi. **bâzârımı kıl-:** pazarlık etmek. **bâzergân:** tüccar. **bedr-i tamâm:** dolunay. **beg:** 1. zevç, eş; 2. ileri gelen, amir. **beğen-:** beğenmek, hoşlanmak. **beglen-:** beylik taslamak. **begne-:** bey kabul etmek. **behişt:** cennet. **belgülu:** açıkça, açık olarak. **belli:** bilinen. **bellü:** açıkça, açık olarak. **bellü bil-:** iyice bilmek. **beñiz:** yüz. **beñze-:** benzemek. **bêri:** beriye, bu taraf. **bêrisi yıl: ertesî yıl, öbür yıl.** **berk:** sağlam. **berkit-:** sağlamlaştırmak. **bêrü:** 1. beri, beriye, bu taraf, bu tarafa; 2. +dAn beri. **bes:** şimdi. **beşâret vër-:** müjdelemek. **bêter:** beter, fena. **beyin:** beyin. **beyle:** böyle. **bêze-:** süslemek. **bezergân:** tüccar. **bî-bahâ:** değersiz. **biç-:** biçmek. **bî-gümân:** şüphesiz, bütünüyle, tastamam. **bil-:** 1. bilmek; 2. tanımak; 3. öğrenmek; 4. anlamak, idrak etmek; 5. haberi olmak; 6. farkına varmak; 7. kabiliyetine sahip olmak; 8. sebebi birinde görmek; 9. yormak. **bildür-:** 1. bildirmek, söylemek, haber vermek; 2. göstermek; 3. anlatmak; 4. bilgilendirmek, öğretmek. **bile:** 1. birlikte, beraber; 2. da / de. **bilemce: yanımda, beraberimde.** **bilesince: yanında, beraberinde.** **bilesine: yanına, yanında.** **bileye: yanına**

bilmeklik: bilme. **bin-:** 1. üstüne çıkmak; 2. üstünde gitmek; 3. oturmak; 4. toplanmak, üşüşmek. **bî-nazîr:** benzeri olmayan, benzersiz. **bindür-:** bindirmek. **biğ:** bin. **bir:** bir; biri, birisi. **bir biri:** birbiri. **bir dem:** biraz, bir müddet. **birkaç:** birkaç, az sayıda. **bir kaç gün ol-:** birkaç gün geçmek. **bir kezden:** birden. **bir uğurda:** birden, aniden, bir anda. **bir uğurdan:** hep birlikte, hep birden. **bî-riyâ:** riyasız, iki yüzlü davranmayan. **birle:** ile. **birle-:** birliğini kabul etmek, tasdik etmek. **birlik:** vahdaniyet. **bit-:** sona ermek, bitmek. **bit-:** bitmek, yetişmek. **biti:** 1. mektup, name; 2. senet, belge. **bitig: mektup. bitile-:** mektup vermek. **bitün:** bütün. **boğ-:** sarmak, kuşatmak. **boğazla-:** boğazından keserek öldürmek. **bol:** bol, yetecek hatta artacak kadar. **bola ki:** ola ki, olur ki. **bolay ki:** ola ki, olur ki. **bolluk ol-:** refah içinde yaşamak. **boncuk:** boncuk. **bostân:** bağ, bahçe. **boş:** boş, içinde hiçbir şey bulunmayan. **boşalt-:** boş hâle getirmek. **boynu bağlı: mahzun. böyle:** böyle, bunun gibi, bu şekilde. **böyük:** büyük, büyük kardeş. **bu:** bu (gösterme zamiri). **bu:** bu (gösterme sıfatı). **bu arada:** burada. **bu dem:** şimdi, hemen. **bu gün:** bugün. **bu sâ'at:** bu an, o an. **bu sıfatlı:** bu gibi, bunun gibi. **bu yerde:** bu sırada, bu arada. **budak:** ağaç dalı. **buğda:** buğday. **buğday:** buğday. **buhâr:** buğu. **buhtân:** iftira. **buhtân kıl-:** yalan söylemek, iftira atmak. **bul-:** 1. ortaya çıkarmak, arayarak bulmak; 2. ele geçirmek; 3. tesadüfen karşılaşmak, tesadüf etmek. **bulu vèr-:** buluvermek. **bular:** bunlar. **bulaş-:** bulaşmak, bulanmak. **bulaşdur-:** bulaştırmak, sürmek. **bunca:** bu kadar. **bunda:** 1. burada; 2. buraya. **bundan:** 1. bundan; 2. buradan. **buni:** bunu. **bunlar:** bunlar. **bunuğ:** bunun. **buğa:** buna. **buğal-:** 1. bunalmak, daralmak; 2. sıkıntıda olmak. **buğlan-:** sıkıntı çekmek. **burka':** yaşmak, peçe. **burun:** burun. **buş-:** öfkelenmek, kızmak. **but:** put. **buta tapucu:** putperest. **but-hâne:** içinde putlara tapınılan mabet. **buyruk:** buyruk, emir. **buyruğ ét-:** buyurmak, emir vermek. **buyruğın tut-:** buyruğu yerine getirmek. **buyruğında bulın-:** buyruğu altında olmak. **buyruğında ol-:** buyruğu altına girmek. **buyruğum tut-:** buyruğu yerine getirmek. **buyruk ét-:** buyurmak, emir vermek. **buyruk ol-:** buyruk gelmek. **buyruk tut-:** buyruğu yerine getirmek. **buyur-:** buyurmak, emretmek. **bülezü:** bilezik. **bünyâd kıl-:** inşa etmek. **büri-:** örtmek, gizlemek. **bütün:** 1. parçalanmamış, sağlam; 2. güzel, mükemmel. **büsbütün:** büsbütün, tamamen. **bütün eyle-:** bütünleştirmek, bitiştirip sağlam duruma getirmek. **bütün ol-:** bitişip sağlam duruma gelmek. **C:** **cân** 1. can, ruh; 2. insanın kendi varlığı, özü; 3. gönül, istek. **cân Hak'a vèr-:** ölmek. **cân ısmarla-:** canını teslim etmek, ölmek. **cân vèr-:** canını teslim etmek, ölmek. **cânı çık-:** canını teslim etmek, ölmek. **cânı gevededen çıkıp uç-:** canını teslim etmek, ölmek. **cânı gevededen uç-:** canını teslim etmek, ölmek. **cânı göyün-:** içi yanmak, acı duymak. **cânı Hak'a var-:** ölmek. **cânı titre-:** ödü kopmak. **cânı yan-:** içi yanmak. **cânım:** 1. sevgi seslenişi; 2. sevilen, sevgili **cânım al-:** öldürmek. **cennet:** cennet. **cevâb:** cevap, karşılık. **cevâb döndür-:** karşı çıkmak, karşılık vermek. **cevâb vèr-:** karşılık vermek. **cevr ét-:** eziyet etmek. **cezâ:** ceza. **cihân:** âlem. **cö:merd:** cömert. **cüftlen-:** eş edinmek. **cümle:** herkes, hepsi. **Ç:** **çağır-:** 1. bağırıp çağırmak, seslenmek; 2. haykırmak, nara atmak. **çağırış-:** bağırışmak. **çak:** tamamen, tastamam. **çâre bul-:** çözüm yolu bulmak. **çeri bindür-:** asker göndermek. **çêş-:** çözmek. **çevre:** çevre, etraf. **çevre kon-:** çepçevre konaklamak. **çevrün-:** dolanmak. **çığır-:** bağırarak, haykırmak. **çih-:** uzaklaşmak,

ayrılmak. **çık-:** 1. dışarı çıkmak; 2. uzaklaşmak, ayrılmak; 3. aşağıdan yukarıya hareket etmek, yükselmek, tırmanmak; 4. gitmek; 5. görünmek; 6. vazgeçmek, atmak, terk etmek; 7. *oturmak*; 8. görünür durumda bulunmak; 9. meydana gelmek, hasıl olmak; 10. yayılmak; 11. yönelmek. **çıkâr-:** 1. cebinden veya kapalı bir yerden almak; 2. giysi gibi şeyleri vücuttan ayırmak, soyamak; 3. göstermek, gün yüzüne çıkarmak; 4. serbest bırakmak, tahliye etmek; 5. *götürmek*; 6. kurtarmak. **çıkraş-:** fokurdamak. **çığra-:** çınlamak, şingırdamak. **çığrat-:** çınlatmak, şingırdatmak. **çırâğ:** çıra, lamba. **çirk:** kir, pislik. **çirkîn iyi:** kötü koku. **çirkîn iyi tuy-:** kötü koku almak. **çok:** çok, fazla. **çok bil-:** iyice bilmek. **çök-:** çökmek. **çöker-:** çöktürmek, çöktürmek. **çün:** ne zaman ki. **çün kim / çün-kim:** ne zaman ki. **çünki:** ne zaman ki.

D: *dahı:* da / de, *bile.* *dak:* da / de. *dakı:* da / de. **dar:** sıkıntı, güçlük. **daş:** dış. **daşra:** dışarı, dışarı. **da'vet eyle-:** davet etmek. **dâya:** dadı. **dê-:** 1. söz söylemek, demek; 2. anlatmak; 3. düşünmek; 4. bilmek; 5. adlandırmak, ad vermek. **dêgin:** diye. **dêye:** diye. **dêyü:** diye. **dêyüben:** diye. **dede:** 1. dede; 2. seslenme sözü. **deg-:** 1. *ulaşmak, erişmek*; 2. değerinde olmak. **degmiş ol-:** ulaşmak, erişmek. **degi:** +A kadar. **degin-:** +A kadar. **degin-:** *kavuşmak, ulaşmak*. **degme:** her, her bir. **degme kez:** her zaman, sürekli. **degül:** değil. **degür-:** ulaştırmak, duyurmak, haber vermek. **delîl:** ispat, delil. **delim:** çok fazla, çokça. **delü:** deli. **delü ol-:** 1. deli olmak, aklını kaybetmek, mecnunlaşmak; 2. çok sinirlenmek. **delür-:** aşkından çıldırmak. **dem be-dem:** zaman zaman, sürekli. **demlüç:** *bilezik*. **deniz:** deniz. **dêr-:** dermek, toplamak, bir araya getirmek. **derd:** 1. ağrı; 2. sorun, müşkül, sıkıntı. **derece:** pencere. **dêril-:** toplanmak, bir araya gelmek. **derin:** derin. **dertlü:** dertli, sıkıntılı. **dertsüz:** dertsiz, sıkıntısız. **destâr:** sarık. **destûr vèr-:** izin vermek. **deve:** deve. **devlet:** 1. kutluluk, talih, saadet; 2. devlet, memleket. **devletlü:** mutlu ve refah içinde olan kimse. **devşür-:** toplamak, bir araya getirmek. **deyşür-:** toplamak. **dîdâr:** yüz, çehre. **dil:** 1. dil, ağız içindeki uzuv; 2. lisan. **dili tutul-:** konuşamaz olmak. **diline gel-:** *düşüncesine gelmek*. **dillerince:** dilleri döndüğünce. **dilümden gitmez ol-:** dilinden düşürmemek. **dile-:** 1. talep etmek, istemek; 2. rica etmek; 3. (bağışlanmak için) af dilemek; 4. bir kıza talip olmak, bir kıızı babasından istemek. **dilek:** dilek, istek. **dîn:** topluluk çerçevesinde dünya görüşü, din. **diñ-:** 1. dinmek, durmak; 2. susmak, sessiz kalmak. **diñle-:** dinlemek, kulak vermek. **diñlen-:** rahat etmek, istirahat etmek. **dip:** dip, alt, aşağı. **direk:** sütun. **diri:** diri, canlı. **dîv:** dev **dîvâr:** duvar, yapının yanları. **doğru:** gerçek, sahi. **dol-:** aşırı yemekten patlayacak duruma gelmek. **dost:** dost, *kendisini Allah'a adanmış kişi*. **dög-:** dövmek, vurmak. **dögün-:** aşırı üzüntü duymak. **dön-:** 1. yön değiştirmek; 2. geriye gelmek; 3. yönelmek; 4. bırakmak, vazgeçmek, terk etmek; 5. dönüşmek, başka bir duruma geçmek. **döne döne:** tekrar tekrar. **döndür-:** 1. çevirmek, döndürmek; 2. yöneltmek. **döşe-:** sermek. **döşek:** *halı, kilim gibi yere sermeye yarayan şeyler*. **döşen-:** *serilmek, yayılmak*. **dur-:** ayağa kalkmak. **dün:** *gece*. **dün gün:** gece gündüz, sürekli. **dün ü gün:** gece gündüz, sürekli. **dünyâyı terk ét-:** ölmek. **dür:** inci. **dürét-:** yaratmak. **dürlü:** türlü, çeşitli, çeşit. **düş:** rüya. **düş gör-:** rüya görmek. **düş yor-:** rüya tabir etmek. **düşin yor-:** rüya tabir etmek. **düş yorul-:** rüya tabir edilmek. **düş-:** 1. yüksekte yere inmek; 2. yere devrilmek, yere serilmek; 3. yıkılmak; 4.

girmek; **5.** dalmak, kendisini kaptırmak; **6.** çaresiz olmak, sefil olmak. **düzül-:** dizilmek, sıralanmak.

E: **ebde:** meydana getirme, icat etme. **ebed:** sonsuza dek. **ecel:** kişinin kaderine bağlı ölüm zamanı, ecel. **eger:** şayet. **egin:** sırt, omuz. **egle-:** oyalamak, teselli etmek. **eglen-:** kalmak, ikamet etmek. **egri:** yalan, yanlış. **ehl:** **1.** topluluk, cemaat; **2.** halk. **ek-:** (hububat) ekmek, serpmek. **ekin:** tarlada bulunan hububat. **eksil-:** azalmak. **el:** vücut parçası, el. **el götür-:** elini göğe doğru açmak. **el yüzlerine tutun-:** eline ayağına sarılmak. **ele düş-:** yakalanmak. **ele getir-:** ele geçirmek, yakalamak. **ele gir-:** ele geçmek, yakalanmak. **emzür-:** emzirmek. **endişe: düşünce.** **endişe kıl-: düşünceye dalmak.** **eñ:** en (karşılaştırma zarfı). **er:** **1.** erkek, kişi; **2.** koca, kadının eşi. **eri-:** çürümek, zayıflamak, incelmek. **erib: akıllı, zeki es-:** (yel) esmek. **esir:** tutulmuş, tutkun. **esirge-:** esirgemek, bağışlamak. **esrü-:** sarhoş olmak, kendisinden geçmek, bayılmak. **eşkere:** açık, belli, meydanda. **etek:** giysinin belden aşağı sarkan kısmı. **etmek: ekmek. etmek yap-: ekmek yapmak.** **ev:** oturlan yer, ev. **ev eyle-:** bina inşa etmek, ev yapmak. **ev kıl-:** bina inşa etmek, ev yapmak. **ev yap-:** bina inşa etmek, ev yapmak. **ev yapıdur-:** bina inşa ettirmek, ev yaptırmak. **evler kıl-:** evler yapmak. **evlâd:** çocuklar, sülalesinden gelenler. **evlen-:** evlenmek, izdivaç etmek. **evvel: 1.** ilk, birinci; **2.** önce; **3.** +dAn önce. **ey:** seslenme sözü. **eyerle-:** at üzerine eyeri koyup bağlamak **eyit-:** söylemek, demek. **eyle:** öyle, o şekilde. **eyle ki:** öyle ki, o kadar ki. **eyle kim:** öyle ki, o kadar ki. **eyle-:** yapmak, etmek. **eymen-: korkmak, çekinmek.** **eyt-:** söylemek, demek. **eydi vër-:** söyleyivermek. **eyü:** iyi, güzel.

Ê: **ê:** seslenme sözü. **êl:** memleket, yurt. **êlet-:** götürmek, eriştirmek, ulaştırmak. **ên:** en, genişlik. **ên-:** **1.** inmek; **2.** ulaşmak; **3.** gelmek; **4. ağır basmak;** **5.** bir araç ya da binek hayvanından yere basmak. **ëndür-:** **1.** bir binek hayvanından yere ayak basmak; **2.** salmak, atmak. **êr-:** ulaşmak, erişmek. **êriş-:** **1.** erişmek, ulaşmak; **2.** kavuşmak. **êrişdür-:** kavuşturmak **êrte:** ertesi, gelecek sabah, bir sonraki gün, yarın. **êrte gece:** gece gündüz. **êrte ol-:** sabah olmak. **êrür-:** **kavuşturmak.** **êş:** **1.** arkadaşı, dost; **2.** benzer, eş. **êşi ol-:** arkadaşı olmak. **êşek:** eşek. **êşit-:** **1.** işitmek; **2.** dinlemek; **3.** duymak. **êt-:** etmek, yapmak. **êv-:** acele etmek **êyt-:** söylemek, demek.

F: **fâhiş iş:** suç. **fakîr ol-:** perişan olmak, âciz duruma düşmek. **fâsid:** kötü. **fâş eyleme-:** gizlemek, açıklamamak. **fâş kıl-:** açığa çıkarmak, kötü ününü duyurmak. **ferah:** ferahlık, sıkıntısız olma. **ferd:** eşi olmayan, tek. **ferişte:** melek. **fermânla-:** buyruk vermek. **feryâd:** yüksek sesle bağırma, inleme. **feryâd êt-:** feryat etmek, ağlayıp inlemek. **firâk:** ayrılık. **fitne:** fitne, fesat, karışıklık. **fitne kıl-:** fitne çıkarmak, fitne kılmak.

G, Ğ: **ğâfil ol-:** boş bulunmak. **ğammâz ol-:** kovuculuk yapmak. **ğarîb:** **1.** yabancı; **2.** kimsesiz. **gêç-:** **1.** bir yerden başka bir yere gitmek; **2.** (zaman) geçmek, geride bırakmak; **3.** bir engeli aşmak; **4.** yaşamak, ömür sürmek; **5.** belirlemek, ortaya çıkarmak. **gel-:** **1.** uzak bir yerden daha yakın bir yere yol almak; **2.** katılmak; **3.** sokulmak, yanaşmak; **4.** duyulmak; **5.** çatmak, bulmak; **6.** meydana çıkmak, belirlemek; **7.** uygun düşmek; **8.** ulaştırılmak, gönderilmek; **9.** doğmak; **10.** kazanmak, hak etmek. **geliş:** geliş, gelme. **genç:** körpe, yeni doğmuş. **genç oğlan:** körpe çocuk. **geñez:** kolay, kolayca. **geñsüzin: birden, ansızın.** **ger:** şayet, eğer. **gerçek:** doğru. **gerdege gir-:** gelinle güveyin gerdekte bir araya gelmesi. **gerek:** **1.** gerek, lazım; **2.**

mutlaka, muhakkak; **3.** belki. **gêrû:** **1.** yine, tekrar, sonra; **2.** geri, geriye. **gêrû döndür-:** reddetmek, kabul etmemek **gêrû var-:** dönmek. **getür-:** getirmek. **gêy-:** giymek, giyinmek. **gêydür-:** giydirmek. **geyik ata var-:** av avlamaya gitmek. **geyige ok at-:** av avlamak. **gêyür-:** giydirmek. **gez-:** gezmek. **ğıybet êt-:** dedikodu etmek. **gibi:** gibi. **gider-:** gidermek, yok etmek. **gine:** sonra. **gir-:** **1.** içeriye varmak, girmek; **2.** (bir şeye) başlamak; **3.** sulu bir şeyin içine batmak, dalmak; **4.** içinde yer almak, dâhil olmak. **girmeklik:** girme, içeriye girme. **git-:** **1.** gitmek, varmak; **2.** yok olmak, kaybolmak; **3.** yürümek; **4. ölmek.** **gizle-:** gizlemek, saklamak. **gizlen-:** saklanmak, gizli tutulmak. **gizlet-:** gizletmek, saklatmak. **gizlü:** gizli, saklı. **göç-:** göçmek, hareket etmek. **gögsin döğün-:** kendisine zarar verecek derecede üzülme. **gögsümi ötür-:** içini çekmek. **gögüsün ötür-:** göğüs geçirmek, içini çekmek. **gök:** gök, gökyüzü. **göge yüzün tut-:** yüzünü gökyüzüne doğru çevirmek. **gök yüzü:** gökyüzü. **göm-:** gömmek. **gönder-:** göndermek, yollamak. **göndür-:** göndermek, yollamak. **gönüci:** güvenilen, yardımı umulan. **gönül-:** yönelmek, hazırlanmak. **gönlek:** gömlek. **gönül:** gönül. **gönli düş-:** âşık olmak, tutulmak. **gönli ol-:** sevip istemek. **gönli yavuz:** canı sıkın. **gör-:** **1.** görmek; **2.** bakmak; **3.** anlamak, bilmek; **4.** şahit olmak, müşahade etmek; **5.** öyle kabul etmek; **6.** konuşmak, görüşmek; **7.** gözü açılmak **görmez ol-:** kör olmak. **görü tur-:** sürekli görmek. **görür ol-:** görmek, gözleri açılmak. **görici:** pazara köle görmeye gelen kişi. **görin-:** görünmek, belirlemek. **göriş-:** **1.** görüşmek, konuşmak; **2.** tanışmak. **görk:** yakışıklılık, güzellik. **görklü:** **1.** güzel, gösterişli; **2.** mübarek, mukaddes. **görklü eyle-:** güzel yapmak. **görmeklik:** görme. **görün-:** **1.** görünmek, belirlemek; **2.** ... olduğu hissini vermek. **görüş-:** tanışmak. **göster-:** **1.** görmesini sağlamak; **2.** tarif etmek; **3.** yaşatmak. **göynü-:** yanmak. **göyün-:** yanmak. **göz:** göz. **göz yaşı:** gözyaşı. **göz yaşın akıt-:** çok ağlamak. **gözi yaşı ırmak ol-:** gözyaşı sel olup akmak. **gözi tol-:** ağlamaktan gözü yaş dolmak. **gözi yaşı sél gibi ak-:** çok ağlamak. **gözün kaşın ög-:** güzelliklerini methetmek. **gözine ur-:** gözüne sürmek. **gözle-:** gözlemek. **gülâm:** köle. **gülâm ol-:** köle olmak. **ğussa:** gam, keder. **ğussa yê-:** üzülme, endişelenme. **güç:** güç, kuvvet. **güçlü:** güçlü, kuvvetli. **gül-:** gülmek. **gümân:** şüphe. **gümüştü:** gümüş. **gün:** 24 saatlik zaman parçası. **gün açıl-:** güneş ortaya çıkmak, hava açılmak. **gün ên-:** güneş batmak. **günâh:** suç. **günâh kıl-:** suç işlemek. **günâh tutma-:** günah yazmamak, günah saymamak. **günâhlu:** suçlu. **gündüz:** gündüz. güneş: güneş. **gürle-:** gür bir ses çıkarmak. **güt-:** sürmek, otlamak. **güvür-:** sokmak, kapatmak. **güzel:** güzel, yakışıklı. **güzgü:** ayna.

H: **haber:** haber, söz, bilgi. **haber eyt-:** haber vermek. **haber ol-:** iletilmek, ulaştırılmak. **haber vèr-:** **1.** anlatmak; **2.** bilgi vermek. **haberi vèr-:** anlatmak. **haberüñ vèr-:** anlatmak. **habîb:** sevgili. **hâç:** put. **hâcet:** **1.** ihtiyaç; **2.** gerek, lüzum. **hâceti kal-:** ihtiyaç kalmamak. **hâcib:** kapıcı. **hâcib eyle-:** kapıcı yapmak. **hâdim:** hizmetçi. **hak:** bir kimseye sarf edilen ve ancak ona layık olmakla birlikte ödenebilecek büyük emek ve gayret. **Hak:** Allah, Tanrı. **hakikat:** **1.** gerçek, doğru; **2.** hakikaten, gerçekten. **hâl:** **1.** hâl, durum; **2.** güç, kuvvet. **halayık:** halk. **hâliyyet:** durum, hâl. **halk:** halk. **halvet:** تنها ve kapalı yer. **halvet-hâne:** hiç kimsenin giremediği baş başa kalınan yer. **hamle kıl-:** atılmak, saldırmak. **hamûş:** sessizce. **harâm yê-:** hakkı olmayanı almak. **harâmî:** haydut, yol kesen kimse. **hâs:** ona mahsus olan, özgülü. **hâsıl kıl-:** sonuçlandırmak. **hasret:** **1.** hasret, özlem; **2.** özlenen

kimse. **haşem**: bir kimsenin yanında bulunan adamları, maiyet. **hat**: yazı. **hâtîf**: gözle görülmeyen manevi âlem, gaip. **havâ**: gökyüzü. **hayâl**: hayal. **haykır-**: yüksek sesle bağırarak. **hayr**: herkesin katında iyi ve makbul olan hâl ve iş, hayır. **hayr ol-**: hayır olmak, hayırla sonuçlanmak. **hayra ér-**: selamete çıkmak. **hayrân ol-**: 1. şaşırarak, şaşırıp kalmak; 2. beğenmek. **hayrân kal-**: şaşırarak, şaşırıp kalmak. **hayvân**: *dirilik, canlılık*. **hâzâ**: bu. **hâzır**: bir yerde mevcut olan, göz önünde olan. **hâzır gel-**: hazır durumda bulunmak. **hâzır ol-**: hazır durumda bulunmak. **hazîne**: 1. altın, gümüş, mücevher, para vb. maddi değeri yüksek şeylerin bütünü; 2. devlet malı, devlet parası ve bunların saklandığı yer. **hazne**: 1. altın, gümüş, mücevher, para vb. maddi değeri yüksek şeylerin bütünü; 2. devlet malı, devlet parası ve bunların saklandığı yer. **haznedâr**: bir hazineyi korumak ve yönetmekle görevli kimse. **hecr**: ayrılık. **hêç**: 1. olumsuz cümlelerde anlamı kuvvetlendirir, asla; 2. soru cümlelerinde kullanılır. **hêç kimesne**: hiçbir insan, hiçbir kişi. **hêç kimse**: hiçbir insan, hiçbir kişi. **hêçe vër-**: heba etmek. **hekîm**: tabip, doktor. **helâk kıl-**: mahvetmek, yok etmek. **helâk ol-**: 1. mahvolmak, yok olmak; 2. perişan olmak, bitkin duruma gelmek. **hele**: hele, madem, mademki. **hem**: 1. üstelik, bir de; 2. hem... hem... **henü:z**: daha şimdi, yeni. **hep**: bütün, hep. **her**: her, bütün, cümle. **her biri**: hepsi. **her ki**: her kimse ki, hangi kimse ki. **her kim**: hangi kimse ki. **her kişi**: herkes. **her ne**: hangi şey. **her ne ki**: hangi şey ki, her şey. **her ne kim**: hangi şey ki, her şey. **hergiz**: asla, hiçbir şekilde. **heybet**: heybet, etkili görünüş. **hikâyet**: hikâye. **hikâyet ét-**: 1. anlatmak; 2. haber vermek. **hikâyet eyle-**: anlatmak, açıklamak. **hil'at**: 1. hükümdarın takdir ve onurlandırma amacıyla armağan ettiği üst giyimi; 2. bahşiş, armağan. **hoca**: usta, üstat, zengin efendi. **hod**: kendi, bizzat, da/de, dahi. **hon getir-**: *sofra hazırlamak*. **hon-salâr**: *sofracıbaşı*. **hoş**: güzel, hoş, iyi. **hoş degül**: yakışsız, yakışık almaz. **hoş eyle-**: ferahlatmak, rahatlatmak. **hoş işle-**: iyi yapmak. **hoş tut-**: ikram etmek, ağırlamak. **hoşluk**: rahatlık içinde, rahatlıkla. **hû**: huy. **hûb**: güzel. **hülle**: cennette giyilecek elbise. **hulle ton eyle-**: don gömlek hazırlamak. **hûlu**: huylu, mizaçlı. **hunâlik**: orada. **hurd uşan-**: paramparça olmak. **hurd uşat-**: paramparça etmek. **hûrî**: cennet kızı. **hücre**: küçük oda, odacık. **hükm**: emir, buyruk. **hükm eyle-**: emir vermek. **hüner**: ustalık, maharet. **hürmet**: saygı.

I, 'I: **ıpar**: yavşan denilen güzel kokulu ot. **ır-**: *ayrılmak, uzaklaşmak*. **ırak**: uzak. **ıraklık**: uzaklık. **ırğa-**: sallamak. **ısmarla-**: 1. emanet etmek; 2. tembihlemek. **ışık**: ışık, aydınlık. **'ışk**: 1. aşırı sevgi ve bağlılık, aşk; 2. sevgi bağı.

İ, 'İ: **i-**: imek, olmak, var olmak. **iblis**: şeytan. **'ibret**: ibret, ders. **iç**: 1. bir şeyin kendi sınırları dışında kalan kısmı, dâhil; 2. oyuk cisimlerin boşluğu; 3. orta, ara; 4. iç, dip; 5. *gönül, kalp, yürek*; 6. *zaman aralığı*. **iç-**: içmek, yutmak. **içerü**: içeri. **içre**: içinde. **içün**: için, nedeniyle, olduğundan, uğruna. **içür-**: içirmek. **ihvân**: kardeşler. **iki**: iki. **iki gözi diñme-**: gözyaşları kesilmemek. **iki gözi kan tol-**: çok sinirlenmek, gözü dönmek. **iki gözi yaş tol-**: çok ağlamak. **iki iki**: ikişer ikişer. **iki iki ol-**: ikişer ikişer olmak. **iki ikin**: ikişer ikişer. **iki kat ol-**: eğilmek, boyun eğmek. **ikin ol-**: ikişer olmak. **ikrâr vër-**: itiraf etmek. **ile**: ile. **ileri**: önce. **ilk**: önce. **ilkin**: ilkin, ilk önce. **illâ**: ancak. **imâm**: islam ilim ve kültüründe herhangi bir ilim dalında üstünlüğü kabul edilen kimse. **'imâme**: sarık. **îmân**: Allah'a inanma. **îmân getir-**: iman etmek. **îmânlu**: iman eden. **imden gèrü**: bundan sonra, artık. **imdi**: şimdi,

artık, öyleyse. **imren-:** arzulamak, heveslenmek. **inan-:** 1. doğru olarak kabul etmek; 2. iman etmek; 3. güvenmek **ince:** ince. **incü:** inci. **inde-:** çağırarak, davet etmek. **ins:** insan. **inile-:** inlemek, sızlanmak. **inilet-:** inletmek, sızlatmak. **inle-:** inlemek, sızlanmak. **inled-:** inletmek, sızlatmak. **ip:** ip. **irde-:** araştırmak, incelemek. **is:** *sahip*. **islâm:** Allah'ın Kur'an ile vahyettiği esasları Muhammed peygamber tarafından bildirilen din. **'ismet:** ırz temizliği, iffet. **'ismetî:** suçsuzluk. **iste-:** 1. aramak, araştırmak; 2. soruşturmak. **iş:** 1. bir maksatla yapılan faaliyet; 2. durum, hâl, vaziyet; 3. *kötü düşünce*; 4. günlük hayata dair faaliyet, meşguliyet; 5. +A bağlı olan, ... ile ilgili. **iş başa çık-:** sonuçlanmak. **iş ét-:** *bir şeyler yapmak, bir şey söylemek*. **işe git-:** kendi işine bakmak. **işe var-:** kendi işine dönmek. **işle-:** 1. yapmak; 2. gidip gelmek. **ittifâklaş-:** anlaşmak. **'iyâl:** aile reisinin geçimlerini sağlamak zorunda olduğu kimseler, çoluk çocuk. **'iyân:** açıkça. **'iyân kıl-:** açıklamak. **iyi: koku. iyi-: kokmak.** **'izzet:** hürmet, saygı, ikram.

K: **kaba:** büyük, yüksek. **kabâ:** üste giyilen elbise, cüppe. **kabr:** mezar. **kabul:** makbul sayı- lan. **kaç-:** 1. koşmak; 2. gizlice ayrılmak, kaçmak; 3. korkup çekinmek; 4. geri durmak, kaçınmak; 5. uzaklaşmak. **kaçak:** kaçak, firari. **kaçan:** 1. nasıl, ne şekilde; 2. ne zaman; 3. ne zaman ki. **kaçğuncu:** kaçak, firari. **kadar:** kadar. **kadeh:** küçük bardak. **kadem:** adım. **kâdir:** kudret ve kuvvet sahibi. **kâfile:** birlikte yolculuk edenlerin meydana getirdiği topluluk. **kâğid:** kâğıt. **kahı-:** azarlamak, paylamak, sıkıntıya sokmak. **kâ'ide:** kural. **kak-:** itmek, tekmelemek. **kaki-:** kızmak, öfkelenmek. **kal-:** 1. durmak; 2. mevcut olmak, bulunmak; 3. olduğu yerde durmak, yoluna devam edememek; 4. artmak; 5. dışarı çıkamayacak durumda bulunmak; 6. yanında bulunmak; 7. yaşamak; 8. belirtilen zamanın bulunduğunu anlatır. **kalk-:** yükselmek. **kamçı: kısa kılıç. kamçu: kısa kılıç. kamu:** 1. bütün, hep, her; 2. herkes. **kan:** kan. **kanca:** nereye. **kanda:** nerede. **kanda vara:** nereye gitsin. **kanda varursa:** nereye gitse. **kanı:** hani, nerede. **kankı:** hangi. **kanlu:** 1. kanlı; 2. zalim. **kap-:** 1. yakalayıp öldürmek; 2. yakalayıp yutmak, yemek. **kapu:** 1. kapı; 2. bir yere gidip gelirken içinden geçilen yer; 3. makam, huzur; 4. şehir kapısı. **kapucu:** şehir kapısını koruyan muhafız. **kar:** kar. **kara:** kara. **kara kul:** zenci köle. **karanlık:** karanlık. **karağu:** karanlık. **karar-:** rengi koyulaşır siyahlaşmak. **karavaş:** hizmetçi, cariyeye. **kardaş:** kardeş. **karı:** ihtiyar. **karılık:** ihtiyarlık, yaşlılık. **karın:** bazı şeylerin içi boş kısmı. **karnı ac-:** geçim sıkıntısı çekmek. **karnum ac-:** acıkmak. **karındaş:** kardeş. **karşu:** 1. bir kimsenin yüz tarafının ilerisi; 2. +A doğru. **karşu çık-:** karşılamak, karşılamak için gitmek. **karşu gel-:** diklenmek. **karşu git-:** karşılamak, karşılamaya gitmek. **karşu tur-:** direnmek. **karşu var-:** karşılamak, karşılamaya gitmek. **kasd:** 1. niyet; 2. dilek, istek. **kasd ét-:** 1. teşebbüs etmek, niyetlenmek; 2. meyletmek. **kâsîd:** mektup götüreren, ulak. **kaslit-:** kasılmak, kendisini sıkmak. **kâşki:** keşke. **kat:** huzur, yan, ön. **katarla-:** katar hâline getirmek, arka arkaya dizmek. **katı:** 1. iyice, sıkıca; 2. çok, çok fazla, çokça; 3. sert, şiddetli. **katı yürek:** taş yürekli, merhametsiz. **kadır:** katır. **katla: kez, defa. katlan-:** dayanmak, tahammül etmek. **kavil:** rivayet, haber. **kavl:** söz. **kavl eyle-:** söz vermek. **kavla-:** kovlamak, çekiştirmek. **kavlaş-:** 1. çekiştirmek; 2. çekişmek, tartışmak. **kavm:** kavim, halk. **kavum:** kavim, halk **kavuş-:** kavuşmak. **kavuşdur-:** kavuşmasını sağlamak, kavuşturmak. **kavül:** rivayet, haber. **kayğu yê-:** endişelenmek. **kayğuş yê-:** endişelenmek. **kayğumuz tart-:** kaygı çekmek.

kayğulu: üzüntülü, endişeli. **kayna-:** kaynamak, pişmek, fokurdamak. **kayur-:** 1. endişelenmek; 2. önem vermek. **kaz-:** kazmak. **kebâb yê-:** sefa sürmek. **kebîr:** yetişkin kimse. **kefen:** kefen. **kefen sar-:** kefenlemek. **kelâm:** söz. **kemine:** âciz, zavallı. **kemter:** değersiz, aşağı. **kemür-:** kemirmek, ısırarak. **kend' özi:** kendisi, kendileri. **kendü özüñüzi unut-:** kendisinden geçmek. **kendüle:** kendisiyle. **kerem:** lütuf, iyilik. **kerem işle-:** lütfetmek, keremde bulunmak. **kes-:** 1. kesmek, koparmak; 2. ikiye ayırmak, kesmek; 3. zedelemek, yarmak; 4. bir bedel üzerinde uyuşmak. **kesil-:** 1. kesici bir alet kullanılırken istenmeden zedelenmek, yarılmak; 2. sona ermek, bitmek; 3. ayrılmak. **key:** 1. çok, fazla; 2. iyi, sıkı, iyice; 3. büyük; 4. görklü, gösterişli. **kez:** defa, kere. **kığır-:** bağürmek, çağürmek, haykürmek. **kıl-:** kılmak, yapmak. **kılıç:** kılıç. **kına-:** cezalandırmak, işkence etmek. **kır-:** öldürmek, yok etmek. **kırk:** kırk. **kırnak:** cariye. **kıssa:** hikâye. **kıy-:** öldürmek. **kıyâmet:** kıyamet. **kıyâmet kop-:** kıyamet günü gelip bütün yaratılmışların yok olması. **kıymet:** kıymet, değer. **kıymet ur-:** değer vermek. **kıymetî:** kıymetli, değerli. **kıymetsiz:** kıymetsiz, değersiz. **kıymık:** kıymık, parça. **kız:** 1. dişi evlat; 2. dişi cinsten çocuk yaşta kimse; 3. dişi cinsten kimse için kullanılan seslenme sözü. **kız kardaş:** bir kimsenin aynı anne babadan doğmuş dişi cinsten kardeşi. **kızlık ol-:** kıtlık olmak. **ki:** ki (bağlaç). **kilîd ur-:** kilitlemek. **kilîm:** giyilen kalın sof hırka. **kilse:** kilise, hristiyan tapınağı. **kim:** 1. kim (soru zamiri); 2. kimse, biri. **kim:** ki (bağlaç). **kimi:** kimisi, kimisini. **kimse:** hiçbir kişi. **kişi:** 1. insan, kişi, kimse; 2. insanoğlu. **kişne-:** (at) ses çıkarmak. **ko-:** 1. bırakmak, terk etmek, vazgeçmek; 2. izin vermek; 3. görevlendirmek; 4. çıkarmak; 5. hapsedmek; 6. defnetmek. **koca:** yaşlı, ihtiyar. **koca ol-:** kocamak, kocalmak. **kodur-:** kodurmak, hazırlatturmak. **koğa:** kova. **koğuş:** oyuk, boş. **kohu:** koku. **kohu gel-:** koku duyulmaya başlamak. **kok-:** kokmak. **kol:** elle kolun birleştiği yer, bilek. **kon-:** 1. konaklamak; 2. uçmasına son verip durmak. **konakla-:** ağırlamak, misafir etmek. **kondur-:** gelen misafiri oturtup ağırlamak. **konukluk ét-:** misafir etmek, konuk etmek. **kop-:** belirlemek, meydana çıkmak. **korhu:** korku. **kork-:** 1. korkmak, ürkmek; 2. endişelenmek; 3. çekinmek, saygı duymak. **korku:** korku. **korkut-:** 1. korkutmak; 2. gözdağı vermek. **koy-:** 1. bırakmak; 2. yerleştirmek; 3. bir yere bırakmak; 4. serbest bırakmak; 5. hapsedmek. **koyul-:** yatmak. **kozi:** kuzu. **kozu:** kuzu. **kömürleyin:** kömür gibi. **kör ol-:** görmez olmak. **körlik:** körlük. **körpe:** çok genç, yeni yetişen. **köşk:** 1. köşk; 2. taht. **kucuş-:** sarılmak, kucaklaşmak. **kulağına gel-:** duymak. **kulluk ét-:** 1. Tanrı'ya karşı kulluk görevini yapmak; 2. hizmet etmek. **kumâş:** ipek, yün, pamuk vb. malzemeden yapılan her türlü dokuma. **kurbân ol-:** feda etmek. **kurd:** yırtıcı hayvan, kurt. **kurda vèr-:** kurda yedirmek, kurda kaptırmak. **kurdur-:** kurdurmak, yaptırmak, inşa ettirmek. **kurı-:** hareketsiz kalmak. **kurt:** yırtıcı hayvan, kurt. **kurtar-:** kurtarmak. **kurtul-:** kurtulmak. **kuru:** (buğday) kuru. **kuş:** kuş. **kuşak:** bele bağlanan kumaş, kuşak. **kuşat-:** kuşatmak, kuşanmasını sağlamak. **kuşluk ol-:** kuşluk vakti olmak, sabah olmak. **kutlu:** uğurlu, mübarek. **kuvvet:** güç, kuvvet. **kuy-:** dökmek. **kuyu:** kuyu. **küçük ol-:** küçük olmak, ufak olmak. **kül:** bütün, tamam. **küllî:** bütünüyle, tümünden. **kürsî:** taht. **L:** lâ-büd: gerekli, lazım. lâ-cerem: şüphesiz. latîf: ince, güzel, hoş. lâyık: 1. uygun, yaraşır; 2. bir şeyi hak edecek nitelikte bulunan. leşker: asker. levn: renk. leyl: gece. lisân: dil, lisan. lutf: iyilik, kerem.

M: **mâcerâya tur-:** aşka düşmek. **mağbûn:** şaşırılmış, şaşkın. **mahlûk:** yaratılmış. **mâl:** mülk, servet. **ma'nî:** anlam, mana. **mâverd:** gülsuyu. **meded:** yardım. **meded kıl-:** yardım etmek. **meğer:** 1. oysaki, hâlbuki; 2. fakat, ancak, yalnız. **melûl ol-:** burkulmak, üzölmek. **mel'ûn:** lanetlenmiş, lanetli. **menzil:** konak yeri. **mihmân:** misafir, konuk. **mîl:** metal çubukların ortak adı. **minnet:** şükür, hamdetme. **miskin:** âciz, zavallı (kimse). **mu'abbir:** rüya tabir eden, düş yoran kimse. **mu'allâ:** değeri yüksek, üstün (kimse). **muhkem ol-:** sağlamlaştırılmış, resmiyet kazandırılmış. **muhtâc ol-:** ihtiyaç duymak. **muhtasar gel-:** kısa kalmak, kâfi gelmemek. **murâdına yêt-:** muradına ermek, amacına ulaşmak. **mushaf:** sayfalar hâlinde meydana getirilmiş şey. **muştucu:** müjde veren kimse, müjdeci. **muştula-:** müjde vermek, müjdelemek. **muştuluk:** müjde. **müctebâ:** seçilmiş, seçkin. **mülk:** mal, mülk. **mü'min:** iman sahibi kimse, müslüman. **müslümân ol-:** iman etmek. **müşebbek:** duvar. **müşk:** misk. **müzd:** sevap. **müzdin yık-:** sevabından olmak, sevabını yitirmek. **müzekkâ:** temiz, pak.

N: **nakkâş:** renkli resim ve tezyinat yapan sanatkâr. **nakş:** süsleme. **nâmûs:** namus. **nâr:** ateş. **nâz eyleme-:** nazlanmamak. **nâzum:** nazlım. **nazar:** bakış. **nazar êt-:** 1. bakmak; 2. düşünerek bakmak, düşüncesine dalmak. **nâzenîn:** güzel. **nâzûk:** kibar, nazik. **ne:** 1. hangi şey, ne; 2. ne kadar, ne çok; 3. nasıl; 4. niçin, neden; 5. hangi; 6. kim. **n'êt-:** ne etmek, ne yapmak. **n'eyle-:** ne etmek, ne yapmak. **n'ola:** nedir, ne olabilir. **ne çâre:** çaresi yok, elden ne gelir. **ne dilerse:** ne isterse, istediğı her şey. **ne hâcet:** ne gerek, gerek yok. **ne ki:** ne kadar, her ne. **ne kim:** her ne. **ne kişi:** kim. **ne ho:** ne de. **ne hod:** ne de. **nebât:** bitki. **necât:** kurtuluş. **nece:** nasıl. **nece kim:** 1. nasıl ki; 2. her ne kadar. **nècesi:** nasıl, ne şekilde. **neçe:** kaç, ne kadar. **neçe zamân:** kaç zamandır, eskiden beri. **neçeye:** ne kadara, ne fiyata, kaç. **neçün:** niçin. **neden:** 1. neden, niçin; 2. nasıl. **nehâr:** gündüz. **nesne:** şey, nesne. **nikâb eyle-:** peçe ile örtmek. **ni'met:** 1. iyilik, ihsan, bağış; 2. servet, refah. **nişân:** iz, belirti, alamet. **nişe:** niçin, niye. **nite kim:** nasıl ki. **niyyet:** niyet, düşünce. **nûr:** ışık, aydınlık. **nükte:** zarif ve düşündürücü söz, hikâye.

O: **o:** o (gösterme sıfatı). **od:** ateş. **od ur-:** aşk ateşi düşürmek. **od yandur-:** ateş yakmak. **oda at-:** ateşe vermek. **oda bırak-:** ateşe atmak. **oda:** oda, salon. **odağ:** çadır. **oğlak:** keçi yavrusu. **oğlan:** 1. çocuk; 2. erkek çocuk; 3. delikanlı, yetişkin erkek. **oğrı:** hırsız. **oğru:** hırsız. **oğruluk:** hırsızlık. **oğruluk kıl-:** hırsızlık etmek. **oğul:** 1. erkek evlat; 2. yavru. **oğlun oğlanları:** torunları. **oğul kız vèr-:** bir bedel karşılığında çoluğunu çocuğunu satmak. **oğurla-:** çalmak. **oğurlan-:** çalınmak. **oğurluk êt-:** hırsızlık etmek. **ohı-:** çağırarak. **ok:** ok. **okı-:** 1. çağırarak, davet etmek; 2. okumak. **okıt-:** okutmak. **oku-:** çağırarak, davet etmek. **okun-:** okunmak. **ol:** o (kişi zamiri). **ol:** o (gösterme sıfatı). **ol araya:** oraya. **ol arada:** orada. **ol aradan:** oradan. **ol dem:** o an. **ol sâ'at:** o an. **ol sıfatlı:** o gibi, onun gibi. **ol-:** olmak. **ola kim:** ola ki, belki. **on:** on. **onlar:** onlar. **oñ-:** düzelmek. **oñar-:** tahmin etmek, kestirmek. **oñul-:** iyileşmek, düzelmek. **orta:** orta. **ot:** küçük bitki. **otur-:** 1. oturmak; 2. devamlı olarak kalmak; 3. beklemek; 4. konaklamak için kalmak, bulunmak; 5. yerleşmek; 6. tahta geçmek. **oyan-:** 1. uyanmak, kendisine gelmek; 2. uyku durumundan çıkmak, gözlerini açmak.

Ö, 'Ö: **öç:** intikam. **öd sıdur-:** ödünü koparmak, çok korkutmak. **ög:** akıl. **ögi dèr-:** kendisine gelmek, aklını başına toplamak. **ögin devşür-:** aklını toplamak, kendisine

gelmek, ayrılmak. **öğine düş-:** aklına gelmek. **öğine gel-:** aklına gelmek. **öğlerine gel-:** akıllarına gelmek. **öğüm dër-:** kendisine gelmek, aklını başına toplamak. **öğüň başuňa dër-:** aklını başına toplamak. **öğüň dër-:** kendisine gelmek, aklını başına toplamak. **öğ-:** övmek. **ögey kız:** bir kimsenin kendi öz kızı olmayıp eşinin öz kızı olan çocuk. **öğren-:** öğrenmek, bilmek. **ögsüz ko-:** annesinden ayırmak, annesinden ayrı düşürmek. **ögsüzlen-:** babalarından ayrı bırakılmak. **öğün-:** övünmek. **öğüt vër-:** nasihat etmek. **öğütle-:** nasihat etmek, öğütlemek. **öl-:** 1. ölmek, hayatı sona ermek; 2. çok acı veya sıkıntı çekmek. **öldür-:** öldürmek, hayatına son vermek. **öldürt-:** öldürtmek. **ölü:** ölmüş olan, artık yaşamayan kimse. **ölü ol-:** 1. ölecek duruma gelmek, çok sıkıntı çekmek; 2. ölmek, ölmüş sayılmak. **ölür-:** öldürmek. **ömr:** ömür, hayat. **öñ:** ön. **öñdin:** 1. önce, ilk önce; 2. +dAn önce. **öñdin soña:** baştan sona değin. **öp-:** öpmek. **ört-:** kapatmak, gizlemek. **örtülü:** örtülü, kapalı. **örü tur-:** ayağa kalkmak. **öt-:** geçmek. **ötrü:** 1. ötürü, dolayı; 2. sonra. **öz:** 1. kendi; 2. bizzat. **özi gövün-:** içi yanmak, çok üzülme. **özrin dile-:** bağışlanmasını istemek. **özrin söyle-:** kusurlarını saymak. **P:** **pâdşâh:** padişah, hükümdar. **pâdşâlık ét-:** padişahlık yapmak. **pâra:** parça. **pâre:** parça. **pârsâ:** dinine bağlı kimse. **paşa:** seslenme sözü. **perde ol-:** perdelemek, korumak. **pere kıl-:** parçalamak, paramparça etmek. **perî:** peri. **perî kıızı:** çok güzel kız. **pes:** 1. şimdi, o hâlde; 2. bunun üzerine. **peşmân ol-:** yaptığına hayıflanmak, esef etme. **peygâamberlik:** peygamberlik. **pîrûze:** firuze renginde olan, mavi. **piş-:** pişmek. **pûl:** eskiden kullanılan küçük madenî para. **R:** **rağbet kıl-:** değer vermek, itibar etmek. **rahmet:** Allah'ın yaratıklarına olan merhameti. **rahmet ét-:** rahmet etmek. **rahmet eyle-:** rahmet etmek. **rahmet kıl-:** rahmet etmek. **râz:** sır. **râzî:** kabul eden, olana boyun eğip rıza gösteren. **râzî ol-:** kabul etmek, uygun bulmak. **revâ gör-:** layık görmek. **revâ kıl-:** çare bulmak. **rızk:** Allah tarafından herkese takdir edilen nimet. **risvâ ol-:** rezil olmak. **rûzî kıl-:** nasip etmek. **S:** **sâ':** maşrapa. **sâ'at:** altmış dakikalık zaman birimi. **sabır kıl-:** sabretmek. **sabr:** dayanma, tahammül gösterme. **sabr ét-:** sabretmek. **sabr eyle-:** sabretmek. **sabr kıl-:** sabretmek. **sabrı git-:** sabrı kalmamak, dayanamaz durumda olmak. **saç-:** serpmek. **saçıl-:** yayılmak. **saçu saç-:** sultan olan kişi için ortaya saçılması gelenek olan inci, para, şeker, tahıl gibi şeyler saçmak. **safâ:** gönül şenliği, kedersizlik, şen. **sağ:** 1. sağlam, sağlıklı; 2. sağ (taraf). **sağ:** *tahıl ölçeği*. **sağışla-:** hesaplamak, hesap etmek. **sağîr:** ergenlik çağına gelmemiş, çocuk. **sah:** sağlam, sahih. **sakın-:** 1. saklamak, muhafaza etmek; 2. çekinmek, sakınmak, kaçınmak. **sâkî:** içki meclislerinde içki dağıtan kimse. **sâkin ol-:** sakinleşmek. **sakla-:** muhafaza etmek, korumak **sal-:** göndermek. **salavât eyt-:** salavat okumak, salavat getirmek. **salavât vër-:** salavat okumak, salavat getirmek. **sâlih:** elverişli, uygun, yarar. **salkum:** yemiş tanelerinin meydana getirdiği bütün. **saltanat:** sultanlık. **san-:** 1. düşünmek; 2. sanmak, zannetmek. **sandûk:** kasa. **sanem:** put. **saña:** sana. **sar-:** geçirmek, takmak. **sarar-:** sararmak, solmak. **sarây:** saray. **sarây eyle-:** saray inşa etmek. **sarp biti:** *okunması sorunlu mektup*. **saru ol-:** sararmak, solmak. **sat-:** 1. satmak; 2. baştan savmak. **sataş-:** 1. duçar olmak; 2. rastlamak, tesadüf etmek. **satı:** satış. **satıcı:** satıcı. **satıl-:** satılmak. **satu bâzâr bahâñı:** alışveriş bedeli. **satu eyle-:** satmak. **satun al-:** satın almak. **satun almaklık:** satın alma. **satun dile-:** satın almak istemek. **sayru:** hasta.

sayru ol-: hastalanmak. **sebeb:** sebep, neden. **seb'in:** yetmiş. **secde kıl-:** secde etmek, boyun eğmek. **seçil-:** seçilmek, ayrılmak. **sehv:** yanlışlık, hata. **sél:** sel. **selâm:** selam. **selâm al-:** selam veren birine selamla karşılık vermek. **selîm:** doğru, dürüst. **semiz:** besili, etli, yağlı. **ser-tâ-ser:** baştan sona, tümüyle. **server:** bir topluluğun en ileri geleni, öncü. **sev-:** 1. sevgi duymak, gönlünde sevgi beslemek; 2. âşık olmak. **sevdür-:** sevdirmek. **sevin-:** sevinmek, hoşnut olmak. **sevmeklik:** âşık olma, gönül verme. **sevniş-:** birlikte sevinmek. **seyr ét-:** dolaşmak, gezmek. **sıdk:** yürekten, içten. **sıfat:** hâl, vasıf. **sığa-:** sıvazlamak, okşamak. **sıgın-:** sığınmak, yalvarmak. **sıgıncak:** sığınacak yer. **sıgındur-:** sığındırmak, emanet etmek. **sıgır:** sığır. **sık-:** sıkıştırıp suyunu çıkarmak. **sın-:** kırılmak, parçalanmak. **sıma-:** denemek, tecrübe etmek. **sınuclu:** mahzun. **sır:** gizli tutulan şey. **sırça:** cam. **sil-:** silmek, yok etmek. **sin:** mezar. **sok-:** takmak, geçirmek. **sokran-:** homurdanmak, söylenmek. **sol:** sol (taraf). **sol-:** sararmak, solmak. **soğ:** son. **soğra:** sonra. **soğucu:** sonunda, en sonunda. **sor-:** 1. sormak, soru yöneltmek; 2. araştırmak, soruşturmak. **sordur-:** araştırmak, soruşturmak. **sozu:** soru. **sön-:** bitmek, kesilmek. **söyle-:** 1. söylemek, sözle bildirmek; 2. konuşmak; 3. haber vermek, bildirmek, anlatmak. **söylen-:** mırıldanmak. **söyleş-:** konuşmak. **söylet-:** konuşturmak. **söz:** 1. söz, cümle dizisi, kelam; 2. hikâye. **söz aç-:** konuşmaya başlamak. **söz yatı:** sözün gereği, sözün arkası. **söze gel-:** söz dinlemek, söyleneni yerine getirmek. **söze gir-:** söze başlamak, söylemeye başlamak. **sözi az-:** ne dediğini bilmemek. **sözi bütün:** doğru sözlü. **sözi götür-:** uygun düşürmek, yerine koymak. **sözün kes-:** konuşmayı bırakmak. **sözün yatına söyle-:** gerektiği gibi söylemek. **sözümü tut-:** söz dinlemek, itaat etmek. **sözün tut-:** söz dinlemek, itaat etmek. **sözlü:** söyleyecek sözü olan. **su:** 1. su; 2. nehir, ırmak. **suâl:** soru. **suç:** suç, günah. **suç ét-:** suçlu bulmak. **suç kıl-:** suç işlemek, günah işlemek. **suçı varın dile-:** suçunu itiraf edip af dilemek. **suçlu:** suçlu. **suçsuz:** suçsuz, kabahati olmayan. **sultân kıl-:** sultan yapmak. **sultân ol-:** sultan olmak. **sultanlık:** hükümdarlık, saltanat. **sun':** halk etme, yaratma. **sun-:** sunmak, uzatmak. **sûrat:** yüz, çehre, resim. **susa-:** susamak. **susuz:** susamış. (kimse). **süd:** süt. **südi kanı yavuz:** sütü bozuk, soysuz. **südi yavuz:** sütü bozuk, soysuz. **sünbül:** sümbül. **süğük:** kemik. **sür-:** 1. kovmak, uzaklaştırmak; 2. yürütmek; 3. deşirmek, dokundurmak. **sürmele-:** sürme çekmek. **sürt-:** 1. sürmek, deşirmek, dokundurmak; 2. bulaştırmak. **sürü-:** sürüklemek, sürümek. **süs:** süs, ziynet. **Ş:** şâbâş: aferin! bravo!. **şâd ét-:** mutlu etmek, sevindirmek. **şahâ:** ey sultanım!. **şahir:** yerleşim birimi. **şahr:** 1. yerleşim birimi; 2. şehir halkı. **şâr:** yerleşim birimi. **şâr yap-:** şehir kurmak. **şarâb:** kevser suyu, cennetteki Kevser ırmağının tatlı suyu. **şarâb-dâr:** hükümdarların ve ileri gelenlerin şaraplarını saklayan ve gerektiğinde sunan kimse. **şârlu:** şehir halkı. **şart:** şart. **şavk:** ışık. **şefâ'at:** suçun bağışlanması için aracı olma. **şefâ'at ét-:** şefaatte bulunmak. **şefâ'atci:** şefaatchi, şefaate eden. **şefakat kıl-:** şefkat göstermek. **şehvet:** karşı cinse duyulan şiddetli arzu. **şek:** şüphe. **şeker:** şeker. **şer:** kötülük, fenalık. **şerh eyle-:** açıklamak, bir bir saymak. **şerîf:** şerefli, asil kimse. **şês-:** çözmek. **şeyh:** ihtiyar, yaşlı kimse. **şeytân:** şeytan. **şimdi:** 1. şu an, şimdi; 2. demin, az önce. **şimden gérü:** bundan sonra, artık. **şîrîn:** tatlı. **şol:** şu, o. **şol dem:** o an. **şöyle:** şöyle, şunun gibi, şu şekilde. **şöyle ki:** şöyle ki. **şöyle kim:** şöyle ki. **şu gibi:** öyle, şöyle. **şu'le vèr-:** aydınlatmak, ışık yaymak. **şunca:** böyle, bu şekilde. **şunu:** şunu, bunu. **şühhesiz:** şüphesiz, kesinlikle. **şükür:** şükür.

şükr ét-: şükretmek. **şükr eyle-:** şükretmek. **şükr kıl-:** şükretmek. **şükür kıl-:** şükretmek.

T: tâ: dek, değin. **tâ ki:** yeter ki, öyle ki. **tâ kim:** yeter ki, öyle ki. **ta'âm:** yemek. **tabîb:** tabip, doktor. **ta'bîr:** yorum (rüya). **ta'bîr bilen:** rüya tabircisi. **tâbût:** tabut. **tad:** tat. **tad-:** hissetmek, duymak. **tağ:** dağ, tepe. **tağul-:** 1. uzaklaşmak; 2. yayılmak. **tahıl:** tahıl, hububat. **tahkîk bil-:** soruşturmak, tahkik etmek. **tahrîs:** ambar. **tak-:** 1. iliştirmek, tutturmak; 2. dolamak; 3. geçirmek. **takdir:** kader, alın yazısı. **takdîr ol-:** takdir edilmek. **takıl-:** geçirilmek, dolanmak. **takin-:** takmak, geçirmek. **taldur-:** daldırmak, salmak, batırmak. **taleb kıl-:** 1. istemek, dilemek; 2. cinsî istek duymak. **tam:** çatı, teras. **tamâm:** 1. tastamam, eksiksiz; 2. doğru. **tamâm ol-:** tamamlanmak, bitmek. **tamu:** cehennem. **tamuluk:** cehennemlik. **ta'na ur-:** ayıplamak, kınamak. **taniş-:** istişare etmek. **tanişikçi kıl-:** danışman yapmak. **tanişuk kal-:** karar vermek, anlaşmak. **tanuk:** şahit, tanık. **tanuk ol-:** şahitlik etmek. **tanukluk vèrdür-:** şahitlik yaptırmak. **taña bat-:** şaşırarak, hayretler içinde kalmak. **taña kal-:** şaşakalmak. **tañla-:** şaşırarak, hayret etmek. **tañlayu kal-:** şaşakalmak. **tañlacık:** erkenden, şafakla birlikte. **tañlarak:** şafak söker sökmek. **tañlaş-:** hep birlikte hayrette kalmak. **tañlik:** tan yeli, sabah esen yel, esinti. **tap-:** 1. Tanrı olarak tanımak, Tanrı edinmek; 2. tutku ile sevmek. **tapu:** huzur, makam. **tapu kıl-:** 1. hizmet etmek; 2. itaat etmek; 3. saygı göstermek. **tapusına tur-:** hizmetine girmek. **tar gör-:** sıkıntılı görmek, zorda görmek. **tarik-:** darılmak, öfkelenmek. **tarlık ol-:** 1. kuraklık olmak, kıtlık olmak; 2. geçim sıkıntısı çekilmek. **tart-:** 1. çekmek; 2. tartmak, ağırlığını bulmak. **tartaş-:** çekişmek. **tasdîkle-:** tasdik etmek. **taş:** 1. sert cisim, taş; 2. mücevherlerde kullanılan değerli sert cisim. **taş:** dış, dışarı. **tatlu:** incitmeyen, hoşça giden, güzel. **tatlu söz:** incitmeyen, gönül alıcı yumuşak söz. **tatlu iyi:** güzel koku. **tatlurak:** daha tatlı, daha güzel. **tavar:** 1. binek hayvanı; 2. mal mülk. **tayfa:** topluluk, grup. **tâzî:** Arap atı. **tecelli eyle-:** görünmek, ortaya çıkmak. **tedbîr ét-:** 1. danışmak; 2. karar vermek. **tedbîr kıl-:** tedbir almak. **tefârûc:** gezinti. **tefârûce otur-:** gezinmeye durmak. **teferrûce var-:** gezintiye çıkmak. **tegek:** asma dalı. **temîz:** temiz, pak. **ten:** vücut, beden. **teni yère koyma-:** hiç oturmamak, sürekli arayışta olmak. **tep-:** tekmelemek. **terah:** gam, keder. **terâzû:** terazi, tartı aleti. **terezû:** terazi, tartı aleti. **terk ét-:** bırakmak, terk etmek, vazgeçmek. **teşvîşine düş-:** endişesine kapılmak. **tevbe:** tövbe. **tevbe kıl-:** tövbe etmek. **tevbe yık-:** tövbe bozmak. **téz:** tez, çabuk, hemen. **téz iti:** hemencecik, çabucak. **teze kal-:** bozulmamak, pürüzsüz olmak. **tézrek:** hemencecik, derhal. **tîmâr ét-:** ilgilenmek, teveccüh göstermek. **tîmâr eyle-:** ilgilenmek, ilgi göstermek. **tîmârla-:** ilgi göstermek, ilgilenmek. **titre-:** titremek. **titreş-:** 1. birlikte titremek; 2. titremek. **todağın tepret-:** mırıldanmaya başlamak. **toğ-:** doğmak. **toğra-:** kesmek. **toğrı:** gerçek. **toğru:** gerçek. **toğru gel-:** doğru çıkmak, gerçekleşmek. **toğru dînlü:** âdil bir dine mensup, dini âdil olan. **toğru ol-:** gerçekleşmek, gerçek çıkmak. **toğru yol:** insanı hak ve hakikate ulaştırın yol. **toğruluk:** doğruluk, gerçeklik. **tokda-:** zorla alıkoymak. **tokı-:** vurmak, parçalamak. **toku-:** defetmek, yok etmek. **tol-:** 1. dolu hâle gelmek; 2. toplanmak, doluşmak; 3. kaplamak, sarmak. **tolat-:** kandırmak, dolandırmak. **toldur-:** dolgunlaştırmak, dolu hâle getirmek. **tolu:** 1. dolmuş olan, boş yeri bulunmayan; 2. bir duygunun etkisiyle yüklü, ... ile kaplanmış; 3. çok, pek çok; 4. tamamlanmış, tastamam. **tolu ay:** dolunay. **tolu aya benzer ol-:** dolunay gibi

olmak. **tolu kıl-**: doldurmak, dolu hâle getirmek. **tolu ol-**: dolmak, dolu hâle gelmek. **tolu tolu**: kuvvetli bir şekilde. **toptolu ol-**: tamamen dolu hâline gelmek. **tolu**: iri, yuvarlak yağmur tanesi. **tolun-**: *gözden kaybolmak, görünmez olmak*. **ton**: elbise. **ton eyle-**: elbise hazırlamak. **toprak**: toprak. **toy-**: **1.** doymak, tok hâle gelmek; **2.** kanmak. **toyla-**: ağırlamak, ziyafet vermek. **toyur-**: doyurmak. **tökül-**: gitmek, yok olmak. **tul kal-**: eşi ölmek. **tulaz**: âciz, yaslı ve perişan. **tur-**: **1.** kalkmak; **2.** hazır bulunmak; **3.** doğrulmak; **4.** bulunduğu yerde kalmak; **5.** kaldırmak, **6.** yaşamak, ikamet etmek. **turmaz ol-**: kalkmamak, kalkamaz olmak. **turu gel-**: kalkagelmek, kalkıp gelmek. **turak**: yurt. **turunç**: turunç ağacının meyvesi. **tut-**: **1.** eline almak, kavramak; **2.** ele geçirmek, yakalamak; **3.** kabul etmek, saymak, bilmek; **4.** saygılı olmak, saygı duymak; **5.** alıkoymak; **6.** uzatmak, ikram etmek. **tutdur-**: alıkoydurmak, yakalatmak, ele geçirtmek. **tutul-**: yakalanmak, ele geçirilmek. **tutun-**: *örtünmek, edinmek, gizlenmek*. **tutuş-**: yanmaya başlamak. **tuy-**: **1.** işitmek; **2.** hissetmek, anlamak, sezmek. **tuyur-**: bildirmek, duyurmak. **tüken-**: tükenmek, bitmek. **tüket-**: tüketmek, bitirmek. **U**: **ucuz**: pahası yüksek olmayan, ucuz. **uç**: uç, tepe. **uca çık-**: sona erişmek, son bulmak. **uçdan uca**: baştan sona, bir baştan öbür başa kadar. **uç-**: **1.** havada gitmek; **2.** dağılmak. **uçmak**: cennet. **uçmaklık**: cennetlik, cenneti hak etmiş olan. **ud**: hayâ, utanma. **ûd**: tütsü olarak kullanılan öd ağacı. **uğra-**: tesadüf etmek, rast gelmek. **uğun-**: bayılmak, bayılacak hâle gelmek, akli başından gitmek. **ulu**: **1.** büyük; **2.** ileri gelen, yüce, saygıdeğer kişi; **3.** yaşça büyük olan. **ulu kiçi**: *büyük küçük herkes*, bütün halk. **ulu kıl-**: yüceltmek. **ulula-**: değer vermek, aziz tutmak. **um-**: beklemek, ummak. **unut-**: unutmak. **ur-**: **1.** vurmak, çarpmak, çalmak; **2.** takmak, takınmak. **urğan**: urgan, sicim. **us**: akıl. **ussı başına gel-**: kendisine gelmek, ayrılmak. **ussı git-**: akli başından gitmek, kendisinden geçmek. **ussuñı başuñu dër-**: aklını başına toplamak. **uslu**: akıllı. **ustâ**: saray inşaatçısı, saray yapan kimse. **usûl**: yol, yöntem. **uş**: **1.** işte şimdi, daha yeni şimdi; **2.** ancak, fakat; **3.** işte, böyle, öyle ki. **uşağ**: çocukluk. **uşan-**: kırılmak, parçalanmak, dağılmak. **uşat-**: parçalamak, kırmak, dağıtmak. **uşbu**: bu, işte bu, bunlar. **utan-**: **1.** utanmak, mahcup olmak; **2.** sıkılmak; **3.** hayâ etmek, çekinmek. **uy-**: tabi olmak. **uya**: kardeş! arkadaş! (seslenme sözü). **uyhu**: uyku. **uyu-**: uyumak. **uzun**: uzunluk. **Û**: **ü**: (bağlaç). **üçünci**: üçüncü. **üküş**: çok, pek çok. **ümîd**: ümit. **ümîdümi kes-**: ümidini kesmek, artık olmayacağını kabul etmek. **ümîdüñi kes-**: ümidini kesmek, artık olmayacağını kabul etmek. **ümmet**: bir peygambere iman edenlerin, onun getirdiklerine inanıp tabi olanların meydana getirdiği topluluk. **ümmîd**: ümit. **ün**: ses, ün. **ünde-**: seslenmek, çağırmak, davet etmek. **ürk-**: çekinmek, ürkmek, korkmak. **üst**: **1.** bir şeyin yukarısında bulunan boşluk; **2.** bir şeyin dışa bakan yüzü; **3.** vücut, gövde, beden. **üstlerine gel-**: görülmesi sakıncalı bir şey yapılırken birisinin çıkagelmesi. **üstâd**: *saray inşaatçısı, saray yapan kimse*. **üş-**: üstüne yığılmak, üşüşmek. **üze**: üst, üzeri. **üzere**: **1.** üzerine, üstüne; **2.** +dAn sonra. **üzre**: **1.** üstüne, üstünde, üzerinde, üzerinden; **2.** +dAn dolayı. **üzül-**: incinmek, üzülmek. **üzüm**: üzüm. **V**: **va'de**: bir işin gerçekleşmesi için tanınan zaman. **vakit**: zaman, an. **var**: **1.** var, mevcut; **2.** olan, bulunan her şey; **3.** bütün, olanca. **var ét-**: var etmek. **var-**: **1.** gitmek; **2.** ulaşmak, erişmek; **3.** yok olmak. **varlu**: varlıklı, zengin. **vasf**: **1.** vasıf,

nitelik; **2.** durum, hâl. **vasf eyle-**: niteliklerini sıralamak. **velî-**: ancak, lakin. **vêr-**: **1.** uzatmak, tutuşturmak; **2.** iletmek, götürmek; **3.** bağışlamak, bahşetmek; **4.** bir şeyin bedeli olarak sunmak; **5.** teslim etmek; **6.** ikram etmek; **7.** birisiyle evlendirmek. **vêribi-**: **göndermek**. **vü-**: ve (bağlaç).

Y: **yâ:** ey!. **yâ:** **1.** ya da, hem de; **2.** ve yâ ... yâ ... ya ... ya da ... **yaban:** **meskûn olmayan yer, kırsal alan**. **yabana at-**: değer vermemek. **yad:** yabancı. **yağ-**: **1.** (yağmur, kar) gökten yere düşmek, yağmak; **2.** çok miktarda, arka arkaya gelmek. **yağmur:** yağmur. **yâhu:** ve, hem de, yoksa. **yâhud:** veya, yoksa, öte yandan. **yak-**: **1.** yakmak, tutuşturmak; **2.** çok fazla ıstırap vermek. **yaka:** kenar, kıyı. **yakıl-**: yanmak. **yakın:** yakın. **yakın gel-**: yaklaşmak. **yakın koy-**: yaklaştırmak. **yâkût:** değerli bir taş. **yalan:** **1.** asılsız söz; **2.** gerçek dışı, uydurma. **yalan yere:** gerçeğe uygun olmayarak. **yalancı:** yalancı. **yalın:** çıplak, giyimsiz. **yaluğuz kal-**: tek başına bulunmak. **yalvar-**: yalvarmak. **yan:** **1.** yan, yakın; **2.** taraf. **yan-**: **1.** kavrulmak, pişmek; **2.** ışık saçmak, parıldamak; **3.** çok ıstırap çekmek, büyük acı duymak. **yana:** **1.** yine; **2.** +dAn tarafa. **yandur-**: **1.** yakmak; **2.** çok acı çektirmek. **ya'nî:** demek ki. **yaña:** +dAn tarafa, tarafa. **yañaru:** yan, yan tarafa. **yap-**: örtmek, kapatmak. **yapış-**: yapışmak, tutunmak. **yaprak:** yaprak. **yapuş-**: yapışmak, tutunmak. **yâr:** seslenme sözü. **yâr kıl-**: kendisine eş olarak kabul etmek. **yarat-**: yoktan var etmek. **yarıl-**: yarık açılmak, ayrılmak. **yarın:** gelecek zamanda. **yârî kıl-**: yardım etmek. **yarlığa-**: bağışlamak, affetmek, merhamet etmek. **yarlığan-**: bağışlanmak, merhamet edilmek. **yarmak:** dirhem, akçe. **yaş:** **1.** gözyaşı; **2.** kendi suyunu yitirmemiş, kurumamış, yaş. **yaşa-**: yaşamak. **yat:** hâl, durum. **yatu al-**: **hazırlanmak, hazırlık görmek**. **yat-**: **1.** yatmak, uyumak; **2.** uzanmak; **3.** baygın şekilde uzanmak; **4.** mezarda gömülü olmak; **5.** hapsedilmek, zindanda kalmak. **yatur-**: **oturmak**. **yavlak:** çok, pek çok. **yavuz:** **1.** kötü, fena; **2.** bozuk, anlaşılmaz. **yayan:** yaya olarak. **yaz:** **1.** yazıya geçirmek, yazmak; **2.** nakşetmek, resmetmek. **yazdur-**: **1.** yazıya geçirtmek, yazdırmak; **2.** nakşettirmek, resmettirmek. **yazıl:** ova. **yazıl:** **1.** yazılmak, yazıya geçirilmek; **2.** nakşedilmek, resmedilmek. **yazılı:** yazılmış olan. **yazu:** yazı, ifade. **yazuk:** günah, suç. **yê-**: **1.** çiğneyerek yutmak; **2.** yenecek bir şeyle karnını doymak; **3.** yiyerek öldürmek; **4.** geçimini sağlamak. **yêdür-**: yedirmek, ikram etmek. **yêg:** daha iyi. **yêgle-**: üstün tutmak. **yêl:** yel, rüzgâr. **yemek:** yemek. **yemiş:** yemiş, meyve. **yeñ:** elbise kolunun el üzerine gelen kısmı. **yeñi:** sonradan ortaya çıkmış. **yêñi:** az zaman önce. **yêr:** **1.** bir kimse ya da nesnenin bulunduğu mekân; **2.** ayakla basılan zemin; **3.** mevki, mahal, mekân; **4.** toprak; **5.** dünya; **6.** yaşanılan, oturlan şehir. **yêr yerin:** her taraftan, her yandan. **yêre ur-**: yere çarpmak, yere çalmak. **yêriş-**: yetmek, bitmek, sona gelmek. **yeşil:** yeşil. **yêt-**: **1.** yetmek, yetişmek, erişmek; **2.** kâfi gelmek. **yîğün-**: **kaçınmak, sakınmak, kendisini alıkoymak**. **yîhdur-**: yıktırmak, kurulu bir şeyi dağıtırmak. **yık-**: yıkmak, parçalamak, dağıtmak. **yıkıdur-**: yıktırmak, kurulu bir şeyi dağıtırmak. **yıluj başı:** yılbaşı, yılın başlangıcı. **yırtıl-**: yırtılmak. **yırtuk:** yırtık, yırtılmış. **yırtuk ol-**: yırtılmak. **yîğit:** genç, delikanlı. **yîğit ol-**: gençleşmek. **yîğitlik vêr-**: gençliğini vermek, gençleştirmek. **yîgrelen-**: iğrenmek, nefret etmek. **yîne:** yine, tekrar. **yîtür-**: yitirmek, kaybetmek. **yoğ:** bulunmayan, mevcut olmayan. **yoğ ol-**: kaybolmak. **yohsa:** **1.** aksi takdirde, öyle olmasa; **2.** eğer. **yohsul:** yoksul, fakir. **yohsul ol-**: yoksullaşmak. **yok:** yok, değil. **yokaru:** yukarı, yüksek. **yokla-**: bakmak, kontrol

etmek. **yoklu:** fakir, yoksul. **yol:** 1. yol, iki yer arasındaki ulaşım şeridi; 2. amaç, maksat, uğur; 3. taraf. **yol bul-:** önünü görmek. **yol sıra:** yol boyunca. **yol yöri-:** yol katetmek. **yol yöri-:** yol katetmek. **yola gel-:** ıslah olmak, düzelmek. **yola götür-:** yola düşürmek, yola koymak. **yolca:** yoldan ayrılmayarak, yolu izleyerek. **yolca git-:** yol boyunca gitmek. **yolra:** üzeri, yol boyunca. **yon-:** yontmak. **yor-:** yorumlamak, tabir etmek. **yön-:** yönelmek. **yönel-:** yönelmek, bir yöne doğru hareketlenmek. **yöre:** çevre, etraf, civar, kıyı. **yöre tur-:** çevresine üşüşmek. **yu-:** 1. yıkamak; 2. temizlemek. **yulduz:** yıldız. **yun-:** yıkanmak. **yut-:** yutmak. **yuyun-:** 1. yıkanmak; 2. temizlenmek. **yüce:** yüce, yüksek. **yüğüş-:** koşuşturmak. **yügür-:** koşmak. **yüzi kuyu:** yüzükoyun, yüzü yere gelmek üzere. **yüzi secdeye ur-:** af dilemek, secdeye kapanmak. **yüzük:** yüzük.

Z: **zakkum:** zakkumgillerden zehirli bir ağaççık, ağü ağacı. **zâlim:** zulüm ve haksızlık yapan kimse. **zamân:** 1. süre, vakit; 2. dönem, devir. **zâr:** ağlayan, inleyen. **zârî:** ağlama, inleme. **zârî kıl-:** ağlamak, ağlayıp sızlamak. **zârîlik:** ağlama, inleme. **zârlan-:** ağlayıp sızlamak. **zeberced:** cam parlaklığında değerli bir taş. **zebercedin:** cam parlaklığında değerli bir taş. **zelîl gör-:** aşağılamak. **zencîr:** zincir. **zicâc:** cam. **zihî:** ne güzel! ne iyi!. **zînet:** süs. **zinhar:** 1. aman! asla! 2. mutlaka, kesinlikle. **zîre:** çünkü. **ziy:** ne güzel! ne iyi!. **ziy ki:** ne güzel. **ziyân gel-:** zarar gelmek, zarara uğramak. **ziyân kıl-:** zarar vermek.(Taş: 2010)

Değerlendirme

Yûsuf ve Zelihâ mesnevisi üzerine İbrahim Taş'ın hazırladığı yazıçevrimli metin, metin çevirisi, metnin dilbilgisel incelemesi, metin onarımlarını içeren notlar, sözlük ve dilbilgisel dizin bölümlerinden oluşan eserin sözlük bölümünde bir gezintiye çıkarak, Eski Anadolu Türkçesi söz varlığı üzerinde bazı sonuçlara ulaşmaya çalıştığımız bu çalışmada 1706 söz ve söz öbeğine yer verilmiştir.

Görüldüğü üzere günümüz Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında bunların hemen hemen tamamı yaşamaktadır. Yûsuf ve Zelihâ'da geçen söz ve söz öbekleri ile sadece Derleme Sözlüğünde yer alanlarına şu örnekler verilebilir:

“**assı kıl-:** Kâr getirmek (İ.T.S.). **assı:** Karşı gelen, asî (DS: 347).

azılı: Çılgınca (İ.T.S.). **azılı:** Kart erkek yaban domuzu (DS: 439).

biti: (I) Mektup, name. (II) Senet, belge (İ.T.S.). **biti:** (I) Defter. (II) Mektup. (III) Kitap. (IV) Yazman (DS: 710).

deg-: (I) Ulaşmak, erişmek. (II) Değerinde olmak (İ.T.S). **degmek:** (I) Dokunmak, hasta etmek. (II) Vurmak, çarpmak. (III) Olmak, olgunlaşmak (DS:1400).

erib: Akıllı, zeki (İ.T.S). **eribmek:** Ulaşmak (DS: 1769).

etmek: Ekmek (İ.T.S). **etmek:** Ekmek (DS: 1799).

ır-: Ayrılmak, uzaklaşmak (İ.T.S). **ırmak:** (I) Uzaklaştırmak, ayırmak, kovmak. (II) Kapı, pencere vb. şeyleri açmak. (III) Sallamak, kıpırdatmak. (IV) Yormak. (V) Zayıflatmak. (VI) Üzmek, eziyet vermek (DS: 2489).

kamçı: Kısa kılıç (İ.T.S). **kamçı:** Filiz, sürgün (DS: 2616).

kığır-: Bağırarak, çağırarak, haykırmak (İ.T.S). **kığırmak:** (I) Çağırarak, davet etmek. (II) Koyun ve keçileri çağırarak. (III) Horoz ötmek. (IV) Bükmek. (V) Yiğitlik göstermek, yenmek (DS: 2791).

koğuş: Oyuk, boş (İ.T.S.). **koğuş:** Tavan ve döşeme tahtası (DS: 2904).

tolun-: Gözden kaybolmak, görünmez olmak (İ.T.S). **tolunmak:** Güneş batmak (DS: 3955).

tutun-: Örtünmek, edinmek, gizlenmek (İ.T.S.). **tutunmak: (I)** Dayanmak, sığınmak. **(II)** Sarınmak, giyinmek (DS: 4003).

Derleme Sözlüğü'nde yer almayan ya da yer alsada aynı anlamı taşımayan Yûsuf ve Zelihâ'nın söz varlığına ait olan sözcük ve söz öbeklerine de şu örnekler verilebilir:

başım: önce, ilkin

bêrisi yıl: ertesi yıl, öbür yıl

bilemce: yanımda, beraberimde

bilesince: yanında, beraberinde

bilesine: yanına, yanında

bileye: yanına

iyi: koku

iyi-: kokmak

sarp biti: okunması sorunlu mektup

sınuklu: mahzun

tapu: huzur, makam.

M. Kanar tarafından hazırlanmış olan Eski Anadolu Türkçesinde yer almayan kimi sözcük ve söz öbekleri de şunlardır:

azılu: çalgınca

barmağından tökül-: gitmek, yok olmak

baş: yara.

begne-: bey kabul etmek.

bêrisi yıl: ertesi yıl, öbür yıl

iyi: koku

iyi-: kokmak (iyit-: kokutmak, Kanar, 2011: 400)

sarp biti: okunması sorunlu mektup.

Bunların yanı sıra, Türkçenin her devrinde ve lehçesinde ihtiyaç duyulan adlandırmaların karşılanabilmesi için yardımcı fiillerden yararlanmanın Yûsuf ve Zelihâ'nın söz varlığının oluşmasında da oldukça etkin kullanıldığı görülmektedir:

belâ: içinden çıkılması güç, sakıncalı durum. → **belâ çek-:** eziyet görmek. → **belâ**

êt-: başına iş açmak. → **belâ eyle-:** zarar vermek. → **belâ gel-:** belaya uğramak. →

belâ kıl-: belaya uğratmak, zarar vermek.

buyruk: buyruk, emir. → **buyruğ / buyruk** **êt-:** buyurmak, emir vermek. →

buyruğın tut-: buyruğu yerine getirmek. → **buyruğında bulun-:** buyruğu altında

olmak. → **buyruğında ol-:** buyruğu altına girmek. → **buyruk ol-:** buyruk gelmek.

→ **buyruk tut-:** buyruğu yerine getirmek.

SONUÇ

Güneybatı / Oğuz grubu Türk lehçelerinin ilk evresi olan Eski Anadolu Türkçesi eserlerinin söz varlığı Türkiye Türkçesi ve ağızlarında büyük oranda yaşamaktadır. Özellikle Derleme Sözlüğü ile bu dönem arasındaki söz varlığı karşılaştırmalarında bu durum daha bir açıklıkla görülmektedir. Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf ve Zelihâ adlı eserinin söz varlığı da bu durumu gösteren örneklerden biridir. Bununla birlikte Yûsuf ve Zelihâ adlı eser içerdiği söz ve söz öbekleri ile Eski

Anadolu Türkçesi dönemi Türkçesinin söz varlığı ile ilgili çalışmalarda, başta sözlük çalışmaları olmak üzere, önemli katkılar sunacak olan bir eserdir.

Kısaltmalar

DS: Derleme Sözlüğü

İ.T.S: İbrahim Taş'ın Sözlüğü

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

KAYNAKÇA

- AKAR, A. (2005). *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yay.
- AKÇATAŞ, A.(2009). Karahanlıca İlk Kuran Tercümesi Sözlüğünün Söz Denizinde Bir Gezi, *Turkish Studies*, C. 4/4 Yaz 2009, s.12-29.
- BURAN, A., ALKAYA, E., YALÇIN K. S. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri I Güneybatı /Oğuz Grubu*, Ankara: Akçağ Yay.
- Derleme Sözlüğü (1963, 1982). C. I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII. Ankara: TDK Yay.
- KANAR, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Say Yay.
- KORKMAZ, Z. (2005). Eski Anadolu Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir, s.471-474.
- EMİNOĞLU, E. (2008). *Destân-ı Yûsuf*, İstanbul: IQ Yay.
- DİLÇİN, D. (1946). *Yusuf ve Zeliha*, İstanbul: TDK Yay.
- YILDIZ, O. (2008). *Yusuf u Züleyha [Destân-ı Yûsuf]* Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler, Ankara: Akçağ Yay.
- ŞAHİN, H. (2009). *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ Yay.
- TAŞ, İ. (2008). *Yusuf ve Zeliha*. (Yayınlayan: Mehmet ÖLMEZ). İstanbul.
- TEKİN, T. (1951). *Şeyyad Hamza'nın Destân-ı Yusuf Mesnevisi Üzerinde Dil Tetkikleri*, (Basılmamış Mezuniyet tezi),Türkiyat Araştırma Merkezi, T. nr. 367.
- TÜRK, V., vd. (2011), *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*, İstanbul: Kesit Yay.

Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July 2018

ŞEMSETTİN SAMİ'NİN KALEMİNDEN KADINLAR

Women From The Pen of Şemseddin Sami

Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU*

ÖZ

Şemseddin Sami Kadınlar adlı eserinde kadın konusuna eğilir. Kadın sorunlarına ve kadının sosyal hayattaki yerine değinen yazar kadınların toplumda etkin bir şekilde rol almaları gerektiğini savunur. Kadınların genel özellikleri olan keskin zekâlılık, birleştiricilik ve kıskançlık gibi konulara değinen yazar kadınların toplumda çeşitli mesleklerde çalışmaları gerektiğini ifade eder. Öğretmenlik, hastabakıcılık, tezgâhtarlık, terziilik gibi işlerin kadınlara uygun meslekler olduğunu belirten yazar bu mesleklerde kadın istihdamının artırılmasının önemine değinir. Ancak kadınların tarlada çalışmak, çift sürmek, kazma ile toprağı kazmak, odun kesmek gibi erkeğin yapması gereken ve fiziki kuvvet gerektiren işleri yapmamaları gerekir. Kadınları eğitmek toplumu temelinden eğitmek anlamına gelir. Ailede çocukları eğiten ilk eğitmenin de anne rolündeki kadın olduğuna dikkat çeker. Çocuklara terbiye veren, onları eğiten annedir. Böylesine hayati bir rolü üstlenen kadının eğitilmesi elzemdir. Kadın cahil olursa toplum da temelden sarsılır ve cehalet yayılır. Ancak kadın kültürlü ve bilgiliyse toplum da güçlü bağlarla birbirine bağlanır. Böylece aileyi oluşturan en önemli bireyin kadın olduğunu söyleyen Şemseddin Sami toplumun huzur ve mutluluğunu da kadınların sağlayabileceğini vurgular. Kadınlar mutlu olursa toplumun geneli de mutlu olur. O halde kadınların saadetini temin etmek için toplum olarak gayret etmek gerekir. Bununla birlikte kadınlar erkekleri aile kurmaya çeken, toplumun saadetini ve huzurunu sağlayan bireylerdir. Yazar Osmanlı toplumunda kadınlara bakış açısını vermesi yönüyle de dikkate değer bir eser kaleme almıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadınlar, Şemseddin Sami, kadının toplumdaki yeri, kadın eğitimi

ABSTRACT

Şemseddin Sami tells the woman in her book, Women. Addressing women's problems and women's social life, writers argue that women should play an active role in society. The writer refers to the general characteristics of women, such as sharp intelligence, unity and jealousy, expressing that women should work in

* Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, hdogramacioglu@mynet.com

various professions in society. The author, indicating that jobs such as teaching, nursing, shop assistant, tailoring are jobs suitable for women, refers to the importance of increasing women's employment in these occupations. However, women should not work in the field, to double-drive, to dig the land, to cut the wood that requires physical strength and the men work to do. Educating women means educating society on a basis. It notes that the first trainer to train the children in the family is the woman in the mother role. She is the mother who trains children in the family. The training of a woman who plays such a vital role is unquestionable. If women are ignorant, society is basically shaken and ignorance is spread. However, if the woman is cultured and knowledgeable, society is connected by strong links. Thus, Şemseddin Sami, who says that the most important individual who constitutes the family is women, emphasizes that women can provide peace and happiness in society. If women are happy, the society is also generous. Then we should strive to ensure the happiness of women. Women attract men to family and provide the happiness and peace of society. The writer has written a remarkable work which gives the perspective of Ottoman society to women.

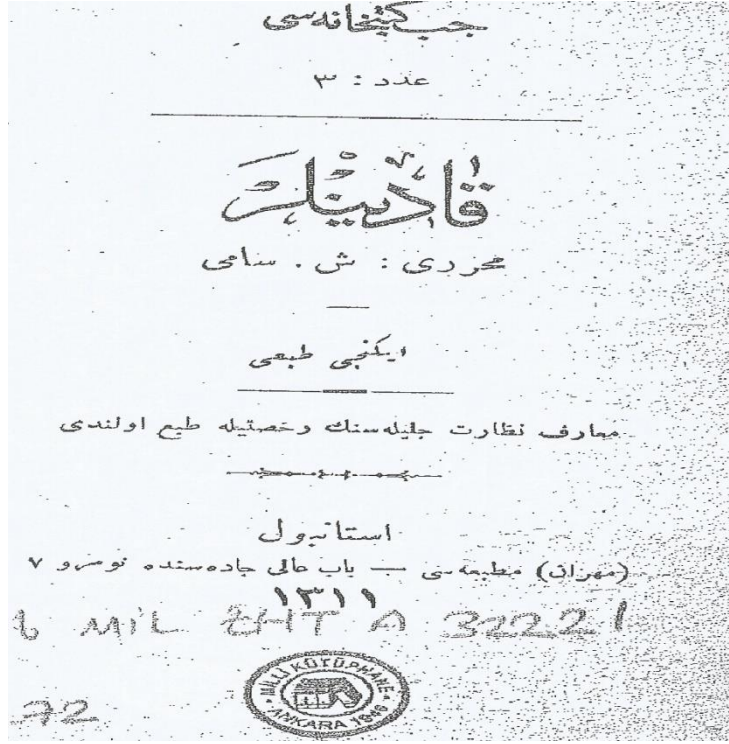
Keywords: Women, Şemseddin Sami, Status of women in society, education of women

Giriş

İncelediğimiz eserin yazarı olan Şemsettin Sami Tanzimat Dönemi Türk edebiyatında hem edebiyat türünde hem de dil alanındaki çalışmalarıyla bilinen bir aydındır. Şemseddin Sami, dil alanında yaptığı katkıların yanında çeşitli konularda kaleme aldığı yazılarıyla da bilinir. Yazar, bugüne kadar Latin harfli Türkçeye çevrilmemiş ve dolayısıyla da pek bilinmeyen “Kadınlar” adlı kitabını Hicri 1311 (1893)’de neşretmiştir. Eserin Osmanlı'nın son döneminde yazılması o dönem kadına bakış açısının eserde görünmesi adına önemlidir. Yazar eserine giriş yaparken kadınlara hiçbir zaman hak ettikleri değer verilmemiştir diyerek fikirlerini sıralamaya başlar:

“Kadınların mahiyet ve ehemmiyeti pek geç anlaşılmiş ve kendilerine hiçbir vakit iktiza ettiği surette muamele olunmamıştır, desek, mübalağa etmiş olmayız. Kadına hiçbir vakit bir nazar-ı hakiki ile yani iyi bir insan nazarıyla bakılmamıştır; kadın gah erkeklerin esiri, malı, mülkü ve gah onların oyuncağı, eğlencesi, ziyetini addoluna gelmiştir” (Sami, 1311: 4).

Şemsettin Sami kadınlara genellikle tarih boyunca hakiki manada kıymet verilmediğini ve daha çok erkeklerin bir oyuncağı, kölesi ya da eğlencesi gözüyle onlara bakıldığını ifade etmektedir.

(Şemseddin Sami, Kadınlar, Mihrân Matbaası, İstanbul 1311)

1. Kadınların Genel Özellikleri

Şemseddin Sami, kadınların genel olarak bazı özellikler taşıdığını ve bu özelliklerin kadınlara has hususiyetler olduğunu ifade eder. Bunlar Şemsettin Sami'nin eseri dikkate alınarak kıskançlık, keskin zekâlılık ve birleştiricilik olarak sıralanabilir. Kadınların bu özellikleri onları erkeklerden ayıran bariz sıfatlar olarak sıralanmaktadır.

1.a. Kıskançlık

Eserde kadınların sevdikleri erkekleri kıskanmaları ve bu konuda aşırıya gitmeleri, ağlamaları ve kıskandıklarında merhametsiz davranmaları ele alınır:

“Kadınlar ziyade sevdiklerinden ziyade kıskanırlar ve ziyade kıskandıkları için, çok defa pek merhametsiz görünürler. Kadınlar cezai bir sebepten müteessir olup, ağladıkları gibi, en adi bir sözden dolayı da, kendilerini gaip edip şaşırılacak derecede, hiddet ederler. Bir kadın hüsn-i ahlâkın bir numune-i müşahhası olup, bir cemiyetin ahlak-ı hamidesini tezyin etmeğe mukadder olduğu gibi, bir kadının fesat ahlak ve safahatı da bir cemaatin ahlakını ifsada mukadderdir”(Sami, 1311: 6-7)

Kadınların kıskançlıkta aşırıya gitmelerini ve sonrasında şiddetli gözyaşları dökerek ağlamalarını bir sorun olarak gören yazar kadınların toplumun ahlakını süsleyemeye mukadder oldukları gibi bozmaya da güçleri yetebileceğini savunur. Bu konuda erkeğe düşen görev ise kadının kıskançlık damarına basmamak ve onu sinirlendirmemek olmalıdır. Eğer erkek bunu başarabilirse hem kendi huzurunu hem de toplumun huzurunu temin edebilir. Ancak kadınların kıskançlık duymaları onların ilişkilerine değer verdiğinin bir göstergesidir. Zira *“kıskançlık, değer verilen bir ilişki tehlikeye girdiğinde yaşanan bir duygudur”* (Demirtaş 2004:5). Kıskançlığın olması değil olmaması bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır: *“Bir birey, önem verdiği bir ilişki tehlikeye girdiğinde kıskançlık yaşamıyorsa ortada bir sorun var demektir. Bu, çok sevdiğiniz biri öldüğünde hiç üzüntü duymamaya benzer”* (Demirtaş 2004:8). Bu yönüyle değerlendirdiğimizde kadınlarda bariz görülen kıskançlığın zaten olması gereken bir durum olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sadece Türk kadınlarına özgü değil evrensel bir hadisedir: *“Both men and women report greater jealousy in response to sexual infidelity compared to emotional infidelity, as long as the difference is greater for men”* (Harris, 2005: 76). Hem erkekler hem de kadınlar duygusal aldatılma hissiyle karşılaştıklarında erkekler kadınlara göre daha büyük tepkiler verirler, diyen Christine R. Harris'in Amerikan toplumunda yaptığı araştırmada erkeklerin kadınlara göre daha şiddetli tepki verdiklerini ortaya koymaktadır. Ancak Şemseddin Sami'nin burada yaptığı tespit kadınların kıskançlık neticesinde aşırı gözyaşı dökmeleri erkeklerin ise fiziki güç yönüyle tepki farklılığının olmasıdır.

1.b. Keskin Zekâlılık

Zekâ bireyden bireye değişen genetik ve fizyolojik olarak yaratılıştan gelen bir olgudur. Şemseddin Sami kadınların erkeklere nazaran daha keskin zekâlı olduklarını savunur. Kadınlarla erkeklerin zekâ yönüyle birbirinden üstün olmadıklarını ancak öğrenme konusunda erkeklerden daha hızlı olduklarını iddia eder:

“Yukarıda dediğimiz gibi yine tekrar ederiz ki kadının akl ü zekâveti erkeğinkinden ziyade değilse de ondan ziyade keskin ve seriü'l intikal olduğunda şüphe yoktur. Lakin öğrendiğini elbette erkekte daha ziyade sürat ve suhuletle öğrenir. Ince işlerle nazikâne malumat ise kadınlara ve vergidir; cahile bir kadın âlim bir erkeği malumat-ı nazikanesiyle hayran edebilir ve mahir bir erkeğin yapamayacağı ince bir işi bir kadın kemâl-i suhuletle yapabilir”(Sami, 1311: 8-9)

Kadınların keskin zekâsı erkekleri yaptıkları işlere hayran bırakmaktadır. Bu nedenle yazar kadınları zeki olarak nitelendirmektedir. Burada yazarın asıl vurgulamak istediği kadınların kendilerine hayran bırakma konusundaki kabiliyetleridir ki bu da yazara göre zekâ gerektiren bir durumdur.

1.c. Birleştiricilik

Kadınlar toplumları ve fertleri birleştiren insanlardır. Kadınların bu vasfı erkeklere nazaran daha baskındır. Kadın isterse toplumu ve bireyleri tek çatı altında toplayıp aile yapısını daha da güçlendirebilir: “Kadın, insanın her sinede, her vakit ve halde muhtaç olduğu bir melce ve cemiyet-i beşeriye efradını birbirlerine rabt eder bir rabitadır”(Sami, 1311: 11). Kadının bu rolü toplumların muhtaç oldukları birlikteliği sağlamada önemli bir işlev görmektedir. Özellikle erkekleri aile kurmaya çeken kadınların bu vasfından başka bir şey değildir:

“Erkekleri ne muhabbet, ne karabet, ne ihtiyaç, hiçbir şey bir yere cem edip, bir aile teşkil edemez, erkekleri bir aileye cem eden, aileler teşkil eyleyen kadınlardır. Her bir ailenin rüknü makamında bir kadını bulunmak şarttır; o kadın ailenin merkezidir; ailenin sair azası ise onun etrafında – seyyarenin güneşin etrafında buldukları hale müşabih –bir halde bulunurlar. Seyyarat nasıl güneşe tabi ise ve nasıl güneşin ziyasıyla tenvir olunursa, bir aile iddiasında o ailenin rüknü olan bir kadına öyle tâbi ve onun şefkat ve muhabbeti tesiriyle kaim bulunurlar” (Sami, 1311: 20).

Aileyi kadın bir araya getirir. Eskilerin “Yuvayı dışı kuş yapar” sözü yine kadınların birleştiricilik ve yuva kurma yönlerini özetleyen bir özlü deyiş olarak karşımıza çıkar. Kadınlar güneşin dünyayı aydınlatması gibi aileyi aydınlatan, şefkat ve merhametleriyle yuvaya muhabbet katan varlıklardır. Yazar, kadınların bu yönlerinin toplumu bir arada tutmada ne derece etkili bir işlev gördüğünü izah eder.

2. Kadınların Eğitimi:

Kadınların eğitilmesi toplumun çekirdeğini oluşturan ailelerin eğitilmesi anlamına gelir. Tek tek ailelerin eğitilmesi ise toplumsal eğitimin topyekûn gerçekleştirilmesi anlamını taşır. Kadınlar aile içerisinde çocukların ilk öğretmenleri, ilk rehberleridir. Analık vazifesi üstlenen kadın eğitilmez ve cahil bırakılırsa ailedeki çocuklar da cahil kalır. Dolayısıyla toplumun temelleri cahillik üzerine kurulmuş olur. Yazara göre aile demek kadın demektir:

“Binaenaleyh yine tekrar ederiz ki: aile demek kadın demektir. Cemiyet-i beşeriye ailelerden ibarettir; cemiyet-i beşeriyenin saadeti aile saadetine ve ailelerin saadeti kadınların terbiyesine mütevakkıf olduğundan, kadınların terbiyesi cemiyet-i beşeriyenin saadetini muciptir ve cemiyet beşeriyenin saadeti kadınların terbiyesine mütevakkıftır kaziyeleri ispat olunmuş olur”(Sami, 1311: 20-21).

Aile, mutluluk temelleri üzerine kurulursa toplum da mutlu olur. İnsanlığın saadeti kadınların saadeti üzerine kurulmuştur. Bir toplumda kadın en temel haklardan biri olan eğitim hakkını kullanamazsa zoraki cahillığe itilmiş olur. Mutsuz kadınlar mutsuz aileleri mutsuz aileler de sorunlu bir toplumu oluşturur. Öyleyse kadınları eğiterek onlara saadet yollarını açacak imkânlar tanımaktan işe başlamak gerekir. Bunlara ek olarak bir kadını eğitmek o kadının münasebette bulunduğu aile efradını, yani çocukları ve aile içindeki diğer bireyleri de dolaylı olarak eğitmek demektir. Ailedeki çocuktan, eve temizliğe gelen hizmetçiye kadar topyekûn bir

eğitim dolaylı olarak kadının eğitilmesiyle ortaya çıkar. Oysa bir erkeğin aldığı eğitim yalnızca kendisine fayda sağlar:

“Bir erkeğin aldığı terbiye ve öğrendiği ilim ve hüner yalnız kendi nefsinde kalır, hâlbuki kadın ilm ü terbiyesinden evladını ve belki hizmetçilerine varıncaya kadar bütün ev halkını bütün aileyi müstefit ve hissedar eder. Kadın mümbit bir arza benzer; ilm, terbiye hüsn-i ahlâk, her neye mâlik olursa, hepsini dünyaya getirip büyütecek çocuklara da verir. Cemiyet-i beşeriyeye verilmesi murat olunan terbiye kadınlara verilmeli. Cemiyet-i beşeriyeye öğretilmesi arzu olunan ilm ü fûnûn kadınlara talim olunmalı. Tamimi kast olunan eşkâr kadınların zihnine ilkâ olunmalı” (Sami, 1311: 34-35).

Bu nedenle topluma aktarılması gereken ahlak kuralları, ilim ve fen kadınlara verilmek suretiyle toplum sathına yayılabilir. Böylece kadını eğitmek aslında toplumu eğitmek anlamına gelir. Topluma aktarılmak istenen fikirler önce kadınlara aktarılmalıdır. Böylece kadınlardan da topluma sirayet eder. Kadın aileye yön veren, aileyi eğiten, aile fertlerini şekillendiren ilk eğitmendir, en önemli eğitmendir:

“Ana-baba ve çocuklardan teşekkül eden çekirdek ailede kadın ana olarak en önemli eğiticidir. Eğer anne kendisi iyi eğitilmiş ise çocuklarına daha iyi bir eğitim verebilecektir. Hiç unutulmamalıdır ki, çocuk eğitiminde en etkin çevre ailedir. Ailenin en etkin eğiticisi kadındır” (Kayadibi, 1999: 22).

Ailenin en etkin eğiticisi olan kadın özellikle çocuk eğitimi konusunda eğitilmeli, topluma ileride yön verecek sağlıklı bireyler yetiştirmelidir. Bunun tek yolu da önce kadınların eğitilmesinden geçmektedir. Kadın eğitimi işte bu yönüyle önem taşımaktadır. Etkin bir eğitim için önce kadın eğitimi ciddiyle gerçekleştirilmeli ve bunun yolları açılmalıdır.

3. Kadınların Saadeti Toplumun Saadetidir

Kadınların mutlu olduğu bir toplumda diğer fertler de mutludur. Kadınların geri planda bırakıldığı, eğitilmediği toplumlarda ise toplumu oluşturan diğer fertler de mutsuzdur. Dolayısıyla toplumun saadeti kadınların saadetiyle doğru orantılıdır:

“Cemiyet-i beşeriyenin saadeti kadınların terbiyesine mütevakıftır; o halde terakkinin birinci dersi kadınların terbiyesi olmak iktiza eder. Terakki ve medeniyetin gayesi insanların rahat ve suhuletle ve mesut, bahtiyar olarak yaşayabilmesinden ibarettir; hâlbuki bir adam ne kadar âlim, ne kadar zengin, ne kadar muteber farz olursa, cahile ve terbiyesiz bir zevcesi olduğu halde, mesut olabilir mi? Aradığı saadeti, ailesi içinde bulamazsa, ailesi haricinde bulabilmesi mümkün müdür?” (Sami, 1311: 21).

Bir ailede kadın cahilse erkek ne kadar bilgili ve eğitilmiş olursa olsun yine mutsuzdur. Ancak eğitilmiş ve kültürlü bir bayanın olduğu ailede diğer fertler de onun mutluluğundan hissedar olurlar. Kadın saadetiyle diğer aile fertlerini de mutlu eder. Şemseddin Sami'nin kadınlar üzerine söylediği bu sözler kadınların ailenin merkezinde bulunmalarından ve ilk eğitimi ailede kadınların vermesinden dolayıdır:

“Kadınların terbiyesine şimdiye kadar gösterdiğimiz ihtiyaç erkeklerin ancak terbiyeli kadınların muaşeretleriyle mesut ve bahtiyar yaşayabileceğinden ibarettir. Kadınların terbiyesinin ehemmiyetini meydana koyacak iki sebep daha vardır: biri kadınların kürre-i arz ahalisinin nısfı buldukları münasebetle, bunların terbiyesiyle enva-i beşerin yarısının terbiye olunacağı ve diğer kadınların adeta insan fabrikası hükmünde olmasıyla ve insanlar onlar tarafından dünyaya getirilip onlar tarafından terbiye oldukları münasebetiyle kadınların terbiyesi evlatlarına geçeceğinden, kadınların terbiye olunmasıyla, istikbal için bütün enva-i beşerin terbiye edilmiş olacağı maddesidir” (Sami, 1311: 22).

Toplumun mutlu olmasını sağlamak için kadınları mutlu etmek gerekir. Toplumun çekirdeğini oluşturan ailenin kurucusu olan kadınlar mutlu olursa topyekûn bir cemiyet de mutlu olur, fikrini savunun yazar kadınları mutluluğun merkezine yerleştirir. Mutlu kadınlar mutlu aileleri, mutlu aileler de mutlu toplumları oluştururlar. Böylece toplumda bir mutluluk zinciri halka halka genişler. Bunu temin etmenin yolu da kadınları eğitmekten geçmektedir. Eğitilmiş kadınlar toplumu da eğitirler. Böylece toplumda huzur ve güven ortamı oluşur. Kültürlü ve eğitilmiş bireylerle toplum daha mutlu olur. Şemseddin Sami kadınlar üzerinden bu çıkarımları yapar.

4. Kadınların Çalışması ve Çalışma Alanları

Toplumun kadına biçtiği görevlerin başında çocuk büyütme ve yemek pişirmek gibi ev işlerine ait vazifeler gelmektedir. Ancak kadınlar da tıpkı erkekler gibi değişik meslek gruplarında çalışıp başarılı birer bireyler olabilirler. Kadınların erkeklerde olduğu gibi eğitim almaları, bir meslek sahibi olmaları ya da toplumda hak sahibi bireyler olmaları yani kadın hakları mevzuu Tanzimatçılardan başlayarak Servet-i Fünunculara kadar bir mesele veya sorun olarak dile getirilmiştir:

“Tanzimat romancılarının savundukları kadın hakları ve kadının eş seçme hürriyeti, Servet-i Fünun romanlarında, feminizm bakış noktasından ve bilimsel verilere dayandırılarak ele alınır. Nemide, Bir Ölümlü Defteri, Ferdi ve Şürekâsı, Aşk-ı Memnu, Kırık Hayatlar, Eylül, Ferda-yı Garâm romanlarında, kadının sosyal hayattaki yeri belirlenmeye çalışılır. Bunlardan başka, dönemin sosyal ve siyasal koşulları gereği kuşak bunalımı, aile, evlilik, çağdaşlaşma gibi izlekler; çok yönlü bireysel çatışmalar, başarılı ruh çözümlenmeleri ile zenginleştirilerek işlenir” (Gündüz, 2009: 776).

Şemseddin Sami aynı zamanda bir Tanzimat romancısı olarak benzer düşünceleri dile getirir. Onun savunduğu bu düşünceler kadınların sadece çocuk büyütme veya ev içi işlerle ilgilenmek olarak bilinen görevlerine o dönem Osmanlı toplumunda farklı bir bakış açısı getirmeyi sağlamak amacıyla gütmektedir. Kadınların elbette yazarın dile getirdiği çocuk büyütme gibi vazifeleri vardır ve bu işi erkeklerden daha iyi yapabilecekleri tartışılmaz bir konudur; ancak tüm kadınlar bu işlerle uğraşmamakta, bazılarının çocuğu bulunmamakta bazıları ise yapacak bir işi olmadığından boş boş oturmaktadırlar:

Kadınlar çocuk büyütme ve ev idaresine bakmak gibi başlıca vazifelerinden başka diğer bir işle de iştigal etmeye vakit bulabileceklerini ve bütün kadınların ufak çocukları bulunmadığı gibi, hepsinin de ev idaresiyle meşgul olmadıklarını yukarıda gösterdiğimizden, tekrara hicap yoktur” (Sami, 1311: 25).

Yazarın dile getirdiği kadınları çalışmaları ve bir meslek sahibi olmaları gerekliliği Osmanlı dönemi için bir yenilik olarak değerlendirilebilir. Bu düşünceler elbette bugün için bir yenilik olarak değerlendirilemez Ancak döneme göre değerlendirildiğinde o dönem toplumu için bir yenilik olarak değerlendirilebilir. Yazarın bu düşünceleri toplumun kadına bakışını veren değerlendirmeler olarak görülebilir ve yazarın ileri sürdüğü düşünceler o dönem toplumu için birer yenilik olarak nitelendirilebilir.

Yazar, kadınların genç kızken birer zanaat öğrenmeleri gerektiğini belirtir. Kızların evlenmeden önce birer mesleklerinin olması gerektiğini belirten yazar bu düşüncesine çocuk terbiyesini de ekleyerek kızların öğrenecekleri zanaat her ne olursa olsun yanında mutlaka çocuk terbiyesi ile ilgili bir eğitim de almaları gerektiğini savunur:

Kadınlar mahsullerini kızlıklarında ikmal etmiş bulunacaklardan, evlendikten sonra, evin idaresi ve çocukların terbiyesiyle beraber icra edebilecekleri birer zanaat da tahsil etmeleri iktiza eder” (Sami, 1311: 27).

Kızların evlenmeden önce çocuk eğitimi ile ilgili eğitim almaları gerekliliği düşüncesi günümüzde de geçerliliğini koruyan ve olması gereken bir uygulama olarak ileri sürülebilir. Evlendikten sonra ev işleri ve çocukla karşılaşan kadınlar bu işlerin arasında çocuk terbiyesi ile ilgili bir eğitim almaya fırsat bulamayacaklardır. Yazar bu düşüncesini kadınlara fen ve geçerli bir sanat öğretmek şeklinde detaylandırır:

“Bu kadar fenalıkların mazeretlerin önünü almak için kadınlara bir iş, birer meşguliyet bulmak, kendilerine yalnız güzel söz söyleyebilecek, bir mektup yazacak ve bir defter tutacak kadar ilim ve terbiye vermeye kanaat etmeyip birer fen, birer sanat da öğretmek iktiza eder” (Sami, 1311: 32).

Kadınların alacakları eğitimle en azından güzel bir söz söyleyip, bir mektup yazabilecek kadar da olsa bir eğitimden geçmeleri gerekir. Bu düşünce aslında kadınların bir meslek sahibi olmalarının önünü açan bir görüştür. Söz söyleyebilen, mektup yazıp defter tutabilen bayan bir meslek olarak sekreterliği yapabilecek böylece bir iş sahibi de olabilecektir. Böylece kadın, toplumda bir statü ve söz sahibi olabilecektir. Kadının sosyal statüsü ile ilgili Şemseddin Sami'nin dile getirdiği meseleler Tanzimat'tan Millî Edebiyata kadar oradan da ta günümüze kadar süregelmiştir. Millî Edebiyat dönemi yazarlarından Aka Gündüz de benzer düşüncelere yer verir:

“Aka Gündüz'ün romanlarında kadınlara yeterli toplumsal statünün verilmemesi bir sosyal problem olarak sunulur. Kadınlar toplumda dışlanan, hor

görülen ve şiddete maruz kalan kişiler olarak tasvir edilir” (Doğramacıoğlu, 2010: 1136).

Kadının hak ettiği sosyal statü ve meslek alanları ile ilgili Şemseddin Sami dönemine göre oldukça ileri görüşlülükle düşüncelerini sıralar ve kadınlara o dönem Türk toplumunda pek de rastlanılmayan kadınların çalışması hadisesine yeni bakış açıları geliştirir. Kadınlar özellikle kırsal kesimlerde horlanan, çile çeken kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu coğrafyanın insan kaderine etkisine bağlamak da mümkündür:

“Kadınların yaşam biçimine atfedilen sıfatlar aslında coğrafyanın insan kaderine etkisinin göstergesidir. Varlığını ailesine adayan ve kendisini unutan doğu kadınının “hüzün, çile ve acı” kavramlarıyla özdeşleştirilmesi bu nedenledir” (Kanter 2012: 1350).

Kadınların bu hüzün, çile ve acı veren durum ve olaylardan uzaklaşarak bir meslek sahibi olmaları ve mesleklerinde mutlu olmaları Şemseddin Sami tarafından öğütlenmektedir. Yazarın kadınların yapabilecekleri meslekleri isim isim sıralaması da onun kadınlara yol göstericiliğinin bir tezahürü olarak anlaşılabilir.

4.a. Terzilik

Terzilik kadim bir meslek olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarik boyunca terzilik hep var olagelmiş ve çeşitli toplumlarda farklı formlarıyla hep geçerliliğini sürdürmüştür. Ancak Osmanlı devrinde terzilik geri planda kalmış, bu işle uğraşanlar ise daha çok gayrimüslimler olmuştur:

“Meşrutiyet'in ilk yıllarına kadar, 'Müslüman Türk' terzi bulmanın güçlüğü nedeniyle İstanbul'dan Paris'e, Londra'ya, Berlin'e vb. gidip terzilikbilgisi öğrenen 'gayrimüslim' Osmanlı terzi ustalarının modern giyim ilk üreticileri olarak uzun yıllar piyasada etkili oldukları görülmektedir” (Sağduyu, 2017: 39).

Şemseddin Sami aslında bu mesleğin erkeklere göre değil kadınlara göre bir iş olduğunu ve kadınların terzilik mesleğini erkeklerden daha iyi yapabileceklerini vurgulamaktadır:

“Pek çok zanaatlar vardır ki kadınlar erkeklerden iyi görebilirler. Mesela iğne ve makasla kesip biçmek işlerine kadının eli erkeğin elinden ziyade müstait bulunduğundan, kadınlar yalnız nakış işlemek, dantele ve oyalar yapmak, çamaşır ve kadın elbisesi biçip dikmek değil, erkek elbisesini biçip dikmeğe vesair iğne ve makasla görülebilecek işleri görmeğe muktendirler. Terzilik zanaatını erkeklerin elinden çekip alabilirler” (Sami, 1311: 27-28).

Osmanlı'da terzilik, erkek mesleği olarak görülmekteydi. Kadınların bu mesleğe yönelmeleri ise çok sonraları özel müteşebbisler ile başlar:

“Behire Hakkı Hanım'ın yazdığı, Biçki Nazariyât ve Kavâidi (1913, 1914)adlı üç ciltlik kitap, giyim kuşam bilgisinin gelişimine, terzilik mesleğine, çok önemli katkılarda bulunan bir yayındır. Çünkü bu kitap, Behire Hakkı Hanım'ın ifadesiyle, biçki kuramı ve kuralları üstüne, ülkemizde yazılan ilk kitaptır. Behire

Hakkı Hanım, üç ciltlik, Biçki Nazariyât ve Kavâidiadlı kitabını yazmakla yetinmeyecek, terzilik mesleğinin öğretimini amaçlayan, uzun yıllar bir meslek okulu konumuyla çalışan Türk Kadınları Biçki Yurdu'nu da 10 Temmuz 1329 / 1913'de kuracaktır. Behire Hakkı Hanım'ın, 10 Temmuz 1913'de, İstanbul'da, Taş Mektep'te kurduğu Türk Kadınları Biçki Yurdu'nun dışında, "İstanbul'da merkezden gayri Üsküdar'da, Fatih'te, Beşiktaş'ta, Bayezit'te dört tane Biçki Yurdu vardır. İzmir'de dört, Ankara'da bir, Konya'da üç, Gazi Ayıntap'ta, Kilis'te, birer Biçki Yurdu açıldığı bilinmektedir" (Sağduyu 2017: 45).

Osmanlı'da 1913'e gelinceye kadar olmayan terzilik eğitimi veren kurumlar ilk defa *Behire Hakkı Hanım* tarafından kurulur. Terzilik okulunun İstanbul, Ankara ve İzmir dışında sadece Gaziantep ve Kilis'te kurulması ise ilginç bir durumdur. Şemseddin Sami Osmanlı'da kadınlara yaptırılmayan terziliğin kadınlara has bir meslek olduğunu anlatır. Bu konu üzerinde ısrarla durması ise o dönemde kadınların terzilik mesleğinden uzak durmaları ve bu işi daha çok erkeklerin yapmalarıydı.

4.b. Hastabakıcılık

Hastabakıcılık modern anlamda bir meslek olarak 19. Asırda ortaya çıkmıştır. Daha önceleri hasta yakınları hastayla ilgilenmekte ve bu bir iş olarak değil bir sorumluluk gereği yapılmaktaydı:

"Merhamet ve kalp hassasiyetinin daima görüldüğü kadınların, yüce tababet binasının ilk taşlarını koyduğundan asla şüphe edilemezdi. Yine hiç şüphe yok ki ilk hastabakıcı fedakâr bir eş veya şefkatli bir anne idi" (Sarı vd., 1992: 77).

Hastaya bakma, onunla ilgilenme meselesine değinen Şemseddin Sami bu işi kadınların erkeklerden daha iyi yapabileceklerini ve bu nedenle hastabakıcılığın aslında kadınlara has bir meslek olduğunu belirtmektedir. Kadınlar tıbbî bilgilerden yoksun olsalar bile hastaya erkeklerden daha iyi bakacaklardır:

طبابتك اجراسندهده قادينلر ارککلره چوق
تفوق ايده بيليرلر . هانكي ارککلر، که بر خسته يه
برقادين باقديني قدر ايني باقه بيلسين؟ قادينلر طبطن
بسبتون بخبر، وبلکه طبک امر ايتديکي شيلرک عکسني
التزامله مألوف اولدقلى حالده، ينه چوق دفعه خسته-
لنان اقبالرينه باقوب، بو ايشده کي مهارتلي يه
وايتديکلى دقتله خسته لرى ايني ايدرلر. ارکک طبيک
طور وقوران سندن چوق دفعه خسته متأثر اولوب،
خسته لنى ترايد ايدر؛ حالبوکه طب قادينلرک طور
ملايمانه وقول تسليت بخشالريه مرافق بولنسه، خسته-
نک فکريده تليين ايده رک، شفا بولسنه پک چوق
يارايه جنى شهه دن وارسته در.

(Şemseddin Sami, Kadınlar, Mihrân Matbaası, İstanbul 1311, s.28)

“Tababetin icrasında da kadınlar erkeklere çok tefevvuk edebilirler. Hangi erkektir ki bir hastaya bir kadının baktığı kadar iyi bakabilsin? Kadınlar tıptan büsbütün bihaber ve belki tıbbın emrettiği şeylerin aksini iltizamla melûf oldukları halde yine çok defa hastalanan akrabalarına bakıp bu işteki ve ettikleri dikkatle hastaları iyi ederler. Erkek, tabibin tavr-ı vakurânesinden çok defa hasta müteessiro olup, hastalığı tezayüt eder. Hâlbuki tıp kadınların tavr-ı mülayimane ve kavlı-i tesliyet-bahşalarıyla mürafık bulunsa hastanın fikrini de telbîn ederek şifa bulmasına pek çok yaranacağı şüpheden varestedir” (Sami, 1311: 28).

Kadınlar hastaya erkeklerden daha müşfikane bakacaklar ve böylece hastalar kendilerine uzanan şefkat eliyle moral bulup daha çabuk iyileşecekleridir. Şemseddin Sami'nin bu düşüncesini modern Türk tıbbının kurucusu sayılan ve ilk Türk Tıp Profesörü olarak tanınan Prof. Dr. Besim Ömer Akalın'dan alınan şu cümleler teyit etmektedir:

“...erkek hastabakıcılarda çok defa sertlik ve kabalık belirtileri hissedilmektedir. İçkiye düşkünlük görülmektedir. Bu konuda birçok örnekler vardır. Hastalık gereği sinirli olan hastalara karşı bazılarının muameleleri pek talimat verir gibidir. Erkek hastabakıcı vahşet belirtileri göstermese bile hastalara gereği gibi bakmanın sayısız ayrıntılarına önem vermez. Yahut bu gibi şeyleri güçlükle anlar. Hiç şüphe yoktur ki bir hastabakıcıda aranan kabiliyet ve maharet sabır ve incelik, yumuşak huyluluk erkekten çok kadında vardır” (Sarı vd., 1992: 78).

Kadınların yaratılış gereği hastabakıcılığa uygun oldukları tarihten günümüze farklı çevreler tarafından dile getirilmiş bir husustur. Şemseddin Sami bu işi kadınların yapmaları gerektiğinde Prof. Dr. Besim Ömer Akalın'la hemfikirdir. Bu mesleğe kadınların yönlendirilmesi gerekliliğini tavsiye etmektedir.

4.c. Tezgâhtarlık

Günümüzde modern alışveriş merkezlerinin vazgeçilmez elemanları olan bayanların bu meslekte istihdam edilmeleri tarih olarak çok eskiye uzanmaz. Şemseddin Sami'nin dile getirdiği bu meslek Osmanlı'da genellikle erkeklerin ya da gayrimüslim kadınların yaptıkları bir işti. Küçük esnafın büyüyüp market haline gelmesi ve ya da süpermarketlerin yaygınlık kazanmasıyla bu mesleği daha çok genç kızlar yapmaya başlamışlardır. Şemseddin Sami bu mesleği kadınların erkeklerden daha iyi yapacaklarını ifade eder:

“Ticaretin bir dükkân veya mağazada oturup, müşterilerin aradıkları eşyayı vererek temennilerini almak ve ahz u itasının bir defterini tutmaktan ibaret olan kısmını da kadınlar elbette erkeklerden iyi icra edebilirler” (Sami, 1311: 31).

Günümüzde kadınların çalışma alanlarından biri olan tezgâhtarlık Osmanlı devrinde yaygın olmayan ve erkeklerin yaptığı bir meslekti. Ancak gayrimüslimlerle aynı şartlarda ve yakın mekânlarda çalışan Osmanlı esnafı daha çok kendileri çalışmakta ve kadın tezgâhtar çalıştırmamaktaydılar. Ancak gayrimüslimler içerisinde kadın tezgâhtarlara rastlanabiliyordu. Osmanlı esnafı gayrimüslim esnafla huzur içerisinde yan yana çalışmıştı:

Gayrimüslimler ve Müslümanlar ticarî hayatın içerisinde birlikte ve beraberce yer alabilmekteydi. Hatta b azı araştırmacılara göre nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslüman halkın hemen yanı başında gayrimüslim halkın da esnaflık yapabilmesi ticaretle uğraşabilmesi Müslüman bir toplum içerisinde nüfus olarak azınlıkta kalan gayrimüslim halka karşı bir pozitif ayrımcılık olarak da kabul edilmiştir” (Akis 2015: 256).

Gayrimüslim esnafla yan yana hoşgörü atmosferinde çalışan Osmanlı esnafı onlara bakarak zamanla kadın eleman da çalıştırmaya başlamışlar ve böylece kadın tezgâhtarlar Osmanlı devrinde az da olsa görülmeye başlanmıştır. Bu durumun yaygınlaşması taraftarı olan Şemseddin Sami, tezgâhtarlık konusu üzerinde durarak bu meseleye dikkat çekmiştir.

Küçük iş yerlerinde dükkân sahibi esnaf aynı zamanda ürünü pazarlayan ve müşterilerle ilgilenen kişiydi. Ticaretin hızla büyümesi ile ortaya çıkan büyük alışveriş merkezleri geçmişte tahmin edilemeyecek oranda büyümüştür. Şemseddin Sami bundan 120 küsur yıl önce belki de günümüzü tahmin ederek bu mesleğe kadınların yönelmeleri gerekliliğini dile getirmiştir.

4.d. Eczacılık

Eczacılık günümüzde kadınlar için ideal olduğu düşünülen ve icrası daha çok çıraklarla yapılan ve halk arasında rahat bir meslek olarak tanımlanan bir iştir. Ancak eczacılık eskiden günümüzdeki gibi değildi. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan çizgide eczacılar ilaç hazırlama, tedavi etme, yeni ilaç terkipleri oluşturma gibi işler yapmaktaydılar. Bu işleri yapabilmek için kimyevî ilaçları tababet bilgileriyle kendi laboratuvarlarında hazırlamaktaydılar. Bununla birlikte mutlaka bir doktorla beraber mesleklerini icra ederlerdi.

“Kadınlar tababetin her kısmını ve hususiyle cerrahlığı ifa edemeyeceklerinden, bu sanatu erkeklerin elinden büsbütün alamazlarsa da, erken tabipler sırasında onlar da iyi hizmet görebilirler. Eczacılık sanatu da kadınların erkekler kadar ve belki onlardan iyi görebilecekleri bir sanattır” (Sami, 1311: 31).

Eczacılığı bir sanat olarak nitelendiren Şemseddin Sami bu mesleği kadınların yapmasının daha isabetli olacağını ve bu meslekte kadınlara istihdam edilmelerinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Kadınların çeşitli meslek gruplarında çok fazla yer almadıkları dönemde eserini kaleme alan yazar kadınların da meslek hayatına atılmaları gerektiğini ve bu durumun teşvik edilmesini tavsiye eder.

4.e. Öğretmenlik

Öğretmenlik adı değişse de asırlardan beri var olan ve birçok inanışta kutsal kabul edilen bir meslektir. Öğretmen eğitim öğretim faaliyetlerini yürüten bir eğitmandir. Nesilleri terbiye eden, toplumun eğitilmesinde en önemli görevleri üstlenen öğretmandir. Özellikle ilköğretim çağındaki çocukların eğitilmesinden sorumlu olan öğretmenlerin yaptığı iş daha önemlidir. Kalıcı eğitimin ortaya çıktığı, çocukların bir hamur gibi yoğrulduğu ilköğretim çağında öğretmenler nesilleri eğiten kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Şemseddin Sami bu konunun önemine vurgu yaparak özellikle ilkokul çağındaki öğrencileri eğitecek öğretmenlerin bayan olması gerektiğini iddia eder. Özellikle çocuklar ilk eğitimlerini bayan öğretmenlerden almalı ve belki daha sonra erkek öğretmenlerden ders alabilirler, der. Çünkü çocuk dünyaya geldiğinde ilk eğitimini annesinden dolayısıyla bir kadından almaktadır. Bu nedenle eğitiminin devamını da kadınlardan almalıdırlar:

انسان ذهننك آچلمسنة ، قلبنك تميز و يومشاق
طوتلمسنة ، اخلاق و اطوارينك دوزلدلسنة مدار
اوله جق درساره محتاج اولدقجه، قادينلرك يديتريه سنده
بولمليدري؛ كنديني آكلايوب، اداره ايده بيله جك برحاله
كلدكدن صكره، فنونى و جدى علمارى ارلك معلملردن
ؤكرنه بيلير.

الحاصل، چوجق ارلك معلملرك اليه دوشمزدن
اول ، تربيه و علمنك برنجى درسنى اونده ، عائله سى
داخلنده ، او يونجققر صره سنده والده سى طرفندن ،
وايكنجى درسنى بر صبيان مکتبندنه ينه بر قادين

قادينلر
٤٥
معلمه دن آلملى ، صكره چوجققلقندن چيقديغنده ، ديكر
بر مکتبه كچوب، بيوك درسارى ارلك معلملردن
ديكلمليدري.

(Şemseddin Sami, Kadınlar, Mihrân Matbaası, İstanbul 1311, s.44-45)

“İnsan zihninin açılmasına, kalbinin temiz ve yumuşak tutulmasına, ahlak ve etvârının düzeltilmesine medar olacak derslere muhtaç oldukça, kadınların yed-i terbiyesinde bulunmalıdır; kendini anlayıp idare edebilecek bir hale geldikten sonra fûnûnu ve ciddi ilimleri erkek muallimlerden öğrenebilir.

Elhasıl, çocuk erkek muallimlerin eline düşmezden evvel, terbiye ve ilminin birinci dersini onda, ailesi dâhilinde, oyuncaklar sırasında validesi tarafından ve ikinci dersini bir sıbyan mektebinde yine bir kadın muallimeden almalı. Sonra çocukluktan çıktığında diğer bir mektebe geçip büyük dersleri erkek muallimlerden dinlemelidir” (Sami, 1311: 44-45).

Çocukluk çağı bittikten sonra erkek muallimlerden ders alabileceklerini ifade eden yazar, kadınların analık şefkati ve merhametine sahip olduklarından erkeklere nazaran çocukları daha iyi eğitebileceklerini ifade eder. Çocuklar büyüyüp ergenlik çağına geldiklerinde ise erkek öğretmenlerden eğitim almalarının daha uygun olacağını savunur.

5. Kadınların Çalışamayacakları Yerler

Fiziki kuvvet gerektiren işlerde kadınların çalışmaları onların nazik yaratılışlarıyla çelişir. Tarlada çalışmak, çift sürmek, kazma ile toprağı kazmak, odun kesmek gibi erkeğin yapması gereken ve fizikî kuvvet gerektiren işleri kadınlara yaptırmamak gerekir. Bunlar kadınların yapmamaları gereken işler olarak sıralanabilir:

“Kadınların göremeyecekleri bir iş var ise o da çift sürmek, toprağı kazmak, odun kesmek, arkalarına yük yüklenmek gibi hidamât-i şekvâdır; Hâlbuki köylerde biçare fakara karılarının bu hidemât-ı şekvâyı gördüklerini görüyoruz. Bu ise kadının, alıştığı halde, her işi görebileceğine delalet ediverse de biz bu nazik cismnin her işte istihdamını tecviz edenlerden olmayıp, nezaket ve iltifatlarına helal getirmeyecek cisimlerini zahmet ve meşakkate ilkâ etmeyecek ve kendilerinin zaten hasbel tabia mail buldukları –işlere alıştırılması lüzumunu iltizam ediyoruz”(Sami, 1311: 30-31)

Kırsal kesimlerde bugün bile yer yer kadınların bu işlerde çalıştırıldıklarını görebilmekteyiz. Ancak fiziksel olarak kasın erkekten daha zayıf olduğu için bu tür fizikî güç gerektiren işleri erkeklerin yapmaları daha uygun görünmektedir. Yazar bu fikrini savunurken kadınların kendi yaratılışlarına uygun olan mesleklerde çalıştırılmaları gerektiğini vurgular. Bu tür işleri erkeklerin yaratılışça bedenlen daha güçlü oldukları için erkeklerin yapmalarını uygun görmektedir.

6. Çocuk Terbiyesinde Kadının Rolü

Yazar, çocuğun ilk terbiyeyi anasından alacağını dolayısıyla çocuk sahibi olan anaların çocuklarını iyi eğitebilmeleri için öncelikle kendilerinin eğitilmeleri gerektiğini savunur. Terbiye kelimesi Arapça bir sözcük olup “eğitim, görgü, alıştırma” (Öztürk, 2015: 187) anlamlarını da vermektedir. Çocuğunu terbiye edecek olan kadın aynı zamanda onlara eğitim verecek, görgü kurallarını öğretecek ve onları hayata alıştıracaktır. Bütün bu süreçleri yaşarken de çocuğunun sorularıyla karşılaşacaktır. Çocuk, konuşmaya başlayıp belirli bir yaşa gelince yağmur damlalarından gökyüzüne, kuşlardan diğer hayvanlara kadar bir sürü soruyu annesine yöneltecektir. Çocuğun anası bu sorulara masallardan dinlediği olağanüstülüklerle dolu anlatımla çocuğuna cevap verirse çocuk yanlış bir bakış açısıyla kâinata ve etrafına bakacak ve ilk eğitimi yanlışlıklarla dolu olacaktır:

“Üç ile sekiz yaşları arasında bulunan bir çocukla bir odada birkaç dakika تنها kalıp, kendisiyle konuşmağa ömürlerinde velev bir defa olsun mecbur olmuş olanlar bilir ki çocuk o sende her ne görürse aslını öğrenmek, her ne işitirse hakikatini anlamak merakında bulunur. Mevad ve eşyayı yeni görür. Büyük adamlar gibide her şeyi adıyla tesmiye etmekle hakikatini anlamış olmak iddiasında bulunmadığından, her gördüğünün asıl hakikatini anlamak ister her suali bir ilme, bir fenne aittir. Ayı görür ne olduğunu ne kadar büyük ne kadar uzak bulunduğunu sorar; yıldızları görür, gündüzün niçin gizlendiklerini sorar. Demek ki hayattan bir ders ister. Bir hayvanı görür ne kadar kuvvetli olduğunu, ne yediğini, ne içtiğini, nasıl uyduğunu, insanı ısırıp ısırmadığını, iki hayvandan hangisi hangisini yenebileceğini sorar. Demek tarih-i tabiatın bir ders ister. Yağmur yağdığını görür

o su damlalarının nereden düştüğünü, gök gürlemesini işittir, o dehşetli sesin nereden geldiğini sorar” (Sami, 1311: 38-39).

Çocuk eğitiminde kadınların rolü oldukça önemlidir. Çocuk küçük yaşlarda etrafındaki insanlara sürekli sorular sorar. Bu soruların muhatabı da ilk eğitmen olan annedir. Çocuk annesine kâinat, insanlar ya da başka merak ettiği konularda sorular sorar. Bu soruların cevaplanmaması ya da yanlış cevaplandırılması çocukta silinmeyecek olumsuz izler bırakabilir: “Çocuğun sorduğu şeylerden kendisinden haberi olmayan valide çocuğa ne cevap verebilir? İlim ve terbiyeyi nerede bulacak?”(Sami, 1311: 40). Çocuğun sorduğu ve bilgi gerektiren konularda mesela Dünya, Ay ya da Güneş gibi soruları cevaplandırması gereken anne bu konularda bilgi sahibi değilse çocuğa masallarda dinlediği ya da zihninde uydurduğu bakış açısıyla cevaplar verecek bu da çocuğun zihni ve akli bakışını olumsuz etkileyecektir.

7. Kadın ve Aile

Aile toplumun çekirdeği ve en önemli yapı taşıdır. Aileyi kuran ve devam ettiren ise kadındır. Kadın aile içinde aynı zamanda bir anne ve bir eştir. Yazar kadının özellikle valide olması üzerinde durarak bu kavrama dikkat çeker:

“O vakit kadın diğer bir suret alır, valide olur, kalbinde diğer bir muhabbet, bir evlat muhabbeti hisseder; o evladın kendisini sevdiklerini, kendisinin nazar-ı şefkatine muhtaç olduklarını, adeta bedenine azası makamında bulduklarını görür! Evet, evlat validenin cisminin azası makamındadır, validelerinin ruhuyla yaşarlar; bir valide oğlunun hastalığından hissettiği acıyı bir uzvunun ağrımından hissetmez! Evladı kendi canından tatlıdır! Valide olmak ne büyük nimet, ne büyük şereftir! Kadın valide olduktan sonra, melek suretini muhafaza için, kendi hüsnü letafete muhtaç değildir, valide olmak saffeti kendisine bir şefkat medarına meleşti suretine vermeğe kâfidir! Kadın ihtiyarlayıp, hüsnü letafetini gaip etmekle, şeref ve itibardan düşmez; kendisinin evladına olan şefkati, evladının kendisinin pend ve nasihat ve iltifat-ı vakurânesine muhtaç olması ihtiyar kadına başka bir şeref kazandırır” (Sami, 1311: 14-15).

Kadın, ailenin her bireyine ihtimam gösterir. Ailede bir kadının en önemli rolü analıktır. Analık kadına ayrı bir şeref ve letafet katar. Kadın yaşlansa bile analık payesini hep taşır:

“Cemiyet- i beşeriye “aile” denilen ufak cemiyetlerden merkeptir; cemiyet-i beşeriyenin saadeti ailelerin saadetine mütevakkıftır. Vaka, çarşılarda, sokaklarda, hükümet dairelerinde, kesip vakur ve malumat umumiyeye mahallerinde hemen bütün bütün erkeklerden ibaret cemiyetler görüp, bu cemiyetlerde ailelerin vücudunu görmeyiz, ancak o cemiyetlerde bir hareket-i dâimedede, bir say ve amelede, bir telaşede, bir dağdağada gördüğümüz her bir adamın bu zahmetleri, akşam evine gidip, bir aile içinde rahat etmek ve ailesi halkını iyi geçindirmek maksadıyla çektiğini düşündüğümüzde ve gece o çarşıların, sokakların, hükümet mahallelerinin vesair mahal-i umûmiyenin boş kalmasıyla, insanların ailelere mümkün olduğunu gördüğümüzde, cemiyet-i beşeriyenin aile cemiyetlerinden merkep olduğunu anlarız.

Aile demek kadın demektir. Erkek küçükken, kadınların elinde bir iştir; büyüdükten sonra ailenin harcı azasından olur. Erkekler gündüz yine işlerine gidip, akşam evlerine avdet ettiklerinde, yapacaklarını, içeceklerini, çamaşırlarını, libaslarını, her bir rahat ve ihtiyaçlarını hazır bulmak isterler; hep bu şeyleri, bütün ihtiyâcât-ı zarûriyeyi eden kadınlardır” (Sami, 1311: 34-35).

Kadın, yuva kuran, erkeğine itaatkâr ve çocuk yetiştiren bir ana rolünde olursa ailede huzur ve gerçek mutluluk sağlanır. Aile demek kadın demektir, diyen Şemseddin Sami kadınların aileyi oluşturmadaki rolünü kısa ve net olarak böylece özetler. Kadınlar konusunda benzer düşünceleri Yakup Kadri de dile getirir:

“Yazarın kadın konusunda çizmek istediği tabloda Anadolu kadını tiplemesi vardır. Kocasına itaatkâr, mutluluğu evinde arayan ve çocuk yetiştiren ana tiplemesi yazarın hayalindeki Türk kadınıdır” (Doğramacioğlu, 2011: 26).

Aile, toplumların en belirgin unsurlarından birisidir. Aile yapısının güçlü olduğu toplumlarda insanlar arası ilişkiler de güçlü olur. Toplum huzurlu ve kendisiyle barışık yaşar. Aileyi oluşturan bireylerin her biri aile içerisinde almış oldukları pozitif enerjiyle toplumlara yön veren kişiler olarak karşımıza çıkarlar. Böyle bir aile ortamında çocuklar ilk eğitimini kadınlardan / annelerinden alırlar. Özellikle küçük çocuklar ilk eğitimcileri olan annelerine gelişme çağlarında sayısız sorular sorarlar. Bu tür soruları cevaplayacak olan annenin donanımlı ve bilgili olması gerekir. Çocuk eğitimi ve gelişimi ile alakalı bilgi birikiminin yeterli düzeyde olması elzemdir.

SONUÇ

Kadınlar hakkında eser kaleme alan Şemseddin Sami, kadınların genel özellikleri hakkında bilgiler vermektedir. Kıskançlık, keskin zekâlılık ve birleştiricilik gibi kadınların öne çıkan özellikleri olduğunu ifade eden yazar, kadınlara pozitif manada değer yükler. Kadınların erkekleri kıskanmalarının doğal olduğunu savunarak bunun sevgilerinin bir göstergesi olduğunu iddia eder. Kadınlar erkeklere göre daha pratik zekâlıdır tezini öne süren Şemseddin Sami bu vasfın genel olarak hemen hemen her kadında bulunan bir özellik olduğunu altını çizer. Kadınlara toplum içerisinde yeterli statünün verilmesi gerekir, tezini savunan yazar bunun için de kadınların eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi gerektiğini vurgular.

Kadınlar tarih boyunca çeşitli incelemelere ve tartışmalara konu olmuşlardır. Bu tartışmalara Şemseddin Sami de katılır. Kadınlarda keskin zekâlılık ve birleştiricilik gibi var olan özellikler yazarın dikkatini çeker. Bu doğrultuda yazarın savunduğu fikirler daha çok kadınların pozitif yönlerini ortaya çıkarmak şeklinde görülür. Cinsiyet ve aile konularında Şemseddin Sami'nin savunduğu fikirler modern toplumların kadına verdikleri değerlere yakın bir noktada durur.

Şemseddin Sami, 19. Yüzyılın sonlarında kaleme aldığı eserinde o dönem Osmanlı toplumunun geri kalmışlığının sebeplerini irdeler. Bu sebeplerin başında kadınların eğitimsizliği gelmektedir. Kadın eğitilirse doğal olarak toplum da

eğitilecektir. Kadın konusuna değinirken eğitim ve iş olanaklarının beraberce düşünülmesi gerekir.

Aileyi oluşturacak, toplumu eğitecek olan ve ailede ilk eğitmen olan kadınların toplumda huzurlu ve mutlu yaşamaları gerekir. Bu huzur ve mutluluk kadınlardan toplumun geneline de sirayet edecektir. Bununla birlikte çocuklara terbiye veren, onları eğiten annedir. Böylesine hayati bir rolü üstlenen kadının eğitilmesi elzemdir. Kadının bu ilk eğitimi verebilmesi için kültürlü ve eğitimli olması gerekir. Kadın cahil olursa toplum da temelden sarsılır ve cehalet yayılır. Ancak kadın kültürlü ve bilgiliyse toplum da güçlü bağlarla birbirine bağlanır.

Kadın konusunda yapılacak araştırmalarda gerek yazarın savunduğu gerekse Osmanlı döneminde var olan örf ve geleneklerin bu ve buna benzer eserlerin incelenmesiyle daha sağlıklı bir şekilde yürütüleceği muhakkaktır. Kadın meselesi yüzyıllardır çeşitli eserlere konu olduğu gibi günümüzde de birçok incelemeye malzeme olmaktadır. Görünen odur ki bu konuda Şemseddin Sami'nin yüz yıl kadar önce yaptığı araştırmadan bugüne kadın konusunda tartışmalar son bulmuş değildir. Kadın ve kadın sorunları başlıkları altında daha fazla araştırmaya ve incelemeye gidilmesi günümüzde zaruret olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akis, Metin, *Yalan Kitabı, Hukukta Yalan, Osmanlı Kadı Sicillerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Antep'te Sosyal Yaşam İçerisinde Kişileri Kandırmaya Yönelik Hareketler ve Dönemlere Göre Değişimi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınevi, İstanbul 2015.
- Christine R. Harris, "Male and Female Jealousy, Still More Similar than Different: Replyto Sagarin", *Personality and Social Psychology Review*, Vol. 9, No. 1, 76-86, Department of Psychology, University of California, San Diego 2005.
- Demirtaş, H. Andaç, *Yakın İlişkilerde Kıskançlık, (Bireysel, İlişkisel ve Durumsal Değişkenler)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji (Sosyal Psikoloji) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2004.
- Doğramacıoğlu, Hüseyin (2010). "Aka Gündüz'ün Romanlarında Kadın Karakterler ve Kadın Sorunları", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Klâsik Türk Edebiyatında Aşk-Âşık-Maşûk Özel Sayısı, Volume 5/3 s. 1125-1142.
- Doğramacıoğlu, Hüseyin (2011). "Yakup Kadri'ye Göre Kadınlık ve Kadınlarımız", *The Journal of Academic Social Science Studies, JASSS*, Volume 4, Issue 1, p. 25-30.
- Gündüz, Osman (2009). "Geleneksel Anlatma Formlarından Çağdaş Romana", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4 /II Winter s. 763-798.

Kanter, M. Fatih, "Doğuyu İçeriden Okumak: Doğu Şiirleri Üzerine" *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1 Winter, s. 1347-1357.

Kayadibi, Fahri, *Kadın Eğitiminin Kalkınmadaki Rolü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009.

Öztürk, Dr. Faruk, *Yabancılar İçin Eş ve Zıt Anlamlı Sözcükler Sözlüğü*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.

Sarı, Prof. Dr. Nil; Özaydın, Dr. Zühal, "Dr. Besim Ömer Paşa ve Kadın Hastabakıcı Eğitiminin Nedenleri II", *Sendrom / Aylık Aktüel Tıp Dergisi / Yıl: 4, Sayı: 5*, Logos Yayıncılık, Mayıs, İstanbul 1992.

Sağduyu, Gürdal Bıke, "Osmanlı'da Erkek Giyiminin Modernleşme Süreci", *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fak. Yay., Winter 2017, Issue 17, page 39-49 Year 2017.

**KURBANİ İLE PERÜZAT HİKÂYESİNİN ÇORUM YAZMA VARYANTI
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

**The Çorum Manuscript Variant of the Tale of Kurbani and Perüzat and an
Assessment on this Variant**

Mehmet EROL*

ÖZ

Azerbaycan sahası âşık edebiyatının kurucusu sayılan Âşık Kurbani 16. yüzyılda yaşamıştır. Hayatı hakkında tarihî kaynaklarda bilgi bulunmayan Kurbani'nin biyografisi şiirleri ve adına anlatılan hikâyeye dayanılarak oluşturulmuştur. Sözlü kaynaklar ile az da olsa yazma kaynaklardan ulaşılan şiirleri ve hikâyesi zaman içinde varyantlaşarak günümüze ulaşmıştır. Azerbaycan (Kuzey ve Güney) sahasında yetmiş bir âşık olduğundan Kurbani'nin şiirleri ve hikâyesinin varyantları üzerine yahut bunların yorumlanmasıyla ilgili bu sahada çok sayıda yayın yapılmıştır.

Âşık Kurbani'nin şiirleri ve hikâyesi Anadolu sahasında da yazılı ve sözlü kaynaklarda yer bulmuştur. Bu konudaki sözlü derlemeler daha çok Azerbaycan sahasına yakın yerlerden (Doğu Anadolu Bölgesi) yapılmışken Kurbani'ye ait bilgilerin bulunduğu cönkler, mecmualar ve risaleler gibi yazma kaynaklar ise Anadolu'nun daha farklı bölgelerinde tutulmuştur. Bu çalışmada Kurbani hikâyesinin bulunduğu bir yazma risale ile bu risalede kayıtlı hikâye konu edilmiştir. Söz konusu hikâyenin ilk kez yayınlandığı bu çalışmada Âşık Kurbani tanıtılarak Türkiye'deki kaynaklar ve çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Kurbani ile Perüzat Hikâyesinin Çorum Yazma Varyantı şeklinde adlandırdığımız metnin epizotları gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk hikâyesi, Kurbani ile Perüzat Hikâyesi, yazma eser, cönkler.

ABSTRACT

Aşık Kurbani, the founder of Azerbaijan minstrel literature, lived in the 16th century. The biography of Kurbani, no information about life on historical sources, is based on his poems and the tale told in his name. His poems and his tale reached from oral sources and manuscript sources reached to these days by variance over time. Since there is a grown up in Azerbaijan (North and South), there have been numerous publications on Kurbani's variants of his poems and his tale or on his poems reviews.

The poems and tale of Aşık Kurbani took part in manuscripts and verbal sources in Anatolia. The collection of verbal sources related to this topic was made near the Azerbaijan area (Eastern Anatolia Region) while the manuscript sources were written in different regions of Anatolia. In this article, a manuscript and a recorded Kurbani's tale in this manuscript were studied. The mentioned manuscript variant is published for the first time in this article. In our study are introduced Aşık Kurbani also provides information about resources and work in Turkey. In addition, The episodes of the Kurbani and Perüzat tale, which we call the Çorum Manuscript Variant, are shown.

Keywords: minstrel's tales, tale of Kurbani and Perüzat, manuscripts, cunks

1. Giriş

Âşık tarzı şiir geleneği halk edebiyatı içinde köklü bir yere sahiptir. Türk halk şiirinin tarihî serüveninde kam, bahşı, ozan ve âşık adlandırmalarıyla karşımıza çıkan şair sanatçılar yüzyıllardır içinden çıktıkları halkın sesi olmuşlardır. Devirler ve coğrafyalar değiştiçe adlandırılışları ve üstlendikleri işlevler değişse de bu şair sanatçılar başlangıçtaki

* Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
merol@gantep.edu.tr

öncüleriyle bağlarını koparmamışlardır. Tarihî süreçte gelişen edebî muhitlerde Türk kültürünün sözlü aktarımını büyük ölçüde üstlenerek toplumsal ihtiyaçlar çerçevesinde yenilenebilen bir gelenek oluşturmuşlardır. Son olarak Türkiye ve Azerbaycan sahasında âşık adını alan bu sanatçılar, her ne kadar kendi isimleriyle anılıyor olsalar da yaratıcılıklarını halka mal olmuş beğeni kriterlerinden alagelmışlerdir. Muhakkak ki sözlü kültürde günümüze kadar sayısız şair sanatçı yetişmiştir. Bunlardan bir kısmı ortak bellekten silinirken bazıları halk tarafından çok sevilmiş, sözlü ve yazılı kültür ortamlarında günümüze ulaşmıştır.

Âşık şiirinin Azerbaycan sahasındaki önemli temsilcilerinden biri hatta âşık tarzı şiir geleneğinin bu sahadaki kurucusu Âşık Kurbani olarak kabul edilir. Dolayısıyla Kurbani daha çok Azerbaycan sahasında meşhur olmuş bir âşıktır. Bununla birlikte Kurbani'nin Anadolu sahasında da tanındığını söylemek mümkündür. Kurbani'nin çeşitli şiirleri Türkiye'de yazılmış cönkler ve mecmualarda yer bulmuştur. Bunun yanında Kurbani adına tasnif edilmiş hikâyenin yazma bir varyantı, taşbaskı iki varyantı, Latin harfli basılmış bir varyantı ve sözlü ortamdaki derlenmiş üç varyantı mevcuttur. Sayılan bu varyantlardan yazma ve taşbaskı olanlar henüz yayınlanmamıştır. Bu çalışma daha çok Çorum Halk Kütüphanesi'nde bulunan yazma varyantın incelenmesine odaklanmaktadır. Ancak konuya açıklık getirme adına Kurbani'nin hayatı, şiirleri ile adına anlatılan hikâyenin Azerbaycan ve Türkiye sahasındaki varyantlarına da kısaca değinilecektir.

2. Âşık Kurbani ve Şiirleri

Âşık Kurbani XV. Yüzyılın son çeyreğinde ve XVI. Yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan sahasında yaşamıştır. Doğum ve ölüm tarihleri (1477-1540) ile ilgili bilgiler verilse de bunlar tahminlerden öte gitmez. Kurbani Dirili nisbesiyle anılmakla birlikte doğum ve ölüm yeri tartışmalıdır. Şiirleri üzerinden yapılan değerlendirmelerden onun bugün Güney Azerbaycan sınırlarında Karadağ ilçesi yakınlarındaki Dirili köyünde doğduğu ve ömrünün sonunda memleketine gelerek burada vefat ettiği öğrenilmektedir (Dadaşzade, 1972: 3; Efendiyev, 1982: 185; Paşayev, 1989: 25). Ancak son zamanlarda yapılan bazı araştırmalarda Kurbani'nin doğduğu ve vefat ettiği Diri köyünün Kuzey Azerbaycan'ın Cebrayl ilçesinde olduğu bildirilmektedir (Abbaslı, 2016: 37-38). Âşığın memleketiyle ilgili orta bir yol bulan araştırmacılar da mevcuttur. Özellikle sözlü kültürden derlenen bilgilerden Kurbani'nin her iki köyle de ilgisi olduğu, bunlar arasında gidip geldiği hatta kuzeydeki köyden evlendiği yönünde bilgiler kaydedilmiştir (Qaraxanlı, 2010: 35-37). Diri yahut Dirili denilen yerler aslında birbirine yakın köylerdir. Azerbaycan Türklerinin Kurbani'ye duydukları sevgi, Kuzey ve Güney Azerbaycanlılar arasında bu türden bir çekişmeye neden olmuş görülmektedir.

Âşık Kurbani üzerindeki araştırmaların odaklandığı bir konu da onun Şah İsmâil ile olan münasebetidir. Çoğu araştırmacı bu iki şahsiyetin aynı zamanda yaşadığı ve aralarında dostluk derecesinde bir münasebetin olduğu yönünde fikir beyan etmektedir. Hatta Kurbani'nin halk arasında unutulmaması ve şiirlerin günümüze kadar taşınması söz konusu münasebete bağlanmaktadır (Efendiyev, 1992: 253; Oğuz, 1993: 37; Qaraxanlı, 2010: 15). İkili arasındaki münasebet Kurbani'nin şiirlerinde ve onun adına anlatılan hikâyelerdeki ifadelerden elde edilen bilgilerle kurulmaktadır. Bu bilgilere göre Şah İsmail Kurbani'yi himayesine almış ve pek çok sefere onu da beraberinde götürmüştür. Sultan Selim'in Çaldıran'da Şah İsmail'i yenmesi ile Kurbani Kars'a getirilmiş ve burada Karşı Osman'a teslim edilerek on bir yıl kadar onun yanında kalmıştır.

Paşa Efendiyev'in (1992: 253) bildirdiğine göre Azerbaycan sahasında Âşık Kurbani'yi bilim dünyasına ilk olarak 1923'te yazdığı "El Şairi Kurban" makalesiyle Salman Mümtaz tanıtmıştır. Bu yazıda Kurbani'nin yaratıcılığı yüksek bir şair olduğu ve

“Mürşid-i kamilim Şeyh oğlu Şahım” mısraıyla başlayan şiirini Şah İsmail’e yazdığı ifade edilmektedir. Yine S. Mümtaz’ın 1927’de Arap harfleriyle yayınladığı “El Şairleri” adlı eserinde Kurbani’ye ait dört şiir derleme yerleriyle birlikte verilmiştir (Mümtaz, 1927: 228-231). Aynı araştırmacı bu eseri genişleterek 1935’te iki cilt olarak yayınlamış ve bu eserinde ise Kurbani’nin 22 şiirine yer vermiştir (Abbasi, 2016: 32). Bu ilk çalışmalardan sonra Azerbaycan sahasında Kurbani üzerine yapılan çalışmalar günümüze kadar artarak devam etmiştir³⁴.

Azerbaycan sahasında Kurbani’ye ait şiirlerin yayınlandığı çalışmalar arasında en kapsamlı olanı Qezenfer Kazımov’a aittir. Kazımov’un “Qurbani Eserleri” başlıklı çalışmasında âşığa ait 132 şiir yer almaktadır. Bunlardan 18’i geraylı, 80’i koşma, 8’i tecnis, 3’ü gıfılbend, 9’u deyişme, 2’si divani, 1’i kıta, 10’u bayatı ve 1’i cihanname türündedir. Bunların yanında eserde 5 tamamlanmamış şiir parçası da kaydedilmiştir. Kazımov (2006: 125-220) çalışmasına aldığı şiirlerin kaynaklarını ve varyantlarını da vermiştir. Buna göre Kurbani’nin mevcut şiirlerinin sözlü kaynaklardan derlendiği, yazmalardan elde edildiği³⁵ ve Kurbani hikâyesinin varyantlarının manzum parçalarından tespit edildiği anlaşılmaktadır.

İran Azerbaycanı’nda (Güney Azerbaycan) ise Mehemmed İbadi Karahanlı’nın Arap harfli yayınladığı “Âşık Kurbani Şerhleri” başlıklı çalışmada Kurbaniye ait şiirlerin sayısı çeşitli türlerden olmak üzere 240 olarak tespit edilmiştir. Qaraxanlı bu çalışmasında yer alan şiirlerden 72’sinin ilk kez yayınlandığını ve bazı şiirlerin de bent sayısının artırıldığını ifade etmektedir. Araştırmacı, eserin “Âşık Kurbani’nin Hayatı ve Yaradıcılığına Bir Bahış” başlıklı sunuş kısmında çalışmasının 12 yıl sürdüğünü, Tebriz, Karadağ, Zencan, Urmu, Horasan, Türkmen vb. âşık muhitlerinde Âşık Kurbani Destanı’nın çeşitli varyantların bulunduğunu ve bu varyantlardaki manzum kısımların Kurbani’nin şiir külliyyatının oluşmasında etkili olduğunu belirtmektedir (Qaraxanlı, 2010: 40-41).

3. Kurbani Hikâyesi

Azerbaycan’da halk hikâyesi karşılığı olarak “dastan” kavramı kullanılmaktadır (Alptekin, 1996: 79). Rus inkılabından sonra kullanılmaya başlayan *dastan* kavramından önce bu tür için hikâye / hikâyet, kıssa, nağil gibi adlandırmalar kullanılmıştır (Tehmasib, 2011: 64-65). Azerbaycan sahasında yaygın bir tür olan halk hikâyelerinin sayısının, Dede Korkut Hikâyeleri ve Köroğlu kolları (yirmi kol) da dahil, yüz elli civarında olduğu ifade edilmektedir (Tehmasib, 2011: 121). Bunlardan biri olan Kurbani Dastanı Kuzey ve Güney Azerbaycan’ın çeşitli âşık muhitlerinde üç müstakil versiyon etrafında on beş varyantı ile tespit edilmiştir. Hikâyenin versiyonları Gence, Diri ve Zencan (Zengan) versiyonlarıdır. Bunlar arasında en hacimli ve dolgunu Gence versiyonudur (Tehmasib ve Axundova, 2005: 10).

Çoğunluğu sözlü ortamdan derlenen hikâyenin Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü arşivinde 258 ve 282 numaralarda kayıtlı iki yazma nüshası mevcuttur (Ahundova, 2001: 2). Gence versiyonu ağırlıklı olarak bu yazma nüshalara dayanmaktadır. Azerbaycan sahasında defalarca “Kurbani Dastanı” yahut “Kurbani ile Peri” başlığıyla

³⁴ Salman Mümtaz’dan sonra Kurbani’nin şiirleri araştırmacıların ilgisini çekmiş ve Azerbaycan sahası âşık edebiyatı ile ilgili araştırmalarda Kurbani’nin şiirlerine de yer verilmiştir. Antoloji nitelikli bu çalışmalarda Kurbani’ye ait şiirlerin sayısı, hangi şiirler olduğu ve türleri Tariyel Abbasi tarafından tespit edilmiştir (2016: 32-33).

³⁵ Kazımov’un bildirdiğine göre (2006: 34-35), Azerbaycan sahasında XVII.-XIX. yüzyıllar arasında yazılmış cönklerde Kurbani’ye ait 10 kadar şiir bulunmaktadır.

yayımlanmış hikâye M. H. Tehmasib (2011: 359-360) tarafından “Mecazi muhabbet destanı” olarak tanımlanmakta ve destanın Kurbani’nin ölümünden sonra şiirleri üzerinden oluşturulduğunu ifade etmektedir.

Kurbani Hikâyesi, halk hikâyeleri sınıflandırmalarında *yaşadığı rivayet olunan âşıklar* (Boratav, 1988: 35-36) üzerine teşekkül etmiş *mecazi muhabbet destanları* (Tehmasib, 2011: 359-360) arasında gösterilmektedir. Azerbaycan sahasındaki kadar olmasa da Anadolu sahasında da Kurbani tanınmış bir âşıktır. Yukarıda değinildiği üzere bir yazmada, cönklerde, taşbaskılarda ve sözlü derlemelerde Kurbani hikâyesi ve şiirleri yer almaktadır³⁶. Çalışmanın sınırlılıklarını dikkate alarak Türkiye ve Azerbaycan sahası Kurbani hikâyesi varyantlarının mukayesesini başka bir yazıda değerlendirmeyi uygun görüyoruz.

³⁶ Çalışmanın konusu olan yazma hikâye varyantı dışında Anadolu sahasında Kurbani’ye ait şu belgeler, yayınlar ve çalışmalar mevcuttur.

Cönkler ve mecmualar: Kurbani’ye ait bazı şiirler cönk ve mecmualarda yer almaktadır. Örneğin Milli Kütüphanede Yz. Cönk 51, Yz. Cönk 97, Yz. A 5544/3 numaralarda kayıtlı cönkler ve mecmuada şiirleri vardır.

Taşbaskılar: Kurbani hikâyesi “Âşık Kurbani” başlığıyla iki taşbaskıda yer almaktadır. Basım tarihi ve yeri belli olmayan bu taşbaskılardan ilki 40 sayfa, ikincisi ise yarısı Varaka ile Gülşah hikâyesinin derkenarında basılı, yarısı ise normal basılı olarak 80 sayfadır.

Popüler yayınlar: Kurbani hikâyesi Türkiye’de ilk kez Mehmet Zeki Korgunal tarafından “Âşık Kurbani” başlığıyla 1935 yılında yayınlanmıştır. Halk kitapları anlayışıyla yayınlanan hikâyede Korgunal hikâyenin yazarı olarak gösterilmiş, yazarın hikâyeyi kimden derlediği bilgisine yer verilmemiştir. Korgunal’ın yayını taşbaskılardaki metinle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bunun dışında Kurbani’ye ait üç koşma M. Ş. Ülkütaşır (1940: 8-11) tarafından Halkbilgisi Haberleri Mecmuasında yayımlanmıştır.

Derlemeler: Aşık Kurbani hikâyesinin Türkiye sahasında üç derlemesi yayımlanmıştır. Bunlardan ilki A. Caferoğlu tarafından 1948 yılında *Terekeme Ağzı İle Hudutboyu Şarilerimizden Kurbani ve Şiirleri* başlığıyla yayımlanmıştır. Muş’un Bulanık ilçesinde bir Azerbaycan göçmeni ve Terekeme asıllı olan Aşık Namaz’dan alınan bu derlemede Kurbani’nin sevgilisinin adı Pörüzat olarak geçmektedir ve hikâyenin Gence versiyonuna yakındır. İkinci derleme ise Nejat Birdoğan tarafından Kurbani başlığıyla 1973’te Türk Folklor Araştırmaları’nda yayımlanmıştır (1973: 6671-6678). Makalede daha çok Kurbani’nin hayatı üzerinde durulmuştur. Kısa bir özeti verilen hikâyenin derlemesi 1965 yılında Rusya göçmeni kaynak kişi Aras Irmağ köylerinde yaşayan Ali Kurtak’tan yapılmıştır. Birdoğan, kaynak kişinin hikâyeyi defterinden okuduğunu, bu kaydın ise kaynak kişinin Kril harfli basılmış bir kitaptan kopya ettiğini anlattığı bilgisini vermektedir. Bu özet hikâyenin yukarıda sözü edilen Diri versiyonudur. Yazar ayrıca İğdir’in Pirço köyünden bir öğrencisinin derlediği bir başka Kurbani hikâyesi varyantının da çok kısa özetini vermektedir. Üçüncü derleme ise Kars’ın Akkaya ilçesi Demirkent Köyü’nde yaşayan Aşık Lütfi’nin 1985’te doldurduğu bir kasetten alınmıştır. Bu derleme Fikret Türkmen ile birlikte sekiz kişinin hazırladığı *Âşık Lütfi; Hayatı, Sanatı ve Hikâyeleri* başlıklı bir çalışmada yayımlanmıştır (Türkmen vd. 2011: 65-179). Aşığın anlattığı hikâyelerden biri olan ve Kurbani Hikâyesi başlığı ile verilen bu varyant, kuruluşu iytibatıyla Gence versiyonunun bir varyantıdır.

Tezler: Kurbani hikâyesi üzerine Türkiye’de üç yüksek lisans tezi yapılmıştır. Bunlardan ilki Şahin Köktürk (1990) tarafından *Kurbani ve Peri Hikâyesi Üzerine Bir Araştırma* başlığıyla Samsun 19 Mayıs Üniversitesinde hazırlanmıştır. Çalışmada Gence ve Diri versiyonları ele alınmıştır. İkincisi Sevinç Ahundova (2001) tarafından *Bir Azeri Destanı Kurbani (Giriş-Metin-Tercüme-Dizin)* başlığıyla Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’nde hazırlanmıştır. Çalışmada hikâyenin Gence versiyonun bir varyantı ele alınmıştır. Üçüncü çalışma ise Asena Gülsüm Güneş (2013) tarafından *Kurbani Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme* başlığıyla Ahi Evran Üniversitesi’nde hazırlanmıştır. Çalışmada hikâyenin Türkmen vd. tarafından yayımlanan ve Aşık Lütfi’ye ait anlatma incelenmiştir.

3.1. Kurbani ile Perüzat Hikâyesinin Çorum Varyantı

3.1.1. Hikâyenin Anlatıcısı ve Genel Özellikleri

Kurbani Hikâyesinin içinde bulunduğu yazma Çorum Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Risale adıyla 3147/1 numarada kayıtlıdır. Herhangi bir tarih verilmemiş olan Risâle'de Hikâyet-i Kurbani (1-28), Risâle-i Kerem ile Aslı (34-82), Hikâyet-i Asuman ile Zeycan (83-105) başlıklarıyla üç halk hikâyesi metni kayıtlıdır. Mecmuanın giriş sayfasında sonradan yazıldığı anlaşılan “Kurbânî ile Perüzâd, nakleden Çorumlu Hindlioğlu” notu düşülmüştür.

Yazmadaki Kurbani Hikâyesi, kırmızı mürekkeple yazılmış “Hikâyet-i Kurbânî” başlığıyla başlamakta ve 28 sayfadır. Sayfalar okunur durumda olup nesir anlatıların olduğu sayfalar 19, şiirlerin olduğu sayfalar ise 18 satırdan oluşmaktadır. Siyah mürekkeple yazılmış nüshada nesir ve nazım geçişleri kırmızı mürekkeple ayrılmış olup sayfa kenarları da kırmızı mürekkeple çerçevelemiştir. Hikâyenin sonunda “Nakleden Çorumlu Hindlioğluna göre ve dahi Ahışalı merkûmun tahrîrin yazan üç cüz miktarı oldu dediler. Kıssadan hisse almağa bu kadar da kâfidir azîzim.” şeklinde bir not düşülmüştür. Ayrıca yazmadaki ikinci hikâye olan Kerem ile Aslı hikâyesinin son kısmında yazanın Ahmed Feyzî olduğu belirtilmiştir.

Yazmadaki bilgilerden anlaşıldığı üzere, Kurbani Hikâyesi Çorumlu Hindlioğlu adında biri tarafından anlatılmış, Ahmed Feyzî tarafından da kaleme alınmıştır. Yine yazanın ifadesine göre Kurbânî Ahıskalı'dır ve verilen metin Kurbânî hikâyesinin kısaltılmış şeklidir. Ayrıca hikâyeyi anlatan ve yazanlara göre bu hikâyenin tamamı üç cüz (yaklaşık altmış sayfa) kadardır. Belirli bir tarih verilemese de yazarın aktardığı bilgiler üzerinden Kurbani ve hikâyesinin Anadolu sahasındaki durumu hakkında bazı yorumlar yapmak mümkündür. Öncelikle Kurbani'nin memleketi Ahıska olarak verilmiştir. Bugün Gürcistan sınırları içinde kalan Ahıska bölgesi Azerbaycan sahasına yakındır. Kurbani'nin Ahıskalı olarak bilinmesi bu yakınlıkla ilgili olmalıdır.

Hikâyenin anlatıcısı / nakledeni Çorumlu Hindlioğlu'dur. Antatıcının âşık yahut bir hikâye anlatıcısı (kıssahan, meddah) olup olmadığı belirtilmemiştir. Bununla birlikte 1837 tarihinde Çorum vilayetinde Hindlioğlu Muhsin Ağa adına bir mektep yaptırma ve giderleri için akar temin eden bir vakfın kurulduğu tarihî kayıtlara geçmiştir (İlca, 2013: 165). Dolayısıyla 19. yy'da Çorum'da Hindlioğlu adlı bir ailenin var olduğunu söylemek mümkündür. Yazarın, “Çorumlu Hindlioğluna göre ve dahi Ahışalı merkûmun tahrîrin yazan üç cüz miktarı oldu dediler.” şeklindeki ifadesinden, en azından 19. yy Çorum vilayetinde, Kurbani Hikâyesinin anlatılmakta ve yazılmakta olduğu ve hikâyenin yaklaşık altmış sahife olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kurbani Hikâyesi'nin 19. yy Anadolu sahasında yaygın olarak meclislerde anlatıldığını ve yazıya geçirildiğini söylemek mümkündür.

Halk hikâyelerinin yazma nüshalarındaki başlangıç formelleriyle başlayan yazma varyant, halk hikâyelerinin yapısına uygun olarak nazım-nesir karışık şekilde kaleme alınmıştır. Hikâyede 26 şiir (92 dördlük) mevcuttur. Genelî koşma tarzında olmakla birlikte biri 8'li (geraylı), biri de 15'li (divani) hece ölçüsüyle yazılmıştır. Şiirlerin söylenme bağlamları ise aşkını ifşa ediş, imtihan, sevgiliye yahut karşısındaki muhataba cevap niteliğindedir. Şiirlerde görülen bir ayrıntı da şudur: Hikâyenin yazarı şiirlerin bazı yerlerinde anlaşılmayacağını düşündüğü kelimelerin anlamları için not düşmüştür (zevrak: *gemi dimek; dal: ağaç dimek... gibi*). Nesir kısımların başlarında genelde “hikâye” ibaresi kullanılmıştır.

3.1.2. Hikâyenin epizotları

Kurbani hikâyesinin elimizdeki yazma varyantının epizotlarına genel olarak bakıldığında hazırlık epizotlarının bir özet sayılabilecek şekilde anlatıldığı görülmektedir. Hikâyeyi nakledenin bu varyantın bir özet olduğunu belirten ifadesi dikkate alındığında bu normal bir durum olsa gerektir. Diğer epizot bölümlerinin ayrıntılı olarak verildiği görülmektedir.

Kahramanın ailesi, doğumu ve eğitimi: Kurbani'nin babası Acem illerinde yaşayan Anka Bezirgan adlı zengin biridir. Anka Bezirgan'ın Recep, Şaban ve Kurbani adında üç oğlu vardır. Kurbani en küçükleridir.

Kahramanın âşık olması: Kurbani, çiftliğe giden ağabeylerinin arkasından gider, ancak yolda kaybolur ve Kırkların çadırında uykuya dalar. Uykusunda Karabağ'daki Ziyad Han'ın bacası Perüzat aşkına Kurbani'ye bade içirirler. Aynı şekilde Kurbani aşkına Perüzat'a da bade içirilir. Kardeşleri Kurbani'yi kendinden geçmiş bir vaziyette bulurlar ve bu durumunun sebebini sorarlar. Kurbani ilk şiirini söyleyerek Prüzat'a âşık olduğunu ifşa edince kardeşleri onu eve getirirler.

Kahramanın sevgiliyi aramak için gurbete çıkması: Kurbani Perüzat'ın peşine gideceğini söyleyince annesi engel olmak ister ancak ikna edemez. Kurbani, Karabağ şehrini ararken yolda bir dervişle karşılaşır ve dervişle kıyafetlerini değiştirir. Derviş kılığına giren Kurbani tekrar yollara düşer ve sora sora Ziyad Han'ın konağını bulur. Konağın önündeki dünüre taşına oturan Kurbani Ziyad Han'a durumu anlatır. Ziyad Han durumu öğrenince kurbaniyi dövdürerek dışarı atar. Kurbani kendine gelince şehri gezmek ister ve bir sazıcı dükkânından saz alarak Mülkün Meydanı denen âşık kahvesindeki âşık mat eder. Durum Ziyad Han'a haber verilir ve Han, Kurbani'yi getirmelerini emreder. Kurbani saraya götürülürken Perüzat ile birbirlerini görürler. Serbest kalan Kurbani kıza bir şiirle aşkını ilân eder. Bunu duyan Ziyad Han âşığı huzuruna çağırır ve onu öldürme kararı aldirmek için meclisini toplar. Meclis, öldürülmeden önce âşığın dinlenmesi kararını alır. Kurbani'yi dinleyen meclis onun Hak âşığı olduğuna karar verince Ziyad Han kız kardeşini vermeye razı olur.

Sevgilinin bir başkasıyla evlendirilmek istenmesi: Kel Vezir Perüzat'ı oğluluyla evlendirmek istemektedir. Perüzat'ın Kurbani'ye verildiğini görünce durumu kızını Şirin Nigar'a anlatır. Nigr, Perüzat'a giderek Ziyad Han'ın kendisini Kurbani'ye verdiğini ancak onun gerçekten âşık olup olmadığını öğrenmek için sınamak gerektiğini söyler. Perüzat'a hizmetçi kıyafeti giydirerek kırk kızın toplantısında Kurbani'nin şiir söylemesini isterler. Kurbani hizmetçi kılığında su dağıtan Perüzat'ı tanır ve şiirlerini onun için söyler. Nigar iki âşığı ayıramayacağını anlayınca cadılara büyü yaptırırıp Kurbani'yi büyüyle ıssız bir adaya gönderir. Kurbani adadan kurtulmak için bir sal yapar ve içine oturur. Bu sırada kır atlı Hızır gelerek Kurbani'yi karaya çıkarır. Kurbani gece olunca gizlice Perüzat'ın bahçesine gelir. Kurbani başından geçenleri anlatınca Perüzat kavuşmalarını yalnızca dayısı Hüsrevî Şah'ın sağlayabileceğini söyler. Dayısına durumu anlatan bir mektup yazarak Kurbani'yi ona gönderir.

Kahramanın engeli kaldırmak için ikinci kez gurbete çıkması: Kurbani yolda Hüsrevî Şah'ın beldesinin altı aylık uzaklıkta olduğunu öğrenir. Sonunda Hüsrevî Han'ın konağına ulaşır ve mektubu verir. Durumu öğrenen Hüsrevî Han, Ziyad Han'a bir mektup yazarak Perüzat'ı Kurbani'ye vermesini emreder; Kurbani'nin de yanına otuz atlı vererek yolcu eder. Kurbani dönüş yolunda Hüsrevî Han'ın halasının şehrine uğrar. Hüsrevî Han'ın halası öldüğünden şehri kızını yönetmektedir. Şehri yöneten kız âşık olduğundan şehrine gelen âşıkla imtihan olmaktadır. Kız, Kurbani'nin âşık olduğunu öğrenince, kendisinin

yenmesi hâlinde Kurbani'yi öldüreceğini, yenilmesi hâlinde ise onunla evlenip şehrin idaresini kendisine verme şartıyla, imtihan olmak ister. Kurbani ile kız perde arkasından atışılar. Kurbani ilk deyişinde perdenin arkasındakinin kız olduğunu bilir ve imtihanı kazanır. Bunun üzerine kız, Kurbani'ye eşi olmasını ve yönetime geçmesini teklif eder. Kurbani başından geçenleri şiirle anlatarak teklifi reddeder. Durumu öğrenen kız da Ziyad Han'a Kurbani ile Perüzat'ı evlendirmesini emreden bir mektup yazar ve yanına otuz adam verip gönderir.

Kahramanın sevgilinin memleketine dönmesi: Bu arada Kel Vezir'in kızı Nigar Hanım Kurbani'nin Hüsrevi Şah'a gittiğini öğrenmiş, kavuşmayı engellemek için bir hile düzenlemiştir. Dört yol çatına bir türbe yaptırır ve cadı karılarına helva yaptırıp gelip geçene "Perüzat Hanım'ın can helvası" diyerek dağıttırır. Kurbani buraya gelip Perüzat'ın ölüm haberini alır.

Sonuç epizodu: Kurbani, kendisine gösterilen Perüzat'ın sahte mezarı başında bir âh çekerek ölür. Bunu duyan Perüzat da oraya gelip Kurbani'nin cesedi üzerine kapanarak ruhunu teslim eder.

Kurbani hikâyesinin Çorum yazma varyantının epizotları geneli itibarıyla yukarıda zikredilen versiyonlarla çeşitli benzerlikler göstermektedir. Ancak sonuç epizodu olarak Diri versiyonu ile paralellik gösterir. Yazma varyantta Kurbani, Perüzat'ın ölüm haberini aldığına sahte mezarın üzerine kapanarak bu acıyaya dayanamayıp ölürken Diri versiyonunda Kurbani yılan sokması ile ölür. Peri ise her iki anlatmada da Kurbani'nin mezarına / cesedi üzerine acıyla kapanarak ruhunu teslim eder. Bu yönüyle yazma varyantın hikâye kurgusu sonuç epizodu bağlamında Diri versiyonuyla benzerlik gösterir.

SONUÇ

Anadolu sahası cönkler ve mecmualardaki şiirleri, yazma ve taşbaskılardaki hikâye varyantları ile sözlü kültürde yaşatılan derlemeleri dikkate alındığında Kurbani, Azerbaycan sahası âşık edebiyatı temsilcilerinden olmasına rağmen Anadolu sahasında da tanınmış bir âşıktır. Eldeki kaynaklara göre Anadolu'daki Kurbani bilsinin 19. yy'a ait olduğunu söylemek mümkündür. Kurbani'nin şiirleri ile adına anlatılan hikâyesi, anlatıcılar ve yazıcılar tarafından işlenmiştir. Sözlü ortamdan derlenerek yayımlanmış Kurbani hikâyesinin varyantları Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan kaynak kişilerden elde edilmiştir. Derleme yerlerinin Azerbaycan'a yakınlığı düşünüldüğünde Azerbaycan sahası âşıklık geleneğinin Doğu Anadolu'da daha etkili olduğu ve bu sebeple de sözlü ortamda hikâyenin unutulmadığı söylenebilir. Bununla birlikte yazılı kaynaklar ile taşbaskılarda Kurbani'ye ait şiirlerin ve hikâyenin örneklerine rastlanması âşığın Çorum, İstanbul gibi yerlerde de bilindiğine işaret eder.

Ekte metni verilen yazma varyanttaki şiirler, şahıs ve yer adları, olay örgüsü gibi yönleriyle Azerbaycan ve Türkiye sahasındaki varyantlardan farklılık göstermektedir. Bu varyat, olay kurgusu olarak özellikle sonuç epizodu bağlamında hikâyenin Diri versiyonu ile benzerdir. İlk kez yayınlanan bu varyant Türkiye ve Azerbaycan sahaslarındaki Kurbani araştırmalarında ve Azerbaycan sahası âşıklık geleneğinin Anadolu sahasına etkisi konularında kaynaklık edecektir.

KAYNAKÇA

- Abbaslı, T. (2016). *Qurbaninin Poetik İrsi (Monografya)*, Bakı: Orxan Neşriyyat
- Caferoğlu, A. (1948). “Terekeme Ağzı İle Hudutboyu Şarilerimizden Kurbani ve Şiirleri”, *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*, C. III, S. 1-2, s. 87-106.
- Ahundova, S. (2001). *Bir Azerî Destanı: Kurbani (Giriş-Metin-Tercüme-Dizin)*, İstanbul: Marmara Ü., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Alptekin, A. B. (1996). *Halk Hikâyelerinin Motip Yapısı*, Ankara: Akçağ.
- Birdoğan, N. (1973). “Saz Şairleri: Kurbani”, *Türk Folklor Araştırmaları*, C.14, No: 284, s.6671-6678.
- Boratav, P. N. (1988). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, İstanbul: Adam Yayınları.
- Dadaşzade, A. (1972). *Qurbani*, Bakı:
- Efendiyev, P. (1992). *Azerbaycan Şifahi Xalk Edebiyyatı*, Bakı: Maarif Neşriyyatı.
- Güneş, A. G. (2013) *Kurbani Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme*, Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ilıca, A. (2013), “Çorum’da Sosyal ve Kültürel Hayat”, *Çorum ve Kültür*, Çorum: Çorum Valiliği Yayını, s.155-177.
- Kazımov, Q. (2006). *Qurbani Eserleri* (2. Baskı), Bakı: Şarq-Qarb.
- Korgunal, M. Z. (1935). *Âşık Kurbani*, İstanbul: Beyazıd Bozkurt Matbaası.
- Köktürk, Şahin (1990). *Kurbani ve Peri Hikâyesi Üzerine Bir Araştırma*, Samsun: Samsun 19 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Menzuri, A. (1990). *Âşık Kurbani ve Peri Hanım*, Tebriz: İnşarâtı Yârân.
- Mümtaz, S. (1927). *El Şairleri*, Bakü: Azer Neşr Matbaası.
- Oğuz, M. Öcal (1993), “Azerbaycan Âşıklık Geleneği ve Dirili Kurbani”, *Milli Folklor*, S. 20, ss. 35–39.
- Paşayev, S. (1989). *Azerbaycan Folkloru ve Aşık Yaradıcılığı*, Bakı: ADU Neşriyyatı.
- Qaraxanlı, M. İ. (2010). *Âşık Qurbani Şerhler*, Tebriz: Neşr-i Axtar.
- Tehmasib, M. H. ve Axundov, E. (2005). *Azerbaycan Dastanları I.c.*, Bakı: Lider Neşriyat.
- Tehmasib, M. H. (2011). *Seçilmiş Eserleri II (Azerbaycan Xalq Dastanları Orta Esrlər)*, Bakı: Slavyan Üniversitesi.
- Türkmen, F. vd. (2011). *Âşık Lütü Hayatı, Sanatı ve Hikâyeleri*, Kars: Kars Valiliği.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1940). “Âşık Kurbani'nin Üç Manzumesi”, *Halkbilgisi Haberleri Mecmuası*, C.10, S.109, s. 8-11.

Ek: Metin

Hikâyet-i Kurbânî

[1] Râviyân-ı ahbâr ve nâkılân-ı âsâr, muhaddisân-ı rûzigâr şöyle rivâyet ve şu yüzden hikâyet ederler ki, Acem illerinde İran şehrinde bir bezirgân var idi. Adına Ankâ bezirgân derler idi. Malda ve hâlde noksânı yok idi. Dünya yüzünde üç evlâdı var idi. Büyüğünün ismi Recep, ortasının ismi Şaban, küccük oğlunun ismine Kurbânî derler idi. Dahî bezirgân-zâdenin şehrin civârında bir çiftliği olup senede bir defa hasâd vakti mahdumlarını gönderirdi. Yine günlerde bir gün gene hasâd vakti olup mahdumları çiftliğe gitmek murâd eyledikde Kurbânî'yi evde bırakıp gittiler. Kurbânî dahi gördü ki gitmişler. Der-âkıbet ata kulak verip arkalarından revân olup gitdi. Karındaşlarının ne tarafa gitdiğin bilmeyip bir tarafa revân olup gitdi. Dahî yolu bir çöl yazıya düşüp, birkaç gün gitdikden sonra yazının orta yerinde bir yeşil hayme zâhir oldu. Çadırın yanına varıp gördü ki bir âlâ çadırıdır. İçine girdi ki içi boş. Kendisi dahi gayet yorulmuş idi. Atını bağlayıp çadır içinde yatıp uyudu. Meğer ol çadır kırkların çadırı imiş. Oğlan uykuda iken Kırklar çadıra gelip gördüler ki çadır içinde bir mahbûb yatıp. Oğlanı çevre alıp durdular ve hem dahî müşâvere eylediler. Bazısı dedi: “Bunu mahaline getürelim.” Bazısı dedi: “Bunu içimize alalım.” Hâsılı kelâm içlerinden birisi cevâb etdi ki, “Bu oğlanı Kandehar şehrinin kazâsı Karabağ'da Ziyâd [2]

Han'ın hemşiresi Perüzât'a âşık edelim, devr-i kıyâmete kadar söylensin.” dedikde “pek münâsib” deyip oğlanın rüyâsında bir kadeh doldurup şunu “Perüzât'ın aşkına” deyip, oğlan dahi nûş eyledi. Kaldı ki kızın dahi ol tarafda rüyâda bir kadeh doldurup “Şunu sen nûş eyle ey kız!” dedikde kız dahi nûş eyleyip gâibâne birbirlerine âşık ve ma'sûk oldular. Oğlanın hasret ve aşkı kızı yakdı ve hasret olup kızın da aşkı oğlanı yakıp. Şöyle kim bî-karâr olup lâ ya'kil oldular birbirlerine. Kaldı ki karındaşları çiftliğinden gelip suâl etdikde cevâb etdiler ki, “Oğlan çiftlik tarafına sizi isteyü gitdi.” dedikde, der-âkıbet peşine düşüp aramağa gitdiler. Arar iken yolları ol çadır semtine varıp. Oğlanı anda bulup gördüler ki oğlan lâ ya'kil olmuş ve mecnûna dönmüş. Kendiden, “Bu keyfiyet ne?” deyü suâl etdiklerinde oğlan cevâb edip buyurdı ki, “Ben size sohbet ile anladamam, ebyât ile anladayım.” dedi. Bunlara birkaç hâne ebyât söyledi, bakalım ne demiş:

Yatarken üstüme geldi erenler
Ya sen ne yatarsın uyan dediler
Sır gâibden bize dolu verenler
Şu devrân ki şâh-ı merdân dediler

Uyandım gafletten açdım gözümü
Erenler pâyına sürdüm yüzümü
Söyletdiler Hak söyledim sözümü
Seksen bin kelâmı beyân dediler

Üstüme uğradı imir hacısı
Derünümünden çıkmaz yârin acısı

Karabağ'da Ziyâd Han'ın bacısı
Verildi Mevlâ'dan ihsân dediler

Ali ile Gamber doldular bile
Gidesin cennetden *dârü'l mukame*
[3] Üçler yediler kırklar da bile
Al aşkın tasını iç kan dediler

Kurbânîm dalmışsın gam deryâsına
Âhûlar mekânı çöl ovasına
Bir hisâr çekdiler gönül pasına
Bu çark-ı dünyâyı dolan dediler

Hikâye: Karındaşlarına bu beyti beyân eyledi. Sonra atına süvâr olup hânesine getirip dadasına teslim edip merkûme geçen mâcerâyı beyân eylediler. “Güzelce gönlümüz eyleyelim” deyip kendileri çiftliğe azimet eyledi. Gelelim imdi Kurbânî'ye. Aşkımlı yenmeyip vâldesine “giderim” deyü ibrâm edip vâldesi haber anladamadı. Vâldesi atının başına sarıldı. Bunlar savaşta iken konşulukdan bir hatun gelip bunların keyfiyetine âgâh olup vâldesine cevâb eyledi. “Koyuversen bu oğlanı nere gidebilür? Şu depeye varınca karnı acıkır, geri gelir.” deyince atın koyuverdi. Kurbânî komşu hatunun sözi kendiye güç gelip geriye döndü. Hatunun kapusına gelip kendisini taşra çağırıp bu ebyâtı söyledi:

Gönül kalk gidelim garib illere
Anda bir şehir var adı Gence hey
Güzelleri mahbûbları hûbları
Anlar batmış mala mülke anca hey

Öpmek için gerdanında hâli var
Emmek için leblerinde balı var

Her kişinin tâze tâze yâri var
Felek bize takdı birden kanca hey

Kurbânî der visâline ermedim
Dest uzadıp gonca gülün dermedim
Îrân gezdim Turân gezdim görmedim
Güzellikde mahbûblıkda onca hey

[4] Hikâye: böyle deyip atına süvâr oldu, gitdi. “Kande Karabağ?” deyip gitmede. Günlerde bir gün bir çayır çemenlik yere, sahrâyâ dâhil oldu. Atın gemini alıp atı çayıra salıverdi. Kendisi dahi bir mikdâr tefekkürde kendi kendiye aytdı: “Bu sevdâyı bana verdin, bu atın günâhı nedir?” deyip atı âzâd eyleyip kendisi piyâde-yayan yola revân oldu. Giderken birkaç gün sonra yolda bir dervişe rast geldi. Selâm verdi. Derviş dahi selâmı alıp mükâlemeye başladılar. Esnâ-yı kelâmda dervişe teklif eyledi ki, “Gel baba seninle elbise, çamaşurlarımızı değış edelim.” dedikde derviş dahi “pek münâsib” deyip der-âkıbet elbiselerin değışdiler. Anın üzerine dahi bir mikdâr müsâit dostluk eyleyip derviş baba cân aytdı ki, “Birâder, sana bir suâlim var, amma doğrısın söyle.” deyip cevâb eyledi ki, “Birâder senin asbâbın âlâ, benim asbâbım ednâ. Ne aceb değış eyledin? Fikr-i taaccubda

kaldım.” dedikde, Kurbânî dahi cevâb eyledi kim: “Baba Cân, sana sohbetle anladamam, ebyât ile anladayım.” deyip dervîşe ne söyledi, bakalım ne demiş:

İki dinli hercailik ucundan
Tende cânım bî-mecâl gezer
Aldırdım cânânım rûh-ı revânım
Gönül bu dünyaya infîâl gezer

İstemem cihânda atlas ü kaba
Cihânın lezzeti bir pula caba

Bir zikke bir teber bir eski aba
Âşık-ı sâdıklar bu misâl gezer

Kurbânî der visaline eremem
Dest uzadıp gonca gülün deremem
Bir cerânın avcısuyum uramam
Gönül sahrasında pür melâl gezer

[5] Hikâye: Ebyât tekmîl olup dervîşe vedâ eyleyip yola revân oldular. Günlerde bir gün Karabağ’ın kenârına dâhil olup bir âdeme rast gelip suâl eyledi ki, “Ziyâd Han’ın konağı?” deyî suâl eyledi. Ol âdem konağın olduğı yeri tarif eyleyip revân oldular. Kurbânî dahi sora sora konağı bulup nazar eyledi. Gördü ki Karabağ şehrinde bir âlâ konak bünyâd olunmuş ki vasfı mümkün değil. Konağın iki tarafında iki taş var. Birinin üzerine oturdu. Meğer ol beldenin âdet-i resmi bu idi ki bir âdem bir kimsenin kızına (*talip*) olmuş olsa ol taş üstü oturur idi. Anla bilinürdi kim kızın dünürüdür. Dervîş kıyâfesinde Kurbânî taş üzerinde otururken Ziyâd Han dahi bir mikdâr âdem ile şikâra binmiş idi. Gördü ki taş üzerinde bir dervîş oturur. Gazaba gelip ta’zîr edecek oldukda, sonra fikr eyledi ki, “Bu bir gedâ dervîşdir. Gâlibâ bilmezlik ile oturmuşdur.” deyip bir adamına üç beş gurusu verip “Şu dervîşi def eyle.” deyip cevâb eyledi. Adam dahi yanına gelip aytdı ki “Ey dervîş baba, beğimiz sana ihsân gönderdi. Al bunu da git.” dedikde Kurbânî dahi dedi: “Ey âdem, ben para-gurusu âşıkı değilim.” dedi. Ol adam “Matlûbun nedir?” deyî suâl eyledi. Dervîş dahi cevâb eyledi ki “Matlûbum sizin elinizden gelmez.” dedi. Ol adam gazablanıp “Tez söyle, anca benim elimden gelür!” dedikde Kurbânî cevâb eyledi. Ziyâd Han’ın hemşiresi Perüzât’a Allah’ın emriyle dünürüm. Ol benim ma’sûkım, ben anın âşıkuyum.” dedikde der-âkıbet Ziyâd Han’a ol adam keyfiyeti ilâm eyledi. Merkûm dahi gazab eyleyip [6] bu meselli iş kendüye güç gelip geriye dönüp erbâb-ı dîvânı cem eyleyip keyfiyeti arz etdikde “Tiz dervîşi getirin.” deyü emr etdiler. Birkaç adam gidip Kurbânî’yi huzûra getirdiler. Meclisde suâl etdiler: “Ey oğul, dervîş baba, sen bu kapudan ne istersin ve harcın nedir?” deyü suâl eyledikde Kurbânî cevâb eyledi ki, “Doğrusı meşhur olan meseldir ki ‘söz saklayanda kalır’ fehdâsınca, Allah’ın emri ile Ziyâd Han’ın hemşiresi Perüzât Hatun’a dünürüm” dedikde bu söze herkes acebleyip birbirlerinin yüzüne bakdıkdâ esnâ-yı kelâmda Ziyâd Han suâl etdi ki, “Bu ne yaramaz işdir ki benim gibi hanın bacısına bunun gibi gedâ dervîş dünür ola?” dedikde meclisde adamlar cevâb etdiler ki, “Bu dervîş mecnûn imiş, bunun terbiyesi değnek olsun.” dedikde Kurbânî bî-çâreyi falakaya yıkıp bir mikdâr değnek urdılar. Sersem olup aklı başından gitdi. Ayağından tutup taşra sürüdüler. Ol mahalde bir mikdâr yatıp aklı başına gelip neye uğradığını bilmedi. Düşünürken tefahhüm eyleyip bildi ki dünki gün dükeldi idi. Kendini yokladı, bir yeri dutmuyor. Sabâh dahi yanaşmış idi. Der-âkıbet aklını başına toplayıp kalkdı. Yazı kenarına çıkdı, geri gidecek oldu ise de tekrâr tefekkür eyledi. “Ben şehre vardıkda Karabağ’a vardım, benden suâl ederler de varmamışsın dilerler, bir mikdâr çarşu bazârı temâşâ eyleyim” deyip geriye dönüp çarşudan tarafa revân oldu. Sora sora çarşuyu buldu. Gezerken yolu sazıcı dükkânına geldi. Gördü ki bir adam dükkânda saz yapar, birkaç müşteri dahi temâşâ ederler idi. Kurbânî bunların aralarından [7] geçip seyretmeğe başladı. Bir vakitden sonra ol adamlar dağılıp Kurbânî yalnız kaldı. Sazıcı dahi nazar eyledi kim bir dervîş boynun bükmüş durur. Sazıcı dahi bir tersan adam idi. “Burda ne durursun ve saz çalma bilür misin?” dedikde Kurbânî de “Bilürem.” demiş bulundu. Sazıcı dahi cevâb etdi ki “Ziyâd Han’ın bacısı Perüzât Hanım’a bir âlâ saz yapıyorum. Eğer hakkından gelebilirsen sana âferim, eğer çalamazsan başında

paralarım.” Kurbânî sazın eline alıp bir çalış çaldı ki neziri yokdur. Sazcı dahi beğenip âferin eyledi. Tekrâr suâl etdi: “Derviş baba, türkü de söyleyebilir misin?”, “Elden geldiği kadar.” dedikde sazcıya hoş gelip etdi, “Dehan tarafda Mülkin meydânı vardır. Orada birkaç âşıkla imtihan olurlar, seninle evvel oraya gidelim.” dedikde “Pek münâsib.” deyip oradan yola revân olup gıtdiler. Kalabalıktan insân birbirlerini basarak temâşâ ederler. Bunlar da aralarından az irak âşıkla yanına vardıkda âşıkla dahi “şuarâ gelmiş” diyerek yer gösterdi. Oturdukda Kurbânî dahi sazı sıyıyıp fasıla başladıkda “Buyurun âşık baba, birkaç hâne ebyât söylen.” dedikde Kurbânî de sazın eline alıp birkaç hâne ebyât söyledi. Bakalım ne dimiş. Ahbâblar ve dost ve cândan azîzler. Aldı bakalım:

Anamın rahminde hâmile oldum
Elim atıp ben bir kana erişdim
Yokdan var eyleyip geldim cihâna
Sazım alıp bu meydâna erişdim

Lâmekân şehrinde vücûda geldim
Cânlardan bir ehl-i cânâ erişdim
Elden ele kandan kana süzüldüm
Şükr olsun bu meydâna erişdim

[8] Tarikatdan kemer çaldım belime
Ma’rifetden bir yol girdi elime
Hakikatden su bağlandı gölüme
Katre iken bir ummâna erişdim

Gözsüz idim gözsüzlerden göz aldım
Seme idim üstâzımdan söz aldım

Geç yetişdim murâdımı tiz aldım
Şükür olsun kânden kâne erişdim

Bir dilberin aşk odından odlandım
Belî dedim belâsına katlandım
Yer ü göğü yaradandan istedim
Kereme uğradım kâne irişdim

Bize virilmiş İncil Furkân
Yavrumun bakışı değer yüz bin kan
Hakkım bana virmiş zihn ile iz’ân
Elif dedim ben Rahmân’a erişdim

Der Kurbânî budur söz muhtasarı
Hem erenler evliyâlar serveri
Pirimden nüş etdim âb-ı kevseri
Dest uzadıp ben dâmâna irişdim

Böyle dedikde âşıkla taaccüb eyleyip “Aşk olsun sana ışıklık olsun al!” deyip Kurbânî’ye saz teslim eylediler. Kurbânî dahi mukaddem sazı aldığı adama al eyledi ve sazları teslim eyledi. Meğer Ziyâd Han’ın adamları ol meclisde bulunur. İşbu keyfiyette âgâh olup, Şâh’a haber verdiler ki “Dünki bizim terbiye eylediğimiz derviş bugün Mülkin Meydânı’nda bu meselli işledi.” dedikde tez adam gönderip istedi. Adamlar Kurbânî’ye varıp “Şâhımız seni ister.” deyip Kurbânî’yi alıp getirdiler. Gelince yol kızın sarayı altına uğradı. Kız dahi câriyelere emr eyledi ki, “Tezden bu gürültüden bir haber getirin.” dedikde câriyeler gıtdiler, gözlediler. Andan kız pencereden Kubânî gelirken nazar eyledi, gördü ki rüyâsında görüp hayâlîne meyl ettiği [9] Kurbânî’dir. Tiz yerinden Hanım adamlara cevâb eyledi ki, “Bunu birağın” dedikde adamlar geriye çekildi. Oğlan dahi yukarıya bakıp gördü ki rüyâsında gördüğü Perüzât Hanım’dır. Ve anda kız oğlanı görüp çoşdu. Hemân Kurbânî aldı bakalım:

Bakıp bu hâlîme sen olma melûl
Cefâyı çekmeyen sevdâkâr olmaz
Gam yiyip gam çekme dîvâne gönül
Rûzigâr* her zaman başa dâr olmaz

Kendün bilmez ile kalkıp oturma
Aklın zâye verip zihnîni yitirme
Sevdiğim gönlüne şüphe getirme
Öne dağ ursan da ize kâr olmaz

Siyâh zülfün mâh yüzine dara gör
Bunda yol sevdâdır sen de göre gör
Der Kurbânî şu derdine çâre gör
Sevdâyâ düşende nâmus âr olmaz

* Yazanın notu: *bu dünyâ dimek*

Bu ebyâtları işidip kız dahi oğlan için aldı, bakalım ne demişdir, ne ebyât, eş'âr söylemiştir:

İntizâr çekmekden kan ağlamakdan Şeydâ bülbül gibi işim zâr olur Gündüz sabrım kalmaz gece karârım Hasretinden gönül bî-karâr olur	Her kim haber verir han kardaşıma Rûz-ı mahşer günü yeri nâr olur Bu aşkın elinden dâd eyledim dâd Ne gelir elimden Mevlâdan imdâd Kurbânî'den ayrı düşse Perüzât Cümle dertler vücudunda var olur
---	---

Hikâye: Bunlar bu hâlde iken gammâzın bağı yuka olur. Ne ki olan keyfiyeti Ziyâd Han'a bir bir takrîr eylediler. Ziyâd Han emr eyledi ki "Tez oğlanı getirin." [10] dedikde kendisi meclis cem eyleyip müşâvere eyledikde Ziyâd Han cevâb eyledi ki "Mukaddem bizim terbiye eylediğimiz derviş Mülkin Meydânı'ndaki âşıkların sazlarını almış deyi ihbâr etdiler, "huzûruma getirin" deyi emr eyledik. Adamlarımız getirir iken hemşiremizi dahi pencereden görüp, birbirlerine ebyât, eş'âr söylemişler. Keyfiyeti bana ağır gelip, katline emr eyleyeceğim." dedikde meclisde dahi cevâb eylediler ki, "Gel Şâhım sabr eyle, belki Hak âşığıdır, efendiye ziyân olur." dedikde, "Eğer beyhûde âşık ise bildiğin işle." dedi(ler). Cevâb eyledi, "Cellâd gelsin!" Cellâd geldikde cellâda tenbîh etdiler ki "Derviş gelip mikdârını anladıkda sana işâret eyler, el kılıcın kabzesinde hâzır durasın. İşâret keyfiyeti malûm oldukda der-âkıbet üryân-ı kılıç eyleyip işin tamâm eylesin" deyi dikkat ile tenbîh eylediler. Bir de gördüler kim Kurbânî'yi huzûra getirdiler ve yer gösterdiler. Kurbânî dahi geçip oturdukdâ ve merhabâ tekmîl oldukda cevâb etdiler ki, "Derviş Baba, bu ne meyil? Keyfiyeti bizlere ilam eyle." dedikde Kurbânî dahi başladı geçen mâcerâyı takrîr eylemeğe. Çadırda rüyâ görüp Kırklar rüyâsında Perüzât'ı gösterip ve Perüzât'ın aşkına doldurup nûş eylediklerini, Karabağ şehrinin olduğunu ve yolda dervişe rast geldiğini ve şehrin kenârında adamla buluşup ve konağı haber alıp ve konağın köşe taşına oturduğunu ve Şâh ava giderken rast gelip ve Perüzât Hanım'ı Hak emri ile dilek eyleyip ve Şâh dahi gazaba gelip "git" dediklerini ve andan Mülkin Meydânı'nda âşıkların [11] mâcerâsını ve anda Perüzât ile buluşup ebyât söylediklerini bir bir beyân eyleyip hâsıl-ı kelâm, "Ben anın âşıkıyım ol da benim maşukum." deyip cevâb tekmîl eyledikde meclis fikr eyleyip cevâb eyledi ki, "Mutlaka sen anı rüyada gördün?", "Beli gördüm." dedikde cevâb eylediler ki, "Ebyât ile Hak âşıkı isen azâsında olan nişânları bir bir beyân eyle." dedikde, Kurbânî sazın ele alıp bakalım meclisde ne dedi. Ebyât-ı Kurbânî, ahhâb-ı yârân:

Gönül sevme dedim hûblar hûbunu Anın her müyında yüz bin kan olur Nagâh seni derde giriftâr etdi Bilmek olmaz gamzesinde âl olur	Elindeki zülfikârı dal* olur Kamer ne dolandır şems ne yakar Katreler kaynaşıp ummâna akar Der Kurbânî her kim şâha kem bakar Anın vücûduna ten zevâl olur
---	--

Cemâl-i Yûsuf'un hüsn-i Yakûb'un
Âleme şân verir zerresi hûbun
Beli ince boyu uzun mahbûbun
Zenehdânın çevre yanı hâl olur

Ulu divanlarda söylenir adım
Arşa direk direk olur feryâdım
Su yerine kan içen cellâdım

* Yazanın notu: ağaç dimek

Hikâye: Bu ebyâtı meclise beyân eyledikde “Bunun Hak âşıkı olmasına şüphe yok.” dediler. Ziyâd Han dahi “Gerçek âşık imiş, ben hemşiremi vermeğe râzı oldum.” deyince ahâlî-i meclis el kaldırıp oğlana kızın duâsını edip “Mübârek olsun.” dediler. Kaldı ki Ziyâd Han’ın bir veziri var idi. Adına Kel Vezir derlerdi. Meğer ol kızı oğluna matlûb eder imiş. Bu keyfiyet olduğuna kederlenip evine geldi. Vezirin de bir kızı var idi. Şîrîn Nigâr derler idi. Nigâr Hanım pederini melûl gördü ki yüzünde melâlet var idi. [12] Suâl etdi: “Ne kederin vardır?” dedi. Pederi cevâb etdi ki, “Bugün meclisde Perüzât Hanım’ı bir derviş abdâl dört hâne ebyât söylediği için bu abdâla damâd etdiler.” dedikde kız dahi derhâl Perüzât’ın yanına varıp keyfiyeti ilâm eyledi. Kız dahi cevâb eyledi ki, “Ben ana varırım. Ben ana âşıkım. Ol benim maşûkum.” dedikde Nigâr Hanım, “Dur bakalım, hâs bakçaya davet edelim, kırk kız donadalım; sana dahi müsta’mel libâs giydirelim, eğer seni bilip sana lâyıkiyla ebyât söylese gerçek âşıktır.” deyince, bunun üzerine karar verip Nigâr Hanım ol kırk dâne kızı bakçaya davet eyledi. Perüzât eski libâs lar giyip hizmetçi oldu. Ba’de Kurbânî’ye adam gönderip alıp getirdiler. Kurbânî gördü kim Perüzât Hanım kızlara hizmet edip su dağıdır. Nigâr Hanım aytdı ki, “Kurbânî’ye dahi su ver.” dedi. Kız dahi suyu verdi. Oğlan alıp nûş etdi. Bakalım ne kıza ne söyledi:

Ol cânânım bana verdi bir bâde
Ara yerde dönen sâkî tanıktır
Bu aşkı sevdâsı düşdi serime
Gönül ne uykudadır ne uyanıktır

Gerdânına dökmüş zülf saçağını
Misk-i anber bürümüş sol u sağını

Bak şu bağbân da ıssız koymuş bağını
Hoyrat eli değmiş gül budanıktır

Hani öyle yâr ki yârine döne
Merhamet eyleye hâli perişâna
Der Kurbânî düşdün aşk-ı cânâna
Durulmaz bu gönül pek bulanıktır

Hikâye: Böyle dedikde Nigâr Hanım cevâb eyledi ki, “Bire Kurbânî, sen bu meydândaki hizmetçi üzerine söz söylersin. Bu meydânda kırk kız var. Bunların merâmına göre söyle. Maşûkun bunların içindedir, ayırd eyle.” dedikde Kurbânî dahi sazı aldı, bakalım ne kelâm söyledi:

[13] Deniz kenârında olur adalar
Yel esdikçe zülûflerin saralar
Oturmuş bir alay melek zâdeler
İçki karmış otağından sakınır

Bulutlar oynasır çark-ı felekde
Gözüm kaldı yeşil donlu melekde
Bir eli elimde dilim dilinde
Hem bir elim ayağından sakınır

İki engel birbirine atıldı
Çeşmim yaşı deryâlara katıldı
Doğram doğram oldu meze dutuldu
Yandı cânım ocağından sakınır

Der Kurbânî devrân kalınca
Cânım çıkdı doğru haber alınca
Uzun gecelerde sabâh olunca
Yandı bağrım bıçağından sakınır

Böyle deyince Nigâr Hanım cevâb etdi: “Behey Kurbânî, ne lâzım ki bu hizmetçiye söyler durursun. Bu duran kırk kıza söyle veyâhud bize söyle.” dedikde Kurbânî sazın eline alıp bakalım ne söyledi:

Ey selâtîn âşıkların serinde
Siyâh ebrû gibi pîç ü tâb olmaz
Perüzât hüsnüne mâlik olanlar
Bîdâr olur gözlerinde hâb olmaz

Mısır şehri derler ana varmışım
Yûsuf Züleyhâ dâmâne ermişim
Ben felek ayını gökde görmüşüm
Yerde hüsnün gibi mâh u tâb olmaz

Kaşların arası emîr-i hacıdır
Yâr senin bir büsen dert ilâcıdır
Şerbet şeker kand-ı nebât acıdır
Leblerinden akan meğer nâb olmaz

Kurbânî der yârda kaldı nazarım
Kırklar meclisinde kim oldu yârim
Dünyâda sen sağ Telli Nigârım
Bir ben ölsem dünyâ hiç harâb olmaz

[14] Kubânî bu ebyâtı söyledikde Nigâr Hanım cevâb eyledi ki, “Gelin kızlar gidelim. Bu oğlan Perüzât’dan gayri başkaya söz söylemez.” dedikde kızlar dağıldılar. Şirîn Nigâr dahi evine geldikde fikr eyledi kim “Bu iş böyle olmaz, bir çâre edelim.” deyip birkaç dâne sihirbâz mekkâr avrat getirip başladılar oğlana sihr eylemeğe. Gelelim bizim hikâyemiz, oğlan ile kızda. Ol vakit kırkı gitdikde bakçada oğlan ile Perüzât yalnız kalmış idi. Oğlanın derûnuna geldi ki, “Pek yakınlık eylemeyim, zîrâ haramdır.” deyî. Kızın derûnuna geldi ki, “El oğlu değil mi? Gâlibâ âlâ elbise ile kırk dâne kız gördükde bizden meyli kalkmış.” deyî. Birden oğlan tefahhüm eyleyip ve sazın eline alıp kıza birkaç hâne ebyât söyledi:

Behey ala gözlü dilber	Tâ ezelden meşhur sözdür
Geldin yürü geldin dönme	Gelme gelme geldin dönme
Cândan azîz kafadârim	
Geldin yürü geldin dönme	Kurbânî der görüşelim
	Ummânlara karışalım
Derdimi deftere yazdır	Küsdün ise barışalım
Derûnumda yanan közdür	Geldin yûri geldin dönme

Böyle deyip bir âh çekip arkası üzere yıkılıp bihûş oldu. Kız dahi hayretde kaldı. “Acaba buna ne hâl oldu?” derken aklına geldi ki oğlan sihir keyfiyetine dūçâr oldu.” deyü tez oğlanı ol arada bırakıp Nigâr Hanım’ın evinden yana revân oldu. Gitmezden mukaddem kızın eliyle işlediği bir âlâ çevresi var idi. Muhkem oğlanın bâzûsuna bağlayıp revân oldu. Gelip gördü ki döndereceği kalmamış; Perüzât Hanım vardıkda sihir tamam olmuş, usturlablar dağılmış. Perüzât Hanım Nigâr Hanım’a bir mikdâr laf söz eyledi ise de ne çâre geçmiş, gitmiş deyü girü [15] bakçadan yana revân oldu. Gördü kim oğlanın yerinde yellere eser, gâib olmuş. Meğer oğlanı câzûlar deryâ ortasında bir ıssız adaya atmışlar idi. Kız gelip boş buldukda bir mikdâr ağlayıp “Çârem yok, kader-i İlâhî bu imiş.” deyip bakçadan konağma revân oldu. Kızı bunda koyalım, gelelim oğlana: Ol zamân câzûlar sihr eyleyip adaya atmışlar idi. Oğlan uykudan uyanmış gibi gözünü açıp gördü ki ne bakça var ne kız var. Bir ıssız kırdır. Kendi kendiye acebleyip “Bura ne taraf, ya beni buraya kimler getirmiş ola?” deyip kırın kenârını dolanmaya başladı. Gördü ki bir ada; etrafını deryâ ihâta eylemiş. Kuş dahi olursa da uçup gitmenin kâbili yokdur. “Acabâ yâ Rab benim hâlim burada nice olur?” deyip bir mikdâr zâr eyleyip yine evvelki oturduğu yere gelip bu ebyâtı söyledi. Bakalım ne demişdir:

Giden gitti vatanına ulaştı.
Baykuş tek vîrânda kalan ben oldum
Sular çoşdu yollar aşılmaz oldu
Zevrakda* ummâna dalan ben oldum

Bir mahbûb sevmişim sadâkatından
Çevresin bağlamış itikâdından
Öyle bir civân marifetinden
Ayva tek sararıp solan ben oldum

Der Kurbânî kaldı yâr âsmânda
Canân nerde ise cân olur orda
Yakûb gibi çok ağladım Kenân’da
Yûsuf gibi çâre kılan ben oldum

* Yazanın notu: *gemi dimek*

Böyle deyip bir mikdâr fikr eyleyip kendi kendiyeye aytdı: “Böyle bağırıp çağırma ile olmaz. Buna bir çâre kılmak gerek.” deyip gitdi. Bir aradan ot ve kamış cem eyleyip ve bâzûsundaki çevreyi görüp maşûkı hatırına düşüp âh eyleyerek cem eylediği otu ve kamışı ve bir cemine el urup bir cemini kesip başları ile utup [16] ve kamışı bağlayıp bezinden düzdüğü varakı deryânın kenârına getirip içine girip ummâna kendisini atıp “Yâ Rab, sığındım sana.” deyi münâcâta başladı. El yüze sürüp bir de gözün açıp gördü ki bir kır atlı zâhir olmuş. Acebleyip “Bu atlı ne taraftan geldi ola?” derken birde atlı kendinden suâl eyledi: “İşbu adaya ne sebeble düşdün?” dedikde Kurbânî geçmiş mâcerâyı nakl eyledi. Tekrâr suâl eyledi: “İşbu kayığı neylersin?” dedikde Kurbânî, “Öte geçeceğim, murâdım.” dedikde ol adam: “Gel berü, şu atın arkasına.” deyip Kurbânî’yi atın arkasına aldı. “Yum gözün!” deyip Kurbânî’ye gözünü yumdurdu; atı sürdü. Giderken Kurbânî’nin aklına düşdü ki “Benim olduğum yerin etrâfı deryâ idi. Bu âdem ne cihetle yol buldı?” deyi gözün açmak murâd eyledi. Ol âdem “Yum gözün!” deyip tekrâr ikdâm eyledi. Bir de beş on dakika geçer geçmez atın başını çekdi. Gözün açıp Kurbânî atdan aşağı inip bakdı ki karşıdan bir şehir görünür. Bakarken ol adam gâib oldu. Meğer Hızır Aleyhisselâm imiş. Şimdi Kurbânî tefahhüm eyledi. Bilip pişmân oldu ki “Niçün ben hâlîmi arz eylemedim?” deyi pişmân oldu. “Ne çâre, elden çıkdı.” deyip şehirden yana revân oldu. Karşıdan bir âdem zâhir oldu. Berâberine gelgikde nazar eyledi kim bir Yahûdî imiş. Yahûdî’den suâl eyledi kim, “Bu şehre ne derler?” dedi. “Buna Karabağ derler.” deyi cevâb etdikde Perüzât’dan suâl eyledi ve Perüzât ahvâlini bildiği kadar söyleyip mâcerâyı haber verdi. Yahûdî, “Doğrusunu söyle, Kurbânî sen misin?” dedi. Kurbânî dahi sazın eline alıp Yahûdî’ye birkaç hâne ebyât söyledi, bakalım ne dedi:

Bir canân sevmişim sizin ülkeden
O da bu dünyanın serâseridir
[17] Aydur mâh cemâli gündür şulesi
O da ben garibin kafadârıdır

Duysa canân geldiğimi cân eyler
Cânını dostuna hem kurbân eyler

Bakmaz mısın gamzesiyle kan eyler
Melekler şâhının sitemkârıdır

Der Kurbânî iki zülfün şeydâdır
Anlıma yazılan takdîr-i Hudâdır
Görenler dediler bu ne sevdâdır
Perüzât Hanım’ın yadigârıdır

Yahûdiye bu ebyâtı söyleyip ve kızın keyfiyetine âgâh olup şehirden yana revân oldukda ikinci zamânı idi. Tefekkür eyleyip dedi ki, “Eğer gündüz şehre girersem bir belâya giriftâr olurum.” deyip bir mikdâr sabr eyleyip gece vakti şehre girip sürdü, Perüzât Hanım’ın bakçasına geldi, bakdı ki kapu bağlanmış. “Aceb ne semtten girsem?” derken bakçanın etrâfını dolanmağa başladı. Gördü ki bir su deliği var. “Acaba işbu su deliğinden sığabilir miyim?” deyip evvelâ sazın sokdu, kendisi bin belâ ile bakçadan tarafa geçdi ve sazın alıp bir gül ağacı dibinde sâkin oldu.

Gelelim bizim hikâyetimiz Perüzât Hanım’a geldi. Sarâyının câriyeleri ile otururken kendiyeye bir sevinç zuhûr eyledi. Cârîyelere cevâb eyledi ki, “Kızlar, bana bir hâl vâkî oldu. Şöyle zannım ki benim maşûkum Kurbânî ya öldü ya geldi. Bakçayı bir yoklan.” dedi. Kızlar süratle gitdikde aşağı yukarı aradılar. “Bir şey yokdur, kimse yokdur.” deyi geldiler, kıza haber verdiler. Kız dahi cevâb etdi ki “Benim yatağımı havuzun başına serin bu gece.” Yatağımı havuzun başına serip teklif eylediler. Kız dahi yatağa girdikde cariyelere emir verdi, dağıldılar. Kız dahi yalnız kaldıkda Kurbânî havuz tarafına nazar eyleyip gördü ki [18] havuz başında bir karartı var. “Aceb ne ola?” diyerek yanına geldi, gördü ki maşûkı kız. Uyardıp kendüyü bildirip birbirleriyle müsâhabete başladılar. Kurbânî dahi başından geçen mâcerâyı söyledi. Kız dahi cevâb eyledi ki, “Canım ve gözüm Kurbânî, sana bir nâme vereyim. Dayım Hüsrevî Şâh’a ver, işin biter.” dedi. Bu keyfiyet burda kalsın, tekrâr kız cevâb eyledi ki “Her zamân böyle fırsat ele girmez, bugün fırsat günüdür. Gel benim

dizime yat da her bir azâma lâyıkına göre bir hâne ebyât söyle.” dedikde Kurbânî kızın dizine yatıp ol mâh cemâline nazar eyledikde bir kere aşkından cezbe eyleyip sazın eline alıp her azâsına lâyıkına göre ebyât-ı eş’âr eyledi ve söyledi. Bakalım ne dedi:

Zer-nişân hacerden nâr-ı hicrana	Kerem zâde kendi muhabbet bî-hadd
Ziyâ verir şu cihana gözlerin	Aslı mehâbetli bir melek sûret
Melekler düzülmüş sol u sağına	Yakut zümrüd her dürlü zeberced
Taht eyledi Süleymân’ı gözlerin	Eylemiş gevher-i kânı gözlerin

Dünyâsın düzmeden üzmüş üzülmüş	Gözlerin aladır okdur müjgânı
Mey içüben ala gözler süzülmüş	Karabağ şehridir yârin mekânı
Âyetle hüsnüne Mushaf yazılmış	Der Kurbânî değer cümle cihânı
Taksîm eder hem Kurânı gözlerin	Kul eyledi şol İrân’ı gözlerin

Böyle dedikde kız cevâb verdi ki “Hemân gözüme mi müştaksın, yâhüd sâir azâma mı?” dedikde sazın eline alıp bakalım ne söyledi:

[19] Geç uzan mihrâba sînem vekili	Nemse vü Moskofdan alır harâcı
Kudretten süzilmüşdür zülfün	İrân’ın Tîrân’ın şâhı zülfün
Avçün toğan ömrün verir beyhûde	Kurbânî der dilber gafletden uyan
Âşıkın post u penâhı zülfün	Sakın gizli sırrın eyleme beyân
Mekke’den Medîne’ye günde bir hâcı	Ânına yazılmış âyâtü’l-Kurân
İsfehân şehrinde dileyür bâcı	Âşıkın kelâmullâhı zülfün

Böyle dedikde kız cevâb eyledi ki, “Gel beğim, bu iş böyle olmaz, bunun bir çâresine bakalım. Çâresi dahi şöyle ki benim bir dayım vardır. Adına Hüsrev derler, ana bir nâme yazalım getirip de karşısına otur, söyle. Çâresi olursa andan olur.” dedi. Tez, kız bir nâme yazıp oğlanın eline verdi. Alıp berâber bakça kapusına geldiklerinde oğlana bir firkat gelip âh eyleyip sazın eline alıp bunu söyledi:

Avcıların küccük iken beslemiş	Zehirden acı ayrılık günleri
Basdık yeri çemen oldu cây oldu	Kaşların turreti gönül mihrâbı
Sen ağlama ben gözlerin sevdiğim	O da benim oldu kismetim payı
Dert benimdir sana noldu vay noldu	Kâf Dağın yükletsem derde tay oldu

Gökden indirirler Hakkın kelâmı	Meclisinde al kadehler düzüldü
Kâğıt üzerine yazar kalemi	Mey içüben ala gözler süzüldü
Bir âh etsem gark eyliyor âlemi	[20] Der Kurbânî elim yardan üzüldü
Gözüm yaşı ummân oldu çay oldu	Bugün âhir zamân oldu hây oldu

Böyle dedikde vedâlaşıp Kurbânî mektûb alıp revân olmadan yedi adım gidince bir firkat ve keyfiyetleri olan mâcerâ aklına gelip ebyât söyledi:

Niyâzım bu senden ey servî kâmet	Bir zaman kul oldum sevdiğim sana
Vâkıf ol hâlime bil süründürme	Var mı bencileyin bil süründürme
Nice süründüm kalmadı tâkat	Yanıkdır vücûdum bir de sen yakma
Bari bir insâfa gel süründürme	Bil kalb-i mahzûnum hâtırım yıkma
Hışm ile yüzünü çevirme bana	Kurbânî yüzüne hışımla bakma
Bilmeyip kadrimi dönme bir yana	Düşâr-ı kurbet ile yol süründürme

Böyle deyip kıza, “Ben sana hasretim.” deyip yola revân oldu. Günlerde bir gün giderken bir imama rast gelip, ricâ eyleyip, imamı eğledi. Mektûb çıkarıp imama sundu. İmam okudukda cevâb etdi ki, “Oğul, bu senin için başa çıkmaz bir hâl. Hüsrevî Şâh’ın beldesi buraya dahi altı aylık yoldur.” dedi. Sonra imam, “İzin vir gideyim.” dedi. İmâm revân olup gitdi. Kurbânî’ye dahi bir firkat gelip bunu söyledi:

Şahin elden uçdu yine gam geldi
Çıkmış âsmâna ne dolanayım
Senden ayrılmışım kılsın kim imdâd
Ya Sultân Han’a ne dolanayım

Olanca aklımı başımdan yâr aldı
Olmuşam dîvâne ne dolanayım

[21] Der Kurbânî budur Hak’dan niyâzım
Âsmâna çıkdı dâd ü feryâdım

Müdfret geldi dost bağından bâr aldı
Kırmızı gül çevre yanın hâr aldı

Nidem dutdum melâikler şehhâdım
Olmuşum pervâne ne dolanayım

Böyle deyip yine yoluna revân oldu. Bir mâh bir mâh derken günlerde bir gün Hüsrevî Şâh’ın beldesine dâhil oldu. Gördü ki bir mikdâr sâbiler aşık oynarlar. Anlardan Şâh’ın konağın suâl etdiyse çocuklar anı azarladılar. Ba’de bir ihtiyâr gelip suâl etdikde Kurbânî, “Şâh’a arzuhâlim vardır.” deyip konağını haber aldı. Dediler ki, “Şâhımız âdet budur ki senede üç gün tahtında oturup adâlet eder. Sonra hareme girer, tâ kim sene tamâmına kadar çıkmaz. Şimdi girmişdir, günün gözetmek gerek.” dedikde, Kurbânî dahi cevâb etdi ki “İmrahora ilet, ol günün verir.” deyip seyislerden imrahoru suâl edip buyurdu ki, “Sana ne lâzım imrahor, işde ekmek, işde bir mahal.” deyip yer gösterdiler. Ahşâm dahi olmuş idi. Herkes yatıp uyudular. Kurbânî dahi yatdıkdâ cevâb etdi ki, “Şâh geliyor, atlara bakın.” dedikde cevâb etdiler ki, “Ahurda yatıp Şâh’ın rüyunu mu görürsün? Edebinle yat!” Herkes yine râhat oldukda Kurbânî tekrâr edip insânları uykudan uyardıkdâ seyisin birisi eline kürek alıp “Bize bugün belâ mı geldin?” deyip bir mikdâr cezâ verdi kim aklı sersem oldu.

Kurbânî’yi burda koyaltım, bizim hikâyemiz Şâh ile imrahora geldi. Ol zamân Şâh’a kız karındaşıdan bir âlâ at gelmiş idi. Merkûm dahi Şâh’a vasf etdikde Şâh’ın gönlü görmek murâd etdi. İmrahora suâl etdi: [22] “Ahura varıp atı görmek ziyânı var mıdır?” dedikde cevâb etdi ki “Şâhım, sen âdet etmişsin, hiçbir ziyânı yokdur.” deyip seyislere haber bildirdiler ki “Şâh geliyor, ahuru temiz eylen.” dedikde seyisler mumları yakıp, sandalyeleri parladıp bir de baktılar ki imrahor ile berâber geliyor. Şâh içeri girdi, sandalyeye geçip oturdu. Atı önüne çekdiler. Şâh bakarken Kurbânî de durdu tefekkürde: “Varsa mı, varmasa mı?” derken “Bu fırsad her zamân ele girmez.” deyip önüne koşdurup erkân üzere arzuhâli Şâh’a verdi. Şâh dahi nazar eyleyip mefhûmı ne olduğunu bilip anlayarak okudu ve keyfiyet malûm oldu. Ana suâl etdi ki “Sen Perüzât Hanım’ı gördün mü? Bu keyfiyetler sahih mi, değil mi?” dedi. Kurbânî dahi geçen sergüzedeyi beyân eyledikde Şâh dahi aceb lenip cevap etdi ki “Bana bir dahi beyân söyle, ben dahi ne olduğun bileyim.” Dedikde, Kurbânî sazın eline alıp bu ebyâtı söyledi. Bakalım ne demiş:

Seni duyup arz-ı hâle gelmişim
Bile gör hâlimden güzel Şâh benim
Gönlümün dermânı rûh-ı revânım
Vâki ol hâlîme gâh be-gâh benim

Getirdiler dağa taşa saldılar
Hâzır elde iken toğru râh benim

Der Kurbânî sultânımı hanımı
Gözden dökdüm yaş yerine kanımı

Yiğit olan kavgâ diler kan diler
Sarrâf olan gevher diler lâl diler

Şâh’a peşkâş çekdim tatlı cânımı
Cândan gayri yokdur bir matâh benim

Böyle deyince Şâh insâfa gelip başladı ağlamağa. Tez emr eyleyip dîvid kalem getirdip Ziyâd Han’a bir nâme yazdı ki “Ben bu işe âgâh oldum. Bu adam [23] Hakk’a âşık imiş.

Nâmemiz vaslında Perüzat Hanım'ı bu adama akd-i nikâh eyleyin. Eğer aksi edersen sonra asker çekip tâcını ve tahtını ve ilini kırdırırım.” deyip nâmeyi tamâm eyledi. Kurbânî'nin eline verdi ve kendisine otuz dahi atlı yoldaş katıp gitti. Ve dahi bir âlâ at emr etdikde Kurbânî dahi cevâb etdi ki “Şâhım, kulun aşk atına süvâr olmuşum. Bana at yaramaz, piyâde giderim.” dedikde at mekes olup kendisi piyâde otuz atlı ile revân oldu. Yolda giderken sevdâ-yı aşkı ile yarım sâat ileri giderdi. Etbâasından acele giderdi. Bazı yerde anları gözedirdi. Nihâyet bu hâl üzre üç beş gün gitdikden sonra bir şehir göründü ve şehrin ortasında bir âlâ sarây binâ olmuş. Nihâyet Kurbânî askerden yarım (*sâat*) ileri giderdi. Şimdi sarâyı toğrulayıp acele kıza kavuşayım derdi. Bu gelmekde olsun meğer ol şehir Hüsrevî Şâh'ın halasının şehri idi ve halası dahi fevt olup yerine kızını şâh eylemiş idi. Ol kız dahi gayet âşik idi. Kızın dahi âdeti bu idi: Her nerden âşik gelse anıla imtihân olup basdıgını katl ederdi. Âşıklar kellesinden bir kule yapırmış idi. Bu kulenin dahi bir gedığı kalmış idi. Ol taraftan Kurbânî sazını sıyrıp gelirken kız dahi pencereden temâşâ eder idi. Oğlanı gördükde câriyelerine cevâb eyledi ki “Ey câriyeler, sizler bana adam öldürürsün deyi dek edersiniz. Bir kere görün, bir âşik geliyor, sazı kendinden büyük. Biz böyle adamı öldürmeyiz.” deyip tez emr eyledi. Oğlanı kızın huzûruna getirdikde kız suâl eyledi: “Sen âşik mısın?” dedi. Kurbânî, “âşıkım” dedi. “Benim ile imtihân olmak gerek, eğer beni [24] basarsan sana varayım yâhûd seni basar isem başını şol kulenin gedığına birağırım. Senin gibi âşıklar başını keserim. Bu kule olan başlar senin âşıklar başıdır.” Kurbânî kuleye nazar eyledikde “Yâ Rab, yardım senden.” deyip sazını çıkarıp kız ile imtihâna başladı, bakalım ne dimiş. Kurbânî bunu perde altından söyledi:

Haddile tesellâ cemâlin mahzâ
Velâ külli şeyin illâ deyibdi(r)
İki Kâbe kavseyn kadrin bilen
Bilmezim kanıma ne susayıbdı(r)

Bir dilek diledim Rabbül âlemin
Anın emrindedir arş ile zemîn
Cebrâil Mikâil İsrâfil hemîn
Melâikler hizmetinde nâibdir

Bir dilek diledim Rabbül âlemden
Hazret-i Resûl'dan bin bir kelâmdan
Hattâdi hat çekmiş misl-i kalemde
Yanakda hâl ammâ ne acâyibdir

Memleket vâlisi hübların hanı
Huzûr-ı bârîde dest ü dâmânı
Şaşırma Kurbânî haddini tanı
Melâik yüzüne bakma ayıbdır

Kurbânî ebyât tekmiil etdikde kız, kızları kaldırıp taşraya çıkarıp. Cevâb eylediğini işidip kız aytdı ki “Benim buna kadar kız olduğumu kimse bilmedi idi. Şimdi sen beni basıp sarâyımı fânî etdin, nasîb senin imiş. Sen hükûmet et, ben hareme gideyim.” dedikde Kurbânî dahi evvel âhir getirdiği nâmeyi haber verip ve her ne kim otuz adamlar koşup geldikde evvelâ mâcerâyı beyân etdikde kız cevâb etdi ki “Ben anın halası kızyım. Bu kızın vasfı sana lâyük mü? Yüzünü gördün mü, yohsa gâybâne mi seversin?” [25] dedikde Kurbânî “Ben sana dil ile anladamam. Bari saz ile anladayım deyip sazı aldı:

Hüsün ziyâsında bir peri gördüm
Beni cemâline hayrân eyledi
Gözler görmemiş böyle bir cevân
Görünce derdime dermân eyledi

Yavrum giymişdir şalından alından
Sormak olmaz anın haber hâlinden
Bir ay doğmuş yârin mâh cemâlinden
Doğdı bezm eyledi rûşân eyledi

Kimler sevmez böyle şâh-ı nâzeni
Âşık kimyâdır lebin şekeri
Vasfa lâyük olan böyle dilberi
Gördü bezm eyledi seyrân eyledi

Bakçalarda bülbül oynar gülünen
Eğlenmedim yar yanında yalınan
Der Kurbânî bir tatlıca dilinen
Bir gece bakçada mihmân eyledi

Böyle deyip bu ebyâtı söyledikde kız dahi cevâb eyledi ki “Bu bir gece mi görmekliğe?” dedikde, “belî” deyip kız dahi sazın ele alıp bakalım ne dimiş:

Gel benim yanıma sadâkatlı yâr Dâim gündün güne cefâlanırsın Sıdkını bütün et benimle her bâr Niçün benden böyle cefâlanırsın	Eğer nâz edersen böyle nâz olmaz Ya niçün darılıp öykelenirsin Kurbânîm boş yere göz yaşın dökme Feleğe kahr edip belini bükme Bîvefâ güzelin kahrını çekme Yazık sana gönül örselenirsin
--	--

Böyle dedikde kız anladı kim kendüye yâr olacağı yokdur. Cevâb eyledi ki “Seni âşıkından ayırmak lâyük değil, sana ben dahi bir nâme yazayım” deyip [26] Ziyâd Han’a “Şâh sensin ki bu oğlan vardıkda bir sâat mekes etmeyip Perüzât Hanım’ı bu âşıka akd-i nikâh eyleyesin. Eğer etmeyecek olursan Karabağ’ı başına dar ederim.” deyip nâmeyi oğlanın eline verdi ve kendüye dahi otuz atlı koşup kız ile vedâlaşip atlılar ile berâber yola revân oldular. Gene evvelki âdet-i vech üzere yarım saat mikdârı ileri gelmeye başladı. Karabağ’ın semtine yanaşdılar. Bunu burda koyalım. Bizim hikâyetimiz Niğâr Hanım’a geldi. Kurbânî’nin Hüsrevî Şâh’a gitdiğin duyup “Bir iş edelim.” diyerek dört yolun çatına bir türbe-tekke binâ etdürüp birkaç dâne cadı avrat komuş idi. Avratlar dahi gelen ve geçen adamlara helva yapıp “Perüzât Hanım’ın cân helvası” diyerek dağıdırdı. Bunu burda koyalım. Kurbânî dahi sevinci ile yarım sâat mikdârı *ileri* gelirken gördü ki Karabağ’ın kenârında bir karartı vardır. “Bu karartı burda yok idi ammâ ne acâib ola?” deyip sürdü, yanına geldi. Gördü ki bir tekke türbesi. Avratlardan suâl eyledi: “Bu davet ve bu keyfiyet ne?” dedikde avratın birisi elinde bir kebbe helvayı alıp cevâb eyledi ki, “Oğlum, Perüzât Hanım’ın can helvası, sizlere ömür, merhûme oldu.” dedikde bir âh çekip yıkılıp aklı başından gitti. Bir andan sonra atlılar gelip suâl eylediler ki “Buna ne oldu?” Avratlar dahi keyfiyeti ilam edip atlılar oğlanın yüzüne su urup aklını başına getirdikde âh eyleyip sazını ele aldı. Bakalım ne dimiş:

Yâr yoluna yaka yırtık baş açık Aşk elinden toluyu dad eyledim [27] Yandım hasretinle her gün her gece Cefâ çekip aşka biâd eyledim	Bir zamân da Şîrîn için taş kesdim Münâsib adımı Ferhâd eyledim Zâtı şahin konar şâhın koluna Kulları sekişir sağ u soluna Kurbânî der Perüzât’ın yoluna Hayfâ genç ömrümü berbâd eyledim
--	--

Böyle dedikde atlılar cevâb etdi ki “Bre Kurbânî eflâkı başına cem eyleme, bu kelâm hilâfdır.” dedikde bir âh edip sazını eline alıp bu ebyâtı söyledi:

Irak yollar arzumânım çekdiğim Yâr senin için cânım üzüldü Tâ kim sabâha dek figân etdiğim Gitti ihtiyârım fermân üzüldü	Bir âgâh mât olup câhında kaldım Düşdüm zenahdânın câhında kaldım Kurbânî der dostun âhında kaldım Hiç demez ki nevcivânım üzüldü
---	--

Gitdi bu meclisin demi bulunmaz
Kurudu dîdemin nemi bilinmez
Dîvâne gönlümün gamı bölünmez
Meğer tabîb cân dermânım üzüldü

Kurbani İle Perüzat Hikâyesinin Çorum Yazma Varyantı Üzerine Bir Değerlendirme
/ Mehmet EROL

Böyle dedikde cadı avratlar cevâb etdiler ki “Gel ey âşık âh eyleme, seni türbe başına getüreyim, birez sâkin olasın.” deyip oğlanı yalancı türbenin başına getirdikde bu oğlan türbeyi görüp başladı âh vâh etmeğe. Ol demde kendiye bir firkat gelip sazın eline alıp Kurbânî bakalım ne demiş, ne söylemiş:

Kahbe felek gel seninle elleşek meydân ola
Sürelim fırsat senindir keremi âsân ola
[28] Ben giderdim mürşidime arzumu almak için
Kim bilir kimi ben gelende hâk ile yeksân ola

Tâb-ı zülfün gölgesinde ölene netmek gerek
Selvi ağacından tabudu gül kefen örtmek gerek
Tiz yuyup kaldırın ki menzile yetmek gerek
Dilerim Bârî Hudâ’dan mekânı cennet ola

Sevdiğim seyrâna çıkmış döşensin zer-bâb yola
Kanlı felek nasıl kıydın şöyle nevcivân yâra
Kurbânî’ye demişler ki bir yâr için gam yeme
Yazımız böyle yazılmış âleme nişân ola

Böyle dedikde Kurbânî can ü dilden bir sıdk âh eyleyip Kurbânî ol sâat can-ı şîrînini Cenâb-ı Hakk’a teslim eyledi. Ba’de kıza da haber olup azîmet birle hükm-i Hudâ kız da ol mahalle gelip gördü kim oğlan dünyâdan geçmiş. Kız dahi oğlanın üzerine kapanıp bir sıdk âh-vâh eyleyip ol dahi cân-ı şîrînini Cenâb-ı Hakka teslim eyledi. İki âşık ve maşukların rûhiçün fâtiha. Ve bu hikâye bu arada tamâm oldu. Nakleden Çorumlu Hindlioğluna göre ve dahi Ahışhalı merkûmun tahrîrin yazan üç cüz miktarı oldu dediler. Kıssadan hisse almağa bu kadar da kâfidir azizim.

Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July 2018

ÇUKUROVA SÖZLÜ TARİHİNE KAYNAKLIK EDEN AĞITLARDA HALKBİLİMSEL UNSURLAR

Folkloristic Elements that Reflect Çukurova Oral History in Laments

Esra ÖZKAYA*

ÖZ

Ağıtlar, halkın ortak duygularını yansıtmaları bakımından halk edebiyatının önemli nazım türlerinden biridir. Ağıtlar genellikle ölümün yaşattığı acıyı dile getirmektedirler. Ağıtlar içerik açısından incelendiğinde doğaçlama söylenmesine rağmen halkbilimsel unsurlar açısından zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Çalışmamızda 2012 yılında yüksek lisans tezi olarak kabul edilen “Çukurova Anonim Halk Edebiyatı ve Âşık Edebiyatında Sözlü Tarih (Adana-Osmaniye)” başlıklı tezde yer alan anonim ağıtlar ve âşık ağıtları halkbilimsel unsurlar açısından incelenmiştir. Çukurova sözlü tarihine kaynaklık eden ağıtlardaki halkbilimsel unsurlar tasnif edilmiş ve bu unsurlarla ilgili olan ağıt metinlerinden örnekler verilerek halk kültürü geleneği doğrultusunda yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halkbilimi, Sözlü Tarih, Ağıt, Çukurova.

ABSTRACT

Laments are one of the most important verse forms of folk literature in terms of reflecting the common feelings of the people. They often express the pain of death. When we look at the contents in terms of content, it is seen that although it is improvised, it has a rich content in terms of folklore elements. In our work, anonymous lamentations and lovers' weights in the thesis entitled "Çukurova Anonymous Folk Literature and Oral History in Ashik Literature" (Adana-Osmaniye), which is accepted as a graduate thesis in 2012, will be examined in terms of folklore elements. The folklore elements in the lace that originated in the oral history of Çukurova will be classified and interpreted in the direction of the folk culture tradition by giving examples from the lamentary texts related to these elements.

Keywords: Folklore, Oral History, Lament, Çukurova.

* Arş. Gör. Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ozkayae@cu.edu.tr

GİRİŞ

Ağıt, Türkçe Sözlük'te “Ölen bir kimsenin gençliğini, güzelliğini, iyiliklerini, değerlerini, arkada bıraktıklarının acılarını, büyük felaketlerin acılı etkilerini dile getiren söz veya okunan ezgi, yazılan yazı, sagu, mersiye” (Türkçe Sözlük, 2005: 34) olarak tanımlanmaktadır. Ağıt terimi ile bir törene bağlı olsun olmasın, acıklı bir olayı konu alan ve metni de bu olayı hatırlatmaya, bütün yoğunluğuyla yaşatmaya elverişli türkülerin bütünü anlaşılmaktadır (Boratav, 1982: 444).

Üzerine ağıt yakılan olaylar, bize toplumumuzun uygarlık düzeyini, insanın insanla, insanın doğa ile ilişkilerini, yazılı kanunların köy ve göçebe toplumunun gerçekleri ile ne ölçüde bağdaştığını, ne ölçüde uygulandığını, insanlarımızın eğitim düzeyini, kanunlara bağlılığını renkli hayallerle çarpıtmadan anlatır (Özdemir, 1994:239).

Ağıtlar tamamıyla anlatma esasına bağlı metinler değildirler. Bunlarda “anlatma” az olarak yer aldığı için, ağıt söyleyicisi ağıtında anlatamadığı hususları birkaç cümle ile de olsa anlatma ihtiyacı duyar. Bu sebeple ağıtlarda, “anlatma”dan çok “gösterme” ondan daha az bir oranda da “tasvir” yer almaktadır (Görkem, 2001:114).

Ağıtların oluşmasını sağlayan en önemli durum hiç şüphesiz ölümün yarattığı derin üzüntüdür. Bunun yanında ölüm dışındaki olaylarla ilgili olarak da ağıtlar yakılmaktadır. “Tabiat afetleri, yenilgiyle sonuçlanan büyük savaşların bıraktığı acılar, toplumca ya da birey olarak katlanılan yangın, kıtlık, hastalık kırğını, ayaklanmaların ezilmesi, ünlü kişilerin ölümü vb. gibi acıklı durumlar, anılar, derin iz bırakan ve ağıtların doğmasına meydan veren olaylardır” (Boratav, 1982:445). Toplumun tamamını ilgilendiren bu tür olaylar hem ağıtlarda yer almış hem de sözlü tarih ile ağıt arasında bir ilişki kurabilmemizi sağlamıştır.

Toplumların tarihi süreç içerisinde yaşadıkları büyük ve önemli olaylar hafızalarında önemli izler bırakır. Bu derin izler zamanla sözlü kültür içinde edebi ürünlere dönüşebilir. Bu edebi ürünler, özellikle anonim halk edebiyatı ürünleri başta olmak üzere, toplumun duygu, düşünce ve kolektif ruhunu yansıtmaları bakımından işlevseldir (Karakaş, 2014: 661)

Günümüzde, bütün bilgilerden yararlanan sentezci tarih anlayışı ortaya çıkmıştır. Tarihçi, bir dönemin analizini yapabilmek için o dönemin insanının düşüncelerini, yaşam biçimini bilmek zorundadır (Şenesen, 2011:531). Bu düşünceden hareketle sözlü tarihle bağlantılı ağıtlarda yer alan halkbilimsel unsurların incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Böylece hem tarih çalışmalarına hem de halkbilimi alanındaki çalışmalara farklı bir açıdan bakma şansı sağlayacaktır.

Çalışmamızda Çukurova ağıtlarının seçilmesinin sebebi, söz konusu metinlerin sözlü tarihe ışık tutmasının yanı sıra halkbilimsel unsurları da içerecek kadar zengin bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktır. Çukurova insanının geçiş dönemi âdetleri (doğum-evlenme-ölüm), giyim-kuşam tarzları, yemek kültürü,

konar-göçer yaşam tarzı, halk inançlarıyla ilgili uygulamalar, halk edebiyatı ile ilgili unsurlar (alkışlar-kargışlar) vb. gibi halkbilimsel öğelerin, Çukurova sözlü tarihine kaynaklık eden ağıtlardan hareketle tespit edilmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen ağıtları “Çukurova Anonim Halk Edebiyatı ve Âşık Edebiyatında Sözlü Tarih” başlıklı tezde yer alan anonim ağıtlar ve âşık ağıtları oluşturmaktadır. Tezde yer alan 15 âşık ağıtı ve 62 anonim ağıt halkbilimsel unsurlar açısından incelenmiştir. İncelenen ağıtların bir kısmı tarafımızdan derlenmiştir. Bunun yanında yazılı kaynaklardan teze alınan Çukurova ağıtları da bu çalışma çerçevesinde değerlendirilmiştir.

2. ÇUKUROVA SÖZLÜ TARİHİNE KAYNAKLIK EDEN AĞITLARDAKİ HALKBİLİMSEL UNSURLARIN TASNİFİ VE İNCELENMESİ

2.1. Halk Kültürüyle İlgili Unsurlar

2.1.1. Geçiş Dönemleriyle İlgili Unsurlar

a. Doğum

Çalışma konusunun ağıt olması sebebiyle doğuma ilişkin halkbilimsel unsurların azlığı dikkat çekmektedir. İncelediğimiz ağıtlarda doğum ile ilgili olarak çocuk sahibi olmanın önemi ve ad verme geleneğiyle ilgili bilgilere rastlanmıştır.

Ağıtlarda çocuk sahibi olmanın önemine dikkat çekilmektedir. Özellikle erkek çocuğu sahibi olmanın daha fazla önemsendiği görülmektedir. Erkek evladın ölümü soyun devamını sağlayamayacağı düşüncesiyle daha acı bir durum olarak algılanmaktadır:

Gökte ötüşen turnalar

Ötüşüyor diliyinen

Bir adamın oğlu olmasa

Fargı yokmuş ölüyünen (Özkaya, 2014:337)

Çocuk sahibi olmanın öneminin yanı sıra çocuğa ad verme geleneğine ve ağıtlara konu olan kişilere verilmiş olan adlara söz konusu metinlerden hareketle ulaşılabilmektedir. “Çocuğa ad hazırlayan kişiler aile büyükleri ya da baba tarafı olmaktadır” (Başçetinçelik, 2009, 121). Kimi zaman da askere giden babası çocuğunun adını koymaktadır:

Muradına eremedi

Bir nasihat veremedi

Adını gönderdi ama

Doğduğunu göremedi (Özkaya, 2014:404)

Sözlü tarihe kaynaklık eden ağıtlarda geçen adlar ise o dönemdeki ad verme geleneği ile ilgili bilgiler sunmaktadır. İncelenen ağıtlarda geçen erkek ve kadın isimleri şu şekildedir:

Erkek Adları (34)
Ali, Halil Ağa, Süleyman, Ahmet, Osman, Mehmet, Mulla Mahmut, Hacı, Nurettin, Yusuf, İsmail, Hamid, Veli, Yusuf, Osman, Doğan, Bekir, Hasan, Kerim, Hulis, Duran, Akif, Derviş, Abdurrahman, Fevzi, Hafız, İlhan, Zilkif, Ömer, İsmet, Hacı Hasan, Abdullah, Kenan, Mustafa
Kadın Adları (15)
Arzu, Haçça, Sultan, Döne, Elif, Hayriye, Eşe, Halime, Dudu, Esmâ, Suna, Ayşe, Döndü, Emine, Selver

Ağıtlardaki erkek ve kadın adlarına bakıldığında erkek adlarının çoğunluğu oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bunun en önemli sebebi, üzerine ağıt yakılanların genelde erkekler olmasıdır. Kadımlar çoğunlukla ağıt yakan kişilerdir. Ağıtlarda adı geçen kadınlar, eşlerini kaybeden gelinlerin ya da oğullarını kaybeden annelerin adlarıdır.

b. Evlenme

Adana ve çevresinde beşik kertmesi olarak evlenme biçimine rastlandığı bilinmektedir. Bu durum incelediğimiz ağıtlarda da karşımıza çıkmıştır. “Evlilik sözü, çocuklar doğmadan verildiği gibi, daha doğmadan önce de verilebilmektedir. Söz verildikten sonra, ya beşik kertilmekte ya da bir tahtaya kertik yapılmaktadır. Büyüyünce çocuklarının evliliğini görememe endişesiyle, bu söz çocuklar küçükken verilmektedir” (Başçetinçelik, 2009:157). Buna göre askere giden Ali geride kendisini bekleyen beşik kertme nişanlısını bırakmıştır. Nişanlısının yaşadığı hüznün askere giden gencin yaktığı ağıttan anlaşılmaktadır:

Sonunda emiri geldi

Ali'm vardı teslim oldu

Beşik kertme nişanlısı

Gendini yerlere atdı (Osmaniye Ağıt Yarışması, 2012, s. 234)

Oğlunu askere gönderecek olan anne öncesinde onu evlendirme isteğini dile getirmiştir. Buna göre oğlunun ergenlik yani gençlik dönemi geçmeden evlendirmek istediği anlaşılmaktadır:

Otun çiyi gurumadan

Göçün önü yürümeden

Evereyim oğlum seni

Ergenliğin farımadan (Özkaya, 2014:386)

Askere giden oğlu için annesi düğün hazırlıkları yapmaya başlar. Düğünün ne zaman yapılacağına aile büyükleri karar vermektedir. Buna göre ağıtta yer verilen bilgiye güz aylarında düğün yapılması planlanmaktadır:

Süzün sarı aslanım süzün

Kipriği kaşından uzun

Ben anamdan duyuyordum

Düğün kurucuyduk güzün (Özkaya, 2014:388)

İncelediğimiz ağıtlarda beşik kertmesi olarak evlenme biçimi, erkekler için evlilik çağı ve düğünün yapılacağı zamanın kararlaştırılmasıyla ilgili bilgilere ulaşıldığını söylemek mümkündür.

c. Ölüm

Ağıtlarda halkbilimsel unsurlar açısından en çok ölümle ilgili uygulamalara rastlanmaktadır. Ölümü düşündüren belirtiler, ölüm sırasındaki uygulamalar ve yas törenindeki ağıt yakıcılar hakkında bilgi edinmek mümkündür.

Ölüm sonrasında hoca cenazeyi yıkar. Ölen kişinin genç olması acıyı ve hüznü daha da arttırmaktadır:

Hoca gelmiş cenazesin yumaya

Şol yiğidi dar mezara koymaya

İsmi sorana öldü demeye

Vallaha tutmuyor dil emmioğlu (Çağınlar, 2010:332)

Bir asker şehit olduğunda yöreden bir âşık yas evine gelir ve şehit olan askerimiz için ağıt yakar. Bunun dışında toplumun bir bireyi olmaları sebebiyle toplumsal olaylara duyarlı olan âşıklar şehitler için yas evine gitmeseler bile onlar için yakabilirler:

Kar altından gelir sesi

Kucağına düşmüş fesi

Âşıklar çeker yası

Unutulmaz Sarıkamış (Özkaya, 2014:352)

Şehit olan kişinin yakınları başına toplanır. Hep birlikte onun arkasından ağlayarak yas tutar:

Trene bindi de bir uzun algan

Üstüne örtmedim velense yorgan

Emmim oğlu sana bu canım kurban

Bulunup başında ağlayamadım (Özkaya, 2014:349)

Bu çalışmada ölümle ilgili tespit ettiğimiz bütün örnekler yer verilemeyeceğinden bunların içinden örnekler verilmiştir.

2.1.2. Giyim-Kuşam Kültürü İle İlgili Unsurlar

a. Kadın Kıyafetleri ve Süslenme Unsurları

Ağıtlarda erkekler kadar olmasa da, kadınlarla ilgili birtakım fiziki özelliklerden söz edilmektedir: Onların başlarına, bedenlerine ve ayaklarına giydikleri bazı eşyalar dile getirilir. Kadınlar süslenmek maksadıyla saçlarına kına vurur, gözlerine sürme çeker; saçlarına çiçek takarlar. Bunların güzellikleri, gümüş ve altın cinsinden bazı takılarla zenginleştirilmiştir (Görkem, 2003:494-495).

Süslenme Unsurları

İncelenen ağıtlara göre gelinler saçlarını örerler ve gözlerine sürme çekerler. Ayrıca kulaklarında altın küpe takılıdır:

Arzu'm belîği sırma

Haçça'nın da gözü sürme

Gölden kalktı bir çift turna

Ötüşüyor diliyinen (Çağınlar, 2010:405)

Ali'm gelir kopa kopa

Gelinlerde altın küpe

Ben her gece ağlıyorum

Sakalıma döke döke (Özkaya, 2014:338)

İncelediğimiz ağıtlarda kadın giyim-kuşamına ilişkin çok fazla bilgiye ulaşılammıştır. Bunun nedeni, söz konusu ağıtların çoğunlukla erkeklere yakılmış olması ve dolayısıyla da daha çok onların fiziksel özellikleri ve giyim-kuşamları hakkında bilgiye yer verilmesidir.

b. Erkek Kıyafetleri

Erkeklerin fiziki özelliklerinden; saç, kaş, kirpik, bıyık, sakal, göz, ağız, diş, yüz, döş, bel ve kollarından bahsedilmektedir. Onların başlarına, bedenlerine ve ayaklarına giydikleri/kullandıkları eşyalar üzerinde durulur. Metinlerde erkeklerin güzellikleri ile cesaretlerinden bahsedilmesi dikkat çekicidir (Görkem, 2003:494). Erkekler, aşiret beyi, ağa, bey, eşkıya ve mektepli vb. birtakım sosyal statülere sahiptir (Görkem, 2003:494).

1. Başa Giyilenler

Fes: Erkek giyiminde başlık olarak fes takılmaktadır. Yas tutulduğunu göstermek için de siyah renkli kıyafetler giyilmektedir.

Yaslı deli gönlüm yaslı

Nedir buün aslı

Kardeşler kana belenmiş

Kara don gülgülü fesli (Çağmlar, 2010:332)

Asker şehit olduğu sırada fesi başından düşer ve bu durum da şehidin arkasından söylenen ağıtta dile getirilir:

Kar altından gelir sesi

Kucağına düşmüş fesi

Âşıklar çeker yası

Unutulmaz Sarıkamış (Özkaya, 2014:352)

Abaniye: Erkeklerin fesin üstüne sardıkları sargıya verilen addır. Genç yaşında idam edilecek oğlu için bir annenin söylediği ağıtta başına abaniye giydiğinden bahsedilmektedir:

Abaniyesi başında

Fermaniyesi düşünde

Üçünü de birden asman

Daha oğlum genç yaşında (Çağmlar, 2010:355)

Kefiye: Başa giyilen fesin etrafına çeşitli renklerde kefiyeler sarılmaktadır:

Hele bakın yatışına

Kefiyenin nakışına

Vurdun beni sarı aslanım

Şu dağların yokuşuna (Özkaya, 2014:388)

Şehidin yakınlarından biri ölen kişinin kefiyesini beline bağlayarak yas tutmaktadır:

Kefiyesin bana verin

Ben belime bağlayacım

Darılma ha ana bana

Ben Ahmed'e ağlayacım (Özkaya, 2014:388)

2. Üste Giyilenler

Gömlek (İşlik): Genellikle gri, beyaz veya beyaz zemin üzerinde değişik tonlarda çizgili pamuklu kumaşlar tercih edilir. Uzun kollu, dik yakalı ve önü

düğmelidir. Kol uçları bol ve dökümlüdür. Bilek kısımları düğmelidir (Sümbül, 2001:12). Adana'da bir anne oğlunu askere gönderirken bohçasına işlik koyar:

Yemen'e atlı gönderdim
Mehmedimi bulsun diye
Bohçasına işlik koydum
Mehmet oğlum giysin diye (Özkaya, 2014:341).

Anam beş oğlan yetirmiş
Arkası keten gömlekle
Benim kardeş cirit oynar
Kucağı on beş deynekli (Çağım, 2010:404)

Yelek: Oğlunu savaşa gönderen bir anne yaktığı ağıtta onun üzerinde bulunan kıyafetlerden bahseder. Askere gönderdiğinde oğlunun üzerinde beyaz renkli gömlek ve siyah renkli bir yelek olduğunu söyler:

Sarıkamış Altınbulak
Soğanlıyı biz nerden bilek
Bizim uşak gökcek gezer
Ağca zubun, gara yelek (Çağım, 2010:404)

Aman felek aman felek
Kükü ile deştim yalak
Kıvrışıklı kutlu yelek
Boyamışlar al kanlara (Özkaya, 2009:368)

Pantolon: Askere giden bir gencin eşi ona yaktığı ağıtta eşinin üzerinde haki renkli bir pantolon olduğu belirtiyor:

Haki pantol giymiş dar demedim mi
Talime çıkınca zor demedin mi
Azrail de gelip canın alırken
Sılada bir yarım var demedin mi (Özkaya, 2014:349)

Kundura: Ağıtta adı geçen Azizli Mehmet Efendi'nin öldüğü sırada ayağında lastikli kundura olduğu belirtilmiştir:

Erzin'de de koca çınar
Tülüsü başında döner
Azizli Mehmet Efendi
Lastikli kundura giyer (Osmaniye Ağıt Yarışması, 2012:27)
Şalvar: Erkek giyim-kuşam unsurlarından biri de şalvardır:
İleri gel kele Selver
At izarı Hakka yalvar
Emmin oğlu yok muyudu?
Gara yelek çuha şalvar (Çağımlar, 2010:337)

2.1.3. Yaylacılık İle İlgili Unsurlar

Çukurova insanının ilkbahar aylarında yaylalara göç ettikleri görülmektedir. Sevdikleri kişilerin şehit düşmesi sebebiyle yaylaya gitme isteğinin kalmadığı anlaşılmaktadır:

Hele Yemen'e, Yemen'e
Gitmem yaylaya Geben'e
Yayla bana zıkkım olur
Söylen neneme, neneme (Özkaya, 2014:341)

Yaylaya gidilen yerlere ait özelliklere kimi zaman yer verilmektedir. Aşağıdaki ağıt dördlüğünde adı geçen Ahmet adlı oğlunun askerde olması ve yayla dönüşünde onları karşılayamayacağı düşüncesi ağıt yakan anneyi üzmektedir:

Hoğu derler bizim yazı
Ötüşür ördeği, kazı
Biz yayladan geliriken
Karşılar Ahmed'im bizi (Özkaya, 2014:388)

Yaylacılık için Binboğa yaylalarının tercih edildiği görülmektedir. Yaylaya gidildiğinde sarı altın takmak şöhret ve zenginlik göstergesi olmaktadır:

Yaylamaya Binboğa'ya çıkardık
Katarınan tavsı maya çekerdik
Şöhret için sar'altınlar takardık
Aralıkta kalan beyler nic'oldu (Özdemir, 2007:214).

2.1.4. Halk İnançları İle İlgili Unsurlar

2.1.4.1. Canlı Varlıklarla İlgili İnançlar

a. Baykuş

Adana halk kültüründe bir evin civarında baykuş görülmesi uğursuzluk sayılır. O evden bir ölü çıkacağına inanılır. İncelediğimiz ağıtlarda da bu durumun örneğine rastlanmıştır:

Getti solak gardaş getti

Düneğinde baykuş öttü

İki avrat on çocuğu

Kimlere emanet etti (Özkaya, 2014:392)

2.2. Halk Edebiyatı İle İlgili Unsurlar

2.2.1. Kalıp Sözler

a. Alkışlar

İncelenen ağıtlarda tespit edilen alkışlar savaşa gidip şehit olan ya da askerlik görevini yapmaya gitmiş olan kişiler için söylenmiştir:

Gadanız alam gardaşlar (Özkaya, 2014:342), Dört bacın kadını alsın (Çağım, 2009:404), Kadasını aldığım Eşe (Özkaya, 2014:351), Düşman başına vermesin (Osmaniye Ağıt Yarışması, 2012:311), Allah uzun ömür versin (Özkaya, 2014:379).

b. Kargışlar

Kargışlar çoğunlukla düşman askerleri ya da halka zulmeden kişilere yönelik söylenmiştir. Kimi zaman gençlerin şehit düştüğü mekânlara yönelik olarak söylendiği de görülmektedir:

Yemen adın söneydi (Özkaya, 2014:342), Ben Öldüm Ocağın Bata (Osmaniye Ağıt Yarışması, 2012:344), Ocacığı batsın diye (Osmaniye Ağıt Yarışması, 2012:26), Yıkılsın sarayı tahtı (Osmaniye Ağıt Yarışması, 2012:26), Yıkılsın sultan suyu (Osmaniye Ağıt Yarışması, 2012:310), Dezze evin ataşa yansın (Özkaya, 2014:379), Cinsi bozuk kör olası (Çağım, 2009:340), Senin de ciğerin yansın (Osmaniye Ağıt Yarışması, 2012:124), Elin yanına dökülsün (Osmaniye Ağıt Yarışması, 2012:124), Dilim depemden çekilsin (Osmaniye Ağıt Yarışması, 2012:124).

SONUÇ

Çukurova anonim halk edebiyatı ve âşık edebiyatına kaynaklık eden toplam yetmiş yedi ağıt çalışmamız kapsamında incelenmiştir. Söz konusu ağıtlarla ilgili yaptığımız tasnif neticesinde de halkbilimsel unsurlar açısından birtakım tespitlerde bulunmak mümkün olmuştur.

Geçiş dönemleriyle ilgili halkbilimsel unsurlar açısından baktığımızda doğumla bağlantılı bilgilerin azlığı dikkat çekmektedir. Erkek çocuk sahibi olmanın önemi ve ad verme geleneği dışında doğum konusunda bir uygulamaya rastlanmamıştır. Ağıtların söylendiği dönemdeki ad verme geleneğinin daha iyi anlaşılabilmesi için incelediğimiz ağıtlarda yer alan kadın ve erkek adları da çalışmamız kapsamına değerlendirilmiştir. Buna göre ağıtlar otuz altı erkek adı ve on dört kadın adı tespit edilmiştir. İncelenen ağıtların savaşa gidip şehit olan ya da savaş için gidip bir türlü dönmeyen ya da kendisinden haber alınamayan erkekler için söylenmiştir. Bu sebeple ağıtlarda geçen erkek adlarının daha fazla olduğu görülmektedir.

Evlenmeyle ilgili olarak erkeklerin ergenlik çağıları sayılan gençlik dönemlerinde evlenmesinin ailesinin beklentileri arasında olduğu görülmektedir. Evlendirilmek istenen gençlerin düğünlerinin ne zaman yapılacağına ise kız ve erkek tarafının aile büyüklerinin karar verdikleri anlaşılmaktadır. Evlenme çağının yanı sıra evlenme biçimleriyle ilgili bilgilere ulaşmaktayız. Buna göre askere giden genç kutsal görevi öncesinde beşik kertmesi olduğu bilinen kızla nişanlanmıştır. Askere giden gencin annesi tarafından yakılan ağıtta gencin beşik kertme nişanlısının duyduğu üzüntüye yer verilmiştir.

İncelediğimiz ağıtlarda daha çok ölümle ilgili bilgiler yer almıştır. Söz konusu metinlerin ağıt olması sebebiyle bu doğal bir durumdur. Ölümle ilgili bilgiler çoğunluğu oluşturmakla birlikte kapsamı aşmamak için çalışmada yer verilen örneklerin sayısı sınırlı olmuştur. Çalışmamızdaki ağıtlar genellikle savaşa gidip dönmeyen ya da savaşta şehit olan gençler için yakılmıştır. Ağıt yakılanların genç olmasının genç olması ise acıyı ve hüznü daha da arttırdığı görülmektedir. Genç yaşta şehit olanları toprağa verme zorunluluğunun yarattığı derin üzüntü hissedilmektedir. Ağıtlardaki bilgilere göre cenazeleri hocalar tarafından yıkanan gençler için anneleri, eşleri, nişanlıları, bacıları ya da âşıklar tarafından ağıt yakılmaktadır.

Giyim-kuşam ve süslenme unsurları açısından baktığımızda kadınların giyim-kuşamıyla ilgili bilgilerin sınırlı olduğu görülmüştür. Kadınların daha çok süslenmeleriyle ilgili unsurlara rastlanmaktadır. Buna göre sırma saçlı gelinler saçlarını örerler. Gözlerine sürme çekerler ve altın küpeler takarlar. Erkek kıyafetleriyle ilgili daha fazla bilgiye rastlanmıştır. Ağıtlara konu olan kişilerin giyim-kuşam unsurları arasında fes, gömlek (işlik), yelek, pantolon, kundura, abaniye, kefiye, şalvar gibi kıyafetlerin olduğu görülmektedir.

Halk edebiyatıyla ilgili olarak alkış ve kargış örneklerine rastlanmıştır. İncelenen ağıtlarda beş alkış ve on bir kargış örneği tespit edilmiştir. Alkışlar askere

ya da savaşa gidenlerle ilgili iyi dilekleri ifade etmektedir. Kargışlar ise genç askerlerin ölümüne sebep olan kişilere veya gençlerin şehit düştükleri mekânlara yönelik söylenmiştir.

KAYNAKÇA

- Albayrak, N. (2004). “Ağıt”, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: L&M Yayınları.
- Başçetinçelik, A. (2009). *Adana Halk Kültüründe Doğum-Evlenme-Ölüm*, Adana: Altın Koza Yayınları.
- Boratav, P. N. (1982). *Folklor ve Edebiyat 2*, İstanbul: Adam Yayınevi.
- Çağınlar, Z. (2010). *Hikâyeleriyle Adana Avşar Ağıtları*, Adana: Altın Koza Yayınları.
- Görkem, İ. (2003). “Ağıtlar”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Görkem, İ. (2001). *Türk Edebiyatında Ağıtlar (Çukurova Ağıtları)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karakaş A. (2014). Sözlü Tarih-Folklor İlişkisi Bağlamında Üç Âşık Destanı, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/6, s. 655-676, Ankara.
- Özdemir, A. (2007). *Avşarlar ve Dadaloğlu*, Ankara: Ürün Yayınları.
- Özkaya, Esra (2014), *Çukurova Anonim Halk Edebiyatı ve Âşık Edebiyatında Sözlü Tarih*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Şenel, S. (1988). “Ağıt”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 1, TDV Yayınları, İstanbul.
- Şenesen, R. (2012). Çukurova Bölgesi Girit Göçmenlerinin Girit'e Dair Anlatılarının Sosyal Tarihe Kaynaklık Etmesi. *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Ekim 2011, s. 529- 541, Adana.
- Türk Dil Kurumu (2005). “Ağıt”, *Türkçe Sözlük*. Ankara:TDK.

Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July 2018

HALK HİKÂYESİ METİNLERİNİN NESNE DÜNYASINDAN ÖRNEKLER

Examples of the World of Objects in Folk Tales

Refiye OKUŞLUK ŞENESEN*

ÖZ

Halk hikâyeleri, Türk halk edebiyatının önemli türlerinden biridir. Halk hikâyesi metinleri incelendiğinde nesne dünyası açısından oldukça zengin oldukları görülmektedir. Kültürel değişim ve gelişim sürecinde bu nesnelerin bir kısmı günlük yaşantımızdan çıkmıştır. Bu nedenle halk hikâyeleri, anlamı ve işlevi bilinmeyen yüzlerce nesne içermektedir. Maddi ve manevi kültür unsuru olarak halk hikâyelerinin nesne dünyasının tespit edilmesi ve somut olmayan kültürel miras çerçevesinde müzelenmesi ile ilgili çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Halk hikâyelerinin nesne dünyasının daha iyi anlaşılabilmesi için, bu çalışmada seçilen halk hikâyesi metinlerinin nesne dünyası tespit edilmeye çalışılmıştır. 12 halk hikâyesi kitabı içindeki 23 ayrı başlıkta yer alan hikâyeler bu çalışmaya konu olmuştur. Çalışma kapsamında 48 hikâye metni somut olan nesnelere açısından taranmıştır. Tespit edilen yaklaşık 400 nesne konularına göre tasnif edilmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde kültürel değişim ve gelişim bağlamında destandan halk hikâyelerine geçiş süreci değerlendirilmiştir. Giriş bölümünün diğer başlığı olan “Kültürel Değişim ve Gelişimin Halk Hikâyeleri Üzerindeki Etkisi ve Halk Hikâyelerinin Nesne Dünyası” başlığı altında günümüzdeki hızlı kültürel ve sosyal değişimin halk hikâyelerinin nesne dünyası üzerindeki etkileri ele alınmıştır. “Halk Hikâyelerinin Nesne Dünyasının Tasnifi ve Nesnelerin Dökümü” başlıklı bölümde giyim-kuşam (örtünme) ve süslenme, mutfak kültürü, barınma, günlük hayatta kullanılan çeşitli alet ve eşya, ulaşım, madenler ve değerli taşlar, hekimlik, meslekler, çeşitli birimler, hayvanlar, bitkiler, oyunlar ve yazılı belgelerle ilgili unsurlar halk hikâyelerinden tespit edilmiş ve bu başlıklar altında nesnelerin dökümüne yer verilmiştir. “Halk Hikâyelerinin Nesne Dünyasından Örnekler” başlıklı bölümde, önceki bölümde halk hikâyelerinin incelenmesiyle tespit edilen nesnelere ilişkin metinlerden örnekler verilmiş ve söz konusu nesnelerin anlamlarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk hikâyesi, nesne dünyası, kültürel değişim.

* Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Türk Halk Edebiyatı ABD Öğretim Üyesi. rokusluk@cu.edu.tr

ABSTRACT

Folk tales comprise one of the important genres of Turkish folk literature. When the texts of folk tales are examined, it is observed that they are very rich in terms of objective meaning (the world of objects). In the process of cultural change and development, some of these objects have come out of our daily lives. For this reason, folk stories contain hundreds of objects whose meaning and function are unknown. As a material and nonmaterial element of culture, it is necessary to carry out researches in order to determine the world of objects in folk tales and to document them in the context of intangible cultural heritage.

In order to create a better understanding of the world of objects in folk tales, it has been tried in this work to determine the world of objects in selected folk tale texts. The stories in 23 different titles in 12 story books were the subject of this study. Within the scope of the study, 48 stories were scanned in terms of material objects. Approximately 400 objects identified are classified according to their subjects.

In the introduction part of the work, the process of transition from epos to folk tales was evaluated in the context of cultural change and development. The other title in the introduction part entitled "The Impact of Cultural Change and Development on Folk Tales and the World of Objects in Folk Tales", addresses the effects of today's rapid cultural and social changes on the world of objects in folk tales. In the section entitled "The Classification of the World of Objects in Folk Tales and Listing of Those Objects", the elements associated with clothing, dressing (covering) and decoration, culinary culture, accommodation, various tools and articles used in daily life, transportation, mines and gems, medicine, occupations, various units, animals, plants, games and written documents were identified in folk tales, and the objects were listed under these headings. In the section entitled "Examples of the World of Objects in Folk Tales", the examples of texts were provided in relation to the objects identified by examining the folk tales in the previous section, and the meanings of those objects were mentioned.

Keywords: Folk tales, the world of objects, cultural change

1. GİRİŞ

Kültürel Değişim ve Gelişim Bağlamında Destandan Halk Hikâyelerine Geçiş

Halk hikâyeleri, Türk kültür tarihinin zengin kaynakları içinden var olmuş ve her dönemde çeşitlenerek kültür birikiminin önemli öğelerinden biri olmuştur. Halk hikâyeleri, Türk halk edebiyatında önemli bir yer teşkil ederken, bu hikâyeleri anlatan âşıkların da halk arasında saygın bir yeri vardır.

Türk ve dünya edebiyatında kaynağını sözlü gelenekten alan türler gözden geçirildiğinde, önce yaradan düşüncesi etrafında dairelenen ve inanç noktasında odaklanan mitler ve efsaneler görülür. Epik türde çember biraz daha genişler. Epik tür, toplum düzeninin kurulmasını ve yaşatılmasını, liderler arasında kahramanlık

olgusunu, doğaya ve düşmana başa çıkma zorunluluğunu, millet olma ülküsünü anlatır. Hikâye, yarı göçer ve yerleşik düzen insan tipini merkez alan, kahramanlık ve duygusallık temalarının bir arada işlendiği anlatıdır. Kahramanlık destanları, anlatım biraz daha genişletilirse epik tür, sıcak savaşın ve buna bağlı olarak gelişen kahramanlık, savaş sahneleri, silah kullanımı, savaş öncesi, sırası ve sonrası, savaşın sonuçları, paylaşılmayan kozun yeni savaşlara neden olması, zafer ve hayal gücünü zorlayan ve ulaşılması güç barışın tadına varmak, keyfini çıkartmak temaları etrafında oluşan sözlü edebiyat ürünleridir (Türkmen, 1998: 488).

İslâmiyet kültür dairesine girip Anadolu'ya yayılmaya başlayan Türklerin tarihi menkıbelerini, bağımsız edebi şekillerle konu edinen isimleri sıralanan diğer ürünler, destânî edebiyatın olgunlaşması konusunda hizmet ederler (Boratav, 1983:84). İslâmiyet'in kabulünden sonra kutsal amaçlı, hem fiziki güce hem de İslâmiyet ahlakına, fetih esasına dayalı olarak gelişme gösteren destan edebiyatı, İslâmiyet öncesinde sadece fiziki gücün ispatı, şan ve şöhret kazanan kahramanların özelliklerinin anlatılması esasına dayanan destan edebiyatıyla mantık silsilesi itibarıyla aynı özellikleri gösterir. İslâmiyet sonrası hikâyelerde baş kahramanlar ve çevre, tamamen mistik öğelerle örülü ve destanlardaki alp tipinin fizik güçlerine sahiptir. Ancak şekil ve içerik değişmiştir (Köksal, 1984:12-13).

Destânî çağlardan sonra toplum içindeki prosaik konular (şehir hayatı, aile içi ve toplum içi çatışmalar vb.) belirir belirmez halk hikâyeleri konuları ortaya çıkar (Boratav, 1988:39). Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyeler, destan geleneğinden hikâye geleneğine geçişin önemli bir halkasıdır. Destânî Türk dünya görüşünün yumuşadığı, yeni yaşama biçimi içinde, yeni ihtiyaç ve kabullere göre şekillenmeye başladığı dönemin yansımalarıdır (Günay, 1998: 3).

Eski ozanların yerlerini âşıklara bırakmalarından sonra kahramanlık konularının yanı sıra aşk konuları da anlatılmaya başlanır. Destanlardaki dışa dönük mücadele, halk hikâyelerinde topluma yönelmiş, zenginlik – fakirlik, padişahlık – halk gibi sosyal farklılaşma ve problemler bu hikâyelerde yer almaya başlamış, “alp tipi” yerini “âşık tipi”ne bırakmıştır. Ayrıca destanlardaki manzum yapı giderek mensur hale gelmiş, bunun sonucu olarak destan ve masal unsurlarının yerini yavaş yavaş gerçeğe daha yakın konular almıştır. Böylece halk hikâyeleri destanla roman arasında geçişi sağlayan bir tür olmuştur. Halk hikâyelerinde içerik olarak önceleri sadece kahramanlık konuları işlenirken giderek kahramanlık ve aşk, daha sonra sadece aşk konuları işlenmiş, son dönemde ise realist halk hikâyelerine doğru bir gelişme görülmüştür (Türkmen, 1998: 488).

Hikâyelerin yapısında iki bölüm fark edilir: 1- Hikâyenin asıl konusu. Bunlar hikâyede değişmeyen ve az değişen öğelerdir. 2- Hikâyecinin anlatırken eklediği sahneler, benzetmeler, tabirler, alkışlar, kargışlar. Her iki tabaka da romani doğuran sosyal şartların ürünüdür. Destânî eserler, hanların, beylerin, ordu başbuğlarının ve kabile reislerinin veya bu kabilelerden oluşan konfederasyonun başına geçmiş hanlar hanının dışla olan mücadelelerini, toplumun ortaya çıkmasını, kökenini, hatta kendi düşüncesine göre kâinatın yaratılışını, doğal felaketlerle mücadeleleri anlatırdı. Bütün bu mücadele ve ilişkileri idare eden insanlar, aristokrasinin seçkin kişileri, destânî eserlerin kahramanları idi. Feodal şehir imparatorlukları oluştuğundan sonra bu kişilikler derecesinde önemli diğer insanlar da

belirmeye başladı. Tüccarlar, bezirgânlar, zanaatçiler, sanatçılar, âlimler, dinî reisler vs... Aristokrasinin temsilcileriyle yeni sahneye çıkan bu kişiler arasında mücadele başladı. Feodal sistemin başında bulunan şefler, eyalet vezirleri, onların tâbi oldukları hükümdar ve devlet adamları, bu çarpışan güçler arasındaki dengeyi sağlamakla yükümlüydüler. Halk hikâyelerinin birinci tabakası, bu mücadelelerin görünüşünü verir. Diğer taraftan hikâye, esas şekli itibarıyla eski olabilir. Hikâyeci eski zamanı, hikâyenin birinci tabakasını oluşturan olayları anlatarak aktarır. Kendi dönemini ise eklediği bölümlerde buluruz. Onun için halk hikâyelerini dinlediğimiz zaman, eski hayatla sanatçının kendi günlük hayatını bir arada görürüz (Boratav, 1988: 76-77).

Modern Türk romanının ilk belirmeye başladığı 1870-1880 yılları arasındaki tarihler, aynı zamanda sözlü halk hikâyelerinin yazılı olarak tespit edilmeye ve geniş ölçüde bu yolla yayılmaya başladığı dönemdir. O dönemde ortaya konan romanlarla halk hikâyelerinin konularının benzer olduğu görülür (Özön, 1985: 18-19).

Modern romanla eski hikâyelerin sosyal çevrelerinin ortak olması nedeniyle Türk edebiyatının daha yeni çağlarında, yüksek edebiyat temsilcilerinin ürünleri, halk edebiyatının eski bir gelenekten gelen ürünlerine yaklaşıyor. Eski Türk halk hikâyeciliğinin üzerine Avrupa sanatının aşılmasıyla meydana gelen Tanzimat sonrası hikâyeciliğinin ilk eserlerindeki halk hikâyeciliğinin izlerini bu şekilde anlamak gerekir (Boratav, 1983: 69).

Tanzimat döneminde devletin birçok kademesinde başlatılan Batılılaşma hareketi, birey ve toplum düzeyinde dünyaya bakışta ve hayatı yaşayışta önemli bazı değişikliklere sebep olmuştur. Sosyal ve kültürel alanlarda ortaya çıkan değişimler sonucunda toplumun edebi zevk ve hayat anlayışında meydana gelen farklılaşma, geleneksel hikâye tarzının değişmesine yol açmıştır.

Daha sonra Cumhuriyetle birlikte gelen yeni yaşama biçimi içinde hikâyecilik, yine köy ve şehir çevrelerinde farklı bir seyir izlemiştir. Modern hikâyeciliğin yanı sıra köy ve kasaba çevrelerinde hâlâ yaşayan sözlü bir halk hikâyeciliği geleneği ve kültürü vardır. Modern Türk hikâyesi gelişirken halk hikâyeciliği geleneği hiç ölmemiş, ancak toplumun ve günün değişen koşullarına göre bazı değişikliklere uğramıştır.

Kültürel Değişim ve Gelişimin Halk Hikâyeleri Üzerindeki Etkisi ve Halk Hikâyelerinin Nesne Dünyası

Kültürel değişim, sosyal yaşamda birtakım değişimler meydana getirmekte ve sosyal yapı, kültürel değişimle paralel olarak değişmektedir. Sosyal değişim, toplumun bünyesinin, teşkilatının ve kurumlarının bir bölümünde veya tamamında meydana gelen olumlu veya olumsuz, her türlü değişimi ifade etmektedir. Toplumda geçerli olan değer yargıları ve bunların benimsenişi zaman içinde değişikliğe uğramakta, söz konusu değerler, çağın ihtiyaçlarına göre değişmektedir.

Kırsal bölgelerden, küçük kentlerden, geleneksel toplumdaki büyük kentlere, dış ülkelere göç eden insanlar, kültür çatışması, toplumsal çözülme, alt kültürün oluşması ve kendi kültürüne yabancılaşma gibi sorunları yaşarlar.

Günümüzde yaşanan hızlı kültürel ve sosyal değişimin sonucunda insanlarımız geleneksel yaşam biçimlerinden hızla kopmaktadırlar. Yaşadığı çevrenin toplumsal ortamında kazandığı davranış kalıplarıyla, örnekleriyle, göç ettiği çevrede geçerli olan davranış kalıpları, ilkeleri, kuralları, yaptırımları arasında kalan insanlar bir kültür çatışması yaşamaktadırlar.

Tarih, dil, örf ve adetler, sanat ve edebiyat eserleri gibi kültür unsurları, ulusal karakterin sürekliliğini gösterdiği gibi, insanları birleştiren, bütünleştiren, ortak amaç ve beklenti sağlayan bir karaktere de sahiptirler.

Bugün toplumumuzda yaşanan bu değişimin izlerini en çok halk edebiyatı ürünlerinde görüyoruz. Değişen yaşam koşullarıyla beraber artık pek çok tür, toplum hayatındaki yerini yavaş yavaş kaybetmektedir. Birçok halk edebiyatı metninin içeriği, bugünün gençlerine hitap etmemekte, orada anlatılan hikâyeler, hikâyelerin dünyası, gençlerimizin yaşamadığı, görmediği bir hayatı yansıtmaktadır. Bu metinlerin içeriğiyle günümüz insanı arasındaki kopukluğun bir nedeni de, bugün artık pek çoğu günlük yaşantımızdan çıkmış, yüzlerce bilinmeyen nesneyi içeriyor olmalarıdır.

Halk edebiyatı metinleri içerisinde geçen nesnelere, bugün artık pek çoğu unutulmuş yüzlerce meslek kolu tarafından üretilen nesnelere de sahiptirler. Bu nesnelere yapı ve işlevleri yönüyle kavramak ve kavratmak, uygulamalı halkbilimi müzelerinin işidir. Halkbilimi disiplini, sözel ürünleri anlayabilmek için, bu ürünleri söze dönüştüren ağızlarından başlayarak, ürünlerin yaratıldığı ortamı, bütün nesne dünyasıyla araştırmak zorundadır. Metnin metin dışındaki dünyası olarak da tanımlayabileceğimiz anlatım ortamı kavramı üzerinde, bizde ve dünyada çok durulmuştur (Oğuz, 2000). Biz de “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyumu”nda bu konuyla ilgili bir bildiri sunmuş ve halk hikâyelerinin anlatım ortamıyla ilgili müzeleme önerilerimizi sıralamıştık (1).

- (1) Şenesen Okuşluk, Refiye, (2004), “Halk Hikâyelerinin Nesne Dünyasının Tespiti ve Müzeleme Önerileri, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyumu, Gazi Üni. – TKB- Ankara, 04-06 Mart 2004 , Ankara: Gazi Üni. THBMER Yayını, s. 186-194.

Halk edebiyatı metninde nesnenin halk hayatındaki yapı ve işlevi, üretim teknik ve biçimlerini öğrenmek, metni çözümlenmekte önemli rol oynar. Halk edebiyatı metnindeki nesne etrafında somutlaştırılan halk hayatını kavramak gerekmektedir. Halk edebiyatı metnini anlayabilmek için o metinde geçen nesnenin halkbilimsel yapı, işlev ve analizine yer veren somut ve nesnel dünyaya girmek gerekmektedir.

Bu çalışmada, tür olarak zengin bir içeriğe sahip olan halk hikâyelerinin nesne dünyası tespit edilerek, bu nesnelere sınıflandırılmaya çalışılmıştır.

Hikâye metinleri seçilirken, hikâye anlatma geleneğini en karakteristik şekilde yansıtan, Anadolu’da ve Türklük dünyasında da anlatılan, bilinen, basılı hikâye metinlerine yer verilmiştir. Buna göre yayınlanmış 12 halk hikâyesi kitabı içindeki 23 ayrı başlıkta yer alan hikâyeler, bu çalışmaya konu olmuştur. Bu metinler içinde Köroğlu kolları ve diğer hikâyelerin gerek Anadolu gerekse Türklük dünyası varyant ve versiyonları değerlendirilmiştir. Çalışmaya esas olan 48 hikâye

metni, somut olan nesnelere açısından tarandığında yaklaşık 400 nesne tespit edilmiştir. Son derece büyük bir zenginlik gösteren bu nesnelere konularına göre tasnif edilmiştir.

Halk hikâyelerinin içinde yer alan nesne dünyasının seçiminde, döneminin kültür yapısını yansıtmaya özelliğine önem verilmiştir. Bu bağlamda çok arkaik olmayan, bugün de halkın günlük yaşantısında var olmaya devam eden bazı nesnelere de bu çalışmanın kapsamına alınmıştır. Bu öğeler bize geleneksel formları bir kez daha görme fırsatı vermektedir.

Çalışmada bu nesnelere, metindeki bağlamlarıyla verilmiş ve parantez içinde nesnelere anlamları yer almıştır. Maddeler, içeriklerine göre sınıflanmış ve alfabetik olarak sıralanmıştır. Maddeler içinde yıldız işaretiyle gösterilenler, kendisinden önce gelen ana maddenin çeşitleridir.

2. HALK HİKÂYESLERİNİN NESNE DÜNYASININ TASNİFİ VE NESNELERİN DÖKÜMÜ

1. GİYİM – KUŞAM (ÖRTÜNME) VE SÜSLENME 1.1. Giyim – Kuşam (Örtünme) 1.1.1. Giyim Kuşam Malzemeleri çuha (H13, s.121) düğme (H11, s.125) * tılsım düğmesi (H7, s.242) gumaş “kumaş” (H15, s.130) * zerbali kumaşı (H13, s.130) * mısır yağlığı (H11, s.121) * ağır yağlık (H33, s.24) yaşmak (H31, s.233) yemeni (H18, s.111) 1.1.3. Gövdeye Giyilenler abâ (H3, s.212) câme (H41, s.279) ceket (H25, s.150) çamaşır (H16, s.244) cübbe (H13, s.194)	keçe (H6, s.200) vala (H34, s.76) 1.1.2. Başa Giyilenler ciğa (H15, s.247) * turna ciğası (H34, s.82) duvak (H9, s.120) * gelinlik duvak (H40, s.292) fes (H13, s.194) * karabağ fesi (H9, s.103) mintane “mintan” (H41, s.292) palto (H6, s.203) palter (H20, s.135) post (H32, s.250)	kalpak (H7, s.211) * samur kalpak (H41, s.265) kavuk (H11, s.76) * molla kavuğu (H33, s.42) külâh (H42, s.341) nikâp (H35, s.116) poşu (H38, s.215) toğulga “tolga” (H7, s.222) tülbent (H17, s.288) üsküf (H41, s.260) yağlık (H13, s.139) * sırmalı yağlık (H34, s.80) * Halep kınası (H13,
--	--	---

<p>don (H31, s.107) elbise (H31, s.229)</p> <p>* düğün elbiseleri (H45, s.109)</p> <p>* dervişân elbisesi (H11, s.76) entâri (H13, s.194) esvâb (H31, s.233) ferâce (H13, s.194) gömlek (H19, s.134) hırka (H33, s.29) kabud “kaput” (H13, s.117) kepenek (H40, s.278) kefen (H17, s.270) kürk (H36, s.161)</p> <p>* kürk palta (H45, s.107) meşlah “maşlah” (H37, s.168) gül yağı (H1, s.180) küncü (H38, s.201) nan (H42, s.305) pestil (H35, s.102) yufka ekmek (H40, s.277)</p> <p>2.2. İçecekler bade (H20, s.68)</p> <p>* gül badesi (H31, s.231) câm (H19, s.96) dolu (H36, s.135) GÜLSUYU (H31, s.221) gülgün şarap (H42, s.310) kahve (H13, s.113)</p>	<p>* kaplan postu (H33, s.44) soyka (H3, s.213) şal (H11, s.76)</p> <p>* acem şalı (H33, s.31)</p> <p>* şal cübbe (H11, s.146) urba (H33, s.44)</p> <p>* cenk urbaları (H9, s.102) yamçı (H24, s.125) yelek (H38, s.216)</p> <p>1.1.4. Belden Aşağıya Giyilenler kisbet (H13, s.130) peştamal (H15, s.219) şalvar (H1, s.196) tuman (H10, s.169)</p> <p>1.1.5. Ayağa Giyilenler çizme (H13, s.194) mes (H7, s.242) papuç (H7, s.214) paşmag (H42, s.313) pençe (H23, s.154) postal (H40, s.277)</p> <p>1.2. Süslenme 1.2.1. Süslenme</p>	<p>s.194) sürme (H41, s.278)</p> <p>1.2.2. Üstte Taşınanlar bilezik (H24, s.124) destmâl (H34, s.71) hatem (H34, s.80) hırızma (H37, s.177) ibrişim kuşak (H41, s.294) gövher guşak (H44, s.304) kemen (H8, s.197) küpe (H1, s.180) mendil (H16, s.252)</p> <p>* ipek mendil (H37, s.172) taç (H13, s.151) yüzük (H11, s.121) nişana-Süleymani (H42, s.341)</p> <p>1.2.2.1. İşlevsel Olanlar âsâ (H11, s.76) baston (H11, s.103) bazubend“pazubent”(H3, s.211) çanta (H48, s.118) golçak “kolçak” (H15, s.219) heybe (H13, s.151) hurç (H20, s.88) kamçı (H3, s.210)</p>
--	--	--

<p>rakı (H35, s.126) süt (H24, s.122) şerbet (H31, s.220)</p> <p>3. BARINMA</p> <p>3.1. Yapı Tipleri çadır (H31, s.226) * yeşil atlastan çadır (H7, s.233) hamam (H31, s.243) kale (H27, s.99) kervansaray (H46, s.113) köşk (H31, s.212) kümbet (H28, s.346) otak (H33, s.30) saray (H46, s.113) sur (H38, s.206)</p> <p>supra “sofra” (H42, s.306)</p> <p>4.2.3. Dokuma (Bez) Eşya bohça (H33, s.58) çapıt “çaput” (H37, s.165) çarşaf (H10, s.169) çul (H3, s.217) çuval (H9, s.99) dağarcık (H38, s.197) döşek (H33, s.48) * tüy döşek (H11, s.117) halı (H7, s.242) kilim (H1, s.192) minder (H7, s.226) muşamba (H11, s.137)</p>	<p>Nesneleri kına (H33, s.61)</p> <p>3.2. Yapı Bölümleri ve Unsurları harem (H31, s.220) kafes (H33, s.30) zindan (H31, s.224)</p> <p>3.3. Yapı Malzemeleri kuru kerpiç (H20, s.81)</p> <p>4. GÜNLÜK HAYATTA KULLANILAN ÇEŞİTLİ ALET VE EŞYA</p> <p>4.1 Yazı Aletleri divit (H33, s.51) kalem (H11, s.110) kalemtraş bıçağı (H37, s.164) mühür (H34, s.85)</p> <p>4.2. Ev Aletleri</p> <p>4.2.1 Mutfak Aletleri bardak (H11, s.83) bıçak (H31, s.245) cezve (H13, s.154) çömçe (H23, s.138) filcan “fincan” (H33, s.47) ibrik (H13, s.154)</p>	<p>kese (H41, s.287) kırbaç (H7, s.224) tesbih (H6, s.202)</p> <p>2. MUTFAK KÜLTÜRÜ</p> <p>2.1. Yiyecekler ekmek (H9, s.97) elma (H31, s.210) * tahta kâşık (H40, s.280) kazan (H8, s.192) * kaynar kazan (H31, s.241) keşkül (H33, s.21) kupa (H13, s.121) kutu (H48, s.118) külek (H24, s.124) küp (H24, s.127) lenger (H36, s.169) ocak (H15, s.220) pakaç (H24, s.94) peyman (H42, s.298) piyale (H42, s.298) sini (H35, s.126) sürahi (H24, s.124) şişe (H13, s.171) * billur şişe (H21, s.104) tabak (H13, s.181) tandır (H24, s.126) tas (H7, s.212) testi (H24, s.60) tulumba (H11, s.140)</p>
---	---	--

<p>pırtı (H37, s.172) şilte (H41, s.295) telis (H28, s.316) torba (H13, s.163) yastık (H7, s.242) yatak (H3, s.214) yorgan (H13, s.129) zili (H20, s.94)</p> <p>4.2.4. Aydınlatma Aletleri</p> <p>çırağ (H21, s.107) fener (H13, s.137) kirbit “kibrit” (H40, s.297) lamba (H40, s.297) saz (H31, s.214)</p> <p>Yerine Kullanılanlar</p> <p>çomag “çomak” (H20, s.91) çömçe (H16, s.259) değnek (H13, s.150) tambur (H42, s.321)</p> <p>5. ULAŞIM</p> <p>gemi (H28, s.316) kağrı arabası (H6, s.204) kervan (H31, s.225) sal (H31, s.233) yelkenli kayık (H11, s.143)</p> <p>6. MADENLER VE DEĞERLİ TAŞLAR</p> <p>altın (H31, s.210) * altın hançer (H34, s.76) * altın kemer (H34, s.75)</p>	<p>kâse (H28, s.344) * kâse cam (H8, s.195) kâşık (H13, s.129) mum (H7, s.226) pilte “filtre” (H20, s.67) şam (H20, s.82) ŞAMDAN (H20, S.82)</p> <p>4.2.5. Banyo Aletleri</p> <p>çeşme (H38, s.196) kurna (H33, s.24)</p> <p>4.3. Üretim ve Yapı Malzemeleri</p> <p>ağ (H32, s.258) çekiç (H13, s.120) çivi (H7, s.217) dibek (H26, s.207) halat (H9, s.134) iğne (H13, s.121) ip (H31, s.231) kazma (H11, s.145) keser (H40, s.295) külüng “külünk” (H41, s.274) kürek (H32, s.250) mıh (H5, s.221) mil (H6, s.144) mismar (H12, s.158) vida (H7, s.222) zincir (H32, s.250)</p>	<p>zembil (H37, s.193)</p> <p>4.2.2. Ahşap Eşya</p> <p>beşik (H37, s.193) dolap (H9, s.132) gergef (H41, s.256) kürsü (H37, s.168) raf (H7, s.242) sandalye (H13, s.138) sandık (H31, s.234) sedir (H11, s.85) hûd-ser (H42, s.341) kalkan (H1, s.192) kargı (H13, s.180) kılıç (H41, s.286) * yalın kılıç (H13, s.129) kın (H31, s.233) mızrak (H1, s.194) nacak (H8, s.193) ok (H33, s.38) pala (H31, s.233) sancak (H36, s.155) silah (H13, s.161) süngü (H13, s.159) şemşir (H21, s.110) * şemşir kılıç (H9, s.103) tüfenk “tüfek” (H6, s.153) yay (H47, s.114) zırh (H9, s.103) tuğ (H33, s.59) zülfikar (H35, s.120)</p> <p>4.5. Müzik Aletleri</p>
---	---	---

<p>* altın ciga (H13, s.169)</p> <p>* altından zırh (H6, s.206)</p> <p>* altın halhal (H40, s.301)</p> <p>* altın yıldızlı taş (H1, s.165)</p> <p>* altın poş (H42, s.318)</p> <p>cevâhir (H5, s.222)</p> <p>* cevâhir elmas (H19, s.109)</p> <p>* cevâhir kân (H36, s.170)</p> <p>* cevâhirkemer (H19,s.99)</p> <p>baz (H35, s.109)</p> <p>bülbül (H31, s.215)</p> <p>ceren (H42, s.317)</p> <p>dana (H9, s.97)</p> <p>deve (H9, s.99)</p> <p>KELP (H31, S.219)</p> <p>karınca (H24, s.93)</p> <p>katır (H9, s.114)</p> <p>keklik (H19, s.101)</p> <p>köşek (H45, s.108)</p> <p>kunduz (H41, s.291)</p> <p>kuş (H31, s.230)</p> <p>* laçın kuş (H20, s.86)</p> <p>maral (H41, s.257)</p> <p>ördek (H42, s.307)</p> <p>semend (H26, s.186)</p> <p>sona (H42, s.312)</p> <p>şahin (H18, s.101)</p> <p>tavus (H42, s.312)</p> <p>turna (H9, s.178)</p> <p>yaşılbaş “yeşilbaş” (H42,</p>	<p>4.4. Savaş Aletleri</p> <p>balta (H8, s.192)</p> <p>gürz (H37, s.193)</p> <p>köstek (H1, s.189)</p> <p>hançer (H1, s.176)</p> <p>* eğri hançer (H1, s.202)</p> <p>* cevâhir taş (H19, s.94)</p> <p>* cevâhir zümrüt nakış (H1, s.203)</p> <p>çamçırak taşı (H9, s.98)</p> <p>demir değnek (H24, s.143)</p> <p>* demir çarık (H9, s.126)</p> <p>* demir halhal (H24, s.117)</p> <p>* demir yay (H1, s.189)</p> <p>elmas (H13, s.192)</p> <p>* elmas küpe (H19, s.112)</p> <p>güher (H33, s.55)</p> <p>gümüş heykel (H41, s.314)</p> <p>* gümüşlü kırbaç (H6, s.146)</p> <p>* gümüş merdiven (H11, s.117)</p>	<p>bağlama (H43, s.363)</p> <p>bozuk (H33, s.27)</p> <p>bem “bam” (H21, s.107)</p> <p>beygir kuyruğu (H40, s.296)</p> <p>cura saz (H36, s.155)</p> <p>damdıra “tambura” (H38, s.197)</p> <p>davul (H47, s.114)</p> <p>gopuz “kopuz” (H21, s.100)</p> <p>keman (H40, s.293)</p> <p>nay “ney” (H31, s.229)</p> <p>tunç (H6, s.205)</p> <p>7. HEKİMLİK</p> <p>hamâil (H35, s.115)</p> <p>macun (H31, s.209)</p> <p>muska (H38, s.216)</p> <p>nüşa (H19, s.104)</p> <p>8. MESLEKLER</p> <p>değirmen (H1, s.172)</p> <p>terâzi (H37, s.164)</p> <p>tezgah (H26, s.166)</p> <p>itfaiyeci“tulumbacı”(H11,s.140)</p> <p>kalaycı (H13, s.154)</p> <p>9. ÇEŞİTLİ BİRİMLER</p> <p>9.1. Ölçü Birimleri</p> <p>endaze (H13, s.121)</p>
---	---	---

s.318) 10.2. Hayvanlara Ait Nesnelere cilov (H10, s.170) çan (H39, s.238) dizgin (H39, s.236) eher “eyer” (H39, s.244) golan “kolan” (H39, s.244) kement (H31, s.231) zincir kement (H36,	gümüş karyola (H11, s.117) incili çubuk (H34, s.76) * incili kemer (H35, s.119) * incili nalın (H36, s.145) * incili taç (H1, s.189) lâl ü gevher yüzüğü (H13, s.194) sedef (H41, s.264) * sedef nalin (H13, s.142) * sedefli sazlar (H1, s.197) s.164) meses (H37, s.190) nal (H5, s.221) üzengi (H33, s.36) yural sapı “yular sapı” (H39, s.236) 11. BİTKİLER 11.1. Ağaçlar çınar (H42, s.297) iğde (H41, s.257) kara çalı (H31, s.248) kargı kamış (H41, s.266) kenevir (H47, s.114)	okka (H13, s.118) 9.2. Para Birimleri akçe (H33, s.48) mangır (H13, s.138) pul (H8, s.187) 10. HAYVANLAR 10.1. Hayvan Türleri aslan (H24, s.93) * bebir aslan (H21, s.117) at (H48, s.117) * Arap atı (H46, s.111) * bedev atı (H42, s.341) * küheylân at (H36, s.140) * yürük at (H41, s.256) balık (H31, s.227) baykuş (H31, s.285) 12. OYUNLAR cirit (H7, s.233) sadranc “satranç” (H42, s.319) nerd (H42, s.319) yüzük (H3, s.123) 13. YAZILI BELGELER azâd kağıdı (H36, s.166) defter (H13, s.165) dilekçe (H26, s.190) ferman (H6, s.153) kağıt (H31, s.233) kitap (H31, s.210)
--	---	---

	<p>selvi ağacı (H28, s.333)</p> <p>senuber “sanavber” (H42, s.341)</p> <p>söğüt (H6, s.144)</p> <p>11.2. Çiçekler</p> <p>benefşe “menekşe” (H35, s.110)</p> <p>gül (H26, s.205)</p> <p>nerkes “nergis” (H42, s.311)</p> <p>reyhan (H20, s.94)</p> <p>sümbül (H31, s.216)</p> <p>* süsen sümbül (H34, s.369)</p> <p>* mor sümbül (H2, s.266)</p> <p>yasemen (H41, s.287)</p>	<p>kütük defteri (H27, s.239)</p> <p>levha (H15, s.230)</p> <p>mecmua (H31, s.225)</p> <p>mektup (H31, s.229)</p> <p>nâme (H35, s.109)</p> <p>teslim kağıdı (H31, s.224)</p> <p>zarf (H8, s.189)</p>
--	--	--

3. Halk Hikâyelerinin Nesne dünyasından bazı Örnekler

1. GİYİM – KUŞAM (ÖRTÜNME) VE SÜSLENME

1.1. Giyim – Kuşam (Örtünme)

1.1.1. Giyim Kuşam Malzemeleri

çuha (H13, s.121)

“Bir de terzi oğlanın eline çuha eskisi verip ...”

(Tüysüz ince, sık dokunmuş elbiselik ve döşemelik yün kumaş)

vala (H34, s.76)

“İki gömlek giyer ala

Biri aldır, biri vala”

(ipekli kumaş)

1.1.2 Başa Giyilenler

- ciğa** (H15, s.247)
“Başına örtmüşsün altın ciğası”
(Horoz, ördek, turna gibi hayvanların kuyruklarındaki uzun tüy)
- fes** (H13, s.194)
“Üç yüzedir bir fes ile çemberi”
(Genellikle koyu kırmızı kalın çuhadan yapılmış, tepesinde püskülü olan veya üstüne oyalı çevre sarılan silindir biçiminde başlık)
- kavuk** (H11, s.76)
“Kafalarına kavuk örtülür”
(Sarı sarılan başlık)
- nikâp** (H35, s.116)
“Kaldır yüzünden nikâbın
Güzelliğin beyân olsun”
(Yüz örtüsü, peçe)
- toğulga** “tolga” (H7, s.222)
“Başında var toğulgası”
(Savaşçıların başlarına giydikleri demir başlık)
- üsküf** (H41, s.260)
“Üsküfin aldırılmış şahin bakışlı”
(1. Yüksek aşamadaki yeniçeri subayların giydikleri yarısı arkaya sarkan uzun bir sarık. 2. Kuşları ehlileştirmek için başlarına takılan deri başlık)
- yaşmak** (H31, s.233)
“Ferace yaşmak taktı ve evden çıkıp doğru padişahın sarayına gitti.”
(Kadınların ferace ile birlikte kullandıkları, gözleri açıkta bırakan, ince yüz örtüsü)

1.1.3. Gövdeye Giyilenler

- abâ** (H3, s.212)
“Hasan Bey’in üzerindeki abayı çıkarmışlar.”
(Dövülerek veya bastırılarak yünden yapılan kalın ve kaba kumaş ve bu kumaştan yapılmış bol, geniş giyecek)
- câme** (H41, s.279)
“Her seher her seher bir mavi câme”
(Elbise, çamaşır)
- cübbe** (H13, s.194)
“Yirmi binedir bürünce şalı cübbesi”
(Elbise üstüne giyilen uzun, yenleri geniş, düğmesiz giysi)
- ferâce** (H13, s.194)
“Kırk kısıye ferâceyle yaşmağı”
(Kadınların sokakta giydikleri, mantoya benzer, arkası bol yakasız, çoğu kez eteklere kadar uzayan üst giysisi)
- kepenek** (H40, s.278)

“Keçeden kepen bir goltûna sazı da bir eline aldı. Goyunların içine kadar geçti Halil.”

(Çobanların omuzlarına aldıkları dikişsiz, kolsuz, keçeden üstlük)

meşlah “maşlah” (H37, s.168)

“Meşlahımı sırtına çekti suyun başına yattı.”

(Altı üstü bir olan ve kol yerine yarıkları bulunan bir çeşit giyecek)

mintane “mintan” (H41, s.292)

“Keşiş, sihir ile kıza mintan yaptırmış idi.”

(Yakasız, uzun kollu erkek gömleği; gömlek üzerine giyilen kollu yelek)

soyka (H3, s.213)

“Al da git soykamı”

(Ölünün ya da tutsağın üzerinden soyunan giysiler)

urba (H33, s.44)

“Üzerinde urbası kalmadı”

(Giysi)

yamçı (H24, s.125)

“Bu iki bağbancı yamçıyı aldılar üstünden ...”

(Bir yüzü uzun, tüylü, kalın yünden dokunarak yapılmış yağmurluk)

1.1.4. Belden Aşağıya Giyilenler

tuman (H10, s.169)

“Kırk tahtalı tumanımı bir yellendirip özüne ortaya atınca tamam çirahlar söndü.”

(Don, şalvar)

kisbet (H13, s.130)

“Pehlivanlar kisbet giyer, yağlanır.”

(Yağlı güreşte pehlivanların giydikleri, belden baldıra kadar uzanan dar paçalı meşin pantolon)

peştamal (H15, s.219)

“... belinde peştamal.”

(Hamamda örtünmek veya kurulanmak için kullanılan ince dokuma)

1.1.5 Ayağa Giyilenler

paşmag (H42, s.313)

“Aslı Han puşman edip paşmagını eline alıp Kerem’in ızından ılgadı...”

(Ayakkabı)

pençe (H23, s.154)

“Al kelle gözün gulahlarını gönder babana ayahgabılarının altına pençe vurdursun.”

(Ayakkabının tabanındaki kösele)

1.2. Süslenme

1.2.1. Süslenme Nesneleri

kına (H33, s.61)
“Al kınalar yakınmışsın nazik eline”
(Kına ağacının kurutulmuş yapraklarından elde edilen saç ve elleri boyamakta kullanılan toz)

1.2.2. Üstte Taşınanlar

destmal (H34, s.71)
“Yüzüne destmalini tutup ağladı”

(Mendil)

hatem (H34, s.80)
“Oğlan dahi hatemini çıkarıp mahbubu olan Gülşen’e attı.”

(Mühür, üstü mühürlü yüzük)

hırızma (H37, s.177)
“Bir ok atar güzel Ahmet, hırızma burnunda hırızmanın deliğinden geçer ok.”

(Burun kanadına takılan süslü altın veya gümüş halka)

ibrişim kuşak (H41, s.294)
“İbrişim kuşaklar başta şal oldu.”

(Kalınca bükülmüş ipek iplikten bele sarılan uzun ve enli kumaş)

1.2.2.1 İşlevsel Olanlar

âsâ (H11, s.76)
“Ellerine asa aldılar.”
(Eskiden ihtiyarların baston yerine kullandıkları uzun sopa)

1.2.2.2. Aksesuar Olanlar

golçak “kolçak” (H15, s.219)
“... gollarında golçak elini elinin üstüne goymuş.”

(kola geçirilen işaretli bağ, pazıbent)

heybe (H13, s.151)
“Gelin benim heybeme bir parça yol tedariki görek”
(Binek hayvanlarının eğeri üzerinden iki yana sarkıtılan veya omuzda taşınan, içine öte beri koymaya yarayan kilim veya halıdan yapılmış iki gözlü toba)

hurç (H20, s.88)
“Attan düşüp Kellegöz’ün başını kesti, hurcuna saldı.”

(Genellikle yelken bezinden veya meşinden yapılmış büyük heybe)

2. Mutfak Kültürü

2.1. Yiyecekler

gül yağı (H1, s.180)

“... gül yağından kokusu var.”

(Güllerin imbikten çekilmesiyle elde edilen gülsuyunun üstünde toplanan kokulu yağ)

3. BARINMA

3.1. Yapı Tipleri

çadır (H31, s.226)

“Yüklerini indirip çadırlarını kurdular.”

(Keçe, deri, kıl, sentetik kumaş veya sık dokunmuş kalın bezden yapılarak direklerle tutturulan taşınabilir, barınak, otağ)

kervansaray (H46, s.113)

“Ahmet Bey sarayı terk edip kervansaraya gitti.”

(Ana yollarda kervanların konaklaması için yapılan büyük han)

kümbet (H28, s.346)

“Yeraltından bir gurt çıktı, bir kümbet...”

(Kubbe biçiminde toparlak kabartı)

otak (H33, s.30)

“Cümlesi birden Murat Suyu’na vardılar. Otakları herkes yerli yerine koydular.”

(Büyük ve süslü çadır)

3.2. Yapı Bölümleri ve Unsurları

harem (H31, s.220)

“Zühre’nin haremde daha uzun süre kalmaya mecali yoktu.”

(Saray ve konaklarda yalnız kadınlara, cariyelere odalıklara ayrılan bölüm)

4. GÜNLÜK HAYATTA KULLANILAN ÇEŞİTLİ ALET VE EŞYA

4.2. Ev Aletleri

4.2.1. Mutfak Aletleri

ibrik (H13, s.154)

“Andan ibrikleri cezveleri ağırdup yeni kalaycıdan gelmişe döndürdü.”

(Su veya sulu şeyler koymaya yarar kulplu emzikli kap)

keşkül (H33, s.21)

“Keşkülü önüne kodu.”

(Gezici bazı dervişlerin ve dilencilerin ellerinde tuttıkları hindistan cevizi kabuğundan, metalden veya abanozdan yapılmış dilenci çanağı)

külek (H24, s.124)

“Kimden istersen bir külek süt verir sene”

(Tahta kova, ağaçtan yapılmış kova)

pakaç (H24, s.94)

“Bir tencere goymuşdu, yani bir pakaç”

(Tencere)

tandır (H24, s.126)

“Her ne geder şimdi değirmençinin evinde bir tandır başına sıkılıp galmışsa da esaleti gösteriyordu.”

(Yere çukur kazılarak yapılan bir tür fırın)

zembil (H37, s.193)

“Zembilinen indiriyolar yokardan ata yemi”

(Hasırdan örülmüş saplı torba)

4.2.2. Ahşap Eşya

gergef (H41, s.256)

“Kerem kızın havuz başında gergefin işler sanur idi.”

(Üzerine kumaş gerilerek nakış işlemeye yarar, çoğu dikdörtgen biçiminde olan çerçeve)

sedir (H11, s.85)

“... sedirin üstüne arkasının üstüne düştü.”

(Kol koyacak yeri olmayan arkalıksız, üstü minderli ve yastıklı olabilen kerevet, divan)

supra “sofra” (H42, s.306)

“Eğer kabul bolsa supraga el goyarmız, didi.”

(1. Masa, sini gibi şeylerin, yemek üzere hazırlanmış durumu 2. Genellikle tekerlek biçiminde, üzerinde yemek de yenebilen ayaklı hamur tahtası)

4.2.3. Dokuma (Bez) Eşya

bohça (H33, s.58)

“Bahçe kapısında bir bohça ile Âsumân'ın eline verdi.”

(İçine çamaşır, elbise gibi şeyler koyup sarmaya yarayan dört köşe kumaş)

dağarcık (H38, s.197)

“Eskiden dağarcık olurdu, onun içine gollardı azıklarımı.”

(Meşin torba)

telis (H28, s.316)

“... bir telisin ne gıymeti olur?”

(Bitkisel tellerden yapılmış, kaba örgülü büyük çuval)

zili (H20, s.94)

“Kerim Paşa Diyarbekir'i elvan güllerle, çiçeklerle, halı zililerle bezedip peşenk toy meclisi gurdurdu.”

(Halı, kilim)

4.2.4. Aydınlatma Aletleri

çırağ (H21, s.107)

“Yanan çırağların garalı dağlar”
(Işık, kandil)
şam (H20, s.82)
“... şamdana löyün – löyün şamlar düzdürmüştü.”
(Mum)

4.2.5. Banyo Aletleri

kurna (H33, s.24)
“Andan Âsumân gördü ki bahçe içinde kırk kurnadan su akar.”
(Hamamlarda, musluk altında içinde su biriktirilen, yuvarlak ve çoğunlukla mermer veya boş tekne)

4.3. Üretim ve Yapı Malzemeleri

dibek (H26, s.207)
“Mermer dibekde döğerler”
(Taştan veya ağaçtan yapılmış büyük havan)
külüng “külünk” (H41, s.274)
“Atdı külüngünü verdi serini”
(Taşları, kayaları parçalamakta kullanılan sivri kazma)
MIH (H5, S.221)
“Yok mu bize bir nal bir mih parası”
(Büyük çivi, nal çivisi)

mismar (H12, s.158)
“Amma gutunun ağzına çoh mismar çalınıp, üç yüz altmış altı mismardır.”
(Çivi, mih, çengel)

4.4. Savaş Aletleri

gürz (H37, s.193)
“Bana bir gürz havale eyle, üstümden öte!”
(Silah olarak kullanılan ağır topuz)
köstek (H1, s.189)
“Gürzün kösteğini kola takmadan...”
(Saat, kılıç, anahtar gibi şeylerin ucuna takılan zincir)
hûd-ser (H42, s.341)
“... nişana Süleymani cübüsünde ve hud -ser pehlivanı bilinde...”
(Zırh, başlık, migfer)
kalkan (H1, s.192)
“kılıç kalkan elinde”
(Oktan veya kılıçtan korunmak için savaşçıların kullandığı korumalık)
kargı (H13, s.180)
“Şimdi seni kargıya saplarım.”

- (Silah olarak kullanılan ucu sivri ve demirli uzun mızrak)
mızrak (H1, s.194)
“Mızrak ile zor düşmana dalana”
(Uzun saplı, sivri demir uçlu silah, cıda)
nacak (H8, s.193)
“Ya baltadır ya nacak”
(Sapı kısa, keskin tarafı geniş, küçük odun baltası)
süngü (H36, s.159)
“Gül’izar’ın beş yerinde yara var, süngü ve kurşun ile yaralamışlar...”
(Tüfek namlusunun ucuna takılan küçük kılıç biçiminde delici silah)

4.5. Müzik Aletleri

- damdıra** “tambura” (H38, s.197)
“Eskiden damdıra denirdi ufak curalara, şimdi saz oldu, baz oldu.”
(Türk halk müziğinde kullanılan, cura, bulgari, çöğür, bağlama gibi telli ve çalgıçla çalınan çalgıların genel adı)
gopuz “kopuz” (H21, s.100)
“Mene bir gopuz getirin, derdimi size negl edeyim.”
(Ozanların çaldığı telli Türk sazı)

5. ULAŞIM

- kağnı arabası** (H6, s.204)
“... Kırat bozuk kağnı arabası gibi darmadağın oldu.
(İki tekerlekli, tekerlekleri tek parça, dingili tekerlekle birlikte dönen öküz arabası)

6. MADENLER VE DEĞERLİ TAŞLAR

- incili nalın** (H36, s.145)
“Gülizar Hanım incili na’lını giyip yüzüne nikâbı çekmiş.”
(Hamam gibi tabanı ıslak olan yerlerde kullanılan üstü tasmalı, tabanı yüksek, ağaçtan bir tür takunya)
tilla “tılâ” (H42, s.336)
“Küçük değil tilla değil süyşedir.”
(Saf altın)

7. HEKİMLİK

- macun** (H31, s.209)
“Her nerede bir doktor duysa, hemen adamlarını gönderir, onlara çeşitli haplar ve macunlar yaptırarak tedavi olmaya çalışırdı.”
(Hamur kıvamına getirilmiş madde, ilaç)

9. ÇEŞİTLİ BİRİMLER

9.1. Ölçü Birimleri

endaze (H13, s.121)

“... esbabı indürüb endazeyi eline aldı.”

(65 cm boyunda bir uzunluk ölçüsü)

okka (H13, s.118)

“Varayım ben kasabadan birkaç okka et alayım.”

(1283 gramlık ağırlık ölçüsü birimi)

9.2. Para Birimleri

akçe (H33, s.48)

“Âsumân’a on sekiz bin akçeye bir kahve yaptılar.”

(1. Küçük gümüş para. 2. Her tür madeni para)

mangır (H13, s.138)

“Hemen bir Sultan Beyazıd mangırını geçti.”

(Bakırdan yapılmış, iki buçuk para değerinde sikke)

pul (H8, s.187)

“Satıp dünyayı bir pula gelmişem.”

(Eskiden kullanılan akçeden küçük metal para)

10. HAYVANLAR

10.2. Hayvanlara Ait Nesnelere

cilov (H10, s.170)

“Mahbub, atının cilovunu çekdi.”

(Gem, dizgin, yular)

meses (H37, s.190)

“Burdan beri gelme ha, meses elinde!”

(Hayvanları dürtmekte kullanılan, ucu demirli değnek, üzendire)

13. YAZILI BELGELER

azâd kâğıdı (H36, s.166)

“Bir iki câriyenin azâd kâğıdını verdi, azad eyledi.”

(Salıverme belgesi)

ferman (H6, s.153)

“Elinde fermanın yoktur”

(Buyruk emir. Osmanlı İmparatorluğunda padişahın verdiği uyulması gerekli hükümleri taşıyan yazılı buyruk.)

mecmua (H31, s.225)

“Tahir”in pencereden attığı şiirleri alıp mecmualara yazarlar.”

(Dergi)

teslim kağıdı (H31, s.224)

“... zindancıdan teslim kağıdını alıp Tahir’le vedalaştılar.”

(Salıverme belgesi)

SONUÇ

Halk hikâyeleri, Türk halk edebiyatının önemli türlerinden biridir. Halk hikâyesi metinleri incelendiğinde, nesne dünyası açısından oldukça zengin oldukları görülmektedir. Kültürel değişim ve gelişim sürecinde bu nesnelere bir kısmı günlük yaşantımızdan çıkmıştır. Bu nedenle halk hikâyeleri, anlamı ve işlevi bilinmeyen yüzlerce nesne içermektedir. Maddi ve manevi kültür unsuru olarak halk hikâyelerinin nesne dünyasının tespit edilmesinin; somut olmayan kültürel mirasın korunması ve müzelenmesi çerçevesinde yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Çalışma kapsamında 48 halk hikâyesi metni, somut olan nesnelere açısından taranmıştır. Tespit edilen yaklaşık 400 nesne, kullanım sıklıkları da belirlenerek, konularına göre tasnif edilmiştir. Maddeler incelendiğinde, yüzlerce nesnenin, insan yaşamının değişik yönlerinde karşısına çıkan ve günlük hayatın akışında rastlandığı, birbirine benzeyen ya da hiç benzemeyen çeşitlilikte olduğu görülmüştür. Bu kadar çok benzemeyenin bir araya geldiği bir listeyi sınıflamak da oldukça zor olmuştur.

Halk hikâyesi metinlerinde yer alan nesnelere sınıfladığımızda, şu ana başlıkların öne çıktığı görülmüştür:

1. Giyim-Kuşam (Örtünme) ve Süslenme
2. Mutfak Kültürü
3. Barınma
4. Günlük Hayatta Kullanılan Çeşitli Alet ve Eşya
5. Ulaşım
6. Madenler ve Değerli Taşlar
7. Hekimlik
8. Meslekler
9. Çeşitli Birimler
10. Hayvanlar
11. Bitkiler
12. Oyunlar
13. Yazılı Belgeler

Tüm ana başlıkların, birçok alt başlığı bulunmaktadır.

Bu taramalarla, bugün kültür hayatımızdan, günlük yaşantımızdan tamamıyla çıkmış birçok nesnenin geçmişteki kullanım sıklığına tanık olunmuştur. Bu nesnelere kimisi bazen bir anlatıda adını duyduğumuz ama kendisini hiç görmediğimiz nesnelere. Kimi nesnelere ise, sıradan bir insanın ne adını duyduğu ne de işlevini bildiği nesnelere. Yüzlerce değişik çiçek, ağaç, hayvan türü içinde, gül, servi, yaseminin, atın öne çıkması, bu unsurların, kültürümüzdeki ve insanımız üzerindeki etkilerini göstermesi bakımından önemlidir. Halk hikâyesi metinlerinde

yer alan nesnelerin taranmasıyla elde edilen bu verilerin bir kültür envanteri niteliği taşıyacağını ümit ediyoruz.

ARAŞTIRMA İÇİN SEÇİLEN HALK HİKÂYELERİNİN LİSTESİ

ASLAN, Ensar (1990). Yaralı Mahmut Hikâyesi. Diyarbakır: Dicle Üni. Eğitim Fak. Yayınları.

H9 : Yaralı Mahmut Hikâyesi (S1) Varyantı

H10 : Yaralı Mahmut Hikâyesi (S2) Varyantı

BORATAV, Pertev Naili (1984). Köroğlu Destânı. İstanbul: Adam Yayıncılık.

H1 : Maraş Metinleri (Tevâtür ile Meşhur Köroğlu Hikâyesi)

H2 : Sivas'tan Gelme Bir Cönkten Alınmış Metinler

H3 : Elazığ Rivayetleri (Köroğlu'nun Yiğitliğine Sebep Olan Hikâye)

H4 : Yalvaç Rivayeti

H5 : Urfa Rivayeti

BORATAV, Pertev Naili (1988). Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği. İstanbul: Adam Yayıncılık.

H6 : Köroğlu (İlk Kol ve Bolu Beyi Kolu'nun Baş Kısmı)

H7 : Celâli Bey ve Mehmet Bey Hikâyesi

H8 : Gül ile Ali Şir Hikâyesi

DUYMAZ, Ali (1996). Nevruz Bey Hikâyesi. Aydın: Milli Folklor Yayınları.

H20 : Az. Nevruz ile Gandep

H21 : G. Az. Dastan-ı Navroz ve Gandab

H22 : S1 Nevruz Bey

H23 : S2 Nevruz ile Gandab Hikâyesi

KAYA, Doğan (1993). Mahmut ile Nigâr Hikâyesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Ankara: KB HAGEM Yayınları.

H11 : Mahmut ile Nigâr (Sivas Varyantı)

H12 : Gul Mahmud (Azerbaycan Varyantı)

TÜRKMEN, Fikret (1995). Âşık Garip Hikâyesi. Ankara: Akçağ Yayınları.

H13 : Destân-ı Hikâye-i Maksud (Y2)

H14 : Mısır Şehrinde Zuhur İden Âşık Karib (Y5)

H15 : Âşık Garip Hikâyesi (S1)

H16 : Âşık Garip (S2)

H17 : Âşık Garip (S5)

SAKAOĞLU, Saim – DUYMAZ, Ali (1996). Hurşit ile Mahmihi Hikâyesi. Ankara: KB Yayınları.

H18 : Der Beyân-ı Hurşid Beg (Y)

H19 : Hurşit ile Mâh-ı Mehri Hikâyesi (S12)

SAKAOĞLU, Saim – ALPTEKİN, Ali Berat – SAKAOĞLU, Yurdanur – ŞİMŞEK, Esmâ (1997). Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri. Ankara: AKMB Yayınları.

H24 : Kirmanşah

H25 : Migumi Han

H26 : Şah İsmail

H27 : Yaralı Mahmut

H28 : Davutoğlu Süleyman

H29 : Hüthüt Kuşu

H30 : Zaloğlu Rüstem

TÜRKMEN, Fikret (1998). Tahir ile Zühre. Ankara: AKMB Yayınları.

H31 : Hikâye-i Tahir ile Zühre'den (Y)

H32 : Tahar Mirza ile Zöhre Banu (S1)

KAYA, Doğan – KOZ, Sabri (2000). Halk Hikâyeleri I. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

H33 : Hikâyet-i Âsuman ile Zeycan

H34 : Hikâyet-i Âşık Garip ile Bezirgan Kızı

H35 : Hikâyet-i Hurşid ile İlik Hanım

H36 : Hikâyet-i Murad Şah

H37 : Güzel Ahmet Hikâyesi

H38 : Han Mahmut Hikâyesi

H39 : Bal Böğrek (=Bey Böyrek) Hikâyesi

H40 : Âşık Halil Hikâyesi

DUYMAZ, Ali (2001). Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerine Mukayeseli bir Araştırma.

Ankara: KB Yayınları.

H41 : Âşık Kerem Hikâyesi

H42 : Aslı – Kerem (Türkmen Varyantı)

H43 : Kerem'in Erzurum Macerası

EBERHARD, L Wolfram (2002). Güneydoğu Anadolu'dan Âşık Hikâyeleri. Ankara:

TDK Yayınları.

- H44** : Elbeylioğlu Metin A1
H45 : Elbeylioğlu Metin B4
H46 : Elbeylioğlu Metin C8
H47 : Elbeylioğlu Metin D9
H48 : Elbeylioğlu Metin E15

Kaynakça

- ASLAN, E. (1990). Yaralı Mahmut Hikâyesi. Diyarbakır: Dicle Üni. Eğitim Fak. Yayınları.
- BORATAV, P. N. (1983). “Türk Destânları Tetkikinin Bugünkü Vaziyeti ve Vardığı Neticeler”. Folklor ve Edebiyat 2(1982). İstanbul: Adam Yayınları.
- BORATAV, P. N. (1983). “Destân, Roman ve Cemiyet”. Folklor ve Edebiyat 2 (1982). İstanbul: Adam Yayınları.
- BORATAV, Pertev N. (1984). Koroğlu Destânı. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- BORATAV, Pertev N. (1988). Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- DUYMAZ, A. (1996). Nevruz Bey Hikâyesi. Aydın: Milli Folklor Yayınları.
- DUYMAZ, A. (2001). Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma. Ankara: KB Yayınları.
- EBERHARD, W. (2002). Güneydoğu Anadolu’dan Âşık Hikâyeleri. Ankara: TDK Yayınları.
- GÖRKEM, İ. (2000). Halk Hikâyeleri Araştırmaları. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜNAY, U. (1998). Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili. Milli Folklor. C.5, Y.10, S.37, Ankara.
- KAYA, D. (1993). Mahmut ile Nigâr Hikâyesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Ankara: KB HAGEM Yayınları.
- KAYA, D. – KOZ, S. (2000), Halk Hikâyeleri I. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KÖKSAL, H. (1984). Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı. Ankara.
- OĞUZ, M. Ö. (2000). Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları. Ankara: Akçağ Yayınları.
- OĞUZ, M. Ö. (2002). Küreselleşme ve Uygulamalı Halk Bilimi. Ankara: Akçağ Yayınları
- ÖZÖN, M. N. (1985). Türkçede Roman. İstanbul: İletişim Yayınları.
- SAKAOĞLU, S. – DUYMAZ, A. (1996). Hurşit ile Mahmihi Hikâyesi. Ankara: KB Yayınları.

- SAKAOĞLU, S. – ALPTEKİN, A. B. – SAKAOĞLU, Y. – ŞİMŞEK, E. (1997).
Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri. Ankara: AKMB Yayınları.
- TÜRKMEN, F. (1995), Âşık Garip Hikâyesi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TÜRKMEN, F. (1998), Tahir ile Zühre. Ankara: AKMB Yayınları.
- TÜRKMEN, F. (1998). "Hikâye". TDV İslâm Ansiklopedisi, C.17, İstanbul:
Diyanet Vakfı Yayını.

Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July 2018

**TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE GEÇİŞ DÖNEMLERİNİN G.
HOFSTEDE’NİN KÜLTÜREL BOYUTLARINDAN ERİLLİK-DİŞİLLİK
(MASCULINITY) FAKTÖRÜNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ**

**Evaluatin of Transition Periods in The Turkish Folk Culture From The
Perspective of “Masculinity/Feminity” Dimension in G. Hofstede's Cultural
Dimensions**

Refiye OKUŞLUK ŞENESEN*

ÖZ

Kültürel farklılaşmanın boyutlarına yönelik olarak farklı bilim adamları değişik sınıflamalar yapmışlardır. G. Hofstede, bir sosyal psikolog ve kültürlerarası iletişim alanında önde gelen bir örgütsel sosyoloji uzmanıdır. Ulusal ve örgütsel olarak ikiye ayırdığı kültürleri açıklayabilmek için beş parametre sunmuştur. Bunlar güç mesafesi, bireycilik/çoğulculuk, erillik/dişillik, belirsizlikten kaçınma ve uzun / kısa vadeye dönüklüktür.

Erillik-Dişillik (Masculinity) başlıklı parametreye göre örneğin, erkeksi kültürün egemen olduğu toplumlarda kadın ve erkek rolleri arasında kesin bir ayırım vardır. Kadınsı kültürün egemen olduğu toplumlarda ise kişiler arası uyum ve anlaşma önemlidir. Çatışmaya gitmektense örtbas etme yoluna gidilir.

Bu çalışmada G. Hofstede'nin “Erillik-Dişillik (*Masculinity*)” kültürel boyutunun Türkiye analizi incelenmiş ve sonrasında bu analize veri olan eğilim ve uygulamaların Türk halk kültüründe geçiş dönemlerinde nasıl bir karşılığı olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Halk Kültürü, Geçiş Dönemleri, G.Hofstede, Erillik-Dişillik (*Masculinity*) *Boyutları*, Kültürlerarası İletişim.

ABSTRACT

Different scholars have made a variety of classifications for the dimensions of cultural differentiation. G. Hofstede is a social psychologist and one of the leading representatives of organisational sociology in the field of intercultural communication. He provided five parameters to explain the cultures that are examined in national and organizational contexts. These are power distance,

* Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı ABD Öğretim Üyesi. rokusluk@cu.edu.tr

individualism / collectivism, masculinity / femininity, uncertainty avoidance and long / short term orientation.

According to the parameter titled Masculinity and Femininity, for instance, there is a strict distinction between male and female roles in societies where masculine cultures are dominant. In societies where feminine culture is dominant, harmony and agreement between individuals are important. Covering up a conflict is a more acceptable method.

This study at first examines the Turkey Case of G. Hofstede's "Masculinity-femininity" cultural dimension and then tries to determine how those tendencies and practices that provide basis for this analysis could match Turkish folk culture in the transition periods.

Keywords: Turkish Folk Culture, Transition Periods, G. Hofstede, Masculinity / Femininity Dimensions, Intercultural Communication.

GİRİŞ

Tarihi, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütününe kültür denir.

Kültür kavramı, ilk kullanımlarında sürekli bir süreci ifade etmekteyken, 16. yüzyıldan itibaren bir sonraki anlam aşamasına geçmiştir. Bu dönemde, öğrenmeyle birlikte bireysel aklın ve kişisel görgünün geliştirilmesine uyarlanmıştır. 18. Yüzyıla gelindiğinde kültür, özellikle Avrupa'da belli bir hayat tarzını oluşturan bir yapılanma olarak nitelenmiştir. Bağımsız bir sözcük, soyut bir süreç ve bu sürecin ürünü olarak ele alınan kültür anlayışı, ancak 19. yüzyıl ortalarından itibaren önem ve yaygınlık kazanmıştır (Williams, 2005: 105-106). 19. Yüzyıl sonlarında ise kültür, gündelik yaşamı ve geleneği vurgulayan tonlamalarla, "halk kültürü" ve "ulus kültürü" gibi fikirler içinde toplanmıştır (Smith, 2007: 13).

Kültür ve iletişim arasında girift bir bağ söz konusudur. İletişim ve kültür, karşılıklı olarak birbirlerini etkileyen olaylardır.

Kültürel farklılaşmanın boyutlarına yönelik olarak farklı bilim adamları değişik sınıflamalar yapmışlardır. Geert Hofstede, kültürlerarası iletişim alanında önde gelen bir sosyolog ve örgütsel sosyoloji uzmanıdır. Hofstede'nin, ilk kez 1980 yılında ortaya attığı "kültürel değer boyutları" (cultural value dimension) teorisi, farklı disiplinlerde, "çığır açıcı", "dönüşüm" sağlayıcı şeklinde övgüyle karşılanmış ve son otuz yılda atıf sayısı bakımından "en önemli on yazar" arasına girmiştir.

Hofstede'nin araştırmalarında, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 50 ülkeyi kapsayan, yüz binden fazla insan üzerinde, kendisi tarafından geliştiren bir ölçek kullanılmıştır. Anket verileri ışığında Hofstede, bu çalışmasında kültüre ilişkin ölçümler ve indekslere dayalı yeni bir kavramsal yapı sunmaktadır.

Bu çalışmada, Hofstede'nin Türk toplumu üzerinde yapmış olduğu erillik-dişillik faktörü analizi sonucunda ortaya çıkan “dişil toplum” değerlendirmesinin, Türk halk kültüründeki geçiş dönemlerinde nasıl bir karşılık bulduğu sorusunun cevapları verilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden ele alınan geçiş dönemi gelenekleri, Hofstede tarafından ölçütleri belirlenen erillik-dişillik faktörüne göre değerlendirilmiş ve bu analize uyan ve uymayan yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Değerlendirmeler yapılırken, iki ölçek kullanılmıştır. Bunlardan birincisinde, eril ve dişil kutupların genel özellikleri belirlenerek, geçiş dönemi geleneklerinde bu özellikler tespit edilmiştir. İkinci ölçekte ise Hofstede tarafından tanımlanan “*Bir toplumda, duygusal cinsiyet rolleri karışmış ise, yani hem erkek hem de kadınlar ılımlı, nazik, yaşam kalitesine düşkün ise o toplumlar dişil toplumlardır.*” önermesinin, Türk halk kültürü geçiş dönemi gelenekleriyle bağdaşıp bağdaşmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

1. Kültür, Kültürlerarası İletişim, G. Hofstede'nin Kültür Boyutları

Fransız devrimi öncesinde Voltaire tarafından insan zekâsının oluşumunu ve gelişimini belirleyen bir terim olarak kullanılan kültür kelimesi, zamanla Avrupa dillerine yayılmış ve 1871'de İngiliz antropolog Tylor, kelimeye bilimsel bir içerik kazandırınca, kavramın önemi gittikçe artmıştır. Buna göre “Kültür, bir toplumun üyesi olarak insanoğlunun öğrendiği bilgi, inanç, sanat, ahlak, gelenek, hukuk ve diğer tüm yetenek ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür” (Tylor, 1903: 1).

İnsanlar, içinde sosyalleştikleri toplumun kültürünü, eğitim yoluyla öğrenirler ve söz konusu varlık alanını, dil ve iletişim aracılığıyla kurup sürdürürler (Güvenç, 2002: 14). Son yıllarda, kültürü, nicel bir değişken olarak ele alan emik çalışmaların sayısının her geçen gün arttığı gözlemlenmektedir. Değişik kültürlerin farklı insan toplulukları üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik olarak yapılan çalışmalar, “kültür boyutları” kavramını ön plana çıkartmıştır. Kültür boyutlarıyla ilgili olarak günümüze değin çok sayıda araştırma yapılmış olsa da G. Hofstede'nin “Kültürel Boyutlar Kuramı” çerçevesinde belirlediği beş kültürel boyut, kültür ile ilgili çalışmalarda en çok atıf alan çalışma özelliğini korumaktadır.

Hofstede, uluslararası bir şirket olan IBM'de, 50 farklı ülkeden 116.000 çalışanla, kendi geliştirdiği bir ölçek üzerinden anket çalışması yapmıştır. Çalışmasının sonucunda, aynı kurumsal çatı altında toplanmış olmalarına rağmen, her ülkedeki şirket çalışanın, içinde faaliyetlerini sürdürdüğü ülkenin kültüründen etkilendiği sonucuna varmıştır.

Hofstede, kültürün “insanları ait oldukları gruplara göre ayırt edebilen zihnin kolektif bir programlaması” (Hofstede, 1980: 13) olduğunu ifade etmiş ve daha derine inerek her ülkede değişken seviyelerde gözlemlenebilen kültüre ait beş evrensel değeri tanımlamıştır. Bunlar, Bireysellik, Dişilik/Erillik, Güce Uzaklık, Belirsizlikten Kaçınma ve Uzun Vadeye Dönüklük olarak sıralanabilir.

Ortaya konulan bu kavramsal çerçeve, kültürü biçimsiz ve ölçülemez bir kavram olmaktan çıkarmakta ve ampirik çalışmalarda ölçülebilecek bir yapıya dönüştürmektedir. Sonuç itibariyle iş idaresi alanında kullanılmak üzere hazırlanmış olan bu yaklaşım, sosyal bilimler alanında farklı disiplinler için kültür olgusunu ölçebilecek önemli bir mihenk noktası oluşturmuştur. Yakın dönemde yapılan birçok akademik çalışmada, Hofstede'nin kültür paradigması baskın kavramsal çerçeve olarak yerini almıştır.

Kirkman ve arkadaşları (Kirkman vd., 2006: 285) tarafından yapılan akademik indeksleme araştırmasında, Hofstede'nin kültür paradigmasının “Sosyal Bilimler Alıntılama Endeksi”nde diğer tüm kültür teorilerinden daha fazla alıntılanarak, binlerce ampirik çalışmanın literatür taramasına kaynak sağladığı tespitinde bulunmuşlardır. Kültürler arası ilişkiler alanında yapılan benzer bir endeks çalışmasında Earley (Early, 2006: 933) “hemen her kültürler arası çalışmanın” Hofstede'nin kültür paradigmasını alıntılıdığını ya da ondan etkilendiğini ifade etmektedir. Sivakumar ve Nakata (Sivakumar ve Nakata, 2001: 555-574.) da bu paradigmanın oluşturduğu etkiye yönelik incelemesinde, Hofstede'nin kültür paradigmasıyla, en çok referans alınan üç uluslararası yazardan birisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bu yaklaşımın bu derece kabul görmesinin altında yatan birden fazla sebep bulunmaktadır. Öncelikle kavramsal çerçevenin belirlenmesi için hemen hemen dünyanın tüm coğrafyalarından binlerce katılımcı tarafından sağlanan verilerin istatistiksel güvenilirliği sağlamıştır. Bu düzeyde bir kültürel veri çalışması, daha önceden yapılmamış ve kültür olgusuna ilişkin bir istatistiksel çıkarıma ulaşılmamıştır. İkinci gerekçe, kültüre ilişkin tespit edilen beş değer kolektif birleşiminin bir ulusal kültürü tanımlamakta yeterli olduğu görüşünün hemen hemen tüm sosyal bilimciler tarafından da onaylanıyor olmasıdır. Ayrıca bir ülke ya da bölgenin kültürel anlamda ana hatlarını açıklama gerekliliği duyulduğu durumlarda, Hofstede'nin çalışmasında sağlanan analitik çıkarımları kullanabilme imkânı bulunmaktadır. Üçüncü önemli gerekçe, Hofstede'nin belirlediği kültürel boyutların antropoloji, sosyoloji ve psikoloji gibi sosyal bilimlerde karşılığı bulunan teorik çalışmalar yoluyla açıklanmış olmasıdır.

Hofstede kültürü; “Bir grup veya kategorideki insanı diğer grup veya kategoridekinden ayıran aklın kolektif planlanması.” olarak tanımlamaktadır. Hofstede'nin beş başlık altında ortaya koyduğu kültürel boyutların tanıtımı bir başka yazının konusu olabilir. Bu çalışmada Erillik- Dişillik boyutu ele alınacak ve Türk halk kültüründe geçiş dönemlerindeki dişil uygulamalardan örnekler verilerek geçiş dönemleri konusu, farklı bir bakış açısıyla yeniden yorumlanmaya çalışılacaktır.

1.1. Hofstede'nin Kültür Boyutlarından Erillik-Dişillik Boyutu

Hofstede'nin temel sorusu, cinsiyetler arası farklılıkların sadece biyolojik mi yoksa sosyal yaşamdaki rollerin kaçınılmaz sonuçları mı olduğudur. Dünyanın her yerinde kadın ve erkek arasında aynı biyolojik farklılıklar söz konusudur (Hofstede, 1980: 262).

Her topluluk birçok davranışı kadınlara ya da erkeklere özgü olarak algılasa da hangi davranışların hangi cins tarafından yapılacağı, toplumdan topluma değişiklik gösterir. Biyolojik farklılıklardan dolayı insanlar erkek-kadın olarak ayrılırken sosyal ve kültürel roller için de toplumlar eril-dişil olarak ayrılmışlardır.

Hofstede'in çalışmasında Türkiye, dişillik özellikleri gösteren ülkeler arasında yer almaktadır. İlk bakışta Türk toplumun dişil değerleri ve kültürü benimsediği konusunda, ortaya konan araştırma sonuçları yadırganmakta ve erkek egemen gibi görülen toplumumuzun bazı kesimleri tarafından aşağılayıcı bile bulunmaktadır. Oysa dişil kültür kavramı olumlu özellikleri yansıtmaktadır. Bu konuda Sargut'un (1994) yaptığı çalışma da Hofstede'nin Türk toplumu üzerinde yapmış olduğu genellemeyi destekler niteliktedir. Yapılan araştırmada dişillik ve erillikle ilgili olarak ilişkilendirilen 20 kavramdan oluşan bir anket formu üniversite öğrencilerine yöneltilmiştir. Elde edilen test sonuçları, Türklerin "erkek toplum" imajına oldukça ters düşen bir tablo sergilemektedir. Kız öğrenciler geleneksel kadınsı değerlerin egemen olduğu tavır ve davranışları eksiksiz sergilerken, erkeklerin de aynı oranda olmasa bile kadınsı değerleri erkeksi değerlerden daha önde tuttuklarını göstermiştir (Sargut, 2001: 178-181).

Erillik ya da dişillik olarak adlandırılan davranışların sınıflandırılması, sadece geleneksel toplumlarda değil modern toplumlarda da sıklıkla görülmektedir. Bunun en iyi gözlemlenebileceği alanlar kadınların ve erkeklerin belirli iş kollarında yoğunluklu dağılımıdır. Örneğin kadınlar Rusya'da doktorluk, Belçika'da diş hekimliği, Batı Afrika'nın bazı kesimlerinde mağaza personeli pozisyonlarını ağırlıklı şekilde işgal etmektedir. Erkekler ise, Pakistan'da kâtiplik ve Hollanda'da ise hemşirelik mesleğinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Japonya'da hemen hemen hiç kadın yönetici bulunmamakta fakat Filipinler ve Tayland'da ise erkeklerden daha fazla kadın yönetici bulunmaktadır. Sosyal cinsiyet rollerinin dünya üzerinde yaşayan tüm toplulukların kültürel yapılarında belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir (Hofstede, Hofstede ve Minkov, 2010:137).

Bu bağlamda Hofstede, (Hofstede ve Minkov, 2010: 138) erkeklerin ev dışı başarımlar ile (geleneksel toplumlarda savaş ve avlanma) daha fazla ilgili olduğunu ve benzeri şekilde bunun modern toplumlarda ekonomik başarımlara dönüştüğünü ifade eder. Kısacası, erkeklerin "iddialı, rekabetçi ve zorlayıcı" olmaları beklenmektedir. Kadınların ise daha çok ev işleri, çocuklar ve genel anlamda etrafta bulunan insanlarla ilgili naif rolleri üstlenmeleri beklenmektedir. Anne ve baba tarafından sergilenen rol modelleri, çocukların ömür boyu sürececek davranışlarını programlayan zihinsel yazılımında önemli bir rol oynamaktadır. Bu durumda ulusal değerler sistemini oluşturan kültürel boyutlardan birisinin ebeveynler tarafından oluşturulan cinsiyet rolleri olması da bir sürpriz olmamalıdır.

Eril ve dişil kutupların genel belirleyici özellikleri şöyle sıralanabilir.

Eril kutup için:

1. Gelir: Yüksek gelir fırsatlarına sahip olmak.
2. Tanınma: İyi bir iş sahibi olduğunda hak edilen tanınmaya kavuşma.

3. Yükselme: Yüksek bir mevki elde etme, yükselme şansı.
4. İddialı olma: İddialı ve kişisel başarı hissini bulacağı bir iş yapma.

Dişil kutup için:

5. İdareci: Direkt yönetici ile iyi ilişkiler kurma.
6. İşbirliği: Birbiriyle iyi bir işbirliği sağlayan insanlarla çalışma.
7. Yaşam alanı: Ailesi ve kendisi için beğenilen bir yaşam alanı.
8. İş güvenliği: Çalışma yaşamı boyunca iş güvenliğine sahip olma.

Bir toplumun, duygusal cinsiyet rolleri, aşağıda özelliklerini vereceğimiz gibi net bir şekilde ayrılmış ise eril olarak adlandırılır. Yani erkeklerin **maddi başarı üzerinde yoğunlaşmış, iddialı, rekabetçi ve zorlayıcı olmaları**; kadınların ise **ılımlı, nazik ve yaşam kalitesine düşkün olmaları**, o toplumun eril olduğu anlamına gelmektedir.

Öte yandan, **“Bir toplumda duygusal cinsiyet rolleri birbirine karışmış ise, yani hem erkek hem de kadınlar ılımlı, nazik ve yaşam kalitesine düşkün ise, o toplumlar dişil toplumlar olarak tanımlanmaktadır.”** (Hofstede ve Minkov, 2010: 140).

Eril ve dişil kültürler arasındaki farklar araştırmacılar tarafından şöyle sıralanmıştır:

- Dişil: İlişkiler ve yaşam kalitesi önemlidir. Eril: Mücadele, başarı, tanınma ve yükselme önemlidir.
- Dişil: Hem erkek, hem kadın ılımlı olmalıdır. Eril: Erkek iddialı, rekabetçi ve zorlayıcı olmalıdır.
- Dişil: Hem erkek hem kadın nazik ve ilişki odaklıdır. Eril: Kadınların nazik ve ilişki odaklı olması beklenir.
- Dişil: Aile içinde hem anne hem de baba hem duygularını hem de gerçekçiliklerini kullanır. Eril: Anne duygularını, baba gerçekçiliğini ön plana çıkarır.
- Dişil: Kızların güzellik idealleri hem anne hem babadan etkilenir. Eril: Kızların güzellik idealleri medya ve ünlülerden etkilenir.
- Dişil: Ebeveynler hem kazanç sağlama hem de bakım rolünü üstlenir. Eril: Baba kazanç, anne bakım rolünü üstlenir.
- Dişil: Hem erkek hem kız çocuklar ağlayabilir fakat her ikisi de kavga etmemelidir. Eril: Erkek çocuğun ağlaması, kız çocuğun kavga etmesi hoş karşılanmaz.
- Dişil: Kız ve erkek çocuklar aynı amaçla oyun oynar. Eril: Erkek çocuklar rekabet kız çocuklar birlikte vakit geçirmek için oynarlar.
- Dişil: Gelinler ve damatlar için aynı standartlar uygulanır. Eril: Gelinler iffetli ve çalışkandır fakat damatlar için bir standart bulunmaz.
- Dişil: Kocalar erkek arkadaş gibi olmalıdır. Eril: Kocalar sağlıklı, zengin ve anlayışlı, erkek arkadaşlar eğlenceli olmalıdır. (Hofstede, Hofstede ve Minkov, 2010: 155).

1.2. Erillik-Dişillik Algısını Oluşturan Kültürel Değerler

Konuyla ilgili yapılan çalışmaların özüne baktığımızda, Erillik-Dişillik algısını oluşturan kültürel değerleri şöyle özetleyebiliriz:

1.2.1. Dişil Değerler

1. Topluluk bilinciyle hareket etme
2. Uyum ve uzlaşma, orta yolu bulma, görüş birliğine varma
3. İnsan ilişkilerine önem verme
4. Empati, iletişim
5. Hizmet etme
6. Yardımseverlik
7. Şefkatli ve anlayışlı olma
8. Mazluma acıma/zayıflara yardım
9. Yaptığı işi sevmeye
10. Kaliteli yaşam
11. Mutluluk ve huzurun güç ve başarıdan daha önemli sayılması
12. Çatışmadan kaçınma
13. Tatil döneminin önemli olması (Aile, akrabalar, arkadaşların toplanması)
14. Aynışma
15. Ön planda olmama arzusu
16. Sivirmeme
17. Toplumsal eşitlik
18. Sezgisel olma
19. Paraya daha az önem verme
20. Statü gösterisinden kaçınma
21. Alçakgönüllü olma
22. Kanaatkâr olma
23. Tavır koyma
24. Örtbas etme

1.2.2. Eril Değerler

1. Hırslı ve iddialı olma
2. Rekabet etme
3. Uyuşmazlıkları tartışarak çözme
4. Sivirmek, kendini öne çıkarmak
5. Performans sergileme
6. Görünür bir başarı elde etme
7. En iyi olma
8. Yarışma ve başarı güdüsü
9. Güç elde etme
10. Topluluktan sıyrılmama, sürüden ayrılma
11. Diğerlerini önemsememe

12. Kadın ve erkek rolleri arasında kesin ayırım
13. Çok para kazanma
14. Girişimcilik
15. Materyalist eğilimler

2. Türk Halk Kültüründe Geçiş Dönemlerinin G. Hofstede'nin Erillik-Dişillik Faktörü Türkiye Analizi Sonucuna Göre Değerlendirilmesi

Bilindiği gibi insan yaşamının başlıca üç önemli “geçiş dönemi” vardır: Doğum, evlenme ve ölüm. Her birinin kendi bünyesi içerisinde bir takım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığı bu üç önemli aşamanın çevresinde, birçok inanç, adet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek, söz konusu geçişleri, bağlı buldukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedirler. Bunların hepsinin amacı da kişinin bu “geçiş” dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamaktır.

Hangi halkın, hangi coğrafyanın, hangi etnik grubun olursa olsun, dünyanın her yerinde doğum, evlenme ve ölüm gelenekleri, kimi yerel ayrımların dışında evrensel bir nitelik taşırlar. Geçiş dönemlerinde kümelenen adetler, gelenekler, töreler ve törenlerle bunların içerisinde yer alan işlemler ve uygulamalar, bir ülkenin ya da belirli bir yörenin geleneksel kültürünün ana bölümlerinden birini oluştururlar. Geleneksel halk yaşamının başarılı bir birleşimine varabilmek için, birçok başka şeyin yanı sıra geçiş dönemlerinin de araştırılması gerekir (Örnek, 1995: 131).

Günümüzde geçiş dönemleriyle ilgili olarak birçok üniversitede lisans ve lisansüstü düzeyde tezler yapılmış, araştırmacılar yayınladıkları makale, bildiri ve kitaplarıyla geleneksel kültürümüzün bu çok önemli unsurlarını derleme ve incelemeye çalışmışlardır. Bu çalışma ise, hayatın geçiş dönemlerini farklı bir bakış açısıyla yorumlamayı denemektedir.

Bu bölümde italik karakterle verilen bilgiler, Türk halk kültüründe, değişik bölgelerimizde geleneksel olarak uygulanan geçiş dönemi geleneklerine örnek olarak seçilen uygulamalardır. Erillik-dişillik faktörüne yönelik değerlendirmeler tarafımızdan her bölümün sonunda yapılmaya çalışılmıştır.

2.1. Doğum Gelenekleri ve Erillik-Dişillik Faktörü

Doğum, Türk toplumunda anneye benlik, babaya güven ve akrabaya soya sopa güç kazandıran bir olgudur (Çobanoğlu, 2009, C.3: 1079). Özellikle küçük topluluklarda aileler nüfuslarının çokluğuyla kendilerini güçlü ve dayanıklı hissetmektedirler. “Çocuk ocağı tütürür.” atasözü, toplumumuzun bu konuya yüklediği önemi ifade eder.

Toplumumuzun kırsal kesimlerinde kadının saygınlık kazanabilmesi için mutlaka çocuk doğurması gerekir (Acıpayamlı, 1974: 13). Evli kadının doğurması ilgiyle ve heyecanla karşılanmaktadır (Güvenç, 1999: 243). Her evli kadından bu rolü yerine getirmesi istenir. Kadınlar arzu ettikleri konuma, bu yolla ulaşırlar.

Ailenin büyümesiyle birlikte güçlenen akrabalık bağları, çocuk sahibi olmayı teşvik eden hatta direten yapısıyla, kadın üzerinde güçlü bir baskı oluşturur. Ailenin varlığı ve devam etmesi, soyun sürmesi, mirasın aktarılması, ekonomik faaliyetlerde iş gücüne duyulan ihtiyaç, özellikle kırsal bölgelerde çok sayıda çocuğun doğumunu zorunlu kılan gerekçelerdir.

Türk halk kültüründe doğum evresinde; çocuk sahibi olabilmek, kız veya erkek çocuğa yüklenen anlamlar, gebelik, gebe kadına toplumun yaklaşımı, doğum, lohusalık, kırklama, bebek görme ve annelik alt başlıklarında öne çıkan dişil unsurlar ve bunların geleneksel kültürümüzdeki görünümüne örnekler verelim:

- *Anadolu'da hemen her yerde, kadının rüyası yorumlanarak kızı veya oğlu olacağı anlaşılmaya çalışılır.*
- ***Kız çocuğunun daha hayırlı olduğu** söylenmekte ancak yine de erkek çocuğu isteği daha ağır basmaktadır. Bu da "Kız el aşıdır, elin ocağını tütürür." biçiminde ifade edilmektedir.*
- *Erkek çocuğun kültürümüzdeki yeri o kadar önemlidir ki, yeni gelinin kucağına oğlan evine indiğinde erkek çocuk verilir (Çelik, 2001: 10).*

Türk toplumunda evlenme ve çocuk sahibi olma, kadının toplumda statü kazanmasını sağlar. Özellikle erkek çocuk doğuran kadın, özlemini çektiği saygı, itibar ve statüyü bu yolla elde eder. Kadın aslında eril nitelikler olan itibar ve statüye, dişil bir nitelik olan doğurma yoluyla sahip olur. Bu erkeğin hiçbir zaman elde edemeyeceği cinsten bir güçtür. Kanımca, arzu edilen itibara erkek çocuk sayesinde kavuşan kadının oğluna yaklaşımı da farklı olacak, cinsiyet ayrımcılığı, istemeden de olsa bizzat kadının eliyle başlatılacaktır.

Gebelik, doğum ve lohusalık ile ilgili birçok adet ve uygulamalar içinde ortak özellikler gösteren bir kısım uygulamayı şöyle verebiliriz:

- *Adana/Aladağ'da aşeren kadının canının istediği şey kadının ya da yakınındaki kadınlarını kendi imkânlarıyla bulunmaya çalışılır. Erkeklerle veya büyüklere böyle şeyler söylenmesi "ayıp" sayılır. Aşeren kadın istediğini yiyemezse çocuğu zayıf olur. (Yılmaz, 2005:27-28).*

Geleneksel yapının sürdürüldüğü yörelerimizde, kadının gebe bile olsa, geri planda durması, istek ve ihtiyaçlarını dile getirirken ihtiyatlı davranması, dişil bir unsur olan "**ön planda olmama, sivirmeme, geri çekilme**" özellikleriyle örtüşür.

- *Doğum esnasında, kadın sağlık kuruluşlarından uzaktaysa ve evde ise, akrabaları ya da ebenin yardımı ile bebeği dünyaya getirir. Sadece Anadolu'da değil Altay Türklerinde ve Kırgızlarda, tecrübeli bir kadın ebenin (ineci) ve oymaktan diğer kadınların doğuma yardım ettiğini görmekteyiz (İnan, 1987: 169).*
- *Eskiden hastane doğumları günümüzdeki gibi yaygın değilken, doğumu ebeler gerçekleştirirdi. Kırsal kesimde ya da diplomalı ebenin olmadığı*

yerlerde, mahalle ebeleri bu doğumları gerçekleştirirlerdi. Bunlar, o semtin yaşlı, görmüş geçirmiş kadınlardı (Şenesen, 2011: 75).

Doğum, gebe kadının en önemli anıdır. Bu anda yanında sadece ebe değil, akraba ya da komşulardan kadınlar da **yardımcı olmaya** çalışır.

- *Doğum yapan kadını akrabaları ve yakınları ziyarete gelirler. Gelenek haline gelen lohusa ziyaretinde anneye ve bebeğe çeşitli hediyeler verilir (Şenesen, 2011: 82).*
- *Lohusa görmesine Erzurum'da "lohusa yoklaması" denir. Lohusa yoklaması genel olarak doğumun ilk haftası içerisinde yapılır. Lohusa yoklamasında lohusanın evinde kızın ve oğlanın ailesi, yakın dost ve arkadaşları tarafından kete, çörek, börek, baklava, helva, pasta gibi yiyecekler gönderilir. Yedikleme veya beşik töreninden sonra lohusa görmesi başlar. Çocuğun beşiği ve beşik takımı özellikle ilk doğumlarda kızın ailesi tarafından gönderilir (Artun, 2007: 189).*

Lohusa ziyareti, hem anne olan kadını kutlama, hem de aileye yeni katılan bebeğin gelişimi kutsama anlamları taşır. Burada **toplumsallaşma, iletişim, empati, yardımlaşma, şefkat** gibi dışil toplum özelliklerinin işletildiğini gözlemliyoruz.

- *Türkmen aşiretlerinde lohusanın kırkı çıkarken anne ve çocuk yıkanmaktadır. Çocuk yıkandıktan sonra, **eşek veya tazi çuluyla sarılır**. Eşek çuluna sarılan çocukların **uysal olacağına inanıldığı için kız çocukları eşek çuluna**; tazi çuluna sarılan çocukların yaman olacağına inanıldığı için erkek çocukları da tazi çuluna sarılır (Yalman, 1977: 28).*
- *Bebeğin, doğduktan bir hafta sonra göbeği düşer. Bebek kız ise, "gezginci olmasın" diye göbeği gömerler. Erkek bebeğin göbeği ise damın başına atılır (Avcı, 2015: 243).*

Kız çocukların daha doğdukları ilk günlerden itibaren toplumsal cinsiyet rollerini benimsemelerini sağlamaya yönelik olarak gerçekleştirilen bu sembolik uygulamalarla; aslında töreni izleyen topluluğun diğer dışi unsurlarına, gelenek aktarılmış olur. Bir yandan bebeğin bilinç dışı, dişillik öğelerini bilinçaltına kaydedecek bir yandan da orada bulunan gençler kendilerinden beklenen tutumu dolaylı yollardan anlayacaklardır. Bu şekilde dışil **toplumun sezgiselliği, dolaylı yollardan ima etme özelliği, uyumluluk ve geri planda kalma arzusu** gibi nitelikleri, bu geleneklerde kendisini göstermektedir. Ancak, bir toplumun duygusal cinsiyet rolleri net bir şekilde ayrılmış ise, o toplum "eril" bir toplumdur. Bu uygulamalar, özünde dişilliği barındırır da temelde bireye toplumsal cinsiyetinin sınırlarını çizmesi sebebiyle, eril özellikler taşımaktadır.

- *Ailenin doğan çocukları yaşamayıp ölüyorsa, çocuğa yedi evden toplanan iplerle örülen kıyafetler giydirilir. Çocuk yedi yaşına gelene kadar başkalarının verdiği giysiler giydirilir, yeni bir şey alınmaz (Bali, 2015: 216).*

- *Doğan çocuk zayıfsa, kilo alamıyorsa, dört yol ağzında kanı karışmadık (akraba olmayan) yabancı bir kadın, üç hafta üst üste çocuğa banyo yaptırır (Karakas, 2014: 120).*

Doğan çocukları yaşamayıp ölen aileler, ya da aydaş çocuk sahibi aileler, yeni doğan bebeği yaşatmak için, bir çeşit büyüsel işleme başvururlar. Doğan çocuğun kendilerinin değil, “başkalarının” olduğu sanısı yaratarak, doğaüstü güçleri ya da kötü talihi kandırmaya, şaşırtmaya yönelik bu hareketlerde, ailenin destekçisi yine komşuları, yakın çevresidir. Bazen yedi yaşına kadar çocuğu, bir akrabanın büyüttüğü durumlar da vardır. Dişil toplumun, **empati, yardımlaşma, destek olma, şefkat, paraya önem vermeme** gibi nitelikleri, bu geleneklerde ortaya çıkmaktadır. Üstelik bu nitelikler, toplumda kadın-erkek ayırımı olmadan her iki cinste de aynı şekilde karşımıza çıkar. Bu durum, dişil toplumun tanımına uymaktadır.

2.2. Evlenme Gelenekleri Erillik-Dişillik Faktörü

Kültürel değerlerimizin önemli bölümlerinden birini oluşturan ve halk kültürümüzün birçok unsurunun bir araya getirildiği evlenme törenleri, insan yaşamının dönüm noktası olan sosyal olayların başında gelir.

Bireyin yaşamındaki geçiş dönemlerinden biri olan evlenme, kız ve erkeğin bir aile olarak sosyal yaşama katılma sürecinin başladığı önemli bir dönemdir. Aileler arasında dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirler, düzenler (Örnek, 1985: 185).

Değer yargılarının gelecek kuşaklara aktarılmasında manevi anlamda birlik ve bütünlük sağlayan düğünler, bu çerçevede tartışılmaz kültürel fonksiyonlara sahiptirler. İnsanları bir araya getiren, bireyler arasındaki sosyal bağları güçlendiren, ortaklığı pekiştiren, kişilerin birbirlerine ve topluma karşı nasıl hareket etmesi gerektiğini gösteren; insanları sahip oldukları mirasın bilincine vardırarak göreneklerini, inançlarını, değer yargılarını, törelerini canlandıran, eğlendiren, mutluluk veren fonksiyonları ile “düğün” Türk kültürünün en önemli ve temel unsurlarından birisidir (Eker, 2009: 92).

Türk halk kültüründe evlenme evresinde, evlilik isteğini belli etme, evlenilecek kız ve erkekte aranan özellikler, çeyiz hazırlığı, kına gecesi adetleri, düğün günü, düğün sonrası gelinden ailenin ve toplumun beklentileri gibi alt başlıklarında öne çıkan dişil unsurlar ve bunların geleneksel kültürümüzdeki görünümüne örnekler verelim:

- *Çocukluktan çıkıp ergenliğe girmiş kızın davranışları, **bağımsızlığı sınırlandırılır**. Kızın herkese itaat etmesi, az konuşması, **utangaç olması** beklenir (Tezcan, 1998: 64-65).*

Ergenlikle beraber cinsiyet farklılıkları vurgulanan gençler içinde kız çocuğu, geleneksel toplumda **geri plana çekilerek** toplumsal rolü öğretilir. **Utangaç olması, geride durması, ön plânda olmaması**, dişil toplumun öğrettiği değerlerdir.

- *Evlenme yaşına gelen gençler evlenme isteklerini evin büyüklerine söylemezler. Ayakkabıları ters çevirme, devamlı of çekme, süpürgeyi üstüne oturma (Artun, 1998: 28) gibi yollarla bu dileklerini belli ederler.*

Dolaylı iletişim kurma, ima etme, sezgisel olma, dişil toplumun özelliklerindedir. Bu sebeple toplumumuzda evlenme isteği hem kız hem de erkek tarafından açıkça ifade edilmez ve anlaşılması istenir.

- *Toplumumuzda gelin olarak seçilecek kızın huyunun bilinmesi çok önemli bir konudur (Uğuzman, 2000: 269) Gelin hanım ev işlerinde becerikli olmalı, temizlik ve düzene dikkat etmeli, güler yüzlü olmalı, gelen misafirleri güler yüzle karşılamalı ve en iyi şekilde ağırlamalıdır. Büyüklerine saygılı olmayı bilen, hoşgörülü, kibar, nazik, kültürlü, dedikodu yapmayan, marifetli, yaptığı yenilip içilen, temiz, namuslu olması özellikleri aranmaktadır (Eroğlu, 2003: 93). Artvin'de ise evlenmeye hazır kızlar; ağzı var dili yok, çok hamarat, gölete uçan kuşun örneğini çıkarır, sözleriyle övülür (Özdemir, 1985: 26). Bartın'da kız seçimi yapılırken boy güzelliğine değil huy güzelliğine bakılır. Bunu ifade etmek için de "Güzelden kırk günde bıkalır; ama huyu güzelden ömür boyu bıkmazmış." denilir (Abdülkadiroğlu, 1987: 2-11).*

Görüldüğü gibi **iyi huylu, insan ilişkilerinde başarılı olacağı düşünülen, uyum ve uzlaşmayı simgeleyen, itaatkâr, sessiz, çekinik** gelin adayları, geleneksel Türk toplumunda daima tercih nedeni olmuştur. Bu tercihi yapanlar ise bizzat kadınlardır. Oğlan evinden anne, abla, teyze, hala, yenge, kız beğenmede ön plandadır. Evlenme geleneklerinde kız arama, bulma, beğenmede kadınlar ön plandayken dünür gitmede ise erkekler ön plandadır. Kadının etkin rol oynadığı bu süreçte **hizmet etme, iletişim kurma, çatışmadan kaçınma, uyum ve uzlaşmayı** sağlamaya yönelik doğru adayı bulma gibi dişil unsurların hâkim olduğu görülmektedir. Ancak, burada genç kızın ergenlikle beraber geride durmasının, erkeğin ise daha ön planda olmasının istenmesi, cinsiyet rollerini keskinleştirmesi sebebiyle eril toplumların özelliğidir.

- *Evlenme aşamasında ise kız evinden erkekler, oğlanın mesleğini, iyi ve kötü alışkanlıklarını **belli etmeden araştırırlar** (Artun, 1996: 25). Yine açık olmadan kapalı yollarla yapılan bu araştırma dişil toplumların özelliği arasındadır. Araştırmanın her iki taraf için de yapılması, eşitliği sağlar. Bu da dişil toplumun niteliklerinden birisidir.*

- *Evlenmenin sonraki aşamalarından söz kesme, başlık, takı, eşya, çeyiz, nişan ve düğün hazırlıklarında konuşulan konular yörelere göre değişir, ancak ne şekilde olursa olsun evlenme aşamalarında erkek tarafı, kız tarafına göre âdetleri yerine getirmede daha **aktif** olmak zorundadır (Nahya, 1987: 260).*

Düğün hazırlıkları, daha çok maddi konuları içine alan ve oğlan evinin, yapacağı harcamalarla öne çıktığı bir bölümdür. **Paraya daha az önem verme**, dişil kültürlerin özelliğidir. Evlenmede işin parayla halledilen kısmı, eril kültürün hâkimiyet alanına girmektedir. Toplumumuzda para kazanmak önceliği her zaman erkek işi olarak

algılanmıştır. Kadınların çalışma hayatından uzak olduğu yıllar boyunca bu algı böyle devam etmiştir. Ancak kızın çeyizi, geleneksel toplumumuzda oldukça önemlidir.

• *Çeyiz asma, çeyiz sergileme Anadolu'nun pek çok yöresinde gelenektir. Kızın çeyizi tamamlanınca konu komşuya gösterilir (Artun, 1998:4-28). Çeyizin tören havası içinde sergilenmesinin amacı delil tespitidir. Yani boşanma durumunda anlaşmazlık çıktığı zaman kızın eşyasının ispatı için şahit hazırlanmış olmaktadır (Tezcan, 1985: 101-102).*

Statü gösterisinden kaçınma, paraya, mala daha az önem verme, kanaatkâr olma, dişil toplumlarda öne çıkan özelliklerdendir. Çeyizi gösterme, ilk bakışta sahip olduklarıyla övünme gibi algılsa da aslında geri planında genç kızın, mal varlığını ve emeğini güvence altına alması için toplum tarafından geliştirilmiş bir emniyet önlemidir. Ancak yine de bu uygulamada kızın sahip olduğu becerilerin ve varlık düzeyinin göz önüne serilerek bir övünç vesilesi yapıldığı da sezilenmektedir.

• *Türk inançlarında, seçilmiş, adak edilmiş olanı gösterme inancına göre kına işaretini taşıyan canlı ve cansız tüm varlıkların kutsallığına inanılır. Onlara dokunulmaz (Kalafat, 1990:51). Kına yakılması, köy düğün geleneğinde, nikâh kadar önemlidir. Eline kına yakılmış gelin için artık dönüş yoktur (Soylu, 1978: 367-368).*

Burada kına ile gelin olacak kız, kaderine razı olduğunu belgelemekte, ilan etmektedir. Sembolik olarak kocasına kendisini kurban edebileceği anlamı taşıyan bu hareket, genç kızın **edilgen, kabul eden, pasif** bir tutumla çatışmadan kaçındığı, kendisinden öncekilerle **aynılaştığı** dişil toplum değerlerini simgelemektedir.

• *Kına gecesinde ağlamayan kız ayıplanır. Kızın ağlamaması, kızın anne ve babasını **unutacağı** olarak yorumlanır ve bu tavır saygıyı aşan bir tutum olarak görülür (Altun, 2004: 265-268).*

Saygılı ve vefalı olma özellikleri de burada yine dişil toplum özellikleri arasındadır.

• *Düğün toplumsal bir olaydır. Düğüne katılım daha önce yapılan söz ve nişan törenlerinden daha fazla olur. Düğün töreniyle, gençlerin kuracağı yuva ve ailelerin akrabalık bağları davetlilerin de katılımıyla **onaylanmış olur**. Özellikle köylerde, köy halkının hepsinin düğüne katılması istenir. Düğüne çağrı, birçok yerde okuntu ile yapılır (Soylu, 1973: 6663).*

• *Köylerde köylüler, düğün evine **destek olurlar**. Erkekler oğlan evine yakın bir yerde, komşu evinde veya bir kahve ocağına giderek düğünü kutlarlar. Kadınlar ise hediyelerini alarak düğün evine giderler (Artun, 1998: 28).*

Dişil toplumlarda **topluluk bilinciyle hareket etme, toplumun onayını kazanma öne çıkar**. Yardımseverlik, ihtiyacı olana destek vermek, insan ilişkilerine önem verme, **mutluluk ve huzurun güç ve başarıdan önemli sayılması, hizmet etme** gibi dişil faktörleri, özellikle düğün gününde gözlemleyebiliriz.

• *Birçok yörede karşılaşılan, düğünde yemek yapma geleneği, bugün hala sürdürülmeye çalışılmaktadır. Ortak özellik, düğün yemeğinin **herkesin yardımıyla***

yapılması ve erkek evi tarafında yapılmasıdır. Bu yemeğin bir özelliği de yörenin meşhur ve yapılması uğraşı gerektiren yemeklerinin düğün yemeği olarak seçilmesidir. Düğün davetiyesi olarak gönderilen okuntu karşılığı, düğüne gelecek olan kişilerin yağ, et, bulgur, un gibi yemekliklerle gelmesi de düğün yemeğinin **imece usulü** yapıldığının bir göstergesidir.

Topluluk bilinciyle hareket etme, empati, iletişim, yardımseverlik, toplumsal eşitlik, yaptığı işi sevme, hizmet etme gibi dişil toplum özelliklerinin birçoğunun, bu uygulamada kendini gösterdiğini görüyoruz. Türk insanı yardımlaşmanın gücünü, “Birlikten kuvvet doğar.” anlayışıyla hayatın pek çok alanında olduğu gibi burada da göstermektedir.

- *Evi terk edecek gelin kız, son kez büyüklerin ellerini öper. Gelinin babası gelini arabaya bindireceği zaman gelinin beline kırmızı bir kurdeleyle üç defa sarar. Buna “kuşak kuşatma” denir. Orta Asya’da Türklerin bolluk, bereket ve uğur için kuşak bağladıkları bilinmektedir. Bekâret ve gayret simgesi olarak da düşünülen kuşak kuşatma, eski Türklerde Alplerin, kamların kuşak kuşatmasıyla kutsiyet kazanır. İslamiyet’in kabulüyle çeşitli tarikatlarda ve Ahilik teşkilatında yaşamaya devam etmiştir.*

Toplumun kurallarına uygun yaşayan genç kız, topluluk bilinciyle hareket etmiş, ailesinin ve içinde yaşadığı toplumun beklentilerini karşılamıştır. Bu hareketiyle dişil toplumun **uyum ve uzlaşma** özelliğini de yerine getirmektedir.

Gelin, yeni evine girerken, Anadolu’nun değişik bölgelerinde şu uygulamalara rastlanır:

- *Kayınbaba çağrılır. Geline attan inip oğlanın evine gitmek için ne hediye istediğini sorar. Kız ne kadar utansa da bir hediye ister. Bunlar at, tarla, ziynet vb. olabilir. Oğlanın annesi gelince, istediği hediyeyi ne karşılığı alacağını sorar. Kız bir fiyat vererek hediyeyi şahitler önünde satın alır (Yalman, 1977: 207-211; 363-364).*
- *Sinop’ta gelin inince kaynana onun sırtına biner, gelin onu birkaç adım taşır. Sonra dört kişi gelini yere bastırmadan içeri sokar (Ülkütaşır, 1963: 3043-3046).*
- *Malatya’da kaynana, gelini kolunun arasından geçirir. Koyun gibi olsun diye bir deste otla karşılar. Demir gibi metin olsun diye ayağının önüne demir atılır (Artun, 2007: 189).*
- *Lüleburgaz’da kaynana gelini kapıda karşılar. Kaynanaya üç defa gelini isteyip istemediği sorulur, üç defasında da “isterim” karşılığı alındıktan sonra gelin kaynananın elini öper (Yılmaz, 1972: 6426-6427).*
- *Gelin, damadın evine girmeden önce kayınbaba ve kaynana kapının iki tarafında durarak ellerini yukarıda birleştirirler. Amaç ana babanın sözünden çıkmasını önlemektir (Cin, 2004: 56).*
- *Gelinin kötü huylarının yok edilmesi, söz dinleyen bir ev kadını olmasını sağlamak amacıyla evin damı üzerinden çömlek atılarak kırılır. Bazen de*

geline bardak kırdırılır. Geçimli olsun, tatl olsun diye gelin kapıya kadar yol üzerine, yağ bal karışımı döker. Gelin, kapının önüne geldiğinde duvağı açılarak yine aynı amaçlarla ağzına yağ-bal sürülür, tatl yalattılır. Gelin yeni evinde kalıcı olsun diye gelin ya da etraftakiler eşige, duvara ya da kapıya bir çivi çakarlar. Gelin eşikten inerken bardak veya testi kırar, eşigi öper ve eve sağ taraftan girdirilir (Artun, 2007: 189).

- *Gelin kapıdan girerken yol üzerine yastık, oklava vb. eşyalar konur. Gelin bunları alıp yukarı çıkarsa anlayışlı, bilgili; bu eşyaları görmezden gelerek giderse anlayışsız, bilgisiz olduğuna kanaat getirilir (Artun, 2007: 189).*

Utangaç olmak, uysal olmak, söz dinlemek, geçimli olmak, genç kızdaki beklenen bir davranıştır. Bu ise, **sivrilmeme, geride durma, uyum ve uzlaşma,** dişil kültür özelliklerindedir. Eve girerken kaynananın onayını alması, kaynanayı koyun gibi sırtında taşıması, evin eşliğini öpmesi ise, o evin atalarına hürmeti ve evin gerçek otoritesinin kim olduğunu öğrenmesi anlamına gelir. Gelin kaynanaya mutlak anlamda teslim olmalıdır.

Bu sınavlar, dişil kültürlerin **sezgisellik** özelliğiyle uyusmaktadır. Yeni evine girmek üzere ilerleyen gelinin, yol boyunca karşılaştığı durumlar, onun “sezgiselliği” ile çözeceği sınavlardır. Sınavı başarıyla geçen gelini, “uyum ve uzlaşma” mükâfatı bekler.

Dişil kültürde anne, kaynana, daima baskındır. Anne/ Kaynana olarak statü kazanan kadın, kendi egemenlik alanına giren yeni dişil unsura, hâkim olanın kim olduğunu sembolik olarak anlatarak, en baştan güç dengesini kendi lehine çevirir. **Uyum ve uzlaşma için** eve giren yeni “dişi” unsurun, **ön planda olmamak, sivrilmemek, hizmet etmek** gibi dişil kültür unsurlarını hemen öğrenmesi, topluluğun gelenekleriyle **aynılaşarak,** huzurlu ve mutlu olmasını sağlayacaktır.

Yeni bir hayata yeni bir evde, otorite ve güç anlamında en alt seviyeden başlayan genç kızın kendisinin de dişil bir güç olarak, önce ailede sonra toplumda yer edinmesi, ancak bir çocuk sahibi olmasıyla mümkün olabilecektir. Kendi içinde birçok dişil unsur barındıran bu uygulamalar, dış çerçevede, toplumsal cinsiyet rolleri içinde kadın ve erkeğin rollerini keskin bir şekilde ayırmasıyla eril toplum niteliklerine vurgu yapmaktadır.

2.3. Ölüm Gelenekleri ve Erillik-Dişillik Faktörü

Ölüm, insan hayatının sonu ve geçiş dönemlerinin de sonuncusudur. Ölüm olgusu kişisel olmakla birlikte, ölen kişinin ardından yapılması gereken işlemler sebebiyle de toplumsaldır. Türk halk kültüründe ölüm ile ilgili inanış ve uygulamalarda, bazı noktalarda eski Türk inanç sistemlerinin izleri görülmekle birlikte, İslamiyet'in farz ve emirleri, ölüm öncesinde ve sonrasında uygulamalara tartışmasız yön vermektedir.

Ölüm çevresinde birçok adet, tören, inanış, ayin, kalıp davranış kümelenmiştir. Türk halk kültüründe ölüm geçiş evresinde, ölümün duyurulması,

defin ve yas gelenekleri başlıklarında öne çıkan dişil unsurlar ve bunların geleneksel kültürümüzdeki görünümüne örnekler verelim:

- *Ölüm gerçeği ile karşılaşan ölü yakınları, evden eve bağırpıp çığırsırlar ve komşular ölüm haberini duymuş olurlar. Uzak akrabalara ölüm telefonla haber verilir (Altun, 2004: 34). Ölüm duyulunca komşular ölü evinde toplanarak ölenin yakınlarının acılarını paylaşırlar (Artun, 1998: 28).*
- *Ülkemizde ölüne üstüne toprağı erkekler atar. Pek çok yerde kadınlar mezarlığa bile gelmez (Yıldız, 1968: 4744).*
- *Cenazenin defni bittikten sonra, cemaat, cenaze evine gider. Başsağlığında bulunurlar. Eve gelen insanlara ev sahibi veya komşularca hazırlanan veya hazırlatılan yemekler ikram edilir. (Şenesen, 2016: 248). Bazen de komşulardan durumu iyi olanlar, bu yemek için kurban keserler (Erol, 2012: 135).*

Ölüm karşısında toplumca gösterilen **duyarlılık, ılımlı, nazik ve anlayışlı olmak**, ölü evine, cenazenin defininden kırkı çıkıncaya kadar **sahip çıkmak, yardımlaşma, paraya önem vermeme, topluluk bilinciyle hareket etme, insan ilişkilerine önem verme, empati ve iletişim** gibi, dişil toplum özelliklerini yansıtan uygulamalar olarak dikkati çekmektedir.

Kadınların, geleneksel kültürümüzde bir çok yöremizde, defin işlemleri için mezarlığa gidememeleri ise, toplumsal cinsiyet rollerinden çok, İslam dininin kurallarının etkisiyle gibi görünmektedir.

SONUÇ

Kültürlerarası çalışmalarda bir toplumun değerlendirilmesinde değişik parametreler kullanılmaktadır. Hofstede'nin geliştirdiği ölçekte "dişillik" olarak tanımlanan olgunun temel parametrelerinden birisi, kadın ve erkek cinsiyet rollerinin kesin ve belirgin çizgilerle birbirinden ayrılıp ayrılmadığıdır. Duygusal cinsiyet rollerinin birbirine karıştığı ülkeler dişil toplumlardır. Türk toplumu, dıştan bakıldığında eril bir toplum olarak algılanmaktadır. Ancak G. Hofstede'nin kültür boyutlarından birisi olarak gösterdiği erillik-dişillik faktörüne göre Türkiye dişil bir ülke olarak tanımlanmıştır. Hofstede'nin bu tespiti, Türkiye'de sosyal bilimlerin değişik alanlarında, Türk toplumu üzerine uygulanarak verilerin doğruluğu konusunda görüş birliğine varılmıştır.

Çalışmamızda, Türkiye'nin hemen her yerinde görebileceğimiz geçiş dönemi gelenekleri, konuyla ilgili parametreler çerçevesinde incelenerek, Hofstede'nin Türkiye analizi sonuçlarına uyan/uymayan yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Değerlendirmeler yapılırken, iki ölçek kullanılmıştır. Bunlardan birincisi, eril ve dişil kutupların genel özellikleri belirlenerek geçiş dönemi geleneklerinde bu özellikler tespit edilmiştir. İkinci ölçekte ise Hofstede tarafından tanımlanan "*Bir toplumda, duygusal cinsiyet rolleri karışmış ise, yani hem erkek hem de kadınlar*

ılımlı, nazik, yaşam kalitesine düşkün ise o toplumlar dişil toplumlardır. “önermesinin, Türk halk kültürü geçiş dönemi gelenekleriyle bağdaşıp bağdaşmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında, hayatın geçiş dönemleri içinde özellikle doğum ve evlenme, kadının ön plana çıktığı, âdet ve geleneklerin uygulanmasında başrolü üstlendiği evreler olarak görülmektedir. Türk toplum yapısında, değer yargılarının ve törenin aktarılmasında aile kurumunun ve annenin baskın bir biçimde rol oynadığı gözlemlenmiştir.

Geçiş dönemi geleneklerinde, dişillik algısını oluşturan kültürel değerler; **“toplumsallaşma, iletişim, empati, yardımlaşma, topluluk bilinciyle hareket etme, toplumun onayını kazanma, ihtiyacı olana destek vermek, hizmet etme, insan ilişkilerine önem verme, mutluluk ve huzurun güç ve başarıdan önemli sayılması, saygılı ve vefalı olma, toplumsal eşitlik, yaptığı işi sevmeye, duyarlılık, ılımlı, nazik ve anlayışlı olmak, ön planda olmamak, sivrilmemek, sezgisellik, dolaylı yollardan ima etme özelliği, uyumluluk ve geri plânda kalma arzusu, şefkat...”** gibi niteliklerde kendisini ağırlıklı olarak göstermektedir.

Birçok geçiş dönemi uygulamasında, hem erkeklerin hem de kadınların bu niteliklere sahip olduğu söylenebilir. Bu da “dişil toplum” özellikleri içinde yer alan bir nitelik olarak, Hofstede'nin önermesini doğrulayan bir görünümdür.

Ancak toplumumuzda özellikle kız çocuklarının doğumlarından itibaren, toplumsal cinsiyet rollerini benimsemelerini sağlamaya yönelik olarak gerçekleştirilen bazı sembolik uygulamalar ve gelenekler; genç kızdan ya da yeni gelinden ailenin ve toplumun beklentileri, bizi, “eril toplum” un sınırlarına sokmaktadır. Çünkü, bir toplumun duygusal cinsiyet rolleri ne kadar net bir şekilde ayrılmış ise o toplum o derece eril bir toplumdur.

Kız bebek, genç kız ya da gelin etrafında şekillenen uygulamalar, özünde “dişillik” barındırır da dış çerçevede, ona toplumsal cinsiyetinin sınırlarını çizmesi sebebiyle, “eril” özellikler taşımaktadır.

Hofstede tarafından Türk kültürü üzerinde yapılan bu değerlendirmede, Türk kültüründeki alt kültür unsurlarının değerlendirilip değerlendirilmediği bilinmemektedir. Çünkü böyle çalışmalarda, zaman zaman alt kültürün kim değerlerinin, toplumun geneline mal edilmesi gibi sakıncalar da doğabilmektedir. Algımızdaki gerçeklik ile günlük hayatın akışında yaşanan gerçeklik arasındaki farkın neden kaynaklandığı tartışılacak bir olgudur.

Bu tür çalışmalarda, Türk insanının kırsal alandan kente göçü ile değişen sosyo- kültürel yapısı, ekonomisi, eğitim olanakları ile Türk toplum yapısının geçmişten bugüne yaşadığı değişim ve dönüşüm de mutlaka dikkate alınmalıdır. Bütün bu unsurlar, sonucu değiştirebilecek potansiyelleri içlerinde barındırabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulkadiroğlu, A. (1987). *Bartın ve Çevresinde Dini Manevi Halk İnançları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Acıpayamlı, O. (1974). *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Altun, I. (2004). *Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm*, Yayıncı Yayınları, Kocaeli.
- Artun, E. (1996). "Köy Seyirlik Oyunlarındaki Düğünlerde Gelin Güvey Motifinde Eski Kültür İzleri," *3. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- (1998). "Tekirdağ Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri-Doğum Evlenme Ölüm", *Bir Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İstanbul.
- (2007). *Türk Halkbilimi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- (2009). *Adana Halk Kültüründe Doğum-Evlenme-Ölüm*, Altın Koza Yayınları, Adana.
- Avcı, C. (2015). *Gaziantep Barakları Anonim Halk Edebiyatı ve Halk Kültürü Araştırması*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Adana.
- Bali, A. (2015). *Mersin Konargöçerlerinin Halk Kültüründe İnanışlar ve Bunlara Bağlı Uygulamalar*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Adana.
- Çelik, A. (2001). "Afganistan'daki Hazar Türkleri ile Doğu Karadeniz Bölgesindeki Çepni Türkleri Arasında Yaşayan Halk İnanmaları Üzerine Bir Mukayese Denemesi", *Milli Folklor*, S. 50, Feryal Matbaacılık, Ankara.
- Cin, F. (2004). *Ceyhan Yörüklerinde Halk Kültürü Araştırmaları*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Çobanoğlu, Ö. (2009). "Türk Halk Bilim Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü/1920-1938 Atatürk Dönemi*, C. 3, 11. Bölüm: Halk Kültürü, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Earley, P. C. (2006). "Leading Cultural Research In The Future: A Matter Of Paradigmsand Taste," *Journal Of International Business Studies*, Vol. 37.
- Eker, G. Ö. (2009). *İnsan-Kültür-Mizah*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Eroğlu, Türker vd. (2003). *Sakarya Halk Kültürü (Derleme Çalışması)*, Sakarya Valiliği, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya.
- Erol, M. (2012). *Halep Türkmenleri Halk Kültürü Araştırması*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Güvenç, B. (1999). *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, Ankara.
- (2002). *Kültürün Abc'si*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences In Work Related Values*, Sage Publications, Newbury Park.

- Hofstede, G. - Hofstede, G. And Minkov, M. (2010). *Software Of Mind: Intercultural Cooperation and Its Importance For Survival*, Mc Graw-Hill, New York.
- İnan, A. (1987). *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kalafat, Y. (1990). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Karakaş, A. (2014). "Çukurova Yöresi Geçiş Törenlerinde Su Odaklı Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme", *Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 3, Bahar, Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tekirdağ.
- Kirkman, B. L., Lowe, K. B., ve Gibson, C. B. (2006). "A Quarter Century Of culture's Consequences: A Review Of Empirical Research Incorporating Hofstede's Cultural values Framework", *Journal Of International Business Studies*, Vol. 37.
- Nahya, Z. (1987). "Kız İsteme ve Söz Kesme Gelenekleri Üzerine Bir Atlas Denemesi", *İI. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. 4, (Gelenek Görenek Ve İnançlar), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Örnek, S. V. (1995). *Türk Halkbilimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Özdemir, H. (1985). "Artvin'de Düğün Âdetleri (Kız Göçürme Oğlan Everme)", *Türk Folkloru*, S.68, İstanbul.
- Sargut, S. (2001). *Kültürlerarası Farklılaşma ve Yönetim*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Sivakumar, K. And Nakata, C., (2001). "The Stampede Toward Hofstede's Framework: Avoiding The Sample Design Pit İn Cross-Cultural Research", *Journal Of International Business Studies*, Vol. 32.
- Smith, P. (2007). *Kültürel Kuram*, Babil Yayınları, İstanbul.
- Soylu, S. (1973). "Mut Düğünlerinde Düğün Töre Ve Süreleri", *TFA*, C.14, S.287, Yörük Matbaası, 1973, İstanbul.
- , (1987). "Taşeli Yöresi Düğün Gelenekleri ve Geleneği Oluşturan Sebepler", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. IV, (Gelenek Görenek ve İnançlar), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Şenesen, İ. (2016). *Adana Halk İnançlarında Eski Türk İnanışlarının İzleri, Karşılaştırma-İnceleme*, Giriş Yayınları, Adana.
- Şenesen, O. R. (2011). *Çukurova Bölgesi Girit Göçmenleri Halk Kültürü Araştırması*, Karahan Kitabevi, Adana.
- Taylor, E. B. (1903). *Primitive Culture Researches Into The Development Of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art And Custom*, Londra,
- Tezcan, M. (1985). *Eğitim Sosyolojisi*, 4.Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985, Ankara.
- (1988). "Çocuk Nişanlılığı (Afyon Çayırbağ Köyü Örneği)", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1997*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- Uğuzman, T. (2000). "Dördüncü Uluslararası Dörtdivan Yayla Şenlikleri'nin Düşündürdükleri, Halk Kültürünü Etkisi Altına Alan Popüler Kültür", *Folklor/Edebiyat*, C.6, S.24, Ankara.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1963). "Sinop ve Çevresinde Köy Düğünleri", *TFA*, C.8, S.165, Yörük Matbaası, İstanbul.
- Williams, R. (2005). *Anahtar Sözcükler*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Yalman (Yalgın), A. R. (1977). *Cenup'ta Türkmen Oymakları*, Haz: Sabahat Emir, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yıldız, M. (1968). "Ermenek Başyayla Kasabasında Ölüm ve Cenaze Törenleri", *TFA*, C.11, S. 226, Yörük Matbaası, İstanbul.
- Yılmaz, H. (1972). "Lüleburgaz ve Çevresinde Düğün Törenleri", *TFA*, C.14, Yörük Matbaası, İstanbul.
- Yılmaz, M. A. (2005). *Aladağ Halk Kültürü Araştırması*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July 2018

EFSANE VE MİTOLOJİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME VE EFSANE MİTOLOJİ İLİŞKİŞİ

**General Evaluation On Legend And Mythology And Legend Mythology
Relation**

Sibel KARDENİZ YAĞMUR*

ÖZ

Efsane, anlatıma dayalı bir halk edebiyatı türüdür ve sanatlı bir anlatıma sahip olmayışıyla destandan ayrılır. Efsaneler çoğunlukla olağanüstü olayları, insanüstü güçleri ele alır, olayları gerçekten uzaklaştırarak anlatır ve konusu bir kişi, bir yer veya bir olaydır. Efsanelerde kısmen kutsiyet vardır. Efsaneler dünyanın yaratılışı ve sonu ile ilgili, tarihi, tabiatüstü şahıslar ve varlıklar üzerine ve dini olmak üzere sınıflandırılır. Mitoloji tarih öncesine dayanan efsane olarak tanımlanır. Mitoloji teogonik mitler, kozmogonik mitler, antropogonik mitler, eskatolojik mitler olarak sınıflandırılır. Mitoloji, ilk insanın bilimi ve toplumların bilinçaltıdır. Bu çalışmada, efsane ve mitoloji ilişkisi üzerine genel bir değerlendirme yapılmış ve efsane mitoloji ilişkisi ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mit, Efsane, Mitoloji

ABSTRACT

Legend is a kind of folk literature based on narrative, and is separated from destiny by lack of an artistic narrative. Legend s mostly deal with extraordinary events, superhuman powers, tell the events by moving away from reality and subject is a person, a place, or a cause. Part of the legends are sacred. The legends are classified as legend on the creation and the end of the world, legend on history, legend on extraordinary persons and creations, and legend on religion. Mythology is defined as a legend based on prehistoric. Mythology classified as teogonic myths, cosmogonic myths, anthropogonical myths, eskatological myths. Mythology is the science of the first man and consciousness of the first consciousness of societies. In this study, a general evaluation on mythology and mythology relation was made.

Keywords: Myth, legend, mythology

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi Türk Dili Uzaktan Eğitim, sibelkaryag@hotmail.com

Giriş

Efsane

Efsane, anlatıma dayalı bir halk edebiyatı türüdür. Batı dillerinde “legend” (Türk Ansiklopedisi, 1966:394) kelimesiyle ifade edilmektedir. Yunancada ise efsane karşılığı olarak “mitos- mit”(Erhat,1972: 5-7) sözcükleri kullanılmaktadır. Efsane kelimesinin kendisi Farsça “fesane”(Develioğlu, 1962:312) kelimesinden gelir. Türkçede efsane karşılığı olarak “söylence”(Püsküllüoğlu, 1984) kelimesi önerilmiştir. Bazı sözlük ve ansiklopedilerde efsane için şu tarifler yapılıyor:

Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat’inde efsaneyi “Dillere düşmüş, meşhur olmuş hâdise”(Develioğlu, .245) olarak tanımlar.

Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük’te: “Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayali hikâye, söylence. Gerçeğe dayanmayan, asılsız söz, hikâye. Bir tarafı az çok tarihe dayanmakla beraber inanılmaz olgularla süslü olan halk hikâyesi.”(Büyük Türkçe Sözlük) olarak veriliyor.

Ansiklopedim.net’te efsane: “*Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları ve olayları konu edinen imgesel öykülere verilen ad. Sözcüğün Türkçe karşılığı söylencedir” diye tanımlanır. Efsanelerde gerçeklik payı olmakla birlikte, tümüyle bir gerçeklik yoktur. Olaylar ve kişiler abartılarak ve olağanüstü özellikler katılarak anlatılır. Taş Bebek, Kara Koyun, Sarı Kız, Boş Beşik, Kırkpınar çok sayıdaki söylencelerimizden yalnızca birkaçıdır. Söylenceler; halkın inanışını, gelenek ve göreneğini, kültürünü yansıtan, iyi işlenip değerlendirilmeleri durumunda hem halk edebiyatının yetkin örneklerini sunması hem de çıkarılacak dersler bakımından önem taşıyan edebiyat ürünleridir. Eflâtun Cem Güney, Ali Püsküllüoğlu, Yalvaç Ural, Yaşar Kemal gibi yazarlarımız Anadolu efsanelerini derleyerek kitaplaştırmışlardır.*” (www.ansiklopedim.net)

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi’nde: “Edebiyatta, tabiatüstü nitelikler gösteren kişilerin hayatlarını, halk muhayyilesinin veya şairlerin meydana getirdiği tarih olaylarını anlatan, olağanüstü olaylarla süslü hikâyelere verilen isimdir.”(Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 1979:7)

Bu tanımlardan hareketle, efsane için şu tespitlerde bulunabiliriz:

- a. Efsaneler, anonim halk edebiyatı ürünleridir. Bunlar dilden dile anlatılmış, bir kısmı çok eski, hikâyelerdir.
- b. Efsanelerin konusu bir kişi, bir yer veya bir olaydır.
- c. Efsaneler inandırıcılık vasfını taşırlar.
- d. Efsanelerde çoğunlukla olağanüstülükler vardır.
- e. Efsanelerde kısmen kutsiyet vardır.

f. Efsaneler belirli bir şekli olmayan, sanat kaygısı taşımayan, konuşma diliyle anlatılan kısa halk anlatımlarıdır.

Efsaneleri sınıflandırmak suretiyle konuya biraz daha açıklık getirelim:

A. Dünyanın yaratılışı ve sonu ile ilgili efsaneler.

B. Tarihi efsaneler: Tabii ve meskûn yerlerin, binaların, milletlerin, hükümdar sülâlelerinin, sosyal sınıfların kaynağını anlatan efsaneler ile hazineler, felâketler, tabiatüstü canavarları öldüren tarihi kahramanlar, savaşlar, fetihler, istilâlar, kurulu düzene baş kaldırmalar, toplumu etkilemiş kişiler, aşk ve aile hayatı konularını ele alan efsanelerdir.

C. Tabiatüstü şahıslar ve varlıklar üzerine efsaneler: Alın yazısı, ölüm ve ötesi, tekin olmayan yerler, yerlerin ve hayvanların sahipleri (koruyucuları), cinler, periler, ejderhalar gibi tabiatüstü varlıklar, hastalık ve sakatlık getiren varlıklar, şeytan, tabiatüstü güçleri olan kişiler, mitolojik nitelikte hayvan ve bitkiler üzerine anlatmalar bu gruba girer.

D. Dini efsaneler: Bu efsanelere **menkıbe** de denir. Kutsiyet taşırlar. Genellikle İslâm diniyle ilgili efsanelerdir.

Efsane; kişi, olay ve yer hakkında söylenen, inandırıcılık özelliği taşıyan, çoğunlukla olağanüstülüklerle yer veren, geçmişin derinliklerine dayanan, kısa, yalın, ağızdan ağıza aktarılan, belli bir üslubu ve şekli olmayan anonim halk anlatımlarıdır.

Mitoloji

Büyük Türkçe Sözlük'te mit “*Geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren alegorik bir anlatımı olan halk hikâyesi, mitos. Efsaneleşen kavram veya kişi..*” (Büyük Türkçe Sözlük) olarak tanımlanır. Ansiklopedim.net’de ise “Mitoloji, Belirli bir uygarlığa ya da dinsel geleneğe özgü inançları, uygulamaları, kurumları ya da doğa olaylarını açıklamak amacıyla görünüşte gerçekten yaşanmış olayları aktaran, ama özellikle ayin ve törenlerle bağlantılı, çoğunlukla kökeni bilinmeyen ve en azından kısmen geleneğe dayanan söylenceler toplamı..” (www.ansiklopedim.net) şeklinde tarif edilmiştir.

Ansiklopedim.net mitoloji için “*söylenceler toplamı*” diye tanımlar. *Söylenceler, olağan insan yaşamının dışında kalan, ama onun temelini oluşturan örnek durum ve olaylarla insanüstü yaratıkların eylemlerini anlatır. Söylence özelliklerine edebiyat türlerinde sıkça rastlanmaktadır. Doğaya ya da insan yaşamına ilişkin kimi özelliklerin kökenini ve nedenlerini açıklayan öyküler buna örnektir. Çağdaş mitoloji araştırmaları, 19. yüzyıl başlarında romantik akımla birlikte ortaya çıkmıştır.*”(www.ansiklopedim.net)ifadesini kullanmaktadır.

Behçet Necatigil bu konuda şöyle diyor: “...ilkel insan topluluklarının, evreni, dünyayı ve tabiat olaylarını kişileştirerek yorumlamak, henüz sırrını

çözemedikleri hayatın ve evrenin çeşitli görüntülerini bir anlam kolaylığına bağlamak ihtiyacından doğmuş öyküler...”(Necatigil, 1978:7)

Mitoloji değişik şekillerde sınıflandırılmaktadır. En genel sınıflandırma şöyledir:

1. Teogonik mitler: Tanrıların nereden geldiklerini ve onlarla ilgili olayları anlatan mitler.
2. Kozmogonik mitler: Evrenin meydana gelişini anlatan mitler.
3. Antropogonik mitler: İnsanın meydana gelişini ve yaratılışını anlatan mitler.
4. Eskatolojik mitler: İnsanın ve evrenin geleceğini, kıyameti, ölüm ve ölüm sonrasını anlatan mitler.

Mitoloji, ilk insanın kâinatı adlandırma, tanımlama ve izah etmesinden doğmuş bir sistemdir. Mitoloji, ilk insanın bilimi ve toplumların bilinçaltıdır.

Mitlerin doğuşuyla ilgili çeşitli görüşler ortaya atılmışsa da bunların hiçbiri tatmin edici olamamıştır. Bu görüşlerin başlıcalarını şöyle özetleyebiliriz: Mitolojide temel rolü dil oynamıştır(Max Müller), ilkel zihniyetten doğmuştur(A. Lang, Salomon Reinach), mitler astronomi ve meteoroloji olaylarını, esrarlı görüntü ve anıtları yorumlama ihtiyacından doğmuştur(Clemont), mit temaları tarihi olaylardan çıkmıştır(Dumezil), mitler dinlerden doğmuştur(Victor Berard). En yaygın görüş mitlerin dinlerden doğduğu görüşüdür.(Çoruhlu, 1998:12)

Efsanelerin kaynağı daha çeşitli ve belirgindir. Din, mitoloji, tabiatı anlama ve açıklama ihtiyacı, toplumu etkileyen kişi ve olaylar, korkular, tabiatüstü olaylar, hatta yapılar efsane için birer kaynak teşkil eder. Kısaca inançlarımız efsane doğurmaktadır.

Materyal Metot

Efsane ve mit birbirine, inanma yönünden en yakındır. Her ikisinde de anlatılan, gerçek olarak kabul edilir. Anlatıcı veya dinleyici efsane ve miti gerçek olarak görür. Ancak mitte dinleyenin inancına göre bu gerçeklik olur veya olmaz. Efsane ve mitoloji; zaman, mekan, şahıs ve olay yönünden değerlendirerek karşılaştırılacaktır.

Tartışmalar

Efsane-Mitoloji İlişkisi (Karşılaştırma)

En genel ifadeyle efsane ve miti; zaman, mekan, şahıs ve olay yönünden değerlendirerek karşılaştırabiliriz:

Zaman

Efsanelerin zamanı mitlerin zamanından daha yakın bir geçmiştir. Mitlerdeki zaman tarih öncesine aittir. Diğer tarafta, efsanelerin zamanı tarihi

zamandır. Mitolojik efsanelerde zaman tarihi olmaktan çıkar. Herhangi bir zamana yerleştirilemeyecek efsaneler olabileceği gibi, kesin bir tarihi ifade eden, gerçek zamana dayanan efsaneler de vardır. Yaptığı hırsızlık sonucu yapağı tarağı başına geçirilen kişi, kirpi olmuştur. Bu kısa efsanenin zamanını kestirmek mümkün değildir. Bu, mitolojik bir efsane olduğundan zamanı belirsizdir.

Kıbrıs'a çıkarma yapacak komando birliğinin erleri seçilirken kısa boylu, çelimsiz bir askeri saf dışı bırakılır. Çıkarmaya katılmayı son derece arzu eden bu erin isteği daha sonra kabul edilir. Çıkarma günü, Girne'ye ilk çıkanlar arasında bu er de vardır. Harekâtın 3. gününde bir yemek molası esnasında bu er oradan ayrılır, ileride bir köprüden geçerek gözden kaybolur. Onu bulmak için gidenler de izine rastlayamazlar. Bir müddet sonra er beraberindeki dokuz-on miğfer ve bazı silâhlarla çıkagelir. Neşeli bir şekilde getirdiklerini ortaya koyar. Yemekten sonra o eri hiç kimse bir daha görememiştir.(Çoruhlu, 1998:12) Bu efsanedeki zaman 1974 yılı olup yakın bir geçmiştir. Mitolojideki zaman ise tayin edilemez. Gerçekte böyle bir zamanın olup olmadığı da bilinmez. Ve genel bir ifadeyle **eski çağ** diye adlandırılır.

Mitoloji tarih değildir. Tarihi olaylar da mitolojinin sahasına girmez. Çin kaynaklarında Mete ile ilgili verilen şu bilgide de görülüyor ki mitteki zaman kavramı çok belirsizdir:

“Üçüncü yüzyıldı tam, çok önceydi İsa'dan,

Bir fırtına kopmuştu, Taşmıştı İç Asya'dan.”(Ögel, 1997:14)

Yakut Türklerinin Ay'daki lekeleri anlamlandırmalarını anlatan şu mitteki zaman için hiç bir fikir öne sürülemez:

“Annesiz bir kız varmış, sılıkla su taşımış;

Üvey anne yüzünden, kız sabrını taşımış.

Kadın alayla dermiş, kız biraz geç kalınca:

‘Büyük adam olursun, Ay-Gün seni alınca!’

Kız gece suya gitmiş, dua etmiş gönlünce;

Ay hemen yere inmiş, kızı yerde görünce.

Kız saklanmış korkuyla, bir fundanın dibine.

Almış kızı fundayla, Ay götürmüş evine.”(Ögel,1997:52)

Ay'ın yüzeyinde bulunan lekeler, bir sırığın ucuna iki kova takmış bir kızın yürüyüp durduğunu göstermektedir.

Mitolojik kahramanların ne zaman yaşadığı bilinmemektedir. Tarih kaynaklarında Oğuz Kağan diye bir Türk büyüğüne rastlanmamaktadır. Ancak Oğuz Kağan'ın yaşamış olduğu bilinmekte, ne zaman yaşadığı bilinmemektedir.

Artık bilim adamları mitlere uydurulmuş hikâyeler olarak bakmamaktadır. Mitler kutsal sayıldığı ve topluma model olduğu için ilkel toplulukların anladığı biçimde, yani gerçekleri anlatan öyküler olarak ele alınmaktadır.

Yer (Mekân)

Mitlerdeki olayların geçtiği yer başka bir dünyadır. Dünyadan daha evvelki bir dünyadır. Bu dünyadan, üzerinde yaşadığımız dünya adeta kontrol edilir, yönetilir. Mitlerin dünyası bitmiş dünyadan ziyade varlığını devam ettiren manevi bir âlemdir. Efsanelerdeki yer günümüz dünyasıdır. Olaylar yer kürede geçmektedir. Efsanelerde yer iki şekilde söz konusudur. Hem yerle ilgili efsaneler vardır, hem de efsanelerin gerçekleşme mekânı yeryüzüdür. Efsanelerin bir kısmı dağ, göl, şehir, köy, nehir, tepe, semt oluşumlarıyla ilgilidir. Bunun yanı sıra binaların kaynağı, hazineler, savaşlar, felâketler, kahramanlarla ilgili efsaneler bu dünyada cereyan etmektedir.

Vaktiyle Sürmeli Çukuru'nda iki kız kardeş varmış. Bunlar birlikte dolaşır, evlerinin odun ihtiyacını karşılamış. Bir gün evlerine götürmek üzere ormanda odun hazırlayıp bağlarlar. Sıra sırtlarına yüklemeye gelince büyüğü: “Bacım, kurbanın olayım, gel şu yükü sırtıma yükleyiver.” der. Bacısı odunları ablasının sırtına yüklemeyi. Ona acı bir cevap vermekten de geri kalmaz: “Ben senin hizmetçinin değilim ki kaldırayım. Kocaya gitmekte benden çabuk davranırsın da bir çöpü mü sırtına yükleyemiyorsun?” İki kardeş kavga etmeye başlar. Dövüşmekten yorgun düşerler ve birbirlerine beddua ederler, küçük kız büyüğüne “Allah seni öyle bir dağ etsin ki yaz kış üstünden kar eksik olmasın.” Büyük de küçüğüne “Sen de öyle bir dağ olasın ki başından yılan, çıyan eksik olmasın.” der. Her ikisinin de duaları kabul olur. Biri Büyük Ağrı Dağı, diğeri Küçük Ağrı Dağı olur. Büyüğünün başında kar, küçüğünün başında yılan, çıyan eksik olmaz (Sakaoğlu, 1989:25). Bu efsanedeki mekân dünyaya aittir.

Mitlerin dünyası gerçek dünyadan birçok yönüyle farklıdır. Bir açıdan bu dünyanın bozulmuş şeklidir. Başka bir açıdan tamamen kendisine özgüdür.

Şamanist inançtaki kökleri yerin altında, gövdesi yeryüzünde ve dalları gökyüzünde olan “Hayat Ağacı” bu dünyayla bağlantılı bir mekânı işaret ediyor. Diğer tarafta uzayın sonsuzluğu tanrının mekânıdır. Gökyüzü Türk mitolojisinde birçok kutsal unsurun barınağıdır. Bundan esinlenilerek devlet ve toplum düzeni kurulmuştur (çadırın şekli). Yakut Türklerine göre gök, yer ve yeraltı olmak üzere üç dünya vardır. Yeryüzü için orta (ana) dünya derler. Dünya da sekiz köşeli olarak tasavvur edilir.

Dünyadaki ve dünya dışındaki dağlar mitolojimizin diğer önemli mekânlarındandır. Kafdağı, dünyayı kuşatmış, semaya mavi rengi veren dağ olarak düşünülür. Bu dağın sakini ise Anka'dır. Göktürklerin türeyişi ve Ergenekon'da Türklerin çoğalmaları dağlar arasında olmaktadır. Bu mekânlar mitolojik dünyayla mağaralar vasıtasıyla bağlantılıdır.

Altay Şamanizminde yerin bir baca deliği vardır. Yer altında dolaşan Şamanlar bu deliği kullanırlar. Yakut Türklerine göre, Gök- Tanrı'nın tahtı süt gibi ak bir dağ üzerindedir. Bu dağın üzerinde de süte benzer bir deniz mevcuttur.

Yaratılış mitlerinde, başlangıçta evrenin nasıl bir yapıya sahip olduğunu görürüz. Altay yaratılış mitinde bu mekân şöyle tasvir edilir:

“Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer;
Uçsuz bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer.
Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,
Uçuyor, arıyordu bir katı yer, bir bucak.”(Ögel,1997:77)

Başka bir yerde:

“Yerin yer olduğunda, sular yeri sarardı,
Ne gök, ne ay, ne güneş, ne de bir dünya vardı.
Tanrı uçar dururdu, insanoğluya tekti.”(Ögel, 1997: 76)

Mitlerde deniz ve ırmaklar da önemli birer mekândır. Oğuz-Han'ın çocukları adlarını bu mekânlardan alırlar(Gök-Han, Ay-Han, Deniz-Han). Bu yerler bağımsız yani insandan ayrı değildir. Türkler tabiatla manevi bir bağ kurmuşlardır. Oğuz-Han, göğün ve yerin kızlarıyla evlenir.

Bu yerlere bağlı olarak zikredilmesi gerekli olan bir diğer mekân ise mağaralardır. Göktürklerin atası bir mağaradan içeri girmiştir (Bir çocuğu büyüten ve ondan hamile kalan kurt mağaraya sığınır.).

Altay Türklerindeki bakır gök, demir yer motifi her iki unsura verilen kutsiyetin ifadesidir.

Batı Türkleri göğü ve yeri yedişer katlı olarak düşünmüşlerdir. Yerin altındaki katlarda kötü ruhlar yaşar, gökte ise iyi ruhlar ve tanrı yaşamaktadır. Yine Türklerde bazı yerler kâbe toprağı gibi kutsal sayılmıştır (Ötüken).

Yenisey kıyısında oturanlar, dünyanın bütün düzeninin bu ırmağa göre kurulduğuna inanırlardı. Onlara göre dünya kuzeyden güneye doğru uzanıyor ve dünyanın diğer bölgeleri de Yenisey nehrine paralel olarak sıralanıyordu. Yenisey ırmağı kaynağını cennetten alarak yere inmekte ve dünyanın sonu sayılan Kuzey Buz Denizi'nde sona ermektedir (Ögel, 1997:143).

Yakut Türkleri Lena ırmağını dünyanın ortasından geçen bir ırmak olarak görürler.

Budist düşüncede yedi bölge ve yedi deniz dünyayı oluşturur. Türklerde gök, tanrının mekânıdır. Gök çırgının dönüşü insanların kaderini etkiler. Mekânı bir ruha büründüren Türkler, Büyükayı yıldız kümesini aç kalmış birer kurt olarak

düşünürler. Bunlar Küçükayı'nın iki aygırını, yakalayıp yemek için kovalamaktadırlar.

Kalmuklarda insanın başlangıçta tanrıyla birlikte gökte yaşadığı inancı vardır:

“İnsanoğlu yaşarmış, tanrının göklerinde,
Ne suç ne günah varmış insanın köklerinde.
İhtiyaç duymazlarmış, ne aya ne de güneşe,
Tanrıyla yaşarlarmış, yokmuş gerek bir eşe.”(Ögel,

1997:49)

Kutup Yıldızı'nın bulunduğu yer göğün kapısı olarak algılanır. Bu delikten Şamanlar tanrıyla irtibata geçerler. Bu kapı insan dünyasıyla gökteki ruhlar dünyası arasında bir sınırdır.

Yakut Türklerine göre göğün, yıldızların ve yerin yaratılışı:

“Tanrı bir çadır kurmuş, yeryüzüne kaplamış,
Gökyüzü çadır olmuş, dünyamızı saklamış.
Göğü kötü ruh basmış, yere inmesin diye;
Tanrı çadırı açmış, bir koca direk ile.
Bu direk dünyanın tam ortasından uzarmış,
Kutup Yıldızı'nı da tam altından tutarmış.
Bu çadır dışındaki uzay aydınlık imiş,
Kubbenin içindeki yer ise karanlıkmış.
Dünya aydınlık olmuş, tanrı delikler açmış,
Delikler yıldız olmuş, dünyaya ışık saçmış.”(Ögel,

1997:67)

Yakutlara göre dünya Baykal gölündeki bir balığın sırtındadır. Türkler dünyayı dört köşeli olarak bazen öküzün boynuzunda, bazen de balık sırtında düşünmüşlerdir (Çoruhlu,1998:90).

Görülüyor ki mitolojinin mekânı son derece fantastiktir. Gerçek dünya dahi mitolojik bir hâl almıştır. Türkler evreni cansız ve durağan olarak görmemiştir. Evreni bir cana büründürerek izaha çalışmışlardır.

Efsanelerde değiştirilmiş veya hayal ürünü bir dünya yoktur. Olaylar gerçek dünyada olup biter. Bazen efsanelerdeki mekân belirsizleşir, tam olarak olayın geçtiği yer bilinmez. Şu efsanede olduğu gibi:

Delikanlının sevdiği, Fırat'ın karşı kıyısında oturmaktadır. Delikanlı her gün Fırat'ı yüzerek geçer ve sevdiğiyle görüşür. Bir gün bu delikanlı sevdiğiyle oturmuş konuşurken, sevdiğinin gözündeki siyah leke gözüne çarpar. Ona “Gözüne ne oldu, o siyah leke nedir?” diye sorar. O da der ki “O leke bende doğuştan olan bir lekedir. Sen bu gün Fırat'ı geçmeye çalışma, boğulursun.” Delikanlı Fırat'ı geçmeye çalışırken gerçekten de boğulur.

Bu efsanede mekân net değildir. Sadece Fırat'ın kıyısı olarak verilmektedir. Ayrıca mitolojide pek olmayan bir özelliği de taşıyor. İnsanlara mesaj veriyor: Kişi sevdiğinin kusurunu görmeye başlamışsa aşkı da bitmeye başlamıştır. Delikanlı, güç veren sevgisi bittiği için boğuluyor.

Şahıs ve Olaylar

Efsane ve mitoloji en çok şahıs kadrolarıyla birbirinden ayrılırlar. Efsanelerdeki şahıslar genellikle bu dünyaya aittir. Sadece mitik efsanelerde ve tabiatüstü varlıklarla ilgili efsanelerde şahıslarda olağanüstülükler görülür.

Mitolojideki kahramanlar “seçkin” kişilerdir. Mitolojide sıradan insanların yeri ve rolü yoktur. Halbuki efsanelerde kişiler çoğunlukla sıradan kişilerdir.

Şahıslara bağlı olarak yaşanan olaylar efsanelerde ve mitlerde olağanüstülükler taşır. Mitler bir bütün olarak kutsiyet taşırken, efsanelerde kutsiyet sadece dini efsanelerde vardır.

Mitler bir oluşumu, evreni ve buna bağlı olarak dünya düzenini izah eder. Bu açıdan efsaneler daha yereldir. Ayrıca efsanelerdeki olaylarla çoğu zaman bir mesaj verilir. Bu mesaj, insanın kötü huylarının onlara zarar vereceği, kötülük yapanların cezalandırılacakları şeklinde genellenebilir.

Efsaneler tarihi ve yarı tarihi kahramanları ele alırlar (Sakaoğlu, 1992:23). Efsanelerimizdeki diğer kahramanlar genel olarak şunlardır: hükümdarlar, kurulu düzene baş kaldıranlar, bilginler, şairler, büyücüler, şeytan, cinler, periler, albastı, al karısı, ejderhalar, hayvanlar, bitkiler... Efsanelerdeki cin ve periler İslamiyetle birlikte mitolojideki ruhların yerini almış varlıklardır. Ayrıca hayvanların ve bitkilerin kaynağıyla ilgili efsaneler mitik efsanelerdir. Tabiatüstü güce sahip varlıklarla, hastalık ve sakatlık getiren varlıklar da mitoloji kaynaklıdır.

Ali Rafet Özkan çalışmasında, din mitoloji ilişkisi için “*mitolojinin tarihini insanlık tarihi kadar eskilere götürmek mümkündür. Çünkü mitolojiler tamamen insan ürünüdür ve onlar her türlü insani ihtiyaçlar karşısında insan düş gücünün bir çözüm yolu olmuştur. İnançla alakalı olan mitolojiler, dinlerin yorumlanması veya insanın somutlaştırma ihtiyacından dolayı dinin soyut taraflarının daha anlaşılır hale getirme çabalarının neticesinde teşekkül etmiştir. Öyle ki, bu insani tasavvurlar, bilhassa Yahudi ve Hristiyan kutsal kitaplarının içine nüfuz etmiş ve onların içinde zengin bir mitolojik malzeme oluşturmuştur. Kur' an açısından böyle bir tahrifat söz konusu olmamasına karşın, halkın İslam 'ı algılamasında, halk inançlarında pek çok mitolojik unsur yerini almıştır. Gerek geçmişte ve gerekse*

günümüzde din ile mitoloji arasında sıkı bir ilişki sürekli var olagelmıştır” der (Özkan , 2002:9).

Göktürklerin ataları, Lin devleti tarafından yenilgiye uğratılıp yok edilir. Sadece, kol ve bacakları kesilerek bir bataklığa atılan bir çocuk kurtulur. Çocuğu besleyen bir dişi kurt ondan gebe kalır. Lin ülkesinin askerleri bu çocuğu bulup öldürürler. Kurt kaçıp bir mağaraya sığınır ve burada on çocuk doğurur. Kaoçı hükümdarının küçük kızı bir kurtla evlenir ve Kaoçı halkının türemesini sağlar (Çoruhlu, 113).

Kurdun yanı sıra at (Yakutlarda), öküz, inek (Kitanlarda), kartal ve diğer avcı kuşlar (Yakutlar, Teleütler), Hayat Ağacı -özellikle kayın ağacı-(Yakutlarda) Türklerin türediklerine inandıkları diğer varlıklardır. Ayrıca Töles ve Koçkar-Munduslar'da babasız doğum mitine rastlanır.

Şamanlar, insanlarla ruhlar arasında bağlantı kuran özel kişilerdir. Onların doğumu da olağanüstülükler taşır. Ak Şamanlar ve Kara Şamanlar olmak üzere ikiye ayrılırlar.

Buryatlarda Şamanın doğuşu şöyle anlatılır:

Başlangıçta doğudaki kötü ruhlar ve batıdaki tanrılar vardı. Tanrılar insanı yarattı. İnsan önceleri mutluydu. Kötü ruhlar hastalık yaymaya başlayınca insan kötü duruma düştü. Bunun üzerine tanrılar, ölüm ve hastalıkla savaşması ve insanlara yardım etmesi için onlara bir Şaman göndermeye karar verir. Şaman olarak gönderilen kartalın dilinden insanlar anlamaz ve ona güvenmez. Kartal döner ve tanrılara ya kendisine insanlarla konuşma yeteneğinin verilmesini ya da Buryatlara kendi cinslerinden bir Kam gönderilmesini söyler. İkinci dileği kabul edilir, kartal insan şeklinde dünyaya geri gönderilir. Kartal, bir ağacın altında uykuya dalmış bir kadın görür, onunla evlenir ve ilk Şaman doğar (Çoruhlu, 66).

Sibirya Yakutlarına göre Şaman, yer altına bir canavar yılanın boğazından girerek ve vücudunda seyahat ederek gider.

Ruh-Şaman tek gözlü, tek elli ve tek bacaklıdır. Yakutlara göre kuş Ana-Şaman'ın ruhunu yer altında kuş şeklinde olgunlaşmaya bırakır. Kuş motifi, Şaman'ın manevi yolculuğunda onun “donuna girme”yi ifade etmektedir.”Donuna girme” efsanelerde ve İslami kültürde de vardır. Ancak kahramanın şekil değiştirmesi efsanelerde daimi ve maddidir. Taş kesilme efsanelerinde bunu görürüz. Bitki ve hayvanların kaynağını ifade eden efsanelerde şekil değiştirme somuttur. Dini efsanelerde ise tay-ı mekân söz konusudur. Soyut ve somut değişiklik iç içedir.

Efsane kahramanlarının biçim değiştirmesi beddua, keramet, utanma veya cezalandırma sonucudur (Köksel.). Mitolojide ise bu, o dünyanın gereği, olağan bir hâdisedir.

İbibik kuşu vaktiyle yeni bir gelinmiş. Güzelliğini görmek ve kendisini daha da güzelleştirmek için aynanın karşısında taranırken kaynbabası görür.

Utancından Allah'a yalvarır. Allah da onu kuşa dönüştürür. Başındaki kepez de saçını tararken başında kalan tarağıdır (Sakaoğlu, 1989:86.).

Manisa'nın güneyindeki Sipil Dağı yöresinde vaktiyle birbirinden güzel üç kızı olan bir anne yaşarmış. Bir gün, üç kardeş dolaşıp eğlenmek için kırlara çıkarlar. Bir ağacın altında otururlarken bir yılan tarafından sokulurlar ve ölürlere. Anne bu acıya dayanamaz, Allah da onun acı çekmesini dilemez, kızlarıyla beraber taş keser. Yılan belli günlerinde bu taş ağlarmış. Yöredekiler bu dönemin, annenin taş kesilmeden önceki acılı günleri olduğunu söylerler (Sakaoğlu, 22).

Görüldüğü üzere efsanelerin kahramanları sıradan kişiler olabilmektedir.

Ermeni savaşı sırasında Celal Baba, Kars Kalesi'nin kapı muhafızıdır. Ermeniler Karadağ istikametinden saldırırlar. Celal Baba saatlerce savaşır. Sonunda bir Ermeni onun başını gövdesinden ayırır. Celal Baba, düşen başını koltuğuna alarak savaşıma devam eder. Düşman bozguna uğrar ve Celal Baba olduğu yere yığılır. Onu düştüğü yere gömerler. Mezarı Kars Kalesi'nin girişindedir (Sakaoğlu, 116).

Bu efsanedeki olay olağanüstü, şahıslar ve yer gerçektir.

Mitlerde yukarıda belirttiğimiz kahramanların dışında köpek başlı insanlar, tek gözlü canavarlar, çift başlı kartallar(Göktürkler), yedi başlı devler(Altay Türklerinde Ay'la savaşırılar), geyikler, kuğular, kazlar, tavşan ve tilki gibi varlıklar önemli yere sahiptir.

Efsane ve mit karşılaştırmasını şu şekilde toparlayabiliriz:

1. Efsanenin zamanı mitlerin zamanına göre daha yakın bir geçmiştir. Günümüzde yeni efsaneler oluşabilir. Mit için bu söz konusu değildir.

2. Mitlerdeki yer başka bir dünyadır. Efsanenin mekânı günümüz dünyasıdır.

3. Mitler kutsiyet ifade eder. Efsanelerde kutsiyet dini efsanelerde vardır, diğerlerinde yoktur.

4. Efsanelerin kahramanları dünyaya aittir. Cinler ve diğer tabiatüstü varlıklar mit kaynaklıdır. En azından efsane kahramanları yarı tanrı insanlar ve tanrılar değildir. Mit kahramanları sıradan değildir.

5. Efsane ve mitler inanma yönünden gerçek kabul edilirler.

6. Mitler yaratılışa dayanır ve geneldir. Efsaneler daha yerel ve daha bireyseldir.

SONUÇ

Efsane ve mitler, toplumumuzun dünyayı anlamlandırmasının sonucudur. Efsane ve mitler, insana zaman içinde yerini tayin etme, geçmiş ve gelecekle bir bağ kurma imkânını verir. El sanatlarında, hatta plâstik sanatlarda; geleneklerde efsane

ve mit dünyasını yaşatırız. Bunlar bir milletin şuurunu canlı tutarlar. Toplumun duygu ve düşünce dünyasının kaynağını teşkil eden efsane ve mitler, geleceğin şekillenmesinde ilham kaynağı olmaktadır.

KAYNAKÇA

Ansiklopedim. <http://www.ansiklopedim.net>

Büyük Türkçe Sözlük <http://www.tdk.gov.tr>

Çoruhlu, Y. (1998). *Türk Mitolojisinin ABC'si*, İstanbul.

Develioğlu, F. (1962). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara.

Erhat A. (1972). *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul

Köksel, B. (1998). Gazi Antep Efsanelerinde Şekil Değiştirme Motifi Üzerine, bildiri. *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni*, 30 Kasım-2 Aralık 1998, Adana. http://turkoloji.cu.edu.tr/ÇUKUROVA/sempozyum/semp_3/koksel.php

Necatigil, B. (1978). *100 Soruda Mitologya*, Gerçek Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul.

Ögel, B. (1997). *Türk Mitolojisi C.I-II*, İstanbul.

Ögel, B. (1989). *Türk Mitolojisi*, Ankara.

Özkan, A. R. (2002). Din - Mitoloji İlişkisi *EKEV Akademi Dergisi* 6,(11) s. 9-20

Püsküllüoğlu, A. (1984). *Anadolu Efsaneleri*, İstanbul.

Sakaoğlu, S. (1989). *101 Anadolu Efsanesi*, Ankara.

Sakaoğlu, S. (1992). *Efsane Araştırmaları*, Konya.

Türk Ansiklopedisi. (1966). *Milli Eğitim Basımevi*. Ankara.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. (1979). Dergah yayınları İstanbul.

MANUEL'İN TÜRKLERE KARŞI SEFERİ, 1176*
W. M. Ramsay

Çev.: Arslan DURDU** & Fatih DEMİR***

ÖZ

Kuruluşundan itibaren yönünü batıya dönen Selçuklular, burada sistemli bir fetih politikası takip ederek üzerinde yaşadığımız Anadolu'yu Türk yurdu haline getirmişlerdir. Gerek Türkistan coğrafyasında gerekse Türkistan dışında hâkimiyetlerini tesis etmek isteyen Türk topluluklarının kaderi, daima Türk ordularının savaş meydanlarında kazanacakları zaferlere bağlı olmuştur. Bunun için Türk orduları, tarihin akışını değiştiren ve Türklüğün kaderini tayin eden büyük zaferler kazanmışlardır. Türk Tarihi'nin en önemli dönüm noktalarını oluşturan zaferlerden biri 26 Ağustos 1071 Malazgirt, diğeri ise 17 Eylül 1176 Myriokephalon zaferidir. Malazgirt zaferi Anadolu'nun fethedilmesine, Myriokephalon zaferi ise Türklerin bu topraklarda kalıcı olmalarına zemin hazırlamıştır. Tarihe Myriokephalon Savaşı ismiyle geçen pusu savaşı hakkında bugüne kadar yapılan çalışmalarda daha çok savaşın yeri konusu ön planda olmuştur. W. Mitchell Ramsay, 1886 yılında yayımlandığı ve bizim çevirisini yaptığımız bu makale ile Myriokephalon Savaşının Düzbel'de yapıldığını iddia eden ilk kişidir. Ancak Ramsay daha sonra Wilhelm Tomaschek'ten etkilenerek Düzbel iddiasını, 1895 yılında yayımladığı "The Cities and Bishoprics of Phrygia" adlı eserinde değiştirdiği görülmektedir. Söz edilen eserde; "Manuel'in bozguna uğradığı geçit, her bir tarafı sarp kayalar tarafından yanlardan kuşatılan dar bir uçurumun olduğu Limnai [Eğirdir/Hoyran Gölü] ve Gondani [Kumdanlı] arasında uzanır." sözleriyle savaşın yapıldığı yere dair yeni görüşünü dile getirmiştir. W. M. Ramsay'in, her ne kadar kendisi bile daha sonra Düzbel görüşünden vazgeçip savaşın Kumdanlı'da yapıldığını görüşünü ortaya atsa da, bizim çevirisini yaptığımız bu makalesinde Bizans'ın Göller Yöresinde Türkiye Selçuklularına karşı oluşturduğu savunma sistemi üzerine değerli görüşler ortaya koyması nedeniyle çalışmasının kıymetinden bir şey eksiltmemiştir.

Journal of Hellenic Studies (1883, s. 402)'de¹, Roma İmparatorluğu döneminde birkaç nadir sikke darbeden ve Bizans döneminde bir piskoposluk olan küçük Sibia veya

* Bu makale W. M. Ramsay tarafından 1886 yılında "Notes and Inscriptions from Asia Minor" adlı makale serisinin üçüncüsünde yayımlanan "IX.-Manuel's Campaign Against The Turks, A.D. 1176" başlıklı kısmının çevirisidir. Aynı makale içerisinde "X.-Fines Sagalassensium" adlı bir başlık daha olup bu kısım çeviriye dâhil edilmemiştir. Makalenin tamamı için bkz. W. M. Ramsay, "Notes and Inscriptions from Asia Minor (III)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 1886, Apr.- Jun., Vol. 2, No. 2, ss. 123-131; Çeviri esnasında yazarın kullandığı yer ve şahıs isimleri aynen korunmuş olup sadece yanına köşeli parantez içerisinde günümüzdeki halleri eklenmiştir. Yazarın Grekçe olarak kitaplardan aldığı metinler ise ilgili kitapların Türkçe'ye çevrilmiş hallerinden alınarak dipnotlara eklenmiştir. Çevirmenler tarafından eklenen dipnotlar ile yazar tarafından makalenin kendisine eklenen dipnotlar arasındaki ayrımı sağlamak adına çeviride dipnotların en sonuna Çevirmen Dipnotu [ÇD] ve Yazar Dipnotu [YD] eklemesi yapılmıştır. Ayrıca çevirinin sonuna makale içerisinde geçen tarihi coğrafyanın daha iyi anlaşılması için W. M. Ramsay tarafından 1888 ve 1895 yıllarında çizilen iki tane de harita eklenmiştir.

** Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Doktora Öğrencisi arslandurdu@gmail.com

*** Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi fathdemir@yandex.com

¹ "XIV. Seiblia-Homa, Ak Dağ adındaki büyük bir kireçtaşı kütesinin güney yamacında bulunmaktadır. Konumu çok güzel, bol suyla besleniyor ve kuzeybatıda Eumenetici Campi ile devam eden düz bir ovaya hâkim ve diğer tüm tarafları da dağlarla veya alçak tepelerle sınırlanmıştır."

Sublaion kasabasının günümüzde Homa Köyünün² olduğu yerde bulunduğunu gösterdim. Bizans Tarihi'ndeki en trajik olaylarından biri, Selçuklu Türkleri karşısında Bizans İmparatorluğunu tamamen perişan eden ve çaresiz bırakan savaş, Sibli'a'nın yanında meydana geldi. Ancak şimdiye kadar hiç kimse Homa Geçidinin savaşa sahne olan yer olduğunu asla düşünmemiştir.³

Salutaris Eyaletine ve doğuya dağların içinden geçerek yol gösteren geçit ve Sibli'a Ovası, XII. yüzyılda zamana özgü şartlardan dolayı önem kazanmıştır. Geçmişi belirsizdir ve henüz doğru düzgün izah edilememiştir. Bunun çözümü, devrin tarihçilerinde ilk kez görülen ve günümüze kadar gelen bir ismin yorumunun açıklanmasında yatmaktadır: Bu isim Khoma ya da Homa'dır. Burayı Türkler hala Sibli'a mevkiinde bulunan bir köy olarak tanımlar. Khoma adından on ikinci yüzyıl boyunca birkaç kez bahsedilmektedir. Bu, genellikle Khomatenoi [Khoma'lılar] veya *οἱ ἐκ τοῦ Χώματος* [Khoma'dakiler] olarak adlandırılan, belirli birlikler tarafından korunan bir bölge veya eyalet anlamına gelir. Konuyla ilgili tarihi kayıtlarda geçen kısımlar aşağıdaki gibidir:

ὄποσοι ἐκ τοῦ Χώματος ὄρμητο, Anna Komnena I. 131 (Bonn baskısı).⁴

τῶν ἐκ τοῦ Χώματος, Anna I. 134, 170, 178.

τῶν Χωματηνῶν ἑξάρχων, Anna I. 29.

τὸν Βούρτζην τοπάρχην ὄντα Καππαδοκίας καὶ Χώματος, Anna I. 171.

(Lykos [Çürüksu Çayı] üzerindeki Laodikeia [Denizli]'dan itibaren) *διὰ τοῦ Χώματος διελθὼν τὴν Λάμπην κατέλαβε ... ἐφθακῶς δὲ εἰς τὸ Πολύβοτον*, Anna II. 96.⁵

Arameia-Kelainai [Dinar]'den itibaren *εἰς τὸ Χῶμα ἐλθὼν τῷ Μυριοκεφάλῳ ἐφίσταται*, Niketas Khon., s. 231.⁶

*Burada, konumu itibariyle muhkem bir kale olması gereken bir antik kentin izleri vardır. Kinnamus, Ptolemios ve Hierokles'in anlatımları, buranın hiç şüphesiz Seiblia olduğunu göstermektedir. Kinnamus, Seiblia'nın Maeander [Menderes]'in kaynaklarına doğru kurulmuş bir kale olduğunu söylüyor. Pakatiana ve Pisidia arasındaki sınır, Seiblia ovalarına doğru yol alan nehrin boğazındaki Homa'nın biraz güneyine Maeander Vadisine doğru uzanır. Maeander'in kaynaklarına Homa'dan daha yakın olan Pakatiana'da kale için uygun bir yer yoktur." Bk. W. M. Ramsay, "The Cities and Bishoprics of Phrygia", *The Journal of Hellenic Studies*, 1883, Vol. 4, ss. 370-436. [ÇD]*

² W. M. Ramsay'in makalesini yazdığı 1886 yılında bir köy durumunda olan Homa, günümüzde Gümüşsu ismini almış olup Denizli'nin Çivril ilçesine bağlı mahalle durumundadır. [ÇD]

³ W. M. Ramsay, 1895 yılında yayımladığı "The Cities and Bishoprics of Phrygia" adlı eserinde Wilhelm Tomaschek'in görüşlerinden etkilendiğini ifade edip, savaşın yapıldığı yere dair görüşünü değiştirmiş ve savaşın Limnai [Eğirdir/Hoyran Gölü] ve Gondani [Kumdanlı] arasındaki coğrafyada meydana geldiğini ileri sürmüştür. Bk. W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Time to the Turkish Conquest*, Vol. I, Oxford 1895, s. 346, 347.; W. M. Ramsay, "Pisidia and the Lycaonian Frontier", *The Annual of the British School at Athens*, 1902/1903, Vol. 9, s. 249. [ÇD]

⁴ W. M. Ramsay'in faydalandığı Anna Komnena'nın orijinal metinleri, "Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae" serisi içerisinde 1839 ve 1878 yıllarında Bonn'da yayımlanan metinlerdir. Anna Komnena, *Alexiad*, (Ed. Ludovicus Schopenus, Vol. I, CSHB, Bonn 1839; Ed. Augustus Reifferscheid, Vol. II, CSHB, Bonn 1878). [ÇD]

⁵ "...Gerçekten, elde [başkentte] topu topu 300 asker vardı ve bunlar da Khoma'dan devşirilmiş, çok güçsüz, çarpışma deneyiminden yoksun [askerler] idi." , "...Kappadokia ve Khoma Bölge Komutanı olan Bourtzes..." , "...Bunlar, Rum'lar ve Khoma'lılardı ..." , "...Khoma'lıların ve Türklerin başına Katakalon'u getirip..." , "...Khoma'dan askere alınmış olanların..." , "...iki köleden [Komnenos'lara düşman saray adamları Borilos ile Germanos'dan] biri, ya da Khoma'dan gelme [Botaniates yandaşı] askerler yanından..." , "...Khoma yoluyla, Lampe Ovasına vardı; bu yöreye komutan (vali) olarak Eusthatios Kamitzes'i atadı..." Bk. Anna Komnena, *Alexiad*, (Ed. Schopenus, Vol. I, s. 29, 131, 134, 170, 171, 178; Ed. Reifferscheid, Vol. II, s. 96; Türkçe çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996, s. 29, 93, 95, 118, 119, 124, 339). [ÇD]

Ducange, bu geç dönemin yazarlarında ki Khoma teriminin anlamını doğru bir şekilde ifade etmiştir ancak Lykia'nın Homa Thema'sının bir parçası ve Likya bölgesindeki Khoma'nın onun içinde merkezi bir şehir olduğu varsayımında hataya düşmüştür.⁷ Sonraki yazarların hiçbiri Khoma Thema'sını dikkate almadı.

Alıntı yapılan kısımlar sadece Khoma Thema'sının, Laodikeia'nın doğusuna uzandığını ve Polybotos'a⁸ giden yolun oradan geçtiğini gösteriyor. Bu alıntılar aynı zamanda Aleksios Komnenos'un 1081 yılında tahta çıktığında thema'nın var olduğunu da bizlere gösterir, ancak bu yeni thema'nın ne zaman kurulduğunu ortaya koymak için elimizde daha eski kanıtlar yoktur. Bu belli ki, X. yüzyılda [İmparator VII.] Konstantinos tarafından tarif edildiği gibi⁹, eski Anatolikon Theması'nın bir parçasıdır. Anatolikon Theması, Konstantinos ve Aleksios Komnenos dönemleri arasında büyük bir değişime uğradı: Doğu, güney ve merkezi bölgelerin çoğunu içeren büyük bir bölümü, Selçuklu Türkleri tarafından ele geçirildi ve bir Selçuklu hâkimiyeti tesis edildi. Selçuklu hükümdarları, Bizans imparatorları veya taht iddiasında bulunanlarının birçoğuyla ittifaklar kurdu ve muhakkak bunun gibi her ittifakın şartı; hak talep ettikleri Anatolikon Theması'nın bir bölümü üzerinde Selçuklu hükümlanlığının tanınmasıydı.¹⁰ Ayrıca dikkate değer bir değişiklik, bu bölgenin yol sisteminde görünür. Yüzyıllar süren belirsizlikten sonra Aleksios ve Manuel'in savaşları, ulaşım yollarını tekrar gözden geçirmeye zemin hazırlamıştır. Laodikeia'dan doğuya kadar uzanan ve tabiatın şekillendirdiği büyük anayol güzergâhı sık sık anlatılmış,¹¹ ancak bu yol geç dönem savaşlarında kullanılmamıştır. 1092 yılında Dukas, Laodikeia yoluyla Lampe¹² üzerinden Khoma bölgesini geçip, Philadelpheia'dan Polybotos'a kadar geri çekilen Türkleri takip ederek onların peşinden gitti. 1176-78 yıllarındaki Türk genişlemesini çaresizce geri püskürtme çabaları, Manuel'in tüm harekâtlarını Sibia (Homa)'ya ve Laodikeia ile Sibia arasındaki noktalara yöneltmiştir. Bu ulaşım hattının 1100'den 1200'e kadar, bu kadar önemli hale gelmesinin nedeni, eski ve tabii karayolu hattının Türk topraklarında kalmasıdır.¹³ Laodikeia, Apameia ve bunların arasındaki ülke sınırları Türklere aitti. Sibia Ovası, Selçuklu toprakları yanında

⁶ "...Homa ve Myriokephalon'a geldi..." Bk. Niketas Khoniates, *Historia*, (Ed. Immanuel Bekker, CSHB, Bonn 1835, s. 231; Türkçe çev. Fikret İşıltan, TTK, Ankara 1995, s. 123. [ÇD])

⁷ Kelimenin önceki yanlış tercümesini düzeltir. Bk. Anna Komn. II. s. 486. [YD]

⁸ Polybotos veya Polyboton günümüzdeki Bolwadun [Bolvadin]'dur. [YD]

⁹ Konstantinos tarafından Anatolikon theması hakkında verilen bilgiler için bkz. Konstantinos Porphyrogenitus, *De Thematibus et De Administrando Imperio*, Ed. Immanuel Bekker, Vol. III, CSHB, Bonn 1840, s. 13-17. [ÇD]

¹⁰ Finlay, güçsüz Bizans İmparatorları ile savaşçı Selçuklular arasındaki bu ittifakların özelliğini ve koşullarını doğru bir şekilde tanımladı. Bizanslı tarihçiler tarafından bölgenin terki gizlenmiş veya dâhil edilmemiştir. Apameia-Kelainai ve Laodikeia *ad Lycum* arasındaki ülkenin Selçuklulara bu yolla teslim edildiği kanıtlanabilir. [YD]; George Finlay, *History of the Byzantine Empire and Greek Empires*, Vol. II, London 1854, s. 231-236. [ÇD]

¹¹ Örneğin, *Journal of Hellenic Studies*, 1882, s. 345. Apameia'dan geçer. [YD]

¹² Anna, II, s. 96, yukarıdan alıntı. [YD]; "...Khoma yoluyla, Lampe Ovasına vardı..." Anna Komnena, *Alexiad*, (Ed. Reifferscheid, Vol. II, s. 96; Türkçe çev. Umar, s. 339). [ÇD]

¹³ Baskıya hazır el yazması durumunda olan Güney Phrygia'nın yerel tarihi üzerine yaptığım araştırmanın sonuçlarını addedelim. [YD]; Ramsay'in burada sözü ettiği çalışması, 1887-88 yıllarında "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands" başlığıyla üç seri halinde yayımlanmıştır. Bkz. W. M. Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (I)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 1887, Dec., Vol. 3, No. 3/4, s. 344-368; W. M. Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (II)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 1888, Mar., Vol. 4, No. 1, s. 6-21; W. M. Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (III)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 1888, Sep., Vol. 4, No. 3, s. 263-283. [ÇD]

güneyden ve doğudan sınır komşusu olan Bizans'ın ileri karakoluydu. Şimdilerde Düz Bel diye adlandırılan Sibia'ya yakın bir geçit, o devirde Selçuklu hâkimiyetinden Bizans'ı ayıran dağlardan geçiyordu. Düz Bel'in üstündeki geçit, daha sonra Türk ve Bizans toprakları arasında önemli bir *kleisoura*¹⁴ halini aldı. Bizans tarafına hâkim olan kale, sınırın savunmasında merkezi bir nokta oldu. Ona giden yollar önemli askeri yollar haline geldi. Sınırı savunan imparatorların siyaseti, bu sınır kalesinin korunması üzerine yoğunlaşmış ve bütün bölgenin teşekkülü bu amaç doğrultusunda idare edilmiştir. Kleisoura, Khoma'nın yeni thema'sının menşei idi.

Bu thema'ya uygun olan Khoma isminin menşei açıklayamayacağım bir konudur.¹⁵ Ducange (l.c.) tarafından ileri sürülen Lykia şehri Khoma'dan¹⁶ türetildiği açıklaması kabul edilemez. Khoma Thema'sının Lykia'nın herhangi bir bölümünü içermesi, hemen hemen hiç mümkün değildir. Anna Komnena (I. 171)'dan aktarılan pasajda; Khoma Thema'sının, XII. yüzyılda Kappadokia ismiyle onurlandırılan thema ile komşuluğu ve Khoma Theması ile Kappadokia Thema'sının, General Bourtzes idaresinde olduğu gösterilmektedir. Diğer pasajlar (Anna II. 325 ve 327), Kappadokia'nın o dönemde Amorion [Emirdağ]'un kuzey ve kuzeydoğu düzlüklerini ifade ettiğini ispat etmektedir. Dolayısıyla bu iki thema'nın, İkonion [Konya] Selçuklu Sultanlığına karşı tüm sınır savunmasını içine aldığı açıktır.

Khoma terimini kullanan sadece iki yazar Anna Komnena ve Niketas, tasvir ettiğim bölgeyi ifade ediyorlar. Bu terim, basit bir intikalle, bütün bölgenin savunmasının ağırlıklı olarak bağlı olduğu merkezî kaleyi ilgilendiriyordu ve bu anlamda, Khoma ismi günümüze kadar kullanılmaya devam etti. Sibia mevkiindeki köy, Türkler tarafından Homa diye adlandırılır. Bizans yazarlarında thema terimi, (1) bir eyaleti koruyan birlikler, (2) onların koruduğu ülke veya vilayet, (3) konuşlandırıldıkları merkezi kale anlamına gelir. Kharsianon Thema'sının merkezi kalesi olan κάστρον Χαρσιανόν [Kharsianon Kastron'u], büyük bir ihtimalle belirgin bir eski ada aitti.¹⁷

¹⁴ VII. yüzyılın yarısından itibaren giderek artan Müslüman Arapların akınları nedeniyle Bizans, thema adı verilen idari, askeri ve iktisadi olguların birleştirildiği yeni bir sisteme geçiş yapmıştır. Bu thema'ların alt idari ve askeri birimleri ise bandon, kleisoura ve tourma ismi verilen müstahkemlerdir. Kleisoura, kelime itibarıyla berkitmek, duvar veya çit ile çevirme işlemi; geçit, derbent vb. anlamlarına gelmektedir. Bizans İmparatorluğu, orduların geçişine müsait olan stratejik dağ geçidi bölgelerini Müslüman Araplardan koruyup savunabilmek için sınırlarında *kleisoura* adı verilen müstahkem bölgeler oluşturmuştur. Kleisoura hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cüneyt Güneş, "X. Yüzyıldaki Bizans Taktikonlarına Göre Bizans-İslâm Güçlerinin İlk Karşılaşma Alanları: Kleisouralar ve Kleisouralardaki Askerî Taktiklere Dair", *History Studies*, 2018, c. 10, Sy. 1, s. 85-100. [ÇD]

¹⁵ "... Lakin bu bölgeye niçin Khoma adı verilmişti? Acaba evvela bu asker bölüklerine, bilmediğimiz bir sebepten dolayı, Khomatenoi ismi verilmiş ve yerleştikleri yer Khoma adını onlardan mı almıştı? Yoksa yere verilen isim daha eski olup bölükler orada yerleştiklerinden dolayı mı bu ismi almışlardı? Artık bunun anlaşılması imkânsız gibi görünür." W.M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London 1890, s. 79.; Türkçe çev. Mihri Pektaş, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1961, s. 82, 83. [ÇD]

¹⁶ Plinius, Hierokles ve Potelemios'ta, Lykia'da başka bir Khoma'nın varlığı da görülmektedir. Bu Khoma günümüzde Antalya'nın Elmalı ilçesi Sarılar ve Hacımusalılar mahalleleri civarındadır. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.28., (İngilizce çev. Harris Rackham, *Pliny Natural History II*, The Loeb Classical Library, London 1961, s. 297).; Hierokles, *Synecdemus*, 683.9., (Yay. Haz. August Burckhardt, *Hieroclis Synecdemvs*, Lipsiae 1893, s. 27).; Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae, Licia, Mylias. [ÇD]

¹⁷ Muhtemelen Mushalem [Muşalim] Kale'nin neredeyse zapt edilemez kayasına kurulan hisarıdır. [YD]; Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, s. 249-251, 265.; Türkçe çev. Pektaş, s. 274-276, 293. [ÇD]

Manuel, Türk gücünü kırmak için büyük bir çaba sarf etmeye karar verdiğinde, İkonion ile Bizans toprakları arasındaki iki büyük yolun her birindeki bir noktayı yeniden tahkim etmeye başladı. Bir nokta, eskiden önemli bir askerî istasyon olan Dorylaion [Eskişehir], Konstantinopolis [İstanbul]'ten İkonion'a giden direkt yolda θέμα [Thema] ve ἀπληκτον [Aplekton] idi: Diğeri ise Khoma Thema'sının savunması için merkezî bir kale olan Soublaion ya da Sibliia idi. Büyük darbesini vurmak için ikinci rotayı seçti, (şimdi Honas [Honaz] olarak adlandırılan) Khonai'de kışladı ve sonraki baharda (1176) doğrudan İkonion'a doğru yürüdü.

Bizim tek tanışımız Niketas, daha sonraki hareketleri anlatırken, bu pasajdan sadece bilinen iki isimi kullanır: MYRIOKEPHALON ve TCHYVRIJI KLEISOURA. Homa veya Sibliia'ya yakın önemli bir geçit, Ak Dağ ile Djebel [Cebel] Sultan Dağı¹⁸ bağlayan boğazdan geçer: Bu geçit günümüzde Düz Bel olarak adlandırılır.¹⁹

Sibliia Ovasından ayrılan yol, yaklaşık 1500 m. yükseklikte veya daha fazla dik bir tırmanış ile çimenli yamaçlara çıkıyor. Bu ilk dik tırmanıştan sonra, geçit önümüzde düz ve geniş bir şekilde uzanmaktadır ki, bu yüzden "Düz Bel" olarak adlandırılır. Yaklaşık iki mil daha doğuda yol ikiye ayrılır; Tchul [Çöl] Ovasına (Metropolitanus Campus) giden bir kol, Turrije [Dobrice]²⁰ Boğazı diye adlandırılan uzun bir dar geçitten sağ aşağıya doğru gider; diğeri sola döner ve Sandıklı'ya doğru daha uygun ikinci bir dar geçit iner.²¹

İmparator Manuel'in yaptığı talihsiz seferde geçtiği geçit buydu. O, Myriocephalon adlı harap olmuş bir kaleye ulaştı ve ondan sonra uzun bir dar geçit olan Tchyvriji Kleisoura'sının önüne geldi. (αἱ κλήσουραι τοῦ Τζυβρίτζη κατονομάζονται ἄς καὶ ἡμέλλον Ρωμαῖοι μετὰ τὴν ἀπὸ Μυριοκεφάλου παριέναι ἄπαρσιν, Niket. Khon. 231)²² Komutanlarının uyarılarına karşı, dağımık düzendeki tüm ordusuyla, herhangi bir önlem almadan, bu dar geçidin içine yürüdü ve her iki taraftaki yükseklikleri işgal eden Türkler, Bizans askerlerini zorluk veya tehlike olmadan kılıçtan geçirdiler.

Bu tasvir, Turrije Boğaz'ına görünüşünden değerlendirebildiğim kadarıyla mükemmel bir şekilde uyuyor.²³ Aynı isim [Turrije], Niketas'm Tζυβρίτζη [Tzybritze] olarak kaleme aldığıyla benzer olabilir, açıkçası Türkçe bir ismin Yunanca yorumudur.²⁴ O halde Myriocephalon, Düz Bel de bir kale idi: Ve biz Homa'da Bel üzerinde bulunan kalıntılar hakkında bilgilendirildik, ancak yürüyüşümüzde onları tam olarak

¹⁸ "Aynı zamanda Samsun Dağı da denir ..." Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol. I, s. 221. [ÇD]

¹⁹ Geçit, herhangi bir haritada işaretlenmemiş ve biz 1883'te geçene kadar herhangi bir modern gezgin tarafından dikkatli bir şekilde incelenmemiş gibi görünüyor. Muhtemelen şu anda Ala Sheher [Alaşehir]'den (Philadelpheia) Konya'ya giden bir gezgine ve yüksek Maeander [Menderes] Vadisinin herhangi bir yerindeki bir gezgine kesinlikle, Düz Bel'i geçmesi katırcılar tarafından tavsiye edilir. Bir tesadüfle bende bu güzergâhı seçtim, aksi halde Manuel'in Türklere karşı seferi benim için hala anlaşılmaz olacaktı. [YD]

²⁰ Boğaz'ın ismi Osmanlı imparatorluğuna ait askerî bir haritada, دوبریجه "Dubrice"- "Dobrice" şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. 1910-11 Tarihli Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Matbaasında basılan Dinar Haritası. [ÇD]

²¹ Sadece ikinci dar geçidin içinden geçtim: İlki Doğu'ya giden ana yoldur. [YD]

²² "...Bizans ordusunun Myriocephalon'dan hareket ettikten sonra geçmesi gereken ve "Tzybritze geçiti" adını taşıyan yolun darlaştığı yeri işgal etti. Geçmek isteyecek olursa Bizanslılara derhal karşı koymak üzere birliklerini bu dar geçide doldurdu. Tzybritze geçiti yüksek yamaçlarla çevrelenen uzun bir vadidir..." Bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, (Ed. Bekker, s. 231, 232; Türkçe çev. Işıltan, s. 124). [ÇD]

²³ Düz Bel'den geçide aşağıya doğru baktım ve aynı zamanda Kizil Euren [Kızıllören]'in güneyindeki diğer ucundan geçide baktım. [YD]

²⁴ Grekçe τζη [tze]'nin Türkçedeki yaygın tercümesi sona eklenen ji [ci/ce]'dir. [YD]

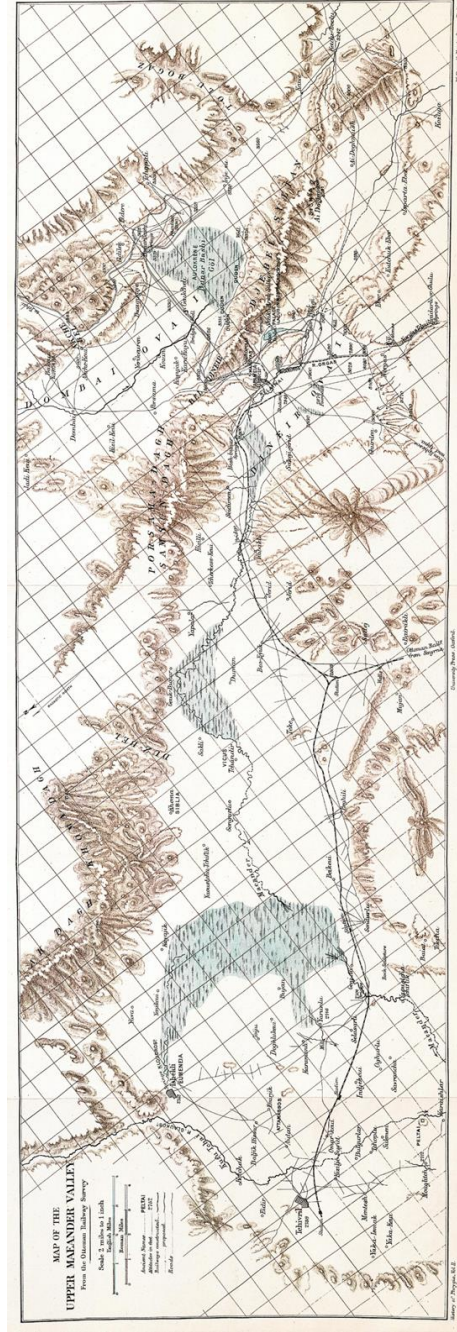
gözlemleyemedik.²⁵ İkonoklast İmparatorlar [726-843], imparatorluğun Müslüman Araplara karşı savunmasını düzenledikleri yıllarda, XII. yüzyılda bir harabe olan Myriokephalon Kalesini, inşa ettirdikleri muhtemeldir. Bu geçit, yalnızca Arap yağmacılarına karşı uzun süreli savaşlar sırasında önemli olabilirdi.²⁶

Manuel ordusunun Türkler tarafından neredeyse imha edilmesinden sonra Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan, Dorylaion ve Soublaion'u tahrip etmesi şartıyla Manuel'e barış teklif etti ve Manuel, en son onarmış olduğu Soublaion'u tahrip ederek (*τὸ Σούβλαιον ἐπιπαριῶν ... καθαιρεῖ*, Niket. Khon.)²⁷ zorunlu olarak aynı yoldan tekrar Khonai geri döndü. Bu zamandan itibaren Sibia Vadisi Türklerin elindeydi ve halkta İslamiyet'i benimsemiştir.

²⁵ "... ikinci durumda Düzbel Köyü yakınlarındaki Cebel Sultan (Sultan Dağları) üzerinden geçmemiz gerekir, dik ve çimen kaplı bir tepeni tırmanıp 1500 fit gibi oldukça yüksek bir noktaya çıkarız. Yamaca ulaştığımızda önümüze tepeden aşağı doğru uzanan geniş bir eğim çıkar. 3 mil ötede büyük ihtimalle geçidi savunmada kullanılmış bir duvar yıkıntısını geçeriz. Bir mil ötesinde ise tepenin 600 fit üzerine ve neredeyse en yüksek noktaya varmış oluruz, burası deniz seviyesinin 4.850 fit üzerindedir. ..." Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol. I, s. 220. [ÇD]

²⁶ Doğudaki bir düşmana karşı sadece savunmada önemlidir. [YD]

²⁷ "...İmparator, önünden geçerken Sultan'ın arzusuna uyarak, Soublaion'u bizzat tahrip etti." Bk. Niketas Khoniates, *Historia*, (Ed. Bekker, s. 250; Türkçe çev. Işıltan, s. 133). [ÇD]

W. M. Ramsay'ın 1897 yılında yayımladığı "The Cities and Bishoprics of Phrygia" isimli eserinde yer alan Yukarı Meander Vadisini gösteren harita. W. M. Ramsay, The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Time to the Turkish Conquest, Vol. I, Part II, Oxford 1897.

Kaynakça

- Anna Komnena, (1839). *Alexiad*, Vol. I, Ed.: Ludovicus Schopenus, Bonn: CSHB.
- Anna Komnena, (1878). *Alexiad*, Vol. II, Ed.: Augustus Reifferscheid, Bonn: CSHB.
- Anna Komnena, (1996). *Alexiad*, (Türkçe çev.: Bilge Umar). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Dinar Haritası, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Matbaası, 1910-11.
- Finlay, George, (1854). *History of the Byzantine Empire and Greek Empires*, Vol. II, Edinburgh/London.
- Güneş, Cüneyt, (2018). "X. Yüzyıldaki Bizans Taktikonlarına Göre Bizans-İslâm Güçlerinin İlk Karşılaşma Alanları: Kleisouralar ve Kleisouralardaki Askerî Taktiklere Dair", *History Studies*, c. 10, Sy. 1, ss. 85-100, Ankara.
- Hierokles, (1893). *Synecdemus*, Yay. Haz.: August Burckhardt, Lipsiae.
- Konstantinos Porphyrogenitus, (1840). *De Thematibus et De Administrando Imperio*, Vol. III, Ed.: Immanuel Bekker, Bonn: CSHB.
- Niketas Khoniates, (1835). *Historia*, Ed.: Immanuel Bekker, Bonn: CSHB.
- Niketas Khoniates, (1995). *Historia*, (Türkçe çev.: Fikret Işıltan). Ankara: TTK.
- Plinius, (1961). *Naturalis Historia*, (İngilizce çev.: Harris Rackham). Vol. II, London: The Loeb Classical Library.
- Ptolemy, *Geographia*, Tabvla I Asiae.
- Ramsay, W. M. (1883). "The Cities and Bishoprics of Phrygia", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 4, ss. 370-436, England.
- Ramsay, W. M. (1886). "Notes and Inscriptions from Asia Minor (III)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Apr.-Jun., Vol. 2, No. 2, ss. 123-131, United States.
- Ramsay, W. M. (1887). "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (I)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Dec., Vol. 3, No. 3/4, ss. 344-368, United States.
- Ramsay, W. M. (1888). "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (II)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Mar., Vol. 4, No. 1, ss. 6-21, United States.
- Ramsay, W. M. (1888). "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (III)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Sep., Vol. 4, No. 3, ss. 263-283, United States.
- Ramsay, W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*, London.
- Ramsay, W. M. (1961). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Türkçe çev. Mihri Pektaş). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ramsay, W. M. (1895). *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Time to the Turkish Conquest*, Vol. I, Oxford.
- Ramsay, W. M. (1897). *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Time to the Turkish Conquest*, Vol. I, Part II, Oxford.
- Ramsay, W. M. (1902/1903). "Pisidia and the Lycaonian Frontier", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 9, ss. 243-273, Greece.

ASIA MINAR STUDIES DERGİSİ

YAYIN İLKELERİ

1. Asia Minor Studies Dergisi herhangi bir kuruma bağılı olmayan bağımsız, uluslararası hakemli bilimsel bir yayın organıdır. Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda en az iki kez yayınlanan bir dergidir. Gerek görüldüğünde çeşitli konularda özel sayılar da yayınlanır. Dergide sosyal bilimler alanlarında bilimsel araştırmalara yer verilmektedir.
2. Yayın dili Türkiye Türkçesi olmakla birlikte, diğere Türk lehçeleri, İngilizce ve Rusça yazılara da yer verilmektedir.
3. Dergide yayınlanacak eserlerin daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olması gerekir. Daha önce herhangi bir yerde yayımlandığı belirtilmediği ya da belirlenemediği için yayınlanan çalışmalar ile ilgili telif haklarına ilişkin doğabilecek hukuki sonuçlar tamamen yazarına aittir.
4. Dergiye gönderilecek yazılar ile birlikte web sayfasında yer alan Makale Başvuru Formu doldurulup gönderilecektir.
5. Gönderilen yazılar geri iade edilmeyecektir.
6. Yazının başlığının altında yazarın adı soyadı yer almalı, unvanı, görev yaptığı kurum ve kendisine ulaşılabilir e-posta adresi ise dipnotta verilmelidir.
7. Dergiye gönderilen bilimsel çalışmalar en az iki hakemin değerlendirilmesine sunulur.
8. Değerlendirmeye gönderilen çalışmalarda yazarın ve hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur.
9. Yazar, hakemlerin veya kurulun belirttiği düzeltme önerilerini yerine getirmek zorundadır.
10. Yayın kurulu gönderilen makale üzerinde şekil yönünden her türlü değişiklik yapma hakkına sahiptir.
11. Yayınlanan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü yasal sorumluluk, yazarına aittir.
12. Yayınlanan çalışmaların yayın hakkı dergiye aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
13. Yayınlanan yazılara telif ücreti ödenmez.
14. Hakemler tarafından yayınlanmaya değer bulunan ve son düzenlemeleri yapılarak yayın kuruluna teslim edilen makalelerin basım ücreti ve posta giderleri makale sahiplerinden alınır.

EDITORIAL POLICY

- 1.** Asia Minor Studies Journal is a publication of the international peer-reviewed scientific body ,regardless of any institution that is not connected to the magazine . In January and July of each year , it is published in a journal at least twice a year. When it is needed, private numbers are published on a variety of topics,too. All scientific researches in the field of social sciences and Humanities are given place.
- 2.** Publication language is Turkish of Turkey, other Turkish dialects, English and Russian papers will be included.
- 3.** Works published in the journal must be previously unpublished.Because of published elsewhere specified or determined previously published studies on the legal consequences that may arise regarding , the copyright belongs to the author completely.
- 4.** Manuscripts on the web page along with the completed Application Form will be sent to the Article
- 5.** Submitted articles will not be returned.
- 6.** The title of the article should be placed under the author's name and surname and title, institution, and its increasing access to his e-mail address should be given in the footnote .
- 7.** Evaluation of scientific studies submitted to the journal is presented at least two referees.
- 8.** The author and the names of arbitrators are kept confidential mutually in the evaluation studies .
- 9.** The author must fulfill the correction suggestions.which are stated arbitrator or board
- 10.** The editorial board has the right to make any changes in terms of the shape of the article
- 11.** Any legal responsibility regarding the content of published papers, belong to the authors
- 12.** Studies published in the journal publication rights reserved. Resources can be copied.
- 13.** Any royalties fee is not paid on published writings.
- 14.** printing and postage costs of Worth publishing arrangements made by the judges, and the last publication of articles submitted to the board belong to the owners of the article

ASIA MINAR STUDIES DERGİSİ

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Yayımlanan makalelerin uluslararası indekslere eklenmesinde sorun yaşanmaması için özet ve anahtar kelimeler gerekmektedir. Bu sebeple dergiye gönderilecek makalede mutlaka Türkçe-İngilizce özet ve anahtar kelimeler bulunmalıdır. Özetler 200 kelimeyi geçmemeli, Anahtar kelimeler kısmında en fazla 7 kelime kullanılmalıdır.
2. Makalelerin İngilizce başlığın, Türkçe başlığın altına küçük harflerle yazılarak eklenmelidir.

Yazılar, Microsoft Word programında yazılmalı ve sayfa yapıları aşağıdaki tablodaki gibi düzenlenmelidir:

Kağıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk	5,5 cm
Alt Kenar Boşluk	4 cm
Sol Kenar Boşluk	4 cm
Sağ Kenar Boşluk	4 cm
Yazı Tipi	Times News Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Boyutu (normal metin)	10
Boyutu (dipnot metni)	9
Satır Aralığı	Tek (1)

3. Makale içerisindeki başlıkların her bir kelimesinin sadece ilk harfleri büyük yazılmalı, başka hiç bir biçimlendirmeye, yer verilmemelidir.
4. Gönderilecek bilimsel çalışmaların sayfa sayısı belge, kroki, harita ve benzeri malzemeler gibi eklerle birlikte en fazla 30 sayfa olacaktır.
5. Makalede en fazla 8 şekil ve/veya tablo verilmelidir. Şekil ve tablolar metin içerisinde mutlaka belirtilmelidir. Şekil ve tablo ebatları makale için belirtilen ölçüler dışına taşmamalıdır.
6. İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır.
7. Makalelerdeki dipnotlar, sadece APA (American Psychological Association) formatında hazırlanıp yani metin içerisinde verilmelidir.

ARTICLE WRITING RULES

1. Abstract and key words are needed in order to avoid problems about being included in the articles published in international indexes. For this reason, English-Turkish abstracts and key words must be taken place in the the article which will be sent to journal . Abstracts should not exceed 200 words, 7 words should be used as maximum in the part of key words.
2. The title of the articles in English, should be added below the title of articles in Turkish.

Manuscripts should be written in Microsoft Word, and page structure of the program shall be in the following table

Paper Size	A4 vertical
Top Margin	5,5 cm
Lower Margin	4 cm
Left Margin	4 cm
Right Margin	4 cm
Font	Times News Roman
Font Style	Normal (Standard)
Size (plain text)	10
Size (footnote text)	9
Line Spacing	Single (1)

3. Only the first letters of each word in the article titles must be great, no other formatting, should not be included.
4. Number of pages of scientific studies which will be sent , will have maximum of 30 pages, including attachments, such as the map and sketch and similar materials.
5. In article, up to eight shapes or tables must be given. Shapes and tables must be noted in the text . Figure and table size should not be out of the specified dimensions for the article.
6. Spelling and punctuation must be based on the Turkish Language Institution Speller. the exceptions of some specified situations enforcing the terms of article or topic.
7. Footnotes in the article should be given APA((American Psychological Association) format.

METİN İÇİNDE ATIF YAPMA (APA)

- ✓ Metin içinde kaynaklara atıf yapılırken yazarın/yazarların soyad(lar)ı, ilgili yayının basım yılı ve sayfa numarası kullanılır. Yazarın soyadı ile eserin basım yılı arasına virgül (,) sonra iki nokta konularak sayfa numarası yazılır.

Örnek: Bu beklentilerinin ilk ve en önemlisi devlet ve kamu faaliyetlerinin devamlılığını sağlamak amacıyla halkından vergi almasıydı (Küçük, 2007: 26).

- ✓ Yazar sayısı 3 ile 5 arasında ise ilk atıfta, yazar soyadları eserdeki sıraya göre verilir. Aynı esere daha sonra yapılacak atıflarda ise sadece ilk yazarın soyadı yazılır ve Türkçe yazılarda “vd.”; İngilizce yazılarda “et al.” kısaltması kullanılır.

Örnek: Bu şekilde ihracattan doğabilecek halkın temel gereksiniminde kullandığı malların darlığın önüne geçmek istemiştir (Savrul, Özel ve Kılıç, 2013).

- ✓ 5’ten fazla yazarlı eserlere ilk atıftan itibaren ilk yazarın soyadı ile birlikte, Türkçe yazılarda “ve diğer.”; İngilizce yazılarda “et al.” kısaltması kullanılır.

Örnek: Bununla birlikte ithalatı mümkün en az seviyeye çekerek yerli üreticisini dış rekabetten korumak amacıyla ticaret politikaları uygulanmaktaydı(Kulak vd, 2013: 57).

- ✓ Aynı bilgi için birden fazla esere atıfta bulunuluyor ise kaynaklar cümle sonunda parantez içinde, aralarına noktalı virgül konularak, kronolojik sıralama ile verilmelidir.

Örnek: Antep Osmanlı idaresine girdikten sonra gerek fizikî gerekse nüfus bakımından bir gelişim sürecine girdi (Özdeğer, 1996: 468-469; Akis, 2002:4-5).

- ✓ Bir yazarın aynı yıla ait iki ayrı eserine atıf yapılıyorsa bu yayınların yıllarına bir harf eklenir.

Örnek: (Yıldırım, 2010a) ,(Yıldırım, 2010b)

- ✓ Atıf yapılan eser bir kurum adına hazırlanmışsa ilk atıfta, kurumun açık adı, yanında kısaltması, basım yılı ve sayfa numarası verilir. Daha sonraki atıflarda kurumun açık adı değil sadece kısaltması kullanılır.

Örnek: (Türk Tarih Kurumu, [TTK], 1998) , (TTK, 1998)

- ✓ Arşiv belgelerine yapılacak atıflarda belgenin veya defterin ilgili fon ve numaralı ile kısaltılarak verilmeli. Kaynakça kısmında ise bu kısaltmaların açıklımları parantez içinde yazılmalı.

Örnek: Önce Özi Kalesine oradan da Bender tarafına geçerek Osmanlı Devleti’ne iltica etti (BOA, İ.E. H. DN: 15/1458). Kaynakçada ise BOA, İ.E. H. DN: 15/1458 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnül Emin, Dosya No).

Ekler: Araştırmanın anlaşılır olmasında önemli bir işleve sahip olan ölçek, belge, resim vb. ek olarak verilebilir. Ekler, Ek-1, Ek- 2, şeklinde numaralandırılmalıdır.

KAYNAKÇANIN HAZIRLANMASI

KAYNAKÇA başlığı altında, önce arşiv belgeleri yazılmalıdır. Daha sonra atıfta bulunulan kaynaklar soyadına göre küçük harflerle yazılarak sıralanmalıdır.

Arşiv Belgeleri:

BOA, A.DVN. DVE. D.83/1. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Rusya Ahidname Defteri)

BOA, İ.E. DN: 15/1458 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnül Emin, Dosya No).

Kitap:

Özkaya Y. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara: TTK.

Tabakoğlu, A. (2003). *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Çok Yazarlı Kitap:

Özkılıç, Ahmet-Ali Çoşkun vd. (2000). *373 Numaralı Ayntab Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (950/154)*. Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Çeviri Kitabı:

Bloom, B. J. (1998). İnsan nitelikleri ve okulda öğrenme. (Çev.: Durmuş Ali Özçelik). İstanbul: MEB Yayınevi.

Kurum Yazarlı Kitap:

Türk Dil Kurumu. (1988). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.

Editörlü Kitap:

Kütükoğlu, M. S. (1999). Osmanlı İktisadi Yapısı. *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 2, Editör: E. İhsanoğlu, İstanbul: Feza Yayıncılık.

Makale:

İnalçık, H. (1994). Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi. *Belleten*, VIII/30, s. 185–229, Ankara.

Ansiklopedi Maddesi:

Sahillioğlu, H. (1991). “Avarız”, *DİA*, Cilt: 4, s.108-109, İstanbul.

Darkot, B. (1997). “Ayıntab”, *İA*, MEB, Cilt: 2, s.64-67, Eskişehir.

Kongre Bildirisi:

Aksın, A. (2002). Osmanlı-Rus Ticari Münasebetleri (1787-1830). *Türk Tarih Kongresi*, 9-13 Eylül, s.1027-1042, Ankara.

Tez:

Fidan, M. (2002). *XIX. Yüzyılda Osmanlı-Rusya Ticari Münasebetleri*. (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi.

Elektronik Kaynak:

http://tr.wikipedia.org/wiki/Tevfik_Paşa(10.07.2012)